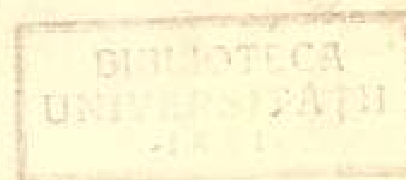

10-11

Viața Romînească

r/n. 10

Viaţa Romînească

Revistă literară şi ştiinţifică

VOLUMUL LXXVI

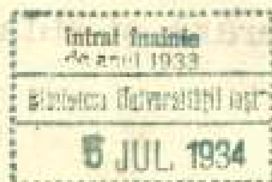
ANUL XX

IAŞI

INSTITUTUL DE ARTE GRAFICE ŞI EDITURA

VIAŢA ROMÎNEASCĂ

1928

Sentimentul răzbunării
şi
supranaturalul în Hamlet

„*Hamlet* nu e o piesă, e o lume".

„*Hamlet* e drama care a preocupat aproape tot ce-a fost mai profund în viața lui Shakespeare, pînă la data creației ei".

„Hamlet a provocat mai multă nedumerire şi discuțiune decît oricare alt caracter din întregul domeniu al artei".

„Hamlet concentrează în el toate interesele umanității".

„Hamlet e fără sfîrşit, ca Natura înseşi".

Iată constatări şi aprecieri, asupra piesei şi caracterului eroului, făcute de oameni de geniu. Nici unuia nu i se impută exagerare. Asupra nici unei capodopere a omenirii nu s'a scris atît de mult. Patruzeci de ani de studiu, declară un mare scriitor, nu i-au fost deajuns ca să pătrundă pe Hamlet,—căci Hamlet e adînc ca viața.

Astfel *Hamlet* ocupă o situație unică în literatura lumii, iar critica capodoperei trece de hotarele literare în domeniul analizei şi al interpretării vieții umanității.

In asemenea perspective, Hamlet e o intimidare şi totuşi... e o tentație şi o fascinație.

Hamlet trece peste timpuri şi hotare. E totdeauna actual pentrucă psihologiceşte e etern.

Forța artistică supraomenească care l-a creat ne face să simțim dramatic „aceiaşi gamă", în sufletul omenesc de pretutindeni şi de oricînd.

Hamlet trăieşte atît de viu şi de conform cu legile imuabile ale sufletului omenesc, încît devine un reprezentativ şi un simbol. In sufletul lui se oglindeşte viața noastră a tuturora după cum în picătura de rouă se oglindeşte universul întreg.

Hamlet *trăiește* în fiecare din noi, pentrucă omenirea nu e decît o continuă și infinită multiplicare a eternului omenesc.

*

In studiul de față, mă voiu baza numai pe analiza textului lui Shakespeare, făcînd *tabula rasa* de teoriile marilor autorități, care nu vor mai fi citate sau confruntate în *subsolul* articolului.

Impresia e generală că în *Hamlet* nici un cuvânt nu-i pus la întimplare; apoi deosebitele variante ale dramei, înainte de închegarea formei ei definitive, întăresc părerea că Shakespeare a prelucrat materialul din această tragedie mai mult decît în oricare alta. Nici într'o piesă din repertoriul shakespearean, caracterul eroului nu e atît de bogat și de complex deliniat.

Asupra concepției acestui caracter, cel mai enigmatic și mai fascinant din galeria lui Shakespeare, criticii și interpreții se deosebesc și se războiesc de două sute de ani, Hamlet rămînînd totuși o problemă.

Interesul criticii moderne pentru Hamlet e în continuă creștere. Azi, Hamlet tentează mai mult decît oricînd: se vede din apariția, aproape în fiecare săptămînă, a unui studiu de revistă, a unui volum, sau măcar a unui foileton de ziar asupra caracterului neînțeles al nemuritorului erou. Și din ce repertoriu teatral lipsește și cîte conferinți despre Hamlet nu se țin în lumea marilor literaturi.

Hamlet a ajuns un criteriu de dozaj al preocupărilor înaltelor intelectualități, în țările civilizate.

Hamlet singur e o întreagă literatură, atît de vastă, că o viață de om nu e destul de lungă să o străbată.

*

In acest studiu, voiu analiza sufletul lui Hamlet numai din punct de vedere al sentimentului răzbunării și al supranaturalului.

Intreaga critică asupra lui Hamlet urmărește descifrarea caracterului său prin observarea strictă a atitudinilor eroului în îndeplinirea unei răzbunări obligatorii. Pe această cale și cu un metod riguros detectiv se stabilesc diferite categorii de deficite, slăbiciuni sau maladii în sufletul acestei gigantice personalități din teatrul lui Shakespeare,—„a celei mai generoase și mai încrezătoare firi", de care Claudius se temea atît de mult, tocmai pentrucă-i cunoștea tăria [1].

1 Cu aceleași cuvinte, Jago caracterizează pe Othello, — și Jago cunoștea bine natura omenească.

In grandioasa serie a marilor eroi tragici din galeria lui Shakespeare, singur Hamlet e diagnosticat ca deficitar, ca neapt pentru scopul predestinat vieții lui. Pe cînd toți apar impetuoși și pasionali,—excedentari,—Hamlet, în esență, e conceput și azi de critici ca „o frumoasă, pură și foarte morală figură, fără tăria nervului care face pe erou". E vechea caracterizare a lui Goethe [1], deși cele mai multe scene din *Hamlet* nu-s decît crize, în diapason maxim, din viața sufletească a eroului, răscolită de furtuni pasionale unice în tot teatrul lui Shakespeare, prin vehemența lor.

E deasemenea curentă teoria Schlegel—Coleridge—Dowden—Brandes—Bradley—Nicoll, după care Hamlet e un om cu voință atrofiată din cauză că prea mult zăbovise pe băncile școlii, la Wittenberg, unde a ajuns să-și dezvolte copleșitor intelectul în dauna voinții: „Vedem în Hamlet o mare, aproape o enormă, activitate intelectuală și o aversiune proporțională pentru acțiunea reală ce urmează din ea".

E o teorie care implică o erezie psihologică sprijinită pe mari erori de interpretare a textului [2].

Apoi nici unui erou shakespearean nu i se impută atîtea contraziceri și neconsecvenți în atitudinile și judecățile lui ca lui Hamlet, pînă a se admite chiar că nebunia lui simulată e măcar pe jumătate reală.

E de observat însă că, niciuna din concepțiile asupra caracterului lui Hamlet, deși toate se bazează pe textul lui Shakespeare și chiar pe mărturisirile lui Hamlet, nu poate încadra și coordona armonic întreg textul lui Shakespeare.

De aici urmează sau că piesa lui Shakespeare e construită din bucăți disparate și necoordonate, cum susțin unii; sau că critica cearcă să coordoneze după un criteriu greșit documentarea psihologică din text, — dat fiind că „niciun cuvînt nu-i pus la întîmplare", în drama lui Shakespeare.

1 Ediția *Gollancz*, una din cele mai bune, pune în fruntea piesei citația din Goethe, însușindu-și astfel concepția.

2 Erorile de interpretare a textului sînt foarte interesante în *Hamlet*, care probabil ține recordul, și din acest punct de vedere, în literatura lumii. Ele sînt destul de numeroase și de însemnate și de aceia vor fi tratate într'un articol special. Analiza lor va arăta cît de mult pot rătăci ideile preconcepute chiar pe cele mai puternice minți. E cunoscut cazul cînd nici la microscop nu poți vedea adevărul, dacă ești inoculat cu idei preconcepute. In ce privește Hamlet: Goethe, Schlegel, Coleridge, Dowden, Brandes, Bradley, Nicoll vor ilustra acest adevăr. Omul adesea vede ce crede și nu crede ce vede. Istoria criticii lui Hamlet ilustrează și ea acest banal adevăr.

Intr'un studiu asupra lui Hamlet, citam cuvintele lui Bradley care, după o adîncă analiză a caracterului eroului, conchide: „Singurul mijloc, dacă este vreunul, prin care o concepție a caracterului lui Hamlet s'ar putea dovedi ca adevărată, ar fi de a arăta că ea, și numai ea, explică toate faptele ce se raportă la caracterul lui, cuprinse în textul piesei".

Un lucru e dovedit dar chiar prin citația din Bradley, că toate concepțiile asupra caracterului lui Hamlet, neputînd coordona toate faptele referitoare din text, nu sînt adevărate. Și dacă pe deoparte piesa are o construcție organică unitară, iar pe de alta, nicio altă operă artistică n'a fost studiată de atiția oameni de geniu și de mare competință ca *Hamlet*... atunci urmează că... „e ceva putred..." Se caută în piesă ceiace nu există, ceiace Shakespeare n'a conceput și n'a urmărit. Shakespeare s'a folosit de intriga unei vechi piese de răzbunare pentru a desfășura în țesutul ei exterior vicisitudinele psihice ale celui mai sensibil și mai înalt caracter din galeria lui eroică, bîntuit furtunos de conflicte sufletești, de natura adîncilor sensibilități morale nu de furia primitivă a răzbunării. Bănuiala crimei lui Claudius vine în mintea lui Hamlet odată cu căsătoria mamei sale cu asasinul suspectat, odată adică cu bănueli grozave împotriva mamei lui: adulterul și complicitatea la asasinat.

Astfel, dela început, în sufletul lui Hamlet, răzbunarea nu poate avea o impetuositate dominantă și exclusivă, ci cade pe planul al doilea, căci Hamlet, care simțea că trebue „să caute cu tot sufletul ceartă într'un pai cînd onoarea e în joc", nu putea fi tocmai acum stăpînit obsedant și exclusiv de alte gînduri și sentimente. Recăpătarea tronului usurpat de Claudius nu-l preocupa, se vede din text [1]; moartea tatălui său e desigur o mare durere;

1 Hamlet e prinț sufletește, nu plebeian. E lipsit de cupiditatea rangului și puterii, cum prin contrast sînt deliniați Rosencrantz, Guildenstern, Iago. Hamlet răspunde lui Rosencrantz și Guildenstern, care căutau să pătrundă în sufletul lui, întrebîndu-l dece sufere și e turburat: «Nu sînt avansat». Răspunsul ironic al lui Hamlet e și o justă caracterizare a celor doi spioni, care îl cred sincer. Iago, conceput de Shakespeare în același timp cu Hamlet, are aceiași inteligență penetrantă și același humor caustic și adînc. Iago însă e un suflet plebeian, neinobilat de cultură și umanitate, și neînălțat de poezie: e lacom de rang și de putere și fără nicio sensibilitate morală. Hamlet nu e numai un *om*, pe care fiecare zeu și-a pus pecetea. El e și prinț: simte puternic că «a fost născut să pună lucrurile la punct» în Danemarca; că «ar fi de condamnat dacă ar lăsa acest cancer (Claudius) să mai facă rău». Cu moartea în el hotărește succesiunea la tronul Danemarcii și nu vrea să lase un nume pătat posterității, căci e prinț al Danemarcii. Psihologia de prinț, stăpînit de sentimentul datoriilor publice

măritișul și bănuelile împotriva mamei și Reginei însă îl turbură profund, căci ele ofensau onoarea tatălui, „murdăreau mama", „pătau tronul" și-i provocau „răsvrătirile rațiunii și ale sîngelui". Și totuși el, față de mama sa, „nu poate lăsa ca sufletul lui Nerone să intre în pieptul lui"; „îi poate vorbi pumnale dar nu le poate întrebuința împotriva ei", „putea fi crud, dar nu denaturat".

Ca să salveze sufletul mamei lui: „virtutea înseși trebuia să ceară iertare viciului, să se plece și să se roage pentru a-i permite să-i facă bine". Și cînd Regina „ar dori să fie bine cuvîntată, el îi va cere binecuvîntarea". Ce grozave conflicte zgudue sufletul lui Hamlet chiar dela început. Cîtă tandreță, iubire și idealism moral în această violentă furtună sufletească a suferinții [1]. Fapta „unui ucigaș și ticălos", „a unui ticălos care zîmbește", „a unui viciu al Regilor", „a unui pungaș care a furat prețioasa diademă și-a pus'o în buzunar" îl poate scîrbi, îl poate desgusta ori chiar înfuria pe Hamlet, dar nu-i poate aduce adîncile jigniri intime și marile deziluzii care îi turbură întreaga lui ființă, îl deprimă și-l rod necontenit.

De fapt nu putea fi un raport moral personal între Hamlet și asasin. Păstrarea sentimentului răzbunării din vechea piesă, în caracterizarea eroului, așa cum l-a conceput Shakespeare, ar fi o absurditate psihologică,—eroare în care Shakespeare nu putea să cadă.

*

Răzbunarea nu putea găsi în sufletul lui Hamlet condițiile morale ale unui perseverent sentiment pasional, orb și de satisfacție personală. După prima indignare e firesc ca incandescența răzbunării

se simte necontenit în Hamlet. Aceasta îi dă totdeauna o măreție impunătoare, pînă și în cordialitatea relațiilor cu cei din jurul său. In cele mai familiare atitudini ale lui Hamlet se simte ceva majestos și dominant. Chiar cînd vrea să se umilească înaintea lui Laertes, față de care se simțea vinovat, e «un nobil prinț». Îi repugnă vulgaritatea, din sensibilitate ascuțită estetică, nu din îngîmfarea rangului, de care vorbește cu desgust în solilocul din act. III; iar lui Horatio îi cere să nu-i mai spună stăpîne ci «prietene», cum îi spune el.

Povestind lui Horatio de soarta lui Rozencrantz și Guildenstern, pe care i-a trimes la moarte în locul lui, îi spune «de ce ei s'au interpus între loviturile de spadă violente dintre adversari puternici». La o întrebare inpertinentă a lui Rosencrantz, el îi răspunde: „Ce răspuns s'ar putea da de fiul unui rege?» In fața grosolăniei pretențioase a groparului, Hamlet, caracterizând schimbările din Danemarca, spune ironic lui Horatio: «De vre-o trei ani, Horatio, observ că epoca noastră a devenit atît de rafinată încît vîrful piciorului țăranului ajunge așa de aproape de călcăiul curteanului că-i lovește bătătura».

1 Scenele cele mai vehemente din piesă, care au la bază tandreța unor mari iubiri dezamăgite sînt întrevederile cu Ophelia (du-te la mănăstire) și cu Regina (cînd îi arată medalionul tatălui său).

să se răcească și să devie datoria cugetată a unui prinț justițiar, care simțea că „era născut pentru a pune totul la punct" în țara lui,— și deci și de a pedepsi pe criminalul care-i asasinase „Regele și tatăl". In asemenea situație nu poate fi vorba de o acțiune impulsivă și precipitată și încă numai pe bază de bănueli. Altfel ar fi fost anormal. Hamlet singur spune,—în solilocurile din Act. III și Act. IV,—că prea mult cugetă asupra faptului, căci îl nemulțumea neîndeplinirea unei datorii și ca prinț cu îndatoriri publice și ca om cu acute sensibilități morale, cînd „în adevăr el avea și motiv și voință și putere și mijloace s'o facă". Desigur, era natural și logic ca el să fie nemulțumit de întirziere, și să se acuze chiar de abuz de cugetare, „care de fapt nu ar fi decit lașitate", dar ca om normal și prinț justițiar, Hamlet nu putea înfăptui pedeapsa pe bănueli numai. Textul dovedește că el a urmărit și convingerea și dovada și deci caracterul public al pedepsei. Le-a urmărit cu perseverență, chiar atunci cînd sufletul lui era bîntuit de conflicte sufletești mai adînc turburătoare. „Lipsa de fiere", „lașitatea", „uitarea animalică"... de care vorbește Hamlet, nu pot fi constatări valabile pentru critici ori stări sufletești de relaxare și istovire față de executarea actului de pedepsire a lui Claudius, ci manifestațiuni de revoltă ale viguroasei lui sensibilități morale împotriva lui însuși.

Hamlet inventează piesa de verificare ca să se convingă; pleacă spre Anglia, cu Rosencrantz și Guildenstern, conștient și hotărît, așa cum anunțase înainte pe mama sa,—textul o arată aceasta— știind bine ce primejdie îl aștepta, numai ca să capete dovada vinovăției lui Claudius. Curajul lui, în această împrejurare, e ostentativ indicat și e de aceiași natură cu acel arătat de Hamlet în momentul cind Umbra îl chiamă să-i divulge secretul, iar Horatio, Marcellus și Bernardo, tremurind, îl rețin, arătîndu-i primejdia pentru viața lui. Cînd Hamlet vrea ceva și e hotărît la o faptă,—textul documentează lucrul,—el trece formidabil peste primejdia vieții lui.

Nici înștiințarea lui Horațio că Regele va ști imediat ce s'a întîmplat cu Rosencrantz și Guildenstern; nici prevenirea lui Horatio de a refuza partida de scrimă, care i-ar putea fi fatală; nici o altă situație primejdioasă pentru viața lui; nici chiar moartea înseși nu ni-l prezintă pe Hamlet stăpînit măcar un singur moment de slăbiciune, de lașitate.

Hamlet e de aceiași tărie sufletească ca Macbeth și Othello,— și atît de departe de concepția lui Goethe.

Hamlet nu „uită răzbunarea" dar nu ea formează axa de polarizare a sufletului său. Altele sînt sferele de conflicte sufletești care-l stăpînesc și-l turbură.

Pentruce Hamlet, în Act. III, intîlnind pe Rege în rugăciune, pune mîna pe spadă... dar apoi pleacă? Era după reprezentarea piesei și deci după ce Hamlet căpătase convingerea vinovăției lui Claudius.

In acel moment însă Hamlet trecea spre ietacul Reginii, unde mama lui îl aștepta. In acel moment, nimic nu era atît de copleșitor, în sufletul lui Hamlet, ca nerăbdarea arzătoare a acestei intrevederi, textul o arată: „Mama așteaptă".

Pentruce Hamlet, în Act. V, reîntors din călătoria pe mare, adică după ce avea și dovada vinovăției lui Claudius, în loc să pedepsească pe Claudius imediat, el acceptă partida de scrimă cu Laertes? Horatio îi atrage atenția că întîrzierea îi pune viața în primejdie, căci, venind ambasadorii din Anglia, Claudius trebuia să afle imediat ce se petrecuse cu Rosencrantz și Guildenstern. Hamlet însă, nepăsător de primejdia vieții lui, îi răspunde... „Voiu cere iertare lui Laertes", adică fratelui Opheliei, care murise din cauza lui. Se vede deodată că altceva îi covîrșea sufletul lui atunci, nu pedepsirea lui Claudius, nici măcar apărarea propriei lui vieți. Ce se întîmplase? „Uitase" Hamlet „răzbunarea"?

Dela reîntoarcerea la castel, din călătoria spre Anglia, Hamlet pare absent în tot ce face și vorbește. O altă lume de gînduri îl absoarbe și-l chinuie, subt impresia zguduitoarei scene din cimitir, dela mormîntul Opheliei, căci moartea Opheliei era o urmare a propriei lui erori. In fața erorii mamei lui, Hamlet poate deveni mai dinamic chiar, căci eroarea nu era a lui, și, dacă fapta mamei sale rămîne, totuși sufletul ei putea fi salvat făcînd-o să trăiască cu „partea cea mai pură a inimei ei". Dar în fața mormîntului Opheliei, vina era a lui și iremediabilul era absolut. Ce mai putea face Hamlet pentru Ophelia? Moralminte era doborît. O înclinare spre ispășire, spre penitență, o dorință de a da o satisfacție lui Laertes,—fratele Opheliei,—sînt singurele sentimente care îl stăpînesc. Horatio îi amintește de executarea pedepsei lui Claudius, Hamlet îi răspunde: „Voiu fi scurt: am timp; viața unui om se ia cît ai spune *unu*. Dar sunt foarte mâhnit, bunule Horatio, că m'am uitat pe mine însumi (scena dela groapa Opheliei) față de Laertes; căci în imaginea cauzei mele văd icoana cauzei lui: am să-i cer iertare". E evident că Hamlet e subt imperiul unei mari depresiuni morale,—a unui suflet normal însă,—și depresiunea e cu atît mai adîncă cu cît sensibilitatea lui morală e mai puternică. Nu e deci nici aici locul să plasăm „abu-

lia", „uitarea animalică", „melancolia", sau alte maladii și deficite psihice de caracter sau simptome de boli încă mai grave, cu care e dăruit Hamlet de critici.[1]

O singură zguduitură provocată de un fapt violent, de asasinarea neașteptată a mamei lui, descoperită fulgerător prin propriul ei strigăt: „Sînt otrăvită", și Hamlet iesă brusc din criza de depresiune morală provocată de moartea Opheliei, reaparînd cum era:—hotărît,

1 *Hamlet* e piesa cu cel mai lung text din tot teatrul lui Shakespeare Cu toate aceste *Hamlet* conține cele mai puține episoade din viața istorică a eroului. E o piesă exclusiv de situații dramatice ale eroului, în frămîntarea celor mai acute conflicte sufletești, nu o piesă de multe fapte petrecute în viața lui. Timpul în care are loc acțiunea e foarte scurt. E o întrerupere de două luni între Act. I și Act. II, timp necesar de a pregăti psihologicește pe erou; perioada de incubație a otrăvirii lui morale, cu cele mai grozave bănueli. Actul I se reduce la apariția Umbrei, adică la soliocul sui-generis, în care se vede ce năvălise în sufletul lui Hamlet și-l va roade în cele două luni.. și se petrece într'o noapte. Act. II, III și parte din IV conțin o serie de crize morale acute, petrecute în cursul unei zile și în a doua noapte. Recordul îl țin scenele întrevederilor cu Ophelia și cu Gertruda; apoi o întrerupere de 2-3 zile, în care timp eroul e dus la cimitir să dea peste înmormîntarea Opheliei, adică să vadă singur urmarea uciderei lui Polonius și să aibă acea criză teribilă care-l lasă doborît pînă la ultima scenă a morții. Hamlet vorbește mai mult decît oricare alt erou al lui Shakespeare și tăcerea lui deasemenea are o elocvență caracteristică. Impresia ce-ți lasă piesa e că cuprinde istoria lungă a unei vieți întregi. Atîta putere simpatică are eroul de a te încatena în crizele lui sufletești, încît îți impune impresia unei lungi durate episodice. E ceva din esența psihologiei care te face să parcurgi în cinci minute perioada vieții necesară să ți se înălbească părul. Atît de intensă e viața sufletească a eroului în crizele lui și atît de adînc te absoarbe în ea, căci „Hamlet concentrează în el toate interesele umanității"! In înseși concepția piesei, lipsește durata necesară ca să se poată urmări în caracterul eroului degenerarea abuliei, pierderea memoriei, melancolia ori alte maladii. Sînt crize sufletești vulcanice, iar sfîrșitul e al celui mai normal, mai complect și mai extraordinar echilibrat *om*. Ceiace e unic în Hamlet e puterea lui de introspecție psihologică și de auto-analiză, odată cu extrema lui sensibilitate morală. Insă criticii confundă pe cea de a doua cu cea dintâiu. Hamlet se înfurie împotriva lui însuși că amînă „răzbunarea", acuzîndu-se „de lipsa de fiere în el, de slăbiciune, de lipsă de voință, din cauza excesului de cugetare care de fapt e lașitate, de uitarea bestială" și se desprețuește că e în așa stare, iar criticii invoacă pe Hamlet însuși ca martor în concluziile lor; dar aceste acuzațiuni pledează pentru superioritatea sensibilității morale a lui Hamlet, nu pentru constatarea și documentarea slăbiciunilor și defectelor caracterului lui.

Hamlet însă se poate analiza obiectiv: triumful inteligenții pure peste suferințile lui morale e însușirea de căpetenie a caracterului lui. Hamlet constată în el, analizîndu-și sufletul obiectiv (și e singurul erou tragic care o face), că în adevăr „el are motiv, voință, putere și mijloace" (nu deficite dinamice) și totuși întîrzie executarea pedepsei lui Claudius. Il irită că „acest lucru rămîne de făcut" cînd el „îl poate face". De ce? Desigur nu pentrucă răzbunarea îl domina, ca un sentiment impetuos și incandescent,—în care caz nici nu se poate autoanaliza omul,—ci pentrucă răzbunarea în sufletul lui Hamlet era numai o datorie de îndeplinit, după oportunități interne și externe. Cu alte cuvinte, dacă e vorba să-l chemăm în cauză pe Hamlet, atunci să luăm act că el constată prin introspecție, și desigur în înțelegere cu Shakespeare, că în sufletul lui lipsește răzbunarea, ca sentiment orb dinamic,—fie că această constatare îl nemulțumește împotriva lui însuși.

nobil, puternic și dominator, generos și justițiar. Iartă pe Laertes, salvează viața lui Horatio, pedepsește pe Claudius, hotărește venirea lui Fortinbras la tronul țării, însărcinează pe Horatio să spună poporului adevărul celor petrecute și trece „dincolo de unde niciun călător nu se mai întoarce", senin, fără nicio tînguire, fără nicio slăbiciune, ca „un nobil prinț", cum spune Horatio, desigur nu în contrazicere cu Shakespeare. Cele patru cuvinte, cu care Hamlet părăsește viața (the rest is silence) sînt apoteoza unei tării morale supraomenești.

Pentruce Hamlet, în Act. IV, văzînd armata tînărului Fortinbras, care pleca spre Polonia, meditînd în sine și găsindu-se vinovat că nu termină odată cu Claudius, în loc să rămînă să-și îndeplinească datoria, pleacă spre Anglia? Era după reprezentarea piesei și deci Hamlet era convins că Claudius e asasinul tatălui său. Apoi era imediat după scena întrevederei cu mama lui, adică e liniștit sufletește, căci în scena din ietac,—din Act. III,—cea mai vehementă din toată piesa,—Hamlet reușise să o smulgă pe Regină de subt influența lui Claudius, să o hotărască „să arunce partea cea mai rea a inimii și să trăiască cu cealaltă". Era în starea sufletească senină de după reconciliare, deplin convins că mama lui nu fusese complicea lui Claudius la asasinat; că nu era decît victima slăbiciunii ei și-a perfidiei lui Claudius; că nu era o criminală.

Astfel reconciliat cu Regina și înainte de a fi aflat de moartea Opheliei în cimitir, ca urmare a erorii lui, Hamlet se putea gîndi liber la datoria pedepsirii lui Claudius. Conștiința lui însă, ca om și ca prinț îi cerea și dovada: aceasta îl preocupa,—și era convins că o va găsi la Rosencrantz și Guildenstern, cu care trebuia să plece în Anglia. Convingerea și hotărîrea lui le comunicase Reginei, îndată după reconciliare, cînd îi spusese că „actele sînt pecetluite" și că va ști să descopere complotul. Iată în ce stare sufletească era dar Hamlet, cînd nu rămîne la Castel să-l pedepsească pe Claudius, ci pleacă, fără frică, sfidînd primejdia morții, hotărît să-și procure dovada publică. Plecarea pe mare spre Anglia e dar un episod de urmărire a lui Claudius, un act de hotărîre și perseverență, nu o inconștiență, ori măcar o inconsecvență, pe care criticii i-o impută lui Hamlet, din cauza unei optici greșite, a lor.

Această hotărîre și plecare a lui Hamlet aruncă mai multe lumini: întâiu, asupra caracterului lui puternic, curagios și hotărît; apoi arată că Hamlet nu căzuse în „uitarea animalică", față de datoria de a pedepsi pe Claudius, ba chiar că această preocupare era acum pe planul întâiu în sufletul lui Hamlet; și, în sfîrșit, că el

înţelegea să aibă o dovadă publică de vinovăţie, cu orice preţ. Cu atît mai mult dar, nu e drept să se impute lui Hamlet, că în solilocul din Act. II nu se mulţumeşte cu bănuiala (divulgarea Umbrei) şi caută să-şi capete convingerea prin mijlocirea piesei de verificare a bănuelilor lui.

Aceste sînt momentele cruciale din piesă, în care Hamlet nu e înţeles dece nu loveşte. Bradley, care-i acordă lui Hamlet toate circumstanţele uşurătoare înainte de a-l condamna, observă că, dacă cavalerismul lui Hamlet l-ar fi oprit să lovească pe Rege în scena rugăciunii, pe un om fără apărare, putea să-l provoace la o luptă făţişă, cum s'a întîmplat între Edgar şi Edmond, în *King Lear*. Nu o face tocmai pentrucă interesul sufletesc dominant în Hamlet e altul decît cel impus de Bradley, nu pentrucă e bolnav de melancolie: — „Mama" îl aştepta.

Aceste sînt momentele în care se constată de critici deficitele, slăbiciunile şi maladiile în sufletul eroului: neputinţa lui de a executa „un act prea greu pentru umerii lui", pentru forţele lui sufleteşti.

Ophelia îl cunoaşte mai bine pe Hamlet decît criticii moderni, ea nu e nici de părerea lui Goethe nici de a lui Dowden, pentrucă e de a lui Shakespeare: Hamlet e „un curtean, un soldat şi un învăţat", „speranţa statului", „cel ascultat de toţi", „cea mai suverană minte",—şi Shakespeare şi-a luat răspunderea acestor recomandări în întreaga piesă.

Dar Shakespeare pare că nu e străin nici de suggestia indirectă pe care o căpătăm despre valoarea personală a lui Hamlet, din celace spune el despre fostul Rege; în orice caz elogiile lui Hamlet aduse tatălui său arată concepţia, poate nu numai a lui Hamlet, despre valoarea *om*, pe care însuşi Hamlet o ilustrează în piesă prin propria lui fiinţă.

Imaginea zeilor Apollo, Marte şi Hercule, cu înţelesurile lor simbolice, sînt invocate de tînărul prinţ ca să-l caracterizeze pe Bătrînul Rege: „Un om în toate", „asupra căruia părea că fiecare zeu şi-a pus pecetea ca să dea lumii asigurarea de ce este un om".

Nu-i acesta chiar el, Hamlet, Prinţul Danemarcii, ieşit din capul lui Shakespeare ca Minerva din al lui Jupiter: aşa cum ni-l arată fiecare atitudine, fiecare vorbă, fiecare tăcere în text?

*

Excludem dar orice „abulie", „uitare animalică", „melancolie" şi orice fel de maladie sau anormalitate de caracter din rîndul

cauzelor care-l fac pe Hamlet să nu se folosească de momentele oportune şi să amîne necontenit executarea actului. Nici nu admitem teoria externă a lui Werder, care explică amînarea răzbunării prin consideraţii logice ale circumstanţelor exterioare, de care Hamlet trebuia să ţină seamă. Hamlet nu e nici slab, nici anormal sufleteşte. Hamlet, ca „un caz clinic interesant" nu mai are nicio importanţă. Numai Hamlet normal e etern.

Am văzut, că în sufletul lui Hamlet, dată fiind construcţia lui morală şi împrejurările de fapt, sentimentul răzbunării, ca atare, nici nu putea exista; iar sentimentul justiţiar nu putea fi permanent pe planul întâiu; că dela scena din cimitir, unde Hamlet văzuse pe Ophelia moartă, însuşi resortul moral al pedepsirii lui Claudius îşi pierduse *detenta* în sufletul lui. Un sentiment de ispăşire a propriei lui erori îl preocupă acum pe Hamlet, mult mai absorbant decît pedepsirea lui Claudius, după cum mai înainte salvarea sufletului mamei lui îl preocupa mai mult decît pedepsirea unui asasin.

Dacă Hamlet simte necontenit că nu poate lovi pe Claudius *înainte* de a fi convins şi chiar de a avea o dovadă publică a vinovăţiei lui, nu e din consideraţia externă, de a justifica actul public, ci, în primul loc, e o cerinţă a conştiinţii lui proprie. Din excesivitatea sensibilităţii lui morale, Hamlet e necontenit nemulţumit de el însuşi, acuzîndu-se de nesimţire, de laşitate ori de uitare animalică.

Hamlet, ca prinţ, îşi simţea datoria de justiţiar şi e nemulţumit împotriva lui însuşi de temporizarea pedepsei; dar pedepsirea lui Claudius însemna venirea lui la tronul Danemarcii. Ori, Hamlet se îndoia,—textul o arată,—dacă acest fapt nu-l putea influenţa: „Umbra pe care am văzut-o poate să fie un spirit rău... să mă înşele pentru a mă condamna". De aceia în primul loc avea nevoe sufleteşte, faţă de el însuşi, şi de convingere şi de dovadă.

*

Nu se poate documenta din text că Hamlet era prin temperament un solitar, un indiferent, „pentru care nimic nu e nici bun nici rău, numai mintea face lucrul astfel", un filosof care preferă să trăiască „într'o coajă de nucă". Solilocul din Act. III documentează tocmai contrariul. Tocmai din cauza sociabilităţii lui fireşti suferea atît de adînc de izolarea sufletească, la care fusese silit să se condamne, din pricina inferiorităţilor sufleteşti ale celor mai aproape de el. Putea trece prin stări sufleteşti de desgust,

dar nu era un resignat, pentrucă nu era nici istovit, nici demoralizat, ci îndurerat, în continue conflicte sufleteşti. Simţea profund „că era născut să pună totul la punct", şi textul arată faptele lui în acest scop.

Ultimele lui momente dovedesc că Hamlet nu era indiferent nici faţă de reputaţia sa publică, căci îl roagă pe Horatio să explice lumii lucrurile ca să nu rămînă o „pată" pe numele lui: un sentiment de a păstra un nume curat în istoria ţării, — o datorie de prinţ. Acelaşi sentiment dar, trebuia să fi fost în el o continuă cauză de aminare a „răzbunării", căci cu atît mai mult, în viaţă, nu putea fi indiferent de reputaţia lui, faţă de poporul său. Dovada publică împotriva vinovăţiei lui Claudius era dar necesară şi din acest punct de vedere. Numele hulit al poporului său, din cauza viciului beţiei, îl mîhnea dureros, textul o arată, în Act. I,— căci era şi sufleteşte prinţ al Danemarcii. De aceia, şi din acest punct de vedere, suferea că Regina era „pătată" şi voia să o înalţe purificîndu-i sufletul. Din acelaşi sentiment nu putea îngădui ca Regele ţării să fie un asasin: trebuia să-l pedepsească public. Nici chiar pe pragul morţii nu uită să reguleze succesiunea la tronul Danemarcii.

Să se observe că, nu fără înţeles adînc, Hamlet spune Gertrudei cînd „mama mea", cînd „Regina"; de asemenea despre fostul Rege îşi aminteşte cînd ca de „tatăl lui", cînd ca de „Regele său".

*

Hamlet e cea mai lungă piesă a lui Shakespeare, dar şi cea mai concentrată. Nici într'o piesă, Shakespeare nu întrebuinţează atît de mult procedeul cuvintelor fulger. Adeseori în Hamlet un singur cuvînt aduce mai multă lumină decît un volum de critică.

Să nu se piardă din vedere de asemenea, pentru înţelegerea psihologiei lui Hamlet, că el trebue considerat cînd ca om cu sentimente private, cînd ca prinţ cu sentimentul datoriilor publice.

Apoi să nu se considere indiferent faptul că, Shakespeare şi-a ales eroul idealismului moral din spiţa unei familii regale, un Prinţ, nu un exemplar din cadrul de rînd al muritorilor. Acest procedeu, în alegerea materialului, Shakespeare îl aplică şi în celelalte tragedii. Toţi eroii lui principali sînt regi, prinţi ori generali din familii regale. Sînt, prin descendenţă, nobili, stăpîni:—sufleteşte, nu numai de rang.

In Shakespeare această preferinţă are o semnificare psihologică. Eroii lui nu sînt încadraţi în scara ierarhică de subalternare a comprimărilor sociale, în care Shakespeare nu caută dimensiuni epice ale sufletului omenesc în formele lui grandioase, nici în bine nici în rău. Macbeth şi Iago ilustrează şi procedeul şi înţelesul, în cazul răului[1].

In Hamlet binele şi virtutea se ridică discret la înălţimea frumuseţilor morale eterne, care se impun simpatiei umanităţii prin nobleţa idealismului şi-a suferinţii, nu prin satisfacţiile mediocrelor succese practice, din cadrul justiţiei poetice trecătoare. Eroii mari sînt puşi pe cruce, nu răsplătiţi, — caşi în viaţa reală.

*

Ca toate tragediile lui Shakespeare, Hamlet cuprinde povestea eternă a deziluziilor omeneşti oglindite dramatic şi viu într'un suflet mare şi puternic. Ceiace caracterizează această piesă faţă de *King Lear*, din punct de vedere al marilor suggestii, e că în *King Lear* se dramatizează lupta eternă dintre Bine şi Rău, pe cînd în Hamlet conflictul veşnic dintre idealismul prometheian al aspiraţiilor umanităţii şi mediocritatea concretă a înfăptuirilor realităţii.

Nici într'o piesă iubirea, devotamentul şi jertfa nu contrastează atît de izbitor şi dureros cu ura, cruzimea şi crima ca în *King Lear*. Nicăeri formele şi intensităţile Binelui şi Răului nu se încheagă în întrupări atît de divine şi atît de infernale în scara existenţelor umane.

In *Hamlet* erup cele mai tumultuoase conflicte sufleteşti în *trama* unor acţiuni mult mai apropiate de obişnuitul vieţii omeneşti decît în *King Lear*. Galeria omenească, în *Hamlet*, e numeroasă dar nu are figuri atît de satanice ca Regan şi Goneril ori o fiinţă atît de angelică cum e Cordelia. Caracteristica acestei galerii e mediocritatea, adică realitatea comună, din toate punctele de vedere, nu excepţionalul, ca în *King Lear*. Acţiunea nu se petrece într'un loc care nu se poate fixa pe hartă, ca acţiunea din *King Lear*, ci în statul Danemarcii, în care Rege ajunsese Claudius, şi Polonius era cancelar; în care era mai mult decît numai „ceva putred".

Asupra întregii vieţi dela Castelul din Elsinore pluteşte ipocrizia şi minciuna. Fiecare personagiu *joacă*, se preface, înşală şi se înşală. Frauda morală e curentă; nu adeseori în măsură criminală dar totdeauna în esenţă şi formă urîtă. Protestări de iubire

1 E imposibil ca «Statutul funcţionarilor» să încadreze eroii principali ai lui Shakespeare.

în față și spionări după perdele, în absență. Pretutindeni spionajul și lingușirea caută să străbată în intimitatea prieteniei. O galerie urîtă, prin toate micimele sufletești, fără proeminenți excepționale, nici în bine, nici în rău. Toți sînt ori slabi ori lași, ori ticăloși, formînd cea mai numeroasă serie de cabotini din teatrul lui Shakespeare. Societatea e aleasă: e nobleța Curții regale dela Castelul din Elsinore. Viața oficială e protocolară și plină de strălucire. Viața omenească reală e cea care se reflectă fulgerător în scena în care Regele țării și Cancelarul Statului spionează de după perdea pe Prințul moștenitor. Iată realitatea îndărătul aparențelor poleite.

In această societate îl găsim pe nobilul prinț danez. O crimă și o căsătorie se săvîrșiseră în Danemarca care degradînd țara, îi răpiseră lui Hamlet Regele, tronul și moralmente mama, cînd el apare pe scenă. O datorie i se impune, care mereu îl chinuie fără să poată fi îndeplinită, complicîndu-i necontenit crizele sufletești, cînd stăpînite, cînd erupte cu vehemență de *Tonans*, creîndu-i necontenit situații de ofensivă și defensivă dramatice, care dau un interes palpitant acțiunii piesei.

Nicăeri, în textul lui Shakespeare, contrastul dintre caracterul mare, nobil și puternic al eroului și micimea, josnicia și slăbiciunea sufletească a întregei galerii nu e atît de adînc și exclusiv. Nimic din inteligența lui Iago ori reflexul de conștiință și tăria de caracter din Lady Macbeth și Macbeth nu înobilează măcar în unele clipe seria criminalilor mediocri, a spionilor ori instrumentelor inconștiente compusă din Claudius, Polonius, Laertes, Rosencrantz, Guildenstern, Osric, Gertruda, Ophelia. Poporul, din care fac parte groparii, e bețiv și antipatic. Clerul, din care face parte preotul din cimitir, e sălbătăcit și lipsit de umanitate. „Epoca e impură" și „timpurile corupte". „Nobilii, care dădeau cu tifla lui Claudius cînd Hamlet era Rege, acum îi cumpără portretul cu douăzeci, patruzeci, cincizeci, o sută de ducați bucata, în mic". „Nu e un om la zece mii cinstit în Danemarca". „Danemarca e o închisoare", „una din cele mai rele". Singur Horatio se deosebește, dar acesta „e mai mult un roman antic decît un Danez", și de fapt n'are nicio personalitate în piesă, avînd rolul numai de confident și de reflex sufletesc al lui Hamlet.

Pe deoparte dar, Hamlet reprezintă în piesă monopolul tuturor însușirilor superioare și frumoase, iar ceilalți al tuturor defectelor inferioare și urîte.

Apoi Shakespeare pare că vrea să sublinieze faptul că toate aceste însușiri ale lui Hamlet sînt la zenit, în apogeul eflorescenței lor, căci nu fără înțeles se precizează în piesă, în trei locuri, că Hamlet avea treizeci de ani, adică vrîsta celei mai viguroase maturități sufletești și care prin ea înseși e frumoasă. Pentruce Shakespeare împodobește sufletul lui Hamlet cu atîta nobilă bogăție și complexitate, unică în toată galeria lui? Și dece îl condamnă la o atît de absolută izolare sufletească? Faptul că figura lui, deliniată numai în lumini și'n dimensiuni morale de supra-om, e proectată pe fondul etern al umanității, în contrast atît de izbitor cu tot ce-i mic, urît, și respingător, subt unghiul simpatiei umane, nu poate fi o întîmplare, ci desigur o filosofie. O ideie operantă, ori o concluzie voită, sau o suggestie spontană din structura organică a piesei?

*

Pentru o dramă de răzbunare era nevoe de un asemenea cadru? Pentru sentimentul răzbunării era necesară zămislirea unui asemenea Prometheu? Cadrează oare inferioritatea morală, în sine, a pasiunii răzbunării cu superioritatea însușirilor morale din sufletul lui Hamlet?

Hamlet e piesa la care Shakespeare a lucrat mai mult și mai atent. E pentru el ceiace e *Faust* pentru Goethe, cum spune Dowden,— și nici un cuvînt nu e pus la întîmplare în ea, cum afirmă toți marii critici. E piesă de cugetare adîncă și de mari probleme ale vieții, iar eroul „concentrează în el toate interesele umanității".

Dacă Shakespeare ar fi înțeles să păstreze în Hamlet caracterul unui erou răzbunător ar fi păstrat în sufletul lui sentimentul primar incandescent și i-ar fi dat plan și acțiune. Shakespeare însă smulge din caracterul eroului vechei piese sentimentul dinamic al răzbunării, schimbînd cu totul structura sufletească a vechiului erou răzbunător.

Sentimentul răzbunării în Hamlet, dela prima lui izbucnire, începe a se tempera, a fi copleșit, alterat și împiedecat de alte sfere de interese sufletești arzătoare, cu resorturi mult mai puternice în sufletul eroului;—și care chiar prin prezența lor în sufletul lui Hamlet și prin natura lor înseși sînt o imposibilitate morală pentru înrădăcinarea unui sentiment de răzbunare în sufletul lui.

Astfel nu abulia, uitarea, melancolia ori altă infirmitate sufletească îl face impropriu pe Hamlet, pentru executarea unei răzbunări ce ar purta-o în suflet, ci însuși sentimentul de răzbunare e

absent în sufletul lui Hamlet, care prin însuşi natura lui e refractar unui astfel de sentiment primitiv.

La ce se reduce dar răzbunarea în Hamlet?

Pentru critici, „răzbunarea" lui Hamlet e firul roş, întins dela începutul pînă la sfîrşitul piesei, dela apariţia Umbrei pînă la uciderea lui Claudius, pe direcţia căruia ei însamnă şi jalonează slăbiciunile de simţire, de voinţă, de memorie, de temperament, de minte... ale eroului... un întreg inventar clinic, al unui „caz interesant". Un client de compătimit, atît de departe de un erou shakespearean!

Pentru Hamlet, „răzbunarea" e o datorie prelung neîndeplinită, care-i apasă sufletul, îl preocupă şi-i recurbează adesea mintea în auto-analize deprimante, sporind numărul amarelor lui deziluzii cu aceia despre sine însuşi. E un resort moral dureros în plus, în tensiunea generală a sensibilităţilor lui morale.

Shakespeare urcînd pe Hamlet atît de sus şi scoborînd pe Claudius atît de jos, în scara valorilor morale, a distrus, desigur nu fără a-şi da seama, posibilitatea morală a păstrării sentimentului de răzbunare, din vechea piesă, în sufletul eroului din piesa transformată. Apoi, făcînd ca în sufletul lui Hamlet să se nască, chiar dela început, preocupări de natură atît de adîncă şi de intensităţi atît de absorbante, orice expansiune ulterioară a răzbunării e asigurat înăbuşită, de mai înainte. Precauţiile de denaturare a răzbunării în sufletul lui Hamlet arată în adevăr o extraordinară putere de pătrundere în natura sufletului omenesc.

Desigur, care om normal îşi poate întemeia un act de răzbunare numai pe bănueli? Şi în ce om normal trecerea timpului şi interpunerea preocupărilor mari şi-a suferinţilor adînci nu temperează acest sentiment reducîndu-i necontenit virulenţa şi incandescenţa?

In tot cazul însă Shakespeare, ca contra asigurare, a făcut ca imediat după ce Hamlet a ajuns în stăpînirea dovezii de vinovăţie a lui Claudius, să se convingă cu proprii lui ochi că el însuşi e vinovat de aceiaşi culpă pe care o impută celui a cărui pedepsire o urmărea. Hamlet „vede în imaginea cauzei lui, icoana cauzei lui Laertes".

*

Răzbunarea ca resort principal al vieţii e accidentală în natura umană, presupunînd totdeauna o primitivitate sufletească şi deci apriori se exclude din concepţia eroică shakespeareană. Nici odată răzbunarea, prin ea înseşi nu-i simpatică şi nu poate împodobi un suflet mare.

Răzbunarea ca şi sgîrcenia nu fac parte din gama fundamentală inerentă naturii omeneşti, de aceia nu pot anima şi individualiza pe eroii principali din galeria lui Shakespeare, care rămîn permanent actuali, ca exponenţi ai umanităţii eterne. Iată dece Shakespeare n'a creat un *Avar* şi n'a putut face nici din Hamlet, cel mai etern actual dintre eroii lui, un răzbunător. Cu atît mai mult un răzbunător infirm şi neputincios, ceiace esteticeşte ar fi o caricatură iar psihologiceşte o absurditate. Nu ne-ar inspira nici simpatie, nici admiraţie.

Hamlet însă ne impune simpatie şi admiraţie, ne fascinează, tocmai pentrucă simţim în el putere, nobleţă, generozitate şi idealism, nu deficite sufleteşti, slăbiciuni şi bicisnicii sau alte neputinţi de a îndeplini o acţiune sanguinară de care i-ar fi cuprins sufletul.

*

E Hamlet un om slab, un biet poet visător ori un simplu filosof meditativ?

Simţi că personalitatea şi voinţa lui Hamlet domină superb deasupra tuturor personagiilor din piesă, care toate îşi au resortul mişcărilor exclusiv în Hamlet: în ce spune, ce face şi ce gîndeşte Hamlet. E o impresie ce se menţine dela începutul pînă la sfîrşitul dramei. Se simte o stăpînire a eroului peste toţi, aşa cum nu se simte nici într'o altă piesă a lui Shakespeare. In *King Lear* Regan şi Goneril; în *Macbeth*, Lady Macbeth; în *Othello*, Iago... fac din eroii principali ai pieselor respective, pînă la un punct, subiecte pasive. Hamlet singur are grandoarea voinţii neînfruntate, pe care o impune tuturor şi în toate împrejurările, definind astfel cea mai puternică personalitate din teatrul lui Shakespeare.

Mintea lui înaltă îmbrăţişează îndrăzneţ toate problemele; spiritul lui ascuţit scapără fulgere de ironie şi de sarcasm; humorul lui profund amar şi caustic distruge corosiv şi adînc. Voinţa lui? Cine nu i se supune? Claudius nu face decît să tremure tot timpul de frica lui: Hamlet e singura lui preocupare. Toţi ceilalţi sînt jucării în mînile lui.

Shakespeare, pare că ostentativ, nu vrea să ni-l prezinte pe Hamlet nici pe pragul morţii într'un moment de slăbiciune. Scena

morții e atît de supraomenească, încît ne simțim copleșiți, chiar în acel moment, nu de milă pentru cel ce dispare ci de admirație pentru cel ce a trăit.

Aceste sînt impresii ce te năvălesc din text și te fac să uiți imputarea criticilor că Hamlet a ținut spada în teacă cinci acte.

Dacă această concepție prometheiană dedusă nu numai din considerații apriorice, ci din impresia generală a piesei și din observațiunile analitice a textului poate coordona și încadra întreg textul referitor din drama lui Shakespeare, atunci autoritatea lui Bradley o declară indirect adevărată; dacă un singur cuvînt chiar din text se opune, validitatea ei se mărginește la o ipoteză cu oarecare arhitectură bazată pe text.

Problema e deschisă. Analiza integrală a textului singură o poate rezolva, în parte sau în total.

Studiul de față e o contribuție pe o anumită linie; el urmează un altul care convergează spre același scop; altele vor urma pînă la istovirea complectă a textului, care numai întreg congruent poate consolida această concepție despre Hamlet.

*

Melodramaticul și senzaționalul erau în gustul publicului pe timpul lui Shakespeare,—și Shakespeare pleca totdeauna dela această considerație în compunerea pieselor lui, căci el era director și proprietar de teatru și voia să cîștige bani, ca în orice afacere și ca orice om de afaceri, cu întreprinderea lui. El nu scria pentru cetitor ci aranja pentru spectatori povestirile și istoriile care erau în gustul publicului; avea chiar interes să nu-și publice piesele, căci atunci lumea putea să le citească în loc să vie la teatru, să-i plătească intrarea. Scena era instrumentul curent publicistic al epocii. O faptă senzațională în loc să apară, ca astăzi, în mai multe coloane pe pagina a treia a ziarelor, apărea pe scena teatrelor în mai multe acte. Autorii dramatici țineau locul ziariștilor de azi și trebuiau cași ei să țină seama de gustul publicului. Teatrul avea ceva din reportajul ziaristic de acum și autorii dramatici, foarte numeroși, ilustrau cel mai dezvoltat gen literar, depe timpul lui Shakespeare.

De aici desigur, nu urmează că în seria acestor reporteri scenici nu au fost oameni de geniu, care au izbutit să îmbrace în cerințile timpului trecător adevăruri eterne asupra sufletului u-

manității, în cea mai înaltă și mai perfectă formă artistică. Shakespeare e întâiul dintre ei, iar *Hamlet* era istoria cea mai gustată de public, căci cuprindea ambele elemente cu rădăcini adînci în sufletul tuturor, în acea vreme: răzbunarea sanguinară și supranaturalul mistic. *Hamlet* era cea mai răspîndită povestire și subt forma dramatică și subt forma istorică. Shakespeare o utilizează dar pentru aranjarea pe scena lui.

Shakespeare însă n'a fost numai un *business-man*, ci a fost și cel mai mare artist al omenirii și de aceia n'a scris numai pentru epoca lui ci a creiat pentru umanitatea eternă. A scris pentru publicul lui, dar a știut ca subt forma cerută de el să pună subt discreția unei arte geniale ceiace l'a frămîntat pe dînsul.

Acest adevăr îl simți concret, cînd urmărești istoria și variantele lui *Hamlet*, nu numai înainte de Shakespeare, dar chiar și în cele două Quarto din 1603 și 1604 și în întâiul Folio din 1623. Se poate vedea din ele contribuția geniului lui Shakespeare la vechea poveste. Se poate înțelege ce a urmărit, cum a procedat și ce a realizat el.

In partea întâiu a acestui studiu, am văzut cum a utilizat Shakespeare răzbunarea din vechea dramă; în a doua, vom vedea cum s'a folosit de supranatural, în delinîarea psihologică și în instrumentarea artistică.

*

Shakespeare întrebuințează superstițiile și credințile populare nu ca simple relatări și înregistrări informative asupra epocii sale, atît de impregnată de credința în supranatural, ci ca resort dramatic pentru a da o palpitare hipnotică exteriorizării stărilor sufletești de adînci intuiții și presimțiri ale mulțimilor, în fața faptelor și evenimentelor care le turbură sufletul cu fiorul fricii și al necunoscutului,—cum e cazul tipic în *Hamlet*; ori pentru a dezvălui, prin mijlocul miraculosului sguduitor, stări de conștiință obsedante și febrile ale diferitelor personagii, — ca în *Hamlet* și în *Macbeth*, în special. Dar acest material, născut din fantesia popoarelor, îi servește lui Shakespeare și pentru a lărgi cadrul acțiunii piesei, deschizînd cugetării și imaginației perspective vaste și impresionante, peste hotarele existenților materiale,—și trezind un sentiment vag de angrenare haotică a întregii existenți, care neliniștește atmosfera dramatică cu înfiorările nedeslușite ale destinului și misterului ce plutesc turburător deasupra oricărei vieți omenești.

Astăzi supranaturalul, lipsit de substratul sufletesc naiv al credinţii, a devenit un aparat baroc şi neverosimil în arta dramatică ; totuşi, în arta lui Shakespeare, el serveşte ingenios la desemnarea unor stări sufleteşti etern veridice. De aceia, cu tot absurdul supranaturalului pentru noi, nu trebue să pierdem din vedere semnificarea lui artistică şi psihologică în construcţia teatrului lui Shakespeare şi, ca atare, să-l analizăm şi să-l interpretăm, căci această analiză ne poate ajuta la lămurirea unor enigme de caracter, aproape inextricabile, fără pătrunderea înţelesului etern omenesc al supranaturalului în Shakespeare, peste valoarea lui de exponent al unei epoci.

*

Nici într'o piesă, Shakespeare nu întrebuinţează supranaturalul ca instrumentare dramatică cu atîta amploare, supleţă şi putere de expresie ca în *Hamlet*. Umbra din *Hamlet* e o ingeniozitate tehnică atît de suggestivă ! Cînd vorbeşte e atît de vibrantă [1], încît chiar azi impresionează ca un caracter dramatic real, ca un personagiu între celelalte *dramatis personae* ale acţiunii, care induce în eroare chiar şi pe critici, cînd ei caută în relaţiunile dintre Hamlet şi Umbră argumente pentru a-i atribui enigmaticului prinţ al Danemarcii infirmităţi de voinţă şi de caracter.

E atît de vie Umbra din Hamlet ! Apare, dispare şi revine pe scenă în mai multe rînduri. Işi schimbă şi atitudinea şi haina. In actul întîiu, e ameninţătoare, cu faţa incruntată, „înarmată din creştet pînă'n tălpi", în zale, cu buzduganul în mînă şi cu viziera ridicată ; apare pe platforma de gardă a unui Castel, unde sentinelele, pătrunse de groază şi îngrijorare, o văd trecînd nopţi dearîndul. In actul al treilea, e lipsită de orice prestanţă, în haină simplă, apare într'un ietac şi nu o vede decît Hamlet, căruia îi inspiră milă, — „lacrimi, în loc de sînge".

Cînd Umbra bătrînului Rege păşeşte marţial, pe platforma Castelului dela Elsinore, subt „lucirile de lună" ale nopţilor reci şi instelate, proiectîndu-se mare şi mută pe stînca aplecată deasupra mării „care mugeşte dedesupt", Marcellus şi Bernardo „se distilează în gelatină", iar Horatio se simte „sfîşiat de spaimă şi uimire" : vedenia rătăcitoare poartă în ea taina crimei şi a mormîntului.

1 Umbra trece prin diferite stări sufleteşti, cînd vorbeşte. E o Umbră cu stări morale.

Ea „face nopţile hidoase", şi copleşeşte cu „gînduri dincolo de puterile sufletelor noastre" chiar şi pe Horatio, care nu crede în supranatural şi ride de acei ce cred în apariţia Umbrelor.

Cînd Umbra se arată însă lui Hamlet numai, în „ietacul" mamei sale, în costum familiar, — nu e decît o biată fantomă domestică, pe care Regina nu o vede, pentrucă apariţia a părăsit lumea „de dincolo" cu un comision special, de natură intimă, numai pentru Hamlet. E propria conştiinţă a lui Hamlet, care-şi impută că încă nu şi-a îndeplinit datoria ; e nemulţumirea de el însuşi, în consecinţă. In hipostasa majestăţii regale, Umbra se arată, taciturnă şi grozavă, în mod public, sentinelelor dela Castel, fără nicio rezervă, nopţi dearîndul, dar nu vorbeşte decît numai prinţului Hamlet singur, pe care-l izolează şi-l depărtează de grupul ofiţerilor de gardă.

Desigur că numai funcţiunea ei instrumentală îi determină atitudinele deosebite. Umbra regală, în zale de război, mută şi înfiorătoare nu-i decît un mijloc tehnic, o maşină teatrală pentru a dramatiza pantomimic, impresionant şi suggestiv ceiace se petrecea în sufletul înfricoşat, şi înmărmurit al poporului. La Curte, se petrecuseră mari schimbări nefireşti şi neînţelese. Evenimente suspecte turbură adînc sufletul poporului şi-l îngrozesc. „Viteazul Hamlet, căci aşa îl preţuia această parte a lumii", iubit şi ascultat de toţi, moare pe neaşteptate şi numai peste două luni dela moarte şi o singură lună dela înmormîntare, fratele Regelui mort se căsătoreşte cu Regina văduvă şi-i încoronat Rege de „acei care-i dădeau cu tifla cînd Regele Hamlet trăia". Complotul Curţii şi păcatul vechiu al lui Cain sînt evidente, dar nimeni nu îndrăzneşte să vorbească : Umbra trebuie să fie mută, pentru că poporul e înfricoşat. Toţi înţeleg, dar rămîn împietriţi de groază. Numai Horatio îşi spune : „E ceva care turbură ochiul minţii", iar Marcellus exclamă : „Este ceva putred în Statul Danemarcii".

*

E caracteristic, — pentru puterea de intuiţie psihologică a lui Shakespeare şi pentru procedarea lui artistică de a ne da marile suggestii, — atitudinea lui Horatio, în special. Inarmat cu filosofia dela Wittenberg, Horatio declară, sigur pe el, lui Marcellus şi Bernardo, că nu crede în apariţia Umbrei ; că îi va întovărăşi la locul de gardă şi cu siguranţă Umbra „nu va apare". Dar stînd în aşteptarea Umbrei, în apariţia căreia nu credea, pe platforma

Castelului, în mijlocul nopţii, „atunci cînd ceasul bate unu", Horatio deodată, fulgerat de groază, începe, în gura mare, să apostrofeze Umbra, care trece marţial şi mută pe dinaintea lui şi dispare la „cîntecul cucoşului", lăsîndu-l înmărmurit, „tremurînd şi palid". „Ei! îl întreabă ironic Bernardo, nu-i aceasta nimic mai mult decît o fantesie?" „Pe Dumnezeul meu, îi răspunde Horatio, nu puteam crede aceasta, fără mărturisirea sensibilă şi adevărată a propriilor mei ochi". Apoi începe, el care nu credea, să vorbească de „duhurile extravagante şi rătăcitoare" şi să povestească celorlalţi cum: „In marele şi gloriosul stat al Romei, cu puţin înainte de a cădea puternicul Julius Caesar, mormintele s'au deschis şi morţii înfăluiţi în linţoliu se îmbulzeau şi ţipau pe străzile Romii,"... şi, fără să se întrerupă, trece la fenomenele cereşti prevestitoare de nenorociri ca: „stelele cu coadă de foc, eclipsele de soare, întunecimea stelei polare... care au demonstrat ţării şi locuitorilor că cerul împreună cu pămîntul sînt prolog pentru nenorocirile ce au să vină".

Schimbarea atît de bruscă şi de adîncă în sufletul lui Horatio e totuşi normală şi de extindere universală în firea omenească. Cadrul acţiunii, tăcerea nopţii şi impresia ce i-au lăsat povestirile lui Bernardo şi Marcellus, care i se înfipseseră în minte, cu toată protestarea lui de necredincios, îl predispun pe Horatio la cele ce erau să urmeze.

In fiorul grozăviei crimei uciderii-de-frate, reminiscenţi biblice şi evocări de întîmplări prevestitoare de nenorociri publice năvălesc în tumult sufletul lui Horatio, inundîndu-i imaginaţia şi neliniştindu-l cu vagi presimţiri şi superstiţii. Perspective adînci şi sombre despică orizontul apus al războinicii domnii a fostului rege, reînsufleţind viziuni de aprige lupte, pe care Horatio le povesteşte, subt bolta înstelată a nopţii, în aşteptarea înfrigurată a Umbrii. Credinţi, fapte de arme şi superstiţii plutesc parcă pretutindeni în întreaga fire, în acea noapte bîntuită de spirite supranaturale, contopindu-se într'un fond depărtat şi misterios, pe care se proiectează acţiunea sîngeroasă a dramei dela Elsinore. Totul creşte şi se dilată în imaginaţia aprinsă şi înfiorată, dînd o amploare grandioasă şi impresionantă conţinutului piesei, în care trecutul se continuă în present şi naturalul se amestecă cu supranaturalul pînă în a li se şterge hotarele în mintea halucinată şi stăpînită de chaos.

In toate timpurile, subt deprimarea marilor nenorociri publice, mulţimea halucinată de spaimă proiectează din imaginaţia ei înfigurată vedenii lugubre, pe care apoi le vede aievea şi le atribuie puteri supranaturale asupra destinelor popoarelor.

Cazul halucinaţiilor contagioase şi colective e ştiinţificeşte admis.

In aceleaşi împrejurări instinctele nelămurite ale mulţimii leagă cauzal soarta oamenilor de apariţia fenomenelor cereşti, dînd naştere superstiţiilor neperitoare, în lunga viaţă a popoarelor, pentrucă sufletul omenesc răscolit de groază şi în panică de conservare este veşnic acelaşi.

Cu înţeles etern, Hamlet spune blînd şi persiflant lui Horatio, văzîndu-l atît de schimbat, după vederea Umbrei: „Sînt mai multe lucruri în cer şi pe pămînt, Horatio, decît ţi le închipui în filosofia ta".

Hamlet cunoaşte adînc sufletul omenesc, dar aceste cuvinte spuse lui Horatio planează ironic deasupra vieţii lui Hamlet însuşi, ca o sfidare a mîndriei intelectuale omeneşti. In adevăr, eroul, care pecetlueşte suveran şi suprem inexistenţa supranaturalului prin acele patru cuvinte: „*the rest is silence*", chiar pe pragul morţii, cînd instinctul de conservare *post mortem* face din fiecare din noi un laş, în momente de adînci zguduiri sufleteşti, lovit de mari decepţii, în faţa unor întîmplări neînţelese, se simte şi el stăpînit de fiorul supranaturalului şi-al credinţii în puterea lui asupra destinului bietei vieţi omeneşti, ca şi simplul Horatio.

Hamlet bănuieşte de crimă pe Claudius, înainte de spovedania Umbrei, textul o arată, şi, cu toate acuzările criticilor, el cu drept cuvînt, ca orice om normal, nu pune nicio bază pe această spovedanie, ci inventează piesa de control ca să se convingă prin impresia ce o va face asupra Regelui reprezentarea ei în faţa lui. Forma de supranatural, izvorît din halucinaţia simţurilor nu putea determina nici măcar o convingere, cu atît mai puţin o faptă, pentru Hamlet. Shakespeare nu putea face din trucul lui dramatic un motiv de acţiune pentru Hamlet, admiţînd chiar că această maşinărie tehnică implică un adevăr psihologic: halucinarea nu numai a văzului dar şi a auzului. Hamlet era destul de turburat sufleteşte şi de obsedat de o teribilă bănuială ca să treacă prin o asemenea stare sufletească, dar ar fi fost nebun dacă această stare l-ar fi determinat la fapte. Hamlet nu crede în această formă de supranatural, ci în inteligenţa şi voinţa lui.

Cînd însă Hamlet, crezînd că ucide pe Claudius, ucide pe tatăl Opheliei, din întîmplare, în faţa crimei ne-voite de el, exclamă

cutremurîndu-se: „Cerul a voit-o". In acest moment, întîmplarea aceasta turbură toată fiinţa lui morală, umilindu-i mîndria intelectuală. Increderea în suveranitatea minţii şi voinţii lui e înfrîntă, cedînd locul credinţii în supranatural; iar resortul pedepsirii lui Claudius îşi pierde *detenta* morală, căci Hamlet se simte deodată vinovat chiar deacum de aceiaşi crimă faţă de Ophelia, pe care o iubea, de care îl bănuia pe Claudius, faţă de el.

*

Uciderea, din întîmplare, a lui Polonius e unul din momentele cruciale din piesă şi din viaţa lui Hamlet. Pentru eroul tuturor sensibilităţilor morale, sentimentul crimei, ne-voite de el, sentimentul nedreptăţii şi durerii aduse Opheliei, sentimentul ireparabilului... toate aceste suferinţi adînci şi copleşiri sufleteşti e firesc să-l dispună pe Hamlet spre credinţa în supranatural. Scena dela cimitir, în care Hamlet vede pe Ophelia moartă—o urmare a acestei întîmplări —nu poate decît exaspera această stare sufletească a lui Hamlet. E foarte natural ca o întîmplare atît de adînc turburătoare să-i zdruncine şi lui convingerile, cum cauze cu mai superficiale aderenţi sufleteşti i le zdruncinaseră pe ale lui Horatio.

Intîmplările care ating adînc viaţa intimă a omului îi afectează totdeauna convingerile şi credinţa în legea pămînteascâ a cauzalităţii. Hamlet e cu totul normal din acest punct de vedere, ba chiar banal.

Hamlet povestind lui Horatio de întîmplarea depe vasul pe care călătorea spre Anglia, întovărăşit de Rosencrantz şi Guildenstern, şi cum executarea ce era pregătită pentru el s'a întors împotriva foştilor lui colegi de universitate, exclamă: „Este o divinitate care schimbă scopurile noastre cum vrea, orice am face noi",—aproape cuvintele Regelui Actor, [1] din piesa de verificare, în care

1 Piesa în piesă are loc înainte de uciderea lui Polonius.
Hamlet întreabă pe actori dacă poate „însera în piesă vreo douăsprezece sau şasesprezece versuri". Aceasta nu e decît un mod de a se suggera că piesa conţine cugetarea lui Hamlet şi că cuvintele Actorului Rege nu sînt decît un soliloc al lui, caşi cuvintele Umbrei. Dar dacă cuvintele citate, debitate de actor, nu sînt decît exprimarea unei stări sufleteşti a lui Hamlet, ele nu implică însă zdruncinul moral provocat de uciderea lui Polonius (urmate de moartea Opheliei), care încă nu fusese săvîrşită de Hamlet. Conţinutul piesei arată ce se urmăreşte şi deci ce gînduri turburau conştiinţa lui Hamlet. Mai mult decît spionarea conştiinţii Regelui, pentru a se convinge de vinovăţia lui, Hamlet caută în piesă să scruteze conştiinţa Reginei, pe care o bănuia de complicitate la asasinat, aceasta turbura conştiinţa lui Hamlet mult mai adînc decît bănuiala vinovăţiei de fratricid a lui Claudius. Dela începutul acţiunii piesei, dela căsătoria Gertrudei cu Claudius

Hamlet „intercalase vreo douăsprezece sau şasesprezece versuri": „Gîndurile sînt ale noastre, realizările lor însă nu stau în puterea noastră". Deasemenea Hamlet e în aceiaşi notă, cînd povesteşte lui Horatio cum a putut contraface ordinul de executare, numai mulţumită întîmplării că avea sigilul regal al tatălui său în punga lui: „Şi aici a fost voinţa cerului". In acelaşi sens răspunde lui Horatio, care-l sfătuieşte să refuze partida de scrimă cu Laertes: „Nici o vrabie nu cade fără învoirea specială a Providenţei",—parafrazînd un text din Biblie. Deasemenea, Regelui, care îi spune: „Dacă ai cunoaşte scopurile noastre", Hamlet îi răspunde: „văd un cherubin care le vede".

Toate aceste cuvinte ale lui Hamlet implică o credinţă în supranatural. E o stare spirituală grefată pe o adîncă depresiune sufletească, pe mari decepţiuni şi deziluzii. De această stare sufletească, textul o arată, Hamlet se scutură brusc în faţa mamei lui otrăvite, pentru a cerceta pe loc şi a pedepsi pe vinovat: ceiace însamnă că depresiunea lui morală nu avea la bază slăbiciuni de caracter ori de temperament, nici o maladie organică, ci ascuţite sensibilităţi morale rănite, care-l făceau să simtă mai adînc totul. Odată revenit în sine, prin intervenirea unui fapt nou ce-l impre-

şi ajungerea lui la tron prin această căsătorie, Hamlet e turburat de bănuiala grozavă a complicităţii mamei lui. Deşi, sau tocmai pentrucă, acest gînd îl tortura atît de grozav, încît se gîndeşte la sinucidere, Hamlet nu formulează categoric ideia în soliIocul din Act. I. Chinul lui sufletesc însă se înţelege clar din discreţia comprimată a ultimului vers al acestui soliloc: „Plesneşte însă inimă, căci trebue să-mi ţin limba". Numai în Actul III, dupăce efectul reprezentării piesei asupra Reginei îl convinsese pe Hamlet de nevinovăţia complicităţii ei la asasinat, el răspunde prompt exclamaţiei Reginei: „Ce faptă sîngeroasă" (cînd Hamlet a ucis pe Polonius), cu cuvintele de uşurare parcă, nu de imputare: „Tot aşa de rea scumpă mamă, ca a ucide un rege şi a te mărita cu fratele lui",—cuvinte care arată expres acum ce-i apăsa conştiinţa înainte, atunci cînd el a „intercalat" versurile citate în piesa de control. Hamlet era dar subt o teribilă zguduire morală, propice pentru credinţa în supranatural, atunci cînd pregătea şi adapta piesa şi, după cum se vede din text, măritişul nu-l putea concepe ca un act liber voit de Regină. Efectul piesei îl convinge de vinovăţia Regelui şi de inocenţa Reginei, dar uciderea lui Polonius, imediat după reprezentarea piesei, aruncă sufletul lui Hamlet, abia uşurat de grozava bănuială împotriva mamei lui, în altă serie de iremediabile conflicte de conştiinţă, care explică stările sufleteşti şi depresiunea morală a lui Hamlet din Act. V. E de observat economia tehnică în conducerea acţiunii piesei şi transformării unei vechi piese de răzbunare în alta, în care răzbunarea dela început e pe planul al doilea şi necontenit e îndepărtată pînă ce aproape pierde orice interes moral în conştiinţa eroului, al cărui suflet se complică necontenit şi se turbură de alte sfere de interese morale care-l absorb tot mai mult, dezvăluindu-se astfel o complexitate de sensibilităţi unică în seria marilor eroi din galeria shakespeareană şi care face ca Hamlet al lui Shakespeare să devină eroul prometheic al idealismului moral, în loc să rămînă primitivul erou al răzbunării din piesa transformată de Shakespeare.

sionează adînc, Hamlet își revine deodată și apare ca cea mai formidabilă figură din galeria lui Shakespeare, prin puterea hotărîrii și a independenții cugetării, negînd pe pragul morții existența supranaturalului, tocmai cînd omul slab se anină de ea.

*

Insuși instinctul cauzalității,—o habitudine sufletească derivată din instinctul de conservare,—e la baza credinții în supranatural. O simplă întîmplare care impresionează pe om, prin urmările asupra vieții lui, îi dă fiorul supranaturalului, tocmai prin instinctul care îi cere o cauză a acelei întîmplări inexplicabile. Ce conștiință, fie cît de positivă, nu se clatină în asemenea împrejurări! Cine nu simte stăpîniri neînțelese deasupra neputinții lui! Omul turburat sufletește de mari decepții, de mari dureri și primejdii, de mari neînțelegeri va invoca totdeauna Dumnezeirea sau alte forțe supranaturale, din simplu instinct de conservare, cum face Hamlet în asemenea împrejurări.

De două ori Hamlet, în desperarea marilor decepții, s'a gîndit la sinucidere; natura lui viguroasă și normală însă a reacționat la timp. Instinctul lui de conservare a răscolit substraturile adînci ale subconștientului și-a ridicat la suprafață, ca forțe vii de apărare, superstiții bazate pe credința în supranatural, de a cărui inexistență Hamlet era totuși convins.

Contraziceri deasemenea natură se găsesc desigur în Hamlet, pentrucă se găsesc în fiecare om normal. Contrazicerile, sau mai bine zis conflictele, din sufletul chinuit al lui Hamlet sînt ale eternei naturi omenești înseși.

In această lumină a psihologiei umane, Hamlet nu e în contrazicere cu sine însuși nici în solilocul din Act. I, cînd: „pedeapsa pe care Atotputernicul a hotărît-o împotriva sinucigașilor" îl oprește să se sinucidă,—pe el care nu crede în supranatural; nici în solilocul din Act. III, cînd, adînc turburat și pledînd pentru sinucidere, se oprește de „spaima acelui ceva de după moarte, țara nedescoperită, din ale cărei hotare niciun călător nu se întoarce",—adică de marele necunoscut al vieții viitoare, pe care el o neagă categoric, la sfîrșit.

Brandes, totdeauna prea grăbit în succese de logică împotriva lui Hamlet, îl pune în contrazicere și cînd el afirmă că „niciun

călător nu se întoarce din țara nedescoperită... de dincolo", deși în Act. I a stat de vorbă cu Umbra tatălui său.[1]

Deasemenea din faptul că în Act. I, Hamlet cedează insistenței mamei sale de a nu se întoarce la Wittenberg și de a rămîne la Elsinore, se trage concluzia că chiar dela începutulul piesei,—deci în însuși caracterul lui Hamlet,—se vede abulia ca un deficit organic, în eroul piesei.

E aici poate cea mai interesantă și mai evidentă eroare de interpretare a textului, repetată de mulți, care, chiar dela început rătăcește critica asupra lui Hamlet,[2] confundîndu-se o stare sufletească dramatică cu o relatare de fapte informative.

Sufletul omenesc nu curge liniștit în premise și concluzii logice, ci se zbate necontenit în conflicte. Lupta pentru conservare și echilibru e lege și pentru viața sufletească, în măsura energiilor ei vitale. Un om, psihicește viguros, luptă împotriva tuturor conflictelor și zguduirilor sufletești care tind să-l doboare, mobilizînd automat toate rezervele de apărare, din cele mai adînci substraturi ale subconștientului, care pot să-i contrazică teoriile, concepțiile și credințile, pentrucă torentul unei vitalități impetuoase trece peste aceste slabe zăgazuri ale conștiinții liniștite, cînd viața înseși e în joc.

E un instinct de conservare și în viața sufletească superioară, cu acte reflexe și automatisme pentru apărarea integrității ei, cași în viața periferică a sensațiilor, cu acte reflexe de apărare spontană a corpului.

Nebunia înseși,—nebunia ca criză trecătoare, fără *tară* organică, adică întunecarea temporară a conștiinții,—e un act reflex de defensivă sufletească, o scufundare automată a conștiinții subt valurile turburi ale subconștientului: – nebunia Regelui Lear e una din marele intuiții ale lui Shakespeare, în psihologia normală a omului. E aceiași ripostă de apărare pe care o dă corpul cînd, prea tare lovit, își amorțește sensibilitatea pentru a evita durerile insuportabile.

1 Am citat observația lui Brandes pentrucă ea reprezintă metoda de analiză psihologică curentă, după care sufletul lui Hamlet apare anormal și plin de contraziceri. Dacă Hamlet însă nu e absurd, ci e om, chiar și în atitudinile pe care i-le impută Brandes, concepția omului-silogism, inclusă în astfel de critică, e desigur absurdă și prea simplistă pentru a putea reflecta complexitatea vie, cu substraturile ei atavice și eruptive, a sufletului omenesc, angrenat nedespărțibil în împrejurările vieții reale; ea implică un punct de vedere static, superficial și exclusiv intelectualist, în analiza sufletului omenesc, care tinde totdeauna să convergeze într'o unitate personală, dar niciodată nu se fixează într'o formulă logică.

2 Cu aceasta voiu începe articolul special asupra erorilor de interpretare a textului.

Credința în supranatural, presimțirile vagi, simularea bizară a nebuniei nu sînt în Hamlet contraziceri ori semne de detracare, ci preveniri reflexe ale instinctului de conservare într'o natură viguroasă și în continuă defensivă față de cele mai agresive împrejurări. Sînt triumful capacității și energiilor lui vitale, nu abdicări ale inteligenții lui. Contrazicerea în Hamlet nu e o categorie logică de inconsecvență a cugetării ci un triumf al vieții organice peste conflictele de conștiință care o minează.

De multe ori în Shakespeare un singur cuvînt ne lămurește mai mult decît un volum de critică. E procedeul lui artistic de a scapara cu un singur cuvînt, o expresie, în adîncimele întunecoase ale conștiinții omenești. Hamlet povestește lui Horatio cum pe vasul care-l ducea spre Anglia, pe cînd Rosencrantz și Guildenstern erau adormiți, s'a furișat tiptil lîngă ei și le-a cercetat buzunările. E unicul moment de micime urîtă a lui Hamlet, în toată piesa. Fapta lui Hamlet e tot atît de degrădătoare și exact de aceiași categorie morală cu spionarea de după perdea a lui Polonius. Fapta lui Polonius însă stă virtual în caracterul lui, e logică cu întreaga lui ființă, dar fapta lui Hamlet? Contrazice toată ființa lui morală, și... totuși Hamlet a săvîrșit'o, învingîndu-se pe el însuși, automat, din porunca organică a instinctului de conservare. In acel moment de primejdie a vieții, mintea clară și demnă a lui Hamlet a abdicat și-a apărut în el un Polonius, degradat și odios cum a apărut antropofagia în eroii selecți din *Don Juan* al lui Byron.

Cînd Hamlet povestește lui Horatio acest episod, primejdia trecuse, Hamlet era el: de aceia în povestire intercalează spontan dezaprobarea faptei, descalificînd'o dar și explicînd'o prin cuvinte — „temerile mele uitînd cuviința". Cuvinte care, din punct de vedere moral, arată o prăpastie între Hamlet care a săvîrșit fapta și Hamlet care o relatează. Aici e enigma normal omenească a tuturor contrazicerilor din Hamlet și-a naturii omenești din toate timpurile. Cine știe din ce perioadă ancestrală începem să trăim, într'un moment dat, și cît putem să înfrînăm sălbătăcia trecutului din noi, într'un moment actual, cînd un interes al nostru e în joc! Shakespeare îi pune pe Hamlet să rostească cuvintele *„the rest is silence"*, atunci cînd, se poate spune, trecuse în lumea rațiunii pure, cînd mintea senină scapă din sclăvia încarnării, cînd instinctul de conservare abdică în fața inteligenții logice, — căci numai morții sînt logici, în înțelesul lui Brandes, — dar și cînd omul e mai laș ca totdeauna.

Fără îndoială că recunoașterea logică a inevitabilului în fața

morții și triumful inteligenții peste lașitatea de a nu putea renunța la viață sînt atribute de curaj ale celei mai înalte frumuseți morale.

*

Hamlet e predestinat să atingă toate înălțimile. Shakespeare are procedeul să sublinieze fără să ne spună. Pe aceiași pagină își dă sufletul și Claudius. Cum? Străpuns de spada lui Hamlet, din piept în spate, cu otrava ucigătoare în trup, pe care Hamlet i-o turnase pe gît cu deasila. In fața Reginei, moartă numai dintr'o sorbitură, Claudius nu se supune cu demnitate inevitabilului, ci strigă: „Apărați-mă, prieteni, nu sunt decît rănit". Sînt ultimele lui cuvinte, — *pendantul* celor patru cuvinte, — the rest is silence,— ale lui Hamlet, rostite pe pragul morții. Contrastul între un om mare curagios și un ticălos laș e evident.

Ultimele cuvinte ale lui Hamlet sînt proclamarea grandioasă a imperiului cugetării eliberate.

Nerecunoașterea altei existenți decît a conștiinții noastre reduce lumea materială la o simplă funcțiune a sufletului omenesc și distruge posibilitatea credinții în orice formă de existență a supranaturalului.

E apoteoza cugetării și-a eroismului moral deodată.... e și tragedia vieții omenești, în același timp.

Frumusețea suportării morale a acestei sentinți e de esența sublimului. „Voi care intrați aici, lăsați orice speranță" apare o mîngîiere, căci nu distruge credința în existența „de dincolo". Inexistența eternă însă trece peste ori ce grozăvie a închipuirii. Hamlet sfîrșește și logic și supraomenește, ca cel mai mare și mai puternic caracter din galeria shakespeareană. Sfîrșește și ca un prinț cu conștiința datoriei și ca om de acțiune, nu numai ca cugetător.

Cu moartea în el, Hamlet salvează viața lui Horatio, iartă mărinimos pe Laertes, hotărăște succesiunea la tronul Danemarcii, după ce mai înainte salvase sufletul Gertrudei, și pedepsise pe Claudius; iar ca prinț al Danemarcii, stăpînit de nobilul sentiment de a rămîne în Istorie, sentiment ce nu-l poate avea decît naturile superioare,—și care deși e mai verosimil într'un prinț decît într'un om de rînd, Shakespeare îi subliniază astfel existența în natura umană,—roagă pe Horatio „să spuie lumei istoria lui, ca lucrurile să nu rămînă necunoscute și să i se păstreze un nume pătat".

Cuvintele lui Horatio: „A dispărut un nobil suflet" caracterizează simplu eroica viață a Prometheului shakespearean.

Tăria sufletească a lui Hamlet în ultimele momente e subliniată și prin o trăsătură ironică de humor tragic, bazat pe un

simplu joc de cuvinte. Piatra scumpă veneţiană, pe care Claudius o pusese otrăvită în cupa predestinată lui Hamlet, se numea *union*. Claudius anunţase cu enfază: „In cupă, Regele va arunca un *union*, mai scump decît acel pe care patru regi succesivi l-au purtat în coroana Danemarcii. „La urmă, Hamlet, cînd îi toarnă pe gît, cu deasila, băutura otrăvită, îi strigă: „Bea această băutură: este *union*-ul tău înăuntru? Urmează pe mama mea". Cuvîntul *union* însamnă aici şi unire, căsătorie. Să fii cu moartea în tine, să ucizi şi să faci ironii şi jocuri de cuvinte în acelaşi timp, desigur nu e un semn de slăbiciune.

Intr'o clipă Shakespeare ni-l prezintă pe Hamlet cu toate însuşirile lui sufleteşti. Parcă-l rezumează în grabă, dar complect, dupăce primise lovitura spadei otrăvite: înălţime şi adîncime de cugetare, acţiune, generozitate şi nobleţă, gînd la interesele statului, iubire, curaj şi demnitate, putere de dominare asupra lui şi a tuturor, spirit, ironie, humor... toate înălţimile intelectuale şi morale în gesturi fascinante de cuceritor. Şi vigoarea lui fizică este extraordinară. Nu indiferent Shakespeare îl arată pe Hamlet cu atita putere în el, dupăce Laertes, care fusese lovit în urma lui de aceiaşi spadă otrăvită, murise. Hamlet a avut timpul să defileze întreg, înaintea propriei lui morţi, în admiraţia celor de faţă şi... a noastră. Şi-n această scenă grozavă, în care avem patru cadavre, nu e uitată nici impresia ridicolului de atitudini şi situaţii. Ce proclamări enfatice, ce suveranitate regală! La urmă, bietul Rege prins de gît, tremurînd şi înghiţind silit otrava pregătită pentru altul! Ce tumult de viaţă cu toate conflictele şi contradicţiile ei în cîteva clipe!

*

Desigur acest studiu nu ar fi complect, dacă nu am vorbi şi despre Umbra din *Hamlet*, în hipostasa ei vorbitoare, cît şi despre valoarea supranaturalului în această formă, din punct de vedere al instrumentării artistice, în Shakespeare.

Umbra nu este în povestea lui Saxo Grammaticus; ea e un duh al răzbunării, curent în apreciatele piese de răzbunare de atunci, cum era şi *The Spanish Tragedy* a lui Kyd, perechea gemenă a lui *Hamlet*. In ambele piese Umbra victimei e chemată în public să descopere crima ascunsă, spre satisfacţia tuturora. E detectivul simpatizat dela cinematograful de azi, care scoate ropote de aplause cînd prinde pe criminal. E elementul melodramatic şi

senzaţional cel mai gustat de publicul lui Shakespeare, de aceia acest rol era jucat de însuşi Shakespeare, Directorul şi proprietarul teatrului.

Dar artistul Shakespeare, fără să-l încurce pe *business-man*, a ştiut să întrebuinţeze Umbra şi în scopul lui, cu totul deosebit de al celorlalte piese de răzbunare.

Umbra ca instrument tehnic e întrebuinţată cu extremă subtilitate spre a sublinia în Hamlet nuanţe sufleteşti de o delicateţă morală neîntîlnită în niciun altul din eroii lui Shakespeare şi care nici nu ar fi putut fi prin alt mijloc deliniate.

Apoi, în mod travestit, Shakespeare ne arată, dela început, întreaga problemă ce chinuie sufletul lui Hamlet, cu toate conflictele sufleteşti ce au să urmeze.

Umbra Regelui Hamlet nu e decît sufletul eroului Hamlet, care îşi va repeta nemulţumirile ce-l chinuiesc atît de adînc şi în solilocurile ce vor urma, în celelalte acte, căci Umbra, de fapt, nu e decît un soliloc sui-generis al lui Hamlet.

Confruntarea textului din diferitele solilocuri ni se impune dar şi o vom face chiar în acest articol, spre evidenţiarea afirmării noastre.

Vom pune Umbra pe două coloane, ca pe o adevărată plagiatoare a solilocurilor lui Hamlet.

*

Spre deosebire de orice altă Umbră din Shakespeare, Umbra din Hamlet ne impresionează prin deosebitele ei stări sufleteşti vibrante, cînd îşi povesteşte viaţa pe scenă. Nu e numai o Umbră informativă şi detectivă, care destăinuieşte aton, cum se cuvine unui spirit „de dincolo" adevăruri ascunse; ea *trăieşte* pe scenă, manifestînd chiar atitudini morale. Are accente puternice de indignare împotriva Reginei, care nu i-a apreciat calităţile şi s'a uitat la altul, ceiace nu cadrează cu majestatea fostului Rege. Protestează în exclamaţii împotriva lui Claudius, — „bestia incestuoasă şi adulteră", — şi-i cere lui Hamlet răzbunare. Cu toată indignarea însă împotriva Reginei, spiritul Regelui mort roagă pe Hamlet să o cruţe, — o slăbiciune neînţeleasă, din partea unui bărbat care a purtat coarne". Intr'un cuvînt, e o Umbră cu toate resorturile vii ale vieţii, cu stări morale... un adevărat personagiu dramatic. E mai curînd un caracter travestit decît Umbra bătrînului Rege Hamlet, al cărui spirit nici nu-l reprezintă verosimil.

De fapt, Umbra nu expune decît ceiace se petrece în sufletul prinţului Hamlet. Nu e spiritul bătrînului Rege, ci un simplu soliloc al lui Hamlet.

Solilocul e un procedeu dramatic obişnuit în teatrul lui Shakespeare, dar nici unui erou nu i s'a acordat atîtea solilocuri ca lui Hamlet, şi nici atît de lungi. Caracterul solilocurilor lui Hamlet însă nu e informativ extern şi istoric, ci psihologic. Ele reflectează viaţa intimă şi discretă a cugetării sau alte stări sufleteşti, — o viaţă internă pe care Hamlet însuşi o analizează cu o rară putere de introspecţie. Solilocul, ca procedeu tehnic, ajunge astfel în Hamlet o caracterizare a eroului însuşi şi cea mai principală documentare a vieţii lui sufleteşti. E de observat caracterul specific al acţiunii în Hamlet: eroul îşi joacă viaţa, nu şi-o expune. Hamlet, urmărit de Rege şi spionat de Curte e silit necontenit să se izoleze în sine şi să-şi comprime adevărata lui viaţă interioară, ajungînd pînă la simularea nebuniei, numai pentru a se ascunde în el şi a dejuca pe cei din jurul lui. Din aceste împrejurări urmează o concentrare tot mai mare a eroului în sine însuşi, adică o exagerare de intelectualizare şi o sinceritate de expresie aproape exclusiv numai în solilocuri. Iată dece solilocul în Hamlet e şi o caracterizare şi o documentare sigură, nu numai un metod tehnic. In adevăr, în afară de conversaţiile cu Horatio şi de scena interviewului din Act. III cu Regina, Hamlet nu apare sincer decît în solilocuri. Discreţia este o caracteristică a lui Hamlet impusă şi de împrejurările speciale de izolare sufletească silită. In solilocuri însă, Hamlet îşi poate deschide sufletul şi deveni indiscret: astfel numai putem pătrunde direct în sufletul lui. Dar Hamlet are bănueli şi imputări grozave împotriva mamei lui, pentru care totuşi păstrează aceiaşi iubire deşi îşi simte şi memoria tatălui său şi onoarea lui personală şi a statului pătate prin purtarea ei. Sînt însă lucruri pe care Hamlet nu le poate pronunţa despre mama lui, nici în solilocuri, fără să nu se simtă el însuşi scoborît, degradat, deşi aceste lucruri îi frămîntă evident gîndurile. cum arată textul. Hamlet e eroul celor mai delicate sensibilităţi pe care nu le scade prin grosolănii nici în erupţiile cele mai vehemente ale sufletului lui, faţă de Regină, în Act. III. Cuvîntul adulteră nu putea zbura depe buzele lui Hamlet, nici direct către Regină, nici chiar în soliloc, — deşi imputarea îi tortura sufletul,—fără ca Hamlet să nu-i simtă vulgaritatea şi ofensa şi asupra lui şi asupra memoriei tatălui său. De asemenea nu putea fi comunicat prin altul, căci în asemenea caz publicitatea înseşi era o dezonoare şi o umilire, în faţa altora,— a lui Hamlet însuşi. Cu toate aceste Shakespeare a voit să ne arăte într'un chip că această ofensătoare imputare împotriva mamei lui îi otrăvea sufletul. De asemenea alte acuzări împotriva mamei lui nu puteau fi spuse de Hamlet, fără să nu-l degradeze pe el. Cu toată justificarea lor morală, atingeau susceptibilităţi şi sensibilităţi superioare ale frumosului moral de care se simte pătrunsă în toate momentele vieţii lui grandioasa personalitate a lui Hamlet.

In asemenea împrejurări Shakespeare a travestit solilocul direct, prin interpunerea supranaturalului, în soliloc indirect, după cum a procedat şi cu sistemul introducerii reprezentării unei piese în care „Hamlet inserase vreo douăsprezece saŭ şasesprezece versuri". Shakespeare întrebuinţează toate ingeniozităţile tehnice numai pentru a păstra neatinsă grandioasa frumuseţă morală a eroului său.

*

Dar să demonstrăm... plagiatul Umbrii. Umbra—ca orice detectiv „de dincolo" —neavînd nimic de menajat ar trebui să spună lucrurile direct. Cu atît mai mult cu cît ea era spiritul soţului ofensat. Cu toate aceste, Umbra nu-i spune Reginei „adulteră", ci-l descalifică pe Claudius cu cuvintele „bestie adulteră". Deşi Regina e arătată astfel vinovată de această dezonoare, căci adulterul e o crimă ce nu se poate comite decît în doi, totuşi e o nuanţă de respect şi delicateţă în atitudinea Umbrei, de a o arăta pe Regină ca pe o victimă în complicitatea ei şi e chiar o dovadă de parţialitate a iubirii. Această atitudine neaşteptată a unui soţ ofensat corespunde însă cu atitudinea lui Hamlet faţă de mama lui. In solilocul din Act. IV, Hamlet spune că are o mamă „pătată", — adică o victimă a lui Claudius, nu o criminală. In Act. V, între imputările pe care Hamlet le aduce împotriva lui Claudius, cele dintăiu sînt că „a ucis pe tatăl lui şi a dezonorat pe mama sa", — care e iarăşi considerată de Hamlet ca o victimă a lui Claudius.

Un bărbat poate spune soţiei lui „adulteră", dar un fiu, mamei lui, niciodată, afară numai dacă nu e.... ceiace Hamlet nu putea fi.

Umbra, dacă ar reprezenta în adevăr spiritul fostului soţ al

Gertrudei, nu ar trebui să vorbească ca fiul ei, — să „plagieze" pe Hamlet. Cum însă Umbra nu e decît însuşi spiritul travestit al lui Hamlet, discursul ei nu poate fi înserat decît în rîndul solilocurilor lui Hamlet, căci e în acord cu ele. Hamlet, în solilocul I, avînd în minte învinuirea de adulter împotriva mamei lui nu pronunță cuvîntul, ci exclamă: „Crapă inimă, căci trebue să-mi țin limba". Vinovăția Reginei era evidentă, totuşi Shakespeare a simțit că Hamlet nu poate spune cuvîntul şi a recurs la Umbră ca să ne arăte ce se petrecea în cugetul lui. Dar de oarece Umbra nu-i decît un soliloc al lui Hamlet trebuia păstrată aceiaşi atitudine față de Regină, ca față de o victimă a lui Claudius şi deci i se impune Umbrei restricția procedeului indirect, nu calificativul direct, insultător.

Dacă în locul Umbrei, un personagiu autentic ar fi comunicat faptul lui Hamlet, toată piesa ar fi fost schimbată. Cunoaşterea, public exprimată, a dezonoarei Reginei ar fi alterat şi psihologia lui Hamlet. Semnificația morală a discreției nu mai putea delinia caracterul lui Hamlet, nici caracteriza situația.

Sentimentul dezonoarei Reginei turbură necontenit şi adînc sufletul lui Hamlet. Ea apare degradată ca mamă, ca soție şi ca Regină în conflictele lui sufleteşti, dar el nu poate rosti cuvîntul insultător, nici chiar ca să fie auzit numai de el în solilocuri. Cu atît mai mult nu-l putea arunca în fața Reginei, sau rosti înaintea altora,—şi cu atît încă mai mult nu-l putea auzi dela altul sau împărtăşi cu un altul. De-aceia Umbra nu voieşte să vorbească decît lui Hamlet singur, izolîndu-l de Bernardo, Marcellus şi Horatio; iar Hamlet nu le destăinueşte nici un cuvînt dupăce Umbra dispare, cu toate insistențile celor trei prieteni de a afla ceva din gura lui Hamlet.

Hamlet nu putea împărtăşi cu un altul cunoştința acestei vinovății a Reginei, fără să fie şi să se simtă scoborit, ori să se scoboare însuşi prin aruncarea insultei.

Hamlet nu poate pronunța cuvîntul insultător, față de mama lui cum Macbeth nu poate rosti cuvîntul „Amin", față de conştiința lui încărcată.

In solilocul din Act. I Hamlet îşi impune să-şi „țină limba", chiar dacă „îi crapă inima"; iar în solilocul din Act. III exclamă: „Tu limbă şi inimă să fiți ipocrite". Dar dacă Hamlet nu poate rosti insulta [1] împotriva mamei sale, îi poate în schimb

1 Față de Ophelia, insulta, pornografică chiar, e voit şi amar întrebuințată de Hamlet, pe cînd față de Gertruda, cu toată vehemența imputărilor, insulta e oprită din instinct adînc. E desigur aici o caracterizare cu înțeles profund.

imputa faptele cu o elocvență theurgică, neatinsă nicăieri în piesă. Cuvintele lui sînt lavă topită. Inseşi limba arată grozăvia turburării, suferinții şi sensibilității lui morale. Oroarea adulterului inundă lumea întreagă: „Un fapt care distruge frumuseța şi nevinovăția pudoarei, schimbă virtutea în ipocrizie, răpeşte trandafirul de pe strălucitoarea frunte a iubirii inocente şi pune în loc un ulcer; face ca jurămintele căsătoriei să fie tot atît de mincinoase ca şi jurămintele jucătorilor de hazard: O aşa faptă care smulge din legămîntul căsătoriei însuşi sufletul ei, şi preface blînda religie într'o rapsodie de cuvinte: care face să roşească fața cerului; da, chiar această masă solidă şi compactă a lumii se posomorăşte la gîndul acestei fapte, luînd aspectul trist, ca în ziua judecății din urmă".

Astfel Shakespeare a pus în Hamlet instinctul profund al clasicului popor al *home*-ului, ca suport al unei complexități de sensibilități morale, caracteristice celei mai înalte şi mai puternice individualități din galeria lui.

Hamlet nu spune niciun cuvînt lui Horatio, confidentul lui, despre crima de dezonoare a Reginei, după cum nu-i spune nimic despre iubirea Opheliei (o altă elocventă tăcere a lui). Hamlet vorbeşte lui Horatio numai despre bănuiala de asasinat împotriva Regelui şi-l roagă să-l observe pe Claudius în timpul reprezentării piesei de verificare. Nu-i spune nimic de Regină; pe ea o observă numai el.

Cu toată vinovăția evidentă a crimei de dezonoare a Reginei, Hamlet e indulgent în judecata lui, ca şi Umbra; deşi e vehement față de Regină, în Act. III, nu e vulgar nici trivial. Are momente de duioşie şi tandreță, cu toată furia indignării..

E un fapt de adîncă semnificație pentru psihologia lui Hamlet că, chiar în cele mai aspre imputări din solilocuri şi'n scena întrevederei lui cu Regina din Act. III,—cea mai violentă din toată piesa, [1]—Hamlet nu e vulgar ori grosolan. Prin toată cruzimea şi

1 Aproape tot atît de violentă e scena întrevederii lui Hamlet cu Ophelia din Act. III. In Act. I, Act. II, şi Act. III, textul arată că Hamlet iubea pe Ophelia: îi scrisese scrisori de dragoste, avusese întrevederi cu ea şi-i dăduse cadouri; îi declarase iubire „în mod onorabil" şi „întărise declarațiile lui de dragoste cu cele mai sfinte jurăminte", iar Ophelia „supsese mierea acelor declarațiuni încîntătoare". Polonius îi interzice Opheliei să mai primească scrisori dela Hamlet şi să-i mai acorde întrevederi. Ea, din slăbiciune, tiranizată de brutalitatea lui Polonius, se supune. Hamlet, care o iubea, se simte disprețuit şi jignit. In solilocul din Act. III enumerînd nefericirile vieții, Hamlet vorbeşte de „iubirea disprețuită", ca una din cele mai mari. După violenta scenă a întrevederii lui cu Ophelia, din Act III. (du-te la mânăstire), Hamlet nu mai pomeneşte de iubirea dintre ei şi

desperarea lui străbate iubirea, tandreța și duioșia,—în accente zguduitor de tragice. Acelaşi timbru sufletesc îl are şi Umbra față de Regină, cînd se tînguie lui Hamlet, căci, după cum am observat, Umbra din Hamlet e o Umbră unică: ea are stări morale.

Ophelia, nici în solilocuri nici în convorbirea lui cu Horatio, confidentul său. Se despărțise de ea trimițînd-o la mănăstire, dar totuşi în dialogurile scurte şi agresive dintre el şi Ophelia la reprezentarea piesei, Hamlet arată o iubire ofensată şi reținută. La reprezentarea piesei de verificare asistă şi Ophelia. Hamlet are o atitudine față de ea de o glacială indiferență ori de o sîngeroasă insultă: ceiace arată şi mîndria şi iubirea şi suferința lui. E excesiv de agresiv şi misoghin: ceiace arată acelaşi lucru. E destul de tare ca să nu mai arăte nici-o tandreță a iubirii, care în scena vehementă de mai înainte, cu toată violența ei, se simte profund.

La groapa Opheliei însă, în accentele disperării, sfidînd pe Laertes, Hamlet țipă: „Am iubit-o pe Ophelia: patruzeci de mii de frați, cu toată iubirea lor, n'ar putea-o iubi cît mine". Intrebuințarea verbului la trecut —„am iubit-o"—nu înseamnă că a iubit-o în trecut numai, ci arată iremediabilul durerii că ea nu mai trăeşte acum. In acest moment Hamlet a atins culmea nefericirii tragice, căci era înaintea unui fapt iremediabil, împotriva căruia voința şi hotărîrea lui nu mai puteau face nimic. Pe Claudius îl putea pedepsi cînd voia: o spune lui Horatio şi textul o arată; culpa mamei lui o putea măcar în parte îndrepta: s'o facă „să arunce partea cea mai rea a inimii şi să trăiască cu cea mai bună", dar în fața Opheliei moarte, voința lui era complect înfrîntă. El i-a hotărît calea ispăşirii, a unei penitențe de izbăvire. Hamlet caută să se apropie de Laertes, pentru a da fratelui Opheliei o satisfacție, umilindu-se el, şi-i spune: „Te-am iubit totdeauna", ceiace desigur nu se rapoartă la Laertes, ci la Ophelia. A iubit pe Ophelia nu pe Laertes, cu care n'a avut niciodată vreo prietenie, nici nu fusese coleg de şcoală cum fusese cu Horatio, Rosencrantz şi Guildenstern. Aceştia toți învățaseră la Wittenberg împreună cu Hamlet, pe când Laertes învăța la Paris, de unde n'a venit decît la încoronarea lui Claudius şi apoi a plecat înapoi; şi se reîntoarce, cînd aude că tatăl lui murise. N'avusese nicio comunitate de viață cu Hamlet şi nicio înrudire sufletească. Deşi în toate edițiile textul spune: „I loved you ever", eu, într'un articol precedent, am susținut, caşi acum, că Hamlet se gîndeşte la Ophelia, nu la Laertes. In recenta lucrare a lui Allardyce Nicoll văd că el întrebuințează un text vechiu cu „I loved her ever", în forma originală veche „I lou'd her euer" în loc de „I loved you ever". Ceiace susțineam, capătă astfel confirmarea directă a textului.

Dar poate cea mai puternică documentare din text a profundei iubiri a lui Hamlet pentru Ophelia e în acele cîteva cuvinte pe care Hamlet le rosteşte, aproape ieşit din fire, în fața Umbrei care îi anunțase asasinatul tatălui său, în Act. I. Hamlet îi cere Umbrei să se grăbească, să-i spună cine-i asasinul ca el să răzbune crima cu cea mai mare iuțeală: „Să poată zbura cu aripi iuți ca gîndul ori ca iubirea". Limba engleză nu are decît expresiile „iute ca vîntul" şi „iute ca gîndul". „Iute ca iubirea" e evident din experiența propriului lui suflet. Şi cît de adîncă trebuia să fie această iubire în sufletul lui Hamlet dacă în asemenea momente de grozavă turburare, ea îi dă repere de comparație, fără voia lui.

Intre cele două mari iubiri ale lui Hamlet, în stare, prin natura lor, să turbure mai profund şi mai complex sufletul omenesc, stă axa de polarizare a sufletului lui Hamlet, nu în răzbunare, un sentiment, prin sine, nefecund. Iar violența scenelor din întrevederile lui Hamlet cu Ophelia şi cu Gertruda din Act. III amintesc fără să vrei scena în care Othello asasinează pe Desdemona: nici în una nu lipseşte nota tandreței şi iubirii tragice.

Acuzînd, plin de îndurerare, pe Regină în solilocul din Act. I, Hamlet exclamă celebra frază:—„Slăbiciune, numele tău e femee" şi mai departe insistînd asupra degradării Reginei: „Pentruce ea, tocmai ea!". Sînt evident aici accente de suferință, de iubire şi de indulgență. Hamlet simte just că Regina a căzut din slăbiciune, nu din perversie şi deaceia nu numai că el nu încetează să o iubească dar o menajează, o compătimeşte şi vrea să o salveze de subt dominațiunea hipnotică a lui Claudius, în furtuna celor mai dureroase conflicte din propriul lui suflet. Cel mai tare cuvînt pe care Hamlet îl rosteşte împotriva mamei lui e pernicios, în solilocul după dispariția Umbrei, cînd doborît de suferință exclamă: „O most pernicious woman!" „O ticălos, ticălos...!" se referă la Claudius, imediat. In piesa de verificare,—de fapt şi ea un soliloc al lui Hamlet,—Regele Actor, adică Hamlet, cu o indulgență şi cu o nuanță de duioşie, exprimă repetat în deosebite forme,—(caracterizînd astfel şi factura filosofică a minții lui Hamlet) - ideia că nu sîntem stăpîni pe faptele noastre, ca răspuns Reginei Actrițe, adică Gertrudei, care jură bărbatului ei, că după moartea lui ea nu se va remărita cu un altul: „Cred că eşti convinsă de ceiace vorbeşti acum, dar adeseori noi nu ținem ceiace am hotărît"... Scena reconcilierei lui Hamlet cu Regina, din Act. III, care vine după o scenă furtunoasă de imputări, e impresionantă tocmai prin duioşia ei: „Cînd vei dori să fii binecuvîntată voi cere binecuvîntarea dela tine".

E vădit dar,—textul e clar şi bogat,—ce sentimente veneau în conflict în sufletul lui Hamlet față de Regină. Aceiaşi atitudine sufletească față de Regină o vom constata şi în discursul Umbrei —căci ea ține un adevărat discurs—.

Shakespeare adeseaori ne face să ne gîndim la adevărul că omul poate face fapte rele, din slăbiciune de voință, nu din perversie de caracter: Gertruda e o ilustrare. Intr'o altă piesă a lui Shakespeare, un personagiu spune: „Condamnă fapta dar nu pe făptuitor".

Deaceia şi simpatia, Shakespeare ne face să înțelegem, nu se naşte uniform din faptele omului. Gertruda păcătuieşte şi totuşi nu ne inspiră antipatie. Polonius nu face nici o faptă rea şi e profund antipatic, căci simțim că Gertruda are un caracter bun, iar Polonius e un pervers.

*

Şi Umbra caşi Hamlet cruță în toate împrejurările pe Regină. „Slăbiciune, numele tău este femee": e atitudinea amîndurora.

„Cu vicleşugul spiritului şi cu daruri trădătoare", Regina a fost sedusă.

„O spirit pervers şi daruri blestemate, care au putere de a seduce în aşa chip!" exclamă Umbra. E vechea poveste, pe care o confirmă şi Margareta din *Faust*.... „Alte voci, aceiaşi gamă".

Umbra în Act. I. se tînguie lui Hamlet de purtarea Reginei, compătimind'o în acelaşi timp: „O Hamlet ce cădere! Dela mine, a cărui iubire păstra demnitatea de a fi aceiaşi cu jurămîntul pe care i l-am făcut la căsătorie, să se scoboare la un ticălos, ale cărui daruri fireşti erau sărace față de ale mele!".

Iată o auto-elogiare cam nepotrivită cu majestatea regală a Bătrînului Rege!

Hamlet spusese mai poetic, înainte, în solilocul din Act. I, gîndindu-se la tatăl lui şi la Claudius, acum Rege şi bărbat al Reginei: „Un rege atît de excelent, care, comparat cu acesta, era un Hyperion față de un satir: atît de iubitor pentru mama mea, că nu putea îngădui ca vînturile cerului să-i atingă prea aspru fața!"

Preferința pentru un satir însă nu e atît de excepțională; Gertruda nu e o femee anormală din acest punct de vedere.

Şi mai departe, în acelaşi soliloc: „O Dumnezeule!... să se mărite cu unchiul meu, fratele tatălui meu, dar care nu samănă cu tatăl meu cum nu samăn eu cu Hercules".

Apoi, în Act. III, în scena medalionului, Hamlet compară portretul tatălui său cu al lui Claudius, descriind calitățile unuia şi defectele celuilalt, întocmai cum face şi Umbra.

Dar ceiace surprinde în deosebi sînt următoarele griji pe care Umbra le poartă soției adultere, cerînd totodată lui Hamlet să şteargă pata dezonoarei depe tronul Danemarcii:

„Dacă ai suflet în tine, nu răbda aceasta; nu îngădui ca patul regal al Danemarcii să fie culcuşul desfrîului şi incestului blestemat. Dar, oricum ai să urmăreşti acest act (e caracteristic că nu spune aici răzbunare), nu-ți pata conştiința, şi mintea ta să nu făurească ceva împotriva mamei tale; las-o în grija cerului şi a acelor spini care sînt înăuntrul ei ca s'o înțepe şi s'o sfîşie".

Iar Hamlet, în Act. III, înainte de a intra în etacul mamei lui, unde ea îl aştepta, îşi spune, în cunoscutul soliloc:

„Fii liniştit! Acum la mama. O, suflet, nu-ți pierde natura; niciodată firea lui Nerone să nu străbată în acest piept hotărît: să fiu crud, dar nu denaturat: am să-i vorbesc pumnale, dar să nu întrebuințez niciunul; tu limbă şi inimă să fiți ipocrite în aceastä întrevedere; orice imputări amenințătoare cuvintele mele îi vor face, conştiința mea să nu îngăduie să fie vreodată executate".

Exact aceiaşi atitudine față de Regină şi la Umbră şi la Hamlet.

Dar Umbra intervine şi în scena întrevederei lui Hamlet cu Regina, din Act. III, ca să-i atragă atenția lui Hamlet că era prea violent față de Regină, care se speriase:

„Dar priveşte, spaima covîrşeşte pe mama ta: O, pune-te între ea, şi sufletul ei în luptă: închipuirea în corpurile cele mai slabe lucrează cu cea mai mare putere: vorbeşte-i, Hamlet".

In aceste cuvinte ale Umbrei, e toată adînca iubire, tandrețä şi duioşie din scena reconcilierii, dintre Hamlet şi Regină. E lirism vibrant. E însuşi temperamentul sensibil şi sufletul înalt al lui Hamlet. E Hamlet în soliloc.

•

Umbra cere lui Hamlet să răzbune „odioasa şi denaturata crimă", înainte de a-i spune numele criminalului, iar Hamlet ieşit din fire, strigă „Asasinat"! şi vrea să afle îndată numele ucigaşului, „ca să sboare la răzbunare cu aripi iuți ca gîndul ori ca iubirea".

„Umbra spune lui Hamlet: „Te găsesc apt", — şi o Umbră nu poate nici greşi, nici minți: ea ştie toate tainele şi de „aici" şi „de dincolo". Ea îl cunoaşte bine pe Hamlet şi nu i-ar fi încredințat această misiune dacă n'ar fi ştiut că e „apt" s'o aducă la îndeplinire. Doar meseria supranaturalului, pe pămînt, de orice rang ar fi el, e să divulge adevărurile ascunse. E singurul scop al vizitei lui printre muritori. Hamlet se ştie şi el că e apt; o spune lămurit şi categoric, în solilocul din Act. IV: „Am voință şi putere şi mijloace s'o fac". Iarăşi un acord perfect între Umbră şi Hamlet.

După ce însă Umbra îi spune lui Hamlet că „îl găseşte apt" şi îi destăinueşte numele criminalului, pe care de altfel Hamlet îl bănuia, îi povesteşte cu detalii şi aprecieri preliminările şi evidențile adulterului Reginei, cu toate insistențile asupra înşelării şi dezonoarei tatălui lui şi a tronului Danemarcii, ceiace-l doboară.

Impresia asupra lui Hamlet a acestei povestiri e teribilă: se vede din solilocul care urmează imediat după dispariția Umbrei. El nu se mai simte atît de dinamic ca „să zboare la răzbunare cu aripi iuți ca gîndul", ci invoacă cerul, pămîntul şi iadul şi strigă

„O, pfui! ţine-te, ţine-te inimă; şi voi muşchi, nu îmbătrîniţi deodată şi ţineţi-mă drept". Hamlet e atît de puternic izbit de divulgarea adulterului mamei lui încît nu se mai poate ţine pe picioare.

Datoria de a pedepsi pe asasinul tatălui său îi dăduse aripi iuţi ca gîndul, dar aceste aripi sînt deodată tăiate de sentimentul dezonoarei aruncate de mama lui peste memoria tatălui, peste demnitatea tronului şi iubirea fiului.

Inloc să alerge pe dată la pedepsirea lui Claudius, o însamnă în carnet, să nu o uite, spun *abuliştii*. Sufletul lui Hamlet intră imediat în viforul altor conflicte sufleteşti, nu în furia răzbunării.

O most perniciens woman!

O villain, villain, smiling, damned villain!

Iată exclamaţiile lui Hamlet, care arată ce se petrecea în sufletul lui, la ideia complicităţii dezonorante a mamei lui, nu numai în crima adulterului dar şi în a asasinatului, după cum confirmă evident textul din Act. III. Deodată pedeapsa unui asasin de rînd, căci aşa îl privea Hamlet pe Claudius, pierde şi avîntul şi îndemnul urgenţii. Desigur nu o va uita şi nu are nevoie să o însemne în carnet ca să o ţină minte, dar cade, ca preocupare sufletească, pe planul al doilea.

Toate sensibilităţile lui morale, toate iubirile lui delicate sînt deodată umilite şi sfîşiate.

Nu-l mai interesează faptele, ci sufletul omenesc. Cum e posibil „ca cineva să poată zimbi şi să fie un ticălos". „Cel puţin sînt sigur că aceasta poate să se întîmple în Danemarca", conchide Hamlet.

Aici Shakespeare a deviat brusc caracterul vechei piese de răzbunare, deschizînd perspectivele analizei sufletului omenesc în esenţa lui morală, în loc de a pregăti panta peripeţiilor unei răzbunări sîngeroase.

Ca să arăte trecerea lui Hamlet prin asemenea crize sufleteşti, Shakespeare întrebuinţează instrumentarea dramatică impresionantă a supranaturalului.

Hamlet trecea acum printr'o criză sufletească asemănătoare cu acea de după reprezentarea piesei de verificare. Turburarea lui e tot atît de intensă şi e urmată de manifestări tot atît de dezordonate şi burleşti. După reprezentarea piesei, Hamlet plînge, rîde şi joacă deodată, declamînd versuri vesele: atît era de zguduit. Acum se clatină pe picioare, vorbeşte în exclamaţii, scrie ceiace-l

uimeşte pe carnet, ca un om ieşit din fire: aşa de adînc i se răscolise sufletul. Şi în această scenă, Hamlet ajunge la incoherenţi caşi în scena cînd joacă recitind, căci e într'o stare de surescitare cînd plînsul şi rîsul se contopesc.

Criticii însă îi atribue lui Hamlet tocmai în acest moment cînd îi impun pierderea memoriei: tact şi prevedere; el scrie în carnet, nu numele lui Claudius, ca să nu-l uite, ci o formulă convenţională neînţeleasă decît de dînsul, ca în cazul cînd carnetul ar fi pierdut şi-ar încăpea pe mîna altuia să nu fie descoperită intenţia lui de răzbunare.

Cu alte cuvinte Hamlet în acest moment prevede că poate uita răzbunarea şi deci e mai bine să o însemne în carnet; apoi prevede că poate pierde carnetul şi de aceia inventează o formulă convenţională. Dar dacă uită formula convenţională? E de regretat că Hamlet n-a inventat şi o cheie de descifrare, pentru orice eventualitate... a criticii. Şi astfel critica care nu vede în această stare sufletească, aproape frenetică, a lui Hamlet decît pregătirea calculată a răzbunării, prevenită de toate prudenţile, face din formidabilul erou shakespearean un tip tot atît de fricos caşi Claudius. Cînd se hotăreşte la răzbunare, întăiu ia măsuri să nu o uite; apoi se gîndeşte cum să evite riscul.

Ce aproape e un asemenea erou al răzbunării de Claudius, care cînd aude cum Hamlet l-a ucis pe Polonius îndosit după perdea exclamă: „O! grozavă faptă! Aşa s'ar fi întîmplat cu mine, dacă aşi fi fost eu acolo". Iată un Hamlet răzbunător, care în fiecare moment îşi teme pielea lui, şi se uită în carnet ca să vadă ce are de făcut!

Acest Hamlet burghez aparţine criticii moderne, nu face parte din galeria lui Shakespeare,—şi e atît de departe de Prometheul Renaşterei.

*

Hamlet îşi revine încet din această criză, dupăce Horatio şi Marcellus încep să-i pună tot felul de întrebări, iar el răspunzînd ca un absent şi arătîndu-se evident preocupat de alte gînduri. La urmă, pe punctul de a se depărta împreună cu cei doi prieteni, deodată revenit în sine şi plin de hotărîre îşi exclamă scurtul şi enigmaticul soliloc, care are forma lapidară a acelor formule, obişnuite în Shakespeare, ce conţin virtual esenţa morală a piesei:

Timpul a eşit din ţiţîni: o, soartă blestemată, de ce am fost născut să-l pun eu la loc!

E un rezumat al stărilor și conflictelor din sufletul lui Hamlet, desfășurate înainte, în întreaga scena V din Act. I,—scenă ocupată aproape în întregime de Umbră și jucată chiar de Shakespeare pe timpul lui.

Ținînd seamă de întreaga scenă, e clar că conținutul acestor două versuri nu se referă la răzbunare. Apoi e evident că Hamlet apare aici nu numai ca un om sensibil, dar și ca prinț cu sentimentul datoriilor publice,—nu în înțelesul de atitudine externă, ci ca hipostasă psihică în conținutul sufletului lui. Hamlet nu poate fi înțeles în faptele și atitudinile sale dacă nu se ține seamă continuu de această parte în structura sufletului lui,—necontenit vie, vibrantă și determinantă.

Tonul sufletesc din acest scurt soliloc e al unui idealist nemulțumit și desgustat de epoca lui, dar hotărît și pătruns de datoria ce o are, prin naștere, de a pune lucrurile la punct. Se simte în Hamlet, în acest moment, autoritate, putere și trecere peste durerile lui personale. E o stare sufletească de triumf asupra lui însuși; e deplin recules din o grozavă criză sufletească și hotărît la acțiune. Și tot restul piesei se desfășoară pe această linie.

Cît de mare și de înalt moralminte e eroul shakespearean și cît de jos e scoborît de critica modernă, se poate vedea din romanticele aprecieri ale lui Goethe, care a înfluențat atît de puternic întreaga strălucită serie a criticilor lui Hamlet.

Goethe se oprește la acest soliloc de două rînduri, găsind în el descifrarea tuturor enigmelor din caracterul lui Hamlet.

„In aceste cuvinte, spune Goethe, cred că este cheia întregii procedări a lui Hamlet, și pentru mine e clar că Shakespeare a căutat să zugrăvească o mare faptă pusă într'un suflet de o neegală tărie pentru executarea ei".

„Subt acest punct de vedere eu văd construită piesa, dela un capăt la altul. Iată un stejar răsădit într'un vas scump, care ar fi putut primi în conținutul lui numai flori frumoase; rădăcinile însă se întind și vasul e sfărmat în bucăți".

„O frumoasă, pură și foarte morală fire, fără tăria nervului care face pe erou, se prăbușește subt o sarcină pe care nici nu o poate purta, nici nu o poate arunca".

E cel mai redus simplism, exprimat în cea mai seducătoare formă, prezidînd cu cea mai înaltă autoritate seria erorilor în critica lui Hamlet. Psihologicește, amintește fenomenul de hipnoză al unei atracții fascinante de către un punct de lumină orbitoare.

Observația lui Goethe implică predispoziții mintale și procese psihice de creație artistică deosebite la cei doi giganți ai geniului omenesc. La Goethe forțele dramatice operante sînt ideile personale, la Shakespeare intuițiile spontane. Cel dintăiu își *ventrilochează* filosofia lui asupra vieții prin simboluri dramatice, cel de al doilea își *vivifică* caracterele scenice prin resorturile primare inalterabile ale naturii omenești.

Aici e și deosebirea și explicația pentruce *Faust* e mai mult un poem liric și filosofic al lui Goethe, mai potrivit pentru muzică și meditare decît pentru scenă, iar *Hamlet* e o galerie de personagii vii, independente, îndărătul cărora nu poți descoperi filosofia autorului, dar le simți etern actuale și reprezentative ale umanității.

I. Botez

PALINODIE

Unde mi-e sufletul oare, sfios și cuminte?...
Gîndul mirat își aduce de mine aminte.
Gîndul mocnit, ca un foc de frunzișuri subt rouă,
Pîlpîe 'n flacără vie, subțire și nouă.

Ce amintiri din trecut își distramă povara
Cum se distramă pe zare furtunile, vara?
Toamna 'mi aduce buchetele moarte și spinii,
Toată tristeța-i încape 'n cuprinsul grădinii.

Cine-a țesut funigeii în pînză măiastră
Ca să întindă hamac între crengile ude?
Fetele Toamnei, în rochii de brumă albastră,
Vin să se legene 'n zori—și doar vîntul le-aude.

Greeri tomnateci își torc somnolența subt vatră.
Toate poveștile ies din firida de piatră.
Dalii sărace se scutură floare cu floare...
Unde mi-e sufletul, unde mi-e sufletul oare?

Otilia Cazimir

POPI

— 1922 —

Subt soarele amiezii, vaporul înainta pe nesimţite. Marea Egee, cu albastrul ei violent şi compact, despicat — cît vedeai cu ochii — de fugare valuri paralele, se străduia să intre în cadrul unei chromolitografii.

Doamna Soliades, care până acum dăduse semnele unei agitaţii extreme, înmărmurise de cîteva clipe la babord, mistuind cu ochii o fişie îngustă de uscat ce se ghicea spre apus.

— Elada!—suspină ea încet, fără să-şi întoarcă capul.

Venisem lîngă ea pentru a'i împărtăşi ultima ştire sosită prin „fără fir".

— Doamnă, trupele revoluţionare din Mitylene s'au îmbarcat pe crucişătorul Lemnos, cu intenţia, se pare, de a debarca ca şi noi, la Pireu.

Doi ochi măriţi de fericire, un surîs fără sfîrşit, două mîini care scuturară brusc mînile mele.

— Mulţumesc.

— O, pentru nimic.

— Pentru nimic? Dar nu vă daţi seama? Regele Constantin e perdut. Grecia e din acest moment în mînile venizeliştilor. Grecia e salvată!

Mă întrebam cum Grecia putea fi salvată în clipa în care armatele ei, urmărite de cavaleria lui Kemal, îşi găseau scăparea într'o retragere din cele mai grăbite; bineînţeles păstrai pentru mine aceste reflecţii nedelicate.

— Inţelegeţi, continuă doamna Soliades, înainte de toate răul trebue tăiat dela rădăcină. Răul e politica care se face la Atena. Guvernul regalist va fi răsturnat.

—Credeţi că guvernul Gunaris va demisiona?—întrebai cu grijă.

Intrebarea mea păru desigur atît de naivă, încît doamna Soliades rîse, rîse din toată inima.

Era încă tînără. Işi purta ţara cu ea, în mod mai izbitor decît dacă ar fi mers îmbrăcată în costum naţional. Fruntea, nasul, buzele, profilul neted, se încăpăţînau să facă propaganda unei frumuseţi demodate de trei mii de ani.

Eram îngrijat dealbinilea. Fusesem trimis în Grecia de Banca „Dacia Romană", care mă însărcinase să intervin pe lîngă guvernul grec pentru rezolvarea unor chestiuni de bani rămase pendinte între ea şi statul elin.

Spusei doamnei Soliades că avem cîteva scrisori de recomandaţie pentru membrii principali ai Cabinetului.

— Puteţi să mi le arătaţi?

Luă scrisorile şi ceti adresele cu un surîs crispat... apoi:

— Imi permiteţi să vă dau un sfat amical?

— Evident.

Grecoaica îşi întinse braţu-i gol, fluturînd parcă un semn de adio cu scrisorile mele deasupra valurilor.

— Lasaţi-mă să le arunc în mare.

Strigătul meu o impedică să-şi desăvîrşească gestul.

— Credeţi în adevăr că Guvernul Gunaris va demisiona? —insistai eu.

Neîncrederea mea o făcu pe doamna Soliades să mă privească lung, ca şi cum m'ar fi văzut întâia oară. Instantaneu mă simţii îndepărtat cu mii de kilometri din simpatia tovarăşei de călătorie.

In acea clipă cu adîncă satisfacţie zării pe punte venind spre noi cu un pas de preumblare, pe domnul Repos, grec din Corfu, care îmi demonstrase toată dimineaţa durabilitatea Cabinetului Gunaris.

— A, iată compatriotul dumneavoastră îmbarcat la Constantinopol, exclamai.

— Vărul meu?

— Da? Nu ştiam. Imi daţi voie... Domnule Repos... Domnule...

Făcui cîţiva paşi către călătorul care tocmai trecea pe lîngă noi.

— Vă rog... veniţi un moment... vorbeam cu doamna Soliades, vara dumneavoastră...

Domnul Repos se opri o clipă şi privindu-mă cu răceală îmi răspunse răspicat:

— Nu cunosc.

Apoi îşi continuă drumul.

Mă întorsei, încurcat, către doamna Soliades, care, părea adîncită în contemplarea orizontului.

— Mă rog ertaţi-mă... nu ştiam... evident, se întîmplă... certuri de familie...

— Nu e vorba de familie, mă întrerupse doamna Soliades cu asprime. Nu ai înţeles până acum că domnul Repos e constantinist?

Şi fără să mai aştepte răspunsul, pleacă demnă şi dîrză spre cabina ei.

Astfel venii pentru întâia oară în contact cu ura înverşunată care sfişia Grecia în două.

Şi totodată învăţai că niciodată nu trebue să pui faţă în faţă doi greci dacă unul din ei nu ţi-o cere.

De la Pireu, unde debarcarăm la orele două, luai trenul electric care în jumătate de oră mă lăsă la Atena. Era nesuferit de cald. Atena strălucea subt soare, nemilos de albă; Casele cu faţade de marmură răsfringeau lumina care, înzecindu-şi puterile, se deslănţuia dealungul străzilor largi, mistuind totul, nelăsînd nici o baltă de umbră unde să-ţi odihneşti privirea. Rarii trecători care înfruntau ora aceasta purtau ochelari mari portocalii şi mergeau grăbiţi de frica insolaţiei.

Nu găsii nici o cameră la hotelul care-mi fusese recomandat din ţară. Plictisit, mă întorceam spre trăsură: un domn, însă tînăr, se apropie de mine.

— Mi se pare că domnul caută o locuinţă, îmi spuse el salutîndu-mă ceremonios. Dacă îmi daţi voe, o să vă găsesc eu ce vă trebue. E pentru mine o deosebită plăcere de a servi pe un străin, şi mai ales pe un romîn.

— De unde ştiţi că sînt romîn?

— Se vede, răspunse necunoscutul, cu un surîs măgulitor.

Probabil individul cetise cartea de vizită de pe valiză. Figură inteligentă, bine legat, îmbrăcat într'un costum elegant dar extrem de uzat, avea o înfăţişare corectă. Acceptai.

Se sui în trăsură, aşezîndu-se în modul cel mai natural, lîngă mine. Pe drum, după cîteva minute, îmi adresă vorba:

— Cînd eram mic am stat cîtva timp în Romînia, în Brăila. Mi-aduc aminte bine. O ţară atît de frumoasă, de veselă, de bogată. Dacă am fi rămas acolo!

Cred că regretul însoţitorului meu era sincer. Mai tîrziu, de altfel, mi-am dat sama că Romînia străluceşte în închipuirea Grecilor ca un fel de ţară a belşugului şi a desfătărilor, un fel de Eldorado pentru Balcani.

Călăuza mea, după ce mă încredinţă stăpînului hotelului Xanti, îşi luă rămas bun de la mine, întinzîndu-mi mîna şi prezentîndu-se:

— Spyros Valasinos.

Scosei portofoliul.

— Vă rog, mă opri grecul, zîmbind uşor. E inutil. Am vrut să fac un mic serviciu unui romîn. Nu sînt un ghid. Sînt refugiat din Smyrna, unde mă ocupam de afaceri. Am scăpat numai cu hainele de pe mine.

...Şi aici... ce veţi face?

— Nu ştiu. Deocamdată însă—şi ochii lui negri ca smoala sfredeleau un duşman invizibil—ne vom lua revanşa împotriva criminalilor.

Spyros îşi strînse fălcile într'un mod jenant.

— Bine, zisei eu, dar cu greu Turcii...

— Nu e vorba de Turci. E vorba de criminalii de aici.

Am înţeles. Syros Valasinos era venizelist.

Tăcerea mea îl domoli. Poate o luă drept o aprobare. Îmi strînse mîna cu energie şi plecă.

Înainte de a mă sui în cameră, mă adresai portarului:

— Cunoaşteţi adresele miniştrilor?

— Nu.

— Am de gînd să mă repauzez două ceasuri. Până atunci te rog să'mi capeţi adresele.

Portarul mă privi lung, zîmbind uşor:

— Până în două ceasuri... da, da...

M'am trezit peste patru ceasuri. Mă uitai pe fereastră. Crepusculul îndulcise cruzimea tonurilor. În faţa mea se întindea piaţa Syndagma, vast dreptunghiu încadrat de palmieri, avînd drept fundal fostul palat al Reginei-Mame. Ştiam că în orient lumea trăeşte în stradă, dar fui surprins de mulţimea compactă care acoperea piaţa mişcîndu-se foarte încet spre un ţel necunoscut. Deschisei fereastra. Nici un zgomot. Poporul de oratori îşi perduse glasul?

Ieşind în oraş cerui portarului adresele miniştrilor.

— E una pentru toţi, îmi răspunse el cu emfază: închisoarea.

Îmi explică, nu fără o vădită satisfacţie, că sosirea trupelor revoluţionare, debarcate la Laurium, era aşteptată în oraş dintr'un moment în altul.

Afară fui înghiţit de masa de oameni care mă încorporă ondulaţiei ei irezistibile. Mergeam spre Zappion, pe unde fără îndoială trebuia să sosească armata, încadrat între un uriaş cu figura măslinie şi un hamal bătrîn care în răstimpuri bolborosea cuvinte, de sigur, cu înţeles politic. Feţele erau umbrite de o grijă nemărturisită. Tăcerea de plumb strivea clipele încete. Deodată cîteva strigăte care se apropiau din ce în ce mai repede: *Zitoostratos!* Fui împins, purtat, perzînd din cînd în cînd contactul cu uscatul. Valul mă duse spre un punct în preajma căruia înmărmuriseră întâile rînduri ale Atenienilor. Ne oprirăm şi noi, brusc. În faţa noastră, dominînd mulţimea, un camion gigantic, împănat cu ostaşi, dintre care unii căţăraţi pe scări, pe aripi, pe capotă. Soldaţii şi maşina, acoperiţi de praf, aveau aceiaşi culoare uniformă, pămîntie. Feţele erau arse de soarele anilor petrecuţi în Asia-Mică. Nu scoteau nici o vorbă, nu făceau nici un gest, parcă nu vedeau mulţimea ce îi înconjura. Păreau nişte stane de bronz.

Lumea privea cu un fel de teamă pe oamenii aceştia sdrenţuroşi care veniseră să facă dreptate. Tăcerea lor demnă şi nepăsătoare, oboseala lor nesfîrşită, aerul lor tainic, apăsau greu asupra unui public flămînd de manifestaţii exterioare. Strigătele de entuziasm se răreau, muriră în gîtleje.

Cercul din faţa camionului se inteţea mereu cu noi curioşi. O smucitură a mulţimii, ecou al unei ondulaţii mai depărtate,

rupse brusc rîndurile noastre. Fui isbit, aruncat, şi îmi recîştigai echilibrul numai graţie unui corp pe care, la rîndul meu, îl isbisem cumplit.

— *Anestete!* — silabisi un glas limpede şi muzical.

Ştiam atîta grecească ca să înţeleg că aceasta insemna: nesimţitor. Privii şi mă simţii ruşinat şi fericit. In faţa mea o femee tînără mă fulgera cu privirea. Era atît de frumoasă încît răscumpăra cu prisosinţă cenuşiul acestei mulţimi fără faţă.

Indrugai o frază galantă de scuze, în franţuzeşte.

Femeia îşi luase ochii de la mine şi părea absorbită în contemplarea camionului. Avea un ten brun mat, ochi lungi tăiaţi în migdală, umbriţi de gene recurbate; subt nasul naiv, puţin ridicat, gura roşie cu buze răsfrînte.

Ii exprimai din nou părerea mea de rău pentru accidentul stupid.

Ea întoarse brusc capul, răspunzîndu-mi tot în franţuzeşte:

— Puteţi să vă păstraţi scuzele.

Atîta rancună mă întristă.

— Dar doamnă, întrucît sînt eu responsabil dacă...

— Dumneavoastră, francezii, mă opri ea cu mînie, nu sînteţi niciodată responsabili.

Probabil nici atunci cînd aţi dat lui Kemal muniţiuni împotriva noastră.

— Sînt romîn, doamnă.

Ochii ei, cînd surîdeau, făceau în colţuri nişte creţuri abia perceptibile care îi dădeau o expresie de nevinovată ştrengărie.

— O, iertare... Credeam că sînteţi francez. Romînia e prietina noastră. Soţia Diadohului e romîncă şi o iubesc. A, sînteţi romîn... Foarte bine... foarte frumos! — aprobă ea, ca şi cum aşi fi făcut un act de bun gust ce merita încurajare.

Noi veniţi, profitînd de distracţia noastră, ne împingeau îndepărtîndu-ne din preajma camionului.

Mergeam alături, făcîndu-ne cu greu loc. Din cînd în cînd neastîmpărul mulţimii ne silea la apropieri de care mă plîngeam în chip făţarnic.

Urale repetate, de astădată mai ample, salutară probabil sosirea primelor batalioane. Necunoscuta tresări, se înălţă zădarnic în vîrful picioarelor spre a privi peste capete, apoi renunţă şi porni hotărît într'o direcţiune opusă. Işi deschise drum cu grabă ca şi cum ar fi voit să fugă de un spectacol nesuferit. Ajunserăm în sfîrşit într'o stradă liniştită.

— Pentru ce îi aclamă, întrebă ea cu revoltă. Armata care se întoarce e victorioasă? De ce au părăsit Asia-Mică? Trebuiau să rămîe acolo!

Avea un glas melodios, căruia zezeierea specifică Grecilor cînd vorbesc o limbă străină, îi dădea o graţie copilărească. O ascultam cu deliciu fără a urmări în deosebi înţelesul cuvintelor.

— Zito o stratos! Zito o stratos!...

Femeia îşi acoperi urechile cu mînile.

Obrajii bronzaţi se împurpurară, gura îşi frînse colţurile.

— Doamnă, s'a terminat. O anunţaiu eu cînd s'au potolit uralele.

Ea stătea neclintită, ţinîndu-şi ochii închişi cu îndărătnicie. Ii atinsei uşor braţul.

— Au tăcut? Slavă Domnului! Inţelegeţi, mie îmi face rău, îmi vine să mă duc acolo şi să le spun...

Porni repede, cu pasul ei sprinten. Strada urca dreaptă, aproape pustie. Un parfum dulce de maremzi, mai fraged ca mireazma portocalilor, ne învălui în dreptul unei grădini ascunse de ziduri înalte.

— Şi să le spuneţi ce, doamnă?

Se opri bănuitoare. Se uită la mine cu gravitatea unui judecător de instrucţie. Ochii ei catifelaţi mă iscodiră, sever.

— Sînteţi constantinist?

— Sînt constantinist? — gîndii eu. De ce să fiu constantinist? Mai întâiu, delegatul unei Bănci nu trebue să facă politică.

Necunoscuta se încordă dîrză în faţa răspunsului pe care îl bănuia defavorabil.

Privirea'mi lunecă involuntar spre pieptul care se ridica împungînd ritmic bluza de mătase...

— Sînt constantinist.

Mă recompensă un suspin de mulţumire, o privire atît de caldă încît scrupulul meu funcţionăresc se retrase ruşinat pe un plan de penumbră.

— Ca toţi oamenii inteligenţi, mă complimentă dînsa. Toţi Romînii gîndesc ca dumneata, nu'i aşa?

— Toţi, doamnă!

...Acum aşi vrea să ştiu: Ce vor să facă trupele? Dreptate? Care e dreptatea? Azi m'am certat toată dimineaţa cu fratele meu care s'a întors de pe front. I-au întors minţile. A spus o mulţime de prostii. A vorbit în mod necuviincios de Regele nostru. A spus că... în fine, l-am asigurat că, dacă vorbeşte astfel, nu mai are ce căuta în casa mea.

Se înserase.

Strada se ridica acum în pantă, ingustîndu-se din ce în ce mai mult. Casele se răreau arătînd că am ajuns—atît de repede—la o margine a oraşului. După uşurinţa cu care femeia urca treptele trotuarului ce suia ca o scară, se vedea că drumul acesta trebuia să-i fie obişnuit. Păşea atingînd uşor pămîntul, păstrînd ceva aerian în ritmul ei sglobiu. Intorsei capul şi văzui Atena revărsată în vale, învăluită într'o reverbaţiune difuză, dar nepunctată de nici un glob electric, în nopţile cu lună luminatul capitalei căzînd în sarcina exclusivă a Astarteei. Albastrul cerului era atît de limpede, de fraged, încît îţi dădea pofta să-ţi moi braţele în el ca într'un balsam.

Manevrată parcă de edilii patrioţi ai Atenei, luna plină răsări

îndărătul unui templu, gravînd cu grijă pe discul ei—reclamă pentru turişti—colonadele magnifice căţărate pe culmea unui deal.

— Priveşti Acropolea noastră?

Grecoaica zîmbea, plină de mîndrie ca o americană care te-a surprins admirîndu-i briliantele.

— Trebue să recunoşti că e cel mai frumos monument din lume, adăugă ea categoric. Asta mi-a spus-o tatăl meu, care a fost marinar, şi a înconjurat pămîntul.

— Mîni o voiu vizita. Pot să vă rog să mă călăuziţi ?

— Dar... asta e cu neputinţă... desigur eu v-aşi putea arăta amănunţit... fiecare piatră o cunosc... însă... nu ştiu cine sînteţi...

Imi declarai numele şi calitatea.

Se prezentă şi ea, repede :

— Eu mă numesc Popi Kiparisis.

— Domnişoară...

— Sînt văduvă[1] m'am despărţit de bărbatul meu de un an.

Surîse, jenată :

— Fără îndoială am făcut rău că v'am vorbit... pe stradă... o să credeţi...

Zîmbetul meu de complezenţă se frînse în faţa mîniei subite a doamnei, care izbi trotuarul cu pantoful.

— Nu vă dau voe să surîdeţi astfel. V'am vorbit numai fiindcă eram exasperată.

— Evident.

— Apoi... poate şi pentru faptul că eraţi romîn. Acum vă mulţumesc pentru amabilitatea de a mă fi întovărăşit până aici. Casa mea nu e departe. Buna seara.

Nu plecă. Rămase cu ochii larg deschişi, fixind un şirag de puncte de foc aprinse pe frontonul unui palat depărtat.

— Au iluminat clubul Atikon. In semn de sărbătoare !

Popi izbucni într'un rîs plin de dispreţ şi ură.

Acum, că era din nou exasperată, îmi îngădui să o întovărăşesc, se vede, până acasă.

Continuarăm să urcăm, mergînd încet, unul lingă altul. Noaptea era atît de clară încît s'ar fi putut ceti o scrisoare la lumina lunii.

Mînia, ca şi atîtea alte sentimente, serveşte femeilor de pretext ca să-şi povestească viaţa. Aflai că Popi era orfană şi locuia singură în casa ei dela marginea oraşului, pe dealul Likhabetului. Aparţinea unei familii de vechi marinari, din Corfu. Tatăl ei, căpitan de vapor constantinist înfocat, murise de cîţiva ani. Cît despre Popi, de cînd era copilă îmbrăţişase cauza regalistă. Aflai că la vrîsta de şase ani sgîriase până la sînge pe verişoara ei mai mare care îi anunţase succesul lui Venizelos în alegeri : că, odată cu plecarea nevoită a Regelui Constantin din ţară, fusese eliminată din şcoală şi eleva Popi Kiparisis, deoarece profesorului de ştiinţi

1 Văduvă însamnă în greceşte şi divorţată.

naturale care o întrebase cum e şarpele cu ochelari, i-a arătat portretul de pe părete al lui Venizelos ; că a leşinat şi a zăcut trei zile nemîncată cînd a murit tînărul Rege Alexandru—care îi surîsese de două ori pe stradă—că, trenului care readucea din exil pe Regele Constantin, îi eşiseră în întîmpinare odată cu poporul atenian, şi Popi cu fratele său, sărutînd roţile locomotivei care cu greu înainta prin mulţime...

Drumul pustiu suia, şerpuindu-se, umbrit de un pîlc de maremzi încărcaţi de parfum. Cu mîngieri leneşe, adia dinspre mare briza de seară.

Casa lui Popi se zări la o cotitură, după nişte chiparoşi.

In jurul nostru nimeni care ar fi putut să mă reclame Băncei „Dacia Romană".

Mă apropiai de Popi şi strigai răspicat :

— Jos Venizelos !

Surprinsă, dezarmată, Popi se apără cu greu împotriva îmbrăţişării mele.

Totuşi se smulse şi fugi, sămănînd în drumu-i mărgele de rîs ce licăriră o clipă în noaptea liniştită.

Chestiunea Băncii „Dacia Romană" nu părea a se îndruma spre un rezultat fericit. Mă plimbam pe strada largă a Stadiului, patrulată de soldaţii călări ai revoluţiei : era pe la amiază ; aerul înferbîntat învăluia trecătorul într'un giulgiu de foc ; oraşul strălucea, alb, atît de alb încît părea că pozează la magnezium pentru un film fără sfîrşit. Mai mulţi gură-cască priveau soldaţii din curtea parlamentului care se pregăteau pentru odihnă, aşezîndu-şi puştile în mici piramide cu vîrfuri sclipitoare.

Mă îndreptam spre locul unde se refugiau Atenienii la această oră toridă. Faţă în faţă cele două cofetării rivale Moré şi Menake întindeau până în marginea trotuarului acoperişuri de pînză subt care mesele erau atît de îngrămădite încît trebuia o dibăcie de echilibrist pentru a te strecura printre ele. Ochi lungi, privind prin face-à-main provocătoare, belşug de nasuri clasice înobilînd profilurile, figuri măslinii printre care strălucea, ici colo, tenul de chilimbar al Smyrniotelor blonde, capete frumoase care se aplecau unele spre altele vorbind laolaltă, braţe goale manevrînd evantaiuri, rochii vaporoase, decoltate, toate jucau multicolor înaintea ochilor mei, clocotind într'o gălăgie de papagali în delir. Nici un loc liber. O figură cunoscută, în sfîrşit, îmi agăţă privirea ; tovarăşa mea de pe vapor, doamna Soliades, îmi surîdea.

Mă strecurai până la ea şi îi sărutai mîna. Doamna Soliades mă prezentă circular persoanelor dela masă :

— Domnul din Bucureşti, sosit în Atena numai de eri...

Apoi, cu un surîs maliţios, mai încet, pentru mine :

— ...Pentru a trata cu guvernul Gunaris.

Triumful doamnei Soliades nu era modest : un soare lăuntric îi lumina faţa arămie.

— Văd că nu-mi ertaţi eroarea...

— Ba da... nu sînteţi vinovat. Vărul meu v'a umplut capul cu o sumedenie de idei falşe. Il cunosc de copil. E un degenerat. Acum însă cred că vedeţi limpede...

— Cine poate vedea limpede...

— Sînteţi însurat?

— Nu.

— Cu atît mai bine. Suferiţi de boala îndoelii. Staţi jos. Miniştrii pentru care aveaţi scrisori sînt arestaţi. Revoluţia a triumfat. Regele Constantin a abdicat în favoarea fiului său. Dar din clipa aceasta rege efectiv al Eladei este numai Elefterie Venizelos.

In clipa aceasta un rîs limpede, evocîndu-mi o oră nedesluşită şi dulce, tremură aproape de mine.

Intorsei capul şi văzui cu uimire, stînd singură la o masă, pe Popi care privea drept înaintea ei, purtînd încă pe buzele întredeschise, pe obrajii rotunjiţi, fărămiturile unui nestăpînit hohot de rîs. Miezul zilei încadra frumuseţea ei mată în rame de foc. Căutai şi nu văzui pe nimeni cui să se fi adresat acea expresie de bucurie ostentativă. Peste cîteva clipe părăsii pe comesenii mei şi mă prezentai, puţin intimidat, în faţa tinerei femei.

— Buna ziua, îmi spuse Popi, privindu-mă cu oarecare sfidare. De cîteva minute ascult ce vorbeşti... o, fără să vreau... Doamna cu care eraţi—Soliades, nu-i ,aşa?—mă rog, nici nu ţin să ştiu cum o cheamă, v'a spus lucruri atît de amuzante. Am rîs singură, vă spui drept, cu poftă. Elefterie, Regele Eladei:

Şi Popi porni iarăşi pe rîs, cu ochii umezi pe jumătate închişi, cu figura iluminată *a giorno* de două şiraguri de dinţi bine tăiaţi.

Imi făcu semn să mă aşez pe scaunul de lîngă ea.

— Sînt aici cu fratele meu care a intrat puţin în cofetărie. Eu mă duc de obiceiu vis-a-vis la Moré unde vin oamenii cum se cade. Nu-mi place să mă aşez aici ca să aud tot felul de năzbîtii...

Inţelesei astfel că vis-a-vis era cofetăria regalistă, şi că Popi, adusă probabil cu sila de fratele său pe un teren vrăjmaş, stătea cu ochii în patru şi pregătită pentru toate eventualităţile.

— Mulţumesc zeului răspîntiilor, spusei, care de două ori ne-a încrucişat drumurile în douăzeci şi patru de ore.

— Eu întîlnesc totdeauna pe cine vreau.

— Sînteţi foarte amabilă.

— O, să nu credeţi—Popi se înroşi cu promptitudine—că... uite, să vă spun drept, doream să vă întîlnesc ca să nu rămîneţi cu o impresie greşită.

— Doamne, vorbiţi ca o romîncă.

— Nu vreau să subsiste cea mai mică bănuială asupra unui moment... D-voastră o să recunoaşteţi singur, cred, că aţi avut un gest atît de... Eu vă socotisem un om corect...

Popi tăcu brusc. Un militar slab, înalt, ars de soare, cu musteţi încovoiate, stătea în picioare lîngă mine, privindu-mă.

Popi mă prezentă fratelui său cu o volubilitate subt care se ascundea stîngaci o sfiiciune de soră mai mică.

— Domnul, după cum ţi-am spus, a avut amabilitatea să mă scoată eri din vălmăşagul mulţimii care era să mă fărîme... Deşi nu mă cunoştea s'a purtat cu mine atît de corect şi de drăguţ...

De astădată Popi se înroşi până în vîrful urechilor.

Căpitanul Stavros Kiparisis trase un scaun şi se aşeză lîngă mine.

— Vă mulţumesc, domnule, pentru serviciul ce aţi făcut sorei mele. Ştiam de altfel că Romînii sînt amabili şi în deosebi prevenitori faţă de doamne.

Complimentul fu spus pe un ton rece care mă făcu să bănues că grecul nu era încîntat de noua cunoştinţă a sorei sale.

— De altfel, adăugă el, sora mea ar fi făcut fără îndoială mai bine să stee acasă într'o zi ca cea de eri. Dar doamnele noastre s'au emancipat... toată ziua ies singure.

— De cine ne-ar fi frică?—întrebă Popi cu semeţie.

— Numai uritele pot eşi fără teamă, răspunse fratele.

— In Atena nu am văzut decît femei frumoase, replicai, ca să-l măgulesc. Privirea-mi se ţinti, fără să vreau, pe braţul bronzat al lui Popi care mişca leneş evantaiul.

De astădată grecul se uită la mine urît.

— Aţi venit în Atena cu soţia dumneavoastră?—mă întrebă el.

— Nu sînt însurat.

— A...

Căpitanul surîse cu bunăvoinţă; întoarse capul şi strigă chelnerul.

— Noi avem neamuri în Romînia, mă informă Popi.

— Ca toţi Grecii, spuse căpitanul. O rudă a noastră fusese trimisă de Poartă ca Guvernator, mi se pare, al Valahiei. Am auzit că de atunci toate rudele rămase în Romînia poartă titlul de prinţi. In cazul acesta dacă Popi merge în Romînia, cred că şi ea e prinţesă?

Fratele şi sora se priviră şi rîseră cu poftă. Avui impresia că titlul acesta era de mult un subiect de distracţie între ei.

— Adevărat că dînşii poartă coroniţă pe cărţile de vizită? se interesă căpitanul.

— Şi pe cămăşuţă, întrebă Popi, care petrecea grozav.

Căutam să schimb subiectul de conversaţie, vorbindu-le despre nobleţa lor localnică.

— Noi n'avem titluri, spuse Popi. Rasa din care ne tragem noi e blazonul planetei. Asta ne ajunge.

— Asta nu ne-o poate lua nimeni... nici chiar prietinii noştri, francezii... adaugă căpitanul, cu un surîs plin de reticenţe.

— Noi coborîm din oameni a căror nume sînt prea mari ca să suporte particula. Nu ar suna ciudat: Contesă de Sofocle sau Baroană de Platon?

Observai că Popi evoca pe marii dispăruţi ca pe nişte bunici personali.

— Grecii vorbesc de vechea Eladă ca de ziua de eri, spusei.

— Este ea departe de noi ?—şi Popi ne arătă cu evantaiul dealul în creştetul căruia se desena minunea de marmură a Akropolei.

Mă gîndii la milenara prăpastie de umbră care ne despărţea de cetatea zeilor.

— Şi de ce să mergem atît de departe, mă apostrofă Popi, oarecum iritată de rezerva mea. In ultimii timpi Grecii nu au dat nimic lumii ?

— Excelenţi bancheri...

— Să lăsăm bancherii... Să cercetăm, de pildă, în Romînia...

Privirea lui Popi se dilată de plăcere în vederea îngenuncherii mele finale.

— Să cercetăm, zisei.

— Oamenii mari ai dumneavoastră nu sînt mai toţi greci ?

— Daţi-mi voe, protestai.

— Istoria dumneavoastră nu este înţesată de nume greceşti ?

— Mi se pare că o să spuneţi că Romînia e o colonie grecească, replicai, enervat fără voia mea.

— Rusiei nu i-am dat pe Capo d'Istria ? Franţei nu i-am dat un Napoleon ?— închee Popi cu un surîs de victorie.

Crezui că era vorba de un joc de cuvinte grecesc şi mă grăbii să rîd cu poftă. Eram bucuros de momentul acesta de destindere.

— Pentru ce rideţi ?—mă întrebă Popi, dîrză.

Căpitanul se uită la mine sever.

— Există şi azi în Macedonia o familie Bonapartos, îmi explică Popi. Vi se pare curios că o ramură a ei să fi emigrat altădată în Corsica.

Incepeam să nu mă mai simt la îndemînă. Opiniile istorice ale comesenilor mei, exprimate într'o atmosferă de 41 grade la umbră, apăsau pe nervii mei din ce în ce mai greu.

O femee tînără, îmbrăcată în negru, plecînd dela o masă, trecu pe lîngă noi. Căpitanul o salută respectos.

— Biata Andromache, o plînse Popi.

— A fost logodnica unui coleg al meu, mort pe front anul trecut, îmi explică căpitanul. Fuseseră logodiţi din şcoală.

— De ce nu s'au căsătorit ?

— Aşteptau să se sfîrşească războiul. E vorba de războiul balcanic din 1912. Băiatul plecase ca la o plimbare. Plimbarea însă a durat pentru noi zece ani, încheindu-se azi în Asia-Mică.

— Frumos sfîrşit, oftă Popi.

Fratele ei sări ca ars.

— A cui e vina ?—întrebă el cu mînie. Soldaţii au stat zece ani subt arme fără murmur. D-voastră nu ştiţi ce înseamnă o campanie în pustiile Asiei-Mici. Ziua mureau de insolaţie iar noaptea degerau. S'au luptat zilnic, în ţară duşmană, şi, slavă Domnului, de zeci de ori i-au bătut pe Turci !

— E adevărat, trebue să recunoască Popi. Dar de ce au fugit la urmă ?

— Pentrucă s'au săturat. A fost *o grevă*.

— Dialectică, zise Popi. Nu admit să te pui în grevă tocmai cînd cineva te plesneşte. Eu ştiu de ce au fugit.

De ce ?—întrebă fratele, şuerîndu-şi cuvintele.

— Din cauza propagandei veniziliste.

Căpitanul deveni livid şi fixă pe sora sa în aşa chip încît fui serios îngrijat de soarta tinerei femei. Popi însă susţinu privirea cu semeţie.

— Armata, spuse răspicat căpitanul, apăsînd pe fiecare vorbă ca şi cum ar fi voit să o înfigă cu forţa în creştetul surorii lui, şi-a dat seama că sacrificiul ei era inutil atît timp cît la cîrma ţării stătea un guvern răufăcător care o lasă să moară de foame şi îi trimitea un generalism nebun. S'a întors ca să facă dreptate.

— Uitînd în spate Asia-Mică.

— Asia-Mică aţi perdut-o dumneavoastră !—replică Stavros, cu degetul îndreptat către sora sa care, în ciuda nasului ei pueril şi a buzelor ei răsfrînte, fără îndoială în această clipă întrupa pentru dînsul partidul regalist.

Popi isbucni într'un hohot de rîs dispreţuitor. Apoi răspunse, retezat :

— Au perdut-o acei care nu şi-au făcut datoria.

In această clipă voind cu orice preţ să provoc o diversiune, avui o inspiraţie nefericită care provocă catastrofa finală. Chelnerul, ocupat până acum cine ştie unde, se arătă în apropierea noastră. Il strigai cu insistenţă, acoperind cu vocea mea replica violentă a lui Stavros.

Chelnerul se prezentă în sfîrşit.

— Ce doreşte domnul ?

— Vă rog... ce luaţi ? mă adresai comesenilor.

Căpitanul scoase o batistă şi îşi şterse fruntea de sudoare.

— Să-mi dai un vermut, comandă el.

— Şi dumneavoastră doamnă ?—întrebai.

— Nu ştiu... nimic, răspunse Popi, cu voce stinsă.

— Nu se poate... Trebue să luaţi ceva, insistai.

— Un vermut ? Un porto ?—sugeră chelnerul.

Popi îşi îndreptă mijlocul, apoi, ridicîndu-şi capul cu bruscheţă, ceru :

— Un *uzu*. [1]

Chelnerul, fără îndoială venizelist, întoarse o privire scandalizată către căpitan.

— Eşti o neruşinată !—spuse Stavros, aplecat către sora sa.

1 Aperitiv grecesc apreciat de regalişti, de oarece—zice-se—Monarhul l-ar fi acceptat pe masa lui. Uzu deveni astfel un semn distinctiv politic.

Toţi vecinii întoarseră capetele spre noi.

Popi se sculă în picioare cu demnitate, îşi închise evantaiul fără grabă, apoi murmură către fratele său.

— Adio.

— Adio, răspunse el, scurt.

— Stăteam în picioare, nedumerit.

Consumatorii, în jurul nostru, intervenind după tradiţiile corului antic, lăsau să se audă un murmur de indignare împotriva cutezătoarei.

Popi îmi întinse mîna pe care o sărutai, apoi, cu fruntea sus, fără şovăire, îşi făcu loc printre mesele ostile, subt privirea duşmanului ale cărui cuvinte de mustrare luară vînt numai după ce doamna Kiparisis ajunsese în stradă.

— Obraznica! — spuse un tînăr.

— Mucoasa!

— Gunarista!

— Destrăbălata! — strigă o doamnă.

Un domn bătrîn, cu cioc, se apropie de căpitan:

— Trebuia s'o tragi de urechi.

Se vede că era o cunoştinţă căci se aşeză la masă.

— Popi, Popi! mă gîndeam eu. La naiba politica! Unde s'a dus Popi?

In curînd încă trei persoane luară loc la masa căpitanului, şi se născu un vacarm din care se desluşea o filipică împotriva politicii constantiniste şi alta contra emancipării femeilor ateniene.

Dar gîndul meu rătăcea pe urmele regalistei.

Imi luai ziua bună şi plecai.

Pe trotuar mă înghiţi cuptorul orbitor al străzii.

Unde s'o caut?

Mersei cîtva timp la întîmplare, apoi, aiurit de căldură, intrai în primul restaurant.

Restaurantul se chema „La Capra de Argint"; înăuntru păreţii pictaţi desfătau privirea clienţilor cu cîmpuri de flori printre care — în loc de fluturi — sburau căpriţe albe.

Mă aşezai la o masă unde mi se servi o mastică şi măsline, ambele de proastă calitate, pe cele bune Grecii rezervîndu-le pentru export. Sala era mică, modestă, dar curată şi înzestrată cu un ventilator care — în semn de cinste neaşteptată — fu îndreptat spre locul meu.

Mă cufundasem cu teamă în examinarea listei de bucate.

— Vă prezint respectele mele!

Un domn tînăr se înclină ceremonios în faţa mea.

— M-aţi uitat?

— Cum să uit pe domnul Valasinos, care a avut amabilitatea să mă călăuzească până la hotel.

Grecul surîse mulţumit.

— Ştiu care e grija d-voastră momentană. Doriţi un fel de mîncare care să nu fie preparat cu său de oae.

— Sînteţi un excelent psiholog, domnule Valasinos.

Spyros se întoarse către chelner şi îi dădu instrucţiuni amănunţite.

— Aşteptaţi pe cineva, mă întrebă el.

— Vă rog...

Se aşeză la masa mea. Ii oferii să dejuneze.

Grecul avu un zîmbet amar.

— Nu, mulţumesc, am mîncat, nu m'am aşezat pentru aceasta. Dat fiind însă aspectul meu de refugiat, presupunerea dumneavoastră e naturală.

Aspectul lui Spyros Valasinos era departe de a provoca mila. Frumos, bine făcut, se ţinea drept ca un brad şi privea lumea de sus; politeţa lui ceremonioasă avea parcă ceva din condescendenţa capetelor încoronate, iar serviciile lui, departe de a-l pune într'o situaţie de inferioritate, te copleşeau ca semnele unei generozităţi nemeritate. In faţa lui rasă, măslinie, ochii, atît de negri încît irisul se confunda cu pupila, luceau umezi şi vii ca un fruct jupuit. Privirea lui, ca a multor greci, avea o continuă intensitate ce obosea ca spectacolul unui braţ dureros de încordat ce nu se destindea niciodată.

Sărăcia lui era trădată de haine, care deşi roase şi decolorate, păstrau o tăetură elegantă.

— Aveţi ştiri din Smyrna? — întrebai.

— Cînd am plecat eu, Kurzii intrau în case şi aruncau gaz. Până azi cartierul meu a avut timpul să ardă până în temelii. Din casa mea trebue să fi rămas cele patru coloane de marmur din vestibul. Am pus cruce la toate. Regret o minunată chitară din Toledo, rămasă acolo, şi care mi-ar fi ţinut aici tovărăşie.

— Spyro! — strigă o voce răguşită din fundul sălii.

Spyros aruncă o privire de ură către un bătrîn chel aşezat în dosul tejghelei, se sculă cerîndu-mi scuze, şi se îndreptă spre un băiat şi o fată care intraseră în sală. Tînăra păreche, intimidată, se lăsă condusă într'un colţ unde se aşeză cu stîngăcie subt privirea scîrbită a Smyrniotului.

In momentul acesta pricepui că Valasinos juca în restaurant rolul de „maître d'hôtel".

El se întoarse la masa mea cu aerul său demn, şi numai privirea sa fixă şi strălucitoare lăsa să se ghicească clocotul ce-i pîrjolea sufletul.

— Trebue să vă spun, mă informă el, că am fost nevoit să accept în acest local funcţiunea de *supraveghetor*.

Admirai în sinea mea tactul cu care acest popor de dialecticiani se pricepea să evite cuvintele supărătoare.

— Am ajuns aici graţie înţeleptei guvernări a regaliştilor. Până ce-mi va fi cu putinţă să-mi reiau afacerile, a trebuit să primesc orişice.

Spyros rămăsese în picioare.

— Luaţi loc, vă rog.

— Mulţumesc, răspunse grecul aşezîndu-se. Revoluţiunea, e drept, este plină de atenţiune pentru refugiaţi. Ni s'au promis pămînturi şi despăgubiri. Dar asta nu va reînvia Smyrna noastră. Eu, dacă vreau mă voiu putea întoarce acolo, căci sînt francez.

— Francez ?

Spyros scoase din buzunar un paşaport pe care mi-l întinse. Constatai că Spyros era supus francez. Ştiam de altfel că naţionalitatea levantinilor era un joc subtil în care după timp şi loc se succedau zeci de steaguri şi paşapoarte.

— Ştiţi, de sigur, că de pe vremea cruciadelor mulţi din ostaşii apuseni răpiţi de frumuseţea femeilor din Orient, s'au căsătorit şi au rămas pe coastele Asiei-Mici. Familia noastră se trage din nişte conţi de Valassin care luaseră parte la cruciada a IV-a. Bine înţeles însă că de atunci aportul sîngelui elin a fost atît de mare încît a înlocuit pe cel francez, închee Spyros, nevoind să mă lase nici un moment să bănuesc că în trupul său ar curge alt sînge decît acel care a pulsat în vinele lui Socrate.

Aşi fi dat mult să cunosc versiunea lui Spyros pentru paşaportul său englez, care probabil într'un compartiment din portofoliu, aştepta desfăşurarea evenimentelor.

Spyros aprinse o ţigară.

— Dar nu mă voiu întoarce în Smyrna niciodată. Turcii care ştiu cît mi-am ajutat compatrioţii, m'ar spînzura cu toate onorurile. Şi apoi, chiar de nu ar fi asta, ce afaceri aşi putea face într'o Smyrnă dărămată şi pustie...

O umbră de tristeţe trecu pe faţa lui.

— Dacă Venizelos n'ar fi fost alungat din ţară, Asia-Mică până la Sakaria ar fi fost a noastră. Armata ar fi trecut într'o noapte Bosforul şi azi ar fi avut loc la Sfînta Sofia încoronarea unui Impărat al tuturor Grecilor.

Spyros rămase cu privirea perdută. Constantinopol, miraj secular, apăru încă odată într'o ceaţă de vis unui grec căruia—de sigur—mama lui încă din leagăn îi şoptise cîntece în care se amintea despre cetatea sfîntă.

Cu o smuncitură bruscă din cap Spyros evadă din poveste.

— Acum totul s'a sfîrşit. Dar vinovaţii de astădată nu vor scăpa de pedeapsă. In piaţa Omonia—degetul ridicat al levantinului arătă nişte spînzurători imaginare—într'o dimineaţă...

— Spyro! Spyro! strigă stăpînul, atrăgîndu-i atenţia asupra unui bătrîn care se oprise în mijlocul sălii căutînd cu privirea o masă liberă.

Spyros se sculă mecanic şi, cu trăsăturile feţei încleştate încă în schima de ură a răzbunătorului, se îndreptă spre clientul care, instinctiv, făcu un pas înapoi, strîngînd bastonul...

Petrecusem o noapte grea, în camera mea cu ferestrele deschise spre piaţa Syndagma unde, până tîrziu, forfoti fără astîmpăr mulţimea. Subt pologul înăbuşitor care îmi apăra patul de năvala ţînţarilor, am dormit până tîrziu un somn cutreerat de imagini revoluţionare.

La 12, cînd mă coborîi, portarul îmi întinse o telegramă. „Dacia Romană" îmi cerea să aştept deocamdată în Atena desfăşurarea evenimentelor.

Luai dejunul în sala de mîncare a hotelului. Mă aşezai la masa comună unde se găseau cîteva familii compuse mai mult din persoane bătrîne. La o masă separată, subt privigherea unei guvernante, mîncau copiii. In ţara aceasta unde tinereţea pare atît de prematură, copilăria este se vede escamotată. Pe feţele lor, cizelate cu îngrijire şi prezentînd mici frumuseţi desăvîrşite, lipsea adorabila impreciziune a schiţelor neterminate. In expresia lor era ceva grav, cumpătat, de om mare, care mă jena ca o anomalie.

In jurul meu se vorbea despre evenimentele zilei. Aflai că procesul foştilor Miniştri începea peste cîteva zile. O domnişoară uscată, neagră şi bătrînă, îmi puse chestiuni insidioase, cu scopul ascuns de a descoperi simpatiile mele politice. Opusei o rezervă plină de îndărătnicie, care o irită în cel mai înalt grad şi o hotărî să-mi ceară numele şi calitatea, probabil pentru o anchetă ulterioară.

In oraş nu eşii decît spre apusul soarelui. O masă de zăduf compactă apăsa încă asupra Atenei. Mă plimbai pe larga stradă a Stadiului. Trotuarul, muiat de arşiţă, ceda subt picior. La magazine se trăgeau obloanele cu zgomote de execuţiuni sumare. Dintr'o librărie, încuind cu grijă lacătul uşii, eşiră un băiat şi o fată. Erau se vede vînzători. Mergeau încet, unul lîngă altul, cu un pas ritmat, schimbînd din cînd în cînd cîte o frază în limba lor cu armonii patetice. La un colţ de stradă îşi strînseră mîna şi fata răspunzînd unei ultime întrebări, puse în glas o duioşie gravă:

— Symphoni, phile mu.[1]

Cuvinte care auzite în alte ţări aveau un prestigiu de vestigii milenare, căpătau aici la fiece pas o frăgezime stranie; păreau nişte statui pe care le surprindeam însufleţindu-se pentru a se mişca într'o viaţă măruntă şi cotidiană.

Traversai Piaţa Omonia cu palmierii acoperiţi de praf, solicitat de vînzătorii de portocale şi limonadă. Căutam cu ochii pe Popi la fiece răspîntie. Aveam, nu ştiu de ce, siguranţa absurdă că o voiu vedea, ceiace de altfel se şi întîmplă.

Peste cîteva minute mă găsii înaintea unei mari clădiri în care un şuvoiu de lume se precipita cu zgomot. Curiozitatea mă făcu să cobor nişte scări, aducîndu-mă pe un peron în faţa căruia un mic tren, gata de plecare, pufăia cu emfază. Spre uşile vagoanelor grupuri compacte se îndesau cu apostrofe şi gemete intermitente. Inţelesei că era vorba de un tren de plăcere. Vrui să mă smulg din învălmăşeală cînd simţii o mînă apucîndu-mă de braţ şi trăgîndu-mă cu bruscheţă după ea.

— Veniţi repede, căci pleacă trenul.

Popi!

1 De acord, prietinul meu.

Surîdea, cu capul întors spre mine, și înaintînd cu vigoare spre scara vagonului.

— Mergeți la Kiffisia ? — mă întrebă ea.

— De sigur, răspunsei.

Kiffisia ? Ce o fi Kiffisia ? Fie și Kiffisia.

Trebui să stăm în picioare pe coridorul înțesat de lume. Popi avea o pălărie mică de pae, o rochie simplă verde, fără mînici, și pe buze un surîs de școlăriță încîntată că face ceva neîngăduit. Cînd oscilațiile vagonului îi răpeau echilibrul, se sprijinea de vecini, și numai cînd nu putea face altfel mă apuca de braț pronunțînd de fiece dată cu ostentațiune o formulă lungă de scuze.

Atena e mică, îmi spuse ea într'un moment cînd larma generală îngăduia orice confidență. Ai văzut singur ce ușor e să întîlnești pe cineva. Aici sînt două babe care mă cunosc și ne pîndesc. Nu știi ce rea e lumea aici. Mîne o să știe tot orașul c'am fost cu un străin la Kiffisia. Eu mă duc ca să văd niște rude care s'au instalat pentru vară. Trebuia să vie și fratele meu; ai văzut ce s'a întîmplat eri. Dar cred că pot să mă duc și singură unde vreau. Am fost măritată și apoi am douăzeci și trei de ani.

Popi aruncă o fugară privire de sfidare spre colțul babelor.

Trenul supra-încărcat urca la deal anevoe. Pe cîmp, ici colo, se vedeau grămezi uriașe de cărămizi roșii în jurul cărora roia cu febrilitate o lume sărăcăcioasă. Refugiații din Asia-Mică își clădeau noile locuinți.

In vagon căldura devenise atot stăpînitoare. Frazele se topeau pe la jumătate, căzînd blege, privirile se aninau cu desnădejde de cîte un punct fără interes.

Popi, cu gura umedă întredeschisă, cu o rouă imperceptibilă deasupra buzei, îmi trimetea de cîte ori o priveam un surîs suferind.

Ii povestii—din sadism ?—viziuni de iarnă din Romînia.

— Ce amuzantă e zăpada !—suspină Popi. Eu am văzut-o de două ori, cînd a adus-o lumea în automobile de la Tatoi pentru ca să se joace cu ea pe străzile Atenei. E mai plăcut decît bătaia cu confeti, dar păcat că aici se topește numaidecît.

Peste un sfert de oră eram la Kiffisia. Cîteva hoteluri, cîteva grupuri răslețe de copaci, cocoțate pe un deal.

Altădată Atenienii se duceau vara în *Europa*, îmi spuse Popi. De cînd a scăzut drachma, se mulțumesc cu Kiffisia.

Lumea, coborîndu-se în grabă din tren, se împrăștie în grădina publică.

Pe peron Popi se ridică în vîrful picioarelor și mă privi cu ochi plini de șiretenie :

— Acum, domnule, trebue să mă duc să-mi văd rudele.

Și după ce gustă cîteva secunde decepțiunea mea, închee :

— Poți să mă acompaniezi cîțiva pași.

Urcarăm puțin și în curînd se deschise în fața noastră un orizont larg mărginit în depărtări violete de linia netedă a unui șirag de dealuri pleșuve. In slăvi cîteva smocuri de nouri palizi se subțiau încet trecînd pe nesimțite prin toată gama portocaliului. In apele roșii ale asfințitului naviga un nouraș lung și ascuțit ca un pește de argint. Eram pe un promontoriu înverzit de cîțiva arbuști al căror frunziș strălucea de parcă fusese atunci spălat de ploae. Limpezimea fără seamăn a cerului atic scotea din fiece nuanță o licărire delicată și precisă, și întregul peisaj strălucea ca imaginea proaspătă a unui apțibild. Popi se opri în fața unui pătrat mare de asfalt cutreerat de cîțiva tineri care lunecau pe patine cu rotițe. Era un skating, sport alungat de pretutindeni, dar paradînd încă la marginea Orientului. Ne puserăm patine și, mînă în mînă, ne avîntarăm pe pista lucie. In curînd trebui să o părăsesc pe Popi, maestră netăgăduită, care se consacră unui lanț de figuri savante. Grecoaicele, înalte și svelte își mlădiau ușor trupurile sculptate cu o amănunțită eleganță și numai frăgezimea neobișnuită a carnațiunii arăta că cele mai multe nu depășiseră vrîsta de cincisprezece ani. In zumzet surd de rotițe defilau cu brațele goale lipite dealungul trupului, schițînd pe aurul crepusculului o frescă schimbătoare de siluete tinere. Popi în zig-zag printre ele cu mișcări brusce și lungi de rîndunică. O clipă își încetină mersul, cu capul întors spre drumul pe unde se plimbau agale vilegiaturiștii ; apoi năvăli vertiginos spre mine cu un aer de spaimă copilărească.

— Unchiul Themistocle !—șopti ea, arcuindu-și sprîncenele în semn de alarmă.

— Unde ?

— Pe drum.

Pe drumul umblat de numeroși trecători nu putui să identific pe unchiul Themistocle.

— Trebue să mă duc, murmură repede Popi. Dacă mă vede... stai... nu te mișca... urmează-mă...

Imi întoarse spatele și într'o clipă ajunse pe banca dela intrare, lăsîndu-mă nedumerit. Apoi, o văzui îndepărtîndu-se cu un mers cumpătat pe drum și dispărînd după cotitură. Acolo mă aștepta, dînd din mîni.

— Nu m'a văzut, îmi spuse ea. Să plecăm din zona primejdioasă.

Pe ulițile înguste ale Kiffisiei ne strecurarăm, în umbra vilelor cochete. Ajunserăm într'o zonă plebeiană. Soldați cu flori la butonieră treceau aruncînd cuvinte galante spre paximade-le provocatoare.

— Aici nu mă cunoaște nimeni, spuse Popi. Ți-e foame ?

— Cum vrai.

Popi mă conduse într'un restaurant izolat, vîrît în marginea unei pădurici de măslini. Ne așezarăm la o masă pe terasa aproape pustie. Se înserase. In albastrul minunat de limpede al cerului stelele păreau mai vii și mai apropiate. Chelnerul ne aduse o lumînare într'un glob de sticlă susținut de brațele unei bachante ruginite.

— Eu nu minînc decit portocale, comandă Popi. Şi o sticluță de Rezinato.

Protestai împotriva acestui menu frugal.

— Dacă aşi mînca mai mult aşi păţi ca prietinele mele care se îngraşă toate peste 20 de ani. Grecoaicele odată măritate, anevoe mai ies de acasă. Fac copii, se ocupă de menaj, şi aşteaptă întoarcerea bărbatului întinse pe divan. Intr'o zi se trezesc cu un cîştig de 20 kilograme. Aceasta e pecetea fericirii casnice.

Imi întinse un pahar de Rezinato care mă sgîrie plăcut pe gît.

— Eu merg foarte mult. Casa mea e pitită la poalele dealului în creştetul căruia e zidită mănăstirea Likhabetului. Mă sui până sus dis de dimineaţă pe o cărare pietroasă. Pe la jumătatea drumului, în faţa unei căsuţe în care nu ştiu cine şade, mă aşteaptă in fiece zi o prietină credincioasă. O capră mică, albă, care sburdă în jurul meu ca un cîne şi mă întovărăşeşte până la mănăstire, căţărîndu-se pe marginea drumului. E singurul meu prietin.

— De ce surîzi? Am fost măritată doi ani. Ştiu cît preţueşte un bărbat.

Pîlpîiala capricioasă a luminării juca pe faţa lui Popi, luminînd rînd pe rînd un ochiu melancolic, o gură sensuală, o bărbie naivă; pe cînd îşi exprima dezamăgirea, flacăra, nu fără ironie, reliefa nasul ei pueril, vînător de iluzii.

— Nu sînt de loc grăbită să mă remărit, urmă ea. Noi insularele sîntem prea sentimentale. Soţul meu era un om energic, calculat, a cărui pasiune era, în primul rînd, afacerile. In al doilea rînd veneau cărţile de joc. Imi rămîneau resturile, o prietinie binevoitoare, o gentileţe distrată care mă umileau adînc. De cîte ori îi spuneam că-l voiu lăsa, el rîdea. Peste doi ani am divorţat.

— Vreau să fiu iubită, încheie ea, cu hotărîre, după o reculegere de cîteva clipe.

Un ţiuit fin şi tremurat ne încercui, apropiindu-se de noi; Popi tresări cu urechile atente.

— Un ţînţar, şopti ea. E singura rasă mai urîcioasă ca a bărbaţilor. De frica ţînţarilor dorm pe o saltea în vestibul unde marmora ţine răcoare şi unde niciodată nu aprind lumina. Ca să nu cetesc, mă plimb în lung şi lat în cămaşa mea lungă — ca o fantomă — cu picioarele goale pe lespedea răcoritoare. Cîte odată întreg cartierul bîzîe de serenade ca un roiu de albine, şi ascult aşa, până în zorii zilei.

O întrebai dacă singurătatea în care trăia nu-i era grea.

— Mă simt atît de bine, răspunse Popi. Am cu ce trăi, o căsuţă curată şi o bună dispoziţie neclintită. Dimineaţa mă deştept rîzînd. Nu am nevoe de nimic şi de nimeni.

Popi termină de jupuit cu atenţie o felie de portocală de pieliţa ei subţire şi muşcă din ea cu satisfacţie. Nu ştiu de ce echilibrul ei aparent mă enervă.

— Dumneavoastră, Grecii, spusei, priviţi viaţa printr'un binoclu ţinut pe dos. Viziunea pare mică, limpede, precisă, sigură. Totul

merge bine. De ce cînd faceţi politică întoarceţi binoclul şi totul se umflă şi se deşănţează?

Dar Popi nu ascultase. Cu ochii pe jumătate închişi, pierduţi cu capul puţin înclinat, căuta să prindă melodia unei orchestre îndepărtate, adusă de adieri intermitente. Luna răsărise după crengile unui castan apropiat, făcînd să joace pe faţa de masă umbrele mişcătoare ale frunzelor.

Popi întoarse către mine o privire în care aşi fi navigat o noapte întreagă.

— Simt că mă îmbarc, anunţai, cu onestitate.

—...Vrei să plecăm? — mă întrebă Popi.

Chemai chelnerul şi plătii. Popi se sculă numaidecît şi cu fruntea uşor înclinată, porni spre păduricea de măslini. Aerul devenise o mîngîere uşoară şi dulce în care se topise greutatea noastră cotidiană. Ne aşezarăm pe o bancă.

— Măslinul meu din Corfu trebue să fi crescut cît acesta, îmi spuse Popi, arătîndu-mi frunzişul argintat de lună a unui copac tînăr. In insula noastră cînd se naşte o fată se sădeşte un măslin. La ţară îi slujeşte, mai tîrziu, de zestre.

Popi îmi luă mîna cu care îi încercuiam talia şi mi-o puse pe genunchi.

— Ştii *„Aravoniastichi"*?—mă întrebă ea.

— Ce e asta?

Drept răspuns Popi începu să cînte, întâiu mai încet, apoi din ce în ce mai tare, o romanţă grecească în care era vorba de logodnica unui marinar şi de un naufragiu. Avea o voce caldă, vastă, în care se dezvăluia treptat, ca un trup ce se despuia, o senzualitate tremurătoare. Din cînd în cînd cu o arzătoare întindere, se răsfăţa îndelung pe cîte o notă, ca pe un aşternut ademenitor.

Cu acelaşi gest lent îmi îndepărtă mîna, reaşezîndu-mi-o pe genunchi.

— Cîntă şi dumneata, îmi propuse, întorcîndu-se spre mine.

— E pentru întâia oară cînd aud melodia aceasta, mă scuzai.

Popi se gîndi un moment.

— Bine, atunci să alegem un cîntec pe care îl ştii. Ai auzit „Plaisir d'amour"?

De sigur!

Popi înfioră pădurea cu primul vers:

— „Plaisir d'amour ne dure qu'un moment"...

Se întoarse către mine, cu asprime:

— De ce nu cînţi?

— N-am voce.

Mărturisirea mea o lăsă cîteva clipe perplexă.

— E păcat, îmi zise cu o părere de rău sinceră. Dar cîntă şi d-ta, aşa.

Şi luai mîna sărutîndu-i-o de mai multe ori.

— Popi, să lăsăm muzica.

— Nu vrei să cînţi, fiindcă nu simţi nimic pentru mine.

Avui impresiunea că pentru Popi idila noastră trebue neapărat

să treacă în momentul acesta printr'o formă muzicală ca să satisfacă cerinţelor unui ritual consacrat. Nu şovăesc niciodată de a prezenta unei femei aspectul ce mi-l cere, chiar dacă acesta ar fi în adîncă contrazicere cu fiinţa mea intimă.

Dar nu aveam voce.

— Popi, zisei, sînt alte dovezi...

Popi se smulse din strînsoare şi îmi comandă cu asprime:

— Cîntă! Nu vezi ce noapte e?

...In tăcerea aceasta vocea mea!

— Nu cînt, declarai.

Popi se sculă fără un cuvînt şi porni printre copaci deadreptul spre şosea. Cu un gest nervos îndepărta crenguţele care îi tăiau drumul, strecurîndu-se repede. O pasere nevăzută sbură de pe un copac, aproape de noi, înfăşurîndu-şi fîlfîitul de aripi într'un foşnet de frunze care se prelinse în inima pădurii. Rupsei cu ciudă o ramură şi o aruncai.

— Nu cînt nici mort! - gîndii, înciudat de desnodămîntul stupid al aventurii.

In acel moment orchestra unui hotel îndepărtat începu „Plaisir d'amour"... şi mă trezii fredonînd în neştire aria cunoscută.

Mă simţii strîns de mînile lui Popi care rîdea cu hohote întretăiate de suspine, sclipindu-şi subt faţa mea ochii în bătaia lunii.

— Răule! îmi spuse cu reproş, vezi dacă vrei, ştii să cînţi!

...Subt sărut, gura ei avea o frăgezime de prună tare.

— De ce eşti egoist, întrebă Popi desfăcîndu-se încet din braţele mele.

— Imi cruţ vocea, o încredinţai, cu un ton de taină.

Popi îşi privi ceasul-brăţară.

— Sînt 12, exclamă ea. Peste o jumătate de oră pleacă ultimul tren. Propun, dacă nu eşti obosit, să mergem pe jos până la staţia vecină, Marussia, unde vom găsi mai uşor locuri.

Apoi plecîndu-şi capul, cu remuşcare:

— Bietul unchiul Themistocle!

Pe şoseaua care ducea spre Marussia trecurăm pe lîngă cîteva grupuri de băeţi şi fete, care mergeau cu capetele descoperite, glumind şi cîntînd. Noaptea nu era decît o zi mai uşoară, mai pură, mai albastră, în care umbrele de cerneală ale copacilor, tăiate de un foarfece exact, se lipeau pe fâşia albă a şoselei. Prin aerul limpede călătoreau rîsete argintii, venite de cine ştie unde.

In preajma gării Popi mă opri, în umbra unui grup de platani.

— Nu te supăra, mă rugă ea. E mai bine să ne despărţim aici. In gară e lume care mă cunoaşte.

Simţii trupul lui Popi lipindu-se de mine.

— Cînd te văd?—o întrebai deslipindu-mi buzele de gura ei.

— Nu ştiu, şopti ea.

Subt mătasea bluzei, degetele mele se înţepară într'un obiect mic prins de dantela cămaşei. Il scoasei şi văzui un medalion minuscul.

— Cine e?—întrebai cu o gelozie prematură.

Popi luă medalionul între degete şi ridică braţul în lumina lunii. Mă apropiai şi distinsei trăsăturile Regelui Constantin.

Un şuerat de locomotivă străpunse îndelung văzduhul.

— *Kalispera sas!* — îmi zise Popi, pornind la fugă.

— Cînd te văd?—întrebaiu din urmă.

— Mîni la unu treci pe la mine, strigă Popi alergînd mereu. Peste cîteva clipe se perdu prin mulţimea care asalta vagoanele.

*

A doua zi pe la 12 şi jumătate portarul hotelului văzîndu-mă că 'mi iau pălăria, mă preveni că însăşi Atenienii pregetau să iasă în oraş, termometrul arăta 42 grade la umbră. In adevăr, îndată ce păşii pragul, mă oprii izbit cu brutalitate de dogoreala unui incendiu. Pornii, cerşind zidurilor petecul de umbră pe care'l arunca pe trotuar. Străzile întortochiate care duceau spre drumul Lykhabetului erau aproape pustii. Casele, adîncite în tăcere, păreau adormite.

— De ce ora unu?—mă întrebai. Ciudată oră pentru o întîlnire de dragoste.

Un praf fin şi pătrunzător, produs al rosăturii marmurei dealugul veacurilor, plutea în aer.

— Voiu dejuna la ea probabil, gîndii, păşind cu ochi ţintiţi pe vîrful ghetelor pentru a'mi cruţa ochii.

Peste o jumătate de oră ajunsei, ameţit de căldură, pe locul unde mă despărţisem de Popi, în seara Revoluţiunei. Pe cît îmi aminteam, casa ei era clădirea care se zărea la cotitura drumului. Ajungînd în faţa ei văzui că era mică, albă, curată, cu două etaje, cu un balcon de marmură roză, sus, ca o fundă pe capul unui copil. Vecini nu avea, locuinţele pe aici fiind rare. In spatele ei se ridica dealul pietros al Lykhabetului, iar în faţă, de cealaltă parte a drumului, se prăvălea o vale înverzită de tufişuri inalte şi de burueni.

Mă uitai la casă cu nehotărîre; obloanele erau toate închise— singură, fereastra din stînga de jos, acoperită de o horbotă brodată cu flori geometrice, avea obloanele date de părete.

Făcui cîţiva paşi, sperînd că Popi mă va vedea din casă şi mă va chema.

Subt arsura usturătoare a soarelui, fiece clipă era un veac.

— La urma urmei pot întreba cine stă aici, mă hotărîi, îndreptîndu-mă spre uşă.

Ciocnituri repezi în fereastă mă pironiră locului; văzui capul lui Popi, ţrizind, îndepărtîndu-se şi apropiindu-se de sticla geamului; vrui să mă apropii, dar Popi îşi mişcă mîna cu iuţeală dintr'o parte în alta, oprindu-mă.

— Poate nu o fi singură, îmi spusei.

Perdeluţa albă căzuse la loc. Rămăsei nedumerit în mijlocul drumului. Nu-mi făcuse semn să plec. Totuşi nu mai puteam întîrzia aici. Aerul mă înfăşura în cearşafuri clocotite. Trupul meu

se dizolva treptat într'o moleşală de neînvins. O minută trecu—sau mai multe. Vrui să fac cîţiva paşi în faţa casei, dar nu'mi putui mişca picioarele. O căruţă venind de la deal în goana cailor, trecu la un deget de mine. Fui învăluit într'un nour de praf în care respirai cu nepăsare. Injuriile îndepărtate ale căruţaşului îmi parvenirā nedesluşite, ca prin vis.

Mă trezi un strop de sudoare care mi se prelinse brusc pe bărbie.

— Ce fac aici?—mă întrebai, scuturîndu-mă cu spaimă. E ridicol!

Inainte de a pleca, aruncai o privire spre geam.

Perdeluţa era dată pe jumătate la o parte. Popi avea un deget pe buze pe care şi'l deslipi, trimiţîndu-mi, parcă, o sărutare. Cu capul puţin plecat pe umăr, îmi surise cu o graţie copilărească apoi pieri în întunericul odăii.

Aşteptai, cu ochii ţintiţi pe uşă. Inima'şi accelerase bătăile.

— Numai de ar deschide înaintea insolaţiei, îmi spusei.

Mă dureau ochii. Respiram din ce în ce mai greu. Simţeam pe ceafă nişte plăci de metal înroşit care îmi intrau în carne. Mă munceam să desluşesc ceva în dreptunghiul de umbră al ferestrei. Nu văzui decît nişte fulgi de foc care jucau înaintea ochilor mei într'un cadril capricios; apoi nişte văluri negre ondulară, cu reflexe schimbătoare de ape, desfăşurîndu-se larg; un arabesc de foc şerpui, desemnînd o parafă strălucitoare. O armonică, undeva, cînta o manea turcească, trăgănată, într'un ritm secadat şi bleg, moleşitoare ca braţele ademenitoare ale unei cadîne.

— Se desbracă, gîndii, cu o siguranţă de delir. Vedeam vestibulul de marmură în care Popi se plimba noaptea cu picioarele goale pe lespedea rece. Ea dansa acum, fără îndoială, din buric, despuiată, momită de vraja dulce a caterincii.

— O-po-po! O-po-po!

Avui deodată impresia că un glas de femee se văicără.

In cadrul ferestrei date de părete Popi întindea spre mine mînile ei împreunate în semn de implorare.

— Pentru Dumnezeu! Pleacă! Pleacă!—ţipă ea.

Ochii ei măriţi, gura ei cu colţurile aplecate, vădeau o spaimă dureroasă.

In sfîrşit mă mişcai.

— Pleacă, *pedaki mu*[1]! Vrei să mori? Pleacă! Pleacă!—mă ruga ea cu o voce în care tremura o duioşie plină de recunoştinţă.

Vrui să spui ceva, dar buzele mele se mişcară fără sunet.

O garoafă roşie căzu la picioarele mele.

O ridicai şi pornii la vale cu un pas de somnambul.

*

Intrai în restaurantul „Capra de Argint" şi mă aşezai la o masă, fără să răspund nimic chelnerului care mă salută cu ceremonie. Un cerc de fer dureros îmi strîngea capul. Ochii mei, orbiţi încă de lumina străzii, desluşiră numai cu încetul cele înconjurătoare.

1 Copilul meu!

Sala era aproape goală. In fund, în jurul unei mese, cîţiva întîrziaţi îşi plecau capetele cu atenţie spre un bărbat care fredona ceva cu o voce surdă, întovărăşindu-se singur dintr'o chitară.

Chelnerul îmi puse în faţă salata de vinete.

Cîteva muşte bîzîiau pe garoafa pe care o pusesem pe masă; cu dosul palmei o măturai cît colo.

— Chelner!—strigai cu furie, ce unt-de-lemn ai pus în salată?

— *Kalimera sas* kirie, mă salută Spyros venind surîzător spre mine, ce este? Unt-de-lemnul? Enake, adă altă salată.

Mă privi lung, apoi se uită la floarea aruncată pe jos.

— V'aţi plimbat la soare, nu-i aşa?

Vrui să-mi îndrept gulerul şi degetele mele întîlniră o petecă umedă.

— Domnule Valasinos, întrebai, dumneata ce înţelegi cînd o compatrioată îţi dă întîlnire la ora unu?

Spyros zîmbi cu înţeles şi îşi trase un scaun.

— Eram sigur, zise el, că nu unt-de-lemnul e cauza relei dumneavoastre dispoziţii. In ce priveşte o întîlnire la ora unu înseamnă aici tot atît cît una la miezul nopţii, adică nimic.

— Atunci de ce întîlnire la ora unu, întrebai cu îndărătnicie.

— Pentrucă e ora cea mai călduroasă a zilei.

— Am observat, spusei, bînd al patrulea pahar de apă.

— Intîlnirea aceasta, urmă Spyros, privindu-mă cu oarecare compătimire, e începutul unei serii de dovezi de dragoste care poate să meargă până la sinucidere, sau chiar până la căsătorie. Femeia cade numai la urmă, în braţele suspinătorului, tîrzie ca o recompensă naţională.

— Dumneata, domnule Spyros, nici nu te-ai sinucis, nici nu te-ai însurat până acum.

Spyros îşi bombă pieptul şi îşi arătă dinţii albi într'un surîs avantajos.

— Eu ştiu să le iau. Până acum m'am sinucis de patru ori. Ultima oară eram chiar s'o păţesc; am tras prea aproape de cap, şi glontele mi-a ars părul.

Mă gîndii că romantismul, ca şi skatingul, ajunseră în Balcani după ce se demodaseră în tot restul Europei.

Chelnerii, în jurul nostru, strîngeau feţele de mese.

— E o chestie de statistică, continuă Spyros, mulţumit de a-şi arăta cunoştinţele lui în materie. Femeia, în Grecia, e într'o simţitoare inferioritate numerică. Bărbaţii trebuesc să facă sacrificii...

— Eu, de pildă, ce sacrificii trebue să fac?

— Trebue să cunosc femeia. Prezentaţi-mă şi mă voiu pronunţa.

Mă uitaiu, fără să vreau, la hainele obosite ale lui Spyros. Văzui îndată, în ochii lui, că îmi înţelese gîndul.

— Iertaţi-mă, vă rog, se scuză el cu un rînjet dispreţuitor. De cîte ori vorbesc unui om pe care, acum o lună l-aşi fi putut întîlni într'un salon, uit situaţia în care mă găsesc.

Mă simţii vinovat. Ii oferii, cu multe menajamente, glumind, să-i vînd un costum aproape nou, în schimbul unor informaţii bancare pentru care, deşi le cunoşteam perfect, afectai un mare interes.

Timp de două minute Spyros refuză darul meu cu încăpăţînare.

— Fie, acceptă el, observînd că nu mai îndrăzneam să insist. La urma urmei, dela un om din lumea mea, pot primi aceasta.

Deşi tonul era amabil, în privirea lui luci o sfidare rece.

Ultimii clienţi ieşiră, salutînd pe Spyros cu prietinie; unul din ei îi încredinţă, înainte de a pleca, o cutie neagră din care Spyros scoase o chitară.

— Dumneata cîntai cînd am intrat în restaurant?—îl întrebai cu mirare.

— De sigur, răspunse Spyros, acordînd instrumentul pe genunchi. Muzica e mîngîierea mea. Uite, dacă vrei să placi iubitei aici, trebue să-i cînţi aşa:

Ean o ilios hathi
Ke i selini svisthi
Totes pia th' arnitho
Tin micrin pu agapo [1]

Spyros avea o voce de bariton din care ştia să scoată toate efectele capabile să stîrnească entuziasmul marelui public.

— De ce laşi să doarmă dolarii pe care îi ai în glas?—întrebai, cînd termină.

Ochii lui Spyros erau un admirabil sismograf pentru cea mai uşoară cutremurare a orgoliului său. Văzui că îl vexasem iarăşi.

— Eu am cariera mea, îmi răspunse el. Vocea mi-o rezerv pentru plăcerea mea personală. Singurul profit pe care-l trag din ea e de ordin sentimental.

— Faci serenade?

— De sigur, răspunse el, rizînd. Ascultaţi-mă pe mine. Duceţi-vă subt ferestrele iubitei şi cîntaţi-i:

Ean o ilios hathi
Ke i selini svisthi...

Chelnerii începuseră să mături pe jos. Spyros mă conduse pînă la uşă ciupindu-şi chitara şi glumind.

— Dacă aşi avea vocea lui Spyros... gîndeam, îndreptîndu-mă spre hotel subt soarele care pîrjolea oraşul...

*

Peste cîteva zile, în o după amiază, Popi îmi telefonă, dîndu-mi o întîlnire la ora 5 pentru a merge să luăm o bae de mare la Falero. N'o mai văzusem din ziua în care scăpasem ca prin urechile acului de insolaţie. Minutele acele de supliciu mă legaseră de amintirea ei în chip temeinic. In fiece zi aveam cu ea explicaţii imaginare în cursul cărora o covîrşeam subt biciul ironiei mele.

Mai aveam o oră până la întîlnire. Doamna Soliades pe care o văzusem dimineaţa, mă prevenise că şedinţa de azi a procesului Miniştrilor va fi importantă. Imi făgădui un *loc bun*, lîngă ea, indicîndu-mi să mă adresez uşierului Patrocle în numele ei.

In faţa Parlamentului mulţimea se agita, vorbind laolaltă. Ajunsei cu greu pănă în vestibul unde îl descoperii îndată pe Patrocle, care mă introduse în tribunele înţesate de lume. In momentul acela un vînt năprasnic ridicase întreaga sală in picioare; o clamoare uriaşă, străpunsă de ţipetele femeilor, se rostogoli pe capetele a opt oameni care, excortaţi de santinele, se îndreptau spre eşire. Mergeau încet, nepăsători, ca şi cum nu ar fi traversat o mare de ură gata să-i înghită. Cîteva femei din rîndul întăiu, ridicară pumni ameninţători; mi se păru că zăresc printre ele pe doamna Soliades. Şedinţa se sfirşise. Un val de lume mă dădu la o parte.

— La moarte, la moarte, strigau glasuri îndîrjite.

Doamna Soliades trecu într'un grup de femei; era palidă, cu ochii strălucitori, cu gura încleştată. O salutai, dar cred că nu mă văzu. Vrui să mă apropii de ea, însă lumea ne despărţise.

...Mă îndreptaiu spre staţia de unde tramvaele pornesc spre Falero.

Popi mă aştepta, stînd locului, adăpostindu-se subt o umbreluţă portocalie. Avea o rochie de mătase neagră care îi curgea dealungul trupului ca un lac strălucitor.

Ii sărutai mina şi începui o frază asupra cazurilor de insolaţie. Ea îmi tăie vorba, arătîndu-mi tramvaele pline de lume.

— Dacă vrei să mai găsim locuri, trebue să ne suim imediat.

Ne aşezarăm unul lîngă altul, pe bancheta confortabilă. Tramvaele porniră.

— Popi, spuseiu, cu ce te ocupai în casă pe cînd eu petreceam la soare?

Popi privea drept înaintea ei, neclintită, cu un aer absent. Crezui că nu auzise şi repetai întrebarea. Popi surîse cu graţie, înclinîndu-şi capul. O doamnă corpolentă, aşezată puţin mai departe, răspunse salutului, apoi mă privi cu curiozitate. Inţelesei că Popi era supraveghiată şi că trebuia să amîn explicaţia mea pănă la Falero.

Tramvaiul eşi din mahalalele Atenei, şi acum traversa un cîmp neted, uscat de soare. Din cînd în cînd aerul greu era înfiorat de o adiere sărată, abia simţită, care vestea apropierea mării. Priveam picioruşele mici ale lui Popi, refugiate lîngă păretele vagonului, se vede cu scopul de a demonstra Atenienilor lipsa oricărei intimităţi cu vecinul lor. Piciorul, uşor cambrat, se termina printr'un genunchiu rotund ca un măr domnesc, dezgolit de rochia scurtă. Coapsele ample, arcuite cu graţii de liră, contrastau cu umerii mici

1 Dacă soarele-ar dispare
Şi s-ar stinge luna
Atunci doară aşi tăgădui
Pe micuţa ce iubesc.

care dădeau o impresie neaşteptată de fragilitate. Ridicînd ochii văzui profilul mat al lui Popi, deslipindu-se pe violetul intens al mării. Peste cîteva clipe mergeam dealungul ţărmului, inundaţi de imensitatea înviorătoare a valurilor. Vilele albe se înmulţiră şi în curînd tramvaiul se opri la Falero.

Popi nu se opri decît pe nisipul plajei, întorcînd capul spre mine cu o privire îngrijată:

— Doamna din tramvai e o vecină a mea, cunoscută prin limbuţia ei. Mi-e teamă.

— Popi, spuseiu, doamna din tramvai era şi Luni la ora unu la dumneata?

— Nu. De ce?

— Pentru ce m'ai făcut să vin până acolo?

— Dar nu m'ai văzut?—se miră Popi cu sinceritate.

— Ba da. La fereastră.

— Atunci?

Popi mă privi cu sprîncenile ridicate în semn de uimire, jignită de tonul meu aspru.

Nu găsii nimic să-i răspund.

— Acum mergem să facem bae. Nu, dumneata nu eşti femee, adaugă ea, văzînd că vreau să o urmez. Te duci în partea opusă, la bărbaţi.

Abia atunci văzui, fără plăcere, că bărbaţii şi femeile se bucurau de cîmpuri separate.

Peste cîteva clipe intrai în apa călduţă, înfiorată de valuri mici pe crestele cărora se frîngeau fulgerile jucăuşe ale soarelui. Inaintaiu cît mai repede, plictisit de vecinătatea tovarăşilor mei de înot, bărbaţi păroşi şi greoi.

Din lagărul advers se auzeau ţipete scurte. Privii în urmă şi văzui că mai toate femeile stăteau îngrămădite nu departe de ţărm, unde se jucau aruncînd cu apă una în alta şi rîzînd cît le ţinea gura.

Singure trei înotătoare se depărtaseră. Inaintau, pe aceiaşi linie, la vre-o sută de metri în dreapta mea. Subt scufia roşie a uneia din ele recunoscui pe Popi.

Pornii brusc spre ele, în diagonală, ca să le tai drumul.

Nu înaintasem mult cînd un şuerat prelung străpunse aerul.

Abia atunci femeile întoarseră capul spre regiunea bărbaţilor, scrutînd valurile.

Alt şuerat, apoi altul, urmară, stridente, tot mai aproape.

Intorseiu capul şi văzuiu în urma mea, înaintînd cu salturi repezi, o barcă cu doi vîslaşi, în care un om în picioare, cu o trompă la gură, striga ceva cu violenţă.

Se petrecea fără îndoială ceva neobişnuit.

Căutai cu ochii femeile şi le văzui cum se întorceau spre ţărm, depăşite de scufia roşie care spintecea valurile cu iuţeală, dispărînd pe alocuri, în prada unei panici vădite.

In sfîrşit desluşii cuvintele barcagiului:

— *Opisu is tus andros!*[1] urla el către mine, arătînd cu mîna spre stînga.

Abia acum înţeleseiu că eu eram cauza scandalului.

Nu aşteptai să fiu 'cules. Din cîteva aruncături reintrai în apele legale. Bărbaţii mă primiră cu exclamaţii entuziaste, pentru temeritatea mea. Pe ţărm mă aşteptau un comisar şi un agent care mă conduseră în costumul în care mă aflam într'un birou de scînduri apropiat unde dresară un proces-vorbal. Calitatea mea de străin, ignorant al regulamentelor, îmi uşură situaţia şi scăpai numai cu o mică amendă.

Mă îmbrăcaiu şi traversai plaja repede, îndreptîndu-mă spre staţie. Cu întăiul tramvai mă întorseiu la Atena.

*

Abia mă culcasem cînd mă trezii brusc cu impresiunea sigură că cineva îmi turnase apă pe faţă. Era sudoarea care, de pe frunte, luneca şiruind dealungul obrajilor. Privii ceasul: unu şi jumătate. Noaptea nu putuse clinti zăduful care apăsa, greoiu, deasupra oraşului.

Dădui la o parte pologul care învăluia patul meu într'o plasă fină. Acum respiram mai uşor. Dar abia aţipii şi un ţiuit subţire îmi dădu tîrcoale; strînsei ochii cu îndărătnicie, sperînd să înlătur duşmanul cu simularea nepăsării, ca pe un cîne arţăgos. Peste cîteva clipe tresării subt înţepătura unui ţînţar însetat. Oftaiu şi trăseiu din nou pologul.

Rumoarea pieţii se auzea mai limpede ca ziua.

Din cînd în cînd cîte un glas se desfăcea precis şi sonor de parcă ar fi vorbit în camera mea. Mă simţeam stînjenit ca de o vizită indiscretă... Cu neputinţă să dorm...

Mă sculaiu şi aprinzînd o ţigară, mă aşezaiu într'un fotoliu lîngă fereastră. Pe piaţa Syndagma cîţiva întîrziaţi vorbeau în jurul unei mese.

...Idila noastră ajunsese la un punct mort. N'o să pot merge niciodată în ritmul acesta de chitară leşinată...

Minutele se tîrîră încete ca nişte omide...

Mă trezi erupţia bruscă a zilei. Fotoliul meu plutea într'un val de lumină şi de răcoare. Privii cu groază cuşca înferbîntată a patului în care mă simţeam incapabil să mai intru. Mă îmbrăcaiu şi eşii în oraş.

Rătăcii pe străzi în neştire. Zorile aduseseră în atmosferă o uşurare trecătoare. Era singura oră cînd, deşi scăldat în lumină, oraşul putea fi privit în faţă fără teamă. Palatele de marmură, surprinse în somn, nu-şi îmbrăcaseră încă armura orbitoare. Străzile lungi se aliniau albe, aeriene, fără sfîrşit, înfrăţindu-se cu văzduhul într'o contopire luminoasă.

---

1 Inapoi, la bărbaţi!

Nu ştiu cît timp umblaiu. La o cafenea se serveau cafele cu lapte chefliilor întîrziaţi. Mă aşezaiu la o masă şi cerui un *uzu*. Apoi altul. Cînd ceasul de deasupra tejghelei arătă ora şapte, plecai, îndreptîndu-mă spre „Capra de Argint". Ştiam că în curtea restaurantului locuia Spiros Valasinos. Il găsii într'un cabinet particular al restaurantului, pe cînd se rădea în faţa unei oglinzi zgîriate de inscripţiuni variate.

— Domnule Spyros, începuiu, fără să-i dau timpul să se mire de vizita mea, am venit ca să-ţi propun o afacere.

Spyros îmi întinse un scaun.

— In urma sfaturilor dumitale, urmaiu fără să mă aşez, am luat hotărîrea să ofer cîteva serenade unei doamne. Dumneata ai o voce admirabilă şi un repertoriu ales. Iţi propun două sute de drachme în fiece seară pentru o jumătate de oră de cîntec într'un loc pe care-l voiu alege.

Spyros rămase cu briciul în aer. In ochii lui fulgeră o lucire de indignare. Dar se vede că înfăţişarea mea nedormită îi făcu să'şi dee seama că în momentul acela susceptibilităţile lui s'ar fi părut fără nici un interes.

Imi răspunse deci cu simplicitate, după cîteva clipe:

— Primesc.

— Cu o rezervă, adăugă el, oprind mişcarea mea de entuziasm. Vreau să ştiu care e culoarea politică a casei.

Simţii că îmi fugea terenul de subt picioare.

Cu atît mai rău!

— Venizelistă, minţii cu energie.

— Atunci e bine. Iţi închipui că pentru nimic în lume nu aşi fi cîntat la porţile unei regaliste.

— Natural, răspunsei, neputînd lua în serios scrupulul său politic.

— Nu ştiu cum se face, murmură el ca pentru sine, dar toate femeile frumoase sînt venizeliste!

Ne aşezarăm pentru a discuta detaliile.

— Vei avea de altfel toată posibilitatea de a-ţi păstra incognito-ul. In faţa casei, dincolo de şosea, se află o vale plină de tufişuri înalte...

Spyros îşi apropie scaunul ca să privească planul locului, pe care'l desenai cu un creion pe faţa de masă...

*

Popi traversă strada, venind spre mine cu un mers vioiu, înaripat, cu faţa surîzătoare; trecătorii întoarseră capul după ea, înviorați.

Ea îmi luă amîndouă mînile, privindu-mă cîteva clipe cu ochii încărcaţi de rîs, de plăcere, de recunoştinţă.

— Mulţumesc, murmură ea. Bănuiam dela Kiffissia că ai o voce frumoasă.

Rămăseiu uluit. Popi crede că eu cîntasem. Nu avuiu tăria să resping această cupă care mi se întindea.

— Nu mă culcasem încă, urmă Popi, mergînd încet alături de mine. Stinsesem luminile. Stăteam încă în cămaşa mea lungă de noapte, în genunchi pe marmura rece a vestibulului. Imi făcusem rugăciunea şi avusesem multe de cerut lui Dumnezeu. O durere îmi apasa inima de cîteva zile. Ai văzut cîte umilinţi şi chinuri sufăr foştii Miniştri. Mi-e greu pentru ei, deşi nu'i cunosc. Pe unul din ei însă l-am cunoscut. Mă întorceam de la Corfu, unde'mi văzusem nişte rude, acum doi ani. Era o zi minunată de April. O masă netedă, lucie, pe care dansa lumina înmiită a soarelui. Eram puţini călători. Un bătrîn slab, înalt, cu o barbă albă, ascuţită, cu trăsături fine, stătea pe o bancă, pe punte, ţinînd pe genunchi un buchet enorm de violete. O, violetele noastre din Corfu, mari ca nişte garoafe, cu petalele mate şi întunecate, cu parfumul lor unic, imperios! Trecuiu de mai multe ori numai pentru a le vedea. Două-trei fire, în ziua aceia m'ar fi făcut fericită.

Pe cînd stăteam rezemată le proră, simţii pe cineva oprindu-se lîngă mine.

— Doamnă, îmi zise domnul cu violetele înclinîndu-se uşor, florile aceste nu au ce căuta în mîna unui bătrîn. Ingăduiţi să vi le ofer. Se vor simţi cu siguranţă mai fericite în mîna domnieivoastre.

Mă salută şi se îndepărtă, lăsîndu-mă cu braţele încărcate de violete.

Omul care'mi dăruise o zi de fericire era Gunaris....

De atunci l-am mai văzut odată, acum cîteva zile, pe cînd intra, între santinele, în curtea Parlamentului.

Ştiu că e bolnav de tifos. Doctorii au declarat că e în primejdie de moarte. De ce-l mai tîrîe la proces?

Popi tăcu, înclinîndu'şi capul. Soarele dispărea în dosul Lykhabetului, într'un ocean de purpură.

Femei elegante intrau prin magazine, pentru a face ultimele cumpărături ale zilei. O doamnă întoarse capul după noi. Atrasei atenţia lui Popi că perechea noastră era privită cu curiozitate.

— Ai dreptate, îmi spuse ea. De altfel trebue să mă duc la nişte rude. Voiam să'ţi spun numai că surpriza de ieri seara a fost pentru mine o mîngîere preţioasă. După ce ai plecat—ţi-am auzit paşii — am rămas la fereastră încă mult timp şi am avut multe, multe gînduri bune pentru dumneata. Buna seara.

Popi plecă repede, repede, de teamă ca vorbele cărora le dăduse drumul să nu se iee după ea şi să mi-o întoarcă, legată, ca o captivă.

*

De o săptămînă Spyros venea la mine în fiece zi la ora cinci pentru a'mi face o dare de seamă amănunţită a serei precedente.

Astăzi sosi pe la şase, cu un trandafir galben la butonieră, îmbrăcat în hainele mele care'l prindeau bine. Avea un aer victorios.

— Merge bine, îmi anunță el, de pe pragul uşii.

— Crezi?

— Ii condamnă la moarte.

Venea, fără îndoială, dela proces.

— Să lăsăm politica, răspunsei venizelistului. Cum a mers ieri seara?

— A, bine... îmi răspunse el, laconic.

De fiece dată trebue să'i scot vorbele cu cleştele. E un subiect care îl umileşte, gîndeam eu.

— Ce ai cîntat?

— Muzica prohibită, de două ori.

— De ce de două ori?

Spyros păru încurcat de întrebarea mea, apoi îmi răspunse:

— Aşa se cerea.

Pretențiile lui Spyros de a conduce intrige mă iritau.

— Iți spusesem că al doilea cîntec să fie „Sorela mia".

— Mă rog, se scuză levantinul cu un surîs rînjit. Fireşte, o dată ce plătiți... credeam însă că experiența mea...

Ridicaiu din umeri. Amorul propriu îl acoperea ca o plagă; nu ştiai de unde să'l apuci fără să'i faci rău.

Spyros tăcea, picior peste picior, încrustat în demnitatea lui.

— S'a arătat la fereastră?—întrebaiu, la o vreme.

— Tot timpul.

— Cum era îmbrăcată?

— In cămaşa de noapte, oftă Spyros. *Orea arapina... Na timbari o diavolos!* *

Stabilirăm programul seral şi ne despărțirăm.

*

După prînz Popi mă chemă la telefon.

— Mulțumesc, mulțumesc, mulțumesc, îmi bîzîi la ureche glasul ei argintiu.

— Pentru ce?

— Pentru cele cinci cîntece de ieri seara.

... Cinci?

— Ce face trandafirul meu?

— Poftim?

— Trandafirul meu galben...

— Bine, răspunsei cu prudență.

— Imi pare bine că ai înțeles că ți l-am aruncat pentru „Prohibita"... Ai făcut bine că ai repetat-o.

Imi aduseiu aminte că Spyros avea azi un trandafir galben la butonieră.

— E atît de poetică, urmă vocea.

... Dar de ce dobitocul nu mi-a spus nimic?

* Frumoasă brunetă... Fie-a dracului!...

— Mi-a sunat în urechi toată noaptea.

Puteam să mă prind prosteşte!

— Văz că eşti somnoros... ba da... Te las. Abia aştept să vie seara.

La revedere!

*

Pe la opt m'am dus la „Capra de Argint" ca să-l mustru pe Spyros. Voiam să iau masa aiurea căci mă săturasem de mîncarea proastă a restaurantului. Mă oprii deci în picioare, lîngă uşă, pîndind pe Spyros care circula printre mese fără a se uita la mine.

— Domnule Spyros, strigaiu.

Spyros termină de vorbit cu un client, apoi se apropie de mine.

— Cu tot respectul! Ce este?

— Vreau să ştiu de ce nu mi-ai pomenit nimic de trandafir.

— Poftim? Aşezați-vă, vă rog, la o masă şi voiu veni să vă vorbesc. Acum am treabă peste cap.

Dispăru printre mese împărțind ordine chelnerilor.

Invitația lui Spyros mă irită. Mă aşezai, totuşi şi vrînd nevrînd, alesei ceva de pe lista de bucate. Peste cîteva minute Smyrniotul catadixi să vie la mine.

— Voiați să'mi spuneți ceva.

— Da. De ce mi-ai ascuns că ai primit un trandafir galben eri seara?

— Am uitat. Ce să ascund!

— Il aveai la butonieră.

— Exact. Il adusesem ca să vi-l dau. Asta'i tot?

Dădu să plece, dar îl apucai de braț.

— Ascultă. Te rog pe viitor să nu mai uiți nici un detaliu, căci se încurcă totul. Odată ce *eu* am cîntat ieri seara, trebuia să ştiu că mi s'a aruncat un trandafir.

— Dumneata ai cîntat?...—mă întrebă Spyros, privindu-mă cu nelinişte.

— De sigur. Eu sînt acela care cîntă.

Stupoarea, decepția, ciuda, bosumflară fața lui Spyros, spărgîndu-se repede într'un hohot de rîs sacadat.

— Bravo! Admirabil! Foarte inteligent! Mă felicită el. O idee strălucită! Ca în Cyrano! M'ai şters cu buretele! Ce importanță! Foarte bine!

Consumatorii întoarseră capul spre el, cu mirare.

— Ascultă... ia loc, te rog... îl poftii.

Dar Spyros plecase, urmărind cu insulte un chelner încărcat cu farfurii care'l atinsese cu cotul trecînd pe lîngă el.

*

Pe la unsprezece seara mă urcam pe drumul Lykhabetului, respirînd cu deliciu aerul primenit de o briză uşoară. Vîntul—se vede—se îndrăgise îndelung cu marea, căci păstra încă parfumul sărat cules în haoticele îmbrățişări.

Voiam să văd dacă Spyros executa programul serenadei așa cum îl stabilisem. Conversația din restaurant mă neliniștise oarecum.

Mahalaua era atît de liniștită încît auzii vocea lui de departe. Cînta „*Thalassa*", intâiul punct al programului. In apropierea casei mă lăsai pe valea rîpoasă, care mărginea drumul. Pe alocuri coborîșul era atît de greu încît trebuia să mă agăț de crengile arbuștilor. Ajunsei astfel, înăbușindu-mi pașii, până îndărătul lui Spyros. Din locul acesta, privind prin spărturile tufișului, puteam să văz casa din fața mea. In umbra ferestrei deschise, stătea, nemișcată, Popi. Iși răzema capul pe brațul gol ridicat dealungul ramei ferestrei. O gravitate neobișnuită îi înobila figura cu ochii închiși. Părea vrăjită. Vocea lui Spyros se înălța în noaptea calmă ca o rugăciune. Niciodată nu'l auzisem cîntînd astfel. O chemare sfioasă, tristă, tremura, umflîndu-se treptat până ce izbucnea într'un strigăt de patimă. Ultima lui strofă mă fură cu ea în vîrtejul ei arzător, deslănțuind în mine elanuri invincibile.

— Bravo!—murmurai, cînd Spyros tăcu, punîndu-i mîna pe umăr. Acum poți pleca.

El tresări, întorcînd spre mine o privire rătăcită.

Popi la fereastră, rămăsese nemișcată.

— Mă duc la ea, șoptii, pornind...

— Cum?—întrebă Spyros din urmă, cu spaimă...

Popi nu deschise ochii decît cînd îmi auzi pașii. Dintr'un salt fui pe marginea ferestrei.

— Ce faci?—murmură ea, dîndu-se înapoi cîțiva pași.

Dintr'un alt salt fui în casă. In întunericul vestibulului distinsei cîteva mobile; în fund, subt pata albă a unui geamlîc, albea un divan acoperit de cearșafuri.

— Fii cuminte, mă imploră Popi.

Era îmbrăcată în rochia neagră, fără mîneci, de la Falero.

— Am fost invitată la masă de niște cunoștințe, urmă dînsa repede, pentru a-și ascunde turburarea.

Mă apropiai de ea. Popi întinse mînile într'un gest de apărare copilăresc. O cuprinseiu în brațe, și mi se păru mică și fără putere.

Pe cînd o sărutam, un fior de ghiață mă înțepeni deodată. Afară, Spyros începuse să cînte punctul al doilea din program.

— E nebun!—gîndii.

Din cîțiva pași fui la fereastră.

— Ce noapte frumoasă!—strigaiu

Speram că blestematul o să mă vază, o să mă auză și o să tacă. Dimpotrivă notele crescură, aruncate spre noi cu o energie desperată, ca niște pietre.

— Popi, declamaiu, noaptea aceasta am visat-o de atîtea ori, de atîtea ori am fost ispitit să vin. Transparența fără seamăn a cerului vostru, peste capetele noastre...

Vorbeam în neștire, cu nădejdea nebună că vorbele mele vor acoperi suspinele serenadei.

Popi nu mă asculta. O mirare fără margini se pictase pe chipul ei. Cu un gest brusc, își acoperi fața cu mîna, și rămase așa cîteva clipe.

Cînd își lăsă brațul în jos, paloarea figurii ei mă duru.

— Pleacă, îmi zise, încet.

— Popi!

— Pleacă! Dar pleacă odată, strigă ea lovind lespedea cu piciorul.

Respira greu. Iși apăsa sînul cu mînile. O simțeam pe marginea crizei de nervi.

— Plec, Popi. Imi vei da însă voe, mîni, să-ți spun totul.

Eșii, de astădată pe ușă.

Afară cîntecul tăcuse.

*

Il căutai pe Spyros chiar în seara aceia. Nu sosise. Il așteptai în curtea restaurantului. Două pisici, pe acoperișuri, se urmăreau cu mieunături prelungi și dureroase. Comparații, umilitoare pentru specia umană, îmi trecură prin minte. Trecu un ceas. Cînd nu mai îmi rămăsese nici o țigară în tabacheră, plecaiu acasă.

Toată noaptea mă zvîrcolii în pat. Perfidia lui Spyros era vădită. Coborîtorul conților de Valassin, fără îndoială, mă ura de moarte. Era omenesc. Situația lui îl obligase să primească de la mine o mulțime de mici servicii și înlesniri pe care cu greu mi le putea ierta. Subt politeța lui ceremonioasă, mi se părea adeseori că simt un clocot de îndîrjire. Pe lîngă asta, accentele arzătoare pe care le pusese în serenada lui îmi reveneau în minte, și mă adînceau în convingerea că levantinul se îndrăgise de Popi.

Dar dacă Spyros nu auzise cînd îi șoptisem că mă duc la Popi?—mă întrebam, în nevoia mea de a mă reconcilia cu omenirea. Prevedeam privirea lui rătăcită. Cum?—mă întrebase el, din urmă.

Mîni dimineață voiu afla totul.

A doua zi, dis-de-dimineață, mă duseiu la „Capra de Argint", dar nu aflaiu nimic. Stăpînul restaurantului îmi spuse că-l trimisese pe Spyros la Pyreu după cumpărături. „Supraveghetorul" trebuia să se întoarcă în cursul zilei, dar la ce oră anume nu putea spune.

Telefonaiu lui Popi de mai multe ori, dar casa ei nu răspundea.

...Pe la ora unu mă suiam pe drumul Lykhabetului. Soarele ardea ca în ziua cînd, pe același drum, mă îndreptam spre o întîlnire pe care o socotisem decisivă.

De astă dată casa avea toate obloanele închise. Sunai la ușă. Peste o minută, o servitoare bătrînă eși, spunîndu-mi că stăpîna ei dejuna în oraș.

— Poate e acasă, îmi spuseiu. Dacă aşi sta, subt soare, ca data trecută? O ştiam fără de apărare față de unele dovezi.

Dar peste cîteva minute, aiurit de căldură, mă gîndii că nimic nu putea fi mai ridicul decît un caz de insolație în fața unei case goale.

Pe la asfințitul soarelui, stăteam la Moré împreună cu Doamna Soliades şi alte două cucoane.

— Se zice că Ministrul Angliei, spunea Doamna Soliades, care părea extrem de agitată, amenință cu plecarea în cazul cînd Miniştrii regalişti ar fi executați. Eu nu înțeleg cu ce drept Marea Britanie se amestecă în afacerile noastre. Noi nu i-am împedicat să moară de foame pe Lordul Maire din Kork.

Eram enervat.

— Sînteți, spuseiu cu sinceritate, poporul cel mai inteligent pe care l-am văzut. De cîte ori tratați o afacere, aveți o viziune a vieții în care realitatea intră ca într'o mănuşă, şi de asta ori unde vă duceți, sînteți stăpîni. Omenirea de aici, caşi țara ei, e frumoasă ca acum trei mii de ani. Ați putea fi fericiți. Dar, de jos până sus, suferiți de o intoxicațiune ruinătoare: politica.

— Avem oroare de echilibru, răspunse doamna Soliades. *Metavoli*—schimbare, evoluție,—e compus din două vorbe care însamnă a arunca—peste... Niciun ambasador străin nu va împedica poporul elin să arunce—peste pe cine vrea.

Doamna Soliades vorbea neliniştită, alarmată, prezicînd cursul necesar al evenimentelor, voind să forțeze destinul.

După colțul străzii, zării o rochie verde pe care o cunoşteam. Pretextai o cursă, mă sculai, fugind. Mă apropiai cu inima bătînd de Popi.

Era, bine înțeles, altcineva.

Ultima oară cînd trecui pe la „Capra de Argint" pe la zece seara, stăpînul îmi spuse că Spyros, întors tîrziu dela Pyreu, plecase de o jumătate de ceas, luîndu-şi chitara.

*

Nici nu ştiu cînd m'am găsit pe drumul Lykhabetului. Urcam, parcă fără voia mea, frunză ridicată de vîrtej. Fiece secundă îmi părea hotărîtoare. Cînd ajunseiu, sus, auzii deodată vocea lui Spyros. Cînta. Parcă simții o uşurare. Mă oprii, respirînd, subt clipirea clementă a stelelor. Vrui să mă duc să-i vorbesc, dar, apropiindu-mă de casă, tresării. Fereastra vestibulului arăta pe drum un dreptunghiu de lumină. Ştiam că Popi nu aprindea niciodată electricitatea, seara, de frica țînțarilor.

— Canalia!— murmuraiu, scuturat de o descărcare electrică.

Spyros cînta în casă. Acum îl vedeam bine, lîngă fereastră, întorcîndu-mi spatele, cu capul lăsat puțin înapoi.

Intâia mea mişcare fu să mă reped spre geam, dar mă răsgîndii.

Ştergînd zidul, mă strecurai dealungul casei, oprindu-mă după colțul din stînga, lîngă nişte tufe de trandafiri. Aici era o fereastră joasă, deschisă, de unde îi vedeam pe amîndoi. Spyros cînta, încruntîndu-şi sprîncenile, cu îndîrjire. În fundul vestibulului lîngă patul ei improvizat, Popi stătea în picioare, într'o cămaşe de noapte amplă, roză, care se cobora până în pămînt. atîrnată, la piept, de două ținte. Picioarele ei goale, albe, apăreau pe marmura lucie, tăiată de marginea cămăşii.

Cu ochii dilatați, cu gura întredeschisă, cu pumnii strînşi, Popi privea pe Spyros. Îi era teamă. Levantinul tocmai îşi arunca ultimele tremoluri, învîrtind finalul cu măestrie, îndelung, ca pe un harapnic din care plesni numai la sfîrşit, într'o notă tunătoare. Tăcu şi aruncă jos chitara.

— Acum ştii cine cîntă!—strigă el.

Chiotului de triumf urmă o mimică rugătoare, extatică.

— Frumoasă! Frumoasă!—murmură el, întinzînd mînile ca spre o icoană. Cum am îndrăznit să mă arăt în fața ta!

Scena care urmă mă surprinse într'atît încît pentru cîteva clipe uimirea înlocui în mine orice alt sentiment.

Spyros căzuse în genunchi, vorbind mereu! Spovedania lui isbucnea ca o lavă arzătoare, amestecată cu răcnete şi horcăituri. Probabil pentru a da mai multă tărie afirmațiilor lui, se isbi de mai multe ori în şir cu capul de lespede, cu hotărîrea, mi se păru, de a şi-l fărîma în bucățele.

— O-po-po! O-po-po!—exclamă Popi, întinzînd mîna ca pentru a-l opri.

Deabuşilea Spyros se tîrîe spre ea, ca pelerinii spre piatra sfîntă a Mecei. Nu se opri decît în fața picioarelor ei goale, pe care i le cuprinse în mîni, sărutîndu-i-le cu frenezie.

Pe figura lui Popi spaima făcea loc unei mile nemărginite.

— Destul! Destul!—rugă ea.

Spyros îşi ridică capul sbîrlit şi, încolătăcind un braț în jurul coapselor lui Popi, îi apucă mîna pe care şi-o lipi de buze.

Dintr'un salt fui în cameră.

Popi scoase un mic țipăt.

Spyros era deja în picioare.

— Dumneata, aici?—mă întrebă Popi.

Vocea ei tremura de mînie.

Spyros îşi încrucişase brațele, privindu-mă cu un rînjet batjocoritor.

Simțeam că ura îi unea definitiv împotriva mea. Cîteva clipe stăturăm aşa tustrei. Tăcerea lor disprețuitoare se întărea, isbindu-mă ca o stîncă, aruncîndu-mă departe, peste fereastră, peste Lykhabet, peste Grecia, într'un infern oarecare al străinilor.

Îmi roteam ochii, căutînd o eşire onorabilă. Tresării. Privirea

mea căzuse pe un portret mic al Regelui Constantin atîrnat lîngă ușă. O idee îmi fulgeră prin minte.

— Recunosc, ziseiu, arătînd pe Spyros, că acest înfocat regalist a fost mai tare ca mine!

Ponegrit, Spyros sări ca muşcat de şarpe:

— Eu, regalist?

Zîmbi, şi lăsîndu-şi capul pe spate, strigă cît îl ţinea gura:

— Trăiască Venizelos! Cu el e toată Grecia!

Popi îşi ridică fruntea, înebunită. Aceste cuvinte sacrilege în casa ei!

— Grecia e credincioasă Regelui Constantin! —ţipă ea, cu o voce gituită de furie.

Părea mai mare. O flacără i se aprinsese în ochi. Subt cămaşe sînul ei se ridica, ritmic.

Spyros înţelese, prea tîrziu, înşelăciunea. Mă pregăteam să fac faţă pumnilor săi răsbunători. Dar el privea ţintă în ochi pe femeea din faţa lui. Păreau amîndoi încleştaţi într'o luptă hipnotică. Spiros făcu cel dintâiu un pas înainte, nu ştiu dacă cu intenţia să o frîngă în braţe sau să o lovească. Mişcarea aceasta păru să-l trezească. Făcu cu mîna un gest larg de scîrbă care arunca în neant pe Popi, pe mine, întreaga aventură. Ne întoarse spatele şi, sărind fereastra, pieri în noapte.

Rămaserăm noi doi. La nevoe, mă voiu da şi eu cu capul de lespede!

Grecoaica părea că nu mă vede.

— Popi, murmurai.

Dar ea, nemişcată, cu braţele căzute dealungul corpului, cu capul întins înainte, asculta cu atenţie un svon de glasuri care creştea din vale. Glasuri subţiri, ascuţite, amestecate cu chiote şi rîsete. Zarva zbucni brusc după cotitură, într'o goană de paşi mărunţi care se opri în faţa casei.

In mijlocul drumului, o grămadă de copii mici, murdari, desculţi, privi pe Popi cu ochi miraţi şi feţe umflate de rîs.

Un băeţaş începu să cînte tare, urmat îndată de ceilalţi:

Cu-ajutorul Domnului
Regaliştii sînt tocaţi...

— Nu vă e ruşine, se răsti Popi, aplecîndu-se spre ei.

Glasurile amuţiră.

— I-a împuşcat, strigă un prichindel,

— I-a împuşcat, întări întreg grupul.

— Pe cine? întrebă Popi.

— Pe Miniştri.

Popi se sprijini de fereastră.

— De unde ştiţi voi?—întrebă ea, respirînd din greu.

— Venim de acolo.

— Avem bucăţele.

Cîţiva copii fluturară în aer mîna în care ascundeau ceva.

— Nu doriţi oscioare?—propuse un puşti ars de soare, apropiindu-se cu mîna întinsă.

— Ce?

— Am cules fărîmele din ţeastă. Le-am vîndut pe toate. Mi-a rămas una: o drachmă.

Abia avuiu timpul să primesc în braţe trupul înţepenit al lui Popi. Mi se păru grea. O tîrii până la divanul din fundul vestibulului pe care o culcaiu. Ii întinsei braţele, îi bătui uşor cu palma obrajii palizi. Cîteva clipe corpul lui Popi pluti în apele cenuşii ale nefiinţei, apoi reveni încet spre suprafaţă. Işi strînse picioarele desgolite, ca şi cum i-ar fi fost frig... Gemu uşor şi îşi întinse braţul pe după gîtul meu, cu o mişcare de vis. Imi aplecaiu capul, până ce simţii suflul ei gidilindu-mi faţa.

Subt sărut, buzele ei mi se părură reci ca ale unei statui.

Teodor Scorţescu

O nouă traducere a Vechiului Testament

I

Traducerea Noului Testament este lucru îndeplinit. Unul din cei doi autori ai acestui articol a avut norocul să tălmăcească din nou, să tipărească şi să răspîndească, de vre-un an încoace, traducerea cea nouă a Noului Testament.

Dar Noul Testament însemnează deabia a cincea parte din întreaga Sfîntă Scriptură. Noul Testament a fost scris, de insuflaţii lui scriitori, în limba elinească. Vechiul Testament a fost scris din aceiaşi însuflare divină, aproape în întregime în limba ebraică. Aşa dar, originalul unuia este grecesc, al celuilalt este ebraic. Azi, ca şi altă dată, cunoscători de limba ebraică, printre învăţătorii creştini, sînt mai puţini de cît cunoscătorii de elineşte. E adevărat că în secolul al treilea, înainte de Mîntuitorul, comoara sacră a literaturii religioase a lui Israel — *Legea*, *Proorocii* şi *Haghiografele* — a fost redată în limba grecească şi astfel a ieşit celebra versiune *Septuaginta*, adică traducerea celor şaptezeci de învăţaţi. E adevărat că Biserica creştină ortodoxă venerează această versiune şi o pune adeseori mai presus de cît originalul ebraic. E adevărat că Biserica creştină Romano-Catolică face la fel cu copia latină a Septuagintei, adică cu *Vulgata*. Toate acestea, însă, nu pot să înlăture din cîmpul ştiinţei teologice exegetice Biblia Ebraică şi ori de cîte ori a venit şi va veni vorba de o traducere nouă a Sfintei Scripturi a Vechiului Testament, originalul ebraic se va impune traducătorului, cu toate drepturile sale de primogenit.

Avem nevoe de o nouă traducere a Vechiului Testament. Şi, evident, cine se va încumeta s'o înceapă trebue să pornească de la sulurile ebraice. Autorii acestui articol, după ani de zile de pregătire şi de ezitare, cutează astăzi să încarce pe umerii lor povara acestei întreprinderi.

II

La noi, lumea culturală, nu numai cea care ceteşte, dar şi cea care scrie, este prea puţin familiară cu chestiunile religioase şi bisericeşti, şi în deosebi cu vasta împărăţie a Sfintelor Scripturi. Nu este de loc de prisos, în actuala oră culturală, să desvăluim această situaţie şi să orientăm pe cetitorii noştri. Nu oţiozitate ori deşertăciune literară ne îndeamnă la aceasta, ci unele împrejurări neertătoare şi grabnice pe care începem să le simţim cu toţii.

Putem să admitem (cu certitudinea că nu ne înşelăm) că sînt mulţi dintre cetăţenii noştri cu titluri academice care n'au cetit niciodată, în întregime, Noul Testament, fie în limba romînească, fie într'o altă limbă. Este, însă, cu totul cert că nici un titrat, cetăţean romîn, n'a mai rămas neinformat în privinţa fenomenului religios al răspîndirii sectelor protestante printre noi, mai ales acum după zguduiturile marelui războiu. Putem să mergem mai departe şi să credem că acest fenomen al prozelitismului sectar începe să deştepte în intelectualii noştri sentimente diverse şi neaşteptate, care însemnează frîngerea suprafeţei perfect somnolente a unei lungi nepăsări bisericeşti. Fără să fi cetit până azi nici măcar o Evanghelie întreagă, mulţi intelectuali romîni încep să aibă păreri şi sentimente, faţă cu fierberea cea nouă din mahalalele şi din satele noastre.

Ce se întîmplă în aceste mahalale şi în aceste sate ?... Lucruri uimitoare ! Mahalagiii şi ţăranii noştri încep să silabisească Sfînta Scriptură a Vechiului şi Noului Testament, subt îndemnul şi direcţiunea unor propagandişti care nu sînt nici preoţi ortodocşi, nici învăţători săteşti, nici măcar paracliseri, ci, şi ei, simpli mahalagii şi ţărani, tainic catechizaţi de alţi propagandişti mai iscusiţi, indigeni sau străini. Situaţia e stranie din cale afară ! Cetăţenii noştri cei mai umili şi mai lăsaţi la coadă — cei de la periferia oraşelor şi cei de la coarnele plugului — încep să înveţe pe socoteala lor o carte quasi-necunoscută, în ori ce caz absolut inactuală, pentru marea majoritate a oficialilor şi a cărturarilor noştri. Vă închipuiţi uimirea şi încurcătura d-lui Pretor, a d-lui Prefect, a d-lui Medic Judeţean şi chiar a d-lui Conferenţiar, venit din Bucureşti, de la Casa Şcoalelor, în faţa unor oameni desculţi, denunţaţi că sînt, de pildă, adventişti şi tîrîţi de jandarmi, la primărie, cu Sfînta Scriptură confiscată, drept corp al delictului !

III

Pretorul, Prefectul, Medicul, Conferenţiarul, Judecătorul... nu cunosc, n'au cetit niciodată Sfînta Scriptură ! — Dar sînt alte situaţii şi mai grele. Tinerii noştri ofiţeri instructori se întîlnesc în cazarmă cu neofiţi adventişti, sabatişti, pocăiţi... care le dau mult de lucru. Cetim uneori, prin ziare, că soldatul recrut cutare a re-

fuzat să pună mîna pe armă sau să presteze jurămîntul militar, declarînd că aparține cutărei sau cutărei secte de ultima oră, care osîndește războiul, jurămîntul, carnea de porc, etc... Ce va face un ofițer conștiincios, în fața unor astfel de cazuri dificile? Se știe că toate sectele ivite, dela Reformă încoace, la picioarele Bisericii integrale, vor să-și dovedească dreptatea crezurilor respective cu probe din Sfînta Scriptură. Sfînta Scriptură este fîntîna exclusivă din care toți separatiștii protestanți scot apă deaindoaselele, pentru războarele lor eretice. Ofițerii noștri instructori (neapărat, cuget la elita lor) se văd nevoiți să cetească și să mediteze Sfînta Scriptură! ca să poată să stea de vorbă și să răfuiască pe acei rătăciți religioși care apar, uneori, în cazărmile noastre.

IV

Pretorul, Prefectul, Medicul, Ofițerul... se găsesc uneori în situații penibile față cu niște oameni simpli care, stînd în fața lor ca acuzați, se apără cu cuvinte din Sfînta Scriptură, adică dintr'un text necunoscut oficialilor și cărturarilor noștri! Ce rămîne de făcut? Trebue, negreșit, ca noi, oficialii și cărturarii poporului romînesc să deschidem Biblia și s'o studiem cu mare luare aminte, fiindcă ne depășește poporul și ne facem de rîs. Unii dintre cetitorii noștrii ne vor învinui, poate, de exagerație. Nu ne vor învinui, însă, de exagerație aceia dintre ei care au asistat la luptele dialectice dintre sectari și ortodocși, fie ortodocși mireni, fie preoți ortodocși. E un spectacol de neuitat să privești pe cîte un sectar (adventist, de obiceiu, meșteșugar sau plugar, deabia absolvent a cîteva clase primare), care știe toată Biblia pe dinafară și care jonglează cu zecimi de citate, meșter întrețăsute. Și iarăși este spectacol de neuitat să vezi cît de agiamiu și de greoiu în mînuirea Sfintei Scripturi combatantul ortodox, față laică sau chiar față bisericească.

Nu vom cîștiga nimic, dimpotrivă, vom pierde, dacă vom ascunde adevărul. Adevărul este că în lupta cu sectanții preoții noștri se dovedesc mai slabi decît adversarii lor protestanți. Slăbiciunea nu vine totdeauna din insuficiența personală a preotului. Se poate prea bine ca preotul să fie inteligent, plin de rîvnă profesională și cetitor devotat al Sfintei Scripturi. Și totuși în lupta cu sectanții să se încurce și să fie inferior!

V

O pricină specială care face ca lupta noastră cu sectanții să fie dificilă este că arma noastră de luptă este arhaică și greoaie. Inchipuiți-vă că un preot, într'o discuție cu un adventist, are nevoe de un argument, scos din Psalmul 49. Preotul

nostru deschide Psaltirea și cetește Psalmul 49 (după ce l-a căutat cam mult, fiindcă în Psaltire și în Sfînta Scriptură oficială psalmul acesta este numerotat 48). Cetește astfel:

1. Auziți acestea toate neamurile, ascultați toți cei ce locuiți în lume.
2. Pămînteni, și fiii oamenilor, împreună bogatul și săracul.
3. Gura mea va vesti înțelepciune și cugetul inimii mele pricepere.
4. Pleca-voiu în pildă urechea mea, deschide-voiu în psaltire gîndul meu.
5. Pentru ce mă tem în ziua cea rea? fără de legea călcăiului meu mă va înconjura.
6. Cei ce nădăjduesc spre puterea sa și întru mulțimea bogăției lor se fălesc.
7. Fratele nu izbăvește, au izbăvi-va omul? nu va da lui Dumnezeu îmblînzire pentru sine.
8. Și prețul răscumpărării sufletului său: și s'a ostenit în veac și va fi viu până în sfîrșit.
9. Nu va vedea stricăciune, cînd va vedea pe cei înțelepți murind: împreună cel nebun și cel nepriceput vor pieri.
10. Și vor lăsa streinilor bogăția sa și mormînturile lor casele lor în veac.
11. Lăcașurile lor, în neam și în neam: numitu-și-au numele sale pre pămînturi.
12. Și omul în cinste fiind n'a priceput, alăturatu-s'au cu vitele cele fără de minte și s'au asemănat lor.
13. Aceastâ cale a lor sminteală este lor și după acestea în gurile lor bine vor voi.
14. Ca niște oi în iad s'au pus, moartea îi va paște pre dînșii.
15. Și vor stăpîni pre ei cei drepți dimineața și ajutorul lor se va învechi în iad, din mărirea sa s'au scos.
16. Insă Dumnezeu va izbăvi sufletul meu din mîna iadului, cînd mă va apuca.
17. Să nu te temi cînd se va îmbogăți omul, sau cînd se va înmulți mărirea casei lui.
18. Căci cînd va muri el nu va lua toate, nici se va pogorî cu dînsul mărirea lui.
19. Că sufletul lui în viața lui se va binecuvînta: mărturisi-se-va ție cînd vei face bine lui.
20. Intra-va până la neamul părinților săi: până în veac nu va vedea lumina.
21. Și omul în cinste fiind, n'a priceput, alăturatu-s'a cu vitele cele fără de minte și s'a asemănat lor.

(*Biblia* de Buzău, tom. III, pp. 156—157)

Ce va pricepe preotul, din psalmul acesta, și cum îl va folosi, în discuția lui — e problemă deschisă. Dar adversarul din față are și el Biblia lui, procurată de cel ce l-a convertit și cetește și el același psalm. Cetește astfel:

Ascultați lucrul acesta, toate popoarele: luați aminte, toți locuitorii lumii: mici și mari, bogați și săraci! Gura mea va vorbi cuvinte înțelepte și inima mea are gînduri pline de judecată. Eu îmi plec urechea la pildele care îmi sînt insuflate, îmi încep cîntarea în sunetul arfei.

Pentru ce să mă tem în zilele nenorocirii, cînd mă înconjoară nelegiuirea protivnicilor mei? Ei se încred în avuțiile lor și se fălesc cu bogăția lor cea mare. Dar nu pot să se răscumpere unul pe altul, nici să dea lui Dumnezeu prețul răscumpărării. Răscumpărarea sufletului lor este așa

de scumpă, că nu se va face niciodată. Nu vor trăi pe vecie, nu pot să nu vadă mormîntul. Da, îl vor vedea: căci înțelepții mor, nebunul și prostul deopotrivă pier și lasă altora avuțiile lor. Ei își închipuesc că veșnice le vor fi casele, că locuințele lor vor dăinui din veac în veac, ei, care dau numele lor la țări întregi. Dar omul pus în cinste nu dăinuește, ci este ca dobitoacele care se taie. Iată ce soartă au ei, cei plini de atîta încredere, precum și cei ce îi urmează, cărora le plac cuvintele lor. — *(Oprire)*.

Sînt duși ca o turmă în locuința morților, îi paște moartea și în curînd oamenii fără prihană îi calcă în picioare: li se duce frumusețea și locuința morților le este locașul. Dar mie Dumnezeu îmi va scăpa sufletul meu din locuința morților, căci mă va lua subt ocrotirea lui. — (Oprire).

Nu te teme cînd se îmbogățește cineva și cînd i se înmulțesc vistieriile casei; căci nu ia nimic cu el cînd moare: vistieriile lui nu se pogoară după el. Să se tot creadă omul fericit în viață, să se tot laude cu bucuriile pe care și le face, căci tot în locuința părinților săi va merge și nu va mai vedea lumina niciodată. Omul pus în cinste și fără pricepere este ca dobitoacele pe care le tai.

(Biblia... tradusă de D. Cornilescu, pp. 534—535).

Deosebirea între versiune și versiune este izbitoare. Psalmul din Biblia sectantului e destul de clar, destul de legat și și de fluid. Evident că arma de luptă a preotului nostru este prea bătrînă și greu utilizabilă... Cum se explică, mai de aproape, această deosebire dintre Biblie și Biblie și din ce depărtări pornește ea?

Sfînta noastră Scriptură oficială — adică, în fond, Biblia lui Șerban Cantacuzino — cînd e vorba de Vechiul Testament nu izvorăște deadreptul din originalul ebraic. Vechii noștri traducători au tradus Vechiul Testament din Biblia elinească, adică din Septuaginta. Intre Septuaginta și originalul ebraic sînt multe și interesante deosebiri, asupra cărora nu putem să ne oprim astăzi. Biblia sectanților noștri este tradusă, dacă nu din originalul ebraic, cel puțin din cele mai noi traduceri protestante, engleze și franceze, făcute după acest original. De aici vin nepotrivirile dintre Biblie și Biblie. De aici vine aparența sau reala superioritate a Bibliei sectanților asupra bătrînei noastre Biblii romînești, cea tradusă din traducerea elinească a Bibliei ebraice.

Este o chestiune de care nu ne ocupăm de loc: care sînt, pentru Biserica noastră, meritele și privilegiile Septuagintei și cum știe Biserica să le pună în lumină și să le apere. Atitudinea noastră față de venerabila Septuagintă este similară cu atitudinea Bisericii Romano-Catolice față de venerabila Vulgată. Nici noi, nici Romano-Catolicii, nu vom uita preferințele Părinților Bisericești și ale întregii vechi Biserici pentru Septuaginta și Vulgata. Dar aceste preferințe și această venerație n'au împiedicat pe Romano-Catolici să traducă de mai multe ori, din originalul ebraic, Vechiul Testament și să facă din el o excelentă armă, în luptele confesionale. O Biblie răspîndită și prețuită, la Romano-Catolici, este, de pildă: La Sainte Bible... — *traduction d'après les textes originaux*, par L'abbé A. Crampon, Chanoine d'Amiens. — Așa dar Romano-Catolicii, pentru interese de știință și de controversă

confesională, au biblii speciale, traduse cu mare luare aminte din chiar limbile de obîrșie, deși, oficial și bisericește, ei țin la Vulgata lor, tot așa cum și noi ținem la Septuaginta noastră.

VI

Noi am început să traducem Vechiul Testament, din originalul ebraic. Am început cu Psaltirea și — mulțumind Domnului — cei 150 de psalmi care o alcătuesc sînt azi gata traduși. In anul care vine, credem că Psaltirea noastră va fi tipărită și divulgată. In cîțiva ani, de aci înainte (poate cinci, poate șase) nădăjduim să traducem toată Biblia ebraică, plus așa zisele cărți dentero-canonice, absente din Biblia ebraică, existente numai în Septuaginta. E o lucrare grea, e o lucrare istovitoare... O ridicăm ca un dig, înaintea puhoiului pornit să se reverse peste Biserica noastră. Sectanții dela noi ne combat și ne strîmtorează cu Biblia lor recentă, ageră și lucidă, tradusă din marile biblii protestante, adică, mijlocit, din Biblia ebraică. Trebue să opunem acestei mașini de războiu una cel puțin egală cu ea. Ne trebue și nouă o Biblie recentă, ageră și lucidă, în locul străvechii noastre Biblii, în deosebi, pentru temutele lupte confesionale ce ne stau înainte. Este la mijloc un interes bisericesc și național, din ce în ce mai evident.

Ne dăm sama prea bine și de greutatea operei rîvnite și de primejdiile care ne pîndesc. Primejdiile care se vor zămisli în gunoiul patimilor josnice le lăsăm la o parte. Sintem, și unul și altul, destul de vîrstnici și de experienți ca să știm, din capul locului, că invidia, răutatea, veninoasa exasperare, bîrfeala, zavistia, intriga diplomată... cresc și prosperează, în această tristă lume, mai viguros decît mulțumirea, recunoștința și binecuvîntarea. Cugetăm mai vîrtos la acele primejdii care pot să odrăslească din prejudecată, din tradiționalismul rău înțeles și din nevinovata ignoranță.

Unul dintre noi (autorul traducerii Noului Testament) a început să noteze atari manifestări. Lumea noastră bisericească nu știe până acum că traducerea Sfintei Scripturi nu se mai face azi în condițiile de altă dată. Vechii traducători calchiau originalul. Cîte cuvinte erau în original tot atîtea trebuia să fie și în traducere și înșirate exact la fel, fără multă preocupare dacă înțelesul era ori nu sacrificat. Traducătorul modern vrea să înțeleagă textul pe care îl traduce și vrea să toarne înțelesul cucerit în tiparele firești ale limbii lui materne.

In afară de aceasta, lumea noastră bisericească (desigur nu toată) nu-și dă bine sama că, de pildă, puterea și celebritatea Bibliei luterane au decurs poate nu atîta din știința filologică și exegetică a lui Martin Luther, cît din uriașul său talent literar.

Traducătorii bibliei din toate bisericile pun azi la mijloc

toată dexteritatea lor literară și caută să dea Sfintelor Scripturi acel farmec de ritm interior, de limbă aleasă, de nobilă distincțiune, pe care îl găsim și-l admirăm la unii din marii prozatori ai timpului.

Noi stăm, încă somnoroși și nedomiriți, în fața acestor constrîngătoare progrese ale traducerii biblice. Dar ceasul este grabnic. Din arzătoarele adîncuri ale sufletului popular romînesc, se ridică spre noi cererea imperioasă a unei noi traduceri a Sfintei Scripturi. A și început să existe una... Dar este tendențioasă și separatistă. Biserica noastră romînă ortodoxă merită cu prisosință darul unei traduceri credincioase (scoasă din fîntînele originale, literară și clară) — făcută pentru Biserică și în duhul ei.

Gala Galaction și Prof. Vasile Radu

Dănciuca sau cum a murit dobitoaca lui Dumnezeu

Fratelui meu

Nu se poate spune că Gheorghe Bancagiu, născut Hătcăreanu, nu făcuse carieră. Din cioban de pe malurile Jirlăului să ajungi șef-mecanic de remorcher la port de mare e o ispravă.

Drept, l-a ajutat și norocul. — De fapt Gheorghe nu s'a prăpădit cu firea. Și chiar de s'ar fi prăpădit, cum ar fi putut el ajunge, dela stînele din bălțile Borcii, servitor la școala primară de băeți No. 1, de subt direcția domnului Provian, din Călărași, de nu l-ar fi bătut puțin Dumnezeu pe umăr, respectiv, dacă nu s'ar fi căsătorit sora vărului directorului cu finul nepotului domnului revizor școlar Haralambie Lovinescu, din localitate, și dacă domnul Haralambie, conu Lămbică, n'ar fi fost de cincisprezece ani căsătorit cu fata lui Focșa din Rosetii-Volnași — trocar venit flăcău, cu sarica'n spinare și opincile în băț, de peste munți, din Săcele, dar acum proprietarul celei mai mari — dacă nu celei mai frumoase moșii din Ialomița, prelungită în bălți și împunsă cu vaduri și fașine de prins peștele cel mai bun al Dunării, cum și cu stuhării în care să se tăvălească porcii, iar bivolii să șadă în extaz, pe patru picioare, ca niște idoli egipteni ai Firei.

Acum, Ioniță Focșa nu avea dela un timp cioban mai șlampăt ca numitul Gheorghe. Atunci, ca să trimeată la ginere-său, revizorul școlar, burdufele de brînză durdulii și așa de bune pentru bulzurile cu mămăligă, delirul coanei mari — mama revizorului — sau cașul, urda, putineele de lapte acru, mieiul și dughia pentru pasări claponii legați picior de picior și puicele moțate, bibilicele cu mitre de domnițe bizantine pe cap, porumbacele focoase ca niște fețe de protopop și ca și ele mîndre la chip dar negre la inimă, cum și vreun purcel candid sau miel nevinovat — socotea că nu poate întrebuința mai la locul lui pe Gheorghe.

De aici primul surîs al soartei : simpatia coanei mari, în ima-

ginația căreia sedentară, ațițată de așteptări și halucinată de poftele mesei — coana mare mînca și dormea ca la 17 ani, până să o viziteze primul amor — Gheorghe se confunda cu burdufele pe care ca pe niște mioare ațipite le cobora doldora din umeri în cămară, se confunda cu însuși bulzul pe care cu solemnitate de preoteasă fără odăjdii, din capul mesei, bătrîna îl întindea în volute armonioase și răsucea în vîrful furculiții, ca pe un sacîz din cel făcut de noi, copiii, din ghiționul cules pe pajiștele de lîngă tirul regimentului 23 de Infanterie și ținut cu rădăcina în sus ca să-și coacă sucul de chilimbar topit în soare.

De aceia și Gheorghe de cum sosea întreba din poartă, cu un fel de teamă să nu fi murit: ce face coana mare.

Această formă împlinită, ca subt harul și deslegarea ei, Gheorghe purcedea la restul slujbei: cobora din brișca cu spițe gălbui, trăgea pe Cireșar — un armăsar uriaș și zănatec ca și el — cu o îmbiere din buze, de urechi, arunca o ocheadă Vilmei, unguroaica, și pornea să desfunde ascunzișurile trăsurii de toate bunătățile dela țară. De pe capră da jos burdufe sau putinee, apoi trecea la legăturile din fund, unde după vreun coș de struguri circotea o cloșcă sau vreo bibilică își arăta spinarea în mozaic după un cantalup. Din burduful mare al cabrioletei Gheorghe desfăcea păpușoii cu mustăți de muscal cănit, sau vreo perie de țesălat de subt șaua caprei, sau de subt vreun capac ori scăunel cîteva vase de bucătărie spoite nou-nouț de zlătari la țară.

Coana Eftimia aștepta în pragul giamlîcului ce ducea în bucătărie țidula dela conu Ioniță, cu cele trimese și le trecea ușor în revistă. Apoi Gheorghe mă lua pe capră și fără alt cuvînt decît: «hai băiatul meu» care mă privea deopotrivă pe mine ca și pe Cireșar, cu o sfîrcuire mîndră de bici, da o raită prin oraș, mînînd nebunește ca și cînd să răscoale tîrgul. Și-l răscolea într'adevăr, căci un armăsar mai mare ca Cireșar nu fusese văzut la niciunul din bîlciurile de S-ta Maria, de lîngă gară, nici un nebun cu căciula dată pe spate și nările în vînt ca Gheorghe Bancagiu. De fapt armăsar și vizitiu făceau una, că te întrebai din ce părinți monstruoși au ieșit acești doi gemeni atît de deosebiți și așa de aidoma.

După ce, ca într'o cursă de faeton acest profan surugiu al lui Apolo, făcea înconjurul orașului, trecînd prin fața cafenelei lui Tiliucă, din centru, apoi, la stînga după grădina publică prin port și apoi ca o săgeată tăind deacurmezișul mahalaua Volnei cu o mică parafă din bici prin fața prăvăliei lui Lake Boiangiul, soseam acasă, mă lua în subsuoară ca pe un ghiozdan și depunea pe trotuar, apoi desfăcea poarta și, urmat de mine pe jos, ca să nu fiu văzut din casă, trăgea în fundul ogrăzii, ducea pe Cireșar la grajd, punea brișca subt șopron și după ce mai așeza vreun lemn prin curte sau arunca o mînă de grăunțe la călifari, cu mine de mînă intra triumfal în bucătărie, unde lelea Ilinca și pusese cîțiva porumbi pe jăratec.

Gheorghe se așeza pe marginea patului și cu căciula pe ceafă — cînd nu era cucoana de față — începea cu întrebările și pățaniile. Cu cega prinsă dăunăzi mai jos de Piua Petri, cu cheful tras la badea Gligore din Cocargea, cu crapul furat de Florea țiganul și pus apoi de frică tot de el în pardesiul conului Ioniță — în vreme ce lelea Ilinca îl scotocea de tot ce putea să afle despre rubedeniile ei prăsite ca și peștele Jirlăului din Măgureni și până'n Jigălia.

Oricîte avea de spus din bălți și dela țară însă, de cîte ori era la oraș, lui Gheorghe nu-i mai venea să plece. Predilecție care îl hărăzea unui mare viitor. Acest viitor începe să mijească din vremea cînd cucoana tot trimețînd pe Gheorghe la revizorat cele patru sau cinci zile cît rămînea la oraș, domnul Lămbică îl întrebuința la diferite treburi de... cancelarie. Ba să tae un braț de lemne, ba să frece cum numai el putea pragul cu șomoiogul, ba să-i aducă de peste drum o cafea turcească dulce, fiartă bine, gingirlie, cum numai el știa să comande, ba să măture scara din față, ba, în sfîrșit să se ducă cu condica și corespondența oficială pela diferite școli.

Aceste îndeletniciri deopotrivă treziră în Gheorghe Bancagiul născut Hătcăreanu un puternic fond de intelectualitate... Un fel de om al școalei năștea în el, un neofit întîrziat al slovei și hîrtiei cu antet, un rob adult și entuziast al mâzgăliturilor în cerneală. Un șapirograf era pentru Gheorghe un obiect de altar, un fel de Sfînta Sfintelor, un condeiu un articol mai inefabil ca papucul Maicei Domnului, o călimară, cel mai dumnezeesc din potire. Cît despre cerneală secretarul domnului Lămbică, limbutul Miltiade Alexandrescu pretindea că simpla vedere a unei pete proaspete pe biurou sau condică punea în Gheorghe pofte sugace de vampir, căci până să o atace cu tamponul o sorbea cu o limbă de vițel însetat și nări care ar fi dorit-o fumegîndă, așa după cum guma sta mai mai să o îmbuce ca pe-o anafură. In orice caz, nu era ceva care să dea lui Gheorghe mai nobilă voluptate și mai înaltă încredere în sine ca ascuțirea unui creion — nu numai decît Hartmuth — și nimic pe care să-l poarte cu mai multă mîndrie ca o pată violetă pe deget sau pe nas. Urmele de spadă pe fețele duelgiilor nu povesteau mai mult blazon și eroism și toate bisericile puteau lua loc în înjurăturile lui, numai această Arcă a domnului Lămpică, nu, — sfînta „canțălărie", singura în stare să-l facă să-i placă cerneala mai mult de cît rachiul și să umble pe podelele ei putrede în vîrful opincelor și cu căciula în mînă ca prin fața unui altar nevăzut.

După un stagiu de acesta intelectual, cu întreruperi care erau tot atîtea îmbolduri, și afundări în bezna dela țară care în el mocneau lumină, Gheorghe a început să se simtă ceiace am numi noi un ratat. Cît mai degrabă trebuia să se cotorosească de o viață de bîtă și cojoc. Cît mai e vreme! Gheorghe nu știa ce e aceia intelectual, cărturar, dar cuvintele doctor, profesor, îmbrăcau în închipuirea lui o magie pe care nici un descîntec nu i-o turnase în

auz, și fără să știe că mintea își are o reședință aparte în noi își trecea adesea mîna pe fruntea pleșuvă, cu înfiorarea cu care, flăcău, în bălțile Brăilei, strîngea odinioară, în nopți nedormite, capul bălaiu al fetelor din lună.

Gheorghe a început să-și căineze trecutul și să-și vadă viitorul. Un viitor așa de apropiat dealtfel! Căci, dela bariera Măgurenilor, dai pe șoseaua Călărași, la oraș. Cîte posibilități acolo pentru un om deștept. Ce carieră!

Și doi purcei de lapte mirosind a saciz ca o vioară, cîțiva mușchi afumați, ca și trandafirii cu stafide pe care-i juca pe mîni ca pe niște șerpi îmblînziți, în bucătărie, în fața coanei mari, au fost de Crăciun prilej pentru Gheorghe, să spună acesteia, și bătrîna, coniței, și conița, domnului Haralambie, că Gheorghe se pierde la țară și că un post de servitor la vre-o școală primară ar fi singura lui mîntuire.

Locul se întîmpla să fie liber la chiar școala domnului Provian. Deci zis și făcut. Negreșit postul de servitor la o școală primară consta pentru titular în a-și petrece cît mai multă vreme pela bucătăria și dependințele directorului și rudelor sale, a alerga în tîrg după balamale pentru cotineața cea nouă a lui Argus, a aduce dela cismar pantofii coanei mari, a pune de murături, sau face pap și speteze pentru zmeul conașului ăl mic, sau, cum anul școlar începe toamna, a păzi bulionul, a-l trage în sticle și pecetlui cu smoală.

Gheorghe exulta în toate aceste îndeletniciri atît de apropiate de lumină și cultură — îngrijirea claselor, afară de sunatul clopoțelului de recreație, lăsînd-o ca o ocupație mai profană, în seama ajutorului său, Niculae.

Noua chemare cerea lui Gheorghe un mare act de investire: haine nemțești. Dar economii n'avea, nici vechituri nu se găsiră deocamdată. Afară de o pălărie tare neagră într'un cufăr mucegăit al domnului Provian. Gheorghe își luă rămas bun dela căciulă și își porni slujba cu pălăria tare în vîrful capului, cu o haină neagră cu branderburguri, fosta tunică a fiului domnului Provianu de pe vremea cînd era călăraș cu schimbul — și în ițari. Slujba mergea de minune. Lumea rîdea. Gheorghe era filosof și mîndru. Numai că evita să se arate prin curtea școalei la vremea recreațiilor. Nebunii ăștia de țînci! Nu mai au respect pentru nimic pe lume! Orice carieră însă se începe în disprețul lumii. Gheorghe zburda ca un flăcăiandru la horă, oridecîteori cu condica la subsuoară ieșea pe poarta revizoratului, deși, la drept vorbind, nu știai ce duce el mai de grabă pe stradă: condica, sau melonul negru pe care, cu gîtul întins înainte, din vîrful scăfîrliei, parcă umbla să-l ofere tuturor pe drum. — Să-l ofere, cam greu. Dar să-l arate, sigur. Melonul era bosa intelectuală a lui Gheorghe Bancagiu născut Hătcăreanu. Era altitudinea lui, piscul de la înălțimea căruia ființa lui privea și mai ales trebuia să fie privită. Ce păcat că un nou Gheorghe Bancagiul, născut Hătcăreanu, nu se putea sui pe acest joben spre a

vedea cum e aevea. Gheorghe o făcea în gînd și, dublat astfel, cu acest alter ego diafan cocoțat asupră-i, trecea pe stradă într'o ținută, a cărei echilibristică nevăzută, lumea care pufnea în rîs, n'o pricepea.

Gheorghe ajunse în scurt personajul cel mai important al orașului. Trepădușii dela Tribunal îl salutau cînd, tot cu o condică la subsuoară, dar cu pălării pleoștite pe urechi și haine negre blazate și înverzite pe dînșii, îl întîlneau pe la primărie sau palatul administrativ. La fel pedeíii dela Serviciul Sanitar, aparitorii dela prefectură, sau factorii poștali. Dacă și portarul dela gimnaziul August Treboniu Laurian, îl oprea în drum și-l întreba de sănătate — pe el simplu servitor la școala primară de băeți No. 1!

Aceste succese nu-l făcură pe Gheorghe să-și piardă capul. Fără să-și piardă capul el își pierdu însă pălăria. Întîmplarea e cu atît mai dureroasă cu cît Gheorghe a fost perfect nevinovat. Modest ca totdeauna, concentrat și parcă pe viață hotărît să nu se îmbete de reușită, ci să pășească dîrz, între casa domnului Lămbică și aceia a domnului Provian, treptele unei cariere surîzătoare, Gheorghe se afla odată tăind lemne — în acest gînd și cu această modestie, — în curtea celui dintîiu, într'o neagră după amiază de Noemvre, cînd un vînt cu praf aducea asupra orașului, până spre centru, toate frunzele dela Grădina Publică. Omul șuera o doină din acelea cu care balta îl mai vizita în ceasuri de restriște și aplecat asupra caprei izbutea cu neobișnuită iscusime să treacă fierăstrăul prin butucii de fag și să țină pălăria neclintită pe vîrful capului.

Două acte reflexe, dar care îl absorbeau deajuns ca habar să n'aibă de domnu Haralambie care de un ceas striga la el din gardul care despărțea ograda de grădina casei.

— «Da ce-ai asurzit măi, unde ți-s urechile? Vin' dă du plicu ăsta la ziar! Știi unde, c'ai mai fost odată»!

Conu Lămbică venise furios dela cafeneaua lui Tiliucă. În ziarul conservator local Bădulescu îl atacase din nou. Îi zicea Lambică Pașa și-l acuza că și-a presărat județul cu un harem de învățătoare nurlii. Că primește săptămînal plocoane dela directorul școalei din Dor-Mărunt și că trece cam des la Almalău peste Dunăre, uitînd de ale școalei pentru pastrama de capră și mustul dela via doctorului Ionescu-Calverde. Lucruri din care, desigur, nimic nu era adevărat. Ceiace și afirma în scrisoarea-protest pe care o trimetea acum prin Gheorghe la redacția foaei liberale locale.

— Da n'ai să mi te duci cu aia pă cap! Ce tot umbli mă cu aia pă cap parc'ai fi o cloșcă moțată? Mult ai să mă faci de rîs? Ia dă-o'ncoa!»

Revizorul era rău de muscă. Toată campania lui Bădulescu își lua acuma sediul în melonul lui Gheorghe. O idee îi năzări. Smulse cu o mică săltare din trup pălăria de pe țeasta lui Gheorghe încremenit. Un butuc trîndăvea la picioare, cu toporul căzut din mîna servitorului. Domnu Lămbică așeză pălăria la mijloc și pac una cu toporul! Două mici hemisfere negre săriră din planeta care

fusese pălăria lui Gheorghe. Pala lui Pirus căzînd pe fruntea vîrstnicului Priam n'a pricinuit mai mult dezastru! Fruntea lui Gheorghe, cutremurată ca un Ilion — nicicînd, desigur, n'a arătat mai pleșuvă! Ca și cavalerul din povestea dela Nord nenorocitul și-a simțit capul retezat. Numai că el n'a mai putut să și-l ridice și pună iar pe umeri, ca să-și ia apoi tălpășița după noi aventuri. Pe calea Griviței și apoi, după colț, pe Știrbei-Vodă, pășea un om decapitat. Iar, în urma lui, toți arhivarii și perceptorii orașului, pedelii dela Serviciul Sanitar și aparitorii dela prefectură, portarii dela toate școlile și liceele statului, factorii poștali, ușierii dela palatul Administrativ și, mai sus decît aceștia, funcționarii dela Primărie, pensionarii dela cafenea, ca și chelnerii și lăutarii, toți orășenii ale căror pălării trecuse prin imaginația lui Gheorghe, i se așezase pe frunte sau îi fîlfîise în aer, și-n somn îi mîngîiase un vis orășenesc — se strîngeau acum în convoiu după dînsul, și-l plîngeau...

*

Intoarcerea lui Gheorghe la căciulă a fost evenimentul trist al vieții sale. Un doliu a învăluit-o de atunci, ca umbra lăsată pe cîmpuri de un stol de pasări care a trecut. Un sentiment amar și corosiv de ceiace noi numim ratare. Ceiace în mintea mai simplă a lui Gheorghe echivala cu un dureros: așa mi-a fost scris. Nu-i fusese dat să umble în soare și lumină. El se căina ca atare, fără dreptate însă. De fapt putea să umble oricît, numai că fără pălărie. Ceiace Gheorghe și făcu, ducînd mai departe condica, sunînd clopoțelul sau văzînd de ale casei domnului Provianu sau domnului Haralambie. Cu cîtă melancolie însă, cu ce sentiment covîrșitor al trecutului. Cu ce lipsă de entuziasm, mai ales! Singura uitare o găsea în rachiul în care și-a înecat pălăria din chiar seara dezastrului, cum și în bucătăria lelei Ilinca. Cu ce supunere primea mîngîierile bătrînii. Cu ce regret amar până la voluptate venea subt acoperișul omului care a tăiat avîntul carierii sale. Gheorghe nici nu-l putea urî. Dimpotrivă, și-l menaja și mărea în imaginație ca pe un adversar de care se mîndrea mai mult decît plîngea, ca tinerii care și-au pierdut cariera din pricină că au avut curajul să se ciocnească în viață cu un om mare.

Subt această umbră care se întindea tot mai mult asupra vieții sale Gheorghe Bancagiu înnopta în sine. Pînze de întunerec urcau din adîncurile lui, loveau ca valuri de stînci nevăzute și se împrăștiau ca fîlfîiri de corbi care, au stătut pe fiinţa lui moartă. Cum sta într'o rînă pe patul lelei Ilinca, o întreagă viață venea la el, viața de pădure și baltă care-i umpluse toată tinerețea, de care, subt farmecul orașului și pălăriei crezuse că se poate dezbăra și care, renegată, se proecta acum înapoi asupră-i cu o putere de ricoșe. Pofte sălbatece se întorceau în el și o drojdie de instincte precipitate o clipă și așezate la fund subt acidul plăcerilor ascuțite ale surtucarului jobenat, îl tulburau din nou. Lampa lui Aladin stinsă, sfărîmată pe fruntea-i, omul năzdrăvan făcut nevăzut în el, apărea din nou în toată violența realității. Gheorghe redevenea cioban.

In seri de iarnă, cînd domnișorii erau la teatru, lelea Ilinca la gura sobei, trecîndu-și cele două degete în colțul buzelor și transfigurată de lumina jarului, era o Mamă a Pădurii aevea — dela chipul ei turtit în bot de rață și punctat de cele două boabe de cafea arsă subt sprîncene, la cuvintele pe care le morfolea și scăpa din gură ca pe niște cărți de joc, și până la picioarele subțiri de vulpe, și cojocul care i se urca pe șira spinării ca o blană năpîrlită. Privind-o pe subt căciula pleoștită pe ochiul drept, cu capul în palmă, Gheorghe recunoștea în ea pe oaspele nopților cu barbă-coți și statupalmă zbughind de după rugi, — nopți în ațipirea cărora mai mai ar fi auzit cum coc murele și se închid aglicele, de n'ar fi fost, subt pașii lui, forfoteala asta îndrăcită a piticilor, chicoteala lor înăbușită, de fete bătrîne pipernicite, sau bătaia de ciocănitoare a cozilor de mătură... Gheorghe se ridica pe jumătate din marginea patului, adulmeca aer de lună plină cu nările umflate parcă de belciuge, și cum își apleca ochii în gol și-si înfigea pumnii în coapsele ușor ridicate, iluminat, exaltat, parcă se pregătea să se sue pe streașina albă a lumii.

Buzele i se răsfrîngeau dintr'un colț de rictus nevăzut, ca o floare de sînge ținută între dinți, ochii i se rostogoleau, pieptul izbucnea păros din cămașa desfăcută. Trăgînd-o, aproape, cu mînile de pe el, în picioare, cu căciula căzută pe ceafă și descoperind o frunte pleșuvă, parcă bîntuită de lună, Gheorghe în mijlocul odăii striga șuerat: Te văd, te văd! Și cu un «ptiu, ucigă-l toaca!» își scutura fruntea ca stropită cu apă, își limpezea chipul și, împins ușor de lelea Ilinca, se lăsa din nou pe pat.

Lelea Ilinca îl știa săltat. Și ghicea aproape cînd or să-l apuce toanele, ca și cînd îi vor trece. Ca să-l potolească începea să-l întrebe de rubedeniile ei, mai ales de ginerele ei, jandarmul. Gheorghe, prins în mreji, pornea să povestească din pățaniile celui mai bun prieten al lui, lelea Ilinca rîdea de nu mai putea și sărea prin odae ca o vulpe beată.

Iar eu, între vulpea știrbă și lupul acesta turbat, ședeam străin ca un călifar orfan și nu pricepeam nimic. Cu frică să nu se rupă ceva din el îi urmăream pe nerăsuflate exaltarea și mă țineam podidit de lacrămi, cu un vaer, de poala Ilincei cînd se ridica să-l bată pe braț.

Omul pe care îl iubeam mai mult decît orice pe lume — după mama, — era pentru mine haiducul și prietinul, robul și protectorul, lumea care mă stăpînea dincolo de mine și pe care o posedam și mi-o vroiam la picioare, în închipuire. Gheorghe îmi ducea ghiozdanul la școală și-mi făcea leagăn, nu de frînghie, ci de scînduri, cu două scaune în care vara îmi citeam cu nespusă desfătare cărțile pe anul viitor luate la premii în Iunie, se ducea în baltă și-mi alegea «craci» de praștie din cornul cel mai neted și drept, așa precum, pentru aceiași praștie ar fi sgîlțîit pe toți farmaciștii din oraș de nu-mi dădeau «sonda» cea mai elastică și trainică, dela grecul Antoniade îmi cumpăra și ceruia sibică pentru zmeurile tur-

cești umflate și jucate în aer ca niște scufii de mamă-mare, și Dumnezeu știe cum găsea el — pe semne din gardurile babei Mitana — scîndura din care șlefuia cu ciacte și cioburi de sticlă, spetezele la zmeurile mari portocalii și albastre cu care cutreeram pănă în fundul Volnei și «tăiam» — desigur cu omul meu alături — toate zmeurile din oraș, chiar și pe cele ale lui Săndică Movilă.

Cu Gheorghe și Cireșar făceam o trinitate. Eu eram gras, alb ca coca de zmeu, bondoc, aveam beretă, burtă și haine-marinar de catifea roșie—un cardinal în miniatură, cu mînuțe de Isus în templu ieșite sfios din minecele galonate bizar cu ceiace trăgeam mereu pe nas, și un ciuf care încă amintea coada cu care, pănă ce am ieșit dela școala doamnei Atina Petrescu, m'a ținut estetica drăgăstoasă a mamei. Cireșar era un armăsar negru, uriaș, cu coada stufoasă, nări care mîncau jăratec, coamă de scîntei, o manșetă albă la piciorul sting dinainte și jambiere de căprioară în celelalte. Gheorghe, încă cel mai reușit din noi, avea un trup care troznea în mers ca un stejar, un gît cu mărul lui Adam cît o tivgă de curcan, o frunte albă, invoaltă, de pe care părul, de frica pîrjolului din ochii năprasnici se dăduse 'ntr'o parte într'o șuviță retrasă și aproape nemai știind unde să se așeze, dinți mari care rînjeau la cea mai mică greșală a buzelor și nări la fel cu ale lui Cireșar, numai că jarul tras pe ele afectase, cu concursul rachiului, nasul care îndrepta spre cer un bulb roșu și amenințător.

Să fi văzut această namilă ridicîndu-se din patul lelei Ilinca, rînjind și scrîșnind în gol, și bătîndu-se în piept în fața arătărilor din codrii, nu era lucrul cel mai alinător pe lume. Oricît de bun și ințelegător cu mine, îl preferam Duminecele cînd în ițari și cojoc curat mă ducea la muzică, mă prezenta sergentului care cînta cel mai bine din «fligorn» și mă aducea acasă făcîndu-și cu o mînă mustața frumoasă la fete, cu cealaltă ținîndu-și de buzunarul pantalonilor batista care îi atîrna și juca în mers pe pulpă, sau în seri lungi de vară cînd pe banca din poartă, între mine și Rodica, noua doică în casă, ne arăta cerul pe care stelele săreau ca niște floricele de porumb pe sobă și ne spunea că stelele sînt oameni dispăruți iar noaptea dintre ele, în care zac de-acuma depuruți, e: femeia.

Gheorghe spunea totdeauna femee și nu femei. Multă vreme n'am înțeles acest lucru. Dar anii au trecut. Unchiul meu, în urma campaniei lui Bădulescu a părăsit revizoratul și cu Școala lui Normală Superioară, cu prietinia lui Haret, și o absolvență întîrziată a Facultății de Litere, a fost numit profesor și curînd director la gimnaziu. Gheorghe fu avansat, atunci, în mod mecanic: «portar la August Treboniu Laurian», — ceiace în propria-i intitulare echivala nu cu o pălărie, ci o garderobă de pălării. Iar eu am fost înaintat la școală la București.

Acolo, cu anii de latină și pubertate, printre păstorii de eglogă și satirii lui Horațiu, mi se încadra tot mai bine în minte figura silvană a celui care la despărțirea de acasă m'a dus la pieptul Rodichei și pus să beau, după el, un lapte care a țîșnit în chihotele doicii, din degetele ei, ca din limba despicată a unui șarpe strîns la sîn.

— Așaa! «la strochitoarea Maicăi Domnului, la străcurătoarea Maicăi Precista» — gîlgîia bătîndu-mă pe ceafă Gheorghe, fericit de frăția de lapte la care mă convertise și care într'adevăr, prin nu știu ce proces, fiziologic sau de simplă sugestie, m'a ținut legat de el tot restul vieții. Și azi, e deajuns să mă uit înapoi, și, — ca dragostea ce pune pasărilor pe pene aceleași culori vii, sau ura care pătează la fel tîrîtoarele, comuniunea de odinioară urcă în mine un gust cald, dulce-sărat, de grea substanță sălcie, care mă face să mă cutremur, împreună cu un Gheorghe răsărit în față de aceiași ciudată sevă omenească.

La București deci, în singurătăți de internat și clasicism, îmi vedeam mereu prietinul aplecat pe ceruri de vară, ceruri provinciale, sau pe vedenii de pădure cu luminișuri de bucătărie. Și mi-l pricepeam acum, mai bine, în cîrdășia unui Eros prizănt prin cadențe de hexametru, bîntuindu-l cu săgeți clandestine, rînjindu-i buzele cu satiră, și strivindu-i în ochi struguri din care se înfruptase fauni...

În vacanțe mi-l regăseam sprinten și verde, îmbrăcat în sărbătoarea pe care i-o aducea sosirea mea — cu noi isprăvi de povestit în odaia lelei Ilinca. Numai că rictusul lucra tot mai adînc în colțul gurii, iar exuberanța animală — tot mai stinsă îi lăsa un chip care, mai mult decît a faun beat, semăna cu profesorul universitar D. Drăghicescu...

Lelea, care acum devenea baba Ilinca, îmi mai spunea că năzăririle lui vin tot mai des și că omul, colac peste pupăză, a mai început dela un timp să vorbească de bani pe care îi are în bănci și pe care statul nu vrea să i-i dea înapoi! — O veche meteahnă dela care i se trăsese în tinerețe porecla și de care abia acum îmi dam sama, — cu deosebire atunci cînd Gheorghe Bancagiu, văzîndu-mă de pildă cu vreo carte în mînă, mă bătea pe umăr să n'am grije că mă va trimete el la studii în străinătate!

Această apucare însă îi venea rar, ca o cochetărie mai mult — deși mulți vorbeau de comori care i-au rîs cîndva în ochi în nopți de pază la cîmp sau în baltă. Era ceiace și eu am bănuit o clipă într'o noapte care ne surprinsese la vînat la Gura Borcei. Gheorghe mergea înaintea mea arătîndu-mi ca pe o hartă balta din care cunoștea fiecare bot de tufă și fiecare rîpă. Un trunchiu de copac trăsnit îl făcea să tresară ca la vestea morții unui prietin vechiu, subt o salcie se oprea ca să strîngă parcă la piept o fată, iar cînd intram într'un petic nou de pășune el îl măsura cu brațul ca un moșier, numărînd în gînd vacile boerului Focșa, Blebea sau Seceleanu, pe care le-a păscut în cutare an, cutare vară. Dar la răstimpuri se oprea, și în vîrtejul amintirilor, ochii începeau să-i joace. Gheorghe se oprea ca și cînd da cu ochii de ceva, apoi își trecea mîna peste frunte și pornea mai departe. Din coastă îl urmăream și-mi spuneam: vede comori! Gheorghe Bancagiu înțelegea și ca

o scuză începea să mi se tingue. Cît a dat el ca să scape de singurătățile din baltă. Și ce fericit a fost cînd conu Lămbică s'a îndurat să-l ia pe lîngă dînsul la oraș. Pălăria tare? Un vis! Dar cum ar putea el bombăni față de atîta bunătate și cinste vărsată asupră-i cu cealaltă mînă, de conu Lămbică. Căci balta...— O, balta-i lucru afurisit. Sînt lăpturi în ea...

— Uite-o, uite-o! Ptiu, piei nălucă.

Gheorghe sta acum țintuit cu căciula pe ceafă, ochii rostogoliți și gura rînjită, ca în odaia babei Ilinca. Mîna lunii trecea pe fruntea lui,—ca să-i gonească, sau ca să-i îmbie vedenia? În vreme ce, trasă în lături,—camașa i se desfăcea ca să-i arăte pieptul din care inima bătea parcă să iasă afară.

— Uite! O vezi? Nu-i vezi pulpa rotundă colo după copac? Da sînii?!! Uite sînii! Uite-i jucînd din scorbură! Na c'a fugit! Da uite-o, uite-o după tufa aia. Nu-i vezi cosița în salcia dă colo, dă mătasă. Uite-i sînu iară, uite-i pulpa! Și uite-i ochii cercănați cum joacă și-mi fac semn pă scoarța aia de mesteacăn. Ptiu, drace!

Gheorghe vedea acum aievea. Toată tinerețea lui închinată bălții și dumbrăvii revenea în el cu un păgînism uitat la oraș, renegat de noul convertit la ortodoxia surtucului, pălăriei și condicei oficiale. Cît de mult se 'nșelase!

— Auzisem de curînd de o boală care dela Greci se trage, nympholepsie. Un doctor, un prietin sau vreun gînd de scăpare mînase poate pe Gheorghe la o viață de canțălărie, nebîntuită de sîni, pulpe, șolduri și ochi de nimfe ascunse după trunchiuri și unde mătura era o mătură cinstită, cum se cade, neîncălecată de Mama Pădurii. Și iată acum această îndrăcită ființă iar! Femeia! Ființa care pentru Gheorghe n'a fost niciodată o Leancă, Ioană sau Smărândiță oarecare. Ci o totalitate de sîni, pulpe, șolduri, și cosițe prelinse pe mătasa salciei, gîdilate de ierburi, întinse somnoros pe fagi tineri, spălîndu-se cu lună și izvor și cîntec și desgolindu-se nerușinat pe un trunchiu de stejar libidinos, strîngînd întunerec într'un nod de scoarță încrețită și lăsîndu-se adiate de barba de țap a unui smoc de tufă.

— O totalitate, o lume, o noapte, noaptea albă care l-a scos din minți în tinerețe, noaptea pe care o vedea printre licuricii din ierburi ca și printre stele și pe care omul a vrut s'o împrăștie cu felinarele cu gaz dela oraș!

Noaptea aceasta, care mijise copilului cu ochi jucăuși de comoară și îmbrățișase pe flăcău cu forme alunecoase, venea acum la el și, cu mai mult aer în pomi decît în odaia lelei Ilinca, Gheorghe se vedea ca odinioară încălecat pe Plăvana cea mai apropiată din turmă și leșinînd de plăcere cu ochii la coapsele ce i se dădeau pe un trunchiu de copac, în chihăitul senil, prin iarbă, al lui barbă-cot și statu-palmă, și, cine știe, ceva mai în colo și mai sus, pe un dîmb, în ceața lunii, gîlgîitul de bucurie al satirilor și faunilor proxeneți.

*

De Gheorghe Bancagiu mă pierdusem de tot în timpul războiului. La demobilizare, în drum spre casă, coboram în gara Fetești, la bufetul plin de tunici și ițari, capele ostășești și opinci, cînd dela capătul tejghelei, din fumărae, un trup de stejar se repezi spre mine, cu o beretă și vagă uniformă de marinar terminată în opinci, pe el.

— Domnișoru, domnișoru Dragoș!

— Gheorghe, tu ești Gheorghe!

Anii războiului nu-i adusese decît ceva mai mult stuf în musteață.

Nasul scînteia a vin și bucurie. Fratele meu de lapte mă îmbrățișa și se gudura pe lîngă mine ca un dulău. După o scurtă schimbare de impresii, m'a întrebat unde mă duc și aflînd că fratele meu e domn mare în portul Constanța, m'a rugat să-i fac un rost. Gheorghe făcuse războiul la marină, scăpase înnot la Turtucaia și învățase între timp meșteșugul de mecanic. Napoleon l-ar fi făcut mareșal. Eu i-am spus să vină la Constanța!

— Da vin cu Dănciuca, tăcu el cu o neobișnuită tandrețe în mărul lui Adam.

— Care, vaca?— am răspuns zîmbind.

— Vaca? Ce vorbă! A! E hei, s'a dus! S'a isprăvit! Războiul i-a dat de hac! Nici urmă dă așa ceva! Nu, Dănciuca e o stăncuță, un pui de stăncuță care mi-a sărit pă opincă, dă subt o podișcă dă șanț, în marnea șușelei cum dam să intrăm pă bariera Galaților. Că domnu Locotinent Prușan care mă luase după el mi-a spus: Ia-o cu tine Gheorghe că-i noroc. Și noroc a fost că altfel ne mai întîlneam noi la Fetești? Ai numai la han o leacă s'o vezi! Are o pată albă pe piept. Să te crucești!

I-am mulțumit de invitație dar l-am lăsat pe Gheorghe cu bani și adresă, și vorbă să vină cît mai curînd la Constanța, cît nu se ocupă locurile la remorchere.

— Las' că bani iau eu dă la bancă, protestă Gheorghe vîrînd nu mai puțin hîrtiile mele în buzunar. Știi că in trenul nostru, în clasa I-a era prințu și Directoru dăla Banca Națională cu toți banii mei luați îndărăt dăla Ruși!

Gheorghe îmi arunca aceste justificări cum mă aruncam în tren, dar le spunea pe dinafară, cu o blazare și neîncredere de om vindecat de ele.

La o săptămînă după aceia noul «căpitan» al *Julietei*, — o șalupă de incendiu care făcea și serviciu de remorcher, da prima raită prin basinul portului, desenînd cu un ochiu de vultur vapoarele trase în dane, șlepurile și macaralele, oprindu-și, ca pe propria moșie, privirea departe peste silozuri, pe căldările de petrol, odihnind ca niște potcapuri depuse pe pămînt în zarea acestei noi religii a gazului. Cu o încruntătură în ochi ca și cînd se nedumirea de prezența unor mosafiri pe care nu-i prea cunoaște, încetinea

cîrma pe lîngă cheiuri și silabisea profan numele vapoarelor trase: Fraissinet, Ceylon, Maid of Sparta, Imperatul Traian, Michalakopulos, prizărind nu fără o tresărire cîte un șorț sau braț de femee fluturat la lucru pe puntea vreunui șlep sau cargobot.

Intr'o clipă Gheorghe Bancagiu, născut Hătcăreanu, era stăpînul în închipuire al acestei întregi furnicări de brațe, ancore și nume ce scriau un alfabet ciudat pe pagina albastră a basinului și-și pierdeau orice desluşire dincolo de farurile dela intrare și de pe dig, ca să-și trimită taina hieroglifă pe spinări hirsute de rechini, până departe spre farul dela Tuzla.

Negreșit nu i-a trebuit mult lui Gheorghe, ca să ajungă personajul cel mai important din port. Fără alt ajutor decît un flăcău pe șalupă, numele lui, ajutat de un piept lat, o față rînjită și protecția inginerului șef, i-a adus o spuză de subalterni și admiratori, dela hamali și până la tașeroni. Cantina era o capelă unde, preot cu șapcă fiindcă — după celelalte noroace i-a mai căzut pe cap și această verișoară a pălăriei—Gheorghe, pe care nimeni nu-l scotea din căpitan, oficia în după amiezi de Duminică. Paharul de rachiu se ridica agale, și guri căscate în jurul mesei așteptau cuminecătura hazlie a pățaniilor lui Gheorghe.

Ca un porumbel ciudat căzut asupra unui botez de ape tari, Dănciuca ședea pe masă supusă, nemișcată, cuvioasă și pe brațul stîng al stăpînului i se ridica pe umăr, unde rămînea într'o barbară poză prerafaelită. Tineri marinari, lucrători cu ziua, vînzătorii de ziare ai portului, mateloți americani abia debarcați pe gîtul fetelor din strada Mangaliei, hamali cu trup mototolit, cărăuși negri de funingine și cărbune, toată pleava docurilor și șantierelor, acosta ca pe o insulă necunoscută, în preajma ciobanului de odinioară care punea acum între baltă, războiu și mare trăsura de unire a gestului scăpărător.

Iar Dănciuca da lui Gheorghe toată magia necesară șarlatanului, cum și acea notă castă și esoterică ce trece dincolo de umanitate și aparține inițiaților. Cînd cîrîia dumneaei, vocea cavernoasă a lui Gheorghe prindea pe ea o chiciură de peșteră sibilină, iar pe fața lui încrețită plutea un mesmerism făcut din toate cutele unui suflet strident de pasăre. Iar cînd, strîngîndu-și haina pe umeri ca un cojoc și săltînd din umărul stîng pornea acasă cu Dănciuca, ciugulindu-l de gît, din pragul cantinei lumea îl urmărea ca pe un Robinson Crusoe dobrogean debarcat din Insula Șerpilor și nu era nimeni care să nu se fi dorit în pielea lui Gheorghe Bancagiu născut Hătcăreanu.

Căpitanul Julietei își avea locuința în port, locuința statului — o hardughie în fața căreia ducea o cărărue de cărămidă, cu o curticică rezemată în fund de o cotinează și lîngă ea un mic șopron de lemne ce servea vara și de bucătărie sau spălătorie. O mică cruce cu busuioc te binecuvînta la intrarea scundă în celelalte două încăperi zidite în piatră rece iarna și grozav de dogoritoare vara, în care lumina da prin gratii de fier, căci casa fusese pe vremuri închisoarea căpităniei portului. Iar de jur împrejur un gard care închidea ca într'o paranteză locuința lui Gheorghe de celelalte, mai răsărite, ale funcționarilor.

Peste gospodărie trona ca o jupîneasă, Dănciuca, cu o mică curte compusă din Paraschiv, un cocoș mai totdeauna fără găini, dar suplinind adesea pe cocoșii vecini, Togo, un cîne de pripas care venea numai la ora mesei și Vasciuc, fost băiaș, în port, dat afară pentru un atentat premeditat dar neizbutit la o fetiță de șase ani și cules de Gheorghe din milă pentru bătrînețele și păcatele lui. Un vulpoiu bătrîn tata Vasciuc! Abia se simțea, da tîrcoale mai mult decît mergea, și, — n'aude-n'a vede, — nu făcea altceva decît să zîmbească, cu un zîmbet de Pan incorigibil ce îi crispa toată fața blondă și nelămurit, de dimineața până seara, pe ploae ori soare, în casă sau în piață, îi unea coada ochilor cu colțul buzelor într'o complicitate de nesecată, bonomă, diletantă ironie.

Cu o astfel de gospodărie se poate spune că viața lui Gheorghe ajunsese la un fel de finalitate. Nimic n'o mai putea muta sau atrage aiurea. Niciun vis n'o mai putea umbri. In cele patru personage care o compuneau ea odihnea în sine ca o pagodă asvîrlită de vînt pe foștii stîlpi ai unei locuințe lacustre. Dănciuca era mitul acestei pagode. Ea era izbăvitoarea lui Gheorghe. Decînd îi sărise pe opincă, la bariera Galaților, cariera lui a urcat vertiginos. E drept că o mînă fusesem și eu — ceiace Gheorghe îmi mărturisea ori de cîte ori atras de aventură veneam s'o simt în preajma fratelui meu de lapte peste care anii nu încetau să-și depună poezia.

Dar Dănciuca era aripa sfîntă, misterul, norocul. Cum bîțîia pe gardul casei și pășea dela un cap la celalalt, în negre odăjdii, părea o preoteasă în miniatură oficiind un rit necunoscut și aruncînd tămîe nevăzută în direcția în care Gheorghe cu mîna pe cîrma Julietei împlinea slujba mării. Pe robinetul fîntînii din curte își crispa piciorușele de rac și cu un cioc lung lovea și descînta plumbul aducător de apă pentru mulți nevoiași ce veneau cu căldările sau se adăpau cu gura. Apoi sărea și cotrobăia în bucătărie, deretica lavița și masa de fărămituri și cu micul șorț alb — cam murdar — uitat pe piept, sărea iar pe gard, cu ochii după Paraschiv care iar s'a apucat de năzbîtii cu găinile de pe maidan. Arunca apoi priviri telescopice în port, spre Cazino, în larg, sau spre silozurile care gîfîiau de praf și pleavă și sigură că toate merg de minune subt sceptrul stăpînului, se svîrlea cu o spontaneitate de balerină pe firul de telegraf de deasupra casei. Își ascuțea ciocul pe ea, ori pur și simplu trimetea știri cu urechea așternută, lui Gheorghe, sau ceiace pentru ea era acelaș lucru, lui Dumnezeu? Deajuns că firul vibra prin ochii ei rotunzi ca un șiret de gheață trecut prin două capse galbene. Mai multă fuziune se putea? Gheorghe, întors dela slujbă se așeza obosit pe pragul bucătăriei și, cu tata Vasciuc alături, sorbea din ochi pe dobitoaca asta sfîntă a lui Dumnezeu, cum o numea cu o gură care primea parcă o cuminecătură.

— Mari sînt minunile tale, Doamne, ofta languros, cu capul în palma stîngă trimes pieziș spre vulpoiul bătrîn care zîmbea fără crez spre pasărea măiastră. Paraschiv de cum își simțea stăpînul, intra pe poartă, fudul, frumos și suficient, ca un erou purtat în faetonul aripilor ușor ridicate de spasmuri recente. Tot mai desumflat, și coborînd parcă din faeton pe un cordon de plută, înnota din pinteni către prispa cu grăunțe. Dănciuca se lăsa din slavă și cu cochetărie feminină gîdila pe cocoș, cu aerul adierii sale. Paraschiv se umfla și desumfla ușor ca o armonică vizitată de un oftat. Apoi, ciugulite, grăunțele își întețeau dispariția cu iuțeala hîrtiuților atrase de magnet, — în comentarii de priviri pe care cele două pasări și le alunecau reciproc. Un ochiu se strîmba la soare, ca și cînd să întrebe cît e ceasul, și asigurat că-i încă de vreme, gudurat în sine, țîfnind pe nas și trăgînd din pinteni și aripi acorduri de cobză, Paraschiv începea în jurul Dănciuchii, care se deșăla de rîs, o curte nebună de cavaler profesional, cu atît mai afectată și înflorită de retorica penelor cu cît era o curte fără țel, artistică, glumeață, — transcendentală...

O, arta, poezia artificială, inefabilă a galanteriei ideale!

Gavote, menuete, lansieuri și cadriluri se schițau fugitiv, în fragmente de vis grotesc, pe petecul de prispă, pe care soarele aprindea un felinar ambiguu, de apus.

Gheorghe era pe altă lume. Dacă a trăit vreodată o viață de salon, era aceasta! Fardoselile cocoșului îl pufneau de haz, refuzurile din coadă, cu un cap dat pe spate ca măsurînd o trenă, cu care Dănciuca își agasa și angaja partenerul în cursa infinită a favoarei, îl transportau!

— Niciodată, într'adevăr, pe un parchet de grații, la școala ingenuităților, doi copii n'au făcut mai bine pe ducele și ducesa...

Simțind mai mult decît să înțeleagă, cei doi oameni pierduți în plăcerea ochilor, uitau că trebue să ducă pasările la culcare. Cînd Togo, pe cele patru picioare, plimbînd un cap nedumerit la stăpîni și subalterni, din mijlocul curții întreba ce e asta, întreba de cină, cu o limbă scoasă care, ca o ultimă sdreanță de lampion japonez, nu făcea decît să prelungească sărbătoarea.

În viața lui Gheorghe, tot mai îmbătrînită, astfel de scene erau poezie și tinerețe. Cît de necăjit să fi venit dela slujbă, chipul lui rînjit se lumina, cînd intrînd pe poartă, cu o privire plimbată peste curte, el întreba, cu părintească jovialitate, ce-au mai făcut dobitocul și dobitoaca lui Dumnezeu. Gheorghe auzise de lupte de cocoși, la circuri, în popor, sau de claponi jumuliți din goana calului de pehlivani indieni. Jocuri ca cele dintre Paraschiv și Dănciuca i se păreau însă mult mai nostime.

Adesea mă chema la reprezentație. Printre grăunțe pentru cocoș el punea pe Vasciuc să amestece cînepa scumpă din care numai canarii își înruptă gîtlejul, și ținea cît putea pe Paraschiv văduv ca stăruințile lui pe lîngă stăncuță să pară mai aprinse și caraghioase. Uneori cocoșul o lua în serios și ațîțat cu complicitatea vizibilă a oamenilor trăgea odată din cobză, se scutura de orice amabilitate și se abătea asupra cochetei ca un aeroplan într'un picior. Oamenii se ridicau din prag speriați, ținîndu-se de mînă, ținîndu-și răsuflarea.

— Dobitocu o ia dă bună, tremura din voce Gheorghe, și cîșt! cu bățul în masculul care guruia subversiv.

— Ia, ia sama, tată Vașciuce, că măgaru a'nceput să se'ntreacă cu gluma... Nu cumva!...

Dar omul tuturor năzăririlor își trecea mîna peste frunte, la darea sceptică din cap a bătrînului care știa mai multe...

Lunile treceau peste doi oameni tot mai vechi și două pasări tot mai prietine. Dănciuca devenea un fel de pasăre albastră a portului, plimbîndu-și între Duminicele la cantină și jocul ei cu Paraschiv o popularitate străină și barocă.

Gheorghe își cetea în ea faima și prestigiul, admirația și succesul, tot norocul cu care mica dobitoacă făcuse din viața lui, ca un accent circonflex pe o literă, un sunet neașteptat. Dar mai ales își cetea purificarea, abstinența și iertarea.

În omul gonit de misterele bălții, clătinat de vedeniile cărnii și războiului, pasărea cenușie ca o lampă stinsă cobora liniște și amurg, anticipînd cu necunoscutul mic din ea, taina mare a morții spre care vremea ne îndreaptă. Toate arătările ce scormonise sufletul și biciuise trupul viguros și pofticios al păzitorului de vaci, se strîngeau și împăiau în acest fenix virginal și ascet, renăscut din propriu-i scrum, toate rînjirile și scrîșnirile lui din dinți se calmau în acest pumn de cenușe uscată care aștepta o urnă ca să fie cenușa lui însuși...

Pe măsură ce anii subțiau și șubrezeau namila care fusese odată ciobanul, iar capul tot mai cîrn și pleșuv devenea cranian, ca printr'o transmisiune de viață, oacheșa porumbiță punea puf și mușchi pe ea, își îngroșa gîtul, arcuia coada, și, cum sta sigură de sine, în mănuși roșii «glacé» pe streașina casei, arăta o fată mare în toată puterea cuvîntului, o domnișoară emancipată din familia galinaceelor, sau chiar dropiei.

Gheorghe își urmărea «sufletelul» crescînd dincolo de el, voinic, elementar.

— Nu crezi tu, Gheorghe, că Dănciuca asta-i prea mare pentru o stăncuță?

— ?

— Parcă aduce mai mult a puică decît a stăncuță?!

— ?

— Nu cumva!...

— Cum adică? Păi ți-am spus că dobitocu ăla-i un măgar. Și-a luat nasu la purtare. Păi i-l taiu eu, i-l taiu eu... Adică vrei să spui... Fugi d'aici moș Vasciuce c'ai înebunit. Ori dumneata vezi tot minoare înainte...

N'apucă să termine Gheorghe că hop! Paraschiv pe prispă, în cîrca Dănciuchii. Alarmată, biata fecioară se clătina pe picioare

și scăpată teafără fugea buimacă prin curte cîrîind ca o cîrtiță urmărită pe subt pămînt de sexul în tăiș de iatagan al masculului iminent.

— Cîșt d'acolo smintitule! Lua-te-ar damblaua, face-te-ai sgîrci să te faci! — svîrli Gheorghe cu o jordie care pleoști creasta agresorului. — Auzi dumneata! Să-mi necinstească fata! Dobitocu lui Dumnezeu! Ia să faci bine, moș Vasciuce, să zgeești ochii. Ce-mi păzești aici? Și ce-mi rîzi așa! Știu că dumitale îți convine! Păi cum nu! Da să deschizi te rog ochii. Și mîne să-mi iei din tîrg o găină. Iar penele să i le tai de-acu la fieștecare două săptămîni, — biata fată — să mai sboare, să se mai ducă și ea pe ici pe colo.

— Păi nu ți-am spus eu? Dă, Paraschiv... vorba aia, oameni sîntem...

— Oameni sîntem, poftim! Care va să zică dumneata îi dai coraj!

Și trîntind poarta după el, Gheorghe rumega în minte nerușinarea lui Vasciuc și Paraschiv, întrebîndu-se care-i mai mare.

— Cum pot oamenii să fie așa nerușinați! Auzi dumneata să-i dea ghez!

Incheindu-și haina, — ca și cum și-ar fi aruncat în sîn o părăluță, făcea din vîrful degetelor o cruce de «ucigă-l toaca» — și urca pe puntea Julietei avînd întîia oară subt ochi zîmbetul veșnic, zîmbetul fără crez, de pe chipul lui moș Vasciuc.

Cu zilele ograda lui Gheorghe se umplea de găini.

— Am să mă fac acum negustor de piei de cloșcă? — izbucnea paraponisit Gheorghe cu o dojană repezită spre Vasciuc.

Lumea din port într'adevăr îi lăuda gospodăria, dar ori de cîte ori i se pomenea de moțate omul lăsa capul în jos.

— Poftim acum, ce-am ajuns eu, să țin găini! Pentru dumnealui!...

— Hei, ți-am spus eu, oameni sîntem, surîdea din umbră moșul.

Gheorghe fierbea. Să nu fi văzut pe Paraschiv pe lîngă Dănciuca! Moș Vasciuc a trebuit să urce cotețul stăncuței cu încă un metru. Dar dacă Paraschiv nu putea veni la ea, venea ea la Paraschiv.

— Asta nu mai e stăncuță cum nu mai sînt eu băiaș! — rîdea Rusnacul, în barba-i spînă și netunsă.

— Ce stăncuță, dom'le, că-i puică curată! Numai că face pe mironosița!...

Gheorghe înnebunea. Intre recalcitranța lui Paraschiv și rînjetul moșului, el se crucifica zilnic cu ochii întorși galeș, depe speteaza de scîndură, în jos, ca într'un ultim rămas bun, spre Dănciuca... Urmărit de ele, ca de două vedenii, omul slăbea, se întuneca. S'a isprăvit cu Duminicele dela cantină. Sărbătoarea era pentru Gheorghe o zi de pază sfîntă. Chiar în cursul săptămînii, de cum avea cinci minute libere, fuga acasă, cu o jordie în mînă. Uneori Paraschiv avea noroc să fie pe maidan sau după vre-o puică nouă. Alteori ca prin făcut Gheorghe sosea tocmai cînd cu aripa întinsă făcea din harpă serenadă la lumina zilei Dănciuchii. Săraca, — și ea naivă, curată, nevinovată, asculta fără urmă de bănuială!...

Din prag moș Vasciuc zîmbea oblăduitor.

— Și-acum zici că nu-i nimic? — răcnea, Gheorghe.

— Păi e ceva? Las' să fie și p'ormă. — făcea moșul ridicînd leneș de jos o surcea și pregătindu-se de atac.

Gheorghe plimba ochi mîncați de grije și desperare, dela grupul erotic la vulpoiul bătrîn. Și cînd te gîndești că el singur împinsese pe cocoș!

— Nimeni nu mă ajută în casa asta. Toți îmi stau împotrivă.

Și tot cultul lui vechiu pentru fecioare i se întorcea în privirile cu care, cu capul pieziș, învăluia pe Dănciuca. Ceiace îl rodea mai mult era o vagă bănuială că nici pasărea nu se mai apăra de asedierile măgarului. Ba parcă-l îmbia...

— Toți îmi stau împotrivă. Nimeni... E pedeapsă dela Dumnezeu că eu l-am lăsat pe cocoș să se 'ndulcească, eu l-am împins...

Cu gelozie și remușcare Gheorghe se adresa acum numai ființei care, nepăsătoare, cu spatele întors, își pleca înainte urechea, făcîndu-se că ciugulește, la vorba din urmă, categorică, a amantului. Vedea aevea sau i se părea? Nu cumva a luat vreo puică drept Dănciuca? Ochii i se împăinjeneau și în ceața lor copila apărea mare, dolofană, puică curată...

— Puică curată — repeta Vasciuc parcă traducîndu-i gîndurile. — Puică curată. Ia privește! S'a sfîrșit! Nu mai e nimic de făcut...

Gheorghe întorcea din nou capul. Dănciuca era una cu puicele și găinile. Ciocul o trăda cel mult. Incerca s'o cheme.

Pîș! pîș! pîș! Dar de unde! De multă vreme stăncuța se făcea că n'aude. Era dealtfel primul semn de înstreinare observat de Gheorghe.

Apoi a fost zbughirea din cantină a pasării, într'o Duminică, pe furiș, ca s'o caute ca un prost, în rîsul lumii, pe subt tejghea, apoi prin stradă, până la căpitănie — mai mare rușinea! — și ca s'o găsească lîngă cocoș, cocoțată pe frînghia de rufe! Apoi, cum spun, cum spunea și moș Vasciuc, creșterea asta nemaipomenită, schimbarea la trup și chip, ca și cînd se hrănise cu o vitamină specială. Gheorghe auzise în pădure că hienele își schimbă sexul și cunoștea tîrîtoare care fac la fel. Dar nu auzise, de schimbări așa ciudate la pasări. Din cioară, găină, — la naiba!!

— Asta-i puică, dom'le, puică curată, — hîrîia moș Vasciuc.

— Adică ce puică! Găină cît toate zilele! Gojgogeamite găină, continua după o tăcere măsurată cu ochi de vulpoiu.

— S'a isprăvit și pace! — răspundea Gheorghe ca depe altă linie.

— Mîne tai cocoșul. Nu mai e nimic de făcut. Altfel e primejdie!

— Ha! Primejdie! Imi place! Acuma mi te-ai trezit omule? Cînd e găină? Gojgogeamite găină!? Ha!

— Adică, vrei să spui... Paraschiv?..

— Ei ce să-ți spun?! Nu ți-am spus? Oameni sîntem...

La un metru depărtare, in spate, Gheorghe auzi o fluturare pe pămînt. Se întoarse.

— Ptiu drace! — rînji omul ca odinioară, în bucătăria babei Ilinca. Și cu ciomagul în care sta rezemat lovi de sus în jos ca să bage parcă în pămînt un diavol.

Un dublu cîrîit de perversă durere sticlită ieși ca un duh rău din capătul ciomagului.

Cu limba scoasă, din mijlocul curții, Togo, apleca o lanternă stinsă spre omul ridicat ca un stejar peste un trăznet, spre celălalt om ghemuit de rîs în colțul pragului, spre cele două mototoluri negre vîrîte unu într'altul pe pămînt.

Și nu mai pricepea nimic.

*

Disecarea pălăriei cu toporul n'a fost nimic în viața lui Gheorghe Bancagiu. Se spune că o zeiță purta în vechime pe cap o bufniță. Se poate spune că Gheorghe purtase pe cap stăncuța. — Și în suflet. Și în inimă.

Indoita crimă a lăsat în această inimă un cuțit pe care omul nu avea curajul să-l înfigă tot. Subt durere de moarte se clătina și istovea văzînd cu ochii. Gheorghe Bancagiu, născut Hătcăreanu, fusese.—

Serviciul mergea tot mai prost. Numai protecția inginerului șef îl mai scăpa. Peste basin și silozuri «căpitanul» își plimba acum privirea rătăcită ca în căutarea unei moșii căzute la fund. Dar serile! Acasă? Doamne ferește?! Ce mai putea găsi acolo, decît pe moș Vasciuc zîmbind deapururi. De trei ori l-a gonit din casă — în frig, pe viscol. De trei ori însă bătrînul s'a întors tiptil, absent, cu același surîs pe buze. Fiindcă știți ce-a găsit acesta cu cale să-i spue a douazi, nu mai departe, după groaznica întîmplare? Gheorghe se căina, frîngîndu-și mînile pe cuptor. De pe laviță moș Vasciuc da din cap:

— Toate ca toate, dar așa fără perdea! Auzi dumneata! La un metru de tine. In nas!

Cine să îndure atîta nerușinare? Gheorghe l-a dat pe ușă afară. Și moș Vasciuc s'a întors pe aceiași ușă, cu același zîmbet:

— Auzi dumneata! In nas!

— La urma, urmei rămînă acasă moș Vasciuc. Tot trebue să fie cineva! — își va fi spus Gheorghe seara cînd de pe șalupă se ducea deadreptul la cantină ca să fie scos în zori, de braț.

Nu era aceasta acum ocupația lui de căpetenie? Gheorghe recăzu la o beție năpraznică. Un ofticos prins în curent nu e izbit de o tusă mai fulgerătoare. In frigurile rachiului ca din dosul unui decor de frunze, toate aiurările și rătăcirile trecutului soseau. Reapăreau oameni de mult parcă înmormîntați. Podeaua cantinei era dușumeaua babei Ilinca. Din capătul mesei, ca de pe marginea patului, un om se ridica rînjind aiurea, vizitat de comori, de sîni și coapse date după copaci, de stele și noaptea dintre stele. Numai

că printre ele flutura acum, ca umbra unei mîni ținută'n soare, o pasăre năucă.

— Fugi d'acolo, dom'le! Că aia n'a fost stăncuță cum nu sînt eu mitropolit. A fost puică, puică curată, găină salbatecă, făcută pe semne, cu un cuc și-o coțofană!...

Gheorghe auzea ca prin vis vocea hîrîită a lui Moș Vasciuc, amestecîndu-i-se în gînd și ca să scape și de una și de alta se scutura, bătînd cu piciorul:

— Ptiu drace!

Lumea căsca gura. Răii rîdeau, bunii îl căinau.

Gheorghe ajungea de pomină. De o pomină rea. Toată aureola căpitanului căzuse în apă. Mila îl mai ținea pe lume. Drept, Gheorghe avea treziri care îi încordau întreaga făptură. Dar arcul se dovedea curînd de salcie. Omul se încovoia subt grindina năzăririlor și apucărilor din senin.

De un Crăciun a jurat să nu mai pună picătură în gură.

— Și să alunge pe necurat împăcîndu-se deabinelea cu Dumnezeu. La Bobotează s'a aruncat gol în mare și a scos în gură crucea ca un cîne. Lumea spunea cruce. Gheorghe credea însă că apucase pe Dumnezeu de picior. In tot orașul, lumea l-a primit cu bani și laude. Banii i-a pus toți pe tipsie și dus la biserică. Laudele l-au slujit să se simtă om din nou.

Dar n-a prins să între pe poartă că un junghiu l-a străpuns prin șale. O răceală năstrușnică. La pat, Gheorghe n-avea în preajmă decît pe moș Vasciuc care cu fața neclintită, în vîrful picioarelor, cotrobăia prin odae ca un vrac rusnac priceput la prișnițe. Dar poftim de pune vezicători la un cal. Frigul din Gheorghe i le zvînta și răsucea pe piept ca pe niște foițe de țigară. Dar aiurelile! Troene călătoare vîjîind prin urechile, peste trupul bolnavului. Luînd cu ele tot ce mai rămăsese lucid în om, așternînd în loc mormane de tăcere înghețată. Pe coama acestora albă o umbră zbătea la răstimp din aripi. Gheorghe se ridica să o prindă și cădea din nou istovit.

Iarna își lăsa cerul tot mai jos pe coperișul căsuții din port. Intr'o noapte Gheorghe strigă stins lui Vasciuc să dea fuga după popă. Dar cînd să iasă, Gheorghe îl prinse de mînecă și făcîndu-l să stea, îi spuse cu cel din urmă glas din el:

— Ascultă colea tată Vașciuce. Te știu hîtru, zavrac la cap și pezevenghiu. Să te bată Maica Precista, auzi tu, dă te-i atinge, vezi tu, de ce e colea... Uite colea...

Cu un geamăt se răsuci și scoase de subt căpătăiu un carnet de socoteli soios și ferfelit.

— Uite colea... Da să te bată Maica Precista... căci ce spun colea îi cu limbă de moarte... Vezi tu... Ia'n citește.

„Io Gheorghe Hătcăreanu, căpitan în port, las cu limbă de moarte pe Julieta și Cireșar și tot aurul meu din bănci și casa asta cu pat cu tot și silozurile și portul cu toate acareturile lui până hăt departe la Eforii și farul dela Tuzla, le las pe toate să le stăpînească și să huzurească în ele Dănciuca".

— Care? Da a murit bre omule! - hîhîi uşor, fără să vrea, numai din ghiduşie, moş Vasciuc.

— Ha ha! Vezi, vezi?! Ştiam eu! A murit! Ha! Auzi Dănciuca! Ci-că... Ha! Nu-ţi spuneam eu că moşu umblă cu şomirleaua?!...

Gheorghe se ridică, făcînd cu ochiul, spre bătrîn, cuiva parcă la geam. Moş Vasciuc întoarse capul. Atîrnată de fereastră, o opincă uitată, bătută de viscolul care sufla prin cercevele şi sgîlţîia toată casa, mişca o umbră de pasăre moartă.

— Uite-o... rîde şi ea... Da să te bată Maica Precista, tată Vasciuce de te-i atinge de ceva... Că-i limbă de moarte şi te ştiu zavrac la cap, coţcar şi...

Dinţii se încleştau într'un rînjet definitiv. Ca să verse parcă tot răul din om, ochii dedeau peste cap sumedenie de întuneric.

Pe marginea patului, celălalt, ghemuit, aplecat, rece, zîmbea înainte, încremenit în fantoma-i de Pan incorigibil — un Pan bătrîn şi ukrainian...

Dragoş Protopopescu

Londra, Octombre

Complexul lui Oedip la Panait Istrati

Ce se întîmplă cu evenimentele din copilărie, cu viaţa aşa de bogată în întîmplări, cînd individul descoperă pentru întăia oară lumea? O dispariţie fără a lăsa oarecare urme e puţin problematică şi uşor se poate observa şi dovedi contrariul. Deaceia psihologia modernă, reprezentată cu deosebită strălucire mai ales prin ramura sa psihanalitică, accentuiază pe bună dreptate importanţa acestei perioade în formaţia sufletească.

Copilul, ca şi omul matur, se află în comportarea zilnică între două principii antagonice: principiul plăcerii (*Libido* sau *Lustprinzip*, cu termeni freudieni) şi principiul realităţii. Din ciocnirea lor şi din adaptarea fatal imperfectă la real, unde Libido primeşte amputări şi transformări, reiese, în mod parţial, fizionomia generală a individului. La aceasta se adaogă datele primare ale eredităţii şi experienţele personale întîmplătoare, din primele timpuri. Astfel, structura intelectuală şi caracterul individual sînt puternic înrîurite de evenimente din copilărie, evenimente care prin amnezie par definitiv dispărute, dar care şi-au lăsat tipăritura lor indelebilă. Panait Istrati îşi dă bine sama de importanţa copilăriei în dezvoltarea personalităţii omeneşti, nu numai instinctiv ca toţi marii artişti, ci şi prin reflecţii asupra problemei. In unul din ultimile romane unde se descriu ca de obiceiu copilării estropiate şi amoruri infantile, căutări de linii interioare şi rătăciri iremediabile, Istrati spune: „...car tout vient de l'enfance, tout, sur elle s'échafaude: elle est le moment où la vie se présente à nos yeux grands ouverts" (Nerrantsoula). Pentru a lămuri caracterul straniu al frumoasei eroine, iubită cu patimă de cei doi rivali, deveniţi în comună disgraţie fraţi de cruce, sau pe neuitatul Stavro, invertitul din Kyra Kyralina, Panait Istrati insistă asupra şocurilor căpătate de ei în copilărie. Dacă în această epocă viaţa se prezintă „sous l'aspect d'une affreuse mégère, nous la détestons et nous voilà méchants". (Nerrantsoula).

In opera marelui romancier sînt descrise pe larg primele impresii despre lume şi viaţă pe care le capătă eroii, precum şi circumstanţele în care au loc aceste experienţe.

După perioada naturalistă romanul modern reînoadă firul tradiţiei romanului englez din secolul al XIX-lea, una din culmile neîntrecute ale epicei europene. David Cooperfield e tipul clasic al acestui gen, unde personagiul central e luat din fragedă copilărie şi dus până la moarte, dîndu-se o icoană amănunţită a evoluţiei lui şi insistîndu-se asupra copilăriei, pe care o ia ca moment hotărîtor în orientările de mai tîrziu.

La exemplul englez s'a adăogat cel rus, unde adolescenţa primează: în literatura de primăvară sufletească a lui Ivan Turgheniev, la Tolstoi, creatorul celor mai încîntătoare fete, la Dostoiewski cu întunecatul şi sublimul Rascolnicoff, la Kuprin şi în tot restul literaturii ruse, unde apare întotdeauna inevitabilul „student", jumătate revoluţionar şi jumătate îndrăgostit.

Gide, Montherlant, Giraudoux şi Mauriac sînt în Franţa căpeteniile din curentul epic de reîntoarcere spre copilărie. Ei au salvat romanul francez dela moartea lentă dar sigură pe care o pregăteau pentru toate categoriile de cetitori Bourget, Zola, Ohnet.

Opera lui Panait Istrati este închinată în cea mai mare parte copilăriei. *Kyra Kyralina*, *Oncle Anghel* sînt amintiri din această vreme ale lui Adrian Zograffi, alias Istrati. Titlul volumului tipărit în romîneşte *„Intre Trecut şi Viitor"* (unde găsim fermecătoarea poveste a căpitanului Mavromati) este simbolic pentru întreaga literatură istratiană. Ca toate marile creaţii ale spiritului uman, înfăptuite cu sînge şi plămădite în experienţe proprii, iluminate de flacăra emoţiei subiective, scrisul lui Istrati îşi are rădăcinele adînc înfipte în viaţa lui intimă. Creaţia artistică a elaborat cu elemente din arsenalul vieţii creatorului. Acest subiectivism excesiv nu este, după cum ştim, izolat. El se încadrează perfect în marile mişcări ale problematicei spiritului contimporan întors spre disecţia interioară pentru găsirea elementelor ultime. Datele fundamentale ale conştiinţii sînt căutate cu o neobosită pasiune şi scoase ostentativ în evidenţă, punîndu-se pe planul al doilea, efemerul pitoresc şi neesenţialul, aşa de bogate, totuşi, în apariţiuni.

In perioada copilăriei, cînd se intuesc legile principale ale Cosmosului şi ale Omului avem şi cele mai zguduitoare drame şi impresiile cele mai inedite. Căderea unei bonete din leagăn în sbor uşor spre duşumea descopere în faţa ochilor miraţi gravitaţia universală. Privirea îndelungată a degetelor şi pipăirea lor dă primele elemente de cunoaştere: problema realului se amestecă cu jocul. Arderea cu focul îi arată deosebirile de temperatură şi existenţa pericolului. Sînul matern îi dă căldura, hrana şi ştiinţa atracţiei universale dintre oameni.

Tatăl şi mama sînt factorii cei mai apropiaţi ai copilului până la căpătarea unei independenţe şi întemeiarea unui cămin, uneori, chiar mai tîrziu până la moartea lor: comportarea acestor personagii diferite prin natură şi funcţie oferă elementele iniţiale. Din jocul acestor trei membri—tată, mamă, copil—la care se adaogă influenţele pur întîmplătoare ale mediului înconjurător, se desenează fizionomia viitoare. In această epocă se pun bazele acelui complex sufletesc ce rămîne pentru totdeauna, numit de Sigm. Freud cu ciudată şi suggestivă rezonanţă, complexul lui Oedip: adică, afecţiune exagerată, pentru mamă, elementul duios şi delicat în mijlocul micului univers ce se cheamă familie şi o antipatie —mai mult sau mai puţin mascată şi de cele mai multe ori inconştientă—împotriva tatălui, elementul sever, masculul înarmat cu forţă şi dreptul de conducere, gata de a pedepsi, cînd odrasla iese din anumite reguli.

Cele două elemente principale ale familiei, tatăl şi mama, fiind cu structuri şi îndeplinind misiuni diferite, copilul în mod natural are reacţiuni şi sentimente felurite. Posedînd în germen instinctul diferenţelor de sex, băiatul se va ataşa de preferinţă mamei, iar fiica tatălui. Se poate remarca în tablourile de familie, că băiatul se află în mod regulat lîngă mamă, îmbrăţişînd-o afectuos, iar fata ostilă formează al doilea grup, aliindu-şi pe părinte. O inspecţie a vitrinelor fotografilor este concludentă în acest sens. (In *Medelenii* lui Ionel Teodoreanu, Dănuţ e „băiatul mamei", iar Olguţa „fata tatei").

Antichitatea greacă a creiat o tragică poveste în legătură cu complexul acesta sufletesc, fiul omorînd pe tatăl său şi căsătorindu-se cu propria-i mamă. Mitul antic a fost reluat mai tîrziu de Freud şi freudism, care i-au dat perspectiva şi semnificaţia necesară în explicarea subteranelor psihice. Motivul oedipian se regăseşte regulat în mitologia primitivilor, în poetica populară din toate vremurile, ca şi în literaturile culte. Una din cauzele pentru care—de pildă—Oedip şi Hamlet, marile capodopere ale literaturii universale, lasă o impresie aşa de adîncă este şi în faptul, că se adresează acelui complex sufletesc pe care îl purtăm cu noi, pe lîngă perfecţiunea artistică pe care o reprezintă aceste două drame.

* * *

In jurnalul lui Leonardo da Vinci este notat următorul vis, interpretat de Sigmund Freud într'o ingenioasă lucrare (Eine Kindheitserinnerung des Leonardo da Vinci, Gesammelte Schriften, vol. IX, pp. 371-454): pe cînd se afla în leagăn un vultur a venit şi i-a deschis gura cu coada. Apoi, i-a mîngăiat buzele de mai multe ori.

S'ar putea ca amintirea despre visul din copilărie a lui Leonardo să nu fie reală, ci numai o inconştientă creaţie ulterioară, apărută ca un vis infantil, o fantezie a orgoliului său, în legătură cu simbolul pe care îl reprezintă vulturul şi cu continuele lui preocupări de aviaţie. E şi îndoelnic ca amintirile din copilărie să se găsească la o vîrstă aşa de fragedă, ca aceia a leagănului (maxi-

mum trei ani), deşi Havelock Ellis e de părere, că sînt destul de numeroase cazurile de acest gen, poate chiar la un an şi jumătate. Dar nu e oare semnificativ ceiace cred şi ceiace vor oamenii să fi visat în copilărie? Aceste imagini şi presupuneri sînt în relaţie cu preocupări actuale, cu tendinţe mai mult sau mai puţin fundamentale din epoca maturităţii. Visul lui Leonardo în care un vultur îi deschide gura cu coada—sărut simbolic al uniunii lui cu văzduhul—conţine elemente comune oniricei invertiţilor. Freud spune precis: „sonderbar genug, dass diese Phantasie so durchwegs passiven Charakter an sich trägt; sie ähnelt auch gewissen Träumen und Phantasien von Frauen oder passiven Homosexuellen" (op. cit. pg. 397). Acest vis trebue pus în perspectiva copilăriei lui Leonardo din care a ieşit cu o puternică fixare oedipiană, un fixaj în complexul matern.

Din cercetările lui I. Sadger, S. Ferenczi (dela Budapesta), W. Stekel (dela Viena) şi Sig. Freud însuşi, s'a stabilit, că în generalitatea cazurilor, delicvenţii socratici au avut în prima copilărie nenorocul unei exagerate afecţiuni materne, iar tatăl de cele mai multe ori era absent din familie. In orice caz, raporturile dintre fiu şi părinte erau relaxate sau nule, ori de antipatie declarată. Identificarea şi fixarea feminină aduce cu sine sentimente şi trăsături caracterologice identice. Prin identificare psihică, în care Libido înfluenţează adînc, Oedip se transformă după imaginea aleasă, căutînd asemeni Jocastei un Laïus şi comportîndu-se în consecinţă. Deşi bărbat are trăsături pronunţat feminine, nu numai fizice, caracterizîndu-se printr'o moliciune şi imprecizie trupească ce ţine de sexul contrar, ci şi psihice, ca de exemplu: sentimentalism mărunt, diminutive, nevoia de protecţie (nepotismul bucureştean invertit şi cocainoman cade în aceiaşi categorie stigmatizată de observaţia populară cu expresia de „fătălău"), preocupări puerile de joc şi de amuzament uşor. Apoi, gusturi femeeşti de înfrumuseţare: spoiala feţei—pudră, creion roşu de buze, negru pentru gene şi sprîncene, cănirea părului —; vestminte exagerat elegante; preocupare continuă de ţinută. Intr'un cuvînt: dandysm (Oscar Wilde era regele modei şi vieţii londoneze, King of life, cum îi scria lordului Douglas, efebul frumos şi degenerat care l-a dus la perzanie).

*

Complexul lui Leonardo (care are mare analogie cu al lui Istrati) a fost acesta: copil din flori, ataşat până la trei sau cinci ani de mama sa Caterina—servitoare la un han de ţară—care l-a iubit cu desnădejdea fecioarelor înşelate. Dus, apoi în casa tatălui său, notar florentin căsătorit cu o bogată burgheză sterilă, a fost răsfăţat atît de mama vitregă lipsită de copii, cît şi de Monna Lucia, bunica sa. Fixarea exclusiv feminină a fost definitivă. In tinereţe a fost ucenicul favorit al lui Andrea del Verrocchio şi împreună cu camarazii săi de atelier învinovăţit de moravuri socratice. E, însă, aproape sigur, că n'a cunoscut femeia. Frigiditatea şi desgustul pentru raporturile sexuale le-a exprimat de nenumărate ori în jurnal. Intr'unul din desenurile inedite unde se reprezintă actul sexual cu detalii hidoase şi cu un profund desgust în fizionomia bărbatului (anticipînd pe Félicien Rops, pictorul obsedat de tristeţea cărnii), doctorul R. Reitler descopere simptomatice inexactităţi şi trăsături, care dovedesc că acuza contimporană de homosexualitate nu era tocmai neîntemeiată. Unele detalii—imaginarul canal dela mamelă în legătură directă cu penisul – amintesc de visul din copilărie interpretat de Freud. Elevii săi, frumoşi şi superbi efebi, erau aleşi după criterii ciudate unde dispoziţiunile artistice erau cele din urmă considerate. De-altminteri Maestrul îi îmbrăca luxos, după cum arată însemnările minuţioase din jurnalul său. Din Cesare da Sesto, Giovanni Boltrafio, Andrea Salaino, Francesco Melzi – şcolarii inimii lui – niciunul n'a lăsat urme glorioase în pictură. Singurii adepţi de talent ai direcţiei leonardeşti ca Luini şi Bazzi n'au făcut parte din ucenicii săi, n'au împărţit pînea şi locuinţa Maestrului, aşa cum era obiceiul în vremea Renaşterii, ci s'au dezvoltat şi lucrat separat.

In Ludovico Sforza, zis Maurul, duce al Milanului, Leonardo găsise protectorul său, pe Laïus şi un înlocuitor ideal în complexul patern. (Ceva analog vom găsi mai tîrziu în raporturile *Romain Rolland – Panait Istrati*). Cu ocazia învingerii definitive a Maurului şi luarea lui în prizonierat de către Francisc I, Leonardo notează în jurnal: „il duca perse lo stato e la roba e libertà e nessuna sua opera si fini per lui", nici o operă de-a Maurului nu s'a sfîrşit, după cum nu se va sfîrşi nici Cina cea de taină, nici Gioconda, nici „Marea pasăre mecanică" nu va zbura vreodată.

Surîsul Monei Lissa e surîsul Caterinei, mama lui Leonardo. Surîsul e leitmotivul operei leonardeşti. Stărue pe buzele fine ale nemuritoarei Gioconde, pe buzele arse ale sfinţilor, pe figurile crispate ale martirilor, în gura neruşinată a lui Bacchus — aşa de feminizat de marele pictor italian—. Surîsul e o reminiscenţă a complexului lui Oedip, e surîsul Caterinei, mama izgonită dela afecţiunea şi creşterea fiului ei, un semn, un tic simptomatic, o reminiscenţă ce dezvălue reziduuri dureroase.

In caz identic de fixare oedipiană în complexul matern este cazul lui Panait Istrati. Subt steaua Monei Lissa—Caterina, surîzătoare, obsedantă şi îndepărtată în neant se desfăşurase arta picturală a lui Leonardo. Pe figurile madonelor, copiilor, bărbaţilor, zeilor, satirilor şi Panilor stăruia aceleaşi trăsături cu acelaşi surîs: idealul şi paradisul pierdut, nostalgia după sînul etern al Mamei.

Neuitata mamă din Baldovineştii Brăilei, spălătoreasă şi sfîntă, pasionată şi înţeleaptă ca un proverb de Anton Pann, figură autentic romînească şi una din cele mai duioase şi mai tragice figuri ale literaturii universale este zeiţa ocrotitoare a operei lui Panait Istrati. Ea ne oferă cheia cu care se poate pătrunde în explicarea

destinului fiului său, rătăcitor subt zeci de ceruri, din Romînia în Siria, din Siria în Franța, din Franța în Grecia, din Grecia în Sovietia, negăsind odihnă nicăieri, sfîșiat de tendințe contradictorii și cu dorul absolutului în piept.

Complexul lui Oedip, pe care orice bărbat îl are în stare latentă și subt diverse dozagii, atunci, cînd se fixează matern, modelează caracterul viitor al copilului după exemplul său. Trăsăturile fundamentale vor fi, deci: *instabilitate* (datorită faptului, că se află la un punct de intersecție), feminitate, tendință spre duioșie, delicateță extremă (e de reamintit cazul lui Proust — le petit Marcel—cu fixaj exclusiv matern), virtuală sau reală comportare de homosexualitate pasivă și predilecție în cazul cînd are talent de scriitor pentru aceste cazuri. (Stavro al lui Istrati și nesfîrșiții inverțiți proustieni). Instabilitatea a fost blestemul femininului Amiel, tot un oedipian și el. Și nu e oare caracteristic, că Diderot, simbolul enciclopedismului, al instabilității ridicat la rangul de principiu universal, a fost copil din flori, asemenea lui Leonardo?

La Panait Istrati biografia tatălui este incertă, în orice caz foarte neguroasă. Figura de contrabandist grec, pomenită de atîtea ori, evocă lipsă prelungită de acasă, teren propice pentru formarea complexului oedipian. Faptul de a fi fost fiu unic, coroborat prin depărtarea statornică a tatălui, oferă elementele clasice ale complexului. Iar atmosfera de coșmar și pericolele permanente de care e însoțită meseria dubioasă de contrabandist intensifica și dramatiza dragostea unei femei nefericite, care găsea mîngîere numai în afecțiunea singurei odrasle rămase dela bărbatul iubit. Această circumstanță o socotesc hotărîtoare pentru formația sufletească a lui Istrati.

Din amintirile brăilene ale copilăriei lui, răspîndite în scrisorile așa de savuroase și de pitorești publicate pe vremuri în „Adevărul Literar și Artistic", sau în celelalte volume ca Intre Trecut și Viitor, Oncle Anghel, Codin, etc. aflăm de peregrinațiile celor doi: mamă și băiat, în diversele cartiere ale portului dunărean. Viață agitată și grea unde spălatul și cusutul sînt veniturile unice ale acestei mici familii. Stăruința de fiecare zi pentru a-și hrăni și crește copilul prin munca brațelor ei, precum și depărtarea de alți membri ai familiei, rămași la țară, a mărit afecțiunea mamei.

Psihologia acestei țărănci din Baldovineștii Brăilei este prea importantă pentru explicarea operei istratiene, ca să nu ne oprim un moment în marginea ei. In sufletul mamei marelui scriitor s'a petrecut drama desrădăcinării atît de tipică societății romînești. Părăsind satul strămoșesc a trecut la sfîrșitul veacului trecut văduvă și împovărată cu un copil, în viața deosebită de oraș, ceva mai mult: de port, unde discrepanța naturală între cele două medii trebue s'o fi simțit până la paroxism. Proletarizarea țăranului, prin trecerea dela economia naturală la economia de schimb e vechea problemă marxistă, reprezentată la noi de Dobrogeanu-Gherea și în ultimul timp cu alte argumente și cu altă coloratură de d. St. Zeletin. Epoca de tranziție, trecerea dintr'o clasă socială într'alta a fost, însă, subiect mai mult comic în literatura noastră, mai ales în junimism; ori caragializare sau șarjare estetomană ca la Duiliu Zamfirescu în Tănase Scatiu; iar nicidecum tragism, așa cum a fost realitatea și cum se prezintă și la această țărancă din Baldovinești. Proletarizarea ei și a lui Istrati intră în legea de aramă a procesului de industrializare și modernizare a țării noastre.

Dar să urmărim pe latura psihologică acest proces de transformare social-economică. In Brăila, eroina noastră trebue să fi avut de întîmpinat pe lîngă greutățile materiale și ciocnirea inevitabilă cu mediul înconjurător. Inferioritatea ei de țărancă necunoscătoare a tablelor de valori și a concepției generale de viață citadină a simțit-o, probabil, în detalii infime și dureroase, strivind în germen încercările de apropiere și asimilare în noua lume. Atenția din afară s'a concentrat atunci, înlăuntrul familiei, adică asupra fiului unic. Dezaxarea care e o urmare a trecerii dintre grupări sociale a fost lozul acestei țărănci, silind-o a-și găsi menirea și preocuparea unică a vieții ei în „Panaitachi", scriitorul european de mai tîrziu. Această acaparantă preocupare maternă a modelat trăsăturile sufletești ale scriitorului, conform acelor legi general-omenești, care definesc complexul lui Oedip.

Creațiunea artistică, așa zisele momente de inspirație, care au în ele ceva inexplicabil, aproape miraculos, sînt astăzi—datorită freudismului și a metodelor excelente de sondaj psihologic pe care le-a descoperit—ceva mai clarificate, inteligibile și oarecum demontate în mecanismul lor intim, cînd cunoaștem activitatea sufletească din subconștient, activitate ce-și continuă drumul și în momentele cînd cercul luminos al conștiinței și-a îndreptat atenția spre alte domenii. Lapsus-urile, acțiunile nemotivate, ticurile, simpatiile brusce, schimbările uluitoare, improvizația sclipitoare, ca și rezultatele rotunjite, dense de gîndire, presupun o lungă, tainică și laborioasă pregătire. (Mărturisirile matematicianului-filozof Poincaré sînt revelatoare în această direcție). La marii creatori această viață subterană se presimte totdeauna. Cu cît este mai adîncă și mai variată cu atît roadele sînt mai încărcate de sevă și mai capabile unei rezistențe la dintele vremii. Aureola de mister și fatal cu care sînt înconjurate marile personalități creatoare e nimb de sfințenie, aliat cu ceva demonic. Lipsa umbrelor și a penumbrelor din silueta spirituală e deobiceiu rezervată șuvițelor mici de energie creatoare, ploi rapide, însorite și plicticoase, lipsite de grandoarea furtunilor însoțite de întuneric înăbușitor, trăznete și rodnicie ulterioară.

Cercetările psihanalitice n'au, bineînțeles, nimic de-a face cu analiza și explicarea ultimă a talentului sau geniului și nici cu valorificarea estetică, domeniu deosebit și hotărîtor. Psihanaliza ajută numai la o mai clară înțelegere a operei, legînd-o de viața intimă a creatorului, punînd în evidență însemnătatea sexualității și a copilăriei pentru evoluția ulterioară. Marginile psihanalizei le-a arătat însuși Freud în ceiace privește fenomenul artistic: „wenn uns die

Psychoanalyse auch die Tatsache der Künstlerschaft Leonardos nicht aufklärt, so macht sie uns doch die Ausserungen und die Einschränkungen derselben verständlich" (Gesammelte Schriften, vol. IX, pg. 453).

Nu poate fi socotit, deci, capitolul nostru psihanalitic, ca o încercare de Erostat împotriva lui Panait Istrati, singurul nostru romancier cu mare reputație europeană. Și nici nu ne însușim pretenția altor discipoli ai lui Freud, care prin patografia sexuală a scriitorului, cred că înlocuesc definitiv critica literară. E o exagerare inutilă. Critica psihanalitică e o ramură mai nouă a criticii psihologice și complectează pe cea literară, oferindu-i ipoteze și orizonturi noui.

Saint-Beuve întrebuințase pentru prima dată în Franța metoda explicării psihologice în critica literară, bazîndu-se pe biografie, iar nu exclusiv pe operă. Dintre urmașii lui Sainte-Beuve pot fi socotiți Taine și Paul Bourget, adică două momente principale în critica franceză. (In Romînia curentul își are un reprezentant în d. G. Ibrăileanu).

Metoda psihologică a fost perfecționată de psihanaliză, punîndu-i-se la dispoziție suggestii ingenioase, o nouă dialectică, uneori rezultate precise și o tehnică de o rară finețe. E regretabil, desigur, că trebue intrat în detalii așa de intime și personal—avem o mare jenă, deaceia cu greu ne vom decide să aplicăm metoda și la alți scriitori romîni. (Eminescu, în deosebi). Sîntem absolviți în cazul de azi prin splendidele efuziuni autobiografice ale lui Istrati, care îngădue să privim mecanismul creației lui și să explicăm anumite caracteristici.

*

La Panait Istrati, ca și la Leonardo, am avut, așa dar, fixarea infantilă în complexul matern din care a rezultat instabilitatea, vagabondajul intelectual, curiozitatea de a afla lucruri nouă, dorința imperioasă de a-și transforma sufletul într'o caravană, aflată veșnic în călătorie.

Si le grain ne meurt... (titlu care iluminează întrega problemă) arată, că André Gide, care a exaltat bucuria voiajului fără țel și fără sfîrșit, are același complex. Bonomul și ștersul profesor dela facultatea juridică moare de timpuriu, lăsîndu-l pradă afecțiunii tumultuoase a unei mame, care își concretizează în fiul unic toate rezervele unei iubiri vag împărtășite în mariaj și aflată dela moartea soțului în permanentă ostilitate cu restul familiei și mediul înconjurător. Aceste teribile tragedii familiare sînt subiecte favorite în literatura franceză. In ultima vreme François Mauriac a redat cu mijloace simple, de-o clasică sobrietate, cruzimea neîntrecută și infernul fără de scăpare în care se zbat acești prizonieri ai afecțiunilor unice. Striviți subt povara dragostei materne, pășesc în viață schilozi, infantili, lipsiți de bărbăție și curaj, bieți pensionari ai vieții

înainte de a o înfrunta. Un pasagiu din Panait Istrati redă pregnant această răscolire de sentimente, cînd copilul încearcă zadarnic o neatîrnare de subt influența copleșitoare a mamei: „le jeudi seul, dans ma vie d'écolier, était plus beau que le dimanche. C'est qu'il n'y avait pas dans la semaine d'autres moments aussi longs et aussi doux où je fusse *maître de moi et de mon univers*. Non que ma mère m'eût jamais empêché d'aller où je voulais, mais je savais que le dimanche et les jours de fête, elle était heureuse d'avoir ses heures de repos en ma compagnie; je passais donc mes dimanches près d'elle; il n'y avait que le jeudi pour m'emplir la poitrine de *ce soufle divin qui est la conscience d'être entièrement libre, même de l'amour de sa mère*". (Codine, pp. 64—65).

Pentru a scăpa de această lentă zugrumare psihică, copilul fugea la Codine, care-l atrăgea prin forța lui atletică sau în port: „habituellement, le port et le Danube (mon Danube!), c'était là ma promenade passionnement aimée du jeudi". (Codine, pg. 65).

Băiatul simțea instinctiv diferențele care-l despart de mama lui și căuta compagnoni, pentru a se modela conform lor. Diformarea a rămas, însă, definitivă.

Din complexul lui Oedip aflat în subtconștientul lui Leonardo și André Gide—faimos delicvent socratic—a rezultat curiozitatea lor infinită, instabilitatea preocupărilor și vastitatea aspirațiilor. Tot din complexul lui Oedip derivă vagabondajul lui Istrati prin Siria, Palestina, Liban, Egipt, Elveția, Franța, Grecia—de unde a fost expulzat și primit sărbătorește în Republicele soviete. Pretutindeni duce nostalgia acelei minunate mame, țăranca romînă din Baldovineștii Brăilei, de care vrea să scape pentru realizarea destinului său bărbătesc și la care se va întoarce statornic. Prin destin și prin structura sufletească modelată de mamă, Istrati este un fiu al pămîntului romînesc. Oricît l-ar renega, nu-și poate tăia rădăcinile, care sînt înfipte într'un mormînt din marginea Brăilei.

Cînd a ajuns celebru cu o carte pasionată în limba franceză, cu gîtlejul sfredelit și în inimă cu disperate și contradictorii dorinți aveam ultimul act dintr'o dramă care aparent se termina. Pe cînd se afla simplu lucrător în Elveția, Istrati a primit vestea morții mamei sale. Pentru psihanalist nu e simplă întîmplare, că forța creatoare a erupt după moartea ei și la o vrîstă așa de tîrzie, dupăce trecuse prin jurnalistică—romînească sau străină—și ar fi putut foarte ușor să-și stabilească un centru de activitate literară. Relativ la aceste refulări, n'a spus oare Wittels, că avîntul creator al genialului Freud s'a intensificat după moartea tatălui său, explicîndu-i și tendințele despotice—adînc simțite în istoria și anecdotica psihanalismului—prin acest fixaj patern, care formă până la epoca morții tatălui său un obstacol inconștient la cîștigarea unei independențe totale? „Bătrînii care nu lasă pe cei tineri să trăiască" e un loc comun de adîncă înțelepciune și cu exemplificări multiple de psihologie comparată primitivă sau modernă.

Trebue oarecare bărbăție și mult curaj pentru debarasarea

de balastul trecutului—păstrîndu-i numai esența și principiile lui generatoare—pentru a da posibilitate trăirii vieții proprii, fără inmixtiunea prea împovărătoare a generațiilor precedente. *Manes* se transformă cîteodată în *striges* și e necesară înfigerea unui cuțit în inima strigoiului — cadavru întors cu fața în jos în sicriu, după cum spune superstiția populară—pentru a scăpa de urmărirea lui nefastă. Această darwiniană luptă de distrugere între generații pentru cîștigarea independenței și a unei fizionomii proprii — păstrîndu-se dela sine asemănarea dintre copii și părinți, vița ereditară, patrimoniul istoric milenar, autohtonia neamului respectiv—e una din frumusețile și învățăturile tragice ale istoriei. Și tot această învățătură ne arată ce greu este o relativă eliberare de *balastul* istoriei, fiindcă lupta cu datele primordiale este o nebunie inutilă. Ereditatea și atmosfera primă a copilăriei trasează drumul pe care în maturitate individul îl va folosi cu necesitate. Abaterea din marginile indicate e legată cu pericole grele și renegarea substanței proprii. Această depozitare lentă a vremii și evenimentelor se face după legile ineluctabile ale autohtoniei și tradiției, care asimilează numai elemente omogene și le transformă în unități organice.

* * *

Libido este dotat cu posibilitatea sublimării, adică cu posibilitatea preschimbării obiectului său inițial prin alte țeluri, prin muncă de tot felul, prin creație artistică, culturală, științifică sau practic-economică. Pedagogia modernă se bazează pe cercetările freudiene asupra sexualității infantile, a zonelor erogene și a șocurilor care trebuesc evitate, încercînd corectarea și educarea instinctelor în sensul unei sociabilități maxime. Caută mai ales scăparea de subt teroarea hazardului prin îndepărtarea posibilităților în care iau naștere șocurile diverse cu urmările lor nefaste.

Din izvoarele de energie sustrase lui *Libido* s'au construit și monumentele neperitoare ale civilizației. Balzac povățuia castitate unui tînăr confrate: „o noapte de voluptate însemnează o jumătate de roman pierdut". Iar Victor Hugo: „le mariage c'est le tombeau de la gloire". Sînt reguli pe care atleții și gimnaștii olimpiadelor antice le-au păzit cu sfințenie. Sînt cunoscute și modernilor zeloși de glorie sau absorbiți de creația spiritului. (Un Kant, Spinoza, au murit feciorelnici). Dar funcția de reproducere la individul mijlociu, ca și la omul de geniu, îi imprimă anumite trăsături în raport cu evenimentele sociale și cu hazardul din viața sa.

Importanța lui *Libido* pusă în lumina de freudism a speriat pe toți pudicii și a aliat încă odată ipocrizia cu minciuna, cei doi prietini nedespărțiți. Panica ivită între filistini, cînd aud de *„pansexualism freudist"* e irezistibil comică. Dar bravura cu care a pus accent și claritate în penumbra apărată cu disperare de pudibonderie e meritul lui Sigm. Freud și faptă de adevărat medic. Dealtminteri operația numai un medic o putea întreprinde, această

splendidă meserie fiind deobiceiu absolvită de minciună și prejudecăți. Instinctul de reproducere și cel de conservare—principale instincte omenești—determină evident și compoziția sufletească. Drumurile și simbolurile lui Libido au fost cunoscute rudimentar, (dar exact) și de străvechea înțelepciune a neamurilor. Tălmăcirea visurilor făcută, de pildă, de către vraci, nu se deosebește esențial de aceia a medicului vienez.

Freud a sistematizat experiențele milenare și a găsit metode nouă și ingenioase prin care se verifică și se găsesc juste observațiile empirice populare.

Funcția sexuală cu tezaurele ei de afecțiune și sentimente care o însoțesc, poate fi modelată de condiții și fapte din afară. In acest caz ia anumite forme și provoacă apariții nouă în domeniul psihologiei comune. Fără a fi neapărat patologice, constituesc variații dela tipul obișnuit. Astfel e complexul lui Oedip, cînd fixajul poartă o singură coloratură, fiind lipsit de echilibrul celor două influențe: paternă și maternă. Această circumstanță schimbă caracterul într'un anumit senz. E simplu să pui nestatornicia și vagabondajul lui Istrati pe seama ...caracterului. Dar s'a explicat ceva printr'un cuvînt vag? Din ce cauză s'a dezvoltat caracterul în acest senz și nu într'alt senz? Iată întrebări fără răspuns. Ori opera istratiană e în funcție, cași a lui Maxim Gorki—a se vedea „Bunica"—de vagabondaj și nostalgie, nu numai prin conținut: aceste complexe au determinat și tehnica povestirii, precum și tonul ardent și înfrigurat. Subiectivismul lor iremediabil feminin se arată prin persoana I întrebuințată cu deosebită plăcere și prin caracterul de amintiri pe care iubesc a-l împrumuta la tot ceiace scriu. Nu e de mirare, dacă hotărîrea de a scrie e un fel de nouă retrăire, o spovedanie, prin care se elimină toxina inhibițiilor. In artă ei subliniază rezervele lui Libido care nu au putut fi canalizate în direcția indicată de fascinația Jocastei, refulările sînt folosite în construcția personagiilor—toate cu un aer de feminină tandreță—și în acest mod se liberează de presiunile psihice, ferindu-și mecanismul interior de nevroze. Spovedania religioasă era o terapeutică sufletească. Lipsa ei în timpurile moderne se răzbună prin nervozitatea și cumplita dezagregare intimă a individului epocei noastre nefericite.

*

După ce părăsește pe Kir Nicolaie, plăcintarul brăilean, (vezi povestirea în *Codine* pp. 167—235) și începe comerțul ambulant prin bîlciuri în Stavro, tînărul și pasionatul în prietinie Adrian Zograffi se șimte îmbrățișat cam ciudat într'o noapte de tovarășul său pe cînd dormeau împreună într'un hambar. Explicările indulgente cerute de Zograffi sînt relatate pe larg în Kyra Kyralina, opera de debut a lui Istrati. Stavro a avut—ca toți invertiții—complexul oedipian cu fixarea puternic feminină. Iubea cu pa-

siune pe mama sa și pe frumoasa-i soră Kyra. Cînd musafirii (sau mai exact amanții) veneau cu vin, muzică și prăjituri pentru veselele femei, copilul Stavro era gelos pe ei pentru îmbrățișările pe care vedea că le primesc dela mamă și soră. Fiindcă și el iubea să se joace și să mîngîe părul de aur al Kyrei. Ura față de vizitatori era egal îndreptată împotriva tatălui și fratelui său mai mare, brute care torturau ființele iubite, deși necredincioase, căpătînd de-atunci repulsia față de masculinitate și modelîndu-se exclusiv după Jocasta (aici Kyra), tatăl locuind în altă casă. După cunoscutele peripeții, Stavro și sora sa rămîn orfani, fiind crescuți și îngrijiți cîtva timp de un hangiu. Vagabondînd pe malurile Dunării au fost răpiți și duși la Constantinopol unde frumoasa Kyra a făcut deliciile unui harem. Stavro a fost pervetit de barcagiu. Reușind să fugă a căzut în ghiarele unui bogat pașă, unde—asemeni elevilor lui Leonardo – a fost îmbrăcat în haine luxoase, hrănit bine și ținut închis. In tot acest timp Stavro suspina după Kyra, dulcea Kyra, cu păr blond și mătăsos.

Din aceste întîmplări care au schimbat structura psihică și chiar fizică a lui Stavro rezultă pederastia, amicofilia excesivă și vagabondajul lui de toată viața. In amintirile din copilărie ale lui Adrian Zograffi, descrise în *Codine*, *Une nuit dans les marais* și *Kir Nicolas* se poate verifica foarte bine complexul lui Oedip la Panait Istrati și se regăsesc rădăcinile vagabondajului lui, provocat de anumite întîmplări ce se situează în epoca formației prime: „avant de venir loger dans cette cour, nous avons habité pendant plusieurs années, à l'époque la plus consciente de mon enfance, dans le quartier de *Comorofca*, à deux cents pas d'ici. Ma mère est ainsi faite: elle déménage d'un endroit, dès qu'elle y sent que les intrigues vont l'entraîner dans leur tourbillon". (Codine, pg. 35). Mutarea continuă a acestei mame este și un simptom al propriei ei dezadaptări. Transplantarea din Baldovinești în mahalalele Brăilei nu putea fi făcută fără a aduce cu sine și dezaxarea celor între două lumi: „et encore avons-nous passé ces dix dernières années dans deux quartiers seulement; mais quand j'étais petit, il nous arrivait de déménager deux, trois fois par an: à Saint-Georges et à Saint-Démètre, au printemps et en automne". (Codine, pg. 35). E de două ori caracteristic că Zograffi deosebește perioade în obiceiul mutatului: a) „quand j'étais petit". b) „à l'époque la plus consciente de mon enfance". Intăiu pentru acuitatea dezaxării și explicarea psihologiei mamei lui Istrati, care cu vremea începe să se obișnuiască cu viața de oraș, fără a ajunge, însă, vreodată la o împăcare definitivă. Al doilea pentru impresiile fundamentale provocate asupra lui Panaitachi, fiindcă „faut-il vous dire combien ces changements de quartiers étaient pour moi riches en émotions ? Pâques et Noël eux-mêmes ne représentaient pas à mes yeux d'aussi gros événements" (Codine, pg. 35).

Ziua cînd avea loc mutatul după o prealabilă curățenie generală a nouei locuințe—(„la dure journée du netoyage des deux

chambres, lesquelles étaient presque toujours abandonnées par l'ancien locataire dans un état lamentable de saleté", Codine, pg. 37)—era o sărbătoare pentru Panaitachi: „enfin, le jour arrivé, c'était l'amusant voyage derrière la charrette transportant le bagage, quand maman portait avec les plus grands égards nos deux belles lampes à pétrole, et moi le réveille-matin, seuls objects qu'elle ne voulait plus emballer depuis le plus malencontreux de ces déménagements (**pour moi** *mémorable*), quand **elle** trouva **ses** lampes en morceaux et **son** réveil détraqué". (Codine, pp. 37—38). De ce această zi, cînd s'au spart cele două lămpi cu petrol și ceasornicul-deșteptător sînt memorabile (*pour moi mémorable*) pentru Panaitachi? Insistența în paranteză și rezervarea acestei amintiri pentru sine, nu și pentru mamă, e simptomatică. Mecanismul uitării ne arată că se uită cu predilecție lucrurile neplăcute, ceiace vrem să uităm. Evenimentele pe care le reținem multă vreme în memorie și sînt capabile să provoace, încă, reacțiuni de sensibilitate, însemnează că ne-au impresionat adînc și se integrează în complexe puternice și vitale. Deaceia și uitarea e socotită, fără să ne dăm sama de ce, ca o lipsă de atenție, ca o falșitate și ca un semnal. Intre iubiți e impardonabil. Intre soți provoacă oragii. In societate e începutul răcelii și al inamiciției. Uitarea, ticurile, lapsus-urile sînt afirmații ale subconștientului pe care cenzura nu le-a refulat suficient, lăsînd să scape pe subt furcile ei caudine într'un moment de oboseală sau lipsă de concentrare. Pentru observatorul experimentat aceste „nimicuri" îl ajută să pătrundă în substraturile ascunse ale celui analizat. Ele îi arată mai repede și mai exact, decît afirmațiile gratuite, realitatea pe care nu vrea s'o dea la iveală, din felurite motive. Se poate întîmpla ca cineva din afară, condus de anumite semne și acte simptomatice să lămurească cu mai multă precizie și să pue un diagnostic mai adecvat, decît însuși „pacientul" sau „delicventul". Această știință și artă a interpretării este de extraordinară importanță la interogatoriile judecătorești. (Vezi studiile noastre: *Psihanaliza Judiciară*, Viața Romînească, Oct. 1926; *Psihanaliza Judiciară și lombrozianismul*, Pandectele Romîne, caetul 3, 1927; *Iraționalismul juridic și magia în vechiul Drept*, Pand. Rom. caetul 6—7, 1927; *In jurul interogatoriului psihanalitic*, Revista Penală, Iulie-August 1927; *Explicare psihanalitică a palimpsestelor lombroziene*, Dreptul, 29 Ianuar 1928).

Dacă ne gîndim la obiectul pe care îl reprezintă lucrurile sparte la mutarea lui Istrati și a mamei lui, povestită în *Codine* (pp. 35—164), precum și la întrebuințarea dată acestor lucruri, înțelesul e clar și arată interesul micului copil Panaitachi pentru ele. Nu e vorba în amintire de vre-o farfurie sau ceașcă, egal de casabile, ci de lampă și ceas-deșteptător, adică două obiecte înrudite prin felul lor. Lampa cu petrol se referă la somn și la noapte, iar ceasornicul-deșteptător măsoară somnul și anunță sfîrșitul nopții. Lampa e introducerea la somnul dulce și cald dela

sînul mamei. Trebue stinsă pentru a dormi. Ceasornicul-deșteptător întrerupe această plăcută stare. Ambele obiecte sînt antipatice prin definiție, fiindcă lampa *trebue stinsă* pentru a intra în pat. Distrugerea ei la mutat însemna somn. Deșteptătorul e călăul voluptății nocturne și al patului. Indepărtarea celor două obiecte, era deci, binevenită, mai ales pentru un copil singur, probabil alintat și culcat în fiecare seară la sînul cald al mamei. Aceste detalii sînt semnificative în complexul lui Oedip la Panait Istrati, aruncînd o lumină deosebită, care arată intensitatea complexului și durata lui, dacă tîrziu în maturitate își amintește de spargerea lămpilor și a ceasornicului, odată, la un mutat. Insistența parantezei *(pour moi mémorable)* întărește explicarea noastră, la care coborează și cele trei pronume: „*elle* trouva", „*ses* lampes" et „*son* réveil détraqué", copilul Panaitachi refuzînd orice solidaritate cu aceste neplăcute obiecte.

Din aceste complexe infantile — unde mutatul era dogmă și Jocasta, vestală care veghea fără să știe la focul nimicitor al „mutatului sufletesc" — explicăm vagabondajul și subiectivismul istratian. Tehnica romanelor sale e în funcție de ele. Nu avem propriu zis romane, adică evocări epice, ci amintiri personale subt formă de romane. Istrati renunță la descripția obiectivă a personagiilor, a mediului și a dramei care se încheagă între eroi, sau între eroi și mediu, așa cum găsim la tipul comun al romanului. El colorează atmosfera și epoca prin antipatii sau afecțiuni personale. Atitudinea distantă și voit nepărtinitoare de zeu creator a scriitorului de romane, curiozitatea rece, aproape științifică a naturaliștilor, cînd își face ucenicia și educația literară, nu l-au putut entuziasma. Complexurile infantile erau prea puternice. El se va amesteca în viața eroilor săi, împărțindu-le laude sau blamuri. Nu știe să fie un romancier care să facă o concurență stării civile. Nici nu poate observa, fiindcă posibilitatea de transpunere în alte suflete presupune stingerea subiectivismului și înțelegerea altor vieți prin obiectivare proprie. Nu poate să facă istorie și epism. Eroii lui sînt prietinii sau dușmanii de-alungul aventurilor sau, resfrîngeri ale pasiunii și exaltării lui în figurile întîmplător întîlnite în drum. Nu are un singur prietin, ceiace presupune statornicie și afecțiune electivă, ci o cantitate considerabilă în cele patru puncte cardinale. Obsesia Jocastei îl urmărește inconștient, negăsind-o nicăieri. Psihologia lui este o psihologie a căutării. In această goană adună povești, anecdote, documente omenești, care sînt, în fond, arme pentru cucerirea de noi suflete, cînd are ocazia și impresia că regăsește ceva din asemănarea și trăsăturile Jocastei. Deaceia și amicițiile lui Adrian Zograffi nu sînt egalități, tovărășii, confesiuni și schimb dialectic, ci feminini estropiați ca Stavro sau giganți cum e Codin, care exercită asupra lui o influență aproape fizică: „Codine roulait de petits yeux vifs et intelligents, et quoiqu'il n'y eût rien de doux dans l'expression de sa figure musculeuse, saillante, brutale, *il m'attirait pourtant par une force, une volonté contre laquelle je ne pouvais pas me défendre.* Ce qui contribuait à adoucir la férocité de cette face *mâle* aux maxillaires de fauve, et la rendait pour ainsi dire humaine, c'étaient ses dents blanches, d'une blancheur et d'une régularité parfaite" (Codine, pg. 54).

Adrian Zograffi pîndește pe Codin și-l dorește cu intensitatea fizică a unei amante: „ce matin-là, la paix coutumière faisait défaut: c'est que... je ne savais pourquoi, j'allais chercher Codine. J'avais conscience que mon désir de le remercier n'était qu'un prétexte; mais depuis longtemps *je sentais un* **fort** *besoin de regarder encore une fois dans ses yeux petits* **violents**". (Codine, pg. 66). Indulcirea forței fatale de care se simțea atras Zograffi pentru atleticul și violentul Codin, prin albeața și regularitatea perfectă a dinților, care puneau o pată de lumină în figura brutală, amintește de un leit-motiv din Ana Karenina. Pentru a face sezizabil prestigiul irezistibil exercitat de Wronski asupra Anei, Tolstoi notează obsesia senzuală a eroinei pentru dinții de lup ai ofițerului. Dantura puternică e de-obiceiu un semn de primitivitate, de tinerețe, de forță și de sănătate fizică. Cînd Wronski rîdea cu dinții și gura lui frumoasă, anxietatea și grijile Anei dispar, părăsindu-și pe Sergiu, copilul ei cu Karenin, și urmînd amantul unde își găsise împlinirea erotică pe care înaltul funcționar Alexei Alexandrovici Karenin prin vîrsta prea mătură, urîțenia și temperamentul lui meticulos și rece, o agasa sau o lăsa nepăsătoare. (Munca excesivă și multiplicitatea ocupațiilor lui Karenin era un refugiu și o încercare de justificare a subconștientului său față de Ana).

Un critic francez a notat odată dezagregarea și deprimarea psihică a personagiilor lui Mac-Orlan prin detaliul că toți își rod unghiile. Ana Karenina și Adrian Zograffi au obsesia dinților albi și puternici, ca de lup, obsesie specific feminină. In Maxim Gorki cred, că nu există bărbat, fără a fi descris întîiu prin mustață sau barbă, podoabe prin care îi face deosebită plăcere să pună în evidență masculul. Cînd Romain Rolland—Laïus și protector—a vorbit despre Panait Istrati ca despre un Gorki balcanic n'a fost o apropiere întîmplătoare, datorită soartei lor identice, ci romancierul cu infailibil instinct a distins afinitatea structurală. Ambii au complexul lui Oedip foarte puternic, printr'o copilărie asemănătoare, unde tatăl lipsește.

O chestie de tehnică a romanelor lui Istrati pe care o lămurește psihanaliza este următoarea: se spunea că forma de „înșirare de povești", lipsa de sistematizare concentrică a dramelor istratiene ar fi o influență orientală. Se pomenea cu această ocazie destul de vag „O mie și una de nopți". (La noi în Romînia, d. E. Lovinescu). Pribegia în Asia-Mică și Egipt îndreptățea o presupunere în acest sens. Dar înșirare de povești este și Decameronul lui Boccaccio. Strînși în cerc izolat de teama ciumii, fiecare conviv scoate la iveală amintiri imaginare și reale, anecdote și povești. Nici nu prea văd cum tehnica poveștilor lui Istrati ar fi o influență

neapărat orientală, de vreme ce basme, anecdote și înlănțuirea lor subt formă de povești înrudite au toate popoarele, nu numai Orientalii. Cînd o bunică—la noi—începe să spună basme la nepoți, tehnica e identică, basmele înșiruindu-se („înșiră-te, mărgărite!") după o logică specială, după înrudire de subiecte, de atmosferă, de personagii și de asociații, exact ca la Istrati.

Tehnica de romancier la scriitorul nostru, care putea fi cea obișnuit europeană sau romînească cultă, e în cazul de față o necesitate sufletească, personală. Panait Istrati a ales forma aceasta deslînată și asociativă fiincdă convenea mai bine conținutului liric pe care îl au romanele sale. Ele încep întotdeauna cu „Je" și sînt subt formă de amintiri. Se intitulează caracteristic **„Les récits** *d'Adrien Zograffi*" și sînt dedicate copilăriii:

I Kyra Kyralina
II Oncle Anghel
III Les Haïdoucs
I Présentations des Haïdoucs
II Domnitza de Snagov

Apoi, Codine (supratitlu: „Enfance d'Adrien Zograffi"). Cu Codine se închee copilăria lui Adrien. („Fin de Codine et de l'enfance d'Adrien Zograffi", pg. 235). In total, deci, cinci volume. Autorul nu descrie copilăria, ci o retrăește cu patetism. Pleacă, cum plecase și Marcel Proust,—care face parte din aceiași familie a anxioșilor și a oedipianilor — „în căutarea timpului perdut". Refulările care îi oprimează—ipoteza că astma nervoasă a lui Proust își are rădăcina aici nu cred să fie gratuită pentru cel care cunoaște freudismul și este obișnuit cu aparițiile maladive ale refulărilor—sînt scoase în lumina conștiinței și analizate. Reziduările sînt eliminate și toxina lor nu mai constitue un pericol iminent al sufletului. Romanul și creațiunea literară e o voluptate prin retrăire și o terapeutică pentru autobiograf.

*

Automatismele și depozitele subconștientului căpătate în vremea copilăriei conduc activitatea de mai tîrziu a maturității. Jaloanele puse de întîmplare și mediu rămîn indelebile. O evadare din vagabondaj echivalează deobiceiu cu nesfîrșite torturi intime, cu disperări, cu smulgerea din carnea vie a trecutului copleșitor. Cînd o cenzură prea puternică, într'o personalitate disciplinată, refulează amintirile precise și propulsive, dorințile obscure care vin în cortegiul lor demonic și asocial, atunci forțele incluse se răzbună viclean prin colorarea ciudată a activității personale. Discrepanța între mască și profilul exact al individului se accentuiază până la neverosimil și scabros. Din jocul acesta curios și pasionant se nasc nuanțe și armonii inedite unde disonanța e întrebuințată ca într'o frază muzicală wagneriană pentru redarea unor accente stranii și ritmuri noui, care să exprime toată iremediabila destrămare interioară și suflul destinului nemilos.

Petre Marcu-Balș

Aranca, știma lacurilor

(Urmare și sfîrșit)

„Insfîrșit singur!"—am răsuflat bucuros ca un erou de vodevil", clătinînd veriga pe care se aflau înșirate cheile uriașe și pornind să cutreer încăperile.

Pînze prăfuite de paiajen atîrnau în lumina ușilor, grele ca draperiile. Cu repulzie, trebuia să le sfîșii, ca să trec dincolo.

O vietate cenușie—șoarec sau altceva—se mistui sperios, dintr'un ungher în alt ungher. Umbra rece și umedă, coclise luciul metalelor. Praful se așternuse pretutindeni verzui.

Am încercat să deschid o fereastră—atît de înecăcios și mucigăit era aerul! Dar fereastra înaltă, prinsă în zăvoare îngroșate de rugină, se împotrivi, sîngerîndu-mi degetele.

Lumina filtra vînătă, bolnavă și tristă.

Și tăcerea fu într'adevăr, intolerabilă.

Indată, toată voioșia-mi pieri.

Din jilțurile seculare exala miros de mort. Tablourile păreților priveau cu o fixitate inhumană. Perdelele se clătinau la trecere; încuetorile scrîșneau strident; o ușă de dulap se deschise singură cînd am ajuns în față, încît am tresărit.

Cu luare aminte încordată, țineam socoteală de fiecare coridor, ca și cum s'ar fi putut să mă rătăcesc în cineștie ce vast labirint. Și m'am surprins trăgînd cu ochiul îndărăt, cași cum s'ar fi putut să-mi pășească pe urme, cine știe ce dușman perfid.

Umezeala de hrubă desigur și nimic altceva, mi-a strecurat dealungul spinării un fior. Dar în clipa aceia m'am disprețuit. Ca să mă birui am pășit îndată mai apăsat, fluerînd cu o falșă nepăsare cum fac toți fricoșii, și aplecîndu-mă cu o silită atenție, să cercetez deaproape ornamentele sculptate ale sipetelor și scrinelor, vasele fine de faianță, panopliile de vînătoare, stofele vechi. Nici o culoare vie. Totul opac și mat. Totul atît de străvechiu și de minat de jilăveală, încît s'ar fi spus că un singur pumn izbit în-

tr'o masă, ar preface-o într'o movilă de fărîmituri roşcate, cum se macină inima putredă a butucilor muceziţi în pădure.

Dar mai ales mirosul acesta care sufocă şi tăcerea aceasta intolerabilă!

Abia în biblioteca dreptunghiulară, între zidurile răftuite de cărţi, m'am simţit într'un adăpost prietinos. Nu m'am temut de prezenţa duhului nevăzut: bătrînul maniac care zăvora uşa să vorbească în inofensiva lui nebunie cu spiritul contesei Ana şi să îmbrace costumul neîncarnatului cavaler Ştefan-Koloman-Andrei Kemeny. Aici, îmi era pasiunea mai tare! Lacom am deschis dulapurile, m'am căţărat pe scaune să cetesc titlurile cu aurul verde, am răscolit rafturile. Mă aşteptă dintr'untâiu o desamăgire. Nu se afla ce căutasem. Cărţi indice şi cărţi oculte. Neîncarnaţii, revelaţii, magie, magnetism: William Crookes, Leon Denis, Maxwel, Roussel Wallace. Numai în fundul rafturilor şi numai după ce-am dat la oparte evangheliile spiritiste, am descoperit înăbuşite de această invasie mai recentă, tomurile vechi care făcuseră faima de odinioară a bibliotecii Kemeny. Infoliile bătrîne de două şi trei şi patru veacuri: ediţiile după care alergi o viaţă de om. Mi se curmă respiraţia de emoţie, ca vînătorului care-a descoperit, unicul în lume, magica floare de feregă.

Infrigurat coboram cu un vraf în braţe, şi fără să-mi mai scutur colbul înecăcios de pe haine, deşertam cărţile pe masa imensă din mijlocul sălii, răsfoiam filele, căutam gravurile despre care se ştiuse până acum că există într'un singur exemplar şi cărora le găseam perechea încă necunoscută. Ce lăcomie de avar! Incă şi încă... Un Plutarh din 1509 cu semnătura lui Rabelais. Introducerea în viaţa smerită, cu o scrisoare autografă şi ignorată, a Sfîntului Francisc din Sales. Cărţi cu armele principilor Ungariei. Principele lui Machiavel, cu adnotaţii de mîna autorului. O comoară preţuind tot atît măcar, cît întreg acest castel cu cele patru mii de jugăre de bălţi, smîrcuri şi ţînţari.

Mă bucuram că în nevinovata sa ignoranţă, avocat-dr. juridic Silvestru Hotăran, va trăda fără voe interesele clienţilor, risipindu-le pe un preţ de nimic. Imi pregăteam figura nepăsătoare, cu care să cîntăresc fiecare tom, prefăcîndu-mă că îl voiu cumpăra în silă. Şi cu aceste gînduri infame, întorceam cu pioasă luare aminte foile late ale unei Biblii din veacul al şaisprezecelea, în legătura lui Nicolas Eve şi cu gravurile fin tăiate de un maestru necunoscut, cînd paşi m'au făcut să ridic ochii cu o tresărire şi-mi lunecară tomul greu, din mîni.

— Stupid!—m'am mustrat singur, înciudat pe această tresărire de spaimă. Cine, altcineva ar fi putut să fie?

Căci nu era decît Tibor, moşneagul, şi o băbuşcă tot atît de gîrbovă şi scundă ca el.

Inaintaseră amîndoi, şi se opriseră ca două mizerabile cioturi omeneşti, supraveţuind din alt veac ca tot ce ne înconjura aici, în hainele lor largi, uzate şi fără culoare, cu mînile lor lungi, spînzurînd până aproape de duşamele, şi cu obrazurile lor zbîrcite, uscate şi pergamentate, care semănau cum sfîrşesc prin a se asemăna între dînşii toţi bătrînii după ce-au trăit o jumătate de veac împreună. Inaintaseră şi se ploconeau. Intrebau ceva şi n'am înţeles.

Moşneagul rosti o duzină de cuvinte, din care n'am prins de cît un lanţ de sunete enigmatice, cam ca acestea:

— *Öuszolgákböröndjeiketlefogjakrakniklserjeelazuratis?*

Femeia, îl întrerupse, ca să spună cu glasul ei fonf, ceva care s'ar apropia de:

— *Podgyászukrolgondoskodnifogok!*

— Ce dracu vreţi, stimabililor dela mine?—am întrebat cu aerul cel mai amabil din lume.

— *Kérem?*—rostiră amîndoi într'un glas.

— Kerem nekerem, sînteţi tîmpiţi, de nu mă lăsaţi în pace? Nu vedeţi că nu înţeleg nimic?

Moşneagul se ploconi cu foarte mare bunăvoinţă, începînd iarăşi, cu *gakborok* şi *krakuik* şi *zolgoborok*.

Baba nu se lăsă mai prejos şi fonfăi repede, un fel de:

— *Mivelszolgálhatokönnek?*

— Sînteţi nebuni!—am strigat scos din sărite. Duceţi-vă dracului!

— *Örömest!*—îmi părură că au căzut amîndoi de acord.

Dar nu se mişcă nici unul. Dimpotrivă, începură să discute ceva foarte aprins între dînşii, vîrîndu-şi degetele prelungi în ochi, privind din cînd în cînd la mine ca la un obiect neînsufleţit, încrucişîndu-şi palmele pe piept cu ochii ridicaţi în plafon, cum s'ar descărca de orice răspundere şi din nou întărtîndu-se în controversa fără sfîrşit. Era se vede, la mijloc ceva foarte grav, dar care mă lăsa cu desăvîrşire indiferent, de vreme ce nu înţelegeam despre ce e vorba. Nu-mi puteam desprinde ochii în schimb, de la figurile lor în care orice umanitate era uscată. Fără buze, cu pielea vînătă-cenuşie, cu gingiile violete, desgustătoare, boţiţi de atîtea creţuri cîte n'aş fi crezut vreodată că pot să încapă pe-o atît de redusă suprafaţă de piele, cu ochi sticloşi de huhurez şi cu tot scheletul împuţinat, păreau doi vrăjitori din cei care fierb băuturi blestemate din labe de mort, piele de broască şi inimă de motan negru, desbrăcîndu-se la piele în miezul nopţii ca să joace dansurile lor deşănţate, atunci cînd lumina cretoasă a lunii face cînii să urle de groază.

Femeia îşi trăgea din cînd în cînd tulpanul negru, pe ochii uzaţi; bărbatul îşi scărmăna favoriţii albi-gălbui, aşa cum se văd pe portretele cunoscute ale lui Frantz-Iosef. Dar lămurit era, că împotriva înfăţişării lor de prepuşi vrăjitori, nu-mi purtau nici un gînd duşmănos, ci veniseră numai pentru a mă convinge să fac ori să nu fac, un lucru care le sta pe inimă. Ce? Numai Dumnezeu îi putea înţelege.

In mijlocul unei fraze am auzit un „*nem*"—şi mi-am adus aminte că e singurul cuvînt din graiul lui Petőfi, al cărui înţeles îl cunoaşteam cu precizie.

— *Nem! Nu! Nem!*—am strigat energic, foarte satisfăcut că-mi pot afirma o voinţă, pe înţelesul lor.

Amîndoi tăcură brusc şi întinseră braţele în lături, semn că întrucît îi priveşte şi-au făcut datoria şi că de acum, totul rămîne în voia mea şi pe răspunderea mea.

Tibor îmi făcu semn să-i urmez. Am trecut dintr'o sală în alta, pănă într'o încăpere luminoasă şi tinerească, adevărată oază neaşteptată şi surîzătoare, în acest sumbru castel. Totul, fu deodată viu, colorat şi gracil. Nedefinit, în orînduiala lucrurilor, sau mai degrabă, în încîntătoarea neorînduială, se desprindea nu ştiu ce capricioasă mînă şi ce vivace presenţă, străină cu totul de muceda atmosferă a celorlalte odăi, vaste cît catedralele şi întunecoase ca temniţile.

Pereţii erau spoiţi alb, alba blana de urs de subt picioare, albe perdelele, totul alb şi printr'un miracol, nemucigăit, necoclit, neînverzit de invazia umezelii. Moşneagul strîmb, cu picioarele scurte şi ascuţite, călcă respectuos în vîrful cismelor. Îmi arătă un pat alb—pat de pension—şi cu semne de mut, întrebă dacă acolo într'adevăr doream să-mi facă aşternutul, cum desigur poruncise avocat-dr. juridic Silvestru Hotăran. Am dat din cap afirmativ. Conversaţia noastră, după neizbutitele tentative, se afla astfel redusă la pantomimă. Am dat din cap, şi Tibor mă privi cu desaprobare. Îşi mormăi nemulţumirea şi, luînd o plapomă şi o pernă imaginară se îndreptă cu acest bagaj invizibil spre uşă, vrînd să-mi arăte prin aceste semne că-mi poate găsi aiurea un culcuş, măcar tot atît de mulţumitor.

— *Nem!*—am poruncit energic, arătînd patul. **Nem!** Aici vrut dormit eu!—am strigat cu acea inevitabilă imbecilitate a omului care se crede mai uşor înţeles de un străin, dacă răcneşte din răsputeri cuvintele ca pentru surzi şi dacă-şi scilciasă graiul matern. *Nem!* Aici vreau dormit!

Moşneagul înclină supus fruntea pleaşă.

Vorbisem cu faţa întoarsă spre cele două ferestre, fiindcă patul cu pricina îşi avea căpătăiul chiar între perdele. Şi m'am întors brusc, simţindu-mă privit de la spate, cum în cea mai confusă şi lărmuitoare mulţime, ştii deodată că te-a fixat inzistent o privire. Am ridicat capul. Dintr'un portret alb, mă priveau doi ochi verzi. Iar în aceiaşi clipă cînd îi văzusem verzi, mi-am şi spus că nu sînt într'adevăr verzi, ci aurii şi negri şi viorii în acelaşi timp, schimbători şi profunzi, cum sînt ochii de leopard şi hipnotici cum sînt ochii de leopard.

Portretul era recent după factură şi puritatea culorii; veşmîntul alb era al surorilor de caritate; am înţeles îndată.

— Aranka?—am întrebat.

— Aranka!—vorbi încet femeia bătrînă. Şi cu mîna uscată la gura ei de vrăjitoare, îşi clătină capul, cu un sughiţ de tînguire puerilă.

M'am uitat surprins la obrazul tăbăcit de mumie, la ochii

uzaţi, atît de uzaţi încît de mult îşi vor fi secătuit izvorul uşurător al plînsului; bieţi ochi decoloraţi şi înfundaţi în văgăunele orbitelor, ca drojdia palidă de lumină pe fundul sleit de fîntîni. Era atîta jale concentrată şi neputincioasă, atîta adoraţie înduioşătoare în această gîrbovă şi desgustătoare făptură, din care crezusem ori ce simţire omenească uscată; încît odată cu mila, mi s'a trecurat şi o amară mustrare pentru nevrednica-mi nesimţire, cu care mai înainte mă răstisem şi le batjocorisem statornica lor fidelitate de slugi. Baba nu-şi desprindea ochii de la portretul din părete, clătinînd capul ca o grosolană păpuşă deşurubată din jocul vasilachilor şi îşi ridica poalele şorţului negru, spre colţul pleoapelor creţe de gutapercă: gest femeesc de plîns, rămas din vremea cînd va fi avut încă lăcrimi. Moşneagul căuta în altă parte.

Spuse ceva în limba lor necunoscută. Vorbiră ceva, în limba lor necunoscută. Nu-i mai găseam odioşi şi desgustători. Nu mai aflam nimic în ei, din brutele atît de sumar şi aspru judecate, de avocat-dr. juridic Silvestru Hotăran.

Erau nişte slugi bătrîne şi credincioase, peste care trecuseră toate întîmplările şi care mîne vor fi alungate de stăpînii cei noi. Ei numai, ştiau, simţiseră şi trăiseră viaţa ciudată a solemnilor seniori de aici, cu toate nebuniile şi inexplicabilile lor capricii. Eu eram un simplu intrus. Un cumpărător. Un complice al devastării. Eram duşmanul.

M'am apropiat de o fereastră, ca să nu le înfrunt privirea. Fereastra răspundea în cealaltă faţadă, spre parcul inundat de ape. Încă nu-l văzusem. Era doar prelungirea smîrcurilor nemărginite pe unde-am venit, şi aceleaşi ochiuri de apă stătută, cu acelaşi humus negru şi veninos, umflat de toată fecunditatea putreziciunilor. Copaci de cîteva ori seculari, înălţau cioturi scrofuloase, braţe ciunge, crăci aşchiate. Iar cei căzuţi deacurmezişul potecelor năvălite de apă, arcuind punţi scorburoase şi diforme, măreau desordinea şi desăvîrşita paragină. Unii erau surpaţi numai pe jumătate. Se rezemaseră în prăbuşire, pe crengile celorlalţi. Era în plin August şi aproape toţi nu mai purtau frunze: negri şi morţi, devastau peisagiul.

Soarele oblic în asfinţit, turna găleţi de sînge purulent peste bălţile ruginite. Un stol de corbi descinse în roată de funingine, cum îi ştiam năpustindu-se pe cîmpurile de cadavre.

Irezistibil, chemarea smîrcurilor înmiasmate, mă îndemnă să cobor.

Slugile dispăruseră din încăpere, fără să-i aud plecînd. Portretul mă fixa cu ochii impasibili: verzi şi negri şi viorii. Pe buze pictorul izbutise fericit să surprindă un început de zîmbet care încă nu se hotărîse să fie zîmbet, şi lucea făgăduindu-se numai în adîncul privirii. In orice caz, un mare maestru, un subtil şi mare maestru! — îmi spuneam, coborînd scările sonore şi late, din sala cu armuri. Am trîntit uşa grea, am înconjurat zidul din faţă, pe patul moale de muşchiu şi de ierburi tîrîtoare.

Gușatul în sdrențele cafenii, răsări de după o scorbură, rîse timp, gîlgîindu-și traista lucioasă dela gît, fugi după alt copac. De acolo, se iți să vadă încotro apuc. Am vrut să-l chem, biruindu-mi scîrba. I-am întins palma, cum încerci să îmblînzești un cîne. Gușatul prinse curaj, părăsi ascunzătoarea, se apropie ocolit cu rîsul oribil care-i desvelea dinții galbeni și tociți, cu pieptul desgolit; care-i arăta smocurile de păr, roșcate și grețoase. Venea și se hlizea fricos, trăgînd din cînd în cînd cu coada ochilor îndărăt. Apoi deodată, fără motiv, din cine știe ce năzărire, începu să se vaete cu un fel de schelălăială animalică și o rupse la fugă printre tufișuri. L-am lăsat ascuns și pîndindu-mă.

Pășind din piatră în piatră, pe potecile dospite de apă, am fost de la început izbit în față, de duhoarea germinațiilor, ca de-un răsuflet înveninat. Glodul cleios fermenta cu bulbuci. Am trecut pe punțile putrede de trunchiuri răsturnate, am sărit peste gropile pline până la gură, speriind broscoi rîioși care svîcneau neașteptat ca pietroaie aruncate de o mînă nevăzută, am pășit peste scînduri muiate de umezeala, care se sfărmau subt greutate, fără nici un sunet. Nu avem ce vedea mai departe: aceiași apă băloasă, aceleași plante grase și apoase, aceleași liane fleșcăite de putrezeală, aceiași hidoasă palpitație de animale moi, de paiajeni fugind spasmodic pe luciul imobil, de rîme, de viermi, de larve, aceleași ciuperci obscene care se sfărmau fragile la cea mai mică atingere aceleași movile de țărnă neagră, eșite din mătreața buboasă ca abcesele și în care piciorul înșelat, nu găsea rezistență și se scufunda până la glezne, lăsîndu-te să simți subt talpă svîrcolirea scîrboasă a unei vietăți pe care ai strivit-o și se smulge; toate le-am cunoscut îndată și totuși ceva mai puternic mă atrăgea mai departe, să văd, să văd încă. Încă, ce?

Am ocolit un basen negru și neclintit, din care se prelungea canalul cu apă tot atît de mocnită și neagră, pe subt o baltă a împrejmuirii, până în miezul lacurilor adînci, de departe.

O barcă își scufundase botul surpat, pe jumătate. Stîlpi de fier, cu verigi ruginite și noduri de funie putredă, arătau că aici se aflase popasul bărcilor, de unde mai demult contele Armin, mai încoace Aranka, porneau spre iazurile fără capăt. Acum nu mai rămăseseră decît scînduri curbe, îngropate în nămol. Și lopețile frînte. Am pus mîna pe-o asemenea vîslă. Lemnul muced se îndoi moale ca aluatul. Iar în palmă, fugiră gîngănii roșcate și negre, cu o sută de deșănțate picioare. Le-am scuturat, cutremurat de scîrbă.

Pe muchia canalului cu pietrele parapetelor prăbușite, am trecut pe subt bolta împrejmuirii, afară, de unde se desfăcea nemărginirea smîrcurilor.

În asfințitul deodată stins, nesfîrșitul movilelor spongioase, brăzdate de canaluri stătute și presărate de ochiurile păcurii, mă împresură într'o vastitate sinistră. Cît cuprindeau ochii, aceiași chiftealǎ de apă, aceleași ierburi încîlcite, aceiași răsuflare pestilențială. Sburau fluturi grei, cu aripile de vată neagră, cu trupurile groase cît o-mizile. Și bîzîiau mărunt țînțarii—„anofelii avocatului-dr. Silvestru Hotăran! — am gîndit, vrînd să-mi aduc o înveselire care nu veni.

Pe luciul de smoală al petecelor de apă mai adînci, nuferi albi și galbeni, pluteau pe micile lor bărci ovale de frunze; dar nu aveau nimic din gingașa candoare cîntată în stihuri. Cărnoși și putrezi, păreau tot atîtea răni ulcerate.

Am să înoptez aici! — m'a cuprins deodată îngrijorarea și m'am întors să privesc îndărăt. Zidul împrejmuirii rămăsese departe de tot; vîrful întunecat al castelului, în negura bruscă a înoptării, îmi păru că se cufundă în mlaștini, inaccesibil, la capătul lumii.

Și am văzut că nu eram singur. Cineva mă urmărise tăcut și gesticula acum, nătîng, de cealaltă parte a șanțului cu apă. Gușatul. Venise până aici, din mînile lungi îmi făcea semne, hohotind cu rîsul lui de nebun. M'am răstit la el. Gușatul gîrîi din cimpoiul lucios de carne. Se strîmbă besmetic, rîzîndu-și de neputința mea. M'am plecat prefăcîndu-mă că ridic o piatră de jos, cum sperii cînii cînd n'ai altă apărare.

Gușatul chelălăi:

— Uuuu-uu! Ulululu! Uuu-Ululu!

Chelălăi, fugi mai departe, bălăngănindu-și mînile lungi de gorilă cu care s'ar fi spus că se ajută la mers: pe urmă se opri și mă aștepta rînjind.

Hidoasa făptură complecta sinistrul acestui crepuscul livid, care se întindea repede, ca o altfel de zi, murdară și veștedă, peste smîrcurile pustii. Ceața creștea groasă ca vata din ape. M'am trezit deodată mergînd repede, încă mai repede, fugind. Strîngîndu-mi haina la piept și fugind, cu un singur gînd înfipt în creer: numai să nu mă apuce noaptea aici!

Calcam peste bălți, îmi smulgeam piciorul scufundat în nămolul vîscos, mă împiedicam în cioatele putrede, în movilele moi care mă sugeau, mă împleticeam o clipă cu un început de desnădejde și iar porneam. De cealaltă parte a șanțului cu apa de smoală, gușatul fugea și el, întovărășindu-mă cu chelălăiala animalică:

— Uuu! Ulululu! Uuu-Uululu!

Eram scîrbit de mine însumi că fug și fugeam. Intr'o dedublare ciudată, mă vedeam gonind, măsuram ridicolul, îmi dădeam socoteală cu ce hohot ar asista cunoscuții care mă știu plimbîndu-mă întotdeauna pașnic și corect pe trotuoarele orașului, și mă bucuram că nu se poate afla aici nici un martur să povestească vre-odată.

Gușatul mă însoțea, ajutîndu-se la fugă cu brațele lungi de paing.

— Uuu! Ululu! Uuu-Ulululu!

Gîfîind, am urcat treptele. Am trîntit ușa grea care detună toate încăperile, cu un ecou de catastrofă. Am tras zăvorul după

mine, în sala cu cele douăsprezece armuri ai celor doisprezece Kemeny, solemni, tăcuți și amenințători, în întuneric.

Am aprins un chibrit, altul, altele, până ce am ajuns din încăpere în încăpere, bîjbîind și rătăcindu-mă de-alungul coridoarelor nesfîrșite, în odaia albă.

— De mi-ar fi pus o lampă ori o lumînare!—gîndeam și nu îndrăzneam să-mi închipui ce s'ar întîmpla, dacă slugile ar fi uitat să-mi lase o lampă ori lumînare.

Lumînarea era. Înfiptă într'un sfeșnic coclit, cu ghiară de pasăre. Am aprins-o arzîndu-mi degetele, stricînd chibrituri și abia nimerind fitilul neînceput, care refuza flacărea. Cînd lumina fu însfîrșit caldă, prietinoasă și sigură, mi-am dat drumul pe marginea patului, privindu-mi cu desgust de mine însu-mi, hainele mînjite de glod și încălțămintele grele de pămîntul gras și vîscos. Mi-am șters fruntea brobonită de sudoare, cu palma murdară. Bravo! Admirabil debut! — mă felicitam singur, scîrbit de lașitatea pe care mi-o ignorasem.

De sus, portretul mă privea curios în lumina jucăușă a flacării, cu ochii verzi și negri și aurii și viorii, în începutul de surîs care nu se hotărîse încă să fie surîs.

Valiza de drum se afla așezată la îndemînă, pe brațele unui jilț. Prezența aceasta familiară, îmi ajută să mă regăsesc întru totul.

Am deschis încuetorile și am răscolit cu adevărată voluptate, nimicurile care mă reintegrau în viața veacului meu de confort și de pacte de neagresiune. Eram din nou contemporanul lui Ford, al radiofoniei și al Ligii Națiunilor. Cu delicată luare aminte de îndrăgostit, mînuiam dosul de fildeș al periilor, flacoanele de cristal, pilele de unghii, oglinda ovală în care m'am văzut zburlit și glodos, cu dîrele degetelor murdare pe obraz, cu șuvițele asudate de păr, încolăcite viermi, pe fruntea brobonită. Tot așa, convalescenții după ce au scăpat dintr'o criză de moarte, se bucură copilărește, de tot ce înainte le păruse neînsemnat și banal, ca să devină deodată neprețuit ca însăși viața.

Mă întorceam de departe, cu înfățișarea sălbatecă și cutremurată încă, așa cum mă arăta oglinda, revenit din hrubele altor vîrste ale umanității: omul lacustru înfricoșat de superstiții și de vedeniile smîrcurilor înmiasmate.

— Ha-ha!—am rîs tare, iar rîsul răsună bizar, în tăcerea care țiuia în urechi.

De afară, de subt fereastră, ca un prompt ecou, răspunse gîrîitul nevolnic al gușatului:

— Uuu! Ululu! Uuu-Ulululu!..

Dar nu-mi mai răscolea nici o neliniște. Un biet idiot, fără nici o mijire de conștiință—și alt nimic!

Pe urmă, am căutat să-mi pregătesc noaptea, cu toate tabieturile unui călător deprins să-și organizeze singur confortul în adăposturi de întîmplare, la orice hotel *Terminus*, de lîngă gară. Mi-am înșirat prosoapele pe spătarul jilțului, pijamaua, plasa de

păr, săpunul, apa de dinți. Mi-am spălat obrazul de stigmatele umilitoare ale înfricoșării, care mă gonise deacurmezișul mlaștinelor.

Mă supravegheam în toate aceste îndeletniciri minuțioase, de maniac, cu o sănătoasă mulțumire de sine, fiindcă atît de repede știusem să-mi regăsesc calmul. Instalat la biroul mic, de trandafir —desigur biroul domniței Aranca — cu picioarele rășchirate și cu ceafa sprijinită în rezemătoarea scaunului de piele, îmi surîdeam cu dispreț și compătimire, recapitulînd rușinoasa cursă de viteză și de obstacole, din norocire, rămasă fără spectatori.

Nu cunoscusem până acum frica. Și toată întîmplarea făcuse irupție neașteptat, răscolind nevrednice slăbiciuni ignorate în cel mai întunecat adînc al ființei mele, așa cum cutremurele din fundul oceanului asvîrl la suprafață pești necunoscuți și monstruoși, orbiți de lumină și îndată plesnind cu burta în sus, cînd nu-i mai comprimă apăsarea abisurilor de apă. „Dar acum nu mai merge!"— am vorbit tare, iar în aceiași clipă, mi-am spus că vorbesc tare să-mi dau curaj.

Nemulțumit de această descoperire, am mutat lumînarea cu flacăra jucăușă, dintr'o parte a biroului, în cealaltă.

Cum de nu observasem? Brav servitor bătrîn, dresat să prevină toate poftele stăpînilor, chiar cînd sînt numai trecători, de-o zi! Tibor, pregătise din bunul lui gînd, fără nici-o poruncă, o sticlă de vin, cu paharul alături. Și am înțeles îndată, după nisipul nescuturat și după păinjeniș, că nu era o butelie din cele cărate de avocat-dr. Silvestru Hotăran, marfă de rînd și de prăvălie, ci o băutură străveche, din catacombele subpămîntene ale castelului. Minunată tovarășe de singurătate și încă mai minunat elixir pentru curagiile șovăelnice.

Abia acum, m'am simțit destul de viteaz într'adevăr, să înfrunt noaptea.

Am desfundat sticla cu băgare de samă, să nu turbur licoarea de chihlibar. Cînd am turnat în pahar, încăperea s'a parfumat cu aroma frunzei de nuc. Tockay! Frate mai mare și încă de-o mai străveche noblețe, al Cotnarului nostru de pe Dealul lui Vodă, Dealul Cătălinului și Paraclis...

Prinzînd piciorul înalt și subțire, al cupei, am ridicat să închin pentru gazda primitoare și absentă, cu fața întoarsă spre portretul domniței Aranca. Cerîndu-i firește iertare, pentru plebeele mele apucături.

Portretul îmi răspunse, viu, cu începutul îngăduitor de surîs care nu se hotărîse încă să fie surîs.

Am spus: *viu!* Era într'adevăr *viu.*

Pictorul care concentrase tot fluidul vieții în ochii verzi și negri și aurii și viorii, ca ochii schimbători de panteră, deslegase toate dificultățile modelului plin de neastîmpăr, aruncînd o plasă transparentă, abia văzută, de umbră verde-albăstrie, deasupra obrazului și vestmîntului alb. Ghiceai că lumina a fost căutată înadins, să cadă prin desenul unui vitraliu ori să se răsfrîngă din

frunzele late și lucioase, ale unei exotice plante de seră. Iar vicleșugul acesta de neîntrecut meșter, dădea o halucinantă viață imaginei de pe pînză. S'ar fi spus că din cadră chipul mișcîndu-se, vor începe îndată să joace toate umbrele străvezii, ca pe-o făptură care se mișcă aevea. Numai ochii mă urmăreau neclintiți, cu o luare aminte ironică și cu începutul acela de surîs, mai neliniștitor și viu, ca un surîs deplin.

Am deșertat a doua cupă, a treia... Sorbind pe îndelete aroma, filtrată de cineștie cîte decenii. Și la fiecare, am închinat cu domnița Aranca. Apropiindu-mă chiar, și ridicîndu-i paharul subt nări, cu o cutezanță dela care nu era străină licoarea celebrelor podgorii de Tockay.

Surîsul indecis, îmi părea provocător ca o ofensă. Vulgar, în închinările cu glas tare, am somat-o să-mi destăinue secretul plecării fără întoarcere și al stafiei, în care numai proștii mai pot crede.

Ochii mă țineau enigmatici, reci și disprețuitori. Cu o răceală arzătoare, cum sînt acele picături de lichide ghețoase care topesc placa de plumb mai lată ca latul de palmă.

Ca să-mi desprind privirea, i-am întors spatele și m'am așezat din nou, la biroul de trandafir, strămutîndu-mi sticla golită pe jumătate, mai aproape.

Am împins mapa de marochin, cu aurite inscripții englezești —desigur mapa domniței Aranca, adusă printre nimicurile ei de pension. Degetele au picat între filele păroase de sugativă... O scrisoare! O scrisoare neisprăvită, numai cîteva rînduri întrerupte. Și încă o scrisoare romînească! La flacăra tremurătoare a luminării, am cetit:

Dragă Mioara,

„Iți scriu prin ordonanță. Peste cinci zile regimentul pleacă „spre Buda-Pesta, cu toată divizia. Fii fără grijă. Sînt sănătos, vo„ios și mă pregătesc mai mult pentru o plimbare plăcută, decît pen„tru războiu. Acum mă aflu încartiruit cu batalionul, într'un castel „faimos de grof. Un castel cu stafii. Cînd mi-a spus eri, tălmaciul, „această poveste, am rîs și am strîns din umeri. Dar astănoapte, „în camera de unde-ți scriu, o întîmplare ciudată m'a silit să rîd „mai puțin. Imaginează-ți..."

Scrisoarea se întrerupea aici. Desigur era epistola ofițerului care după prima noapte, a renunțat să mai doarmă în castel și s'a dus să se culce, cu soldații în cort.

Turnînd alt pahar, mă întrebam ce întîmplare ciudată, l-a silit să-și curme rîsul, pe acest brav necunoscut care se pregătea atît de voios pentru războiu, ca pentru o plimbare plăcută. Ce l-a înfricoșat să fugă din această încăpere, alături cu soldații de rînd? Și ce l-a întrerupt din scris?

Cu ultimul pahar plin, m'am ridicat clătinîndu-mă, să închin

încă odată pentru stăpîna acestor locuri și să-i izbucnesc impertinent în nas, asigurînd-o că pe mine nu mă mai puteau atinge aceste înfricoșări copilărești.

I-am hohotit, și am ridicat cupa într'un lung monolog.

Cuprins de subit patriotism, am gratulat-o, că atît de simplu și fără prejudecăți, și-a ascultat glasul sîngelui—ea, nepoata țăranului Gheorghe Porumbacu și fiica Anei Porumbacu, din Racovița, de lîngă Sibiu. Complice, m'am bucurat că împotriva blasonului și împotriva aristocraticelor mofturi, de la pensionul din Cambridge, n'a rămas odrasla degenerată a unui maniac cu statură de pitic și frunte exagerată de gnom, ci a știut să fie numai nepoata și strănepoata unui neam, simplu și brav de țărani. De la dînșii moștenise dragostea de hoinăreală, în vînturi aspre și în incropeala arșiței. Pentru dînșii răspunsese la nebiruita chemare a apelor... Ea singură, cu de la sine îndemn, înțelesese că tot ce-o înconjura și toate strictele orîndueli, la care o constrîngeau tradiția acestui solemn și funerar castel, fuseseră deșarte minciuni. Era predestinată să fie copilă a munților, în satul ei, lîngă Sibiu; devenise copilă a apelor; atît și nimic mai mult!

Ce bine îi presimțeam romanul ei; cum participam la toate peripețiile, lămurite deodată din uscatele date de dosar, ale avocatului-dr. Silvestru Hotăran! O sufocase mocnita viață, lîngă moșneagul stăpînit de sminteala reîncorporărilor. O desgustase viața sclivisită și mueratică a Capitalei binecuvîntate de crucea Sfîntului Gelbert! Ea, care nu-și trăia viața adevărată, decît atunci cînd pescuia și vîna haiducește, ca o autentică și rustică fiică a naturii!...

Și iarăși, o înțelegeam prea bine, desrădăcinată și născută dintr'un amestec de sînge încă nereconciliat, că ostenită de acest strîmt și monoton decor, evadase din existența încarcerată aici, să plece oriunde în lume, unde soarele e mai luminos și văzduhul mai puțin înmiasmat... N'aveam de ce mă teme. Ce rău mi-ar putea dori, mie, care o presimt abia acum, așa cum nimeni n'a priceput-o desigur vre-odată, și pentru care atît de senin, închin?

Clătinîndu-mă, cu mîna rezemată de spătarul scaunului, am gîlgîit paharul peste cap. Amintindu-mi tradiția magnaților la asemenea toasturi, am aruncat viteaz cupa deșartă, să se sfarme în țăndări. La izbucnirea cristalului spart în sute de așchii, mi s'a părut că privirea domniței Aranca, tresare ofensată și se încruntă.

Ceiace îndată, m'a indignat.

Cu o mobilitate, dela care nici de astădată nu era străină buteliei de Tockay, am trecut brusc, dela înduioșarea și admirația de adineaori, la cel mai amar rînjet.

— Vă dezgustă purtările mele plebee, nobilă domniță?—am întrebat cu obrăznicie. S'a deșteptat în vinele voastre corcite sîngele grofilor cruciați? Surîdeți, cu scîrbă și cu milă?.. Haha! Poate credeți că vinul numai a vorbit și vorbește?.. Cum vă înșelați, prea nobilă contesă, de pînză și de văpsea. Sînt lucid. Nu mă

impresionează nici castelul acesta populat cu armuri ruginite şi cu stafii! Nici surîsul vostru, care vrea să fie enigmatic şi de care nu-mi pasă! Şi ca să dovedesc că nu-mi pasă, uite, voiu alege o carte din biblioteca maniacului vostru părinte şi voiu ceti calm, până la adormire, ca în orice hotel banal, de oriunde! Surîzi? Poţi surîde cît vrei, cromolitografie care vei fi vîndută mine la darabană!..

Acestea spunînd, gesticulam cu ochii împainjeniţi de aburii vinului, în faţa portretului alb şi neclintit. Privirea domniţei Aranca, răspunse nepăsătoare, cu sclipirea gheţos-arzătoare a ochilor verzi şi negri şi aurii şi viorii — şi cu acelaşi început de surîs care tot nu se hotărîse încă, să fie surîs deplin.

Am luat sfeşnicul şi silindu-mă să-mi păstrez verticala, am păşit din încăpere, în încăpere, până în bibliotecă, să-mi ţiu cuvîntul. Am ales o carte, două, trei... Tăcerea neagră şi mucedă, din cavoul acesta al cărţilor unde-şi slujea liturghiile ocultiste groful cuprins de sminteală, mă lăsa indiferent cu desăvîrşire, acum. Ca să-mi probez mai vîrtos sîngele rece, am început să fluer cu o voluptate rea şi sacrilejă, un refren de cabaret. Cu teancul subsuoară m'am întors, izbindu-mă în uşori şi împiedecîndu-mă în praguri. Haha! Să poftească toate stafiile din lume, să horească în jurul meu cel mai desmăţat al lor sabat şi să le rîd în nas la toate; da, la toate...

Am aruncat hainele răvăşit, pe spatarul scaunelor şi pe covoare; am aşezat luminarea la căpătâiu şi cele trei cărţi cu scoarţele tari. In urechi îmi âuia tăcerea, tîmplele îmi erau încinse de ferbinţeală. Am deschis fereastra să dau drumul răcoarei nocturne şi numai după aceia, tacticos, m'am vîrît in aşternut. Cu o fluturare de degete, ironică şi arogantă, mi-am luat noapte bună dela portretul domniţei Aranca. Ochii m'au privit cu mila lor rece şi dispreţuitoare. Şi de la primele zile, am vrut să mă ştiu prins numai de carte, în lumea ei veche de veacuri şi veacuri, căci cartea era al treilea tom, din spovedaniile Sfîntului Augustin: „Je tombai donc, chez des hommes orgueilleusement délirants, et charnels excessivement et grands parleurs, dans la bouche de qui étaient les lacs du diable et un glu composée d'un mélange des syllabes de ton nom et du Seigneur Jésus-Christ et du Paraclet notre consolateur l'Esprit saint. Ces mots ne quittaient pas leur bouche, mais seulement le son et le bruit de la langue; et d'ailleurs un coeur vide du vrai. Et ils disaient: Vérité, et Vérité!"...

Intorcînd foaia, fără voe ridicam ochii la ochii domniţei Aranca, fiindcă îi simţeam urmărindu-mă neclintit. Rîndurile jucau, deşirîndu-se şi împletindu-se; înţelesul cuvintelor se risipea, lunecîndu-mi din minte. Stăruitoarea presenţă îmi atrăgea ochii hipnotic. Iar începutul acela de surîs, se lămurea din ce în ce mai usturător; demonică provocare.

— Ce vrei? — m'am răstit, întorcîndu-mă într'un cot, să nu-i mai văd faţa şi ochii, plecat numai pe foile cărţii. Nu sînt nici Tivadar Vago, ofiţerul dezertor şi revoluţionar, nici locotenentul romîn, laş, care a fugit ca să nu te înfrunte, nici rîndaşul imbecil, care s'a înecat. Mu mă tem de stafii, cum nu mă ademeneşte surîsul acesta infam, de fecioară besmetică...

Spuneam — dar nu-mi ridicam ochii, s'o văd dacă a tresărit subt insultă.

I-am ridicat mai tîrziu, cînd o ceaţă s'a pus între privire şi carte. Toată încăperea era năvălită de ceaţă. Miasma lăptoasă a mlaştinilor, intrată pe nesimţite prin fereastra deschisă. Flacăra luminării se împuţinase aburită. Lucrurile se estompau vag, îndepărtate, imaterial—numai ochii portretului scînteiau fosforic, ca ochii de topaz ai felinelor, în tufişuri, noaptea.

— Aşa dar, toată miza în scenă! — am hohotit tare, toate vicleşugurile unui film misterios! Ce proşti ai putut amăgi până acum, ca să crezi că tot aşa...?...

Ochii luceau fosforic, sfredelind ceaţa opacă, batjocoritori şi nepămînteni.

— Ce vrei? — am repetat nestăpînindu-mă, ridicat în capul oaselor şi ridicînd cartea cu scoarţele tari.

Am ridicat-o şi am lovit, aruncînd-o din toate puterile.

Flacăra luminării sfîrii şi se stinse.

Intunericul mă înghiţi; un întuneric murdar şi lăptos, aderent, de ceaţă. Dar am lovit bine: ochii fosforici nu mai sclipeau sus, erau acum la înălţimea mea, aprinzîndu-se şi stingîndu-se în întuneric, cum într'adevăr lucesc intermitent privirile sălbătăciunilor de noapte. Erau la înălţimea mea; portretul aşa dar, căzuse.

Calmat, am pipăit cutia de chibrituri, la căpătâiu, lîngă sfeşnic, unde o ştiam aşezată. Am frecat un chibrit, mai multe. Hîrtia umedă şi vîrful umed al chibriturilor, nu dădeau nici o scîntee. Le-am tras până la cel din urmă, şi am svîrlit cutia deşartă, blestemînd. Cînd am ridicat privirea, ochii fosforici nu mai erau acolo; scînteiau lîngă uşă. M'am repezit, în întunericul vînăt să pipăi tabloul pe care îl ştiam căzut: rama era intactă şi neclintită în părete, dar mîna n'a dat peste pînză — înăuntrul ramei a pipăit numai peretele gol şi aspru.

— Ce însamnă, nebuniile acestea? — am răcnit, întorcîndu-mă.

Fosforicile pupile, verzui şi aurii, clipeau acum în altă parte; în faţa ferestrei cu lumina lăptoasă. Am sărit să prind drăceştile lumini, şi au săltat alături. Ochii, deprinşi acum cu întunericul, desluşeau şi-un vestmînt alb, lipindu-se de zid, făcîndu-mi faţă. Incă odată m'am repezit, şi încă odată mi-a scăpat.

— Cu mine nu merg, nebuniile acestea! — am gîfîit cu încăpăţînare, izbindu-mă prin întuneric de scaune şi de lucruri, împiedecîndu-mă în haine şi întinzînd braţele, ca într'un joc de-a baba oarba, să încleşt aratarea jucăuşă.

Şi cea mai nebunească goană, începu.

Ochii scînteiau pretutindeni, iar mînele întinse, nu-i putea captura nicăeri. Lîngă uşă, de cealaltă parte a biroului, între pat

și mine, aproape de tot și scăpîndu-mi, cînd strîngeam brațele să cuprind fantasma albă și nu încleștam decît vidul. Gîfîiam în întuneric, mă opream să calculez o săritură; fantasma cu ochi de fosfor se oprea și ea cu lucirile neclintite, și cînd mă aruncam, îmi sdreleam degetele în zid, palmele în colțuri de fier, tîmplele în ușori. Odată i-am prins mîna și mîna s'a topit în strînsoare, fără nici o smucitură, ca ochii să-mi rîdă în față, cu arzătoarea lor lumină, rece și nepămînteană. Poate a durat numai cinci minute, desmeticul joc, poate un ceas. Toată îndărătnicia îmi era, să dovedesc—să dovedesc cui? — că n'am nici o frică și că nu voiu conteni, până ce nu voiu avea aici, în mîni, capturată, dezlegarea absurdei arătări.

M'am oprit să-mi șterg cu dosul palmei, fruntea udă și înfierbîntată; ochii cu recea dogoare s'au oprit și ei, în dreptul ușii. M'am aruncat, svîcnind cu mînie de taur orbit de năvala sîngelui în creer; arătarea albă s'a strecurat în coridor, deșirîndu-se și oprindu-se, să mă aștepte în capătul cel mai întunecos. Am căzut, m'am ridicat, am înaintat bîjbîind în umbra de besnă, condus numai de scînteerea ochilor. Pe urmă în altă încăpere și în alta și încă în alta, jos pe scări, în sala cu armuri. Se oprea, cînd întîrziam; o rupea înainte, cînd eram aproape. Tălpile goale se cutremurau pe lespezile reci ca ghiața, o clipă am avut nălucirea deșănțatei mele înfățișări, dezbrăcat, cutreerînd coridoarele negre, după o arătare, după stafia, de care-mi rîdeam cu atîta siguranță, eri, și aseară, și adineori, și care acum, își rîdea dînsa de mine... Dar nimic pe lume, nu m'ar fi oprit. Voiam să văd, să știu cum are să sfîrșească, să-mi dovedesc... Să-mi dovedesc, ce?

S'a rezemat de-o armură. M'am aruncat să o cuprind în brațe, la un loc cu armura. Omul de fier s'a prăbușit pe lespezi, cu o detunare care a răscolit ecoul în toate sălile castelului pustiu și sonor; dar arătarea, neatinsă, mă aștepta în ușă. Încă odată m'am năpustit, după ea, afară.

Ce lună putredă, între nori bolnavi și ce lumină lăptoasă!

Dintr'o singură aruncare a ochilor am întrevăzut-o, sus pe cer, și îndată, privirea a coborît să regăsească fantasma cu ochii de fosfor, ca să nu-mi scape cumva. Mă aștepta, la colțul zidului; a ocolit spre cealaltă față, în parcul cu mlaștini. Luna își trase un nor vînăt peste față; întunericul de sus, fu deodată dens și opac.

Dar numai întunericul de sus. Căci jos, toată întinderea parcului, cu scheletele strîmbe și prăbușite ale copacilor, era luminată straniu de muceda irizație a miasmelor. O pîclă verzue, în care dănțuiau sîmburi de flăcări, înfășurate în vată.

Numai o clipă am avut răgaz să mă opresc, vrăjit de fantastica iluminație. Fiindcă îndată, arătarea mi-a jucat în față, aproape de tot, cași cum ar fi vrut să mă cheme la hotărîrea mea și să mă sustragă dela vre-o șovăială. Aici, nu eram doar, ca să admir un spectacol! Aveam altă datorie. Și am alergat după sprintena arătare, albă și jucăușă, printre luminițile care se aprindeau

și se stîngeau suflate de vînt, alergau alături cu noi, ne întreceau și-și transmiteau lumina, dela una la alta, o mie de mii de candele gălbui, albastre, verzi și roșii și de toate culorile curcubeului.

Fantasma poposea, se răsucea să mă aștepte. Atunci, cele două lumini fosforice și neclintite, păreau luceferii suverani ai constelațiilor dănțuitoare de jos. Numai ochii aceștia rămîneau reci, în neclintire, iar toată puzderia luminilor nestatornice din smîrcuri, alergau din flacăre în flacăre să se apropie și să-i facă un covor de licurici împrejur. Smunceam picioarele goale, scufundate în glodul chiftit și mă repezeam. Arătarea se deșira imaterial înainte, trecea prin trunchiurile răsturnate, gonea întovărășită de toate flacările miasmelor fugind laolaltă cu noi.

Am ajuns la zid; înainte de a trece dincolo, am privit odată îndărăt. Toate luminile din urmă erau stinse. Numai castelul Kelemeny, în întunericul aspru ca un postav, se vedea îmbăiat într'o lucire gălbuie și sulfuroasă; lumină care nu venea de nicăiri și s'ar fi spus o sudoare satanică a zidurilor dospite de umezeală și de mucigaiu. Umbra albă, îmi jucă înainte, ochii cu arzătoarea răceală, mă îndemnară impacient: — „Haide! Ce-aștepți? Unde te uiți?"... Iar șerpuit, se strecură dincolo de zid, unde nemărginirea smîrcurilor se întinse iluminată de zvîrcolirea clipirilor gazoase. Subt tălpi, în glodul desgustător, simțeam vietățile băloase încovrigîndu-se în jurul degetelor, îmi scuturam scîrbit piciorul din fugă, și goneam încă, încă, sărind peste ochiuri păcurii de apă, călcînd în flăcări care se stingeau brusc, împleticindu-mă în rădăcini inodate, care mă atrăgeau îndărăt...

Și deodată, răsuflarea mi s'a gîtuit de spaimă.

În urmă, mai alerga cineva.

— Uuuu! Ululu! Uuuu! Ulu-lu!

Gușatul, cu mînile lungi, cu pașii răschirați, venea șuerîndu-și răsuflarea din cimpoiul de carne, urlînd...

— Uuu! Ululu! Uuuu-Ululu!..

Cu toate puterile adunate, am început să gonesc mai desnădăjduit, înainte fugărind arătarea albă, în urmă fugărit de privirea omenească, pe care nu o știam ce vrea și de ce aleargă.

— Uuu! Ululu! Uuuu-Ululu!

Este contagioasă sălbătăcirea? Ceva din strămoșii lacuștri s'a deșteptat în mine? Nu știu; dar m'am trezit în goana nebunească, urlînd și eu pe întrecutele, cu gușatul tîmp și nevolnic.

— Uuu! Ulululu! Uuu-Ululu!

Ne îngînam și ne întreceam, din fugă întorceam capul pe jumătate fiindcă îi simțeam răsuflarea gîrîită în spate, zvîcneam mai încordat și urlam mai bestial:

— Uuuuu! Ulululu! Uuu-Ululu!

Nici un obstacol nu mă mai oprea. Nici un desgust. Uneori piciorul intra până la gleznă, stropi de abces mă împroșcau în obraz și în ochi, simțeam în gură gustul leșiatic și spurcat al putreziciunilor fermentate, pielea mă ustura de tăeturile săbiilor de

papură şi poate de muşcăturile animalelor băloase; dar nimic nu mă oprea, ca o fiară slobozită din mijeala veacurilor. Eram doi, care goneam după arătarea lacurilor, şi dintre amîndoi, nu guşatul era cel mai aproape de animalitate.

— Uuu! Ulu-lu!—urla, la spate, rotind labele uriaşe de gorilă.

— Uuuuu! Ululu! Uuuu-Ululu-unu!—răspundeam mai îndîrjit, cu un glas pe care nu mi-l cunoşteam şi tot nu mi se părea îndestul de fioros.

Cînd deodată, alba fantasmă, s'a oprit, şi atît de neaşteptat, încît nu mi-am putut curma goana şi am trecut prin imaterialul vestmînt. Am vrut să mă întorc, să văd unde s'a topit, s'o caut îndărăt, jucînd în altă parte, chemîndu-mă, cum făcuse până atunci. Ceva s'a prăbuşit în creştet, trosnindu-mi ţeasta; toate luminile dănţuind pe lacuri s'au stins brusc şi am căzut cu faţa în glodul vîscos.

Intr'atît mi-am adunat ultimile puteri: să-mi întorc obrazul, nările şi gura din mîlul acru şi dospit, ca să-mi feresc răsuflarea liberă. Şi să văd, păşind peste mine şi fugind mai departe, cu mînile vînturate roată, guşatul, cu răcnetul lui triumfal şi acum rămas singur, stăpîn:

— Uuuu! Ululu! Uuuu-Ululu-uuu!

Fundul oceanului era abia luminat, de un crepuscul livid. Madrepori, cu braţe de sfeşnic înflorite, întindeau o feerică pădure în adîncul înăbuşitor al apelor. Săgetau peşti lungi ca suliţile, se opreau peşti laţi cît tăvile, cu ochi bulbucaţi şi ficşi. Stelele mării, gigante, îşi roteau cele cinci braţe ca roza vînturilor. Vietăţi străvezii colorau încet, balansînd clopote fără de sunet. Şi raci uriaşi şi mustecioşi, necunoscute animale de toate culorile, peşti torpilă descărcînd baterii care cutremurau apa, caracatiţe cu braţe înodîndu-se desgustător, înaintînd zvîcnind din pomparea cu bulbuci a lichidului, viermi, crabi, moluşte şi toate jivinele monstruoase şi fantastice ale profunziunilor; unele mai divine ca paserile şi florile paradisului, altele mai scîrboase şi hîde ca arătările de vis rău, treceau în nesfîrşită procesiune pe dinaintea ochilor, vînîndu-se, ascunzîndu-se, gonindu-se şi îmbrăţişîndu-se în oribile spasmuri.

Aerul ţevii din îmbrăcămintea de scafandru, se împuţina înăbuşindu-mi răsuflarea. Numai aceasta m'a făcut să clatin semnalul care avea să mă tragă în sus, despărţindu-mă cu părere de rău, de magica lume a adîncurilor. Reflectorul puternic al lămpii electrice, tăia brazde luminoase scormonind unghere de stînci, unde se ascundeau subt alge alte vietăţi necunoscute—îmi făgăduiam, mîne să mă întorc, odihnit, pentru altă explorare. Acum funia mă ridica legănat, cu greutăţile de plumb atîrnate de picioare, lăsînd dedesubt mişuneala multicoloră din pădurea vrăjită de madrepori.

Apa era mai subţire şi mai luminoasă. Sprinten jucau numai suveicile peştilor. Mai repede! Am scuturat semnalul cu sonerie, să mă smuncească mai repede, fiindcă îmi vîjîiau tîmplele şi în îmbrăcămintea de oţel, deschideam gura sufocat, ca puii de şoarec subt clopotul aparatelor de făcut vidul, în laborator.

Ce-a fost aceasta?

Ascensiunea s'a oprit. Toată lumina s'a înceţoşat acoperită de o caracatiţă enormă, care-şi întinde multiplele braţe cu ventuze în capăt, să mă cuprindă, mă strînge încolăcit de-mi trosneşte îmbrăcămintea articulată de metal, mă priveşte cu ochii holbaţi din capul fără frunte şi cu o smucitură mi-a smuls ţeava, prin care aerul a fugit, lăsînd să gîlgîie apa ucigaşă: uuuu-ululu, uuuu-ululu! Mă svîrcolesc fără putere, cu vinele plesnind şi cu răsuflarea retezată; ochii imenşi şi neclintiţi, aproape de tot deasupra ochilor mei, mă privesc atent, cu o crudă şi satisfăcută curiozitate — şi caracatiţa rîde, rîde cu glas omenesc.

Cu o ultimă desnădejde încerc să resping vîscoasa îmbrăţişare. Tentaculele se desprind; au rămas numai ochii plecaţi pe fruntea mea, bulbucaţi şi sticloşi. Le implor îndurare. N'am venit cu nici un gînd rău. Nu voiu mai turbura niciodată împărăţia apelor. O nevinovată şi omenească curiozitate... Dar niciodată nu mai revin; jur! Ochii se îmbunează, aplecaţi cu aceiaşi atenţie să-mi sondeze privirea, de astădată fără cruda răutate. Tot mai aproape, mai atent şi mai îndelung, până ce se prefac în ochii gălbui, de după ochelarii cu lentila bombată şi cu ramă de bagă, ai avocat-doctorului juridic, Silvestru Hotăran.

— Uff! Bine că dădu Sfîntul şi te-am văzut întors la viaţă!—suspină uşurat avocat-dr. juridic Silvestru Hotăran, îndreptîndu-se greoiu de şale şi strîngîndu-mi mîna întinsă neînsufleţit pe cearşaful alb.

Incerc să surîd. Incă nedumerit unde mă aflu. Rotesc ochii: pereţi albi ripolinaţi, fereastră înaltă fără perdele, patul de fier, şi peste cap, la căpătâiu, foaia de observaţie. Aşa dar, o cameră de sanatoriu. Ce blîndă şi bună e lumina caldă, năvălind val, prin fereastră deschisă! Şi garoafele de pe mesuţa de metal, ce miros dumnezeesc!

Vreau să mă mişc între pernele mari. Nici braţele, nici trupul nu se supun.

Avocat-dr. juridic Silvestru Hotăran, mă contemplă cu o maternă încîntare, frecîndu-şi mînile bunduce şi păroase.

— Aşa dar, mi-ai şi făcut o istorie, cum ai rămas singur!—mă mustră cu bunătate, clătinînd a ameninţare inofensivă, arătătorul scurt şi gros, ca un francfurter.

— Cine şi-a imaginat?... Prostii... Nici eu nu ştiu... am îngăimat, desvinovăţindu-mă şi încă odată, încercînd să mă întorc pe o coastă.

— Acum stai liniştit!—îmi porunceşte, aşezîndu-se alături, pe marginea patului. Totul e bine, dacă sfîrşeşte bine... Şi totul s'a sfîrşit mai bine de cît îmi închipuiam. Singurul necaz, l-ai tras

dumneata... Dar acum, că te văd trecut de criză, pot spune că mi-ai fost un noroc. L-ai plătit scump, erai să-l plăteşti cu viaţa, dar, dragă domnule, ai deslegat o taină... Ai limpezit o controversă juridică, de la care puteam să mai aştept încurcături...

— Nu înţeleg, am spus.

Avocat-dr. juridic Silvestru Hotăran, îmi puse pe umăr, palma lată ca o broască ţestoasă în chip de prietinească solicitudine:

— Ai să mai ai răbdare şi am să-ţi povestesc. Acum nu trebue să te osteneşti... Medicul ţi-a recomandat linişte...

— Şi dumneata crezi că o să am linişte, dacă nu-mi spui acum?... Tot timpul am să mă gîndesc... Am să fac tot soiul de suposiţii!—m'am îndărătnicit, abia întors la viaţă şi din nou stăpînit de demonul curiozităţii. In loc să dorm sau să nu cuget la nimic, am să-mi frămînt mintea să aflu... Dumneata, numeşti aceasta, linişte?—am stăruit, înţelegînd că fermitatea d-rului juridic Silvestru Hotăran începe să se clatine.

Se ridică în picioare, măsurînd cu paşi apăsaţi de cîteva ori camera în lung şi-n lat, cu mînile la spate; privi pe fereastră, se întoarse.

— De altfel, poate e mai bine, spuse,—oprindu-se şi trăgîndu-şi scaun, în faţa mea. Toată istoria e scurtă... Acum două săptămîni, cînd te-am găsit...

— Acum două săptămîni...—am întrebat, şi îndată am căutat cu ochii la calendarul din părete. Intr'adevăr: 29 August... Sînt două săptămîni de cînd zac fără conştiinţă...

— Acum două săptămîni, reluă avocat-dr. juridic Silvestru Hotăran, cînd te-am găsit căzut în mlaştina aia ticăloasă, după ce te-am adus aci, la Cluj, să te predau în sama medicilor, ni-am întors să procedăm la o anchetă mai amănunţită... Cu autorităţile bine înţeles. Şi n'am greşit. Am descoperit la cîţiva paşi, de unde căzuse-i, în nămol, îngropat şi în descompunere, trupul contesei Aranka Kemeny... Ne-a fost uşor să stabilim identitatea... După inelul din deget, carabina de alături, ce s'a mai putut cunoaşte din îmbrăcămintea putredă... Mai greu, este de stabilit cum de-a ajuns acolo... Părerea judelui, e că s'a înecat şi că trupul s'a scufundat singur, cu timpul, în mlaştină.

S'a înecat din accident, sinucidere, asasinat? Aceasta, dragă domnule, n'are s'o ştie niciodată, nimeni. Ca măsură de precauţie a fost arestat Ghyla, guşatul... Dar e un nevolnic; nu-i poţi scoate un cuvînt, e mai dobitoc decît dobitoacele din curte... L-am arestat, fiindcă e frate cu fostul locotenent Tivadar Vago şi fiindcă după spusele slugilor, îşi adora cu simţirea lui de guşat, stăpîna... Mi-am spus că poate gelos pe cele cîteva plimbări nevinovate ale Contesei Aranca în tovărăşia lui Tivadar Vago, în cugetul lui de nerod şi de nebun, va fi mijit ideia crimei... Dar acestea sînt numai presupuneri. Fapt este, că descoperirea a înlăturat cea din urmă complicaţie. Inţelegi bine, că în materie de succesiune, data morţii e de cea mai mare însemnătate. Dacă se dovedea că Aranca a murit după contele Andor, atunci asupra averii puteau să ridice pretenţii succesorii ei ascendenţi, adică neamurile Anei Porumbacu, Gheorghe Porumbacu şi aşa mai departe. Cu alte cuvinte tot felul de complicaţii. Acum lucrul e simplificat: ultimul decedat în ordine cronologică, e contele Andor, şi cum a murit fără testament, averea merge după lege succesorilor de drept, în speţă, clienţilor mei... După cum vezi, datorită peripeţiilor dumitale au fost înlăturate şi cele din urmă dificultăţi juridice. Pot spune, că îţi datorăm recunoştinţă.

— Merçi!— am întrerupt sec, fără entusiasm, aflînd prozaicul desnodămînt al peripeţiilor pe care nu le va şti niciodată, nimeni.

Şi am tăcut un timp, cu ochii închişi, revăzînd fantasma albă şi sprintenă a domniţei Aranca, despre care acum înţelegeam că-şi căuta odihna unui mormînt creştinesc şi de aceia chema trecătorii s'o izbăvească din putreziciunea smîrcurilor.

Pe urmă, într'un tîrziu, mai mult de politeţe, decît de curiozitate, am întrebat:

— Dar castelul? Biblioteca? Licitaţia a fost?

— O! da!—răspunse, frecîndu-şi mînile cu stăpînită satisfacţie, avocat-dr. juridic Silvestru Hotăran. Au mers lucrurile mai fain, decît mă aşteptam.

Plecîndu-se să-mi destăinue, cu glas mai scăzut:

— Am pus să liciteze, pentru două mii de jugăre de bălţi, un om al meu... Le-am luat pe nimic. Nici nu se prezinta să le liciteze nimeni. Cine, ce să facă, cu două mii de jugăre de bălţi, papură şi smîrcuri?... Cuibar de ţînţari şi de friguri palustre? Eu, o iau sistematic. Irigaţii, canalizări... In cinci ani de muncă, scot aur... Şi sînt şi cu conştiinţa curată: n'am oferit, decît fiindcă nu se prezinta nimeni. Nu-i drept, dragă domnule?

In loc de răspuns, ochii mei s'au oprit stăruitor, la paharul deşert de la căpătîiu; cu urme grase şi opace de degete. „Exact, limpede ca acest cristal!"—am gîndit, amintindu-mi episodul de acum două săptămîni, cînd avocat-dr. juridic Silvestru Hotăran, dăduse odată greş, invocînd puritatea cristalului. Am gîndit, dar nu mi-am rostit gîndul. Avocat-dr. juridic Silvestru Hotăran, urmărindu-mi privirea, înţelese cu toate acestea la ce-am cugetat, fiindcă roşi, dovedind o subtilitate în cetirea gîndurilor ascunse, la care nu m'aşi fi aşteptat, nici cînd.

— Şi cărţile? Biblioteca?—am întrebat, numai ca să risipesc jena acestei osînde fără cuvinte.

— A! cărţile!—vorbi cu însufleţire, avocatul-dr. juridic. Inchipueşte-ţi, dragă domnule, că am avut cea mai mare surprisă. Mă temeam că n'are să se prezinte nimeni. Şi a venit un ovrei tocmai de la Pesta, un anticar care cunoştea dinainte biblioteca. A oferit, cît nu mă aşteptam; zece mii de pengö"... Dar am avut grijă şi de dumneata, dragă domnule; m'am înţeles cu el, să aleg întîiu măcar o sută de volume pentru dumneata... Şi m'a ajutat el, foarte detreabă şi serviabil. Uite!—îmi spuse arătîndu-mi înşirate jos,

pe dușumea, lîngă perete, un șir de cărți cu fericirea unui om care a pregătit o mare și plăcută surpriză.

Am vrut să mă ridic într'un cot, să privesc lacom.

— Te rog, stai liniștit!—mă îndesă la locul meu, avocat-dr. juridic Silvestru Hotăran, cu palma lată cît broasca țestoasă. Ți le aduc eu, să le vezi, pe rînd...

Și îmi cără pe rînd, cărțile, ștergîndu-le praful de pe legăturile de piele, cu batista despăturită și așteptînd exclamațiile mele de surpriză și de recunoștință, cu seninătatea bună a unui bunic care a pus la cale cel mai neașteptat dar, nepotului.

Erau numai cărți ocultiste, de magie, de spiritism și de reîncarnații, toate noui, de trei și de patru decenii, alese după cît se înfățișau de arătoase, legăturile proaspete și aurite. Toate prețuind, pentru mine, mai puțin decît greutatea lor la cîntar. Nici una, din celelalte, rare și prețioase, rătăcite măcar din întîmplare. Anticvarul „serviabil", dela Pesta nu se oferise degeaba, să adaoge priceperea lui, la nepriceperea avocatului procurist. Dr. juridic Silvestru Hotăran, mă privea încîntat și oarecum mirat, de prea searbădul meu entuziasm.

— Zici, că pentru toată biblioteca a oferit zece mii de pengö?... Cît face zece mii de pengö, în monedă romînească?—am întrebat, privind în plafon, unde se topea tot furgonul meu himeric cu cărți: o avere.

— Aproape trei sute de mii de lei!—răspunse prompt și triumfal, dr. juridic Silvestru Hotăran. Ași fi fost încîntat după evaluarea mea să luăm cincizeci de mii de lei; și a dat trei sute de mii... Un nebun!.. Nu m'ași mira să aflu că a ajuns la faliment în scurtă vreme...

— Doctore, doctore!—am rostit amar... Biblioteca contelui Kemeny, prețuia cu ochii închiși, cinci-șase milioane... Erau cărți acolo, care au să fie plătite, una singură, cu zece mii de pengö și mai mult.

Avocat-dr. juridic Silvestru Hotăran, mă privi cu neîncredere, prin ochelarii lui bombați. Pe urmă dădu din cap, și se apropie să-mi așeze mai bine, subt bărbie, cearșaful alb;

— Nu trebuia să te ostenesc... A spus bine, medicul. Ai încă febră. Să-ți punem termometrul.

Cezar Petrescu

Dela New-York la San Francisco [1]

I. Regiuni culturale

Nu aveam de loc de gînd să pornesc pe un astfel de drum din mai multe motive. In primul rînd distanța intre cele două orașe este imensă—aproape 5000 kilometri, deci odată și jumătate drumul București-Paris. In al doilea rînd căldurile estivale ale părții sudice și centrale ale Statelor Unite sînt mult mai sufocante decît ale noastre, deoarece la căldură se mai adaogă și umiditatea caracteristică mai mult regiunilor subtropicale și tropicale. In fine, regiunea prin care America a contribuit la civilizația modernă (accentuez civilizație și nu cultură) este regiunea din jurul orașului Chicago, centrul americanismului modern și expresiunea cea mai clară a spiritului american, aflat la o distanță de 1500 klm. de New York. Aici în jurul marilor lacuri este centrul industriei americane și aparatul prin care produsele agricole se scurg spre Europa. Aici se află și bursele și silozurile de grîne cele mai moderne precum tot aici s'au născut și de aici s'au răspîndit și instituțiile economice și sistemele pe producție care prin rezultatele lor au atras ochii lumii asupra Americii în epoca de după războiu.

Cu toate acestea pentru o înțelegere a vieții americane in toto, cunoașterea vestului este indispensabilă. Problema Negrilor nu se poate studia decît în sud. Rezultatul mecanizant și standardizarea, adică uniformizarea formelor de viață sînt mai bine apreciate atunci cînd sînt privite pe fonduri geografice cît mai

1 O introducere mai strălucită și mai exactă în viața americană decît acea a lui Jean Bart (E. Botez) *Peste ocean* nu cunoaștem în nici o limbă. Pentru un studiu aprofundat asupra problemelor etnice, economice și politice ale Americii, recomandăm A. Siegfried: Les Etats Unis d'aujourd'hui, Bibliothéque du Musé Social, Editura Armand Colin, care înlocuește celebra lucrare a lui J. Bryce: The American Commonwealth (La Republique américaine, trad. franc.).

diferite. In fine problemele Pacificului sînt cu totul diferite de problemele Atlanticului și numai acolo poate un European înțelege de ce America nu se asociază mai strîns cu viața politică europeană. In fine este iarăși interesant de văzut până la ce punct metodele nouă de producție și buna stare economică generală a putut pătrunde toate colțurile Americii, care contrar celor crezute la prima vedere este mai mult un continent decît un stat, un continent imens care se bucură de toate climele și de mai toate aspectele geografice, dela regiunile subtropicale ale sudului, până la regiunile reci ale nord-vestului, în regiunea ghețarilor eterni, dela regiunea cu clima noastră continentală din jurul Chicago-ului până la regiunile semi-aride ale Arizonei și noului Mexico. Toate acestea subt o singură jurisdicțiune federală, o imensă unitate economică și politică care tind din ce în ce mai mult a o transforma și într'o singură unitate culturală.

Deocamdată pe bază geografică, climaterică și istorică America s'ar putea împărți în următoarele regiuni culturale:

1) Anglia Nouă (New England), conținînd statele din Nord de pe coasta Atlanticului, primele state americane formate de de non-conformiștii religioși plecați din Anglia din cauza persecuțiilor religioase, unde până și azi influența puritanismului persistă destul de puternic. Aici s'a dezvoltat până mai eri o cultură bazată pe biblie și pe protestantism calvinist, o filosofie care lipsită și de generozitate și de imaginație, atît de contrară firii omenești nu mai apelează atît de puternic la noile generații care tind a se emancipa. Este filosofia Americii care trece și care după cum vom vedea dă o luptă puternică contra noilor concepții și formelor de viață aduse de ceilalți emigranți non-protestanți, Catolici, Evrei și Slavi și care este nota caracteristică a Americii după războiu.

2) A doua regiune este Sudul dezvoltat de „Squires"-ii (boerii pămînteni) și lorzii englezi care au obținut terenuri întinse dela regii Angliei din secolul al 16-lea până la Revoluția de Independență a Americii și care au dezvoltat statele fondate de ei subt regimul muncii iobage și mai tîrziu din cauza lipselor de brațe pe sclavia Negrilor, aduși din Africa unde erau cumpărați de negustorii englezi pe diverse nimicuri de la triburile invingătoare și vînduți în Statele Unite. Se cunoaște bine luptele intestine negre provocate sau stimulate de acest comerț ale căror rezultate nu s'au șters nici până azi. Nu e nici o îndoială că depopularea unor părți din Africa, precum și ferocitatea și lipsa de încredere pentru semenii lor din alte triburi se datorește încă memoriilor zilelor negre, ce mai trăesc încă în tradițiile orale ale populațiilor băștinașe.

Contrastul între aceste două regiuni a fost natural foarte puternic mai ales cînd ne amintim că non-conformiștii, protestanți militanți și originar cu tendințe liberale și democrate reprezentau o reacțiune locală engleză contra absolutismului religios și feudalismului cu care biserica de stat anglicană era legată și părăsind vechea patrie în numele libertății religioase au pus la rîndul lor, în noua patrie bazele unui absolutism religios tot atît de intolerant. In fața acestui dogmatism calvinist (Wesley care a provocat mișcarea în Anglia își trage genealogia spirituală direct din Calvin) de o logică care trădează ușor influențele raționalismului cartesian și a spiritului francez, catolicismul apare foarte liberal pentru că ia în considerațiune slăbiciunile omenești, atitudine pe care Calvinismul o consideră scandaloasă.

Contrastul religios, social și economic dintre Nord și Sud era fatal să aducă conflicte dacă nu chiar o ruptură între aceste regiuni federate. Criza a izbucnit în 1865 și subt forma războiului civil a bîntuit ani de zile după care în cele din urmă sistemul sudist bazat pe sclavie a fost definitiv sdrobit de Președintele Abraham Lincoln, șeful confederației din Nord.

3) Regiunea bazinului sudic al rîului Mississipi centrată în jurul statului Louisiana, fostă posesiune franceză și vîndută americanilor.

4) Regiunea Sud-vestului, a statelor New Mexico și Arizona, anexate deabia în secolul al 19-lea dela statul mexican și care cea mai mare parte teren arid este încă ocupat în majoritate de Mexicani și Indieni și în care regiune aceștia din urmă au atins stagiul lor cultural cel mai înaintat de pe tot întinsul Statelor Unite.

5) Regiunea coastei Pacificului, California și celelalte două state Oregon și Washington cu climă mediteranee și grădini întinse de portocali și lămîi în primul, de tot felul de alte fructe în celelalte două din care ultimul are azi și pădurile cele mai întinse rămase pe teritoriul american.

6) Neglijînd statul Montana cunoscut pentru turmele sale de oi și în care adeseori auzi buciumul păstorului transilvănean, a șasea regiune este inima agricolă a Americii centrale în statele North și South Dakota, Minnesota, Iowa etc.... și in fine

7) Regiunea industrială din jurul orașului Chicago și al marilor lacuri.

Mi-am permis să fac această aridă diviziune pentru o orientare rapidă și pentru o înțelegere mai clară a întregului civilizației americane.

* * *

2. Aspecte și probleme etnice.

O privire rapidă asupra situației etnice în Statele Unite se poate arunca cu mult folos chiar în New-York, orașul de peste opt milioane de suflete, centrul financiar al Americii și poate cel mai caracteristic din punct de vedere al vieții moderne americane. Din punct de vedere al tradițiilor însă, din punct de vedere

al vechii Americi, religioase și puritane, Bostonul este și acuma centrul cultural.

New Yorkul este azi de fapt mai mult o conglomerațiune de națiuni aproape neasimilate, cu alte tradiții și cu alte culturi, unele mai rezistente asimilării, altele mai puțin. Asimilarea înseamnă adoptarea moravurilor și obiceiurilor nordice protestante atît de diferite de cele latine sau slave.

Pentru a pătrunde spiritul american este fără îndoială cert că înțelegerea doctrinei și mentalității coloniste este esențială. Siegfried a fost primul care să atragă atenția asupra acestui lucru și arată clar în lucrarea sa [1] deosebirea fundamentală dintre cei doi mari protagoniști ai reformei dintre Luther și Calvin, din care se trag toate sectele protestante. Pentru Luther, spune Siegfried, legile lumii sînt rele, natura este abandonată nedreptății și răului; în domeniul pămîntesc unde acționează statul, nu exista altă lege decît forța, evanghelia nu se poate aplica. Sfinților le este dat astfel să trăiască între ei, într'o societate spirituală, revendicînd cu gelozie independența mistică a vieții lor interioare. Pe pămînt însă Prințul care a primit dela Dumnezeu dreptul de a mînui spada, însărcinarea de a menține viața statului conform unor regule pe care morala nu e obligată să le cunoască și pe care însă Providența le-a voit astfel. Creștinul va fi deci servitor al statului în lucrurile lumești [2], fără a discuta, dar își va rezerva dreptul la libertatea sufletului său: concepție mistică religioasă, cinică din punct de vedere politic care face din credincios o individualitate spirituală suverană, dar un umil supus al statului.

Această concepție a moralei politice, democrația anglo-saxonă derivată din Calvin (democrația engleză sprijinită în nordul Angliei pe protestantism este astfel de origină calvinistă) [3] o socotește aproape drept un scandal. Calvin, după cum se știe, socotește în special doctrina ca un mijloc în vederea acțiunii. Datoria individului nu mai este acea de a se concentra în sine însuși ci de a conlucra la opera divină în lume: cu forțele reînoite prin grația lui Dumnezeu el devine un misionar în societate, datoria sa este aceia de a sanctifica viața socială, de a moraliza statul; nici nu e vorba de a admite două domenii separate, spiritul lui Christos trebue să pătrundă viața întreagă. Ceiace de aici înainte devine primordial, nu mai este despărțirea unui suflet rănit care se retrage pentru a rămîne curat, ci comuniunea socială a creștinului în acțiune. Din quasimedievalismul lui Luther ce transpunere imediată în idealismul practic al anglo-americanilor. Ce drum mai ales către acest fenomen așa de adevărat, anglo saxon, simțul grupului? Individualistul de formație latină suferă în Statele Unite de a și simți tot timpul personalitatea sa zdrobită. Nu trebue el să înțeleagă că în concepția calvinistă ceiace devine celula veritabilă a organismului social, subiectul însăși al vieții religioase nu este individul ci grupul?

Vae soli!—iată marele blestem al Americii: decența, statistica, toate forțele sociale te constrînge de a te îngloba într'o colectivitate. Libertatea în aceste condițiuni nu mai apare ca un drept fără limite, ea nu se mai concepe decît reglementată, limitată de o rețea strînsă de discipline morale; nu e vorba de o libertate care rezistă autorității ci din contra de o libertate care se dă ca o datorie de a o sprijini, nu fără a se fi asigurat însă că statul lucrează spre a realiza pe pămînt idealul protestant.

Cine nu prinde această mentalitate dela început riscă să nu înțeleagă America și deci s'o subevalueze. Toată viața americană, naționalismul, misionarismul, atitudinile de toate zilele chiar și acelor ce pretind a se fi emancipat spiritualicește, se atașează acestei filosofii. Ce sînt doară majoritatea acestor universități americane populare dacă nu biserici laicizate unde spiritul misionar nu este mai puțin vizibil? Caracterul naționalismului american de exemplu este vădit religios și protestant. Pentru masa americană veche, a fi bun patriot este aproape sinonim cu protestantismul și de aici lipsa de încredere către catolici, evrei și ceilalți care sînt considerați ca neasimilați prin faptul însăși al religiei lor. Doar misionarismul nu este el aici mijlocul cel mai comun de americanizare? Cînd emigrantul sosește nu este el primit de aceste societăți de americanizare care le oferă atîtea avantaje, mese gratuite Duminica, școli de învățarea limbii engleze și în fine în cazul cînd noul venit intră în comunitatea religioasă protestantă frații coreligionari nu caută ei imediat a găsi un loc potrivit noului prozelit?

In fine fundațiile acestea americane atît de numeroase ce dispun de milioane de dolari pentru scopuri de îmbunătățiri sociale nu sînt ele pornite din spiritul misionar american?

Fenomenul reacționează și asupra noastră căci Baptismul și atîtea alte secte recente sînt în majoritatea cazurilor rezultanta transilvăneanului americanizat dar reîntors la vatră.

Cum pe de altă parte peste 40% din populația actuală a Statelor Unite sînt născuți în afară se poate ușor vedea că problema asimilării lor devine destul de dificilă. Lupta și conștiința de sine a minorității calviniste care de altfel controlează puterea de stat și viața economică și socială a devenit foarte trează și plină de teamă pentru ziua de mîne.

Luînd New Yorkul drept exemplu găsim în el aproape două milioane de Evrei în majoritate veniți din Răsăritul Europei (Evrei așkenaziți), peste un milion de Italieni și aproape 1 milion de Irlandezi. Pe lîngă aceștia atîtea și atîtea insulețe de emigranți aparținînd tuturor raselor și aproape tuturor națiunilor de pe

1 Vezi lucrarea recomandată în nota din prima pagină a acestui articol.
2 Influența Paulistă este extrem de clară de altfel în Luteranism care în legăturile cu statul în practică are mai mult în comun cu Catolicismul decît cu Calvinismul. (nota noastră).
3 Paranteza noastră.

pămînt care dă acestui oraş un caracter cu totul cosmopolit şi heterogen. O singură unitate este însă aparentă şi care prin materialismul ei imperios este cu totul dominantă: unitatea ce porneşte din formele de viaţă impuse de sistemele moderne de producţie în massă despre care vom vorbi mai tîrziu.

In privinţa acceptării de noi veniţi sînt două curente în America. Primul curent a fost acela care a dominat politica americană până la 1924 şi anume a primirii tuturor acelora care voiau să se refugieze de asuprirea feudalismului european, tuturor acelora ce fugiau de autocraţia tronurilor, tuturor acelora urmăriţi de urgia tiraniilor politice. „Deschideţi porţile asupriţilor pămîntului" era şi este încă doctrina acelora din ei care se rataşează la tradiţia liberală a primilor veniţi, persecutaţii religioşi ai regilor şi aristocraţiei britanice.

A doua doctrină este aceia nordică şi anume a deschide porţile larg numai raselor nordice, Englezi, Scoţieni, Scandinavi la care unii ar adăoga poate şi Germani şi Francezi din nord dar ar exclude cu ferocitate rasele mediteraniene (Italieni, Germani catolici, Francezi de Sud, Portughezi) precum şi Europa centrală şi de Răsărit. O întreagă literatură ridiculă de superioritate a raselor nordice a fost compusă şi răspîndită de protagoniştii teoriei iar legile de restricţie a imigraţiei trecute în 1921 şi modificată în 1924 reprezintă vederile şi prejudecăţile acestora. Cu toate acestea din studiul emigraţiei americane se poate vedea destul de clar că deşi concluzia generală trasă asupra superiorităţii nordice este ridiculă, totuşi se poate înţelege uşor cum pe baza calităţii emigraţiei în Statele Unite această teorie a putut pătrunde cu atîta putere şi exclude celelalte elemente Iată tabloul emigrărilor nordice şi slavo-latine în Statele Unite între 1860 şi 1920.[1]

	Imigraţie Nordică	Imigraţie Slavo-latină
1860—1870	98.4%	1.6%
1870—1880	91.6	8.4
1880—1890	80.2	19.8
1890—1900	48.4	51.6
1900—1910	23.3	76.7
1910—1920	22.8	77.2

Prin urmare pe cînd între 1860 şi 70 mai mult de 98% din emigranţi provineau din ţările nordice, dela 1910—1920 peste 77% vin din ţările slavo-latine.

Este fără îndoială că din punct de vedere al moştenirii biologice (hereditare) şi al calităţilor reale imigraţia nordică a fost superioară imigraţiei slavo-latine şi iată cauzele:

1 A. Siegfried—Les Etats Unis d'aujourd'hui, pag. 6.

1. In trecut primii coloni au fost atraşi nu numai de pămînturi gratuite dar plecau şi din motive culturale, erau cu alte cuvinte firi sublimate.

2. In ţările nordice în genere se preda în şcoli limba engleză şi cum limba este instrumentul principal prin care un intelectual îşi cîştigă existenţa, o mulţime de intelectuali din ţările nordice, au fost atraşi în Statele Unite şi astfel clasele sociale şi abilitatea înăscută şi-au dat toate o proporţie oarecare noului continent.

3. In al treilea rînd aceşti intelectuali mai erau atraşi şi de faptul că America reprezentînd o psihologie nordică şi forme de viaţă nordice şi protestante, aceşti intelectuali erau atraşi într'o atmosferă congenială lor.

4. Al patrulea motiv toţi aceşti emigranţi veniau dintr'un mediu economiceşte mai înaintat decît mediul slavo-latin şi ca atare majoritatea nu erau plugari sau oameni fără cunoştinţe de meşteşuguri ci toţi sau marea majoritate aveau meserii bine definite.

Pe de altă parte emigraţia slavo-latină de după 1880 era calitativ inferioară imigraţiei nordice din motive lesne de înţeles.[1] In primul rînd coloniştii nu mai erau atraşi de alte motive decît de cele economice. In al doilea rînd companiile de vapoare interesate în a transporta cît mai mulţi, au început a face o propagandă activă şi a înlesni plecarea oricui.

Selecţiunea naturală ce se forma înainte prin lipsa acestor înlesniri nu mai exista. In al treilea rînd cum limba engleză nu se preda în majoritatea ţărilor latino-slave, intelectualii nu au luat parte decît foarte puţin (ceva numai după revoluţiile naţionalităţilor din vechea Austro-Ungarie, revoluţii care dînd greş a forţat pe mulţi dintre ziarişti, conducători, să-şi caute o altă patrie, neputînd suferi tirania austro-ungară) la emigrare şi deci calitativ nu au contribuit de loc la această emigrare.

Concomitent cu această cauză trebue să punem şi lipsa de atracţie a elementelor intelectuale şi a claselor superioare latino-slave pentru cultura şi formele de viaţă nordic-protestante, atît de reci şi atît de lipsite de artă şi poezie în cele şase zile lucrătoare, plin de bere şi de biblie în ziua şaptea, biblie pe care nordul elefantin (aceşti barbari interesanţi cum îi numeşte Santayana) a luat literă cu literă ceiace imaginaţia bogată de orientali a Evreilor a lăsat spre a fi interpretat simbolic.

Dacă slavii şi mediteranienii nu au avut protestantism decît pe o scară foarte redusă se datoreşte bogatei lor imaginaţii care i-a salvat de ridicolul unor controverse care nici acuma nu au contenit. Tot aşa şi absurda controversă între ştiinţă şi religie nevitabilă cînd textele se interpretează „ad litteram" tot în Nordul Europei a trebuit să se dezbată cu atîta acerbitate, pe cînd

1 Aceste ţări se pot de altfel felicita că au pierdut mai puţină calitate umană decît nordul Europei.

francezul sau mediteranianul trecea direct și tăcut din acism în agnosticism atunci cînd își punea alternativa, care natural nu putea fi altceva decît o chestiune pur personală. Ba mai mult, bun agnostic el nu se despărțea de biserica tradițională a cărui valoare estetică și morală pentru elită cît și pentru mulțime nu se poate tăgădui. Doară estetica, atît de mult cultivată în biserica catolică și greco-ortodoxă nu este ea organul cel mai puternic de moralizare? In fața bisericii protestante, acest locaș rece, lipsit de orice element artistic și plin de sermoane semidocte ce poate face el mediteranianul sau slavul, fire artistică și rafinată? Am luat biserica ca element de comparație aici între o concepție de viață și cealaltă pentru că este poate și drumul de înțelegere cel mai ușor către cele două mentalități.

In fine în al patrulea rînd mediul slavo-latin, neindustrializat încă nu a trimis în America decît lucrători necalificați sau țărani plugari care, fără capital și fără carte, s'au îndreptat fie spre orașe unde au umplut locurile cele mai umile sau au devenit muncitori agricoli cu puține șanse de a deveni independenți.

Pe baza comparativă a acestor imigrații, rezultatul unor cauze specifice, teoria superiorității nordice—luată în atît serios de mica burghezie a Americii provinciale,—a putut lua naștere. Ce știe americanul din sudul sau vestul Statelor Unite de civilizația sau cultura mediteraniană sau a răsăritului Europei, el care, nu a văzut decît reprezentanții unei singure clase, oameni necăjiți plecați pentru o pîne mai bună. El compară imediat massa poporului american sau masa imgranților nordici cu acești umili reprezentanți ai Mediteranei și iată teoria nordică.

Situația este de fapt tragică prin simplismul ei. Copilului american nici nu-i trece prin minte măcar (studiile de istorie europeană cu excepția studiilor istoriei Angliei sînt cu totul neglijate atît în școlile secundare cît și în Universități) că în țara de origine a acestui emigrant sînt și alte clase sociale, este și o altă cultură și o civilizație cel puțin egală cu a sa! Această situație de provincialism à outrance începe însă să mai dispară ca rezultat al călătoriilor intreprinse de americani în perioada de după războiu. Natural asemenea vederi sînt foarte rare între oamenii culți sau cei mai avuți care crescuți în medii mai culte au avut ocazia de a studia sau discuta astfel de probleme cu cei umblați, dar în massa americană asemenea idei sînt comune. Fiecare țară este judecată după calitatea emigrației venite în Statele Unite. D-na Hamilton, profesoară de igienă industrială la Universitatea Harvard, (cea mai renumită universitate americană) îmi confirma această observație. „Noi judecăm țările europene după emigranții trimiși ceiace revine la faptul că judecăm fiecare țară după politica pe care o duc față de săraci!"

Deaceia, continuă d-na Hamilton, avem o mai bună impresie de Bulgari decît avem de Italieni pentru că în Bulgaria a existat totdeauna o democrație economică și astfel s'a dezvoltat în fiecare un spirit puternic gospodăresc pe cînd în Italia d-lui Mussolini și astăzi oamenii sînt exploatați—mă refer în special la condițiile agricole și industriale din Sud (de unde vin majoritatea emigranților italieni) — ca Heloții Spartei antice.

Asupra Romînilor nu există—scriem lucrul cu foarte multă mulțumire — prejudecăți în mintea Americanilor. In primul trebue să amintim numărul relativ foarte mic de imigranți romîni așa încît cu greu s'a putut forma o opinie generală despre ei. In general din contra sîntem văzuți destul de bine. Nu știu din ce cauză, îmi spunea o domnișoară ce lucra pe teren social — am avut totdeauna impresia că poporul romîn are o cotă de inteligență foarte ridicată". Cu toate că o mulțime de compatrioți de speță decis Levantină, aceste firi cu totul lipsite de caracter cum îi observă și Kayserling în volumul său asupra Europei, acești fii de venetici, neîmpămînteniți nici cu moravurile nici cu sufletul, acești ciocoi apăsători ai țărănimii care au stat la suprafața vieții romînești timp de secole și prin care reprezentanți, poporul romînesc a fost cunoscut în străinătate aproape în mod exclusiv, au trecut deseori oceanul dedîndu-se la diverse specii de piraterie. Majoritatea Romînilor emigrați în Statele Unite au venit din Transilvania, oameni harnici, nu tocmai imaginativi sau inventivi este drept, dar oameni cu sufletul în muncă.

Psihologia transilvăneanului este bine cunoscută. El nu a trăit subt influența culturii bizantine și a poeziei răsăritene. S'a adăpostit omul cum a putut între catolicism de oparte cu formalismul lui de ordine și autoritate și între protestantismul rece și hipocrit al Ungurului și Sasului de alta. A fost un om necăjit și muncit și cu puțin timp pentru horă și poezie. Intunecat la suflet de necazuri și exploatat de grofi, și-a transformat nevoia de a munci într'un „ethos" filosofic și a devenit astfel în noul nostru stat gospodarul cel mai destoinic cu o psihologie a vieții și o mentalitate aproape protestantă. Deosebirile între transilvănean și regățean sînt de fapt destul de importante, tot așa de importante ca cele între moldovean și muntean, și deaceia poate temporar vor putea fi exploatate de politicieni în acelaşi sens în care au fost exploatate un timp oarecare și acestea din urmă. (Cazul natural nu este unic—toate țările mari au tipuri provinciale decisive și Franța, unde poate ideia de unitate națională este mai puternică ca oriunde, are și tipurile provinciale cele mai decisive: meridional și nordic, Breton și Basc sînt nu numai rase deosebite dar chiar și dialectele aparțin altor grupuri linguistice).

Imigranții romîni au început a veni în America încă de pe la sfîrșitul secolului trecut dar în număr foarte mic. Aproximativ 400 au venit in 1900, culminînd la 11.000 în 1906. Din acești numai aproximativ 300 veniau din vechiul regat. Totalul Romînilor emigrați în Statele Unite nu se poate stabili cu preciziune din cauză că statistica de emigrare nu făcea deosebire între na-

ționalitățile vechiului regat austro-ungar și toți erau trecuți drept Austro-Ungari. Pe de altă parte nu toți romînii sînt organizați în societăți de ajutor mutual sau altele spre a putea fi astfel ușor socotiți. Mulți nici nu au bisericile lor în jur spre a putea fi trecuți statistic în felul acesta dar numărul pare nu a depăși cu mult 100.000. Sosiți în momentul clădirii industriei americane care avea nevoe de brațe și cînd pe de altă parte pămînturile agricole erau mai toate luate, natural majoritatea lor ca de altfel majoritatea imigrației austro ungare (Unguri, Germani, Slavi) s'a îndreptat spre centrul industrial american din Regiunea marilor lacuri pe care am descris-o mai sus. Cleveland centrul intelectual al coloniei romînești (azi Detroit-ul are o colonie romînească cea mai numeroasă trecînd de 30.000) este centrul intelectual al coloniei ungare. Asupra lor vom reveni cu ocazia descrierii regiunilor în ordinea drumului străbătut.

Cota sudică restrîngîndu-se azi în urma legii din 1924, care reprezintă politica nordistă un număr destul de mic de Romîni sînt azi admiși în Statele Unite, aproximativ 600 din vechiul Regat și Transilvania și aproximativ 300 din Basarabia. Ambele cote sînt angajate pe ani de zile în special de Evrei ce doresc a părăsi țara.

Cota reprezintă de fapt un procent de 2% din numărul prezumtiv al celor aflați în Statele Unite la 1890. Se înțelege ușor tactica. Numărul celor din Sudul și Estul Europei era foarte mic în acel an, grosul acestei imigrații sosind aici de la 1890 încoace.

Aureliu Ion Popescu

IZOLARE

Nehotărît rămîn în fața vieții mele
Ca un ocnaș lăsat în libertate.
Din care neguri, printre care stele
Mi-am întrupat această vietate ?
Oricît pe mine nu mă înțeleg,
Rămîn legat de mine ca de-un trunchi
Să 'nvîrtă noaptea cerul ei întreg
De-asupra mea, cu trei regi în genunchi,
Să treacă, măcinîndu-mă, un soare
De nu știu cîte ori,
Cu snopul de lumină și ninsoare
Ce-atîrnă cald de subțiori.

Cînd plumbul trupului se va lăsa'n pămînt
Și totul mă voiu înclina subt vînturi
Ce-or fluera prin oseminte cînturi

Fără de cuvînt,
Va bate ploaea peptul meu
Păgîn
Ca pe-o sperietoare,
Iar vinele azi vii de-alungul tîmplei mele
Prin care șerpuește Dumnezeu
Ca vermii scoși cu brazdele se vor usca în soare

Și eu în mijlocul cîmpului am să rămîn.

Vor zace-acolo albe și curate
Și după ce va trece omenirea toată,
Ca după haitele de lupi,
A mele oseminte încrustate
Pe 'ntinderea aridă și uscată.

Nu am nici o dorință de 'mplinit.
Imi leagă ochii noaptea care vine,
Și n'am să mă mai regăsesc în mine.
Rămîn pe cîmp ca un copac trăznit.

Demostene Botez

Pasiuni minore

Mi-ași fi închipuit lesne că unui berlinez de baștină numai gîndul unei evadări temporare din nisipăria prusacă, i-ar provoca accese de bucurie sălbatecă. Și totuși, părăsind gara Potsdamului, într'o seară tîrzie și rece, am avut strîngeri ciudate de inimă, parcă mi-ași fi părăsit țara. Abia tîrziu, colindînd Göttingen-ul, oraș provincial hanovrez, rebegit și minuscul, după ce-am ajuns în Bebra, Eisenach și Frankfurt-am-Mein, m'am bucurat de-o veselie anemică și factice. Obișnuința ne face să iubim și lucrurile antipatice sau indiferente prin natura lor. Chateaubriand a fost acela care a dat expresie neuitată puterii obișnuinții: *«Si je croyais encore au bonheur je la chercherais dans l'habitude»*.

Félix Ravaisson ar putea accepta ca motto această frază, pentru încercarea sa de a micșora pretențiile filosofice ale scientismului prin afirmarea că legile științifice nu sînt decît constatarea unor habitudini ale materiei. Legea căderii corpurilor n'ar exprima prin urmare decît obișnuința corpurilor de a cădea în anumite condiții. In această concepție poezia e atît de îndrăzneață încît presimte poate, adevărul cel adevărat. In orice caz ar fi o soluție realizabilă să ne clădim fericirea din obișnuințe sau cel puțin să nu le părăsim ușuratec. Pierderea obișnuințelor și a tradițiilor a dovedit cu putere de lege că periclitează echilibrul și fericirea. Dar așa sînt oamenii făcuți, ca să arunce privirile în depărtări și să întindă mîna după ceiace nu este la îndemînă. Chateaubriand și Ravaisson văd fericirea în obișnuință, dar aceasta nu este decît cotidianul. Fericirea o găsești în conservarea intactă și severă a lucrurilor și acțiunilor de toate zilele. E, dealtfel, aici toată fericirea democratică, liniștea tuturor oamenilor simpli, dovedindu-se încăodată, precum spune un aforism al lui Arthur Schnitzler, că în orice filosofie morală palpită inima unui adevăr vechiu. Și adevărurile străvechi sînt de origine și experiență plebeiană. Cu nimic nu rupem mai ușor și

mai despotic decît cu obişnuinţele noastre. Ele se apleacă supuse, dar ne lasă în suflet o duioşie de flori secerate. Pasiune minoră.

* * *

Nenumărate gări mărunte anunţă cu încetineală Heidelbergul şi tărăgănează sosirea.

Oamenii mari şi în special generalii în fruntea oştilor prăfuite au avut obiceiul să spună cîte-o frază, pe care deseori istoria a reţinut-o. Trecutul Heidelbergului a fost vijelios. Triburile germanice expulzate de Romani, care au aranjat un castru şi au aruncat un pod peste Neckar, apoi Romanii izgoniţi la rîndul lor de aceleaşi popoare germanice, iţele încurcate ale războirilor medievale, armatele lui Ludovic al XIV-lea luptînd pentru drepturile lui Philippe de Orléans şi însfîrşit legionarii republicii în 1799. N'a rămas totuşi nimic din ceiace au spus căpitanii acestor oşti. Pentru un oraş aşa de vestit şi vizitat ca Heidelbergul este o lipsă flagrantă şi plină de consecinţe incalculabile. În faţa Florenţei, la Neapole, la Roma sau la Paris, călătorul, în minutele enervante ale sosirii, cugetă, de pildă, ce-a spus Dante, Goethe sau Jugurta. Este o ocupaţie îngustă şi precisă, care împiedecă enervarea sau nerăbdarea ca să strice dispoziţia. Cuceritorii n'au fost gentilomi cu viitorul acestui oraş, căruia în două rînduri i-au dat foc.

* * *

Dacă aşi fi în faţa piramidelor aşi şti să-mi leg gîndurile de minunatul ordin de zi al generalului Bonaparte. Lipsa unei fraze istorice legată de Heidelberg lasă gîndurile să înoate în vag şi haos şi nimic nu-i mai natural decît îndreptarea gîndurilor asupra celebrităţii Heidelbergului. E o problemă pentru sfîrşitul unei călătorii într'un oraş cunoscut numai pe hartă, dar cu reputaţie mondială.

Reputaţia în sine e o problemă neglijată. Analiza şi clasificarea n'au atacat frontul acesta: reputaţie, renume, glorie. *Wilhelm Lange-Eichbaum* (Genie und Irrsinn, 1926) are siguranţa că nu s'a scris nimic în această direcţie, deşi e una din cele mai dinamice forţe psihice. «Ruhm ist verführerisch als Geld», «reputaţia este mai ispititoare decît aurul» spune un proverb german, pecetluind atîtea destinuri tîrîte în nenorocire de setea de glorie, de goana după nume. Aplicăm calitatea de «renumit» sau «glorios» nu numai oamenilor, ci şi lui Bucephal sau vinurilor de Tarragona. Ca şi oamenii ele ajung la renume fie prin calităţi excepţionale, fie pentrucă au primit ca sateliţii lumina dela cineva renumit prin sine însuşi. E cazul iubitelor celebre, a muntelui Sinai sau al Nazaretului creştin. Oraşele cu renume nu se deosebesc în soarta lor de aceia a umanităţii eroice. Colectivităţile se însufleţesc de aceiaşi grijă de continuarea renumelui cîştigat şi se lasă furate în voluptatea gloriei nepieritoare. Gloria şi aplauzele masselor îmbată până la uitarea de sine. Motivul psihologic al gloriei dezvălue lupta tragică între mîna

omenească şi fatalitatea morţii. Împotriva morţii şi a uitării, oamenii au inventat îmbălsămarea prin glorie. Aşa se pun în toate părţile lumii blocuri de piatră peste blocuri de stîncă, se desfăşură o luptă cinească pentru a clădi sufletului un altar unde să-şi adăpostească *aere perennius* memoria. În poziţia faţă de explicarea mecanismului gloriei deosebim, în treacăt, trei concepţii şi niciuna nu admite deosebiri între renumele prometeic şi cel herostratic. A fi făcut omenirii bine sau rău nu are importanţă. În Panthéonul memoriei colective sînt salvaţi dela uitare şi Luciferii şi Arhanghelii, istoria omenească absorbind împăcată orice. Ca să-şi împletească firul, istoria întrebuinţează orice material, căci nu există decît o singură repulsie fundamentală: vidul şi imobilul. Este suficient să te mişti, sau Prometeu sau Herostrat, dar să provoci valuri, să dai imbolduri, să fii răscruce de iniţiative, pentru ca omenirea recunoscătoare să te trimită în braţele posterităţii. Aşa de hotărîtoare este nevoia de a poseda în mijlocul ei forţe active, fără să se intereseze de altă însuşire, încît omenirea iartă neastîmpăraţilor chiar prostia: *Lafayette* şi *Wilson*.

Eminescu rămîne pesimist şi în faţa gloriei, sau mai ales în faţa ei. Dezgolirea secretului în care cele mai hidoase şi animalice instincte es la iveală şi se hrănesc ca hienele din memoria unui creer dispărut, constitue, poate, cea mai grozavă satiră eminesciană. *Rudolph Burckardt* a vorbit odată cu dispreţ imens de urîţenia scabroasă a comentatorilor, care «fac cărţi nouă din cărţi vechi». Neîntrecut rămîne Eminescu, totuşi, aproape inuman, privind în viitor pe acela care va vorbi de tine «nu slăvindu-te pe tine, lustruindu-se pe el». Josnicia posterităţii necreatoare naşte iluziile bolţi cereşti ale gloriei. Originea ei este animalică.

Optimiştii gloriei, un Auguste Comte, cu vestitul calendar pozitivist, un Carlyle, cu imnurile pentru criminalul scopit, care a fost Friedrich cel mare, se plasează tocmai la polul opus al deprimantului Eminescu. Numai lumină sănătoasă şi binefăcătoare de soare cald năvăleşte din zeificarea oamenilor mari. Cultul pentru oamenii celebri, pentru aceia care şi-au creat merite în progresul social, nu are rost decît în privinţa Prometeilor. E ceva copilăresc, naiv şi unilateral în această înlăturare a spiritelor răzvrătite. Identificarea renumelui cu divinitatea, arată încăodată imposibilitatea acestor spirite raţionaliste de a cuprinde întreaga realitate. Voind să falşifice istoria, păstrînd pentru veşnică amintire numai porţiuni arbitrare, însamnă să te expui sau corectărilor, cum s'a întîmplat cu Marchizul Mirabeau, scos din Panthéon, sau inatenţiunii populare, — soarta calendarului pozitivist.

Napoleon Bonaparte a lăsat o definiţie memorabilă. Gloria ar fi al şaselea simţ al Franţuzului. Să nu ne lăsăm împiedicaţi de simbolismul acestei butade, ci să vedem în ea sezizarea unei calităţi profund umane. Dinamismul gloriei este tot aşa de implacabil ca şi oricare simţ. Se cere exercitat şi intrarea în activitate produce plăceri reale. Pasiunea renumelui nu este o înflăcărare vani-

toasă, o Fata morgana, care te rătăcește în lumea fantomelor. Drumul spre glorie are aceleași frumuseți și voluptăți ca și gloria ajunsă. Paroxismul acestui simț își găsește aceiași justificare naturală ca și sensibilitatea ochiului pentru pictură și aspectele naturale, ca și receptivitatea urechii pentru sunete. Ecclesiastul izbește pe nedrept în vanitatea acestei pasiuni, care conduce în viață tot așa desigur ca și celelalte. Nu putem considera dorul de nume recunoscut și purtat din gură în gură ca o anomalie, ca un strigoiu al spiritelor aprinse. Motorul omenirii este pasiunea gloriei. Dacă gloria n'ar fi sălășluit în oameni, monotonia și moartea s'ar instala pre pămînt. Supraomul lui Nietzsche iubește gloria. El țese istoria umanității și în studiul disciplinei istorice. Nietzsche vede un model pentru ambițioși.

Toate aceste poziții teoretice față de glorie și renume nu explică ceva esențial: sentimentul de supunere și adorație al omenirii față de exemplarele rare și avîntate în sferele superioare ale divinității. Ca un fel de atașare umilă simțim adierile acvilelor glorioase. Se poate explica acest simțămînt prin satira eminesciană? Are vre-un sens transformarea lui Iisus într'un erou, de către Ludwig Feuerbach, pentru meritul că a transformat omenirea din *studenți* ai lumii de aici, în *candidați* ai lumii de dincolo? Este renumele o reclamă și poftă vulgară? Numai atît? Cum trebue să înțelegem atunci renumele unui oraș ca Heidelbergul, de care ne simțim afectiv legați înainte de-al fi văzut? Bănuim numaidecît că ne aflăm în fața unei relații «aparte» și ne încurcă denumirea ei. Influența provocată de un nume mare, reacțiunile psihice ale miilor de ascultători formează un complex de admirație, teamă și respect pentru acel soiu de lucruri, care ne sînt interzise nouă, cei de rînd. Nimbul, care înconjură marile personalități, e o țesătură fină pusă de plebe pe capul aleșilor ei. Nu cred să fie domeniu în creațiile omenești în care să prezinte popoarele atît imponderabil, atîta delicatețe și atît de aleasă curățenie ca în această pînză fermecată. Vibrațiile celui mai fin diapazon abia ar fi în stare să coboare pragul unde se nasc și trăesc neștiute, departe de pofte și străine de brutalitate, convoiul de umbre ireale al pasiunilor minore. Regina lor e gloria și renumele larg. Desinteresată și sfîntă, massa fără nume se dăruește cuceritorului ales. Omenirea spiritualizată și îndepărtată de materie până la transparența angelică, simte că plutește în altă lume cînd se încredințează aripelor acestui divin simțămînt. Este o greșală neertată a vorbi de glorie în funcție de anumiți oameni celebri. Cei care au ajuns să stăpînească și să atragă pasiunea masselor asupra lor au cel mult pofte, ambiții, instincte sau vanități satisfăcute. Nu vor simți însă gloria, pentrucă ea rezidă în sufletul acelora, care îi divinizează. Ei nu sînt decît obiectul unui sentiment public, nu subiectul creator. Singurii alintați de voluptatea gloriei sînt cei care glorifică sau creiază reputații. Un aforism al lui *Schnitzler*, acest La Bruyère judeu, oferă o analogie eclatantă: «*Ubicvitatea lui Dumnezeu: tu îl vezi, îl auzi, îl simți peste tot – El pe tine nicăeri*» Ca și sentimentul religios, gloria e în sufletul oamenilor de rînd, este pe pămînt, între oameni, de unde se proectează ca lumina unui reflector uriaș, pe cerurile unde caută pe Dumnezeu. Cei înclinați să socotească gloria o pasiune clocotitoare și pustiitoare inversează orbește termenii. Acolo unde nu sînt decît pofte (Caesar) sau renunțare și desinteresare (François d'Assissi) ei vor să vadă izbucnind simțămîntul gloriei. Romancierul rus *A. Kuprin* are un personagiu ciudat în romanul «Duelul». Nazanski, un bețiv inveterat și abia tolerat în armata Țarului, se știe, pe sine fără nici-un respect și fără religie, totuși nu se poate opri să nu privească cu admirație și să nu se gîndească, înfiorat de-o ciudată curățenie sufletească, la martirii bisericii și eroii științei. Sensibilitatea pentru cultul oamenilor aleși este profund omenească și indestructibilă. Oamenii au vărsat sînge pentru Dumnezeu, fanatismul prinde rădăcini în sentimentul religios; gloria unui om, deși găsește pretutindeni rezonanțe zefirice, nu va provoca niciodată jertfe și nu va deslănțui furtuni. E un sentiment modest, tăcut și aristocratic. Blîndeța creștină pe-o gamă minoră. Giganticul erou mortuar dela Astapovo, *Leon Tolstoi*, pune în gura prințului Andrei această minunată frază: «*Și ce este gloria? Poate un fel de iubire*» Pe lîngă superba angrenare organică în doctrina sa morală, definiția aceasta a gloriei este o adevărată divinație. A concepe frontul de care vorbeam, glorie, reputație, renume, ca revelații ale iubirii universale, însamnă a nimeri vîrful acului și în același moment a cuprinde într'o explicație valabilă toate ocaziile cînd vorbim de glorie și celelalte. Astfel devine inteligibilă aplicarea lor la oameni, monumente, locuri, orașe și animale. Acel «aparte», neînțeles și fluid, provine din iubirea, care ne leagă de tot ceiace ese din comun și constitue pentru umanitate centre de inițiativă.

Gloria Heidelbergului, cetatea depe malurile înguste ale Neckarului, nu poate fi decît iubire, iubire pentru un oraș, care și-a cîștigat un piedestal în inima studențimii mondiale. E de observat că toate cîntecele sale sînt inspirate în preajma plecării sau în dorul unei reveniri. Generațiile de studenți înving semestrele și dragostea de orașul tinereții nu-i împiedecă și nu-i reține dela căutarea altor rosturi. În slujba altor pasiuni mai puternice și mai clare, dragostea pentru Heidelberg își pleacă modest pleoapele. Strivită și înlăturată nu ricanează cu răutate, ci se ascunde ca un foc credincios subt pulbere de cenușă fină.

Gloria Heidelbergului... Pasiune minoră... Nu cere decît duioșie; dar călătorul cetește parcă pe firmamentul de-un albastru napolitan, scrise de-o mînă nevăzută, cuvintele săpate la capătul unui cîmp de onoare:

«*Sta viator! Heroem calcas!*».

* * *

Intrarea în Heidelberg o salută două lucruri veritabile: vinul și iubirea. Două lucruri, care în Nordul Germaniei și în orașele

mari au pierdut din pitoresc şi înecate de prozaism, duc cu ele un suvenir de fabrică. Heidelbergul le păstrează încă frăgezimea şi idilicul. Sentimentul sinistrului, al orgiilor vicioase n'a călcat încă raza acestor refugiaţi din lume. Alt-Heidelberg! — aici începe patria piticului vestit Perkeo, despre care povesteşte versul:

Das war der Zwerg Perkeo
Im Heidelberger schloss,
An Wuchse Klein und winzig,
An Durste riesengross.

Perkeo pluteşte ca o emblemă urbană şi gestul lui invită la odihnă, la întremare subt umbra cea mai săracă, dar cea mai inspirată: umbra de harac.

Cîntecul Heidelbergului, nesfîrşit model de parodii, povesteşte, fireşte de-o inimă pierdută. E un cîntec de primăvară, amestec de duioşie şi veselie:

Ich hab'mein Herz in Heidelberg verloren
In einer lauen Sommernacht.
Ich war verliebt bis über beide Ohren
Und wie ein Röslein hat ihr Mund gelacht.

E cîntecul de «bună dimineaţa» şi de «bună seara». Noul sosit în Heidelberg ia în rîs această pierdere de inimi şi cîntă ecoul:

Ich werde mal probieren
Das Herz mir zu verlieren!

Adeseori rîsul se răzbună şi întoarcerea la versul tradiţional e anevoioasă şi aduce o iubire nefericită.

* * *

Considerat în sine Heidelbergul e prea mic (80.000 locuitori) pentru marele lui renume. Oraşul vechiu plin de case imposibile pentru secolul nostru, turtite de tavanuri pleoştite cu medievală umilinţă, parcă n'ar îndrăsni să ocupe prea mult din bolta cerească, e străbătut de ulicioare croite cu foarfeca pentru un neam de pitici. Se întinde pe malul drept al apei, pornind dinspre răsărit, dela Karlstor, pentru a încerca timid să acopere valea care se deschide largă spre apus şi sud. Pe malul stîng sînt cîteva vile şi căsuţe de ţară, chiar în dreptul oraşului vechiu, pentru a se preface în josul apei şi spre nord, în valea dealului, care coteşte, într'un oraş nou, amenajat şi construit modern: Neuheim, şi Handschusheim. Universitatea, clădire veche, dar încăpătoare, şi Biblioteca universitară, foarte frumoasă şi elegantă, în piatră mare şi roză, sînt chiar în inima Alt-Heidelbergului, despărţite de-o stradă şi-o piaţă veche

cu cişmea tradiţională. Oraşul în sine e prin urmare neînsemnat, dar natura înconjurătoare, Neckarul străjuit de coline înalte, pe ambele maluri, acoperite de trei mii de hectare pădure de fag, stejar şi brad, fac din el o minune a lumii. Şi totuşi nici clima blîndă, nici locurile frumoase, nici băile de radiu n'au făcut renumele Heidelbergului. Staţiuni arheologice de importanţă, se zice, şi profesori vestiţi n'au izbutit să concureze acel *ceva*, care e specificul şi gustul Heidelbergului. Dela o fereastră cu vederea spre Neckar a privit Emile Boutroux studenţimea germană învolburată de succesul din 1871. Tot la această bătrînă «Alma Mater Ruprechtiana» a profesat Eduard Zeller şi a trăit o viaţă întreagă Jellineck. Astăzi cetesc aici cursurile o pleiadă de filosofi dintre cei mai străluciţi ai Germaniei contemporane: Heinrich Rickert, preopinentul lui Xenopol, E. Hoffmann, Karl Iaspers, teoreticianul filosofiei ca produs al temperamentului, Rothacker specialist în «Geistesurssenschaften» şi Radbruch la filosofia dreptului. Simţi totuşi că Heidelbergul are altă emblemă şi cauţi analogul «Amintirilor lui Constantin Casian» sau al «Amintirilor» lui Gh. Panu, aceste chei neîntrecute pentru enigma Iaşilor noştri.

Gravitatea şi deficitul din această întreprindere, ies la iveală îndată ce-ţi dai sama, că oraşul acesta, cu Trecutul şi Renumele lui, te domină şi-ţi impune, cu dela sine putere, o anumită turnură de gînduri. Heidelbergul cere lucruri precise dela vizitator. E un oraş de spiritualitate aristocrată, cu forme definitive şi conştiente. Nu e de mirare că nu se lasă cumpărat cu orice monedă. Nu e sportiv, pentrucă Neckarul e apă mică şi domoală, nu e monden pentrucă împrejurimile sînt bogate în vestite staţiuni de refugiu de vară şi toamnă, nu trebue luat în serios nici economiceşte, deşi atrage nenumăraţi străini, dela Georgienii cu talie trasă prin inel, până la Americanii însetaţi de emoţii şi antichităţi. Aceştia din urmă au cauzat şi aici cunoscuta pictură industrializată, de cărţi postale, mărţişoare şi suveniruri din vechiul-Heidelberg. Dacă putem uita sau neglija această ultimă şi disgraţioasă impresie, Heidelbergul vestitul şi vechiul Heidelberg, samănă cu acele femei frumoase, mult iubite şi cu pretenţii demoniace, care nu se lasă cumpărate decît cu *proprii* lor bani. Feministele sînt prin excelenţă astfel de femei. — Şi actriţele, fără îndoială. Anumite grimaze, pe care curtezanul le mimează docil, cîteva idei scumpe, în struna cărora antifeministul, avizat şi cavaler, cîntă fără încetare şi fără jenă, sînt perfect suficiente ca să apropie, peste pîrleazul partidelor intelectuale, două inimi pline de primăvară. La fel în Heidelberg. Oraşul a căpătat, dealungul vremii şi în vălmăşagul generaţiilor, o atmosferă consistentă şi rotundă. Nu este aici nimic din vagul oraşelor mari, Berlin, Paris sau Hamburg, unde culorile, nuanţele şi posibilităţile sînt nesfîrşite, unde găseşti orice şi numai ceiace doreşti lipseşte sau nu e de marcă veritabilă. Oraşele mondiale şi multimilionare oferă totul, dar în contrafacere, în *Ersatz*. Heidelbergul se încadrează în tipul oraşelor mici, sărace şi mizere, dar cu specialitate

recunoscută. Aici intervine dificultatea, de care vorbeam. Heidelbergul este, fără discuție, metropola studențimii din lumea toată. Universitatea, întemeiată în 1386 de Ruprecht I, a devenit celebră prin profesori eminenți și studenți, nu mai puțin eminenți, dar însetați de produsele podgoriilor și înamorați «până peste urechi», dealungul semestrelor. Mecca studențimii din toate țările și din toate continentele se chiamă Heidelberg. Orice student german se consideră obligat să petreacă cel puțin două semestre pe malul Neckarului, de unde va duce cu el tot timpul vieții amintirea unei tinereți esențiale, urme de cavalerism și lipsă de griji, gesturi și maxime latinești pentru toasturi. — A vorbi, prin urmare, la noi, despre Heidelberg înseamnă a te lua la întrecere cu riscul de a nu fi înțeles. Pentrucă a scrie despre un oraș nu înseamnă a reda exact peripețiile unei călătorii, dificultățile la cassa de bilete sau neplăcerile dela Hotel. Minuțiozitatea cronologică și topografică, care ia percepțiile și impresiile interioare dela bariera orașului și se plimbă cu carnetul în mînă, nu folosește deloc la Heidelberg. E vorba numai să prinzi acel *ceva* misterios cu care l-au dotat generațiile de studenți, transformîndu-l în idealul vieții universitare. Ori, tocmai acest *ceva* e greu de înțeles la noi, unde studentul, împovărat și compromis de «meditații» și ore de serviciu, se egalează, în opinia publică, cu cel din urmă scandalagiu și Rău-de-plată. Pe cînd, așadar, în Germania, studenții, cu șăpci bizare, banderole și tăeturi de spadă sînt mîngîiați de ochii populari în genere, — nu numai de ai copilelor cu coc bălaiu și ochi albaștri, — la noi nu există nici tradiție, nici viață academică. Dificultatea e reală. Lumea noastră romînească nu s'a deprins, încă, cu psihologia studențească, foarte complicată și cu aer străin, — *aer de carte*, — silind-o să se izoleze și să se subaprecieze. Nu există osmoze și încredere, dela egal la egal, între public și cercul restrîns al studențimii. Deaceia viața studențească n'a luat nici proporții, nici adîncime. Există, oare, la noi un contur fixat al studentului, ca lume, ca tip special? In alte părți o asemenea abstracție este de mult în circulație, depe vremea studenților rătăcitori (cunoscuții «*vagantes*», «*Bettelstudent*») care făceau amare ceasuri autorităților comunale și își încheiau studiile și tinerețea într'un chef sfîșietor, la care luau parte și profesorii. Se zice că Melanchton, cunoscutul inovator pedagogic, în calitate de profesor, ar fi băut colosal la asemenea festivități (*cine ar fi crezut?*). Evident că astăzi nu mai e ce-a fost odată, nici la Heidelberg, nici la Jena, dar te înfășură, orișicum, suflul unei lumi, pe care n'am cunoscut-o la noi. Specialitatea Heidelbergului este studențimea. Patru mii de studenți, din toate corporațiile, se revarsă dela lecțiile de scrimă din Marstallhof, asupra stradelelor și ulicioarelor strîmte, care duc pe malul Neckarului sau la Schloss. Și acești patru mii sînt urmașii celor dela 1386, e o castă organizată și recunoscută. Orașul le cunoaște obiceiurile cu respect și studenții, grei de trecutul lor, impun cu fastul tradițiilor cavalerești. Studențimea animează

și definește Heidelbergul. E decor și centru în același timp. Iată dece presimți o prăpastie între această inimă germană și publicul țării noastre.

Din această dificultate, care, în fond, devine caracteristica cea mai izbitoare a Heidelbergului, derivă alta. Spuneam că orașul domină și obsedează, dînd anumite indicații, foarte discrete, dar ineludabile, asupra modului și înfățișării subt care *vrea* să apară. Este în aceste indicații un exemplu frapant pentru sîmburile de adevăr din filosofia lui *Heinrich Maier*, profesorul dela Berlin. In volumul «*Wahrheit und Wirklichkeit*», adversarul lui Rickert vrea să întemeeze valoarea de adevăr a percepției pe faptul că ceiace este dat (*das Gegebene*) dă anumite indicații necesare asupra felului cum acceptă să fie cunoscut de formele logice și categoriale ale minții noastre. Incercarea lui Maier de a împăca realismul și idealismul epistemologic, constă prin urmare, în despuerea realismului de nuanța de *pasivism* și tăerea elanurilor de *activism* aristocratic și atotcreator din direcțiunea idealistă. Realitatea însăși conține anumite reliefuri, anumite necesarități, care țin în frîu posibilitățile noastre de eroare. E cazul tipic al Heidelbergului, dacă ai ochi pentru obsesiile lui. Cea mai puternică — și deci cea mai reală realitate din Heidelberg — este umbra lui Karl Heinz, prințul student, prințul, care-a gustat fericirea de a umbla singur pe stradă, prințul, care a strîns-o pe Ketti în brațe. Pe malul drept al Neckarului, o sută de metri în susul apei dela Podul cel vechiu (Die alte Brücke), se sue pe coastă un drum de munte. Drumeag strîmt și nisipos, brăzdat de albii minuscule, pe care ploile se scurg la vale. Acum treci printre vile cochete, altădată trebue să fi fost drumul singur, suind cu ocoluri spre capătul unde se văd tufe tinere și arbori în toate culorile toamnei. In mijlocul coastei se ridică o casă veche, *Gasthaus*, un fel de crîșmă, care trebue să fi fost pe vremuri așezată și ospitalieră. Acum e mai mult muzeu pentru Americani, care vin să dee bacșișuri și să contemple, în cea mai deplină fixitate, cele două mese de stejar, încrustate cu briceagul de nini celebre. *Bismarck*, *von Kapp*, *Rückert*, și *von Kleist* și-au săpat numele pe aceste mese. Subt una din ferestrele dinspre oraș, umbrit de masivitatea zidului, e un tablou, care înfățișează un grup de studenți. Unul dintre ei este prințul Karl Heinz, evadat din carcera regească dela Karlsruhe, pentru a se bucura de viață cu capul sus și fruntea senină, dar întors totuși la datoria regală, deși împovărat și întunecat de răceala metalică a sceptrului străbun. «Dichtung und Wahrheit», Adevăr și Poezie! Dar cine mai poate distinge adevărul de poezie, dacă a sosit în zona de influență din Alt-Heidelberg? Ai impresia că în amurg, cînd luna luminează Castelul ruinat și felinarele roșii depe poduri se aruncă în fundul apei, Karl Heinz se deslipește din tabloul camarazilor săi și rătăcește prin locurile cunoscute și prea puțin schimbate. «Karl Heinz, Karl Heinz, du Kommst nie wieder!» i-a strigat Ketti cu glasul înecat de lacrimi. Acest «n'ai să te mai în-

torci niciodată !» îl auzi șoptit, șuerat de durere nemaiauzită, ca un ecou din alte vremuri, venind din ruine sau din umezeala seculară a codrilor. Nu pot isbuti să surprind în vorbele sfîșiate ale despărțirii de Karl Heinz, în expresia sculpturală a brațelor înlănțuite în rugămintea copilărească a fecioarelor nordului, nici-o urmă, nici cea mai vagă bănuială de sentimentalism facil și blondin. Iubirea ei l-a ținut prezent pe nefericitul Karl Heinz și umbra lui n'are parte de liniștea celor morți. Cînd toamna tîrzie și caldă aruncă în amurguri de întristare ultimele raze ale soarelui apus, turnurile de piatră roză ale Castelului doborît de tunuri, capătă înfășurate de mantia roșie a efeului, aspecte de basm oriental. Atunci umbra lui Karl Heinz sepulcrală și eternă pătrunde în orice inimă și o recheamă la împărtășania durerii. Ca funigeii din legenda lui Iosif, așa se risipește, în cele patru vînturi, pînza dragostei țesută din razele de lună, la Heidelberg — acum, altădată și întotdeauna.

* * *

A vedea vechiul Heidelberg însamnă, pentru anumită lume, a face un pelerinaj la Mecca sau la Ierusalim. E orașul hagiilor păgîni.

In sufletul nostru descoperim, la un moment dat, o regiune originală și puțin băgată în samă, regiunea pasiunilor minore. In ierarhia pasiunilor ocupă un rang modest, fiindcă le lipsește culorile țipătoare și propulsia către suprafață. Ele alcătuesc totuși fundalul nostru psihic și în vîrsta tînără ocupă întreaga viață afectivă, fără să putem spune că abandonează cîndva rolul de umbră și penumbră, un rol întregitor și minor. Intre ele și celelalte pasiuni nu este o deosebire de intensitate, o deosebire de grad și pasiunile minore nu sînt școala în care cresc pasiunile mari și absorbante. Deosebirea, ca să vorbim în termeni bergsonieni, nu este cantitativă, ci calitativă. Fiecare din ele formează o lume aparte și inedită, în legătură directă cu însăși datele imediate. In spiritul psihologiei vechi, asociaționiste și experimentale, s'ar fi crezut că sînt apanagiul unei faze din evoluția psihică sau reacțiunea afectivă specială a temperamentelor fără vigoare. In realitate e vorba de-o zonă populată de modeste centre de relație afectivă cu lumea exterioară, care nu au decît un drept provizoriu sau intermitent și limitat la determinarea acțiunilor noastre vitale.

Există un singur drum, care duce la această sferă psihică: a trăi viața prin *enumerație*, adică strădania de a nu lăsa fără răspuns și aprobare nici-una din întrebările, care ne solicită. O asemenea direcțiune de viață presupune, desigur, norocul orb și optimismul inextincvibil. Refuzul, renunțarea, selecția sînt excluse, iar lipsa de griji, inconsistența, spontanul și neprevederea se ridică la rangul de metodă. E un adevărat enciclopedism moral, singurul în stare să pătrundă și să înțeleagă lumea «umilită și ofensată» a pasiunilor

minore. Calitatea lor esențială se chiamă *farmec*. Nici-una din pasiunile calificate ca atare nu are farmec. Sguduirile sufletești ale iubirii, urii, amorului propriu se produc cu violențe catastrofale și distramă suprafața de apă liniștită a sufletului. Farmecul nu se naște decît din armonie și modest. Durerea e zăgăzuită în deslănțuire de intervențiile discrete ale humorului și de complacerea voluntară într'o stare psihică regizată de fantezie. Fondul primar al farmecului îl alcătuește întristarea, un fel de melancolie slavă, fantezia aranjează semi-conștient piesele, iar humorul e ventilul de siguranță. Maeștrii farmecului sînt Rușii. «Serile la moșie» ale lui Nicolae Gogol abundează în amurguri fermecătoare, cînd răcoarea serii și păienjenișul întunericului aduc în suflet o întristare de care e greu să te desparți. Pridvorul și prispa sînt refugiul romînesc al farmecului. Mihail Sadoveanu i-a închinat pagini minunate și serile fraților Potcoavă la boerul Andrei Dăvideanu sînt răpite din zona acelor pasiuni minore. Aceiași frăgezime, plină și încercată de vicisitudini, reține la gura sobei pe quinquagenarul Sanin, depănînd caerul amintirilor, în toamna vieții.

Situația originală a pasiunilor minore o pecetluește faptul că nu li se acordă dreptul la viață. Enciclopedismul moral nu adaptează, nu reușește să devie un instrument practicabil în mîna oricui. Și atunci drumul i se încrucișează cu altă normă morală: a trăi viața în *esențial*. Și e învins. Curiozitatea capătă limite, nu mai are permisiunea să fie facilă, imensă, superficială și sedusă de amănunt. Noua direcție introduce răbdarea și abținerea, — într'un cuvînt ascetismul — și viața nu mai apare ca o albină într'un cîmp de flori, ci e parcursă de-un număr redus de lungi unde de ideal. Apariția dozajului și a mijloacelor condensatoare aduc condamnarea la moarte a întristatelor pasiuni minore. Sufletul se transformă într'o fortificație de unde nu răspund, la asediul lumii din afară, decît anumite melodii clare, puternice și probate. Neapărate și strivite de pasiunile tumultoase și dominante, ele se retrag în ascunzișuri și subterane. Posibilitate de evadare? Există — și tocmai așa se vede că pasiunile minore nu sînt trecătoare exerciții sau escarmușuri juvenile. Cum am explica altfel rostul psihic al *toanelor* sau *slăbiciunilor*? Atîtea voinți celebre, inatacabile pe terenul pasiunilor tari, cedează — în stupoarea generală — tocmai unor mizere obișnuințe, care nu cadrează de loc cu personalitatea lor severă. Slăbiciunile și toanele indică, odată mai mult, existența și specificitatea pasiunilor minore. Nu-s decît canalul, pe care acestea se preling, nepedepsite și necenzurate, din prizonieratul lor etern. Așa de frumoase în epoca de egalitate, cînd se întind pe întreaga suprafață interioară infantilă și adolescentă, se transformă, în epoci mature, în excrescențe inexplicabile și deplasate.

După ipoteza bergsoniană, corpurile anorganice sînt într'o perfectă și continuă comunicare cu întreg universul. Apariția conștiinții întrerupe acest proces. Atitudinea selectivă a conștiinții exclude nenumărate raporturi dintre noi și univers pentru a face

loc inițiativei. In locul generalei simpatii și corespondențe intervine o sărăcie de relații precise și finaliste. Viața ia aspecte voluntare i conștiente. Cum însă restul acela enorm de raporturi neglijate și lăsate în afară de raza preocupărilor fundamentale, nu poate să piară, ele se string în ordinea afectivă într'o zonă a pasiunilor minore. Decretate de conștiință ca ramuri inconvenabile pentru întreținerea vieții, ele îmbracă un caracter de gratuitate și disponibilitate. Sînt pasiuni, care nu pot fi bănuite de raporturi interesate și vulgare cu scopurile de conservare, iar singurul punct de vedere suportabil pentru orientarea în labirintul lor este cel estetic.

Heidelbergul este orașul pasiunilor minore. Aici trăesc o clipă la lumina zilei și se pierd în noaptea plecării. Gînduri, visuri, planuri, lucruri trăite în tinerețea dela Heidelberg, cine își mai aduce aminte de voi fără un surîs de îngăduință?

A trece prin Alt-Heidelberg egalează eficacitatea unui tratament psihanalitic și mîngterea unei confesiuni. Ușurare de un trecut, încheere a unui capitol, — pe care ar fi incomod să-l revezi în excrescențe. Este o boală învinsă, cum spunea, așa de frumos, Lucian Blaga, despre o carte cetită.

Aici se închee, într'o apoteoză, cum nu e nicăeri, perioada unui nobil și scump sentimentalism.

Sorin Pavel

PARODII

După Demostene Botez:

Prohod

In orașul nostru putrezit în ceață
Unde toată ziua cîntă catirinci,
Au murit cinci oameni într'o dimineață
Și i-au dus la groapă, morți, pe cîteși cinci.

După-aceia alții s'au pornit să moară
Care mai de care, cîte doi pe ceas.
Din locuitorii vii odinioară
Nu se știe bine cîți au mai rămas.

Dar așa se 'ntîmplă regulat cînd plouă,
Moare ici o babă, dincolo un domn.
Ceilalți îl îngroapă pe la ceasul două,
Ca să nu-l trezească liniștea din somn...

Merge 'ncet cortegiul funerar prin ploaie,
Nimenea nu-l roagă să mai stea un pic.
Și pe strada lungă trec trăsuri, tramvaie, —
Rudele, spăsite, calcă după dric.

Ceilalți, pe de laturi, toți își văd de treabă.
Unul la catedră, altul la proces.
Rare ori din treacăt se oprește-o babă,
Și pe urmă pleacă după interes.

Doar în deal, departe, la Eternitate,
S'a pornit un clopot ca să-i indispună...
Bate-a deznădejde și-a pustietate —
l'auzi cum mai bate,
l'auzi cum mai sună...

Ca un glas de moarte singur în furtună,
Sună lung să spună zării 'ndepărtate
C'a uitat pe semne ce-a avut să-i spună...

l'auzi cum mai sună,
l'auzi cum mai bate...

Dar nu se oprește nimeni să-l audă.
Și la noapte, tîrgul, încă populat,
O să-și ducă 'n spate atmosfera udă,
Ca și cum nimica nu s'ar fi 'ntîmplat.

Tristeți provinciale

Tristeți de după-amiezi ploioase
Și de nostalgice obsesii,
Cînd stai cu storurile trase
Și-aștepți să vie ora mesii...

Tristeți de străzi pustii și mute,
Cu ziduri vechi și cu fațade
De edificii cunoscute
In care nu știi cine șade...

De domicilii spațioase
Cu flori la geam și cu salon,
Din care pe la ceasul șase
Auzi urlînd un gramofon...

Tristeți adînci de guvernante
Ce nu știu bine romînește,
Și de flașnete ambulante
Cu papagal care ghicește...

De cartiere suferinde,
De uși cu lacăte 'n verigi
Și de dughiană care vinde
Fitil de lampă și covrigi...

Tristeți de goarnă funerară,
Melancolii de cățeluși
Uitați de cineva pe-afară
Să schiaune pe lîngă uși...

Tristeți romantice de fată
Cu nasul lung și demodat,
Și de odae mobilată
In care-a stat un magistrat...

Tristeți adînci de pui de mîță
Svîrliți pe undeva, prin scai...
De copilaș urît, de țîță,
Uitat de maică-sa 'n tramvai...

Tristeți de garduri invalide,
De porți eșite din țîțîni,
De doici care-au rămas gravide
Și-acum li-i frică de stăpîni...

De ordonanțe fără leafă
Și de trăsură cu un cal
Și cu scapetul ras la ceafă...
Tristeți de bîlci provincial,

De panorămi, cu-o ferestruică
Și cu-o maimuță roasă 'n dos
Ce-ar semăna cu domnul Duică
De-ar fi oleacă mai frumos...

Tristeți de cioară 'mbătrînită
Ce stă așa, pe-un vîrf de pom,
Și de fîntînă părăsită
In care s'a 'necat un om...

Tristeți pustii, molipsitoare...,
De ce mă urmăriți mereu
Și, fie ploaie ori ninsoare,
Vă țineți scai de capul meu ?...

Cobe

Tu, care mă citești cu voe bună,
Necunoscut prieten inocent,
Tu vei muri la noapte, peste-o lună
Sau peste zece ani, — indiferent.

Un mare potentat ce stă departe
(Şi nimeni nu-i mai mare decît El)
Te-a osîndit nevinovat la moarte,
Rostind sentinţa-i fără drept de-apel.

Şi dacă, liber ca într'un ospiciu,
Te lasă încă-un pic să mai respiri,
O face doar aşa, dintr'un capriciu:
Tu nu poţi evada pe nicăiri.

Zadarnic l-ai ruga, că nu te-aude,
Zadarnic te-ai piti, te-ai face mic.
La El nu merge cu protecţie, cu rude,
Nu te salvează nimeni şi nimic...

*

Tu vei muri şi 'n urma ta ograda
Va sta subt soare-a doua zi la fel.
Şi factorul postal va trece strada,
Lătrat de-aceiaşi javră de căţel.

Apoi, pe-aceiaşi stradă solitară
Vor trece 'ndrăgostiţii pe 'nserat,
Visînd în fiecare primăvară
Un vis pe care şi tu l-ai visat.

De dimineaţă-aceleaşi servitoare
Vor scoate aşternutul pe balcon,
Şi fiecare doamnă, la culcare,
Va da pe nas cu cremă Tokalon...

Iar tu, ca o momîe 'ncremenită
In fundul gropii umede şi reci,
Vei sta privind în bezna nesfîrşită
Cu ochii ficşi, întunecaţi şi seci.

Nu vei vedea apusurile roşii,
Nici nu vei şti de 'i noapte ori e zi.
Şi 'n veci de veci tu nu vei auzi
Cum cîntă 'n soare, peste tot, cocoşii...

p. c. G. Topîrceanu

Din volumul *Parodii Originale*, ediţia III-a complectată şi revăzută, care va apărea în cursul acestei luni.

Memorial

(Note de călătorie în Spania)

12 Septembre

Catedrala din Barcelona a suportat dealungul veacurilor excrescenţe arhitectonice de gusturi foarte variate. Ele s'au lipit de trupul său de piatră afumată ca muşchiul de copacul bătrîn. Inzorzonările zaharicoase ale stilului specific spaniol, „curiguresc", n'au cruţat-o. Ii lipseşte poate, ceiace face unica mîndrie a ordinului gotic, svîcnirea suplă către cer, elanul eteric în înălţime.

Biserica de aici se întinde, se împrăştie în suprafaţă, nu se avîntă către cer, în dimensiune verticală, cu săgeata îmbătată de azur, fără conştiinţă de piedică şi de materie. Dar interiorul, cu acel nedesluşit haos de sumbru care are în el, în acelaşi timp umbră şi mister de pădure, rezonanţă în vid de grotă şi umezeală de fîntînă, caracteristic catedralelor gotice, te înfăşură, te spiritualizează şi te nimiceşte, fărămiţîndu-te, presărîndu-te pretutindeni şi nicăeri. Subt boltele suprapuse răsună înăduşite ecouri mute.

Şi în această lume dematerializată, de fantome cenuşii şi de sunete apăsate de surdină înainte chiar de a se fi înfiripat complect, trăesc numai vitraliurile, ochi de lumină moartă peste acest abis al durerilor şi renunţărilor.

Se poate observa la acest popor de caste şi de aroganţă socială un puternic egalitarism în aristocraţie. Toată lumea tinde să egaleze pe celălalt în grandomanie. Nu e o simplă butadă observaţia că armata spaniolă n'are decît generali şi mai de loc soldaţi. Dacă nu e o realitate, caracterizarea aceasta a vieţii militare de aici, e în orice caz o dorinţă şi o veleitate.

La teatru toată lumea cumpără bilete de primul stal, în timp ce galeria e goală. Lucrătorii, servitorii, micii funcţionari nu merg la stalul al doilea de frică să nu fie desconsideraţi. In trenuri nu există decît clasa întâiu şi a treia: simptom evident al lipsei de burghezie, adică de clasă mijlocie, prudentă şi rezonabilă. Dar, pe cînd la clasa întâiu chiar şi coridoarele sînt pline, clasa a treia e demulteori goală.

Puţine popoare sînt mai individualiste, mai aprige în fuga lor către înălţarea personalităţii. Noţiunea de libertate, mereu călcată aici în picioare de un dictator sau altul e, aşi zice, *succesivă*. Ambiţia nu e niciodată potrivită, e mereu supremă. Dar locurile înalte fiind fatal limitate, oamenii preferă să-şi aştepte rîndul, decît să primească rangul al doilea. De aici efemeritatea gloriilor şi frequenţa loviturilor de stat. Şi cînd este răpus, dictatorul devine revoluţionar. Setea de libertate a acestui popor, neputincios a o avea, e fără limită. Toate pieţele oraşelor se chiamă „de la Libertad", sau de la Constitucion". Jurnalele se intitulează foarte adeseori „El liberal".

Dar libertatea e de scurtă durată fiindcă imediat o surpă cineva. Spaniolii nu pot înţelege că libertatea e o renunţare şi o limită, ei nu pricep încă, după atîtea svîrcoliri, după atîtea experienţe dezastruoase, că nu se poate libertate fără egalitate, măcar formală. Voind-o absolută ei reuşesc să nu o aibă de loc. Dacă s'ar face o statistică a regimurilor politice din sec. XIX, s'ar vedea că despotismul şi tirania sînt în frunte. Şi aceasta tocmai din prea mare dorinţă de desrobire.

Pasiunea colonizatoare a Spaniei la începutul evului modern tot aici îşi are originea. Dacă Olandezii, Englezii sau Germanii au colonizat din spirit mercantil şi capitalist, cu totul altul a fost mobilul spaniol. Aceştia au colonizat din mîndrie. Cine ceteşte azi istoria infinit eroică a unui Cortès, Pizarre şi a multor altora crede că aceşti oameni au suferit de foame, de sete, de ciumă ori de singurătate fiindcă erau fascinaţi de aurul Americilor. Eroare profundă. Neputînd fi cei întâiu acasă la ei, Spaniolii au căutat să fie măcar în altă parte. Neputinţa de a accepta rangul al doilea şi obsesia treptei întâiu sînt secretele eroismului colonial spaniol.

Pîndesc de o săptămînă, pe bulevardele Barcelonei o femee frumoasă. Şi aştept în zadar: Ca şi castagnetele, vinul de Malaga şi toreadorii, femeile spaniole sînt articolele cele mai senzaţionale ale exportului de specific naţional iberic. De la Prosper Merimée şi până la Pierre Louis, încă din adolescenţă, sîntem ameţiţi de farmecul fără seamăn al andaluzelor frenetice, capricioase şi crude. Şi totuşi siluetele pe care le văd au orice afară de cochetărie. Sînt mici, grase, rău făcute, mustăcioase şi, pe deasupra, fără feminitate: hainele atîrnă neglijent, mersul e banal, fără fior şi fără ritm. Expresia e plată fără mister.

Dar să mai aşteptăm. Poate Catalanele sînt altfel decît restul femeilor spaniole.

De la primele impresii, nu ştiu bine pentru ce, mă surprind mereu asemuind Spania Rusiei: poate fiindcă nici o altă ţară afară de acestea două n'au rămas mai înafară de ceiace se cheamă sufletul european. Cu toate diferenţele lor Franţa, Germania, Italia, Belgia, Austria, Olanda au o mentalitate comună. Cu un cuvînt, toate alcătuesc Europa. Prin specificul lor naţional foarte pronunţat Rusia şi Spania, ferite şi izolate, s'au dezvoltat cu mijloace proprii. Moravurile—între altele luptele de tauri, serenadele,—costumul au rămas acelaşi ca şi acum cîteva sute ani. Afară de Madrid şi Barcelona, unde femeile se poartă după modă, în celelalte oraşe îmbrăcămintea feminină e aceiaşi pe care a găsit-o Theophile Gauthier, acum aproape o sută de ani: costum negru, rochie lungă, pieptene înalt, mantilă. Nu veţi găsi în aceste oraşe nici magazine de mode şi confecţiuni. Valurile febrile ale modelor europene nu agită femeile de aici. In sud, acelaşi lucru se întîmplă şi cu bărbaţii. Privindu-i, crezi că te afli în faţa unui „conquistadores" argentinian dela începutul secolului trecut: Sombrero cenuşiu deschis pe cap, cisme, pelerină.

Dar apropierea între Rusia şi Spania se mai poate face şi pentru alte motive. Ambele popoare sînt mistice, de un misticism exasperat, înfocat şi tragic.

La ambele popoare, religiozitatea e rezultatul unei comprimări puternice a unei formidabile energii native. Puţine popoare au mai mult temperament şi puţine popoare au avut mai puţin dreptul să şi-l manifeste. O înăbuşire violentă a unui elan neconţinut: rezultatul o derivare după metoda freudistă, care, nicăeri nu se poate aplica mai bine în ce priveşte religiozitatea, ca în etnologia spaniolă ori rusă.

Monserrat

Monserrat se găseşte pomenit o singură dată în Barrès, acest „gourmet" al festinurilor de tragic sufletesc. O singură dată, dar trecut printre locurile semnificative pentru chinul voluptuos al inimii. Monserrat e o mănăstire de benedictini, aşezată la vre-o 20 km. de Barcelona, în văgăunile unor munţi abrupţi şi goi, făcuţi din piatră roşie lucioasă. Ca să ajungi la înălţimea de o mie cinci sute de metri unde e aşezată sihăstria, te ajută un funicular. De sus, toată întinderea, e un ocean solid de piatră, cu talazuri de piscuri, fără pete de verdeaţă, fără sate şi fără turme. Dezolare complectă a unui astru stins; atmosferă de prăpastie, de cavou, de noapte şi de eternitate. Agăţată pe o coastă de prăpastie, prăvălită, gata să cadă în întunericul abisului, înfundată la spate de un defileu strîmt cu maluri înfricoşătoare, apăsată din toate părţile de stînci şi de înălţimi care acopăr centrul, Monserrat, cu cei ai săi opt sute de călugări, dispreţueşte să se măsoare cu altceva decît cu eternitatea.

Intrăm, pitiţi în noi înşine, subt bolţile de întunerec. Orga se împrăştie ca o ploae măruntă de gemete. Lumina pătrunde filtrată prin vitralii. In faţa altarelor, îngenunchiaţi ori doborîţi la pămînt, cu aceleaşi expresii de extaz pe faţă ca şi a mucenicilor lui Greco, bărbaţi tineri şi frumoşi, femei cu văl negru ori cu mantilă. Aici religia nu e numai afacerea oamenilor bătrîni în preziua regulării gestiunilor morţii. Omul în plină tinereţă e confruntat direct cu eternitatea. Intre el şi ea nu e nici măcar preotul care acum e un accesoriu ca iconostasul ori tămîia. Cu toată austeritatea, grandoarea şi fastul angrenează, turbură, excită până la paroxism.

Ştiinţa ecourilor nervoase pe care le trezeşte aparatul şi decorul, nu le-a avut nimeni ca religia catolică, cea mai grandioasă religie din cîte au existat. Şi tocmai în instaurarea simplicităţii şi în suprimarea stimulentului teatral stă eroarea psihologică a protestantismului. De cînd există lumea, toate riturile au urmărit exasperarea şi tensiunea maximă a sufletului. Fără delir nu se poate concepe religie şi delirul nu se poate obţine fără acea îmbătare a sufletului care o aduce pompa, înscenarea şi costumul. Extazul nu se pro-

voacă decît cu clar obscur în care zac topite misterele, cu muzică, cu tămie, arcade şi ogive. Numai aşa dispare Timpul. Omul cunoaşte demenţa sublimă care e Dumnezeu. Spaniolul, amestec de bigotism, pasiune şi senzualitate, e poporul catolic prin excelenţă.

Ieşim iarăşi afară, subt cerul fără pată. Din vîrful stîncii, de sus, peisajul o nemilos de aspru, încremenit fără îngăduire şi fără mişcare. Aici nu e loc pentru sentimentalism sau pentru sclifoseală. E numai bărbăţie şi disciplină. Nu e luncă catifelată sau pîrău graţios. Totul e aspru şi uscat. Umezeala e încă o slăbiciune. Stînca şi granitul gol nu pot da decît esenţă de pasiune, fără nici un alt amestec omenesc.

14 Septembre

In drum către Madrid. Munţi roşi, munţi verzi, munţi galbeni. Soare şi iarăşi soare. Nici un pic de umbră, nici un fir de iarbă. Lipsa vegetaţiei lasă, şterge impresia naturii: pare că eşti într'un castel, între ziduri clădite de oameni. Căci numai verdele e al naturii. Prin gările rare, fără sate împrejur, pierdută în această Sahară de stînci, femei „aguadore", vînd cu zece centime un pahar cu apă. Setea e nevoia sufletească cea mai spaniolă. Sete de viaţă, de glorie, de Dumnezeu, de apă. Popor cu cerul gurii veşnic uscat, cu gîtlejul întins mereu către puţină umezeală. Omul devine în astfel de mediu ori industrial ca Germanii ori religios. Inţeleg acum amestecul de senzualitate şi ascetism, de sînge, dragoste şi moarte pe care l-a semnalat Barrès, aprigitatea, cruzimea şi orgoliul acestor locuitori şi tovarăşi ai stîncilor goale. Din zidurile granitului au ieşit şi casele. Intr'un părete de o sută de metri înălţime s'au scobit, direct în piatră camere suprapuse unele peste altele în etaje nenumărate ca ale unui „sgîrie nori" american. Dela un etaj la altul sînt săpate scări care permit comunicaţia. E curios şi sinistru în acelaşi timp. Printre munţi fărămiţaţi şi mici în piramide suprapuse ca o pagodă chinezească, răsare deodată, fără nici o pregătire, o catedrală gotică, izolată în mijlocul platoului dezolat, fără să izbutească a separa ceiace e construit de om de ceiace aparţine naturii.

Există două viziuni spaniole: una a lui Prosper Merimée şi alta a lui Barrès. Cea dintîiu e Spania proverbială, cu femei romantice, cu dansuri meridionale, castagnete, bolero, fandango, cu

Figaro şi cu serenade. Cea de a doua prezintă o intuiţie mistică, a unei desperări mocnite, a unui gust pervers, pentru descompunere, şi straniu, un eroism concentrat şi taciturn. Modelele lui Barrès sînt Don Quijote, Torquemada şi Filip al II-lea. Monumentul său e Escorialul. Viziune sumbră, maladivă şi perfidă.

In fapt unul ne-a dat icoana Andaluziei şi celalt al Castiliei. Intre ei, ca o sinteză de bun simţ, se poate aşeza stimabilul gazetar Theophile Gauthier, al cărui „Voyage en Espagne" făcut cu diligenţa la 1840 e încă destul de actual. Privind pe fereastra expresului, întru nimic deosebit de un tren german ori englez, mă gîndesc cu melancolie la acest călător fericit, care a apucat încă Spania hanurilor şi a cailor de poştă. Cum aşi vrea să fiu în locul lui, ajungînd seara, cînd o pulbere violetă se aşterne peste drumul prăfuit, la un han cu bolţi întunecate, cu cerdacuri înghirlandate, păşind în sofrageria mare unde stau aşezaţi la masă deopotrivă călugări dominicani, negustori din Valencia, şi fete brune cu cozile pe spate, în faţa unei oale de lut plină cu vin de Valdepenas, lungind taclalele până după miezul nopţii... Trenul isbeşte în noapte hogeaguri de uzine: intrăm în Madrid.

(va urma)

Mihai D. Ralea

Miscellanea

Secetă sau criză

In limbajul susținut de scriitori și critici, cuvîntul «secetă» a căpătat o semnificație literară tot atît de universală ca cea clasică. De secetă «literară» s'au plîns periodic dela începuturile scrisului romînesc toți acei care s'au ocupat de el. Pentru istoria noastră literară îndemnul lui Eliade: «Scrieți băeți, numai scrieți» este destul de vechiu. Lamentarea aceasta pentru secetă a căpătat monotonia împrumutată plîngerilor necontenite ale agricultorilor. Seceta e un flagel literar și agricol.

S'a vorbit totuși de acest flagel «negativ» însă tocmai atunci cînd constatarea era mai puțin justificată, adică în epoci de intensă preocupare literară. Poate insuficiența unei culturi generale făcea să se limiteze discuția la producțiile naționale care păreau insuficiente pentru o amploare perpetuă. Seceta de obiceiu se combătea, cum era normal, prin plagiat după natură, prin o ploae de articole, de anchete, de declarații, care după multă argumentație duceau la concluzia că secetă nu există. Pe-atunci însă apăreau reviste, dispăreau, reapăreau, se formau curente, tabere, biserici, metropole, bisericuțe... Și toate acestea fiindcă se găseau cetitori cu preocupări literare. Existau chiar probleme literare.

Toamna în special se anunțau cotidian reviste. Scribii se insultau literaliceşte sau literalmente. Și erau oameni pe care-i interesa și asta. Erau. Era în sfîrșit o «mișcare» literară, o viață a literaturii, un puls al condeiului.

In ultimii ani, mișcarea aceasta s'a stins. Ca pe vremea lui Homer, literatura a început să fie numai vorbită, ca și critica, și ca și insulta.

Literatura pare să intereseze un număr de oameni din ce în ce mai restrîns. Discuția literară a început să devie pur de breaslă, interesează un cerc mic, cercul breslei. Discuția se face atunci verbal ca și literatura însăși.

Poezia se cetește la cafenea, critica și insulta se consumă tot acolo. Interesează pe așa de puțini încît toți pot să audă. Cu timpul nu va mai fi necesar ca un scriitor să știe a scri.

«Ceaiul» a luat locul revistei. Un ceaiu cuprinde lectura unei nuvele, a mai multor poezii, o critică bine simțită care răzbună tot auditorul, injuria, spiritul, lauda.

Literatura s'a înstrăinat de public, și publicul s'a desinteresat de literatură.

Și astfel azi nu se mai vorbește de secetă ci de criză. Și nu poate fi vorba de o criză a cărții. Cartea se tipărește azi mai bine ca oricînd, și cuprinde în genere un material care-i departe de a fi socotit drept produsul unei crize.

Poate din cauza greutăților economice pe care le încearcă un editor, selecția de azi e mult mai atentă și mai viguroasă. Numărul cărților publicate a scăzut, dar calitatea cărții a crescut mult în ultimii ani.

Toate acompaniamentele de jaz sau de horă din literatură au dispărut.

Există însă o mare, o îngrijitoare criză a cetitorului și a cetitului.

Se cetește acum mult mai puțină literatură ca înainte de războiu, sau ca în epoca ce a urmat imediat războiului.

Deși populația de azi e aproape întreită acelei din 1915, numărul cetitorilor abia dacă a crescut pentru cărți, iar pentru reviste a rămas același.

Și doar cetitorii de reviste marchează preocuparea de literatură, de discuții și probleme literare.

Este la noi o preocupare de politică, de economie privată, de sport, poate de teatru, dar din nevoia sufletească a publicului lipsește aproape total un interes al literaturii romînești.

Cauzele sînt desigur numeroase. Și ar fi interesant de colecționat. Mai presus de toate stă însă acel suflu de educație nouă care exclude orice zbucium sufletesc ca pe-o slăbiciune.

Criza aceasta e abia la începuturile ei. Generația care vine poate va interzice chiar literatura. — Și e zadarnic să o mai relevez. — *Demostene Botez.*

P. Nicanor & Co.

Recenzii

Mihail Sadoveanu, *Hanu Ancuței,* Ed. I, Editura «Cartea Romînească», București.

Sînt în viața unui scriitor momente predestinate în care unele contingenți obscure sau nelămurite dar mai cu samă un deplin și tainic acord între tema aleasă și adevăratele sale aptitudini izbutesc să dea puterii lui de realizare artistică un maximum de amploare și s'o ridice la uimitoare înălțimi. Un asemenea moment înseamnă, fără îndoială, «Hanu Ancuței» în cariera literară a d-lui Sadoveanu.

Motivele cele mai profunde ale creației sale, sentimentul trecutului, poezia grandioasă a naturii, înclinarea spre tragic, misterios și fantastic se împletesc aici mai măestrit decît oriunde în opera lui, într'o vie și armonioasă sinteză. Deși fiecare din cele nouă povestiri care alcătuesc volumul e un tot de sine stătător și complect, locul și împrejurarea în care sînt rostite, dau ansamblului o adevărată unitate de ton și acțiune.

Într'o sară de toamnă aurie, cam pe la mijlocul veacului trecut, întîmplarea ca și nevoile mărunte ale vieții au adunat laolaltă, după culesul viilor, călători de tot felul la un han străvechiu de unde ziua se poate zări apa Moldovei «sclipind în zăvoae și mai departe munții, talazuri de cremene subt piele albastre».

Cu oala de lut nouă, plină cu must roș sau cu vin vechiu, și cu friptura de berbec sau de pui dinainte, ei se lasă furați de versul lăutarilor sau se iau la întrecere, povestind «din îndepărtarea anilor de demult».

Vremile apuse ale lui Duca, Ipsilant, Calimah sau Mihai Sturza se desprind astfel în fața noastră, cu idile duioase sau tragice, întîmplări vesele sau hazlii, dar mai ades cumplite sau năprasnice, cu mazilii, răzeșii, negustorii, țăranii, monahii Moldovei patriarhale sau eroice de altă dată.

În bogata galerie de figuri pămîntene a d-lui Sadoveanu vor ocupa desigur un loc de cinste șugubățul comis Ioniță din Drăgă-

neștii Sucevii, aprigul căpitan de mazili Isac din Bălăbănești care pentru doi ochi negri a călcat atîtea hotare, umilul călugăr Gherman din Durău, pe capul căruia apasă un păcat strămoșesc, ghibaciul Leonte Zodierul, ciobanul Costandin Moțoc întunecat ca negurile Rarăului, Ienache Coropcarul tînjind după oamenii care au fost, tăcutul Zaharia fîntînarul, veselul jupîn Damian Cristișor sau unele femei «viclene ca apa și trecătoare ca florile» cum e mlădioasa hangiță Ancuța care știe să zîmbească cu înțelesuri și la strînsoarea comisului să clipească asemeni unei mîți desmierdate, diabolica cucoană Irinuța, pătimașa Margă sau Lița Salomia alungînd cu descîntece demonii văzduhului și care în tinerețe, purta la gît mărgărintar.

Acești eroi care se mișcă într'o atmosferă saturată de datini, credinți, superstiții nu au desigur nimic comun cu personajele complexe sau firave ale romanului modern ci plămădiți dintr'un aluat identic cu acel al baladelor populare sînt oameni simpli, vînjoși, croiți dintr'o bucată, în comuniune organică cu tradiția și pămîntul natal și în a căror fire, mîndria dîrză a persoanei sau patosul clasei se întîlnesc alături cu umilința înaintea unei ordini divine și resemnarea fatalistă în fața destinului, trăsături ale sufletului nostru etnic de totdeauna.

Între cele nouă povestiri, toate remarcabile prin multiple și variate însușiri ca și prin factura lor superioară, trei reprezintă totuși o culme.

Nu le voiu analiza cu deamănuntul, căci alții au făcut-o și cu o rară competență în această revistă înaintea mea, voiu afirma totuși că în tot ce a scris d. Sadoveanu, nu găsim nimic mai intens și straniu ca impresia pe care o lasă «Balaurul» unde furtuna stîrnită de gelozie în sufletul crunt al boerului Bolomir se confundă atît de misterios cu forțele salbatic dezlănțuite de natură sau de farmecele zodierului.

Nimic mai vibrant deasemeni ca «Fîntîna dintre plopi», în care evocarea iubirii tragice se amestecă cu regretul nostalgic pentru lucrurile care au fost și nu mai pot fi, (Săraca țară moldovenească erai mai frumoasă în tinerețele mele! — exclamă căpitanul Isac) înghițite pentru totdeauna de neagra fîntînă a trecutului.

Dar afinitatea sufletească a d-lui Sadoveanu cu spiritul adînc al poeziei noastre populare, se ridică la valoare de simbol în neîntrecută povestire «Orb sărac» unde cîntecul mioarei, glăsuit de bătrîn face pe ascultători să «lepede lacrimi pentru niște închipuiri».

În acest juvaer al prozei romîne, care poate sta cu cinste alături de «Le chanteur de Kymé» al lui Anatole France și nu trebue să lipsească dintr'o viitoare antologie, figura orbului cu cimpoiul vrăjit, a babei care-i călăuzește pașii sau a lăudărosului comis, neizbutind să spună o istorie cum nu s'a auzit în țara Moldovei, se desfac din negura vremurilor, într'o fermecătoare lumină. Iar tonul narației sfătos și potolit, umorul vioiu și înțelept, dialogul atît de expresiv și natural, limba colorată și savuroasă în arhaismul ei

sobru, ritmul armonios al frazei dau acestei bucăți minunate, o perfecție estetică unică.

Insușindu-și unele elemente epice produse de imaginația colectivă în cursul veacurilor și care pluteau vag răspîndite subt cerul clar al Moldovei, d. Sadoveanu a izbutit să dăruiască literaturii noastre pagini de o frumuseță strălucitoare și pură, în care primitivitatea frustă, naivă sau aspră a fondului popular apare transfigurată prin magia unui profund lirism interior și resursele unei arte desăvîrșite.

Octav Botez

* * *

Mihail Sadoveanu, *Demonul tinereții*, Roman, Editura «Cartea Romînească», București.

Tema acestui roman poetico-liric, «o fantazie de vară» cum îl numește d. Sadoveanu, e ca în atîtea altele din producțiile lui o furtunoasă și tragică poveste de dragoste.

Tînărul medicinist Naum Popovici a cunoscut într'o excursie la mănăstiri, în inima pădurii, aproape de schitul Procov, o fată încîntătoare cu ochii adînci și zîmbetul trist, însoțită de tatăl ei, personaj simpatic dar curios și maniac. O profundă și irezistibilă pornire îi aruncă repede pe unul în brațele celuilalt și le dictează eterne jurăminte. Din partea familiei fetei, neexistînd piedici, tînărul pornește grăbit să ceară consimțimîntul tatălui, de care trăise departe. Acesta i-l dă voios, dar cînd peste cîteva zile el se întoarce cu sufletul înfrigurat, fata și părinții părăsiseră brusc mănăstirea. Cumplit izbit de această lovitură neașteptată, tînărul cade greu bolnav și numai tîrziu, cînd începe a se întrema, călugărul care îl îngrijea îi înmînează cîteva rînduri vagi, lăsate în clipa plecării, de fată. El pornește în curînd pe urma ei, dar află că tatăl ei murise și dînsa se logodise într'un oraș depărtat.

Bolnav încă și cu resortul lăuntric stricat, Naum Popovici, incapabil de a-și continua studiile, se reîntoarce la mănăstire unde cu anii printr'o lentă și tainică transformare găsește departe de larma lumii înșelătoare, subt rasa monahului alinarea și pacea de care sufletul lui era însetat.

Era sortit însă că Natanail monahul să mai fie odată încercat de aprigul demon al tinereții.

După treisprezece ani de viață singuratică și sfîntă o întîlnire neașteptată îi scoate înainte prin aceleași locuri unde o cunoscuse odinioară, pe Olimpia, acum a altuia.

Amîndoi se recunosc și cu toate că Natanail caută s'o evite, ea izbutește să-l descopere în ascunzătoarea lui. Urmează explicațiile dureroase și prea tîrzii peste care apasă crud impresia ireparabilului apoi amîndoi se îndepărtează unul de altul pentru totdeauna, ea tulburată de remușcări, el chinuit de eterna vrajă a trecutului.

Dominată de sentimentul a tot puterniciei întîmplări, zeiță oarbă ce apropie sau desparte pe oameni și a destinului implacabil care se pune în calea dorințelor, deplasînd cîteodată însăși axa unei existenți, acest poem romantic al pasiunii și renunțării e desigur impresionant și patetic. In ce privește însă caracterul și psihologia eroilor, admirația pe care o păstrez marelui prozator, nu mă poate împiedeca să fac unele rezerve.

Dacă d-sa are ca nimeni altul viziunea intensă și cîteodată halucinantă a atitudinelor, gesturilor, manifestărilor care exteriorizează un sentiment sau dau viața unei figuri, cînd e vorba de analiza psihică a unor personaje devenite subt înrîurirea ambianței sociale mai complexe sau mai subtile, arta sa nu mai are totdeauna aceiași forță și suverană îndemînare.

Mobilele profunde care au împins pe Naum Popovici sau pe Olimpia la hotărîri supreme nu-mi apar îndeajuns lămurite și curba evoluției lor interioare rămîne pe alocuri nedefinită sau vagă.

Ce vii sînt înfățișare în schimb celelalte personaje, cu deosebire cele primitive și simple în directă legătură cu natura și misterul ei primordial, bătrînul baciu Mănăilă cu păgînismul lui străvechiu, cei doi dezertori deveniți hoți de codru, aprigul și vicleanul Onuță și tovarășul lui Pintilie al cărui suflet chinuit de îndoeli aspiră la tihna mănăstirii, naivul și lacomul ucenic Paramon ca și alte fețe de mireni sau călugări!

Ceiace dă însă romanului un farmec deosebit e poezia măreață a peisajului, mănăstirea Neamțului cu aerul îmbălsămat de mireasma fînețelor și rășina brazilor, cu sunetul clopotelor făcînd să tresară vietățile pădurii și ecoul lor prelungit, care se pierde în vasta singurătate a codrilor.

Pentru Moldovenii care în tinerețea lor, mai ales, au poposit sau au visat pe aceste locuri, «Demonul tinereții» deschide o portiță în grădina încîntată a suvenirelor cu aroma discretă și pătrunzătoare.

Octav Botez

* * *

H. G. Wells, *Drumul aristocrației și minunata ei operă socială.*

Idealul este de esența vieții: Dela sălbatecul care se închină focului, până la voința care încearcă să cucerească lumea, până la misticul ce caută martirajul ca să se integreze în Dumnezeire, toată nesfîrșita varietate omenească trăește și se dezvoltă prin imboldirea idealurilor. Moartea este întâiu renunțarea la ideal și apoi îmbătrînirea organelor. Tinerețea încetează nu la o anumită vîrstă ci atunci cînd sufletul se împacă cu viața. Stabilitatea este moartea — o știm din științele exacte. Cînd renunțăm de-a mai încerca să ne înfăptuim dorințile, începe dezagregarea, ramolirea creerului, hîrbuirea stomahului, scleroza rinichiului. O nouă iubire este o nouă tinerețâ, un ideal realizat vindecă boli organice.

Aproape orice om cînd începe să vadă lumea, se simte îmboldit de idealuri nobile, care se întăresc sau degenerează în lupta

vieții. Intre aspirațiile generoase, instinctul de conservare și nevoia adaptării sociale, este un echilibru nestabil care întreține viața. La cei mai mulți, ultimele două forțe se coalizează și înăbușă pe cea dintâiu, care moare, prea adeseaori, chiar în timpul adolescenții individului. La unii, cei puțini, aspirațiile generoase, printre care punem și curiositatea științifică, își caută realizarea chiar în paguba instinctului de conservare, aceștia alcătuesc legiunea supra-oamenilor și a rataților de felul lui Don Quichotte sau Cyrano de Bergerac.

Nu este om care, măcar cînd purta sabia de tinichea, să nu fi *„luptat luptă deșeartă"*, să nu fi *„vînat țintă nebună"*. Care-i adolescentul care n'a fost Parsifal sau măcar Lohengrin, sau cel puțin Cid, Otbert sau Cyrano? Și sînt mai mulți decît s'ar părea, oamenii politici care au fost în sufletul lor, și au suferit că n'au avut curajul să fie și în realitate, socialiști sau junimiști.

Deasupra tuturor acestor oameni mari embrionari, de care, dealtfel nici nu se ocupă, *Wells*, crează tipul aristocratului care va civiliza cu adevărat omenirea. *Benham*, eroul romanului (să-i zicem așa pentru simplificarea expunerii) este din familia cetățeanului simbolic care scrie istoria Franței ca să-și poată da samă cu cine să voteze; și din familia conducătorilor omenirii așa cum și i-a închipuit Renan, savanți înțelepți.

Romanul, al cărui titlu s'ar mai putea traduce și prin *In căutarea idealului social*, sau *O magnifică cercetare*, este un volum de aproape 500 de pagini scris și alcătuit, din punct de vedere al acțiunii și al descrierilor, într'un stil rezumativ, telegrafic, ce dă impresia că însăși cuvintele ar fi prescurtate, dar este plin de idei originale și de cele mai surprinzătoare feluri de-a privi lucrurile cărora eram deprinși să le atribuim alte definitive aspecte. Totuși acest noian de gîndiri disparate este un tot ce nu-i decît un fel de monografie a unui cuvînt, o vastă monografie a noțiunii *aristocrat*.

Multe cuvinte au fost refăcute de scriitori, fie prin lărgirea cadrului noțiunii până la deformare, fie prin restrîngerea lui până la înțelesul originar și de mult părăsit. Aristocratul lui Wells este și ceiace știm cu toții, dar în același timp și cu totul altceva. Mai întâiu, evident, se eliminează ideia de boerie ereditară, deși *Benham* nu se ridică de-adreptul din popor, el este fiul unui intelectual și a unei mondene, deci s'a născut și a crescut în atmosferă de elită socială. Și nici părinții părinților lui nu erau proletari. Prin aceasta Wells justifică o cunoscută zicătoare engleză, că pentru a face un om cult trebue o generație, pentru unul bine crescut, două, iar pentru un civilizat, trei.

Benham vrea să devină un aristocrat și să facă parte dintr'un fel de asociație internațională a celor ce au ajuns să fie aristocrați și a celor, care, ca și dînsul, se pregătesc să merite acest titlu.

«Aristocratul, zice Benham, nu concepe că poate exista onoare și mîndrie pentru un om, decît dacă și-a închinat viața unor

scopuri care întrec scopurile propriei lui ființe. El respinge actualele forme de guvernare, fiindcă el însuși poartă în el un rege, un monarh al Adevărului și al lealității sănătoase. Această idee realizată este legămîntul noului ordin cavaleresc, al aristocrației moderne, care până la urmă trebue să stăpînească pămîntul, reducînd importanța granițelor naționale și a intereselor individuale. Aceste princiare posibilități sînt în noi toți. Prințul este în mine, în d-ta, el este în germene în orice om».

Wells recunoaște că această concepție nu-i decît doctrina lui *Confucius*: «omul este fiul regelui».

Nouă ne amintește și înalta filosofie a Democrației americane, cum o înțelege *Orison Swet Marden*, de pildă. Dealtfel ni se pare neîndoelnic că Wells este influențat de *Marden*. Dovadă pagina în care după ce Benham își expune ideile despre aristocrație și regalitate, un tînăr american exclamă entuziasmat, că niciodată n'a auzit mai bine formulată esența fundamentală a Democrației.

Aristocrații vor conduce lumea ridicînd nivelul tuturor categoriilor sociale, făcînd ca cea mai abjectă plebe să n'aibă scăderi și ipocrizie decît cel mult cît cinstita noastră burghezie. Aceasta va fi peste zece ani, sau peste zece veacuri, dar va fi, pentrucă au început să se afirme aristocrații noii ordine sociale. Dealtfel, fiecare treaptă a evoluției omenirii își creiază o aristocrație care o conduce spre progres, și pe care treapta viitoare o distruge.

Wells, care are mare admirație pentru Chinezi, crede că «un amestec de cultură chineză cu geniul întreprinzător american, va deschide omenirii noua ei cale».

Dar Wells, visează aristocratizarea individului, mai mult din dezesperare că nu găsește satisfăcătoare nici o doctrină socială: In regi și oligarhii conducători nu vede nici generozitate, nici înțelepciune, iar socialismul nu-i o soluție «după cum pofta de a mînca nu-i o soluție pentru cel flămînd într'un pustiu. Desigur, orice om cu puțin bun simț dorește socialismul, adică dorește ca toate sforțările omenești să tindă spre binele comun și să-l realizeze, dar în același timp înțelege că socialismul pus în fața problemelor practice, își dovedește adînca-i neputință».

S'ar părea că Wells rezumă marea dificultate în această frază: «Pot prevedea o epocă în care urile naționale și de rasă, vor slăbi până a nu mai fi o piedică apreciabilă, dar nu pot imagina epoca în care să nu mai fie groaznica frecare dintre acei care conduc acțiunile colective și mulțimea condusă». Și pentru că nu vede soluția, ca omenirea să nu piardă timp și ca să nu se rătăcească și mai rău, îi propune să-și creeze o nouă aristocrație, care, desigur, ea, va găsi soluția.

Cel ce vrea să fie aristocrat are patru mari obstacole de învins: Mai întâiu, *frica*. «Cea mai importantă și cea mai trainică dintre forțele gregare — scrie Benham — este frica, ea ne menține în turmă, ne întoarce mereu pe calea bătută, la confortabil și la traiul ușor. Inceputul vieții aristocratice trebue să fie răpunerea fricei...

Zilnic avem de învins o mică teamă, zilnic trebue să ne înboldim curajul... fie pentru a făptui un mare act, fie pentru a ne învinge simpla apatie... omul obișnuit se învîrtește mereu în cușca instinctului... Aristocratul se aruncă spre o viață fără limite... Frica crează o neputință de acțiune, odată trecută această etapă, frica nu mai are priză asupra noastră, deci aristocratul trebue să fie mereu în plină acțiune... Dar ca să învingem frica, trebue să ne făurim ceva care să poată să ne înlocuiască caverna de adăpost și tovărășia turmei, ceva general care să poată fi luat în pustiu, ceva care să ne susțină să luptăm izolați... și să gîndim izolați...» Pe această cale Benham ajunge la o nouă concepție despre Dumnezeu.

Wells pune pe eroul său să-și creeze singur cîteva înspăimîntătoare situații în care să tremure și să triumfe.

Ceia ce nouă ni se pare mai ales admirabil în cartea lui Wells, este amestecul de uman și de ideal. *Benham* poate descuraja pe cetitor prin superioritatea lui aproape nerealizabilă, dar în același timp, nu se poate să nu-i amintească fiecăruia vre-un mic gest din adolescență, demn de un Benham și astfel să-și zică, cu folos moral, că și într'însul este un Benham ce nu cere decît să fie descoperit și apoi cu perseverență cultivat. Căci ar trebui să dezesperăm de viitorul omenirii dacă n'am admite, că mai tot adolescentul măcar odată și-a creat și a înfruntat o mare primejdie...

Al doilea obstacol este *sexualitatea*, pe care Wells pare a o înțelege în felul lui *Freud*: *Libido* este baza tuturor complezenților, dacă nu chiar a tuturor acțiunilor. Și numește acest al doilea obstacol: *complezențele*. «Acest obstacol — zice Benham — este nu numai pofta sexuală, reacțiunea personală în fața frumuseții, a dragostei, dar tot ce duce la satisfacții fizice, toate indulgențele simțurilor și sentimentelor, care ne procură vreun fel de plăcere».

De aici nu însamnă ca Wells propovăduește ascetismul, sau vre-o rigidă abstinență. Benham era bogat și trăia confortabil. A iubit, a avut ibovnică și apoi nevastă. «Nu înțeleg deloc — scrie Benham în jurnalul său — că un aristocrat nu trebue să iubească... Dar nimeni nu se poate aștepta să fie iubit de o femeie decît dacă-i pune la picioare toată dragostea de care-i capabil și întreaga lui viață. Un aristocrat trebue dar să știe să se lipsească de o dragoste personală prea intimă... Nu te poți înhăma și la imensele probleme complicate ale vieții și la acele care interesează numai natura intimă a unei alte ființe».

Al treilea obstacol: *gelozia*, «nesfîrșit haos de mobile egoiste ce-și caută scuză în orgoliu, legitim cîte odată».

«Viața aristocratică — scrie Benham — merge spre realizare cînd trece peste cadavrul acestor două obstacole. Această viață trebue să admită, de pildă, că în loc să te sacrifici pentru un prietin, mai bine să te păstrezi sănătos și teafăr pentru Adevăr. Ea absolve cruda vivisecțiune în interesul științei. Glorifică pe Brutus care și-a ucis fiii. Ea interzice cultul femeii și tot ce alcătuia viaticul vechii noblețe cavalerești. Și ea poruncește renunțarea la multe

lucruri la care acei ce se numesc oameni de inimă, nu renunță. Ambițiile vieții aristocratice se ridică deasupra tuturor acestora. Ea va face să domnească în lumea întreagă dreptatea, disciplina, o nobilă pace și va reuși aceasta, fără indignări, fără ură, fără dulceagă tandrețã, fără entuziasmuri pentru eroi izolați... Ea are un caracter auster și rece, care comandă admirația cîteodată, și foarte rar afecțiuni personale. Așa încît, viața aristocratică, poate să socotească printre titlurile sale de glorie cele mai mari, faptul de-a avea o inimă cu aramă ferecată...».

Al patrulea obstacol în calea aristocratului, ar fi ***prejudecățile organizațiilor socialo-economice și ale pozițiunii sociale individuale***. Acest aspect al cărții lui Wells este cam confuz. Este adică și în fond ceiace este toată lucrarea în formă. Ași îndrăzni să spun că are factură *proustiană* din punct de vedere al ideilor. După cum *Proust* dă impresia unui foarte sensibil aparat, care înregistrează orbește, ca un gramofon, toată succesiunea de nuanțe din suflet pentru a exprima o stare sufletească ce până la el scriitorii o exprimau sintetic, tot așa Wells — în această carte — dă impresia că înregistrează mecanic succesiunea de idei ce i se perindă în cap împrejurul unei idei centrale, știind bine că această înlănțuire după logica inconștientului și în dispreţul tehnicei facerei cărților după logica formală, va declanșa în mintea cititorului o mult mai fecundă înțelegere.

«Toată viața conștientă a unui aristocrat — conchide întrucîtva Benham, relativ la al patrulea obstacol — trebue să fie o luptă neîntreruptă împotriva falșelor generalizări».

Iar ca concluzie generală:

«A răpune frica, poftele, gelozia și prejudecățile, trebue să fie munca, ritualul și disciplina aristocratului, ca pentru un cavaler medieval revizuirea armelor».

Să încercăm, acum, să rezumăm și realizarea faptică a doctrinei lui Wells în aristocratul Benham: Un tînăr inteligent și energic cu ereditate sănătoasă, dintr'un mediu social neîncătușat de lupta pentru pîne ba chiar preocupat de chestiuni intelectuale și de traiu nobil, pe deasupra, crescut într'o «disciplină de oțel» și bine instruit. Acest Benham în adolescență luptă cu frica și o învinge, apoi cu poftele și le învinge, după ce se însoară cu o femee minunată (dar nu din acele superioare aristocrate «care încă nu există») și pe care o adoră, luptă cu gelozia și o învinge. Adică soția îl înșeală, iar el aprobă, îi dă dreptate, îi dă libertate, îi dă bani, și îi salvează reputația. «Femeia cere să te devotezi exclusiv fericirii ei și de nu obține acest fel de devotament, ia aceasta ca o dezonoare. A-i refuza o absolută consacrare, este a o insulta și cum eu am făcut Amandei această insultă...».

Dar Benham sucombă în lupta cu cel de-al patrulea obstacol. Moare ucis într'o revoltă uvrieră, în care s'a amestecat din violența firei lui, din indignare împotriva stupidității ambilor părți ale baricadei, și tot odată conștient că se amestecă fără folos și în dezacord

cu doctrina lui despre aristocratul ce voia să fie, şi era în mare parte.

Cartea lui Wells are şi foarte interesante personagii epizodice. Amicul *Prothero*, un materialist învins de sărăcie, de lipsă de educaţie şi de sensualitate, deşi deosebit de inteligent şi cult. Apoi mama lui Benham, un minunat portret al logicei femeeşti, al cucoanei banale, dar totuşi din marea majoritate care face soliditatea şi lustrul de civilizaţie al societăţii actuale.

. . . .

Dacă toate cărţile se pot rezuma, afară de una singură, apoi desigur, aceia este... aceasta. Ceiace trebue luat ca un semn, că este operă care trebue cetită şi mult gîndită. De cîtva timp apar tot mai rar asemenea stele pe firmamentul literar..

D. V. Barnoschi

***

Constantin Loghin, *Istoria literaturii romîne din Bucovina* 1775—1918 (în legătură cu evoluţia culturală şi politică), Cernăuţi, 1926.

Cartea de faţă umple un gol al istoriei noastre literare. Evident, nu este singurul, căci noi n'avem încă o istorie complectă a literaturii romîneşti. În deosebi, lipsesc scriitorii de după 1880, desigur cei mai însemnaţi. Recunoaştem, cîmpul cercetărilor este prea întins pentru un singur om. Lipsesc monografiile, atît de necesare alcătuirii unei bune istorii literare. Poate, o bună iniţiativă şi divizare a muncii, după modelul realizării operelor similare în străinătate, n'ar fi fără rezultate. Până atunci însă, orice muncă serioasă în acest domeniu este de necontestată importanţă, mai ales cînd se studiază (cum face şi d. Loghin) un capitol, pe care nu l-a mai cercetat nimeni, decît întîmplător. Singură «Istoria literaturii romîneşti în veacul al XIX-lea» a d-lui N. Iorga spune ceva şi despre «Scrisul romînesc în Bucovina (vol. III. pg. 340—341)[1]. Dar d. Iorga pune numai problema. Poate nici nu era posibilă o istorie complectă a literaturii romîneşti din Bucovina, într'o vreme cînd această provincie era supt stăpînire străină. Lucrul acesta îl face acum d. Loghin, dîndu-ne prima istorie unitară şi complectă a literaturii de care vorbim. Este o contribuţie de care va trebui să ţină samă acei ce vor scrie istoria literaturii romîneşti în întregime.

*

Mişcarea literară din Bucovina ajunge pela începutul sec. XIX subt influenţa Şcoalei latiniste. Pionier al acestei influenţe este Ion Budai Deleanu, care are legături puternice cu unii intelectuali bucovineni. Se fac astfel primele încercări de publicistică (Toader

1 Vezi şi în «Oameni care au fost», Văleni 1911, articole despre George Popovici, Mihai Teliman, S. Fl. Marian etc.

Racoce 1817[1]), primul dicţionar romînesc în Bucovina (V. Cantemir, 1827), deci numai la doi ani după cel tipărit la Buda de P. Maior. Apar cele dintăiu calendare, care au un mare rol, mai ales prin partea lor literară, fiind prima şi singura lectură a poporului în acea vreme.

Incepînd la 1811 cu «Calendar de casă», dascălul V. Ţintilă va mai publica şi altele, până la 1820.

In aceste calendare găsim începuturile poeziei romîneşti din Bucovina: «Acrostihuri» de preotul P. Dumitrovici (1841). Sînt şi încercări în proză. Urmează şi alţi poeţi, colaboratori ai calendarelor.

La 1848, vîntul revoluţiei bate şi prin ţările romîneşti. Scriitori din Moldova şi Ardeal trec atunci în Bucovina. O epocă de redeşteptare naţională. Apar oameni ca profesorul filolog Aron Pumnul, istoricul Eudoxiu Hurmuzachi, poetul şi culegătorul de poezie poporană Iraclie Porumbescu. Şi urmează mulţi alţi scriitori pe care d. Longhin îi studiază în capitole: Poeţii «Foaei»..., Folkloriştii, Popularizatori, Colaboratorii «Convorbirilor literare», Poeţii şi prozatorii «Junimii literare» etc.

Capitole aparte sînt rînduite scriitorilor Mihai Teliman şi Emanuil Grigorovitza. Mihai Teliman e numit «un scriitor politic», iar Em. Grigorovitza „un cronicar duios al Bucovinei". Termenii se par improprii pentru o caracterizare ştiinţifică.

Dintre ceilalţi, se dă o atenţie mai deosebită poeţilor Dimitrie Petrino şi Vasile Bumbac, ca fiind mai talentaţi. Analiza critică se face cu exemple din poezii, ceiace este bine. D. Loghin însă spune despre d. Petrino: «Nu versuise (sic) Eminescu, trăia abia Alecsandri (sic) şi Bolintineanu, cărora dealtfel d. Petrino le datoreşte cîteceva din calităţile şi defectele poeziei sale» (p. 111). Dar în ce constă acest *cîte ceva* nu ne spune d. Loghin. Şi ar fi fost necesar mai ales că se atribue lui V. Alecsandri şi defectele poeziei lui Petrino. Ori poate numai lui Bolintineanu? In orice caz chestiunea trebuia clarificată. Aşa procedează, spre exemplu, cînd este vorba de influenţa baladelor lui Alecsandri asupra celor ale lui V. Bumbac şi influenţa apare evidentă.

Sînt însă şi cu privire la poetul V. Bumbac unele afirmaţii nelogice. Astfel, acesta a făcut o traducere a Eneidei. Despre traducător d. Loghin spune textual: «...a fost un prea credincios rob al textului şi a fost prea puţin poet». Ceiace nu-l împiedică să adaoge imediat: «Venind mai tîrziu Coşbuc, care a avut aceste calităţi (!) în mod invers, nu l-a întrecut, dar l-a luat pe dinainte (sic) cu publicarea traducerii» (p. 125).

Dintre folklorişti remarcă, în deosebi, pe Simeon Florea Marian. Se dau date interesante asupra vieţii şi operei acestui însemnat folklorist romîn. Dar şi aici rămînem nedumeriţi cînd cetim: «In rîndurile lui vorbeşte prea mult savantul rigid, cercetătorul îndră-

1 Şi M. Kogălniceanu aminteşte în „Dacia literară" (Introducţie) de manifestul acestuia pentru apariţia unei foi „întîiaşi dată în l. romînească".

gostit de adevăr și prea puțin artistul încălzit de plăsmuirea sa... Acestei opere îi lipsea doar poezia, pentrucă S. Fl. Marian să poată fi considerat de Homerul (sic) nostru» (p. 132). Noi știm că un folklorist este un om de știință, care nu e necesar numaidecît să fie și un poet. De ce se pretinde părintelui Marian să fie ceiace nu este și nici nu-i absolut necesar să fie ? Homer al nostru ? Dar Homer este creatorul poeziei poporane, nu savantul, care culege și studiază diferitele producțiuni ale poporului.

Dintre colaboratorii «Convorbirilor literare», cel mai talentat este poetul T. Robeanu (Dr. George Popovici). Intre informațiile interesante ce ni se dau despre acest poet, pare-se că s'a strecurat o contrazicere. La p. 177 d. Loghin scrie : «Cînd dragostea lui l-a părăsit și el nu mai poate (sic) iubi altele, cînd a rămas «singuratec ca un vultur», atunci și-a căutat pentru moment refugiul, ca și *maestrul său Eminescu*, în trecutul nostru istoric etc.» Mai jos (p. 179), influența lui Eminescu asupra lui T. Robeanu este negată : «Dacă e o asemănare vagă între fondul poeziilor lor, faptul acesta trebue explicat prin oarecare asemănare între caracterele lor sensibile, între împrejurările vieții în care au trăit, între loviturile sorții de care au suferit, între preocupările cu istoria Romînilor, în care s'au cufundat, între deziluziile lor în raporturile cu femeia, cu care au făcut cunoștință prea de vreme, între sfîrșitul tragic al amîndurora». (Și cum îi putea influența, «sfîrșitul tragic», pe cînd scriau poeziile ?).

Ni se mai spune că nici T. Robeanu nici contemporanii săi n'au dat importanța cuvenită poeziilor lui Eminescu. Nu poate fi exact. Contemporanii lui Eminescu, e drept, nu l-au apreciat precum merita. Facem excepție însă cu T. Maiorescu și cu alți membrii din «Junimea» ori colaboratori ai «Convorbirilor literare». Intre aceștia trebue să punem și pe T. Robeanu, poet înrudit prin temperament cu Eminescu, precum recunoaște și d. Loghin.

Dar nu numai atît. Pela 1885-86, cînd T. Robeanu începe să-și publice poeziile în «Convorbiri literare», Eminescu începuse să fie înțeles chiar de marele public. De pela 1883, cînd înnebunește Eminescu începe să fie cetit și admirat (T. Maiorescu scoate prima ediție a poeziilor în 1883). Tocmai poetul T. Robeanu să fi rămas impasibil ? Este greu de admis.

Intre scriitorii din primele două decenii ale sec. XX (1900-1918), din cele scrise de d. Loghin, es doi în evidență : Poetul Gavril Rotică și prozatorul Ion Grămadă, amîndoi formați în preajma revistei «Junimea literară».

Deși influențat de O. Goga, ori tocmai pentru aceasta, poezia lui Rotică «este poezia cerută de începutul veacului al XX-lea» (p. 234) și «însamnă un progres incontestabil față de poezia patriotică de până atunci». Ion Grămadă este caracterizat ca «cel mai desăvîrșit prozator al Bucovinei» (p. 252).

In genere, d. Loghin observă că sentimentul național «a co-

pleșit pe o samă de scriitori până la distrugerea artei din opera lor» (p. 257).

Cetitorul istoriei d-lui Loghin va înțelege că Bucovina a contribuit în mod onorabil la mărimea patrimoniului literaturii noastre. Insă scriitori de talentul celor din «regat» și din Ardeal, Bucovina încă n'a produs. O soartă vitregă s'a împotrivit. O recunoaște cu melancolie și d. Loghin.

Totuși scriitorii, cărora d. Loghin le închină pagini pline de simpatia și obiectivitatea istoricului și dintre care unii sînt cetiți și astăzi, au un drept incontestabil la un loc cît de modest în istoria literaturii romîne. Și este meritul cel mare al operei d-lui Loghin de a încerca, prima oară, o istorie a tuturor scriitorilor romîni din Bucovina.

*

Dar cartea de care ne ocupăm nu este numai de istorie literară. Precum ne spune chiar titlul, ea se ocupă și de evoluția culturală și politică. In capitolele relative la aceste probleme găsim date numeroase cu privire la ocuparea Bucovinei și starea ei politică după aceasta, despre continuarea tradiției culturii moldovenești și legăturile pribegilor moldoveni (1848) cu Hurmuzăcheștii și alți intelectuali bucovineni, la Cernauca.

Apoi ni se dau bogate informațiuni despre școală și biserică despre teatru, precum și despre diferitele societăți culturale și literare, care — ca și în Ardeal — au avut un rol preponderant, în propagarea culturii romînești, în această provincie amenințată de înstrăinare. Intre acestea ocupă locul de frunte «Soțietatea pentru literatura și cultura romînă în Bucovina» (1865), care avea ca organ de publicitate «Foaia soțietății pentru literatură și cultură» (1865-1869), prima revistă romînească din Bucovina. La această revistă au colaborat și regățenii V. Alecsandri, C. Negruzzi, C. Negri, A. Russo, I. Negruzzi, G. Sion, D. Bolintineanu etc.

Mișcarea dela «Sămănătorul» (1901), pornită de A. Vlahuță și G. Coșbuc, a avut răsunet și în Ardeal și Bucovina. In Ardeal, la Budapesta, gruparea scriitorilor din jurul revistei «Luceafărul» (1902), iar în Bucovina în jurul revistei «Junimea literară» (1904), înființată de membrii societății studențești «Junimea». Scopul, ca și la «Sămănătorul» : înnălțarea culturii și literaturii naționale și democratizarea ei.

Nu-s lăsate deoparte nici societăți și instituții culturale mai modeste precum și revistele, ziarele, calendarele, care explică evoluția ideilor în această provincie, timp de o sută cincizeci de ani. Este o muncă conștiincioasă, care merită să fie recunoscută. Cu lucrarea aceasta, d. Loghin — cunoscut și din altele mai mult de editură și popularizare a literaturii — intră în rîndul istoricilor literari.

Unele greutăți de limbă și stil ar trebui neapărat învinse pentru alte opere ori alte ediții. Expresii ca : Astfel începînd cu anul 1777 încep să apară în Viena...» (p. 15), «...încă de mult era luptă

la cuțite între aderenții latiniști»: (p. 106), «...nu versuise încă Eminescu...» (p. 111), «venind mai tîrziu Coșbuc... nu l-a întrecut dar l-a luat pe dinainte cu publicarea...» (125), «improcesuat de mai multe ori...» (p. 160), «...descurajat își zboară creerii...» (p. 199), «...cultivarea folclorului poporal», «culegătorul tipografic» și multe, foarte multe încă, dau un aspect destul de neliterar stilului.

Deasemeni cuvinte și forme ca: provință să revindece (= să revendice), l-a smult, vaticinație, își sistează, astorfel etc. dăunează mult corectitudinii limbii.

Const. N. Stănescu

* * *

Th. Rechetnikov, *Ceux de Podlipnaïa*, Librăria Gallimard, Paris, 1927.

Autorul acestui roman, unul din marile talente realiste ale Rusiei de acum jumătate de secol, a avut un destin literar puțin invidiat.

Cunoscut mai ales într'un cerc de tineri literați și ziariști ai epocii, apreciat pentru arta naturalistă vădită a operei sale, care a făcut să fie denumit adesea un adevărat Zola al Rusiei, Rechetnikov nu a avut norocul de a fi pătruns în sufletul maselor pentru care simția o sinceră și duioasă afinitate de temperament.

E poate acesta destinul oamenilor de prea puternică și inflexibilă individualitate. Neputînd singuri străbate în planul care apare în ochii lor, drept veritabilă renunțare la atitudinea lor de izolată înălțime spirituală, — ei preferă să rămînă ignorați decît să fie priviți prin oglinda cu mii de fețe deformatoare, pe care o oferă mulțimea nenumărată de admiratori sau detractori anonimi.

Și totuși romancierul acesta nu poartă vina fatalei izolări în mijlocul mișcării literare, pe care a sporit-o cu forțele talentului său original.

Pentrucă, în afară de calitatea sa de puternic observator al unei vieți puțin obișnuite în vigoarea ei, — el unește o emotivitate aleasă caracterului ei de muncă perseverentă și neobosită.

Este desigur în traiul «Celor din Podlipnaïa» un conformism de acțiune, care denotă primitivismul unei vieți foarte apropiate de animalitatea sălbatecă și senzuală. Trăind mai bine de jumătatea anului în vizuini, asemenea animalelor neîmblînzite, caracterul lor sever de neînfrîntă energie apare tot atît de natural ca și temperamentul lor întotdeauna decis și incapabil de ezitări atenuante. E explicabilă și acea perfectă inconștiență, acea complectă ignorare a vieții, pe care o numim civilizată, sprijinită pe mașinism și activitate mecanică, ce le apare — în cele mai elementare aspecte ale ei — subt formă de noutate impresionantă.

Omul dela țară are o anumită rezervă față de orașul pe care nu îl cunoaște decît în ceiace are el mai primitiv și mai vulgar. Puținele nevoi ale vieții sale reclamă o organizare sumară, redusă, și adesea se satisfac numai în contactul cu periferia orașului, ceiace e în adevăr superior și nou pentru el, aceia ce e «civilizație» în justa accepțiune a cuvîntului, îl impresionează rece, îi inspiră adesea grijă și un anumit sentiment de incertitudine, pe care îl trădează în disprețul lui — uneori evident — față de orășan.

Dacă primul contact cu orașul este puțin agreiat și adesea rămîne dincolo de sfera dorințelor propriu zise, — în schimb din momentul, în care apare încrederea în posibilitatea de cunoaștere și pătrundere a mecanismului acestei vieți complicate, orașul devine un centru de tentații, un focar de irezistibile atracții. Orașul apare cuceritor, el impune o mentalitate nouă, o încredere nestăpînită în forțele proprii crescute în contactul cu mediocre cunoștinți, ce apar subt un aspect de familiaritate intimă și reconfortantă. Nimic nu este cruțat în transformarea pe care o impune viața orașului: năzuințile și idealurile ca și acel unic refugiu al umanității în genere, sentimentul individual. In locul acelui docil sentiment de înțelegere și nivelare socială, caracteristic micilor grupări colective, apar nuanțe variate și afectivitatea exagerată în complexitatea ei — constituind un anumit aspect al vieții de luptă și odioasă exploatare.

Aceste faze ale unei evoluții prea cunoscute — le urmărim în drumul «Podlipnovieni-lor», plecați din mijlocul naturii lor de o sălbătăcie impresionantă, pentru a găsi o viață mai puțin expusă rigorilor unui mediu de neînchipuită vitregie.

Străbătînd paginile acestei cărți, străbați alături cu ei o lume de mizerie și de eforturi, ce nu ajung la cristalizarea unei năzuințe fiind continuu reclamate de realitatea imediată a vieții. Dar în mijlocul sforțărilor accentuate, care se termină mai totdeauna cu suferință și durere, rămîne totuși o satisfacție din ce în ce mai cert și mai puternic exprimată: sufletul primitiv — în simplitatea lui originară și-a păstrat neatinsă aceiași duioasă emotivitate inițială.

Acesta e poate și motivul pentru care Rechetnicov nu sfîrșește într'un crud și deprimant pesimism.

Mircea Mancaș

* * *

Anuarul Școalei Normale „Vasile Lupu" din Iași 1927-1928, Tip. «Viața Romînească», Iași, 1928.

Potrivit frumoasei tradiții inaugurată de Titu Maiorescu, dascălii cărturari dela Școala Normală din Iași publică un al treilea anuar, repetînd și reliefînd elanul lor pentru ucenicii fragezi ai culturii romînești.

Părăsind calapodul obișnuit al anuarelor școlare, în care se concretizează mai totdeauna o arhivă prăfuită și mucegăită de stereotipe acte oficiale, profesorii ieșeni pun la îndemîna publicului roadele activității lor spirituale extra școlare «izvorîte din prisosul de muncă și din devotamentul entuziast pentru învățămînt», — după cum se exprimă lapidar și reținut fostul Director S. S. Bîrsănescu în prefața volumului.

In afară de contribuţia din afară a marelui animator cultural, d. Prof. I. Simionescu, — lucrarea cuprinde în continuare datorită d-lui V. Petrovanu luminosul istoric al şcoalei «Vasile Lupu» în fericita perioadă de subt conducerea lui Titu Maiorescu (1863—68), istoric judicios plin de date revelatoare din viaţa patriarhului Junimii şi al Convorbirilor literare. Studiul acesta adaogă o faţetă interesantă personalităţii olimpice şi echilibrate a lui Maiorescu.

Pe lîngă acest studiu, cercetările d-lui Radu Manoliu despre «Invăţămîntul psihologiei după noua programă analitică pentru şcolile normale» şi ale d-lui Dr. S. S. Bîrsănescu referitoare la «Psihologia copilului de ţară» merită să fie subliniate pentru isteţimea lor de proaspătă cugetare.

La fel trebue accentuat talentul şi conştiinciozitatea d-lor I. Rick (Note asupra schimbărilor teritoriale ale judeţului Iaşi şi Cercetări de geografie economică în depresiunea Jijiei, G. Florea (Animalele producătoare de lumină), G. Ghibănescu (Permanenţa limbii slavone în ţările romîne, ca raţiune juridică de Stat) şi N. D. Cojocaru (Cauzele insuficienţei producţiei fructelor în ţara noastră şi mijloacele de îndreptare) în mînuirea metodelor şi cunoştinţilor ştiinţifice. Cuvîntarea entuziastă şi bine informată a d-lui Sterie V. Diamandi despre «Romînii Macedoneni» aplaudată în de trei ori şapte oraşe din Moldova, Bucovina şi Basarabia îşi închee pelerinajul emirului spre Mecca în paginele anuarului de faţă.

In afară de alte informaţii şcolare preţioase, cetitorul va mai afla în această lucrare colectivă «Sărbătorirea împlinirii unui veac dela întemeerea şcolilor naţionale publice în Moldova» şi cîteva «Date statistice» referitoare la ireproşabila de sîrguitoare gospodărie făcută numai subt directoratul d-lui Bîrsănescu.

Anuarul Şcoalei normale «Vasile Lupu» din Iaşi este un model de apostolat cultural şi administraţie cinstită.

Ştefan George

* * *

Fedor Gladkov, *Le ciment*, Paris, 1928.

Discontinuitatea dezvoltării literaturii ruseşti post-belice îşi poate găsi cea mai simplă explicare într'o schimbare radicală a regimului politic. Paralelismul dintre viaţa literară şi frămîntările sociale ale Rusiei ne-ar putea duce chiar la îndreptăţirea afirmaţiunii că absolutismul e regimul cel mai propice pentru dezvoltarea idealismului.

Melancolia profundă, evasiunile subiective ce se degajează din operele lui Dostoiewski sau Maxim Gorki, sînt expresia unei resemnări continue faţă de o anumită realitate socială; arta lor e «sublinierea» unor tendinţi revoluţionare irealizabile în acel timp. Idealismul acesta — uneori cu nuanţe mistice — era un refugiu comod al unor vizionari dezadaptaţi. Aşa se explică de ce romanul rus dinaintea războiului era contemplativ, psihologic, subiectiv şi idealist.

Literatura de după războiu ia însă un nou aspect: devine mai expresivă, realistă şi mai apropiată de sufletul poporului. Lebedinsky, Vsevolod Ivanov, Fedor Gladkov ne redau adevăratul suflet rusesc. Realizările revoluţiei, consumarea unui act care până acum era numai un ideal, frămîntări sociale cu nuanţe tragice, pot justifica îndeajuns dezvoltarea unui accentuat realism în literatura rusă actuală.

*

Gladkov are un specific rusesc mai pronunţat: «Le ciment» e un roman proletar. In el vom găsi evocarea — apropiată uneori de epopee — a mişcărilor proletarilor ruşi. Aspiraţiunile muncitoreşti, viaţa intimă a unor revoluţionari sbuciumaţi, — aceasta e tema romanului.

Dar Gladkov e fiu de muncitor. Viaţa sa chinuită nu se deosebeşte prin nimic de acea a unui adevărat proletar. El a fost un spectator al marei revoluţii. Acestea ar fi date biografice ce ar putea să explice structura romanului său.

Procedeul lui Gladkov e simplu: a scris ceiace a văzut. Dar ajunge la un realism uneori exagerat. Eroii săi au o viaţă prea exteriorizată şi dinamizată în contrast izbitor cu un minimum de viaţă internă sufletească. Viaţa lor cotidiană e descrisă până în amănuntele cele mai prozaice. Ei sînt oameni energici, dar banali. Acţiunea acestor proletari devine chiar stereotipă, nu e decît tendinţa de a realiza anumite idei revoluţionare. Eroii lui Gladkov nu au răgaz pentru analize iretrospective, viaţa lor e veşnic în primejdie, ei luptă încontinuu.

Glieb, un muncitor cu multe virtuţi, un revoluţionar convins, e obsedat mereu de gîndul de a reconstitui o uzină dărîmată. Dacia, soţia sa, e o femee energică pasionată pentru viaţa politică, dar din ce în ce mai neglijentă şi cu mai puţine scrupule în viaţa sa conjugală, e o femee modernă cu tendinţi de masculinizare. Badyn e un brutal, căruia nu-i poate rezista nici o femee. Inginerul Kleist e un captiv neadaptat noului regim, dar care cedează la urmă pasiunii sale profesionale. Celelalte personage mai secundare sînt în genere muncitori chinuiţi, dezorientaţi, al căror ideal se reduce la un simplu şi temporar steag roş.

Stilul lui Gladkov e nervos, brutal şi uneori chiar neglijent. E un stil dinamic, concis. E întrucîtva occidentalizat. Totuşi are ceva neobişnuit, ce ar putea irita pe un cetitor deprins să găsească în romane reconfortare sufletească. Romanul lui Gladkov are chiar un efect astenic.

«Le ciment» are însă o semnificare: In el e evocată viaţa socială a poporului rus şi în deosebi a clasei proletare. E descrisă o viaţă aspră, scutită de sentimentalism şi poezie. Aceasta e nuanţa originală pe care o aduce romanul rus actual faţă de romanul occidental sedentar şi uneori blazat.

R. Luca

* * *

Georges Guy-Grand, *L'avenir de la démocratie*, Rivière, Paris, 1928.

Ar părea poate ciudată ivirea unui volum în care se vorbește de perspectivele democrației. Ne-am deprins astăzi să credem că există mai mult o criză a democrației decît un viitor strălucit al ei. La această credință falșă au contribuit unele împrejurări politice și chiar anumite tentative de discreditare ideologică. Astfel, democrația e acuzată, printre altele, de «cultul incompetinții», de «diluare a responsabilității» și de lipsă de continuitate în conducerea statelor. Se afirmă deasemenea, cu oarecare dreptate, că sistemul reprezentativ democratic — parlamentarismul — nu mai corespunde cendițiunilor sociale actuale. Bryce spune că parlamentarismul a devenit chiar nepopular. S'ar părea astfel că democrația a devenit un sistem retrograd.

Pe de altă parte, e evidentă creșterea lentă a democrației. Ideia democratică a ajuns să se realizeze astăzi într'un mod aproape instinctiv. Ea a devenit un aspect al conștiinții colective, o necesitate pentru viața socială contemporană. Totuși, dacă politica democratică progresează, e de recunoscut însă că ea întîmpină o rezistență inevitabilă prin dezvoltarea unor tendinți reacționare temporare. Există dar acest antagonism ireductibil al celor două politici, ceiace ar putea îndemna pe oricine să devină neîncrezător în viitorul democrației. Aceasta e poate dilema în care s'ar găsi acei ce vor deschide volumul lui Guy-Grand.

Inainte de a da un răspuns, Guy-Grand face o analiză obiectivă a realității politice contemporane. Stabilește în primul rînd că ar exista o criză de creștere a democrației și cercetează apoi cauza acestui fenomen. In consecință, examinează aspectele actuale ale evoluției politice și economice. Deocamdată însă, deslegarea problemei depinde de răspunsul pe care autorul îl va da întrebării dacă structura societății moderne e compatibilă cu spiritul democratic. Mărirea statelor, complicarea considerabilă a mecanismului lor de funcționare, criza legii și a suveranității, relativizarea și subiectivizarea raporturilor dintre guvernanți și guvernați, în genere criza de autoritate, sînt aspecte politice evidente ce neagă democrația. Dar realizările democratice întîmpină cea mai mare rezistență în dezvoltarea plutocratismului, a imperialismului economic. Realitatea economică copleșește întreaga viață socială. Spiritul idealist dispare spre a face loc spiritului realist și practic. Intelectualii și-au pierdut hegemonia, ei au trădat cauza democratică contopindu-se cu burghejii, care sînt și ei trădători ai democrației.

Relativismul, dezvoltarea spiritului critic, ar fi după Guy-Grand nefavorabile spiritului republican. Democratismul necesitează oarecare fanatism și entuziasm, ori tocmai acestea lipsesc astăzi. Există deasemenea o criză a moralității. Idealul politic s'a separat de idealul moral.

Dar aceste insuficiențe de funcționare a democrației pot fi evitate? Aici Guy-Grand devine optimist și afirmă că reforma e posibilă. Chiar parlamentarismul, care trece prin cea mai pronunțată criză dintre toate organele democratice, ar putea fi adaptat noilor combinații de viață socială. Parlamentarismul, pentru a putea rezista, necesitează colaborarea forțelor sociale, economice, intelectuale și morale ale unui stat. Trebue să dispară caracterul său exclusiv politic. Sistemul parlamentar trebue reformat, și nu repudiat. Astfel, Guy-Grand speră într'un viitor al democrației. Idealul republican subsistă fiindcă are profundă semnificare socială.

Aceste concluzii optimiste sînt destul de îndreptățite. Ar fi deajuns să constatăm că democrația e realizabilă astăzi fiindcă e și comodă. Ea e un fel de eclectism al politicii, e o îmbinare fecundă a două tendinți politice contrare. E un teren neutru pe care două tabere adverse își pot concilia interesele contrarii. Există și oscilări între cele două extreme, dar totdeauna cu tendinți de echilibrare reciprocă. Democrația ar rezulta astfel din raporturile tranzacționale dintre burghezie și proletariat. Ori, tocmai această continuă tranzacție caracterizează viața politică contemporană. Dacă Guy-Grand ar fi adăogat și aceste argumente, concluziile sale ne-ar apărea poate și mai firești.

R. Luca

Revista Revistelor

Petru Ludovic Palestrina

Atita timp cit a trăit Palestrina, muzica sa a fost răspîndită și venerată pretutindeni în lume. De îndată însă ce a murit, tăcerea încetul cu încetul s'a întins peste opera sa. Abea în secolul al XVIII-lea, datorită lui Burney care a publicat cîteva din operele marelui compozitor, gloria lui Palestrina a reînviat aprinzînd discuții foarte violente în lumea muzicantă. In afară de numeroase compoziții de muzică sacră, care alcătuesc de altfel astăzi principala valoare a lui Palestrina, ne-au mai rămas de asemeni cîntece în genul celor a lui Petrarca.

Judecata entuziastă exprimată acum o sută de ani de abatele Baïni, care afirma că a făcut să retrăiască formele tradiționale cu o fervoare și o emoție puternică, a fost confirmată de lumea întreagă.

Nici un polifonist al timpului nu samănă cu Palestrina în ce privește intensitatea și imensitatea concepției sale dramatice și în justeța accentelor sale patetice și ritmice.

(Domenigo Claps. *Emporium*).

Omeopatia științifică

Timp de trei secole și jumătate, savanții germani au considerat pe Paracelse ca pe un mare șarlatan și fantezist.

Dar de cîtva timp această părere s'a schimbat și știm acuma că a fost dimpotrivă cel mai de samă medic al evului mediu și unul din gînditorii cei mai adînci din toate timpurile. Aceiași soartă i-a fost hărăzită și succesorului său spiritual lui Samuel Hahnemann (1755—1843).

Importanța istorică a lui Samuel Hahnemann consistă în faptul că a reușit să adapteze la învățămînt omeopatia, această știință nouă care face de atunci parte din patrimoniul medicinei.

Metoda sa originală consistă din examenul sistematic al medicamentelor asupra indivizilor sănătoși. Concepția sa genială i-a permis să afirme că domeniul de atac al produsului medical în organismul sănătos corespunde domeniului terapeutic al corpului bolnav.

Homeopatia lui Hahnemann ar trebui să fie considerată mai degrabă ca un tratament special al organelor prin excitație.

(Dr. H. Wapler. *Süddentsche Monatshefte)*.

Literatura Greciei moderne

Există în Grecia modernă o viață literară foarte intensă. De îndată ce Capitala modernă a eșit din micul orășel de lîngă Acropola, a apărut în Grecia, atîta timp asuprită, o mare nevoe de literatură și filozofie.

Cum era de așteptat tînăra literatură grecească împrumută mult dela străini.

In primul rînd și cea mai veche este influența genoveză și venețiană din

timpul ocupației. Renașterea din Creta se datorește desigur influenței italiene; astăzi încă se vorbește în Creta deopotrivă limba greacă și cea italiană.

Trebue să notăm remarcabila fascinație exercitată de Dante.

Apoi dacă desigur s'a exagerat mult influența Germaniei, ea totuși a existat. Acum încă numeroși Greci își fac studiile în Germania. Dar mai mulți încă sînt atrași către Franța. Calitățile poporului francez, spiritul logic, raționalismul, urbanitatea, plac în deosebi grecului. Modele și teatrul francez au mult succes iar în școli limba franceză este obligatorie.

Influența scandinavă este vizibilă, dar fără multă profunzime. In schimb cea rusească este în unele privinți decisivă. Dela Ruși au învățat gustul pentru detalii în aparență inutile și care totuși complectează o atmosferă.

Marea mișcare sovietică, a avut asupra Greciei o repercusiune așa de formidabilă încît comunismul amenință și acuma. Apoi a dat naștere unei literaturi de romane cu teze sociale și politice cum sînt de pildă romanele lui Paroritis, Varnalis, Kazandzakis care nu se pot trece cu vederea.

Este incontestabil că toate aceste influențe dezorientează pe tinerii scriitori. E greu însă să reziste la tentația atitor modele. Deaceia se observă un puternic curent de xenofobie.

Este poate cam prematur să vorbim de școli literare. Totuși se desenează o școală clasică și o școală stilistă care cuprinde numai un grup de poeți pentru care literatura nu este decît efuziunea sufletului.

Grecii au o literatură vastă și frumoasă dar din lipsa traducerilor, cunoscută doar de specialiști.

(Louis Roussel. *Revue de Paris*).

Muzica și mașinismul

Muzica a avut—și are încă și astăzi—un loc de „rudă săracă" printre celelalte arte. Motivul e că operele sale nu-și găsiseră o substanță materială care să le asigure trăinicia. Intocmai ca poezia pe vremea rapsozilor orali mult mai disprețuiți decît meșteșugarii pictori sau sculptori. Astăzi încă vedem manuale școlare de istorie unde nu se vorbește despre muzicanții celebri.

Decît, mașinismul revoluționează acum muzica. Gramofonul, grație tehnicii imprimării electrice, liberează muzica. O desrobește de capriciile virtuozului. O face accesibilă marilor mulțimi, mai mult decît pianul mecanic, sau vioara mecanică („violonista"). Căci gramofonul a ajuns să redea cele mai desăvîrșite nuanțe. Celace face ca aprehensiunea față de arta discului pe care o mai conservă unii amatori de „adevărată mare" muzică să fie în descreștere.

Ca și la cinematograf, a rula un disc este, pentru interpret, un advărat calvar. De o sută de ori se reîncepe fiecare frază. Dar, ca și la ecran, răspunderea e mare. Să ne gîndim că bunioară—din placa *Tea for two*, numai la Londra, și numai într'o lună, s'au vîndut opt zeci de mii de exemplare!

Gramofonul revoluționează o seamă de domenii din viața culturală. Dă o mare vogă dansului; dansul dă vogă ritmului și reformează la rîndu-i muzica în genere. Ca instrument pedagogic, gramofonul permite nu numai o instrucție muzicală vastă și facilă; nu numai că formează, mai bine ca orice, gustul muzical; dar permite elevilor *„să se audă"*, să-și poată vedea cusururile pe care altfel nu le pot percepe. Pentru învățămîntul limbilor străine, gramofonul e de un mare folos.

Iată cîteva aspecte ale acestui important fenomen, în care încă odată legea marxistă a influenței tehnicii materiale asupra factorilor culturali își găsește aplicare.

(René Dumesnil. *Mercure de France)*.

Legenda lui Tolstoi

Toate trăsăturile caracteristice ale operei lui Tolstoi, permit să-l considerăm ca pe un Socrat rus, pentru care lucrurile esențiale ale Universului sînt lucrurile cele mai simple. Romanele lui Tolstoi, atît de puțin complicate în sensul modern, tratează mai ales despre viața de familie, mariaj, amor, naștere, moarte, luptă și războiu.

Iată chestiuni fundamentale, comune tuturor epocilor și de care nu scapă nimeni. Tolstoi era în viața practică pe treapta cea mai ridicată. El scria și învăța; nu se oprea însă la vorbe, era și un om de acțiune; n'a încetat un minut să atace Biserica, Statul, familia și societatea. Nimeni mai bine ca dînsul, n'a cunoscut toate viciile

umane și nimeni n'a luptat mai mult ca să le combată.

Pentru a predica credința sa în Rusia lui Nicolae I-iu și a lui Nicolae al II-lea, ei a înfruntat dificultăți mult mai mari ca acelea întîmpinate de Christ ori de Sfîntul Francisc din Assise în Evul Mediu.

(Efraim Frisch. *Die Neue Rundschau*).

Simplificarea producției

Tendințele de simplificare ale producției au ca scop eliminarea calităților de prisos ale unui produs fără însă a crea o uniformitate absurdă și fără ingerință în activitatea artistică sau în producția supusă modei sau gustului personal. Obiectul real al acestei simplificări consistă în fabricația mecanică și nu trebue confundată cu standardizarea care însemnează o constatare calitativă în ce privește presiunea, soliditatea, duritatea și rezistența la foc a materialului în chestiune.

În Statele Unite inițiativa aparține ministrului comerțului, Hoover.

Ministrul este un intermediar benevol care recunoaște trei grupuri de interesați: fabricanții, comercianții și consumatorii.

Propunerile pentru simplificarea unui produs pot fi supuse de către oricine. După examinarea produsului, Ministerul convoacă o conferință a celor trei grupuri iar rezultatele sînt publicate în jurnalele profesionale.

Până în prezent în Statele Unite s'au putut simplifica mai mult de o o sută de articole iar economiile realizate depășesc o jumătate de miliard de dolari

(Gustav Janata. *Printomnois*).

Hoover și președinția Statelor Unite

Cu începere dela 14 Iunie d. Herbert Hoover, ministrul comerțului, este candidatul republican la președenția Statelor Unite. Iată cum omul de afaceri, faimosul organizator și salvator al Europei înfometate, a devenit un om politic care va ține în mînile sale destinele Americei de Nord.

Succesul său în timpul convențiunii republicane din luna trecută, este o indicație că programul său diferă total de acela a clanului politic care a bătut pe candidatul republican din 1920.

Popularitatea de care se bucură d. Hoover crează printre alegători un serios curent de opoziție pentru toți adversarii, a căror înfrîngere pare astfel indiscutabilă.

Biografia atît de interesantă a viitorului președinte este bine cunoscută de public; am putea chiar spune că datorită geniului său de organizator a căpătat chiar un renume mondial.

El este perfectul reprezentant al forțelor care au creat Statele Unite de azi.

Conștient de nevoile urgente ale unei națiuni moderne d. Herbert Hoover va ști să prezideze mai bine ca oricare cetățean american.

(The American Review of Reviews).

Corupția politică în campaniile președințiale

Criza de care se lovesc Americanii în campania președințială constitue reabilitarea morală a politicii americane.

În această campanie politică, corupția va fi prima cauză care va reduce viața politică la nivelul unui joc imoral.

În această luptă omul politic tinde mai degrabă la protejarea partidului său în contra scandalului, decît la protejarea națiunii contra unui dezastru.

Această corupție este pricina desconsiderării care cade asupra întregului popor și sapă fundamentele instituțiunilor americane. Este tot atît de primejdios pentru republică, ca oligarhia și maltratarea sclavilor din timpul lui Lincoln.

Ca și sclavia, corupția politică trebue suprimată pentru a putea evita influența nefastă care o poate avea asupra comerțului și a tuturor afacerilor guvernamentale.

Privilegiile speciale care au cauzat decăderea republicei romane constituesc o amenințare analogă împotriva siguranței statului american. În interesul reabilitării morale a politicii americane viitorul șef al guvernămîntului va trebui să țină samă în primul rînd de acest nenorocit exemplu.

(G. L. Record. *The Independent*).

Datoriile și pactul Kellog

Dificultatea acestei probleme constă din faptul că planul Dawes a demonstrat în mai puțin de 4 ani toată nebunia calculelor asupra reparațiilor.

Planul Dawes a revelat în mod inexorabil slăbiciunea socotelilor bazate pe capacitatea germană, de a plăti datoriile.

În timpul celor trei ani în care a funcționat, planul Dawes a redus plățile germane la suma de un miliard de dolari. În timpul aceleiași perioade excedentul importațiilor germane asupra exportațiilor era de aproximativ un miliard și jumătate de dolari iar Germania a împrumutat din străinătate în același timp suma de două miliarde și jumătate de dolari.

În realitate banii împrumutați Germaniei erau destinați la plata datoriilor de reparațiuni, iar creditorii n'au făcut decît să vîndă Aliaților parte din datoriile lor de războiu.

Și iată cum obligațiunile germane au fost schimbate contra celor aliate. Singurul mijloc de intensificare a plății reparațiilor ar fi lichidarea planului Dawes.

(F. H. Simonds. *The American Review of Reviews.)*

Neliniștea politică din Romînia

Covîrșitoarea predominanță a păturii țărănești și exploatarea neo-iobagă a dus la un șir întreg de mișcări agrare, fie pașnice reforme, fie „jacquerii" ca acele din 1907 unde „7000 țărani au fost împușcați". Ultima reformă agrară a scăpat Romînia—și poate chiar întreaga Europă Centrală—de bolșevizare. Reforma a schimbat harta politică. Milioanele de mici proprietari țărani s'au grupat într'un vast partid național-țărănesc, antagonist al vechiului partid liberal, devenit azi conservator. Liberalii vor centralizare și absolutism. Țărănimea vrea legalitate, democrație și descentralizare; „un fel de self-government al satului, față de care jandarmul să simtă oarecare răspundere, încetînd de a mai fi despot și tiran; și ce trist despot și ce păcătos tiran poate fi un om care de obiceiu are așa de puțin creer și așa puțină imaginație".

Partidul liberal se teme de venirea celorlalți la guvernămînt „pentrucă privește cu antipatie programul cooperatist al național-țărăniștilor", care ar comercializa în adevăratul înțeles al cuvîntului avuția națională; „pentrucă favorizarea capitalului străin aduce o concurență băncilor locale liberale", și pentru alte cîteva pricini în legătură cu lupta de partide.

În ce privește pe capii puterii executive, ei au, prin firea lucrurilor, o importanță mai mare acolo unde sînt multe partide politice care își dispută puterea. Acolo însă unde funcționează sistemul de două partide, unde Regele, Președintele sau Regentul nu au de discernat, rolul său devine cu totul neînsemnat. Bineînțeles, cu condiția să nu iasă din legalitate, și să nu patroneze alegeri trucate.

În ce privește armata romînă și poliția, ele sînt din principiu guvernamentale, „slujitoare credincioase ale statului, gata să asculte de ordinele guvernului aflător la putere", adică așa cum trebue să fie o armată.

În ce privește opinia publică străină asupra evenimentelor politice romînești, toate statele—afară de Franța—privesc cu simpatie partidul popular. În Franța, o propagandă a conservatorilor francezi, prietini cu fruntașii liberali, tind să discrediteze politica național-țărănistă la Quai d'Orsay.

(Aureliu Ioan Popescu. *Current History)*.

Ostilitatea chineză față de misionari

Înaintea exploziei recente de xenofobie, existau în China mai bine de 10.000 de misionari străini mai ales de origină canadiană ori americană.

După unii observatori opera lor este pe punctul de a se prăbuși ba chiar de a dispărea. Este un fapt bine cunoscut, că multe din excesele anticreștine recente au fost provocate de Chinezii considerați creștini și care au studiat în școli creștine.

De fapt China a intrat în luptă cu bisericele creștine. Ea a întreprins să combată imperialismul spiritual precum și cel politic. Aceasta apare clar tuturor acelora care au urmărit evenimentele și tendințele intelectuale în Extremul-Orient. Și totuși misionarii cred că biserica este pură și inocentă și că a devenit victima ingerințelor străine în suveranitatea Chinei.

Este timpul ca misionarii să considere situația mult mai serios.

(K. K. Kawakami. *L'esprit International)*.

Mişcarea intelectuală în străinătate

Literatura generală

G. R. Tabouis, *Le Pharaon Tout-Ank-Amon*, Ed. Payot, Paris.

Faraonul Tout-Ank-Amon, viaţa sa şi descripţia timpurilor şi a moravurilor din vremurile sale. Autoarea d-na Tabouis care are tot atît humor cît şi eruditie, ne prezintă tipuri în genul lui Homereb, un fel de Talleyrand al vechiului Egipt, suplu, ingenios, răbdător şi ambiţios şi ne încredinţează încă odată, că de la începuturile civilizaţiilor, istoria nu face decît să se repete.

Emil Ludwig, *Napoleon*, Ed. Payot, Paris.

Această lucrare despre Napoleon, tradusă din limba germană de d. A. Stern, diferă şi de cartea de istorie filozofică a lui Albert Sorel şi de acea minuţioasă şi detaliată a lui Frederic Masson. Atît subt raportul logicei şi al preciziunii, d. Emil Ludwig nu este de loc inferior înaintaşilor săi: găsim în lucrarea d-sale un simţ dramatic al realului, o viziune de pictor şi de om de teatru care dă cărţii un interes mai pasionant.

Youri Bezsonov, *Mes Vingt-six Prisons et mon Evasion de Solovki*, Ed. Payot, Paris.

Este lupta înverşunată, a unui om în potriva partidului sovietic, a mizeriei şi a închisorilor.

Ferdinand Bac, *Louis I de Bavière et Lola Montes*, Ed. Louis Conard, Paris.

Povestea acelui fiu al Mariei Antoineta, care comanda o armată a lui Napoleon I şi-şi perdu tronul pentru o dansatoare este legată, de această aventurieră care a fost un agent secret al străinătăţii, însărcinată cu pregătirea revoluţiei din 1848.

Această carte scrisă cu ajutorul unui mare număr de documente este una din contribuţiile cele mai interesante ale Istoriei intime al secolului al XIX. Ea începe subt Ludovic al XVI-lea la Strasbourg, leagănul lui Ludovic I şi se termină la Nisa subt Napoleon al III-lea.

Emile Bouvier, *Initiation à la Littérature d'aujourd'hui*, Ed. La reinaissance du livre, Paris.

Acest volum r spunde la preocuparea tuturor acelora, care vor să ştie ce ascund subt o aparenţă uneori deconcertantă şi ermetică operele literare ale tinerilor scriitori de „avantgardă".

Romane

Maurice Bedel, *Molinoff Indre et Loire*, Edition Nouvelle Revue Française, Paris.

De Bedel este şi autorul premiului Goncourt din 1927: „Jerome 60° Latitude nord".

In acest nou roman, Molinoff, nobil rus, redus de soartă la rolul de bucătar primeşte să intre la o veche familie franceză din Touraina. Acolo duce viaţa de servitor veşnic certat de stăpîni şi iubit de romanticele castelane, amorezate de acest „prince charmant" venit din ţara stepelor şi a zăpezilor.

Jaques Boulenger, *Miroir a deux faces*, Ed. Nouvelle Revue Française.

Autorul vrea să arăte cum un acelaşi amor se reflectează în chip deosebit, uneori chiar opus în persoanele care resimt una pentru cealaltă, formînd astfel feţele unei aceleiaşi oglinzi.

Deşi „intelectualul" nu este întotdeauna şi în mod necesar un om superior de inteligent, eroul d-lui Boulenger este, cum se spune, „un intelectual pur", şi d-sa l-a ales astfel pentru că i se pare că întrupează tipic spiritul esenţial masculin şi că e totodată maximum de opus spiritului eroinei.

Jean Goudal, *Elena*, N. R. F., Paris.

O fetiţă săracă numită Elena pătrunde într'o zi în atelierul pictorului celebru Michel Dautriac şi această fetiţă îl face să-şi dea sama de deşertăciunea vieţii sale de până atunci. Nu se ştie dacă iubeşte, atita numai că vrînd să se despartă de ea amintirea aceluia care l-a relevat lui însuşi îl urmăreşte şi este mai tare de cît voinţa lui. O recheamă şi vrea s'o ridice până la el. Dar nu izbuteşte, dimpotrivă ea îl atrage în viaţa de sărăcie morală şi de desnădejde în care trăeşte.

Povestea este întretăiată de diferitele apariţii, D-na Dautriac, nevasta lui Michel, Yosyane metresa sa, Gilbert fiul său Iules, tentaţia obscură a Elenei şi însfîrşit Pierre Cordoyer care o scapă de ea însăşi şi de oameni.

Drieu La Rochelle, *Bléche*, Ed. N. R. F.

Un om îşi făcuse o solitudine. Dacă în fie care zi îşi părăsea semenii era după ce îndeplinise faţă de ei toate îndatoririle pe care erau în drept să le ceară de la dînsul. Iubea o femee şi dădea oamenilor idei, era celebru.

Dar într'o zi survine un accident în această viaţă atît de bine orînduită: face experienţa sentimentului celui mai ofensător din cîte rot pătrunde în sufletul omului: bănuiala.

Atunci îşi dă sama că solitudinea sa e sterilă, şi că departe de a fi izvorul cunoştinţei, ea ne împedică de a vedea orice.

Nu ştie nimic despre viaţă, nimic de pildă despre servitoarea lui, Bléche, care de mai bine de un an lucrează lîngă dînsul.

Cartea însă rămîne fără concluzie căci autorul nu ştie cine din doi Blaquans ori Blèche, este vinovat. Blaquans pentru că n'a văzut pe Blèche sau Blèche care în faţa lui Blaquans a făcut semne imperceptibile.

André Maurois, *Climats*, Ed. Grasset, Paris.

«Climats» este un roman foarte simplu care arată frumuseţea şi tragica dificultate a orcărui amor romanesc.

Cuvîntul „climat" este luat în sensul imajat: este atmosfera în care ne face să trăim o persoană şi care ne poate deveni tot atît de indispensabilă ca şi căldura ori lumina.

Octave Aubry, *L'Orphelin de l'Europe Gaspard Hauser*, Ed. Tayard et C-ie, Paris.

De Aubry rezolvă misterul bizarului adolescent apărut la Vurembert şi a cărui soartă a pasionat toată Europa. Ne spune dacă era într'adevăr moştenitorul tronului Bavariei, şi nepotul adoptiv al lui Napoleon, sechestrat unsprezece ani într'o temniţă, sau un simplu aventurier.

André Varnod, Ed. Nouvelle Revue Critique, Paris.

Toată viaţa din Montparnasse, cu pictorii, artiştii, metecii şi cafenelele sale. In această lume bizară dar luminată de flacăra artei se desfăşoară viaţa aventuroasă plină de amor, de mizerii şi decepţii o unei tinere femei pictoriţe, fără prea mult talent, fără ambiţie, fără prea mult caracter dar care totuşi suferă în singurătatea vieţii interlope şi zgomotoase a Montparnasului.

Ştiinţi Sociale

Guy Grand, *L'avenir de la Democratie*.

D. Guy Grand care a mai publicat o serie de lucrări tot privitoare la democraţie, ne dă acum o lucrare definitivă.

Chestiunea nu se reduce la duelul monarhie-republică. Monarhiile absolute sînt pe cale de dispariţie totală. In prezent nu mai există decît trei: Siamul, Afganistanul şi Etiopia.

Este mai de grabă vorba de monarhiile constituţionale în care se menţine conflictul dintre forţa democratică şi forţa autocratică sau de republici în genul celei sovietice din Rusia în care democraţia este complect ani-

hilată de un absolutism de sigur cu mai multe capete dar tot atît de periculos ca cel mai inverşunat despot individual.

André Liesse, *La loi du logement 17 Juillet 1928,* în Economistes français.

D. Liesse a dat un studiu substanţial asupra legii locuinţilor, cunoscută subt titlul de «legea Loucheur»

Criza de locuinţi în Franţa ca pretutindeni este una din cele mai dezastruoase consecinţi ale războiului mondial. Măsuri foarte fecunde şi uşor de aplicat în toate ţările au fost indicate de d. Liesse.

Archeologie

Leonard Rosenthal, *Quand le batiment va...,* Payot, Paris.

D. Rosenthal vorbeşte de transformările întreprinse în Champs Elysées, care de altfel ar putea schimba complect acel colţ fericit al Parisului.

Dar înainte de a ajunge aici d-sa ne arată ce a fost Champs-Elysées-ul şi cum a ajuns la înfăţişarea lui actuală pe care ar fi atît de păcat s'o piardă.

André de Poncheville, *La cathédrale d'Amiens,* Blond et Gay, Paris.

E descripţia detaliată a catedralei din Amiens una din clădirile religioase cele mai importante din nordul Franţei.

Se ştia până acum că statuele erau vopsite şi aurite. D. de Poncheville ne spune că aceste decoraţii erau mai ales remarcabile pentru marea faţadă a catedralei.

Stalurile din interiorul bisericii sînt de asemenea remarcabile.

Nu se confirmă însă zvonul că două ar fi fost furate de Germani în timpul războiului.

Medicină

Docteur Paul Voivenel, *La chasteté perverse,* Ed. La Renaissance du livre, Paris.

Autorul, cu toată cunoscuta sa competenţă descrie terenul morbid al isteriei care înşală şi omoară.

O carte care a pasionat presa străină şi a dat naştere la numeroase controverse.

Docteur de Rofia, (licenţiat în ştiinţele biologice). *Ayons un bel enfant, Fille ou garçon à volonté,* Ed. Revue Mondiale, Paris.

Faptul pare neverosimil. Totuşi această lucrare ştiinţifică arată că poţi avea nu numai un copil frumos şi sănătos, dar care poate fi băiat ori fată după dorinţă.

COMPILATOR

Bibliografie

Marin Demetrescu, *Aerolitul dela Sopot-Dolj,* „Scrisul Rominesc", Craiova, 1928.

I. Ludo, *Hodge Podge,* Bucureşti, 1928.

Damian Stănoiu, *Necazurile Părintelui Ghedeon,* Editura «Cartea Românească», Bucureşti.

G. Ursu, *Poetul G. Tutoveanu,* Bîrlad, Tip. „C. D. Lupaşcu", 1928, Preţul 20 lei.

C. Stan, *Şcoala poporană din Fagaraş şi de pe Tirnave, Făgăraşul,* Vol. I, Tipografia Dacia Traiană, Sibiu.

Prof. Dr. S. Nicolae, *Chestia tratamentului abortiv àl Sifilisului,* Bucureşti, 1928.

I. Nisipeanu şi T. Geantă, *Viaţa în Studiul ştiinţilor naturii,* Bucureşti, «Cultura Romînească», 1928, Preţul 150 lei.

Horia Petra-Petrescu, *Amicul Poporului,* Calendar pe anul comun 1929, Tiparul şi edit. lui Krafft & Drotleff s. a., Sibiu, 1928.

Horia Petra-Petrescu, *Calendarul săteanului pe anul 1929,* Sibiu, 1928.

Lazăr Popescu, *Maeştrii vremii,* piesă în 4 acte, R-Vîlcea, Tipografia «Gutemberg», 1928, Preţul 70 lei.

Ion Pajură, *Reale,* «Arta Grafică», Galaţi, 1928.

P. Constantinescu-Iaşi, *Din relaţiile artistice romîno-bulgare,* Chişinău, 1928, Tip. Eparhială «Cartea Romînească», Preţul 100 lei.

Vaclav Miler, *Ceho-Slovacii în Romînia,* Bucureşti, Tip. Grozea, 1928, Preţul 15 lei.

Teodor Bălan, *Berladnicii,* Cernăuţi, 1928, Tip. Glasul Bucovinei.

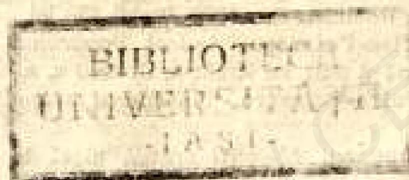
Onisifor Ghibu, *Ardealul în Basarabia,* Cluj, 1928, Inst. de Arte Grafice «Ardealul», Preţul 100 lei.

Situaţia Economică a Jud, Cetatea pe anul 1927.

Cooperaţia de Credit şi Economie din Ardeal şi Banat, Ploeşti, Tip. Romînească S. A., 1928.

Reviste primite la redacție:

Foaia Tinerimei No. 15—20; Revista filologică No. 1—2; Umanitarismul No. 2—3; Fîntina Darurilor No. 1; Revista Generală a Invățămîntului No. 8; Revista Funcționarilor Publici No. 9—10; Țara Noastră No. 44—47; Le Cri des Peuples No. 22—24; Revue internationale du Travail No. 4—5; Transilvania No. 11; Infrățirea Romînească No 1—2; Viața medicală No. 10—11; Filmul meu No. 19—20; Armonia No. 7—8; Năzuința No. 2; Informații comerciale No 9—10; Grafica romînă No. 69-70; Résumé Mensuel des Travaux de la Société des Nations No. 9; Noua Revistă Bisericească No. 10; Buletinul Camerei de Comerț, Turnu Măgurele No. 1—6; Floarea Plugarilor No. 10—11; Informatorul No. 42; Premiera No. 1; Ramuri No. 10; Buletinul Uniunei Camerelor de Comerț și de Industrie No. 10; Falanga No. 43; Opoziția No. 6; Răsăritul No. 2; Gîndirea No. 10; Tiparnița No 1; Buletin de la section scientifique, No. 4—8; Teatrul No. 1; Arhiva No. 3—4; Căminul No. 9; Pentru inima copiilor No. 7—8; Țărănismul No. 26—29; Viața Agricolă No. 17—20; Societatea de mîne No. 20—21; Buletinul Muncii No. 7—8; Analele Dobrogei vol. II 1928; Biserica Ortodoxă Romînă No. 9—10; Correspondance Economique Roumaine No. 4; Corespondența economică No. 8—9; Gîndul Nostru No. 3—5; Zorile No. 4; Școala și Familia de Mîne No. 5; Viața literară No. 92—94; Romînia Militară No. 10; Familia No. 9—10; Mercure de France No. 729; La Nouvelle Revue Française No. 182; Făt-Frumos No. 5; Minerva No. 2.

GAME[1]

PARTEA I

Fiul risipitor

I

> Chiar dacă cerul mi-ar hărăzi, cum spune Virgil, o sută de guri, o sută de limbi și un glas de fier, în veci n'ași isprăvi să dau seamă despre toate felurile de nebunie cîte se află pe pămînt.
>
> *Erasm*

Marc Lecuja lăsă condeiul jos, lîngă ochiul călămării. Își plimbă degetele printre cozile de ciupercă așezate pe postavul tușului, alese una, o ridică și o îndreptă cu pălăria spre marginea de jos a coalei. Mulțumit, privi la urma rotundă lăsată de pecete. Perfecția ei geometrică, rigidă, gravă crescu alături de caligrafia lui neîngrijită, acoperi toată pagina cu o majestoasă autoritate. Marc mai citi odată încheerea:

„Astfel, după patruzeci de ani de funcționare rodnică, ne vedem în trista pozițiune de a suspenda cursurile și de a considera școala definitiv închisă".

Toate rapoartele pe care le scria de șapte luni de cînd era secretarul școalei practice de comerț, se sfîrșeau invariabil cu aceiași formulă alarmantă. In fiecare zi, directorul îi însemna pe listă autoritățile la care trebuia trimisă cererea de „sprijin moral și bănesc" pentru construirea unui local propriu, după toate prevederile pedagogice și științifice. Acum școala întreagă se afla adăpostită în patru odăi. Apartamentul era jumătatea cea mai incomodă a unei vechi case, proprietate nouă a domnului Nicu Alexiu, fabricant de uleiuri din floarea soarelui. Un hall adînc slujea drept

1 „Dela regretatul nostru prietin Stejar Ionescu ne-a rămas acest fragment de roman pe care-l publicăm, fiindcă credem că complectează fizionomia lui literară".—(Nota redacției).

cancelarie şi primea lumina numai prin ferestrele uşii dela intrare. Directorul voia să clădească şcoala lui în centrul oraşului. La parter vor fi magazine frumoase, unde elevii vor face practică în tot timpul studiilor; cei destoinici vor rămînea mai departe şi li se va încredinţa conducerea întreprinderilor, create cu capital subscris de părinţii elevilor şi de stat. La etaje vor fi instalate clasele, laboratoarele, muzeul. Iar într'o aripă, va fi aşezat un mic cămin pentru băeţii dela ţară.

Marc zîmbi cu simpatie. Vedea chipul luminat de gînduri prea tinereşti pentru spetele îndoite care le purtau. In momentul acela, directorul primea cu entuziasm orice i-ar fi spus. Deosebirea de vrîstă dispărea, ca între doi cheflii. Amîndoi voiau să se prefacă oamenii şi obiceiurile, să se ridice cu cîteva tonuri mai sus. Numai aşa ar fi armonie între viziunea lor lăuntrică de viaţă şi realitatea materială. Nu i-ar mai durea stridenţele; sforţarea spre bine n'ar apărea supărătoare şi nefirească. Ciudatele lor conjugări la condiţional erau însă rare şi nimeni nu le cunoştea. Profesorii şcolii vedeau în directorul Ilie Dragomir un executor automat al regulamentului. Uscat, încovoiat puţin, cu capul tuns înfundat între umeri, Dragomir nu putea cîştiga pe oameni prin înfăţişare. Musteţile lui roşii de fumat îndreptau fire ţepoase şi spre buza de jos, şi spre vîrful nasului. Purta o cravată cu nodul gata făcut; hainele de şaiac aspru îi erau prea largi şi descriau mişcări de rotaţie şi de translaţie pe fusul corpului. Fiinţa lui se îndrepta într'un singur sens: spre datorie. O simţea, tiranică, în el şi în afară de el. Suferea cînd alţii nu-şi împlineau obligaţiile; dacă putea, le împlinea singur, în tăcere. Pe Marc, care venise să-şi ofere serviciile după un anunţ cetit în ziar, l-a pus imediat să scrie o pagină de dictare. Mulţumit că ortografia era bună, îl angajă. Noul slujbaş nu se dovedi un secretar ideal. Scria strîmb, uita să dea număr la hîrtii şi uneori lipsea mai multe zile în şir. Mare parte din lucrul de cancelarie îl făcea directorul, care totuşi nu se plîngea. Marc Lecuja îl cîştigase definitiv, aprobînd cu entuziasm spontan, proectele lui de construcţie. Până atunci directorul întîmpinase îndoeli, ironii, chiar bănueli dela colegi. Secretarul însemna un punct fix, o certitudine, şi îl iubea. Plecînd în vacanţă, îi lăsase un program de acţiune, cu nădejdea că la întoarcere va găsi răspunsurile acelora dela care cerea sprijin.

Marc privi la ceasul rotund din părete: erau cinci şi un sfert. Intoarse capul şi se uită afară. Mişcarea lui traducea balansarea între două timpuri: cel înfipt în vîrful acelor pe cadranul de smalţ rece, şi cel care venea din cadranul incandescent de pe cer. Soarele de Iulie bătea fără milă în curtea din faţă. Se auzea parcă plînsul materiei, lovită necontenit, dilatată, gata să se calcineze într'o congestie a atomilor. Castanul din poartă se pleca, voia să-şi moae vîrful în propria lui umbră.

Era prea devreme pentru o plimbare în oraş. Marc străbătu

încăperea de cîteva ori, dela un cap la altul. Vremea aceia toridă, cu nemişcare de moarte, îl împingea spre sine însuşi. Ca şi copacul, îşi căuta adăpost în propria lui izolare.

O hotărîre dîrză îl despărţise de familie. Casa părintească nu se mai vedea, ţărmul ei se depărtase.

Plutea în larg, spre mai larg. La Crăciunul trecut a fost ultima lui vacanţă.

Marc puse mîna în buzunarul drept al hainei, ascultă foşnetul plicului strîns între degete. Dimineaţa, la plecare, portarul îi dase o scrisoare. Cînd văzu caligrafia subţire, făcută din aripioare şi fire de iarbă, i se arătă chipul Marianei, scriindu-i plecată pe masa lor, la capătul unde era saltarul ei. Celalt capăt fusese al lui, toată copilăria. La plecare, luase cheia dela saltar, deşi nu lăsase înăuntru decît amintirile. Mariana scrie, ridică din vreme în vreme capul şi îşi pune tocul în gropiţa din bărbie. In faţă nu mai stă fratele ei de care se temea pentrucă n'o înţelegea, pe care îl admira pentrucă născocea lucruri nouă, şi pe care poate îl iubea. Marc îşi văzu absenţa dela masa lăcuită cu albastru şi înţelese lămurit că sora lui îl iubeşte: dacă ar sta el lîngă saltarul lui şi în faţă ar lipsi Mariana, ar simţi o suferinţă care trebue să fie iubirea de frate. Lecturile din caetele de cursuri îi eşiră înainte, se alăturară, complicînd cu meandre noi prefaţa scrisorii. Sentimentele, descoperi Marc, sînt ca *bunurile* din ştiinţa dreptului: mobile şi imobile. Sentimentele mobile ne însoţesc pretutindeni, sînt mult mai rare, mai ascunse, mai nelămurite. Cele imobile stau legate de locul unde s'au născut. Devenim conştienţi de ele numai cînd ne aflăm în casa, în parcul, în portul unde s'au ţesut întâiu, pe urzeala orelor. Iubirea de frate este un sentiment imobil, dar există. Marc era mulţumit de conştiinţa aceasta nouă de frate al Marianei. De multe ori se mustrase pentru nepăsarea faţă de sora lui care îi fusese totuşi o tovarăşă bună. E adevărat că între cele două capete ale mesei lor de lucru s'au desfăşurat războae nesfîrşite. O trăgea pe Mariana de păr; îşi făcea smee din caetele ei de şcoală, desena balauri şi pasări, iar dedesupt scria numele surorii lui. Mariana nu-i răspundea cu aceiaşi măsură. Ea avea alte arme. Clădea la mijlocul mesei un zid din plumiere, cărţi, ghiozdane, şi se ascundea în dosul lui. Umbla cu aere misterioase prin casă, vorbea păpuşilor la ureche, se urca singură pe acoperiş; lucrurile cele mai grele, care cereau vitejie, le făcea fără să ceară ajutor. Dacă Marc încerca să se apropie, Mariana ridica cu mîndrie capul, ca o doamnă mare, îi întorcea spatele şi cînd era destul de departe, vorbea cu dispreţ:

— Eu mă joc cu păpuşile. Băeţii cu băeţii şi fetele cu fetele.

Marc era jignit de metodele acestea perfide. El era camarad, era prietin cu Mariana. O bătea şi se înfuria numai pentrucă ea făcea mereu tocmai ce nu face un prietin. Mariana se uita în oglindă de cînd nici nu mergea la şcoală; mai tîrziu a început să se gătească, „să se creadă"; şi el care avea deseori obrazul sgi-

riat şi pantalonii rupţi prin mărăcini se revolta ca pentru o trădare. Mai tîrziu, cînd Marc începu să-şi radă în ascuns, cu maşina tatălui său, o barbă inexistentă, între cei doi fraţi s'a încheiat pace. Mariana îi apărea ca o făptură delicată, care cu gesturi graţioase ridica de pe ochii mari, cenuşii, bucle de lumină caldă. El era de o esenţă mai simplă, dar mai viguroasă; simţi aceasta, plin de orgoliu, cînd îşi luă întâia oară rolul de protector.

Marc scoase scrisoarea din buzunar, o puse pe biurou şi începu să caute cu încetineală un coupe-papier. Păstrase plicul neatins în buzunar o zi întreagă, deşi îl preocupase toată vremea. Şi acum întîrzia, încercînd să-şi stăpînească năvala unei emoţii copilăreşti. Oare nu era bărbat? Sfîşie plicul brusc, cu degetele.

Dragă Marc,

Sîntem la Tuluceşti de trei săptămîni. Galaţul era un iad: căldură, praf, murdărie. Aici e numai cald. Locuim într'un mic conac aşezat pe vîrful unui deluşor, la marginea Brateşului. Din cerdac priveliştea e minunată. Lacul se întinde până la orizont; cînd e limpede cerul, zărim fumul dela vapoarele din port (de-aici până la Galaţi sînt numai optsprezece kilometri). Dela Tuluceşti înainte încep bălţile cu stuf verde. Pe insule mici se adună popoare întregi de pasări sălbatice, şi apa e aşa de limpede că vezi până la cîţiva metri în adînc. Marc, trebue să priveşti şi tu fundul bălţii. Inchipue-ţi subt apă, subt o bucată de cer lichid, o infinitate de perne din muşchi de mătase ruginie. Cel mai confortabil divan din lume nu ţi-ar putea da atîta gust pentru visare. Alge verzi şi subţiri se întind sinuoase şi tresar odată cu apa, parcă ar fi nervii ei. Dar peştii! Sînt vineţi, sînt argintii, sînt roşii. Sînt mari de tot şi mici cît o lamă de cuţitaş. Plutirea lor în linii drepte, ondularea cozii cu graţii de sirenă şi agilităţi de şarpe, îţi ţintuesc privirile ceasuri întregi. Am închiriat o barcă pentru toată vara. Mă plimb pe cărările de apă, prin pădurea de trestii. Nu ştiu de ce mi se pare că sînt în altă ţară; căldura, vegetaţia, miile de vietăţi care atunci se nasc, din cele patru elemente, îmi amintesc (deşi n'am fost prin acele locuri) de India, de Ceylan, de Africa ecuatorială. Dacă ai fi şi tu aici m'aşi plimba mult mai des, pentrucă n'aşi mai avea nevoe să caut luntraş. Ai lopăta tu. Exerciţiul ţi-ar sluji de minune pentru pofta de mîncare. Avem nişte mese bogate şi apetisante: toate bunătăţile grădinilor cu zarzavat, ale livezilor şi ale bălţii. Paraschiva e la post cu antica ei lingură de lemn. După vechiul obiceiu, tata 'a organizat „în mod practic" gospodăria. Curtea e plină de găini, de gişte, de viţei. Seara sosesc şi animalele cornute. Se face o larmă, parcă am fi în corabia lui Noe.

Gînsacul e veşnic ofensat de indiferenţa porcului şi-l urmăreşte cu o duşmănie neobosită. Animalul cu şoric s'a convins că nici sentimentele, nici exclamaţiile gînsacului nu se pot mînca: i se pare de prisos să-i acorde o singură privire, un singur gest,

şi umblă cîte o jumătate de oră tîrînd după el pasărea furioasă, care se mişcă ritmat pe cele două labe roze. Parcă un elefant ar fi înhămat la o cărucioară pe două roate: legăturile între părţile atelajului le fac coada porcului şi gîtul gîscanului. Lucram la planşă nişte schiţe pentru tata (cît lipseşti tu, îi ajut eu). Masa era aşezată în faţa ferestrei deschise. Mă încurcasem puţin între linii şi căutam să găsesc de unde pornisem greşit. Am ridicat capul spre fereastră, să mă inspir. Dar lumina pierise şi în faţa mea sta, în mărime naturală, capul de bou de pe marca Moldovei. Ochii cu coarne deasupra mă priveau apoşi; limba intră pe rînd în cele două nări lustruite, apoi se întinse spre un „asparagus" de pe o etajeră. Am rîs singură. Rumegătorul s'a speriat şi a plecat în grabă cu vîrful plantei în stomac, cu restul în gură şi cu ghiveciul atîrnînd ca un clopot mut. Veşnic sînt accidente de *ne-adaptare* (cuvîntul tău favorit). Viţelul a vrut să bea apă dintr'o putină şi a pornit cu ea prin curte, ca un straniu „haut-de-forme" care-l îngrozea. Joiana, inspectînd cuptorul, a intrat pe gura lui cu tot cu coarne, şi ne mai putînd să iasă, a fost nevoe să dărîmăm zidăria. Comediile şi tragediile urmează la nesfîrşit. Poate în alte gospodării lucrurile merg mai bine. Iţi închipui însă ce ordine poate eşi din fantezia neobosită a tatii şi distracţia mea cronică. In orice caz, aici am descoperit vesela existenţă a vieţuitoarelor fără cuvînt. Şi îţi mărturisesc că am avut o bucurie foarte mare cînd am găsit mai zilele trecute într'o revistă, observaţii pe care le făcusem şi eu, dar exprimate poetic, spiritual, ingenios. Cred că ai remarcat Bucolicele lui Ionel Teodoreanu. Ceteşte poemele despre broaşte şi despre lună şi scuteşte-mă pe mine să-ţi vorbesc despre două elemente esenţiale la Tuluceşti.

Tata aleargă de dimineaţă până seara. A luat asupra lui reclădirea gării şi a magaziilor din Tuluceşti, distruse de explozia unui depozit de muniţii. D. Tiberiu Ciortan, vechiul nostru Mucronatus, a venit să-i dea ajutor. Cu glumele lui îl mai înveseleşte pe tata care anul acesta pare abătut. M'a întrebat de cîteva ori de ce nu scrii. Sînt sigură că venirea ta l-ar bucura mai mult decît îţi închipui. Nu-l cunoşti şi nu-l înţelegi de loc. Eu care stau împreună cu el ştiu cît de mult ne iubeşte pe amîndoi. Uită supărările, potoleşte-ţi revoltele, renunţă la ambiţii. Ţi-am păstrat odaia cu ferestre spre lac. E linişte, poţi ceti pentru examene fără nici o grijă.

Dragă Marc, deşi ştiu că niciodată nu mi-ai dat prea mare atenţie, te rog din tot sufletul ascultă-mă şi vino acasă.

Sora ta care te aşteaptă cu toată dragostea

Mariana

P. S. Am să-ţi cer o mulţime de sfaturi în chestii foarte însemnate.

Marc zîmbi cu dispreţ. Femeia nu poate face nimic fără şiretenie. Mariana vrea să mă amăgească cu farmecele vacanţei la

Tulucești ca pe un copil: îi dai la început dulceață, și pe urmă îl faci să înghită praful amar.

Nu, el nu-i copil și nu se va duce acasă. Cît despre scrisoare... o puse la loc în plic și o ascunse în buzunar. Cînd nu mai avu nimic înaintea ochilor decît mușamaua zdrențuită și pătată de pe biurou, un nod îndărătnic îl făcu să ofteze. Nimeni nu vede cît e de trist.

Cînd s'a întors din războiu, deși avea numai douăzeci de ani, se simțea maturit de experiențe, desprins din arborele pe care nu era decît o crenguță și transformat în unitate de măsură. Trecuse prin vîrtej ca printr'un strung care-l rotunjise și-l aruncase înapoi în viață. Liber, alergase fericit acasă. Dar aici găsi neschimbată ordinea și optica veche. Pentru bătrînul Lecuja războiul fusese o manevră cu paradă la sfîrșit. Nu învățase nimic din tot ce-i trecuse pe dinainte. Dimpotrivă, pierduse spiritul acela vioiu, tăios, cu care judeca altădată. In copilărie, îl ascultase cu admirație vorbind despre lucruri neînțelese, dar pe care le presimțea tronînd mărețe deasupra lumii. Aristid Lecuja era socialist, republican, liber-cugetător. Din cauza ideilor lui nu se împăcase cu nimeni și toată viața rătăcise dela un capăt la altul al țării. Acum făcea drumul înapoi, devenea în fiecare zi mai reacționar. Naționalismul lui era prea umflat și te făcea să zîmbești ca o caricatură. Lui Marc, descompunerea aceasta îi provoca o durere care devenea intolerabilă în momentele cînd își da seama că judecă și condamnă pe propriul lui părinte. Emanciparea, visată în copilărie ca o mare fericire, venise cu brutalitate să facă cea dintâiu schimbare, dînd jos icoana și așezînd în loc fotografia tatălui său.

Marc nu înțelegea bine ce se petrece într'însul, de aceia îl făcea răspunzător de toate dezamăgirile numai pe bătrînul Lecuja. Acesta îl considera ca pe vremea cînd purta ciorapi scurți și beretă. Il privea și acum de sus în jos, deși Marc era cu un lat de palmă mai înalt. Și ochii păstrau expresia de mirare veselă și de maliție amestecată cu protecție, din vremurile cînd fiul cerea voe Duminica, să se joace cu băiatul vecinului.

Prima zi după întoarcerea din războiu a fost altfel. Cei doi oameni s'au îmbrățișat. Un singur suflet, cald și luminos, s'a coborît din cer și i-a învăluit pe amîndoi. Mîndrul Aristid Lecuja și-a lipit fața de tunica militărească și ochii lui Marc s'au umezit. Simțea cum toată ființa tatălui său, tremurînd, se supunea unui elan de înduioșare care-l făcea să plîngă. Apoi se măsurară unul pe altul, zîmbind stingheriți. Bătrînul Lecuja albise. Peria aspră care înțepase glumeț obrajii lui Marc în cîteva clipe memorabile și care mai tîrziu îi inspira idei de energie și disciplină, se muiase în praful de argint și de cenușă al vremii. Reflexe albe coborau pe toată fața, îi îndulceau colțurile dure, ștergeau cutele severe de pe frunte, brazdele de subt ochi. Intorcîndu-se către Mariana, tatăl zise vesel, arătîndu-l pe Marc:

— Așa eram și eu la vrîsta lui. Semănăm foarte bine.

Mariana fu de aceiași părere. Marc rîse amuzat. Desigur, moștenise unele caractere fizice dela tatăl său, dar în totul, semăna infinit mai mult mamei...

Zilele următoare, echilibrul se schimbă. Marc umbla fără țintă, nu izbutea să se hotărască pentru nimic. Demobilizarea îi deschidea deodată toate porțile vieții, tocmai cînd se resemnase, obișnuit cu întunericul și impasibilitatea morții. Experiențele ultimilor ani, strînse printre străini, în corturi sau pe cîmpul fără margini, nu-i foloseau subt acoperișul părintesc.

Marc nu mai avea solda, trebuia să ceară altuia banii pentru nevoile lui, care între timp crescuseră. Era o stare cu atît mai de neîngăduit cu cît treceau săptămîni după săptămîni și el nu izbutea să înceapă ceva. I se părea că nimic nu-i mai justifică existența; pentru cei din casă era un simplu obiect. Bătrînul Lecuja își relua obiceiul glumelor. Pentrucă nu mai putea rîde nici de „freza" lui Marc, nici de minciunile și don-juanismul de adolescent, făcea haz pe socoteala slăbiciunilor care cereau totdeauna să fie plătite cu bani: țigări, cărți, mici cadouri. Tatăl nu era sgîrcit; dimpotrivă, Marc simțea cît e de încîntat oridecîteori îi cerea ceva. Dar tocmai aerul acesta protector îl umilea. Pentruce dădea atîta importanță unor amănunte materiale neglijabile și disprețuia esențialul? Personalitatea lui nu însemna nimic? De ce atîta dispreț pentru orice afirma el, nou și interesant față de stupiditățile lui Mucronatus. Acest Tiberiu Ciortan, uscat, cu ghete lungi în bot, cu nas ascuțit cași barba care purta în vîrf un cioc scurt și cănit, fusese în anii copilăriei, obiectul de rîs al casei întregi. Porecla Mucronatus i-o dăduse el împreună cu Mariana, căutînd prin dicționare un cuvînt potrivit cu cele trei proeminențe ascuțite: ghetele, bărbuța și nasul. Marc încercase să-i spună și *astronomul*, pentrucă vara purta ochelari afumați și în tot cursul anului părea căzut din lună. Dar porecla n'a prins. Tatăl lor îi lăsa să rîdă în toată libertatea de acest oaspete. De nenumărate ori, el însuși îl zugrăvise om fals, interesat, fără nici o idee, fără nici o convingere. O vreme înaintea războiului, cînd tatăl lui Marc desfășurase cea mai mare energie, Mucronatus se eclipsase, îndepărtat de indiferența generală: Acum apăruse din nou, cu un prestigiu surprinzător. Bătrînul Lecuja, împotriva obiceiului, explicase fiului său neașteptata înviere.

— De multe ori ne înșelăm asupra oamenilor. Tiberiu e un prietin bun... Glasul și ochii cereau ca epoca lui Mucronatus să fie uitată.

Tiberiu Ciortan căutase să-l cîștige pe Marc. Dar fusese stîngaciu și îl ofensase dela primele cuvinte.

— Tinere, te admir: ești din generația fericită care a stat în tranșeé.

„Mai întâiu pentruce „tinere"? obiectă în tăcere Marc. Pe urmă e o mare nedelicatețe și o ironie să pui fericirea alături de șanțurile cu noroiu și cu mitraliere. Și în definitiv ce vrea cu zîm-

betul lui dulceag? Mucronatus a rămas tot Mucronatus. Numai urechile i s'au lungit, şi porii de pe faţă, din puncte au devenit circonferenţe".

Vremea trecea. Marc aştepta o împrejurare nouă care să-l facă să ia o hotărîre. Dela tatăl său nu mai nădăjduia nici un sfat. De cîte ori încercase să aducă vorba despre studiile lui, nu primise alt răspuns decît o uitătură lungă şi un oftat. Marc îşi închipui că bătrînul Lecuja n'are încredere în forţele lui şi se simţi profund jignit. Apoi începu să-l observe „în mod ştiinţific", notîndu-şi rezultatele.

Carnetul lui Marc

Dimineaţa ştiu după tusă cînd se scoală. O tusă puternică de fumător care-şi curăţă larinxul plin de funingine. Urmează spălatul, cu sforăeli şi şuerături, repetate după acelaşi program în fiecare zi. O abatere, o fantezie mi se par imposibile. Gesturile în faţa lavoarului s'au osificat, au devenit solide şi nu-şi mai pot schimba forma. Sînt ticuri. De obiceiu vorbim rizînd despre ticuri. Cunosc mulţi băeţi de vrîsta mea care au şi început să-şi solidifice unele acte. Dacă cugeţi puţin, fixitatea aceasta te întristează, te îngrozeşte, pentrucă insultă viaţa, care e mişcare şi prefacere veşnică.

L-am urmărit o zi întreagă. Orele şi minutele lui sînt ocupate cu ticuri sau cu manii: ceaiul, ţigara, dejunul, cafeaua, ţigara, jurnalul, siesta, etc. Singura parte din zi nesclerozată e aceia consacrată lucrului pe şantier. Cu meşterii şi cu zidarii se poartă mai însufleţit decît cu copiii lui.

*

Mariana crede şi nu cercetează. Tata se îngrijeşte de soarta ei tot cît şi de a mea. Poate chiar mai puţin. Am încercat să discut cu ea astăzi, dar s'a uitat la mine speriată şi a început să mă compătimească. E adevărat că e mai atent şi mai delicat cu Mariana; dar numai din egoism, ca să lege cît mai bine prizoniera între zidurile familiei. Mariana nu iubeşte gospodăria, dar aşa cum este, conduce casa şi lui îi îndeplineşte toate poruncile cu acelaşi devotament ca mama. E o vestală care păstrează focul căminului. Femeile sînt de o absurditate admirabilă.

*

Aseară la masă, în faţa lui Mucronatus care-l asculta transportat, a repetat povestea pe care o spune la zile mari. Rămas orfan din „frageda copilărie", l-a crescut bunicul lui, fost profesor de elineşte la Academia Mihăileană. Ca să-l aibă cît mai mult pe lîngă dînsul, bunicul îl ţinea în bibliotecă unde îi îngăduia să citească orice. Nădăjduia să-l facă mare cărturar ca să ducă mai departe dicţionarul la care lucra demult şi care „mai cerea cîteva vieţi de om". Plimbarea prin lumile din cărţi, i-a dat gustul aventurilor. Intr'o bună zi, tata a fugit cu „cineva" (cred că e vorba de o femee). S'a făcut ofiţer de cavalerie, dar „nu l-au înţeles superiorii". A vrut să devie farmacist, dar mestecatul pomezilor l-a disperat. A fost apoi bibliotecar, stenograf, a dat lecţii, a încercat multe alte meşteşuguri, până „şi-a descoperit menirea, ca Faust": să construiască. S'a făcut inginer. Pentrucă a fost drept şi cinstit n'a adunat averi. „Dar sînt mulţumit că am clădit poduri şi case trainice în ţara asta nebună dar iubită".

Mucronatus clipea, parcă i-ar fi venit să plîngă. Pater familias îşi roti ochii în jurul mesei. Cînd îmi întîlni privirile se întunecă şi izbucni:

— Atunci erau alte vremuri. Putea oricine să înceapă viaţa cu aventuri. Eu n'am avut părinţi. Să fi avut tată, aşi fi lucrat alături de el şi am fi întemeiat o familie puternică. Aşa au făcut Rothschilzii, miliardarii Europei.

— Ei, ce zici, Marc?—se amestecă omul cu cioc.

— Lasă-l în pace! E liber să hotărască cum vrea. Eu nu silesc pe nimeni.

N'am spus nimic şi curînd după aceia m'am dus în odaea la mine. Azi dimineaţă am aflat dela Mariana că tata l-a bătut crunt pe Mucronatus la table.

*

Ori despre ce am discuta, are o altă părere decît mine. Argumentul lui etern e că „sînt tînăr" şi deci—e evident—nu pot să am dreptate. Eu îl înţeleg perfect, pe cînd el nu pricepe nimic din ce vreau să spun. Parcă aşi vorbi altă limbă. Tata şi cu mine facem parte din generaţii care nu se suprapun, nu se întretae, nu se continuă. Intre ele rămîne mereu aceiaşi distanţă, ca între două linii paralele.

*

L-am surprins privindu-mă cu un fel de invidie. Totuşi nu sînt de loc fericit. Mai repede el poate fi mîndru şi vesel: a rezolvat toate problemele vieţii, e om întreg, tiran şi atotputernic într'o ţară cu doi supuşi şi un ambasador străin.

*

Trebue să fi avut în vremea lui multe aventuri amoroase. Nu vorbeşte nici bine nici rău despre femei, dar le priveşte cu nostalgie. Cînd o femee tînără îi adresează un cuvînt, uită ce vrîstă are, ochii îi strălucesc, face spirit, se zăpăceşte. E nesuferit.

*

Mariana spune că tata mă iubeşte, pe cînd eu nu preţuesc nimic, sînt ingrat, rău, denaturat. Am meditat mult şi am cercetat toate ipotezele. Tata caută să mă fixeze pe lîngă el la nesfîrşit, pentrucă ţine la mine? Ciudat sentiment, teribilă deformaţie a egoismului, care sacrifică sufletul, ambiţiile, întreaga mea personalitate, unei slăbiciuni fără rost.

*

Linguşitorul Mucronatus dovedeşte în fiecare zi o nouă asemănare între tată şi fecior. Pater familias zîmbeşte, mă priveşte

de sus, dar e încîntat. Eu, dimpotrivă, nu mă bucur de loc. Aceste trăsături „la fel" sînt defectele fizice și ciudățeniile lui morale cele mai insuportabile.

*

Zice: *prințipii*, filotim...

Nimic nu l-ar putea face să renunțe la ele. Nu-și dă seama cît sînt de învechite. Generația lui a „avut idei": un amestec de încredere îngîmfată în progresele științei și de mode ridicole: musteți în furculiță; guler tare și manșete rotunde, sau ștaif și burlane cum li se zice acum. A mai avut patima numelor alese din istoria antică. Eu nu pot fi făcut răspunzător că tată-meu s'a gîndit la împăratul-filosof Marc-Aureliu cînd m'a botezat. Pe-atunci se credea că punînd un nume, creezi o personalitate și o celebritate. Iar noi, care nu mai credem în nimic, vom purta toată viața, toate numele ilustre, începînd cu Homer și sfîrșind cu Napoleon.

*

In casa asta lucrurile se fac pe dos. Toți îl înșeală, toți profită de naivitățile lui. Zadarnic îi *dovedesc* drumul greșit: tot pe el rămîne. Nu e asta un fel de nebunie?

. . . .

Insemnările se sfîrșesc aici.

Hotărîrea pe care Marc o aștepta cu neliniște, i-o oferise tot tatăl lui, făcîndu-i observație că fumează prea mult. Cîteva ceasuri mai tîrziu, Marc îl vestea respectuos că pleacă la Iași să-și treacă examenele. (Pentrucă nu-și alesese încă o meserie, făcea dreptul: toate celelalte studii izolează pe o singură cărare). Lovitura căzu neașteptată. Aristid Lecuja nu zise nimic, dar se posomorî și căpătă deodată un mare interes pentru economia domestică; Paraschiva, simțindu-și cugetul tulburat, se făcu nevăzută până la liniștirea furtunii.

Ultimele clipe petrecute între ai lui, au fost un triumf pentru Marc. In pragul casei regăsise, ca un bagaj lăsat la intrare, forța cîștigată în ultimii ani. Se despărțea plin de mîndrie. Nu cerea și nici nu va mai cere nici un ajutor tatălui său. Era nerăbdător să se avînte în necunoscut, să lupte, să învingă. Numai atunci se va întoarce acasă, cînd va fi om întreg, liber să facă ce vrea, să fumeze cît și cînd îi va plăcea.

Se feri până la urmă să-și privească în față părintele. Instinctiv simțea că-i pricinuește o mare durere. Dar înduioșarea i s'ar fi părut o slăbiciune rușinoasă. Mariana merse cu el la gară. De la fereastra vagonului, Marc văzu cum ochii mai mari și mai cenușii ca niciodată, se umpleau de lacrimi.

După cîteva stații, casa și nemulțumirile familiare se depărtaseră la alt capăt al pămîntului. Inainte era viața, mare, plină de mister și de hulă.

Marc n'a mai deschis carnetul în care ultima lui întrebare

aștepta să fie lămurită. Era prea încrezător în limpezimea vederii lui și privea numai ce se afla departe. Judeca necomplect, ca cel care hotărăște asupra unei case după acoperiș.

Meandrele vieții repetă aceiași curbă de mai multe ori și nebunia o umbrește la mai multe cotituri. Copilăria e foarte serioasă. Micul vlăstar rămîne credincios lumii lui fantastice și nu-și face o mîndrie din aceasta. Cu adolescența începe dezechilibrul, balansarea între mai multe atitudini. Tinerețea e pură nebunie. Un delir generos, dioniziac. Maturitatea înseamnă iarăși liniște; omul se menține între realități; e lucid și detestă orice act „neserios". Bătrînețea e o întoarcere; o re-înebunire tristă, seacă, uneori comică, adeseori teribilă. Comentariul acesta îl va face Marc mult mai tîrziu, sau niciodată.

Marc se ridică și merse cu pași mari spre ușă. Afară se întunecase dintr'odată. Castanul încremenise subt încruntarea nourului de deasupra.

Să mai aștepte, vorbi tare secretarul, încă n'am învins.

Iși privi ghetele obosite de drumuri, șterse cu mînica o pată de pe pantalonul cu dunga tocită și cu gută la genunchi. Era imposibil să apară așa în fața lor. Prin oglinda străvezie a geamului, obrazul îi apărea nedecis, cu trăsături prea dulci sau prea dure: o nehotărîre între copilărie și bărbăție. „Seamăn cu Mariana", constată Marc nemulțumit. „La frunte, nu; e mai puternică—urmă el să judece—nici proporțiile nu-s chiar aceleași..." Dar cu toată bunăvoința nu putea încă să se recunoască un *tip obosit*, așa cum visase—împreună cu prietenii din clasa șaptea de liceu—să realizeze cînd „va fi civil și va păși în lume"...

Moș Nastase intră cu condica subt unicul lui braț și rămase lîngă ușă, într'o solemnă nemișcare. Privea spre Marc pe subt sprîncenele stufoase din care se ridicau fire albe, țepoase și groase ca niște așchii de lemn.

— Cum te mai lauzi, moș Nastase?

„Intendentul școlii" (așa se intitula moș Nastase) ridică mîna lui stingheră, o lăsă să cadă iarăși în jos și clătină din cap.

— Cine te-a supărat astăzi?

— Nimeni *absolutisime*, decît numai eu singur.

Moș Nastase oftează. Ochii mici se opresc asupra lui Marc, neclintiți. Stă sprijinit de părete, cu fața ca lemnul putred, săpată de crețuri, hașurată cu fire de barbă sură. De-alungul trupului nemișcat, în stînga, atîrnă mîneca goală, fără braț.

— Și ești supărat tare, moș Nastase? urmează Marc după un răstimp.

— Cît poate fi un om ca mine. Imi vine cîteodată să zic, în fine, că prea am avut o zodie rea. Să ajung eu, care știi și dumneata cine-am fost, să ajung în fine să strige la mine Arghir dela Poștă.

— Cum se poate?... Arghir îl cheamă?

— Chiar aşa. E dintr'o mahala cu mine. Il ştiu bine, că tat-său era un golan, un beţiv; şi pe el l-am văzut crescînd aproape gol, tăvălindu-se pe uliţele Tataraşului la un loc cu ţiganii şi cu cînii. Acuma, în fine, e om mare, e funcţionar; mă măsoară de sus până jos cînd vin cu adresele dela şcoală. Ba azi m'a ameninţat că mă dă afară dacă mai las uşa deschisă cînd intru. „Mă rog, i-am spus, n'o pot închide cînd sînt cu condica".

Moş Nastase întinde mîna spre clampa uşii, apoi o trage înapoi şi rămîne tăcut.

— Nu-ţi face şi dumneata inimă rea, îl îmbărbătă Marc, aşa-s oamenii astăzi. Altădată erau mai buni, nu-i aşa?

— Mult mai buni, cucoane, în fine, mult mai buni. Şi ce vremuri! Atunci puteai s'ajungi la cele mai mari ranguri, dacă erai destoinic. Trebuia ş'atunci, se'nţelege, să ai noroc. Unde pui dumneata mîna, să pună şi Dumnezeu mila. Altfel nu faci nimic, absolutisime. Eu, dacă n'aşi fi avut atîtea belele pe cap, ajungeam de eram astăzi un general, sau cel puţin un colonel...

„Intendentul" se opri deodată şi privi bănuitor spre secretar.

— Adică nu mă crezi, coane Marcule? Intreabă şi pe domnu director, că i-am spus toată viaţa mea cînd am intrat aici în slujbă. Cu lacrămile în ochi îi povesteam...

Un tunet prelung trecu peste restul romanului. Moş Nastase deschise întâiu gura mare spre geamul stropit de apa care cădea deodată din cer; apoi o închise treptat şi rămase tăcut, urmărind cu gravitate până la sfîrşit, năvala ploii de vară.

— Bun şi frumos!—aprobă omul cu condica, întorcîndu-se către Marc. S'a mai răcorit în fine, puţin. S'a făcut vreme de plimbare.

— Ai dreptate, moş Nastase. Chiar acuma plec. La o parte, să-ţi arăt cum năvăleau barbarii.

Marc se repezi la cuer, şi cu pălăria ridicată în sus ca o pradă răpită din sbor, trecu vijelios prin uşă şi din două salturi fu în stradă.

* * *

Perie harnică, ploaia curăţase de praf şi de căldură haina zilei, care spre sfîrşitul ei întinerise. Anotimpurile au reminiscenţe; ele prefac uneori apusuri de iulie în răsărituri de Maiu.

Urcînd în fugă strada la deal, elanul lui Marc se epuizase. Mersul lui îşi încetinea ritmul, devenea un acompaniament slab al gîndurilor.

Lumina galbenă se lipea ca o poleială pe frunzişul umed, îi dădea zîmbetul acela mirat dela început, cînd se desfac mugurii.

— Copacii mei... Fraţii mei... Charmants masques et bergamasques... Marc transpunea în cuvinte fără şir, ecouri de muzică interioară.

Strada era pustie. Pe celalt trotuar venea o siluetă feminină.

Marc se încordă, luă un pas hotărît. Privirea vagabondă se fixă, dură, pe o singură linie.

Tînăra fată care trecea îi era cunoscută. O văzuse de mai multe ori la biblioteca Universităţii şi îl impresionase felul cum cetea, ţinînd cartea departe şi contemplînd-o parcă, cu un aer absent. Poate visa. In orice caz, nu privea niciodată la cei din jur. Nici pe el nu-l remarcase. Acum însă se vor întîlni faţă în faţă şi o va măsura cu îndrăzneală, de sus până jos. Marc trecu strada. Mergea drept spre necunoscută, aşa de hotărît că se încruntase.

Tînăra fată venea cu paşi timizi, călcînd uşor şi lunecat, parcă se temea să nu trezească zidurile pe lîngă care trecea. Era subţire şi rochia albă o cuprindea ca o corolă. Pălăria mare de paiu ivoriu, îi acoperea faţa până peste ochi. Umbra împărţea figura în două: mască de catifea sus; dedesupt, linia roză a gurii pe un oval tăiat în lumină, aproape ireal. Necunoscuta mergea privind înainte, fără să dea atenţie trecătorului cu pas de paradă. Cînd se depărtă, Marc se opri nedumerit. Se petrecuse totul prea repede. Era dezamăgit. Pierduse aerele de hipnotizator.

„Partea cea mai grea e să-i fac cunoştinţa... Nu mă dau învins...".

Marc nu-şi mai regăsi totuşi bucuria dinainte.

Nu se mai plimba: îşi iuţea pasul spre ceva nelămurit care exista pretutindeni şi nu era nicăeri.

Pe strada Carol, urca încet o trăsură luxoasă cu doi cai. Marc avu timp să privească pe cei dinăuntru. In dreapta sta un tînăr slab şi înalt, cu capul între umeri, cu o mustaţă mică decolorată, pe faţa obosită. Spre el, zîmbitor şi afabil, se pleca mereu cu gesturi exagerate, Alecu Damian.

Marc ridică pălăria drept în sus şi strigă emoţionat:

— Bine-ai venit, Alecule!

Deşi privirile lor se încrucişau, Damian părea că nu-l vede şi nu-l aude. Trăsura trecu mai departe. Marc rămase uluit. Nu se înşelase, era prietinul lui, care cu trei săptămîni în urmă, plecase la moşia prinţului V. din Neamţ, să prepare pentru examene pe tînărul V.. Venise probabil cu elevul lui la Iaşi de cîteva zile şi nu-l înştiinţase. Nu şi-ar fi închipuit niciodată că Alecu Damian ar fi în stare să-şi uite aşa de uşor cele mai sfinte legături de prietinie. „Bietul băiat, îl compătimea Marc, orbit de strălucirea unei vieţi princiare...". Privirile care purtau aceste gînduri întîlniră vîrful ghetelor cu rama roasă, inflamaţiile postavului dela genunchi. Şi Marc tresări caşi cum ar fi auzit strigătul acestor lucruri ţinute prea mult în slujbă. Fără îndoială, Damian se prefăcuse că nu-l cunoaşte, din cauza hainelor lui prea modeste. A vrut să-l scutească de o situaţie penibilă? Ar fi un gest prea delicat. Mai degrabă i-a fost teamă ca princiarul elev să nu-l judece pe el rău pentrucă Marc nu era bine îmbrăcat. Alecu Damian e uşuratic, e secătură, e laş...

Inserarea începuse demult şi nu se mai sfîrşea. Să fi avut putere, Marc ar fi aruncat stînci de negură peste luminile în agonie care se tîrau prea încet spre apus. Voia să vie noaptea mai degrabă, să-şi disolve singurătatea în întuneric.

Nu mai avea casă, nu mai avea prietini. Rămăsese fără rădăcini, viaţa amorţise într'însul: plutea la întîmplare, desfăcut de toate legăturile.

* * *

Marc intră între piramidele de vişine, de fragi şi de caise ale unei fructării. Işi luă coşul cu tîrgueli de pe cîntar şi porni spre casă.

Un vînzător de ziare rupea cuvinte şi le arunca în lungu străzii.

— Aaa-rul... E-di-ţie spe-ci-aaală...

In dreptul lui Marc, vînzătorul se opri şi salută milităreşte, ducînd la frunte foaia pe care o ţinea în mînă.

— Trăiţi, Don' Marcule...

— Bună seara, Nedelcule. Spune lui Madam Arhip că în astă seară nu vin la masă.

— Am să-i spun întocmai.

— De ce ţi-ai legat basmaua asta abia în luna lui Cuptor? Astă iarnă umblai cu gîtul gol.

— Umblam, pentrucă n'aveam basma. Acuma dacă am ce pune, de ce să păstrez?

Nedelcu îşi îndreptă nodul la basmaua roşie, îşi umflă plin de mîndrie pieptul, din care ţîşniră, în virtutea obiceiului, aceleaşi cuvinte zdrenţuite:

— Spe-ci-ală-edi-ţie..

Marc intră pe strada singură, albastră ca un canal între cheiuri de grădini cu împrejmuire înaltă. La capăt îl aştepta casa, raft uriaş în care avea şi el un colţ, subt acoperiş. Era mulţumit că se scutise de masa cu vecini obositori dela madam Arhip. Paşii îl duceau singuri pe drumul bine cunoscut; ochii puteau privi fără grijă în sus, la cer. Strune de raze subţiri vibrau atinse de privire, convoiul stelelor albe se mişca pe boltă odată cu drumeţul de jos...

— Domnule... te rog...

Marc tresări. Nu auzea paşi în urma lui. Numai o suflare scurtă, greoae. Se opri în loc şi abia atunci văzu că trecuse de gangul pe unde trebuia să intre acasă. Din întuneric venea spre el un chip cu ochi sticloşi şi sbîrcituri plumburii pe obrajii de ceară. Era chiriaşa dela subsol, doamna Săvescu, o bătrînă pensionară care suferea de astm.

— Mă iartă, domnule Lecuţa, vorbi bătrîna, apăsîndu-şi pieptul cu falangele uscate, credeam că vrei să te sui în odaia dumitale.

Marc făcu un pas înainte, gata să alerge.

— Ce s'a întîmplat?

— Portarul, mă ameninţă iar. Nu ştiu ce i-am făcut. De cînd a plecat proprietarul la băi, nu mai am cui mă plînge. Mi-i şi frică să mă culc. Vine odată beat, la miezul nopţii, îmi sparge uşa, mă sperie...

— Ar fi o crimă...

Bătrîna îşi împreună mînile şi le ridică spre cer:

— Doamne, doamne Dumnezeule, mare pedeapsă. Eu nici nu vorbesc cu omul ăsta. Acum sînt săracă, dar în viaţa mea am avut mulţi servitori ca el. Dacă s'ar găsi alt colţ pentru mine, chiar acum aşi pleca. In casa asta numai cine dă bacşiş portarului trăeşte bine. De cei dela etajul întăiu şi dela al doilea nici nu îndrăzneşte să se atingă. Şi pe bietul cîrpaciu de lîngă mine, un infirm, l-a bătut şi l-a alungat, după ce-i lucrase toată iarna. Pe mine mă fură. Nevastă-sa caută pricină de ceartă şi trimete copiii să-mi strige vorbe urîte la uşă.

— Să se poarte aşa cu o femee bătrînă! E un sbir.

Marc porni hotărît să facă scandal. Dar bătrîna îl apucă de mînecă şi-l opri pe loc.

— Te rog, domnule, să nu ştie că ţi-am spus eu. Ar fi în stare să mă omoare.

— Dumneata să n'ai nici o grijă.

Revolta lui creştea. Intră la portar ca împins de furtună. In mintea lui nu mai era decît o faţă puhavă de băutură, cu privire tulbure şi imbecilă, care-l exaspera.

Plînsete de copil somnoros şi glasul răstit al femeii îl făcură să vadă că portarul lipsea.

— Ce-i? Ce mai doreşti şi dumneata?

Nevasta se ridicase numai jumătate de pe pat şi-l privea cu ochi răi. Marc amuţise. Nu ştia ce să facă. Dacă ar fi fost acolo portarul, ar fi strigat, ar fi ameninţat, l-ar fi apucat de piept.

Despletită, încheindu-şi cu o mînă bluza desfăcută, femeia se sculă încet şi veni spre Marc, întinzînd faţa suptă, lucioasă, cu gura aproape fără buze. Fiinţa ei radia ură, cum altele radiază graţie sau blîndeţă.

Marc se trase îndărăt spre uşă.

— Voiam să vorbesc cu bărbatul dumitale...

— Eu nu l-am ascuns nicăeri... S'o fi dus şi el să mai uite necazurile... Acum în puterea nopţii cine mai...

Marc eşi. In urma lui izbucni glasul ţipător. „Nu poţi nici să răsufli... Toţi fac pe boerii...".

Scara nu era luminată. Marc căuta prin întuneric bara de sprijin, cînd iarăşi îi veni în auz suflarea scurtă şi greoae. Bătrîna dela subsol îl aşteptase ascunsă în umbră.

— N'a fost acolo, şopti ea. Mă temeam tare. Ai văzut-o pe nevasta lui? E de zece ori mai veninoasă. Dumneata eşti un suflet nobil, înţelegi ce-i nedreptatea şi-ţi mulţumesc. Dar te rog lasă-i în pace. Pentru ei, am altă răzbunare. Mă închid în casă, mă

așez în fața icoanelor și-i blestem. Dumnezeu mă aude că-s vînduți diavolului.—Falangele uscate tăiară obscuritatea cu o cruce fosforescentă. Marc fugi repede pe scări.

Intră în odae, făcu lumină și se lăsă pe un scaun.

Era așa de singur.

Lacrămile năvăliră în ochi și Marc le șterse cu dosul mînii, ca un copil. Nimeni nu e bărbat cînd rămîne cu sine însuși.

II

In strada Ștefăniță-Vodă, pe trotoarul stîng, șirul caselor este rupt la mijloc de un gol în care privirea se adîncește ca într'un port. Ingrădirea a dispărut cu încetul în iarna de pomină din 1917. Stîlpii și ostrețele, încălzind ceaiul din cazanele regimentelor romînești și rusești și-au împlinit datoria fără șovăire. Deaceia poate stăpînii gardului plîng după el și socot că nimic nu l-ar putea înlocui. Vîntul strîns ca o apă de scocul străzii, se revarsă pe locul pustiu în suluri mari de praf, învîrte hore peste capul buruenilor și le culcă cînd într'o parte, cînd într'alta. Răscruce a drumurilor aeriene, curtea din strada Ștefăniță-Vodă găzduește toți germenii florei urbane, dela păpădie și urzică, până la măcieș și salcîm. In această republică botanică domnește egalitatea și libertatea: plantele nobile trăesc alături de mărăcini în perfectă frăție. Grase, cu fața frunzișului rîzătoare, cu vioiciune în ochii florilor, ele ilustrează tendințele democrate ale naturii. O cărare albă sue printre tufișuri până în fundul curții. Acolo, pe coama micului deal, se vede un lanț de patru căsuțe: prima e gata să cadă pe spate, a doua se sprijină pe-o coastă, a treia și a patra își fac echilibru între ele. Văruite cu nuanțe galbene, portocalii și albăstrii, par vagoanele rămase acolo în urma unei deraeri preistorice.

Madam Arhip locuia în extrema dreaptă, casa cu acoperișul ca o pălărie enormă dată pe ceafă. Apartamentul se alcătuia din trei despărțituri, din ce în ce mai mici: Prima, sală de primire și sufragerie, a doua dormitor pentru stăpînă, iar a treia „laborator" sau bucătărie. Madam Arhip, „văduvă prin divorț", pregătea masa pentru vre-o zece abonați, funcționari și studenți cu pretenții modeste, cași veniturile lor. Bucatele purtau nota personală a celei care le gătea: erau simple și barbare, dar voiau să pară deosebit de fine cu ajutorul unei mari risipe de: zeamă de lămie, pătrunjel verde și compot „melaj", adică prune uscate fierte cu felii de lămie. Madam Arhip, fiica unui dascăl de țară, căpătase forme rotunde în noua ei viață orășenească; totuși purta sprintenă cele patruzeci de primăveri pe care le mărturisea. Părul tăiat în „breton" îi acoperea fruntea până la sprîncene; dela nasul neînsemnat și în sus era o distanță foarte mică până la gura cu dinți de o mărime neobișnuită. Pe Marc îl impresionase originalitatea proporțiilor acestei figuri și simțise nevoia să-i găsească o comparație zoologică. Rămase însă nehotărît între focă, nevăstuică și gorilă. Apoi

se obișnui cu gazda lui. Ea deveni o abstracțiune care însuma senzația de foame, chipul comesenilor plecați asupra farfuriilor cu aburi fazi, și reminiscențele despre pensiunea Vauquer unde trăia Eugène de Rastignac.

Masa grăbiților se sfîrșise. Clienții sufrageriei începeau să plece după o ordine veșnic aceiași. Intâiu se ridica d. Ieremia Popovici, slab, înalt, taciturn. Funcționar la vamă, ros de ambiție, voia să-și ia o licență ca să poată înainta mai repede. Da examene demult, dar liceul are opt clase, și cum se întîmpla să cadă odată măcar la fiecare clasă, mergea greu. Războiul, care îmbogățise pe mulți, adusese pe negîndite lui Ieremia Popovici, diploma de bacalaureat. De-atunci se întuneca tot mai tare, socotind că uniforma obligatorie a „intelectualului" e gravitatea.

— Mă duc direct acasă, vorbi el punîndu-și pălăria pe cap. Am mult de studiat.

— Examenele, bată-le să le bată,—îl compătimi d. Bărbulescu, pensionar al căilor ferate. Și întorcîndu-și fața de bătrîn șiret către cei rămași:

— Un sfînt domnilor, un sfînt. Eu la vrîsta lui... e-he... Da acuma s'a sfîrșit.

Se ridică la rîndul lui, oftă, mulțumi lui madam Arhip de foarte aproape, respirînd-o ca pe-o floare, și se făcu nevăzut.

Tînărul cu bluză rusească și cu ochelari negri îl urmă îndată, fără să spună un cuvînt. Despre el se știa foarte puțin în căsuța din strada Ștefăniță-Vodă: era Mitea Cociu. Cînd lipsea, ceilalți pensionari îi ziceau *spionul*, nume dat de domnul Bodescu, funcționar la primărie, holteiu tomnatic și glumeț mare. Acum, d. Bodescu ședea pe canapeluța de lîngă părete. Ca de obiceiu își fuma țigara și vîna noutăți din ziar, pe care le oferea celor prezenți, cu comentarii picante.

Marc abia intrase; el venea la „masa întîrziaților".

De cîteva zile intrase într'o fază nouă. Se împrietinise cu izolarea și singurătatea. Pustiul mut devenea o măreață cetate la porțile căreia sta scris: lectură, meditație, realizare. Deviza aceasta și-o însemnase cu litere minuscule, imateriale, cași preocupările lui, pe presse-papierul adus de-acasă: o sferă de sticlă, purtînd cristalizate în miezul ei, stele roze, alge și nisipuri de toate culorile, ca o enormă picătură sintetică din apa mării. Marc hotărî să se scoale foarte dimineață. Lucra cîteva ore cu geamul deschis. De-afară intra aerul răcoros și la intervale cîntecul depărtat al cocoșilor. Nimeni nu trecea încă pe stradă. Până la etajul lui nici freamătul copacilor nu ajungea. Priviți în proecție verticală, ei arătau lui Marc numai creștetul, rotund ca o umbrelă, ascuțit ca vîrful unui fus.

Intîmplările din ultimii ani i se părură deodată o enormă pierdere de vreme. Nu cetise și nu gîndise nimic. Se abrutiza. Speriat și rușinat, Marc începuse să lucreze cu pasiune. Intâia

parte a programului, cetitul, îi absorbea toată dimineața. Își procurase cărți din toate domeniile și nu se mulțumea numai să le frunzărească. Restul zilei, cînd făcea cursele prin oraș, era consacrat meditației. Mergea pe străzi ca un somnambul. Spiritul în efervescență îi sorbea atenția întreagă. Privea oamenii și lucrurile din jurul lui cu o indiferență de mașină. Toată simpatia și forța de viață se concentrau în interior, unde contemplarea se desfășura cu armonii și exaltări de simfonie. O singură dată, în timpul adolescenței, subt influența lui Carlyle, mai simțise deliciul acela supraomenesc de imensă fecundare a spiritului. Ultima parte din program, realizarea, aștepta, era o țintă. Sufletul lui se înfășurase ca un vrej tînăr în jurul înțelepciunii poetice a lui Rabindranath Tagore. Cași Indienii dela Gange, prima rugăciune pe care o rostea Marc era pentru *realizarea lui însuși*. Dar nu spunea versul Guyatri din Vedas, acela prin care brahmanii „năzuesc să realizeze unitatea esențială a lumii cu sufletul conștient al omului", ci își chema fără cuvinte puterile lăuntrice, mereu gata să dispară în nisipul de senzații.

— Dumneata trebue să fii bolnav, zise madam Arhip, văzînd că Marc stă nehotărît în fața farfuriei pline.

Marc zîmbi și începu să mînuiască repede furculița.

— Nu rîde mata, trebue să nu te neglijezi.

— Pe urmă pățești ca mine acum trei ani, amenință domnul Bodescu.

Marc făcu o sforțare și se scutură de amorțeala orelor petrecute între cărți: nu-i plăcea să atragă atenția celorlalți prin înfățișări neobișnuite.

— Ghiciți cine vine ?—strigă gazda care se oprise lîngă fereastră și uitase că ține în mînă castronul plin.

— Mitropolitul, zise d. Bodescu cu intenții diabolice.

Dar madam Arhip nu-l auzi. Ea se întoarse către Marc:

— Ți-a sosit prietinul, și nu ne spuneai nimic.

Marc ridică privirea nedumerit. Lumina ușii se întunecase până sus de statura înaltă a lui Filip Oancea.

— Bună ziua, zise oaspetele. Glasul lui avea un timbru neașteptat, aspru și cald în același timp.

Veni drept spre Marc, fără să ia în seamă mirarea sgomotoasă a gazdei.

— N'ai plecat încă acasă ?—întrebă Filip.

— Mai am de lucru. Dar tu, cum te-ai hotărît să lași așa devreme Cordunul tău și să intri iar în cuptorul de-aici ?

Filip deveni deodată preocupat de curățenia tacîmului. Începu să șteargă furculița cu mișcări precise, împlinind ceremonia pe care o fac toți cei obișnuiți să ia masa la restaurante.

Madam Arhip îi puse înainte o farfurie încărcată din plin. Așa își manifesta ea totdeauna simpatia: cu ajutorul porțiilor. Filip era protejatul ei constant. Zadarnic încerca holteiul tomnatic

și glumeț să-i ia locul, la care de altfel Filip nu ținea, nici măcar nu se gîndea.

— Acasă e bine ? S'au făcut grîile prin părțile Cordunului ? Da popușoi ?

Madam Arhip nu mai sfîrșea cu întrebările. Cuprinsă de nostalgia satului, de pămîntul arat, grăpat, semănat, care vara e cald și moale la pipăit ca un obraz, fata dascălului de țară alegea vorbele cele mai neaoș țărănești, oferind auzului impresiile rustice pe care nu le putea evoca și pentru privire.

Filip mînca grăbit și absent. Renunță la ultimul fel și se ridică, hotărît să plece.

— Așa de repede ?—întrebă Marc. Nu vrei să ieșim împreună ?

Fața lui Filip își pierdu expresia obișnuită: se stînse.

— Sînt foarte grăbit, vorbi el aruncîndu-și ochii spre ușă.

— Bine. La revedere, zise Marc, și-i întinse mîna. Filip i-o strînse prea tare, și astfel prietinul înțelese tot ce el voia să ascundă.

Marc întîrzie inadins pe scaun, în fața vasului cu flori artificiale; voia să dea timp celui care plecase, să-și ascundă capul în nisip.

În bucătărie se auzea vocea răgușită a lui Nedelcu. Vînzătorul de ziare mergea dis de dimineață alături de madam Arhip la hală și se întorcea în urma ei, purtînd pe umăr coșul încărcat cu tîrgueli. Cînd vreunul din abonați era bolnav, îi ducea acasă masa, cu sefertașele. În schimb, Nedelcu primea hrana cea de toate zilele și nenumărate ocări dela gazdă; abonații îi dau sfaturi, țigări, uneori chiar bacșișuri. Toată lumea îi cunoștea povestea: era dintr'o mahala dela marginea Bucureștiului și n'avea nici părinți, nici rude. A venit la Iași cu războiul și a rămas aici „pentru o muere".

— N'am rubedenii, spunea el, sînt la Bellu toate, în cavoul familiei. Am prietini; ăștia da, îi iubesc ca pe niște frați.

— Și unde sînt, să-i vedem și noi, întreba d. Bodescu.

— Nu mai este, că s'au împrăștiat în toate părțile și alții nu-mi fac.

— De ce, Nedelcule ?—se prefăcea mirat glumețul funcționar al primăriei,—cu mine nu ești prietin ?

— Dumneata ești cineva, și eu altcineva. N'am fost la un loc nici în regiment, nici la ambulanță, nici la gros. Prietinii nu ți-i faci decît în armată, în spital sau în pușcărie. Numai acolo găsești oameni de suflet.

Domnul Bodescu zîmbea:

— Mi se pare că ai stat la temniță.

— Eram la manutanță...

— Și ai furat ?

— Nu. Am luat un sac cu pîne și l-am vîndut.

Abonații începeau să rîdă uitîndu-se unii la alții. Fiecare cetea în ochii vecinului mulțumirea că este altfel decît omul acela cu buzele arse, cu ochi mici de foc între pleoape roșii, fără gene, cu un nod

al lui Adam, enorm și sinistru, care strîngea în el toate vaetele moștenite dela un neam fără noroc.

Marc admira în adîncul conștiinței lui, pe Nedelcu, urmaș desfigurat al cavalerilor rătăcitori. Bănuia că „muerea" de care vorbea îl chinuește. Plînsul îi rănise ochii. Totuși era greu să și-l închipue vărsînd lacrimi; durerile lui nu se urcau așa de sus: se înodau în gît. Un medicinist abonat la madam Arhip explicase mult mai prozaic roșeața pleoapelor lui Nedelcu. Pe Marc însă nu-l interesa adevărul absolut, și prefera interpretarea mai literară. Un spirit ciudat de solidaritate îl făcea să protejeze pe vagabondul desrădăcinat. Auzindu-i glasul în bucătărie, își aminti că plănuise să instaleze pe Nedelcu în locul cismarului dela subsol, pe care-l alungase portarul.

— Tocmai voiam să mă mut, zise vînzătorul de ziare pe un ton de om de afaceri.

Bătrîna doamnă Săvescu căpătase un vecin, care putea la nevoe să-i fie protector și răzbunător.

* * *

Filip se plimba în jurul școlii de Belle-Arte. Nădăjduia că ceiace aștepta se va întîmpla în sfîrșit aici. Își lăsase în gară bagajul și alergase la adresa pe care i-o dăduse Lena la plecare. Acolo însă află că ea se mutase. Proprietăreasa nu știa noua adresă. Filip străbătu străzile cu ochi și inimă de vînător. Orice siluetă feminină îl făcea să se încordeze, fericit o clipă; apoi, dezamăgit, iuțea pasul. Poate Lena plecase acasă. Filip hotărî să meargă imediat la Narotin, pe malul Nistrului. Se înveselea cu gîndul acesta plin de făgăduinți: o va vedea pe Lena între stupii de albine despre care îi vorbise, va sta numai cu ea între cer și pămînt. Și dureroșul ei magnetism îi va răsuci nervii ca pe niște sîrme cu ghimpi. Dar își aminti că venise la Iași s'o întrebe de ce nu-i răspundea la scrisori. Ce soartă au avut plicurile lui? Alergă din nou la vechea locuință a Lenei și află că venea ea singură din vreme în vreme să le ia. Cu trei zile în urmă trecuse ultima oară pe acolo. Așa dar primise scrisoarea în care îi vestea sosirea. Și totuși nu se arăta. In clipa aceia Filip s'ar fi făcut și el că n'o cunoaște. Ca o răzbunare, porni să ia masa la madam Arhip. Supărarea lui dură puțin; grija îi luă locul și-l purtă din nou pe nenumărate străzi. Acum se oprise în preajma școlii de Belle-Arte pentrucă Lena lucra uneori și vara în atelierul școlii. Filip ar fi putut să afle ușor dacă prietina lui era înăuntru, dar își pierduse orice îndrăsneală. Trecea și iar se întorcea prin fața gardului înalt de fier. Era ca un lup în fața grilajului dela cușca menajeriei. Omul perfect normal care l-ar fi văzut atunci, ar fi clătinat din cap: „un tînăr muncitor și sărac, un licențiat înscris în barou, nu-și pierde vremea așa, nici nu se face de rîs umblînd fără rost pe drumuri". Filip însă nu cugeta la nimic: lipsea din el însuși.

Se înoptase. Pe poarta școlii nu ieșise și nu intrase decît gîndul lui. Locul i se părea pustiu, tot mai pustiu. Porni spre inima orașului, trecu prin piețe, pe străzi populate. Dar pustiul mergea împreună cu el. Larma și agitația erau ca vîntul și ca nisipul care, învăluindu-l, sufocîndu-l, măreau senzația de singurătate dușmănoasă a deșertului.

Filip trecu din nou pe străzi fără lume. Merse mereu, până ieși din oraș. Șoseaua fugea neoprită de nimic pe cîmpie, dispărea în întuneric. Filip se opri nehotărît. Privi înapoi spre oraș, privi înainte, pe panglica călătoare. In cele din urmă sări șanțul din dreapta drumului și porni pe o cărare care urca la deal, spre vii. Curînd urma bătătorită se ascunse între ierburi mărunte și aspre. Filip păși mai departe până descoperi un mic platou, rotund și neted ca un lac adormit. Se așeză jos, cum făcea în lunca din Cordun. Simți pămîntul prietinos și tare ca umărul unui prietin uriaș, și uită pentruce era trist. Intre degete i se prinse un bănuț de romaniță; efigia minusculă a soarelui era caldă încă și în loc de lumină, răspîndea parfum.

Filip văzu chipul Lenei.

— Mă iubești Lena?—întrebă el tare. Eu te iubesc nemărginit, nemărginit, nemărginit...

Filip adormi. Greerii și cosașii au făcut de strajă în jurul lui, chemîndu-se unii pe alții cu fluere și naiuri de iarbă uscată.

In zori, Marc sări din pat, se îmbrăcă în graba și se așeză la cetit, cu o felie groasă de pîne în față. De cîte ori întorcea foaia, rupea o bucată rumenă de coajă și o oferea gurii drept răsplată.

Se auziră pași pe scări. Cineva ciocăni sfios în ușă.

— In-tră, zise Marc cu glasul întrerupt de o înghițitură.

Un drumeț plin de praf intrase cu pălăria în cap, neîncrezător, gata să-și ceară ertare că greșise etajul. Era Filip.

Marc îi sări vesel înainte și-l îmbrățișă. Nu se arăta mirat de loc. Filip căuta o explicație. Marc i-o dădu îndată:

— Eri ai plecat prea repede și n'am avut cînd să-ți spun unde m'am mutat. Aseară te-am căutat, dar nu te-am putut descoperi. Tu ai făcut probabil același lucru, dar ai fost mai norocos... Dacă vrei, poți să te speli.

— Sînt cam prăfuit, vorbi Filip, dezbrăcînd haina.

— Vrei să-ți torn? Apa e rece, un adevărat deliciu.

— Mulțumesc, Marc. Lasă-mă singur. Tu du-te la masa ta și lucrează mai departe.

— Bine.

„A înțeles, își zicea Filip suflecîndu-și mînicile cămășii. Nu mai are nici un rost să-i ascund adevărul. Dacă mă întreabă, îi spun tot. Dar ce am să-i spun?" Mii de gînduri voiau să răspundă în același timp.

Marc admira brațele musculoase, ceafa puternică pe care

prietinul le freca nemilos cu săpun. Făptura lui Filip îşi afirma cu vehemenţă puterea şi dragostea primitivă de viaţă. Alături de el, Marc, orăşan mecanizat, se simţea ca o motocicletă lingă un cal.

„Şi totuşi acum e mai rău echilibrat decît mine, reflectă Marc, pentrucă e îndrăgostit şi probabil nefericit. Nu trebue să-i vorbesc nimic despre iubirea lui, e un lucru prea delicat.

După ce întrebuinţă peria de haine şi peria de ghete, Filip se opri în faţa oglinzii şi îşi zîmbi cu aer de cuceritor irezistibil.

— Cît e ceasul ?—întrebă oaspetele.

— Şase jumătate.

Filip făcu în minte o lungă socoteală.

Apoi:

— Ceteşti pentru licenţă ?

— Nu. Cetesc pentru mine. Credeai că m'am pus la întrecere cu Ieremia Popovici ?

Marc rise. Filip abia zîmbi. Luă o carte de pe masă şi o răsfoi. Se întinse să cetească titlurile la altele, şi răsturnă paharul cu apă de lîngă felia de pîne.

„Nu s'a putut să nu stric ceva ; am rămas stîngaciu" îşi zicea Filip, privind încruntat dezastrul.

Marc urmă, fără să bage în seamă accidentul :

— Incerc să cîştig pierderile din timpul războiului. Cetesc ce trebuia să cunosc încă de acum patru ani. In fiecare zi îmi descopăr lacune tot mai mari, dar pofta mea de cetit creşte în aceiaşi măsură. Ţii minte, ce vorbeam cînd ne-am cunoscut întâiu, şi-am stat o noapte întreagă lîngă foc, pe malul Siretului ?

Filip începu să-şi dreagă glasul, stingherit:

— Da, zise el, atunci cînd aşteptam fiecare cu soldaţii să ne întoarcem acasă...

— Ce spuneam atunci, îmi pare astăzi din ce în ce mai adevărat. Scriitorii occidentali sînt prietini minunaţi, dar ne fac rău ; ei ne dezarmează pentru viaţa noastră orientală. Ne formăm concepţiile, morala, sensibilitatea, la fel cu a unor suflete care n'au făcut decît să exprime cu forţă ceiace toată lumea din jurul lor simţea şi gîndea mai puţin sau mai imperfect. In occident am trece drept burgheji normali. In orientul nostru unde mediul are alte concepţii, altă morală, altă sensibilitate, sîntem desrădăcinaţi, părem visători sterpi sau utopişti. Cu toate acestea, datoria noastră este să nu ne adaptăm. Să rezistăm cu toate puterile. Planta mentalităţii apusene va sfîrşi prin a prinde rădăcini în pămîntul ţării noastre, care e destul de bogat pentru a o putea hrăni şi aclimatiza. Tu ce crezi ?

— Hm, sigur, ai dreptate... Pentru sine, Filip adăugă : „mi se pare cam bombastic. Viaţa e mult mai complicată". Şi oftă fără să-şi dea seama.

Marc tresări : poate acum nu trebuia să-i vorbească despre problema aceasta.

— Ştii, schimbă el vorba, că l-am adus pe Nedelcu aici, într'o odăiţă dela subsol. Dimineaţa îmi va aduce ceaiul. Deocamdată azi n'am decît pîne, dar bună, ştii, franzelă dela Klein. Uite, ia şi tu o felie.

Marc tăie o bucată de două ori cît a lui, o puse pe scoarţa unei cărţi, în chip de tablă, şi o prezentă cu un salut de chelner.

Lui Filip îi plăcea pînea, şi pe lîngă asta, nu mîncase de eri la prînz. De aceia, ca să nu se cunoască, împinse felia mai departe de el. Fără să vrea însă, privirile i se întorceau mereu către franzela rumenă.

— Ei... făcu Marc, care mînca cu o poftă îndrăcită.

— Da, am să iau, nu mă grăbesc, răspunse Filip cu ochii la pîne.

— Cum te-ai hotărît ? Te faci avocat la Iaşi, sau te stabileşti în alt oraş.

— Nu ştiu încă. Depinde... Filip apucă pînea cu o mînă şi cu cealaltă rupse o bucată, ca din întîmplare.

— Poate acum la început vrei să intri în magistratură.

— Da, tocmai voiam să te întreb... să-ţi spun... ştii...

Filip se gîndea la iubirea lui.

— Ştiu, zise Marc cu căldură, tu înainte de toate eşti poet şi vrei să realizezi...

— Nu... adică... ai dreptate...

Marc se ridică în picioare, solemn :

— Trebue să lupţi... să luptăm... Acuma la început, până găseşti o soluţie, stai la mine. Vrei ?

— Da... Insă să-ţi spun : cauza pentru care am venit la Iaşi, e alta...

— N'are nici o importanţă : vei sta cu mine ; vom discuta. Poate îmi vei ceti ceva nou.

Filip făcu un semn desnădăjduit cu mîna.

— Adevărat ? N'ai adus nici un vers dela Cordun ? Nu-i nimic, ai să lucrezi aici mai mult.

Vorbind, Marc culese din părul totdeauna sburlit al lui Filip, cîteva fire de paiu argintiu.

— M'am speriat, glumi el, credeam că a început să-ţi albească părul.

Filip se uită în ochii lui Marc şi amîndoi izbucniră în rîs.

— Cît e ceasul ?—întrebă Filip.

— Nouă fără un sfert.

— Mă duc.

Cei doi prietini îşi strînseră mîna în tăcere. „Neam de Grec şiret, murmură cu necaz şi admiraţie Filip, coborînd scările. N'a vrut să arate că pricepe ceva şi nici pe mine nu m'a lăsat să-i spun... Astăzi trebue s'o întîlnesc pe Lena...

* * *

Marc şi-a acordat un fel de concediu din lumea cărţilor. Tovărăşia lui Filip l-a transformat în infirmier sufletesc, rol pe care vrea să-l împlinească cît mai bine.

Marc a scris în carnetul lui:

„S'ar putea închipui o teorie a rolurilor pe temeiul asemănării cu structura atomică a materiei. Singur, oxigenul are anumite proprietăţi; alături de hidrogen şi împreună cu el, devine apă, schimbîndu-şi complect rolul.

Odaia devine scenă de teatru îndată ce într'însa intră al doilea om.

Prezenţa aproapelui îţi schimbă poziţia şi sensul, deşi rămîi acelaşi. Singur, eşti un stîlp care stă vertical; în doi eşti tot un stîlp, dar oblic, plecat aşa fel ca să facă echilibru cu cel de-al doilea".

Filip sta puţin acasă, iar la madam Arhip venea foarte neregulat. Nu cetea, nu scria, nu-l atrăgeau discuţiile, ca altădată. Cînta, cînd doine prelungi, parcă şi-ar fi prăşit gîndurile, cînd hore şi sîrbe smuncite, ca şi cum înlăuntrul lui s'ar fi învîrtit hora din faţa scrinciobului. Era în necontenită mişcare. Eşea în oraş, sta un ceas, se întorcea acasă, se plimba prin odae zece minute şi pleca iarăşi. Marc nu exista pentru el decît seara, cîteodată, cînd universul întreg era copleşit de tristeţă. Atunci ceteau versuri împreună. Filip ştia pe dinafară o infinitate de poezii. Învăţase englezeşte, pentru versurile lui Tennyson; cele italieneşti le spunea fără să cunoască limba. Era ca un violonist virtuoz care cîntă pe dinafară concerte întregi, cu căldură şi dramatism, creindu-le din nou.

. . . .

Filip îşi mai aducea aminte că locueşte împreună cu un prieten, uneori dimineaţa cînd ruga pe Marc să se pronunţe asupra înfăţişării lui. Marc nu era mulţumit niciodată. Filip îşi făcuse obiceiul să-şi întindă pe obraz un strat de pudră. Albeaţa prafului de scrobeală peste bronzul figurii bărbăteşti, făcea un efect dezastruos.

— Masca asta violacee de pe faţa ta n'are nici un haz, îi zicea Marc. Rămîi aşa cum eşti. Cel mai mare farmec al tău este înfăţişarea naturală, cu privirea inteligentă care îi spiritualizează trăsăturile cam dure.

Filip îşi plimba neîncrezător privirile între oglindă şi prietin. Căuta totdeauna o justificare:

— Astăzi m'am bărbierit, şi pentru higienă trebuia...

Altă dată descoperea o rană invizibilă sau o iritaţie misterioasă a pielei. Adăugîndu-şi praful alb, Filip avea credinţa vagă şi nemărturisită că îşi sporeşte forţa captivantă. Pudra era „o superstiţie", cum îi spunea Marc, o reminiscenţă a vrăjilor de dragoste cu care s'au uns şi pe care le-au băut înaintaşii sentimentali din Cordun.

Dar complicaţia aceasta de toaletă nu-şi atingea scopul. Lena, caşi Marc, admira în Filip expresia aspră a forţei, *modelul* interesant pe care artistul îl caută în orice făptură. Aşa îl şi cunoscuse.

Intr'o zi, la începutul primăverii, în atelierul dela Belle-Arte elevii nu puteau începe lucrul pentrucă n'aveau model. Trebuia găsit unul, numaidecît. Colegii rugară pe Lena Rugină să plece în căutarea lui. Ea avea darul să descopere, subt haina ruptă şi subt masca murdară a sărăciei, liniile pure, formele bine turnate în tiparele naturii. Lena se duse în piaţa Sfîntului Spiridon, bursă a vagabonzilor, ca orice piaţă. Se plimba prin mulţimea pestriţă, alegînd cu priviri febrile de jucător care caută între figurile întinse înaintea lui, cartea cîştigătoare. Deodată se opri în loc, hipnotizată de nişte umeri puternici, admirabil cumpăniţi, cu unghiurile de unire arcuite frumos la gît şi la încheetura braţelor. La rîndul lui, tînărul vagabond părea hipnotizat de taraba unui precupeţ pe care se ridica o mică insulă de verdeaţă, între funiile de ceapă sticloasă şi coşurile cu cartofi, bulgări de pămînt în exil. Lena rămase pe loc nehotărîtă. Nu îndrăznea să-l tulbure şi nici nu-şi da bine seama de mizeria necunoscutului. E adevărat că nu purta pardesiu, deşi dimineaţa de April era foarte rece; nu purta nici guler, iar haina, care fusese odată de şeviot albastru închis, ajunsese un cîmp livid cu stropi cărămizii şi pete de unsoare. Dar felul liber cum îşi purta capul, nu era al unui om destul de nenorocit ca să primească să pozeze pentru cîţiva lei. Lena făcu un ocol şi se apropie, privindu-l de astă dată drept în faţă. Necunoscutul n'o văzu, absorbit mereu în contemplarea aceluiaşi tablou. Atitudinea lui părea aleasă anume pentru poză. Era cel mai perfect model pe care-l descoperise până atunci. Lena îşi învinse sfiala şi veni spre vagabond surîzînd. Filip ridică atunci ochii. Privirea directă, sinceră a tinerei fete îl surprinse. Gîndurile lui de până în clipa aceia dispărură. Pămîntul fugi şi-l lăsă singur, chiar atunci cînd îi asculta chemarea. Dimineaţa se sculase hotărît să cetească pentru ultimele examene de licenţă. Lucrase foarte bine, până cînd soarele trecu prin geam o nuia de aur şi-l lovi peste obraz. Primăvara se trezi într'însul, începu să-i umble ca vinul prin sînge şi-l făcu să pornească pe stradă în „costumul de lucru". Se îndreptase spre piaţa din apropiere, de unde voia să-şi cumpere provizii pentru toată ziua. Dar intrase într'o serie de accidente. Primul — raza de soare — îi amintise că trăeşte. Al doilea — oaza de verdeaţă, marolele blonde între măturelele negricioase de marar, ridichile de lună, strînse obraz lîngă obraz şi adormite pe perne de stevie — îl dusese cu gîndul acasă. Pe vremea asta tot satul iese cu plugurile la arat. Tatăl lui ară, fraţii şi verii lui ară. Dacă ar fi acolo, ar pocni şi el din biciu, trăgînd la tot pasul piciorul care se afundă în brazda grasă. In sfîrşit al treilea accident, fiinţa cu privire dreaptă şi albastră, îl făcu să înţeleagă, într'o scurtă iluminare, posibilitatea fericirii...

Văzîndu-l că zîmbeşte, Lena înaintă cu un pas spre el, şi spuse:

— Vrei să-ți fac chipul?

Filip nu înțelese. „Vorbește trăgănat, cu accent rusesc", observă el.

— Mergi la Școala de Belle-Arte, urmă Lena, și pozezi.

— Cum?...

— Stai așa, pe-o laviță, și te uiți... Se plătește...

— Cît?—întrebă Filip amuzat.

— Zece lei ceasul. Dacă mergi acum poți cîștiga patru-zeci de lei până la amiază.

Lena voia să plece, convinsă că modelul o va urma. Filip nu se putea hotărî să renunțe la o aventură așa de neașteptată. Făcu un pas, apoi altul, se văzu umblînd în urma Lenei. Drumul până aproape de poarta școlii de Belle-Arte a fost unul din cele mai extraordinare lucruri din viața lui. Se prefăcuse deodată în alt om. Nu mai trebuia să dea examene, nu mai avea de ales o carieră, nu se mai temea că n'are haine. Putea să treacă pe lîngă oricine, cu nepăsare. Vagabondul nu salută, n'are profesori, nu e subalternul nimănui. Plutește fără grijă dus de întîmplare. Cîteodată întîmplarea se arată subt chipul unei fete ca cea de azi...

Lena se întoarse spre Filip și-i arătă calota turtită a pinacotecii:

— Am ajuns.

Filip tresări, își încetini mersul, se opri.

— Hai înăuntru, nu ți se întîmplă nimic.

— Nu pot.

Lena se înroși de supărare.

— Aicea nu-i cvartal de poliție, zise ea cu glasul tremurat de indignare.

— Știu.

— Atunci vino mai repede, că studenții nu pot pierde vremea.

— Sînt și elevi?

— Elevi, eleve... așa ca mine.

— Nu pot.

Lena amuțise.

— Am cîțiva cunoscuți printre elevii dela Belle-Arte. Iți datoresc recunoștință pentru iluzia pe care mi-ai oferit-o, dar nu mai pot fi ceiace ai vrea să fiu.

— Cum te cheamă? întrebă Lena cu ton aproape poruncitor.

— Filip Oancea.

— Și ce meserie ai?

— Dau examene la drept.

— Păcat...

Lena îl măsură încă odată. Acum îi văzu bine profilul cu linii virile de soldat roman.

— Nu știu ce-aşi putea face, își ceru ertare Filip.

— Nimic. Du-te acasă și învață, zise *stăpîna* către vagabond, și îi întinse mîna cu prietinie.

Filip purta într'însul greutatea pămîntului din care crescuse;

avea sălbăticii și noduri de copac. Intre femei, nu i se păreau potrivite pentru el, decît zdravenele și îmbujoratele nimfe rurale, pe care nu le prețuia de loc. Femeia evoluată dela oraș, grațioasă, aeriană, cu zîmbet misterios, era o ființă din altă lume, de care nu îndrăznea să se apropie, și pe care totuși simțea că ar iubi-o abstract și perfect. Cu studentele era sălbatic: îl înfricoșau aerele de mîndrie și plictiseală, rochiile lor de mătase, mînile subțiri, cu unghii lăcuite, tocurile înalte dela pantofi. Lena nu-l măsurase de sus până jos, ca un adversar care socotește cum să dea prima lovitură. Ii vorbise deschis, îl privise cu un fel de admirație rece dar sinceră. Aceasta făcu lui Filip o impresie adîncă și a fost începutul dragostei lui, care a crescut încet, cu teamă. Acum iubea definitiv și era hotărît să meargă până la singurul sfîrșit cu putință pentru el: căsătoria. Visa demult să întemeeze o gospodărie. Deși ieșise din mediul țărănesc, păstrase aceiași atitudine în fața vieții cași părinții lui. Rămăsese flăcău, spunea Marc. In sat toți flăcăii vor să se însoare. Filip dorea și el din toate puterile soție și copii. Poeziile lui cîntau nevinovăția pruncilor, îndrăgostiții fericiți, fumul cald al căminului.

Lena trebuia să aibă și ea aceleași gînduri, socotea Filip, cu logică bărbătească. Dar Lena exista în afară de iubirea lui simplificatoare. Ochii ei albaștri, foarte limpezi, cereau să-i privești până în adînc, te făceau să întrevezi acolo un suflet pe care însă nu-l dăruiau. Pentru ea, Filip rămăsese înainte de orice un model plastic interesant. Cînd discuta cu el—Lenei îi plăceau discuțiile și le da savoare întrebuințînd cuvintele arhaice moldovenești - se întîmpla adeseori să-i fie ostilă pentrucă Filip nu înțelegea ce admirabile sînt lucrurile absurde. Dar totdeauna „îl erta" aruncînd o privire la chipul lui de soldat roman.

Lena simțise prestigiul atitudinilor artiste în fața tuturor actelor vieții și le adoptase, pe cît îi îngăduia cultura ei redusă. O colegă i-a dat din întîmplare să citească *Forse che si, forse che no* a lui d'Annunzio. Cartea a impresionat-o ca o revelație. Intre ea și personagiile din roman s'au făcut legături pe care le cultiva cu grijă, punînd în prietinia aceasta imaginară tot ce avea mai bun. Nimic livresc însă nu se strecurase pe lîngă ciudata ei patimă: autorul cărții n'o interesa și nici n'a mai cetit altceva din d'Annunzio. Firea ei, amestec de sensualism și gust pentru artă, păstra în orice act o direcție puțin deviată față de normal, și absolutismul acela basarabean cu care ne obișnuim atît de greu.

Lena era înaltă. Capul mic sta drept pe gîtul masiv, aproape inflexibil, cu un aer de franchețǎ și de bravare. Conturul feței mai mult pătrat, cu pielea obrazului spălăcită, oferea cu modestie privirea ochilor albaștri, extraordinar de limpezi, cu chemări de cer adînc, misterios. Părul Lenei era blond umbrit; nuanțe aurii sclipeau pe el rar, seara subt reflexe de lampă, sau pe firele care ieșeau totdeauna de subt pălărie și se lipeau șerpuind voluptuos pe ceafă. Rîdea puțin dar nu părea tristă niciodată. La început atitu-

dinea aceasta l-a neliniștit pe Filip, obișnuit cu schimbările de dispoziție bruște și sgomotoase. Apoi a devenit un izvor de bucurie, cași cum s'ar fi așezat într'o țară cu climă totdeauna aceiași, caldă și senină.

Lena sculpta calm, aproape nepăsătoare, dar cu un ritm care traducea cîntecul lăuntric de chemare a formelor. Și degetele ei treceau prin lut cu sensualitate. Simțea instinctiv că acolo, lîngă masa cu pămînt care îi aștepta mînile mari și febrile, este ea cea mai adevărată. Poate de aceia, cu pudoare feminină, nu lăsa niciodată pe Filip s'o privească lucrînd.

După ce a cunoscut-o, Marc a spus prietinului său:

— Lena face să sune în mine, ceva nedefinit dar muzical. Și mă gîndesc la o frază pe care o țin minte dintr'un roman pe care l-am uitat: „Elle a l'air de se donner et de se reprendre en même temps".

Filip simțea că lunecă spre ceva ireal, insezisabil. Iubirea parcă nu găsea sprijin în sufletul Lenei. Cînd o întreba, ea răspundea: „eu te iubesc Filip, pe tine". Filip repeta, mîngîia răspunsul acesta neîndemînatic ca pe un descîntec, oridecîteori îl tulburau îndoelile. Nu putea să știe că femeile au inventat adaptarea și în iubire, că din nehotărîre, din timiditate, imită pornirea pasionată a tovarășului. Că simt nevoia să fie duse de mînă spre viață, de care se tem și se îndoesc.

* * *

In întuneric scrîșni de mai multe ori, parcă cineva ar fi rupt aripi de cărăbuș.

— Nu merge electricitatea, se auzi un glas șoptit. Apoi din ce în ce mai tare: Nu-i nimic. Aprind un chibrit! Așa!... Unde-i lumînarea?...

Scaunele se răsturnau, cărțile cădeau în cascadă, saltarele dela dulap scîrțîiau.

Marc se ridică într'un cot pe pernă și zise somnoros:

— Ce s'a întîmplat? Nu poți să faci mai puțin scandal?

— Nu. Așa vreau eu în astă noapte, răspunse Filip. Așteaptă să aprind lumînarea și-ai să vezi...

In glasul lui era o tărie neobișnuită, un fel de insolență.

Marc nu mai spuse nimic. Trase cuvertura până subt bărbie și închise ochii.

— Așa!—urmă Filip, care izbutise să facă lumină, — acum vin la tine.

Două clește de oțel prinseră umerii lui Marc.

— Scoală, ființă somnoroasă, striga Filip ridicîndu-l și trîntindu-l iarăși în pat.—Scoală, crocodil adormit. Pe lîngă tine curge Nilul sfînt, cu ape umflate!

— Mi se pare că pe gîtul tău a curs prea mult vin.

— Asta-i o insultă. Trebue să te pedepsesc.

Marc fu scos din pat și pus alături, în picioare.

— Imbracă-te!

— Ești nebun?

Filip prinse de piept pe omul în cămașă și începu să-l tîrie spre fereastră.

— Am să te-arunc în cosmos. Am să fac din tine o planetă.

Ochii îi străluceau ciudat. Vinele de pe frunte se umflaseră. Iar brațele strîngeau teribil. Speriat, Marc începu să lupte. Era mai slab decît tovarășul lui, dar era „nervos" și avea trucuri. El își înfipse pumnii în coastele lui Filip, și-i învîrti „în șurub". Filip desfăcu brațele, îi dădu drumul:

— Umbli cu viclenie, zise el, și se repezi din nou. Se luară la trîntă. Filip biruia prin înălțime și forță. Dar Marc îi prinse un deget și i-l răsuci. Amîndoi se prăbușiră pe podele și urmară lupta pe jos, până cînd ajunseră subt masă, care smuncită puternic, răsturnă cu mare vuet tot ce avea pe ea. Adversarii se opriră speriați.

— Ce în-sea-m-nă as-sta... vorbi Marc.

— I-ți -spu-un -a-a-cum... Im-bra-că-te.

Discuția lor întretăiată de suflări prelungi, semăna cu un duet de locomotive.

— Nu mă mișc până nu-mi spui.

— E mult de tot.

— Rezumă.

— Vrei numaidecît?

— Da!

— Uite.

Filip ridică mîna stîngă și puse degetul inelar subt ochii lui Marc. Acesta ieși repede de subt masă și privi de departe, cu neîncredere, cu spaimă, cu admirație, spre veriga de aur.

— M'am logodit!

Marc tăcea. Căsătoria era pentru el ceva îndepărtat, potrivit oamenilor în vrîstă, care nu mai au nimic alta de făcut pe lume. „Insurătoare", „logodnă", „ginere", i se păreau cuvinte așa de ridicole, încît nu le evoca niciodată cînd se gîndea la prietini buni. Și Filip... Pe lîngă absurditate, purtarea lui era perfidă și revoltătoare: sta împreună, în aceiași odae, și nu-i spusese un cuvînt.

Filip rămăsese jos, pe podele, privind la cercul de metal galben care îi complica mîna. Nu se gîndea la nimic, era după lungi momente de fericire. Lui Marc nu-i vorbise despre cea mai adîncă dorință a lui, de teamă. I-ar fi dat prilej să rîdă pe seama lui.

— Te felicit... vorbi în sfîrșit Marc.

Filip tresări.

— Mulțumesc, Marc, mulțumesc... Glasul îi era cald. Se ridică în picioare și își îmbrățișă prietinul.

Marc uită toată supărarea.

— Cum s'a întîmplat? vorbi el, căutîndu-și hainele.

— Ca'n povești! Ca'n povești! exclamă Filip deschizînd larg brațele și făcînd pași mari prin odae.

Marc, care se îmbrăcase, luă două scaune, le puse fața în

faţă, aduse pe Filip lîngă unul şi-l aşeză jos, apăsîndu-l tare, de teamă să nu pornească iar în plimbarea lui agitată. Şezu şi el pe celălalt scaun.

— Unde s'a petrecut ceremonia?

— Pe stradă...

— ? ! ?

— Adică nu chiar aşa, mergînd pe drum. Am stat jos...

— Unde?

— Pe-un zid.

— Ca somnambulii.

— Nu rîde. Crede-mă, logodna noastră a fost într'adevăr minunată. Ascultă: Lena şi cu mine ne plimbam împreună de multă vreme. Mergeam fără ţintă, pe străzi pustii. Tăceam. Eu nu pot să vorbesc despre orice cînd sînt cu ea. Gîndurile mele sînt ca crengile codrului primăvara. Aşteaptă zîmbetul Lenei, aşteaptă glasul ei, aşteaptă o atingere de mînă, ca să-şi desfacă mugurii şi să prefacă pustiul în minune, unde orice atingi rîde, cîntă, se întristează, plînge. In seara asta hotărîsem să-i mărturisesc dorinţa mea să ne căsătorim. Dar nu îndrăzneam, nu ştiam cum să vorbesc. Mă chinuiam să găsesc o frază, un cuvînt cel puţin. Zadarnic. Fără să-şi dea seama, Lena mi-a venit în ajutor. „Să ne odihnim" a spus ea.

Ne aflam într'un cartier pe care nu-l cunosc, un cartier mort. Lîngă noi, pe uliţa în pantă, deoparte nişte grădini devastate, de alta o casă mare, aproape dărîmată, cu zidurile negre de fum. Lena arătă spre casă: „Putem sta". Am pornit într'acolo. In faţa casei era un cerdac sprijinit spre partea de jos a curţii de un zid. Era foarte bine de stat acolo. Dar scara de lemn până la cerdac, dispăruse. Mie mi-a fost uşor să mă urc, agăţîndu-mă de-un stîlp şi păşind pe nişte colţuri de piatră. Lena a vrut să se urce, n'a putut singură, am ridicat-o eu în braţe...

Filip tăcu o clipă. Simţea pieptul ei strîns lîngă pieptul lui. Apoi ceafa cu mănunchiurile de fire blonde radiind căldură parfumată.

— Ne-am aşezat pe marginea zidului, cu picioarele în gol. Departe, pe alt deal, lumini, ca flori răzleţe pe pajişti de întuneric. Am stat mult, mult, şi-am privit împreună înaintea noastră. Cînd am ridicat ochii spre cer, acolo era un lac, iar stelele creşteau, înfloreau ca nişte nuferi. Lena mi-a luat mîna, şi a şoptit: „Frumos...". Fericirea mă pătrundea, topită în răcoarea nopţii. Mă îmbătam. Atunci am avut deodată îndrăzneală şi i-am spus.

— ...

— Orice cuvînt mi se părea minunat. Am îndrăznit să las libere şi gîndurile prozaice. „Lena simţi cît sîntem de singuri? Ce căutăm în lumea aceasta străină? Nimic nu se leagă de noi aici. Chiar umbra noastră a rămas la Narotin şi la Cordun. Lena, viaţa e ca o mare şi în faţa ei, să ne ţinem strîns de mînă, ca doi copii. Să ne unim, să facem o legătură sfîntă. Trebue..." Ea s'a întors către mine şi a repetat „trebue". I-am ridicat mîna şi i-am

strecurat pe deget inelul. O imensă tăcere a intonat imnul nostru de logodnă.

— Şi...

— Atît. Am dus-o pe Lena acasă. Apoi am venit aici. Pe drum, singur, mi-am dat seama cît sînt de fericit.

— Aşi vrea să te întreb ceva.

— Spune...

— Verigile... cînd ţi le-ai făcut? Mie nu mi-ai spus nimic.

Filip surîse.

— Le-am făcut zilele acestea. Pentru ele economisesc de-atîta vreme. Trebuia să-ţi închipui, cînd ai văzut că renunţ la o masă în fiecare zi. Nu ţi-am spus... de teamă... înţelegi... nu ştiam.

— Şi spui că eşti mulţumit?

Filip sări în picioare:

— Nu sînt mulţumit, vorbi el cu vehemenţă, sînt fericit. Nu merg, plutesc. Nu respir, aspir numai, aşi înghiţi toată atmosfera, pămîntul, universul întreg. Tu nu ştii, tu nu iubeşti.

Filip îşi privea compătimitor tovarăşul.

— De unde ştii?—întrebă Marc cu lacrimi în glas.

— Se vede.

— N'ai ochi buni. Altfel ai înţelege...

Simţea o privire neîncrezătoare ţintuită asupra lui. Marc începu o poveste care, dela primul cuvînt, i se păru că s'a întîmplat cu adevărat.

— Cunoşti o fiinţă care cînd ceteşte nu vede hîrtia şi cerneala vulgară, ci o lume translucidă, poleită şi perfectă ca aceia din mărgeaua de cristal încrustată în cruciuliţele dela sfîntul munte?... Nu mă crezi...

— Ba da, spune.

— O cheamă Dalayla.

— Dala...

— -yla, cu i grec.

— Ciudat nume.

— Un nume legănat, oriental. Tatăl ei este mare admirator al civilizaţiei indiene. Vorbeşte limba sanscrită, ceteşte Upanishadele!

— Şi Dala...

— yla... Dalayla se plimbă cu mine uneori. Are o pălărie cu boruri mari, care-i pune pe faţă o umbră de catifea. Umblă într'o rochie albă, ca o corolă. E mallarmeană. La întîlnirile noastre serafimii plîngînd, cîntă din viole.

J'errais donc, l'oeil rivé sur le pavé vieilli
Quand avec du soleil aux cheveux, dans la rue
Et dans le soir, tu m'es en riant apparue
Et j'ai cru voir la fée au chapeau de clarté
Qui jadis sur mes beaux sommeils d'enfant gâté
Passait, laissant toujours de ses mains mal fermées
Neiger de blancs bouquets d'étoiles parfumées.

N'ai văzut-o niciodată?
— Nu.
— E cea mai deosebită și cea mai frumoasă ființă pe care am întîlnit-o până acum.
— Pentru mine, Lena este totul.
Filip sări în picioare, veni la Marc și-i puse mîinile pe umeri.
— Frate, îmi ești drag, frate. Sînt vesel, sînt așa de vesel, că nu pot sta pe loc. Vino să jucăm, ca la noi acasă...
— Dansul strămoșilor, la danse des ancêtres, strigă Marc.
Odată, la o mare veselie fără motiv, Filip inventase jocul acesta fantastic, pe care l-au comentat în urmă multă vreme. Pentrucă izbucnise deodată ca lava din adîncuri, au hotărît că pe Filip l-au împins de subt pămînt strămoșii care din vreme în vreme își aduc aminte de frenezia zilelor de petrecere, cînd băteau tălpile, săreau, se frămîntau, își trînteau căciula pe bătătură și dănțuiau în jurul ei.
Filip și Marc se prinseră cu brațele pe după gît și deslănțuiră în odae o furtună devastatoare, cu tunete și trăsnete. Sărea masa, scaunele jucau, patul mergea, tablourile băteau în părete, ca niște talgere patrate.
Venea ziua. Marc se oprise amețit:
— Și cînd te gîndești că am făcut isprava asta fără un pic de vin...
Filip urmă singur, chiuind. Un vîrtej îl plimbă prin toată încăperea până îl urcă în picioare, pe fereastra deschisă. Inainte se deschidea golul. O clipă, Filip vru să se avînte cu ochii închiși. Cînd va mai fi atît de fericit? Ce sfîrșit putea să fie mai frumos ca înecul acesta în neant al fericirii lui așa de perfecte?
A doua clipă însă îi căzu grea pe creștetul capului și-l făcu să se cutremure. Galben, cu ochi sticloși, coborî înapoi din pervazul ferestrei, ca din eternitate.

* * *

Cele întîmplate în odaia lui Marc au rămas fără comentar. Zilele următoare, Filip desfășură o activitate mută, aspră, neintreruptă, ca un înotător care vrea din toate puterile să ajungă la un țărm depărtat.
Singuri chiriașii dela etajul de dedesupt au făcut ipoteze nesfîrșite asupra „nopții de groază" cînd așteptau „din moment în moment" să li se dărîme tavanul în cap. Portarul vorbi de „bețivii din pod". „Bețiv ești tu, năucule!" îi strigă nevasta care fusese convertită de farmecele lui Nedelcu. Vînzătorul de ziare povestea atîtea lucruri nemaiauzite, era așa de isteț și de „cavaler", încît amărala femeii se îndulcea din zi în zi. La început îl lăsase să încălzească apa „pentru ceaiul lui dom' Marcu". Apoi punea ea singură ceaiul la fiert, spăla paharele, așeza tabiaua,

pe cînd Nedelcu sta pe pat și vorbea. Portarul își încrucișa ochii tulburi cînd se uita la el, dar se ferea să spună vreun cuvînt, de teama nevestei.
Filip se închidea tot mai mult în sine. Venea acasă foarte tîrziu și pleca foarte de dimineață, iar peste zi alegea totdeauna orele cînd Marc lipsea. Nici la madam Arhip nu se arăta decît foarte rar. Gazda nu pierdea nici un prilej să aducă vorba despre el. Spre mirarea tuturor însă, simpatia de odinioară se schimba în ostilitate. Cînd venea Filip la masă, uita inadins să-l servească.
— Vai ce zăpăcită sînt, striga ea, parcă ași fi amorezată!
Aceasta era lovitura cea mai teribilă. Ar fi putut da altele, tot așa de catastrofale: Filip nu auzea nimic. In schimb, Marc admira instinctul atît de sigur al femeii.

Intr'o după amiază, secretarul școlii comerciale găsi pe cineva în cancelarie. Era Filip, care dispăruse de două zile.
— I-am spus și dumnealui, în fine, planul nostru pentru școala cea mare și ne-a aprobat toată sistema, absolutisime,—zise moș Nastase încintat de sine. „Intendentul" aruncă o privire protectoare asupra oaspetelui, cași cum l-ar fi recomandat bunăvoinței secretarului în momentul cînd, foarte grăbit, trebuia să plece.
Singuri, cei doi prietini se priviră unul pe altul în tăcere. Filip era grav și solemn. Pentru a stabili un echilibru normal, Marc izbucni în hohote.
— De ce rîzi?—întrebă Filip, zîmbind și el.
— Pentrucă ești prea serios. Mi s'a părut că am în față pe tatăl lui Filip cel cu „dansul strămoșilor", venit să-mi facă morală și să mă implore să nu-i duc fiul pe calea pierzării.
— Fiul și-a găsit drumul...
— Așa dar nu te mai poți pierde. Imi pare rău, Filip. In loc să te bucuri...
— Dacă ți-ai găsit drumul, înseamnă că n'ai să mai stai cu mine la răscruce, să faci ipoteze, să încerci aventuri.
— Marc, pentru asta, îmi pare și mie rău...
— Nu știu de ce îmi vine să spun că prea repede devii om serios.
Filip începu să rîdă:
— Eu nu sînt serios, iubirea este mai gravă și mai cuminte decît mine.
Marc îl privi un lung moment. Inaintea lui nu mai era prietinul Filip, ci omul Filip, pe fața căruia patima făcuse să apară, ca pe un palimpsest, ieroglifele destinului.
— Ai lipsit cîteva zile. Te-ai dus acasă?
— Nu. Am fost la București să-mi aleg un post în magistratură. M'au și numit. Asta voiam să-ți spun. Banii tăi...
Marc îi tăie vorba:
— Unde ți-ai ales locul?
— La o judecătorie lîngă Narotin.

— Şi Lena?
— Ea nu spune nimic...
— Vrei să te stabileşti acolo?
— Da. Impreună cu Lena vom întemeia un cămin liniştit care să fie şi o cetate unde să ne apărăm de ispitele vieţii. Tu ai să vii, nădăjduesc, să trăeşti din vreme în vreme şi subt acoperişul nostru. Vom juca iarăşi dansul strămoşilor...
Hotărirea mea înseamnă o întoarcere: am plecat dela ţară, mă întorc la ţară. Voiu trăi mai uşor decît părinţii mei şi mă voiu bucura caşi dînşii de pămînt şi soare. De altfel cred că am să-mi întemeez o gospodărie inteligentă. Aşi vrea să am boi; să-i botez: Joian, Plavan, Sîmbotin, să stau de vorbă cu muţenia lor profundă ca un sistem filosofic.
— Acolo ai să poţi scrie.
— Nădăjduesc.
— Pentru Lena va fi mai greu.
— De ce?
— Sculptura ei...
— Am să-i construesc un atelier. Subiecte şi modele găseşte acolo cel puţin cît aici.
— Dar n'are mediul...
Filip tresări.
— Nu înţeleg erezia asta, vorbi el privind încruntat un punct în gol. E o invenţie stupidă şi fără rost. Orăşeni ca tine pot s'o susţină. Din nenorocire, cei mai teribili teoreticieni ai mediului artistic sînt cei plecaţi dela sat. Ii sperie asfaltul, cafeneaua, grădina publică, ca pe prietinul tău Alecu Damian...
Filip amuţi deodată.
— Cînd pleci? întrebă Marc care venise lîngă el şi-i pusese cu dragoste o mînă pe umăr.
— Chiar în astăseară.
— Atunci ai venit să-ţi iei rămas bun.
— Da.
— Să nu mă uiţi, Filip. Dacă ai vre-o nevoe, scrie-mi.
— Iţi mulţumesc, Marc... Tocmai voiam să te rog... Lena rămîne aici. Mai are de lucru. Dacă o întîlneşti, poate are să-ţi ceară unele păreri. Aşi vrea să nu-i isprijin convingerile camcopilăreşti.

Marc nu-şi însoţi prietinul la gară: n'avea nici un rost să asiste la înduioşarea celor doi logodnici. Filip îmbrăcă mantaua albă de praf, care îi dădea înfăţişarea unui preot basarabean, luă de mîner lădiţa soldăţească şi se urcă în tramvaiul pentru gară.
Işi cuceri cu coatele un loc într'un vagon de clasa treia, puse lădiţa, mantaua şi pălăria pe bancă şi se coborî pe peron. O aştepta pe Lena...
...Sunase clopoţelul de plecare. Filip se plimba singur în faţa trenului.
— Să trăiţi!
— Noroc, Nedelcule.

— Am o scrisoare, zise vînzătorul de ziare întinzînd un sul mic cu pecete de lut cenuşiu.
Filip recunoscu „pergamentul" pe care obişnuia să scrie Lena. „De ce n'a vrut să vină?" Intrebarea aceasta îi înlocui deodată tot conţinutul capului.
— Mi-a dat-o domnişoara dela şcoala de *biliarde*, lămuri Nedelcu. Ii puse hîrtia în mînă şi fugi, fîlfîind o foaie de ziar: „Ediţie specială!..."
Filip ceti:
Dragul meu prietin, iartă-mă că nu pot veni cum îţi făgăduisem. Am început un studiu şi dacă l-aşi întrerupe, n'aşi mai regăsi aceiaşi bucurie în degete ca acum. Iţi scriu cu mîna plină de pămînt. Drum bun.
Lena.

Cornul conductorului sunase. Roatele vagonului se mişcau încet. Filip se sui în trenul care-l ducea spre fericire, ştergîndu-şi cu dosul palmei sudoarea rece de pe frunte.

Masa lui Marc fu cucerită din nou de cărţi. Ele ridicau pereţi cu numeroase inscripţii pe trei laturi şi formau o piaţă care se închidea, în latura a patra, cu coatele lui Marc. La mijloc, statue a înţelepciunii, trona sfera de sticlă cu cele trei puncte de program: lectură, meditaţie, realizare.
Gusta cu voluptate mai mare ca niciodată lucrul migălos de cioplire lăuntrică. Cînd lua în mînă un volum nou, aştepta să-l sgîrie cu miile de şiruri tipărite, ca faţa cu praf de sticlă a hîrtiei care lustrueşte mobila de preţ. Nu-şi închipuise că plecarea prietinului său, la care ţinea, îi va aduce o eliberare atît de plăcută.
Mirat şi bucuros ca de o mare descoperire, înscrise în carnetul lui o formulă de alchimie sufletească:
„Taina fericirii este să transformi sensul întîmplărilor din viaţă, aşa fel încît să fie izvoare care se adaugă la rîul tău, nu rupturi, nici revărsări, nici uscăciuni care seacă şi sărăcesc".
Intr'o zi, observă înaintea lui pe stradă, silueta înaltă a unei fete, şi fără să-şi dea seama, mări pasul, silindu-se s'o ajungă. Necunoscuta mergea dreaptă, cu gîtul rigid. Pasul ei avea însă ritm ciudat şi toate mişcările se armonizau parcă pentru a primi îmbrăţişarea spaţiului. De subt pălărie, pe ceafa, albă, scăpau mănunchiuri de un blond umbrit.
Cînd trecu cu cîţiva paşi înainte, Marc se întoarse şi recunoscu pe logodnica lui Filip.
— Bună ziua, zise Lena oprindu-se în loc şi oferind lui Marc limpezimea neliniştitoare a ochilor ei albaştri.
Marc se zăpăcise.
— Mărturisesc că nu mă aşteptam să te întîlnesc, vorbi el, pe cînd alături de Lena prindea viaţă chipul îngrijorat al prietinului.
— De ce să nu mă întîlneşti?
— Nu ştiu... Aveam impresia că eşti la Narotin cu Filip.

O umbră trecu repede pe fața Lenei.

— Am de lucru, nu pot să-l întrerup...

— Filip te așteaptă din clipa cînd a plecat.

— Știu. Asta e tot ce găsesc în scrisorile lui.

— Ai primit vești dela el?

— In fiecare zi.

— Mie nu mi-a scris nimic... reflectă Marc cu glas tare.— Ce mai face?

— Nu știu.

Răspunsul Lenei era dușmănos.

— Cred că Filip nu te-a supărat cu nimic.

— Nu...

Mergeau alături, tăcuți. Fiecare aștepta dela tovarăș un cuvînt de sprijin, ca să poată ajunge la gîndul din dosul banalităților tiranice.

Marc se hotărî să fie brutal și întrebă:

— Cînd vă căsătoriți?

— Niciodată!

Lena își strigase răspunsul așa de tare, încît un domn care trecea, întoarse capul și privi bănuitor la cei doi tineri.

Marc se opri pe loc, privind neîncrezător în ochii așa de limpezi ai Lenei.

— Sînteți logodiți...

— El, fără să știu...

— Filip mi-a povestit. Atunci ai spus „trebue".

— Am întrebat: trebue? Și el, care era orbit numai de patima lui, a auzit ce-a vrut.

Ochii Lenei se acopereau cu un abur care-i făcea de ametist. Ea atinse brațul lui Marc:

— Pentrucă știi ce este între mine și Filip, am să-ți spun și ai să judeci ca prietin al meu și al lui. Eu îl iubeam pe Filip. Are un chip frumos, e sculptural. Și suflet are frumos, a cetit mult. Il alesesem să-mi fie prietin. Să discutăm împreună, să ne plimbăm... în sfîrșit, înțelegi ce minunat lucru era prietinia noastră. Nimic hotărît cu tiranie. Puteam într'o zi să ne închipuim că sîntem doi logodnici, în alta că am fost tovarăși o viață întreagă, iar a treia zi să descoperim că nu ne cunoaștem decît în clipa aceia. Singura preocupare care nu se schimba era sufletul nostru, discuțiile despre artă. Dar Filip vrea lucruri hotărîte odată pentru totdeauna. Eu n'am înțeles prietinia noastră așa.

— Dacă ar ști Filip...

— Ce să-i fac, zise Lena ridicînd umerii cu nepăsare.

— Are să sufere îngrozitor...

Lena privi cu ochi speriați, apoi izbucni deodată în plîns.

— Dar eu nu exist? Eu n'am nici un drept?

Capul tinerei fete cădea pe piept. Marc nu știa cum s'o mîngîie.

— Nu-ți place rochia albă de mireasă?—zise el, și îndată îi fu teamă să n'o supere mai tare.

Lena își ștergea lacrimile.

— Eu vreau să fiu mireasă, vorbi ea printre suspine, dar nu așa, nu așa...

— Cum?

— Mai frumos...

Marc vedea pe Filip chinuindu-se în așteptare la Narotin, trecînd dela nădejdi nebune la tristeți ucigătoare.

— I-ai scris lui Filip?

— Nu. Nu pot.

— El crede, așteaptă...

Lena ridică iar umerii și privi drept în față pe Marc. Ochii ei erau iarăși limpezi, chemau să te cufunzi în ei. „Elle a l'air de se donner et de se reprendre en même temps"...

Marc, cuprins de farmecul acestei ființe ciudate, înțelese graba plină de teamă a lui Filip, care voia să și-o facă a lui cît mai curînd. Ințelese nefericirea lui de neînlăturat, și singurătatea dezolată a Lenei. Și simți că realitatea, în loc să-i întărească formula de „alchimie sufletească", turna peste ea lacrimile a două suflete și o ștergea...

Stejar Ionescu

Dela New-York la San Francisco

(urmare)

Elementele imaginale cele mai antipatice vechii Americi protestante și puritane sînt catolicii în genere, Italienii și Evreii în specie. Există poate azi mai multă ură de rasă și intoleranță aici decît oriunde pentrucă este conștientă dar nu ia nici forme barbare, nici nu primește sancțiunea oficială sau tacită a guvernului.

In primul rînd primii veniți au adus cu ei—fapt interesant—prejudecata engleză contra catolicilor, de origină istorică, de atunci de cînd subt Elisabeta naționalismul englez se forma ca o o reacțiune contra *Papei,* acest monarh italian care tindea să dicteze unui suveran străin. Societatea medievală și filosofia ei cu șeful spiritual și temporar întrupat în Papă se dizolva subt influența ideilor protestante. Astăzi catolicismul este privit de massa protestantă cu aceiași groază cu care era privit în Anglia secolului a II-lea. Dacă întrebi pe un american tipic de ce-i displac catolicii îți răspunde imediat: catolicismul (Americanul ia dogmele în serios) însamnă supunere către suveranitatea temporală și spirituală a Papei și prin urmare este în contradicție supremă cu doctrina naționalismului. Toți catolicii prin urmare sînt răi patrioți. In al doilea rînd catolicii sînt supuși și smeriți și ca atare lipsiți de personalitate și inițiativă. Religia lor le formează această psihologie și doctrina nepermițîndu-le a se adresa direct Domnului cu Biblia în mînă sînt nevoiți a se sprijini pe preoți și astfel cad victima influențelor papistașe și sînt ținuți în ignoranță și bigotism. Dacă încerci să le explici că bigotismul cel mai încarnat îl găsești în bisericile americane protestante (în special cele baptiste și metodiste) cu fundamentalismul, (adică interpretarea ad-literam a Bibliei) lor absurd aproape că nu ești înțeles, pentrucă massa americană cît și cea protestantă din nordul Angliei este pătrunsă de acest spirit neplăcut ce derivă din o totală lipsă de scepticism și care-i face judecători ai propriei lor cauze.

Este interesant de observat de altfel cum spiritul factic al nordului dînd o interpretare literală a Bibliei a dus deoparte la fundamentalism iar pe de alta la ateism (sînt mai mulți atei în Statele-Unite procentual decît aiurea), pe cînd în țările mediterane și răsăritene a condus fie la o viață spirituală producătoare de valori artistice fie la agnosticism. In acest din urmă caz, poziția este în tot cazul puternic influențată de spiritul clasic de măsură și frumos, antagonistic spiritului dogmatic al ateului. Este o poziție care prin umilitatea ei vădește ușor respectul pentru necunoscut, aproape o nouă religie de smerenie și de recunoaștere a neputinții omenești de a pătrunde cauza cauzelor.

Dacă catolicii în genere sînt neplăcuți Americanilor din cauze religioase și psihologice, Italienii (e vorba de massa imigranților și de mentalitatea massei americane) le displac din cauze igienice și economice. In primul rînd calitatea imigranților italieni nu e tocmai superioară. Teoria că America a primit din Europa tot ce a fost mai vînjos și mai inteligent nu o mai cred azi nici Americanii, iar noi Europenii pe de alta ne putem felicita că tot ce a fost biologicește superior ca moștenire calitativă poate a rămas în vechiul continent. A plecat ce e drept cel mai materialist, cel mai activist ca fire, cel cu sufletul în materie și mișcare. Firile poetice, firile artistice au rămas în mediul lor cultural sau l-au părăsit numai cu condiția de a trece în altul egal celui părăsit... Noi am pierdut și din cauza lipsei de creare a mediului necesar activității culturale și pierdem încă enorm de multă calitate, valori mari cu moșteniri biologice enorme, dar nu în America ci în Franța, centrul cultural care a atras în colonizare lumea mediteraniană latină și slavă. Nu e de mirare. Spiritul de formă, acest element francez este și o valoare universală și Franța, moștenitoarea cea mai incontestată a culturii și civilizației clasice nu putea să nu atragă firi rafinate ale lumii latine și slave. Majoritatea Italienilor vin din sudul Italiei pauperizate, slăbite de malarie și pelagră cu un nivel de traiu foarte redus. Apar massei Americane nici tocmai curați și cum lipsa de curățenie a fost scoborîtă aici la nivelul unui viciu acest defect are o foarte mare influență în judecata massei. Este drept că în genere condițiile sanitare și de curățenie sînt mult mai avansate aici decît pe vechiul continent. Un număr foarte mare de persoane schimbă rufele în fiecare zi, mărfurile sînt toate împachetate în țiplă sau carton, condițiile sanitare din fabrici sînt în majoritatea cazurilor ideale. Rar vezi lumea expectorînd sau exibînd alte obiceiuri reprobabile. Această virtute are însă și limite. Prea deseori simți în nas mirosuri de diverse substanțe sanitare, în fiecare colț, în fiecare casă, în fiecare clădire publică, aceleași mirosuri tari de dezinfectante încît tot mediul în care te miști îți dă impresia lugubră a unui imens spital.

Decîteori nu am dorit după mirosul de mere sau levănțică a gospodinei noastre dela țară sau dela mahalale cu casele una

cu copacii de salcim sau castan, atunci cînd în adierea vîntului lin de seară ai impresia că te afli într'un templu indian.

In al doilea rînd, din cauză că noii emigranţi işi găsesc mai uşor ocupaţii în noile industrii din centrele mari, emigraţia italiană de dată mai recentă decît cea nordică, a tins a se aşeza în oraşe unde masată în jurul bisericilor şi şcolilor catolice opune o rezistenţă enormă americanizării, mult mai multă rezistenţă decît popoarele nordice de origină germanică. De aici problema. Ba mai mult: ultimele încercări ale lui Mussolini de a impune Argentinei crearea de şcoli italiene pentru copiii italieni a supărat foarte mult pe americani care înţeleg să dea drepturi de imigrare condiţionate de asimilare. Cota nouă în funcţie dela 1924 dă de fapt cote mai mari popoarelor ce se asimilează mai uşor şi cote mai mici celor ce se asimilează mai greu. Iar cei inasimilabili, cum sînt de exemplu Chinezii şi Japonezii sînt excluşi cu totul. Prof. Barnett dela Universitatea John Hopkins îmi spunea cîndva la o masă: „Iţi dai seama uşor că oamenii mai inteligenţi care au susţinut noua cotă nu au susţinut-o pentrucă cred în superioritatea raselor nordice dar simplu pentru faptul că nordicii se asimilează mai uşor în mediul nostru decît celelalte popoare". Natural că din punct de vedere american nimeni nu poate contesta raţionamentul măsurii.

In fine în al treilea rînd concurenţa italiană este foarte acută şi tinde să scadă nivelul de traiu al celorlalţi prin acceptarea unor salarii mai scăzute. Acuma în urmă însă din cauza restricţiei imigraţiei salariile s'au urcat în genere şi teama concurenţei a scăzut.

De altfel acolo unde Italianul nu a dislocat pe Americanii vechi nu există prejudecată contra lor cum vom vedea atunci cînd vom descrie situaţia în California.

In fine Evreii. Atît catolicii cît şi Evreii din motive religioase şi culturale rezultate ale concepţiilor diferite de viaţă rămîn refractari concepţiilor de viaţă americană, produsul protestantismului calvinist. Evreii poate mai mult decît catolicii, din cauza tradiţiilor mai puternice şi din cauza aglomerării mai compacte în oraşele mari (New-Yorkul are aproape 2 milioane de Evrei, iar Chicago numără poate peste 400.000). In afară de aceasta şi aici ca oriunde massa evreiască tinde a trăi în Ghetto-uri, tinde a-şi păstra dieta sa bizară cu grăsimile afumate şi condimentate, cu murături şi cu zemuri, dietă atît de diferită de dieta simplă şi frugală a americanului, cu fripturile ei simple şi cu legumele fierte în apă, cu lapte rece drept băutură alcoolică! Din ghettoul din Europa răsăriteană, evreul trece în Ghetto-ul din New-York, învaţă englezeşte şi iată-l cetăţean american, dar cu moravurile aşkenazite aproape intacte. Nici psihologia acea bizară, rezultanta unei vieţi de asuprire de secole, acel complex de inferioritate care-l face atît de sensitiv mediului înconjurător nu dispare nici în a doua, nici în a treia generaţie de multe ori.

Oriental încarnat cum este, cu tendinţa lui de arătare şi de faţadă, cu spiritul insinuant şi cercetător nu a reuşit încă a căpăta încrederea nordicului greoiu şi cumpătat care se uită la noii „cetăţeni" cu nedumerire şi neîncredere. Cîţiva, urmînd calea tradiţională în care dogmatica medievală i-a asvîrlit, comerţul de bani[1], au reuşit a-şi creia situaţii frumoase în viaţa financiară, tot aşa şi în comerţ, foarte puţin însă în industrie, pe cînd masa ca peste tot dă imediat impresia sărăciei. Statisticile moderne şi imparţiale au arătat de fapt, explodînd vechea prejudecată, că masa evreiască, aproape oriunde, este mai săracă decît masa creştină. „Ce vrei d-ta, îmi spunea un Evreu foarte simpatic, noi nu am avut drept nici la pămînt nici la guvern oriunde am fost, şi astfel cele două mari surse de acumulări ne-au fost negate. Ne-a rămas e drept finanţa şi comerţul în care nu toţi pot reuşi. Reuşesc cîţiva dar restul plătesc scump reuşita lor!".

Cei mai fini şi mai culţi se şi despărţesc de altfel de massă, şi imediat după războiu, cînd un număr mare de „nouveaux riches" a ieşit din convulsiunea generală şi cînd s'a descoperit că printre ei o mare parte sînt Evrei (războiul prin inflaţie a transferat avuţii de la clasa deţinătorilor de valori fixe monetare sau creanţare la clasa deţinătorilor de mărfuri şi la clasa debitoare, în care comerciantul predomină) antisemitismul în America a primit o nouă stimulaţie. Atunci a început o campanie interesantă de explicare a motivelor şi Evrei distinşi au fost invitaţi de marile reviste americane a explica cauzele. Natural s'a scris foarte deschis şi cinstit. S'a arătat cum aceste caracteristici ale massei evreeşti, acest complex antipatic, este rezultatul cauzelor istorice a mediului de care creştinii nu pot fi nici ei compleot exoneraţi, dar s'a admis în acelaşi timp că a le explica nu înseamnă a le scuza în secolul al 20-lea şi s'a admis cinstit necesitatea unei educaţii care să schimbe aceste trăsături. In momentul actual nu se poate nega existenţa antisemitismului în America pe o scară întinsă cum nu se poate nega nici aiurea. Dacă în Franţa, în Olanda, în Italia şi poate în restul Balcanilor antisemitismul aproape că nu există se datoreşte nu numai numărului mic dar şi faptului clar că majoritatea Evreilor din acele părţi sînt Evrei spanioli, aceşti pur descendenţi ai Evreului istoric, tipul perfect, al mediteranianului cult şi simpatic cu un fond de cultură latină, trăit secole întregi în *Sephardia*, (numele evreesc al Spaniei) însorită a mediteranei. Cum putea el, fiu al moravurilor şi vieţii noastre creia prejudecăţi în mediul latin sau chiar în Balcanii aceştia de cultură bizantină. Nu se poate concepe aşa ceva.

Cealaltă branşă evreiască însă, cu viaţa centrată în „Aşkenazim", Germania din jurul Frankfurtului, de unde s'au scurs

1 Doctrina creştina medievală, urmînd teoriile maestrului Aristotel care găsea nenatural ca banul să creeze ban nu permitea creştinilor de a împrumuta bani pe dobîndă şi deaceia finanţa a trecut la un moment dat aproape pe deantregul în mîinile Evreilor.

după secolul al treilea în restul lumii europene, în special în răsăritul slav unde s'a amestecat cu atîtea triburi primitive pe care le-a convertit şi le-a primit în ghettouri, nu se poate spune că reprezintă calitativ şi ca fire şi ca moravuri aceiaşi valoare socială ca Evreii spanioli, chiar dacă numericeşte sau chiar procentual au dat un număr mai mare de genii decît cei de-al doilea. Lucrul este foarte bine cunoscut şi Evreul spaniol face totdeauna opinie separată de massa aşkenazită oriunde se află. Chiar şi la noi în ţară primii bancheri evrei ce au sosit, *Halfonii*, erau evrei spanioli şi sînt şi azi priviţi chiar în mijlocul Evreimii romîneşti ca aristocraţia cea mai pură. Şi dacă aceşti aristocraţi se asimilează atît de uşor în formele de viaţă superioară ale mediului în care trăesc, cu care se solidarizează în mod atît de sincer, nu se poate spune acelaşi lucru de Evreul aşkenazit care întîmpină rezistenţe atît în propria-i personalitate cît şi în cea a mediului. In primul rînd formele de viaţă sînt extrem de diferite atît de cele occidentale cît şi de cele orientale încît cu greu se poate găsi un punct de contact, fie cu massele latine fie cu massele germanice sau nordice care să ducă spre asimilare. Şi asimilarea este singura soluţie a problemei, deoarece ceiace poporul evreiesc a putut contribui ca popor la civilizaţia şi cultura internaţională a făcut-o în trecut. Contribuţia de azi nu poate fi decît o sumă de contribuţii personale, ca indivizi şi nu ca Evrei, făcute prin diversele medii unde sînt aşezaţi.

Asuprirea şi condiţiile curioase în care au trăit în evul mediu, adesea nevoiţi a deveni unelte oarbe în mînile lăcomiei baroniale sau boereşti (erau întrebuinţaţi de aceştia ca vechili şi ca atare erau puşi în situaţia neplăcută de a extorca dări feudale şi de multe ori dări arbitrare) a dat naştere la atîta şiretenie subconştientă şi de multe ori şi la atîta micime de suflet încît se poate spune că este şi caracteristica care-i face atît de antipatici mediilor unde se aşază. Apoi, prin contrastul social al lor, fiind o minoritate foarte bogată de străini, sînt fatal pizmuiţi de massa autohtonă. Pe de altă parte, o massă trăind în sărăcie şi în condiţiuni sanitare atît de înapoiate nu poate atrage decît dispreţul populaţiei în mijlocul căreia trăeşte. Şi acuma mi-aduc aminte cu groază de mizeria masselor evreeşti din nordul Moldovei sau Maramureşului, din ghettourile Amsterdamului (cel mai mizerabil ghetto care l-am văzut până azi), din Whitechapel-ul Londrei sau Broom Street-ul sau Forsyth-Street-ul New-York-ului. Toate aceste ghettouri formează un contrast puternic cu massa poporului înconjurător al cărui nivel de traiu şi ale cărui condiţii sanitare sînt incontestabil superioare şi denotă fără îndoială, o recunosc, ceva mai mult decît venituri per capita superioare. Azi poate mai mult decît oricînd, se simte nevoia ca cei bogaţi şi cei mai ajunşi dintre Evrei, cei mai înţelegători ai problemelor să se coboare în mijlocul lor şi să înceapă a munci pe terenul social.

Aşa fac aici în Statele Unite un Rosenwald, un Baron de Hirsch şi atîtea şi atîtea organizaţii şi filantropi evrei. Este interesant de notat că atît Rosenwald cît şi Fundaţia Baronului de Hirsch dau majoritatea sumelor numai cu scopul de a plasa evreimea săracă pe pămînt cu ocupaţii agricole şi a o scoate astfel (în Rusia s'a observat o mişcare similară dela războiu încoace) din condiţiile infame ale ghettourilor suprapopulate. „Părem aşa de mulţi creştinilor, îmi spunea un prieten evreu entuziasmat de mişcarea agricolă în tinerimea evreiască, pentru că ocupaţiunile în care istoria ne-a înghesuit ne obligă a veni des în contact cu lumea şi de a umbla peste tot locul. Dacă un procent oarecare din noi s'ar mai aşeza şi pe pămînt nu am mai da impresia ubiquităţii!".

Spre a ilustra părerea americană asupra emigrantului evreu, părerea americanilor vechi de stoc nordic şi protestant, vom da cîteva extrase din două lucrări antipodice: una de popularizare a teoriei nordice şi ca atare de politică militantă, a doua din lucrarea ştiinţifică a decanului sugeniştilor americani. Prima o luăm din Madison Grant, militantul teoriei nordice în lucrerea sa: *Dispariţia Marei Rase*. (The passing of the Great Race). Teoria lui Grant este că calitatea etnică a populaţiei americane primită din nordul Europei a fost mult superioară calităţii primite din Sudul şi Răsăritul Europei şi că stocul vechiu este complect înlocuit azi cu stocurile inferioare atît de prolifice. Grant face însă şi deducţiuni generale în mod implicit care tind aproape la o generalizare universală a teoriei, nu numai în aplicarea ei la mediul american şi dă astfel un ton insinuant şi neştiinţific lucrării lui. Iată ce spune el relativ la Evrei: „Americanii vor avea o experienţă similară (compară Grecia şi Roma veche cu influxul de noi rase inferioare care au subminat puterea acestora) cu Evreul polonez a cărui statură de pigmeu, a cărui mentalitate curioasă şi a cărui concentrare nemiloasă asupra intereselor egoiste sînt azi altoite pe corpul naţiunii". (pag. 16).

Charles Benedict Davenport din Institutul Carnegie de la Washington şi Directorul Departamentului de Evoluţie Experimentală de la Long Island, New-York, este un om de ştiinţă reputat şi care nu poate fi acuzat de falşificarea datelor. Concluzia sa este bazată pe date statistice culese de autorităţi. Iată ce spune d-sa în lucrarea „Hereditate şi Mediu": „Statisticile indică că infracţiunile evreeşti sînt în majoritate infracţiuni în urmărirea posesiunilor de avuţii, în special furturi şi primirea de mărfuri furate, pe cînd infracţiunile de violenţă asupra persoanelor sînt foarte rare. Pe de altă parte ei arată cea mai mare proporţie de infracţiuni contra castităţii, iar în legătură cu prostituţia cea mai mică. Este indiscutabil că massele de Evrei ce ne vin acuma din Rusia şi din extremul Sud-est al Europei, cu individualismul lor intens şi cu idealurile lor de cîştiguri în ciuda oricăror alte interese, reprezintă extremul opus al emigraţiei originale engleze

şi a celei scandinave de origină mai recentă cu idealurile lor de viaţă comună în cîmpuri deschise, cu ideile lor de înaintare prin sudoarea frunţii, de creşterea copiilor în teama de Dumnezeu şi în dragostea de ţară". (pag. 215-216).

Siegfried, profesorul de la Ecole Libre de Science Politique nu poate în nici un caz fi învinuit de prejudecată în tratarea problemei evreeşti. După ce face să contrasteze nordul teutonic cu instinctul grupului cu sudul Europei, individualist, se îndoeşte dacă religia ca atare formează piedica principală a asimilării Evreilor. Siegfried înclină spre diferenţe psihologice şi de rase. „Cazul Evreilor, spune Siegfried[1], este cu totul aparte. După aparenţe, temperatura lor de fuziune este cea mai scăzută, dar dacă revii trei generaţii mai tîrziu constaţi că au rămas heterogeni, neasimilaţi. Cum sînt 3 milioane în total, din care un milion şi jumătate la New-York[2], problema este serioasă cu atît mai mult cu cît găseşti toată gama, de la aristocratul marei finanţe, venit dela Londra sau Frankfurt, până la păduchiosul scăpat din ghettourile Poloniei sau Ukrainei".

„Prima impresiune, după cum am spus, este că americanizarea Evreului are loc în mod rapid. Printre străini nici unul nu este susceptibil de adaptare mai repede. Atmosfera Statelor Unite nu are ea de altfel totul ce trebue pentru ca să-i placă? El respectă banul, succesul, realizările materiale; e ambiţios, grăbit, cu atît mai ahtiat pentru reuşită cu cît trebue să se răzbune pe secole întregi de oprobriu şi persecuţie. Şi apoi prin originile sale morale, e atît de aproape de puritan: aceiaşi formaţie biblică, aceiaşi conştiinţă de a fi poporul ales, aceiaşi uşoară transmutaţie din mistica religioasă în cucerirea bogăţiei şi a puterii. In prima fază a asimilării sale, Evreul deconcertează prin facilitatea pe care o aduce. Chiar exagerează, arată prea mult zel, ceiace e suspect. La New-York, în manifestările naţionaliste unde se desfăşoară steagul înstelat (steagul american are 48 stele denotînd cele 48 de state componente—N. A.), poţi fi sigur că dai de un copil al Izraelului care ţine port-drapelul: americanul sută la sută al cărui strămoş a cunoscut pe Washington stă de oparte desgustat. Luat în ritmul lumii nouă cu care se potriveşte atît de bine încît îl şi depăşeşte, Evreul pare mai intâiu a-şi renega repede toată tradiţia. Işi schimbă numele: Schönberg devine Belmont, Jonas devine Jones; trece, cum spun negrii, adică se pierde în mijlocul Creştinilor".

„Astfel, după un stagiu redus la minimum, ca în aceste examene de Şcoli de Drept unde în trei luni se concentrează cursuri de trei ani, hirsutul originar dintr'un îndepărtat ghetto al Europei orientale s'a americanizat. Nu mai apare nimic exotic. Pare chiar a-şi vinde eftin religia. Prima generaţie rămîne fidelă Sabatului; a doua se mulţumeşte cu atitudini tranzacţionare umple societăţile de „cultură etică", unde găseşti protestanţii liberali, îndrăgostiţi şi ei de altfel de datorii sociale". A treia este sau se crede complect liberată. Numărul de Evrei care dispar astfel în oceanul american trebue să fie considerabil.

1 Vezi op. cit. pag. 23-26.

2 După noile statistici aproape 2 milioane.

Fără îndoială, ortodocşii rămîn credincioşi sinagogei care cîteodată în campanii ofensive pune din nou mîna pe fraţi pierduţi. Pe de altă parte, nu numai în cocioabele marilor oraşe dar chiar în cartierele elegante unde trăesc cei bogaţi, un fapt se impune observaţiunii anume că Evreii rămîn voluntar sau altfel, grupaţi între ei, mai puţin poate prin legături religioase propriu zise cît prin o obscură comunitate de rasă. Din punct de vedere social ei au făcut tot ce s'a putut pentru a se agăţa de creştini: au intrat tiptil în hotelurile lor până ce i-au dat şi afară; s'au strecurat în cluburile lor de unde un ostracism insultător îi exclude; s'au impus prin intelectualismul lor arzător în universităţi de unde o revoltă instinctivă a mediocrităţilor caută să-i asvîrle. In fine, aceşti pseudo asimilaţi ai primului moment rămîn în starea unui ferment heterogen; se pot distinge neamestecaţi, la fundul creusotului".

„Aceasta din cauză că în ciuda adaptării materiale, geniul original al rasei persistă, marcînd cu ştampila sa toate actele, toate realizările fiului îndepărtat al lui Abraham. El acceptase sacrificarea până şi a misticismului său, afectase chiar adoptarea acestui prozaic pragmatism social, adevărata religie a Americii moderne. Dar reminiscenţele ancestrale îl pătrund. Ah, cine este mai frenetic religios decît americanul autentic. Acţiunea sa a coincidat un moment cu protestantismul, dar cu timpul, sufletul evreesc, supravieţueşte distinct. Cînd valul de imigraţie rusă, în majoritate judeo-rus, s'a abătut pe Statele-Unite în ultimii douăzeci de ani ai secolului al nouăsprezecilea, existau deja în America foarte numeroşi Izraeliţi de clasă mai superioară, în majoritate asimilaţi culturii americane. Mai mulţi din aceştia, deja laicizaţi au fost recîştigaţi la ortodoxie. Astăzi însă Evreilor amari, negativi, uscaţi din prima adaptare pare a se suprapune subt o uniformă nu mai puţin modernă, Evrei scoborînd în linie dreaptă din tradiţia mistică. Până în familiile cele mai sus puse întîlneşti mulţi din aceşti revoltaţi sociali, agitaţi şi rebeli occidentului, ireconciliabili".

„Conştiinţa că este ceva care decisiv nu se asimilează a provocat demult un antisemitism ale cărui cauze variate luminează viu iremediabila heterogenitate evreiască în mediul american. In primul rînd teama justificată a unei concurenţe economice: se despreţueşte evreul, se înţelege, dar la sfîrşitul lunii bilanţul creştinului subliniază regulat că acest rival periculos a reuşit mai bine. Cauza rezidă în abilitatea sa comercială fără îndoială, dar şi în ambiţia sa pasionată. Ritmul de activitate a Evreului în lupta afacerilor este frenetic. Americanul, în special la New-York,

acest nou Ierusalim, îl urăşte pentrucă este constrîns prin prezenţa lui a menţine propria sa activitate la acest nivel de paroxism: aici este Evreul rătăcitor care obligă pe creştin de a-l urma într'o cursă copleşitoare".

„Situaţia este şi mai rea pe terenul intelectualităţii unde americanul tipic nu e de loc în domeniul lui. Lăsat singur americanul sută în sută ar lucra fără îndoială puţin cu capul: în universităţi el s'ar ocupa de preferinţă cu sportul sau cu flirtul; la biblioteci ar cere mai ales lecturi uşoare. Evreul, din contra, în aceleaşi universităţi şi aceleaşi biblioteci se concentrează pe cărţi serioase: doctrină socială, ştiinţă, filosofie. Lupta nu este egală, se protestează! Şi ce întrebuinţare dă el inteligenţii lui perpetuu în tensiune, acest descendent al profeţilor care după Péguy citeşte de două mii de ani? Este o inteligenţă care nu se poate domestici, nici chiar disciplina, căci ea pune totul în chestiune pentru scopuri care-i sînt proprii. Iată exact ceiace societatea americană nu vrea; îi trebue o activitate spirituală încadrată şi organizată colectiv în care individul să nu fie solicitat a face probă de personalitate decît în vederea unui scop comun şi într'un cadru comun. Spiritul evreesc este cu totul altul, intelectualiceşte revoluţionar şi deaceia suspect. In ciuda unui paralelism evident la un moment dat, protestantismul social şi judaismul sfîrşesc prin a diverga. Şi la capăt este antisemitismul, căci în ciuda colaborărilor evreeşti preţioase, America protestantă acţionează în specie ca un organism care se apără".

Şi cu toate acestea descrise cu atîta exactitate şi pătrundere de Siegfried, nu te poţi opri de a declara că massa evreiască din America se găseşte azi mai asimilată decît oriunde, cu excepţia evreilor spanioli din Franţa (e vorba de vechii Evrei francezi, în emigraţiile recente au fost decisiv aşkenazite), din Italia, din Anglia, din Spania, din Balcani, din Turcia. Un număr din ce în ce mai mare de mariajuri încrucişate au loc (majoritatea acestor mariajuri rămîn însă sterile din cauze sociale), mulţi dintre evrei adoptă obiceiurile şi reacţiunile specific americane. Ce este de fapt mai specific american decît *Ymex* şi ce este mai misionar şi mai colectiv în spirit decît această instituţie? Ei bine paralele cu Ymex vezi azi în mai toate oraşele mari Ym. H. A. (asociaţii de tineri Evrei), organizate pe acelaşi tipic, cu aceleaşi programe, cu aceiaşi mentalitate. D. Lathrop, unul din membrii comitetului american pentru Dreptul minorităţilor care ne-a vizitat de curînd îmi spunea acum cîtva timp: „Nu neg că această mentalitate a massei este neplăcută. Au acest ciudat complex de inferioritate care le dă o sensibilitate, exagerată şi o temeritate cu totul factice". Cu toate acestea contrar părerilor lui Siegfried, cred că tendinţa este spre asimilare, chiar şi a massei evreeşti. Doară nu vedem noi un Otto Kabu, bancherul New Yorkez, trecut la biserica creştină episcopală măritîndu-şi fata după un Ryau, acest descendent de veche familie puritană? Nu vedem un Rosenwald [1], acest evreu ce pare a-şi fi asimilat tot simţul colectiv american şi care nu face altceva decît să se devote pe deaîntregul societăţii şi grupului? Nu-şi împarte el fabuloasele cîştiguri, pe măsură ce se acumulează, pentru scopuri dragi misionarismului american? Invăţămîntul primar al negrilor în Sud, aşezarea evreilor săraci pe pămînt în ocupaţiuni agricole, şcoli de meşteşugari pentru toţi, etc., ce sînt acestea dacă nu copia fidelă a spiritului unui Carnegie, unui Rockefeller, întruparea cea mai clară a misionarismului american?

Momentan antisemitismul aici ia forme de discriminare în defavoarea Evreilor, de excluziune din societăţi, din cluburi, nu în mod gălăgios, ci ca să zic aşa pe subt mînă. De exemplu Universitatea Harvard nu primeşte decît un număr limitat de Evrei (5 %), dar politica nu este oficială. Nici nu auzi de ea în rapoarte publice sau aiurea, dar automat colegiile care după bunul obiceiu american îţi pun, o mulţime de întrebări înscris înainte de a te primi, îţi pune şi întrebarea insinuantă a religiei căreia îi aparţii. Pentru studii de doctorat nu există acest *«numerus clausus»* anonim, dar pentru studiile de licenţă discriminarea există.

Casele mari de bancă americane, un Morgan sau trusturile mari ale lui Rockefeller nu duc oficial o politică de excluziune, dar nu ştiu cum se face că în practică în nici una din ele nu găseşti umbră de Evreu.

In universităţi, la catedre sau chiar în admiteri de studii, aceleaşi metode sînt întrebuinţate. Călătoriam acum cîtva timp cu un tînăr asistent dela Universitatea din Chicago şi îl întreb de numărul profesorilor evrei la Universitate precum şi dacă cumva întrebuinţează mijloace de excluziune. „Primim imediat, spune d. Smith, pe oricare din ei cu care putem lucra (din nou spiritul grupului anglo-saxon!). Cei ce sînt refractari spiritului nostru de muncă în comun şi care fac opinie separată, la fiecare pas ne îngreunează mersul şi sîntem siliţi să-i respingem!". Un alt profesor de la Philadelphia îmi făcea aceiaşi mărturisire: „Sînt elemente de discordanţă şi nu putem lucra cu ei.

Dacă atmosfera de lucru în grup (team work) devine nearmonică, ce putem face? Sau plecăm noi sau ei şi natural alegem soluţia din urmă!". Cu studenţii, de altfel şi Universitatea din Philadelphia urmează aceiaşi politică de excludere a unora din elementele evreeşti în urma interviurilor care sînt obligatorii înainte de primirea în universitate. Până mai acum cîteva decenii de altfel şi aici în America, în anumite state ca Maryland, Arkansas sau South Carolina, juridiceşte Evreii nu erau pe acelaşi picior cu creştinii. In funcţiuni publice puţini Evrei au parvenit, atît în guvernul central cît şi în acel al statelor federale, iar ideia unui guvernator de stat, ca să nu zic Preşedinte de

1 Vom vorbi mai tîrziu de ingeniozitatea sa financiară.

Republică, care să nu fie creştin protestant pare impertinentă massei americane. In genere însă sistemele de discriminare sînt discrete şi subtile, purtînd pecetea tradiţionalei hipocrizii anglo-saxone.

In treacăt poate s'ar putea spune cîteva cuvinte şi despre Greci. Emigraţia greacă în America este destul de importantă comparativ cu numărul populaţiei republicii mediteraniene. De altfel emigraţia greacă este destul de explicabilă pentru că urmează liniile tradiţionale ale poporului. Grecia cu munţii ei pitoreşti dar săraci, crenele goale de piatră de o frumuseţe cîntată de gloriile literare ale lumii, nu permite expansiunea populaţiei din lipsa mijloacelor de traiu. Noi nu ne dăm sama, curios lucru, că aici în colţul acesta sud-estic european, în matca bogată a Dunării, am fost şi încă sîntem America Europei răsăritene, ţara care a atras mai mulţi imigranţi decît oricare alta, atît în timpurile vechi cît şi în timpurile moderne. Grecia, Albania, Armenia au fost nevoite constant a-şi trimite populaţiile aiurea. Din nefericire, în trecut nu am avut controlul politic spre a limita acest drept de imigrare sau a-l condiţiona de asimilare, cum l-au avut celelalte ţări de formaţie politică mai veche, şi sîntem nevoiţi azi a da drepturi minoritare, care juste şi umane în teorie, sînt extrem de grele în practică, provocînd atîtea dificultăţi care ne împiedică de a ne concentra asupra realizării mai depline a personalităţii noastre naţionale, căci pentru un moment nu încape îndoială că ideile de justiţie socială, de egalitate, de oportunitate şi equitate economică, nu se pot desăvîrşi uşor decît pe o bază naţională, şi problema minorităţilor ne-a sustras şi ne sustrage încă dela adîncirea lor.

Imigraţiunea greacă în Statele Unite numără peste 500.000. Şi majoritatea sînt angajaţi în ocupaţiuni comerciale, fie pe mînă proprie, fie pentru terţe persoane. O bună parte din ei sînt în New-York, metropola comercială a Americii. Această specializare comercială nu prezintă nici ea nimic curios. Grecii au fost de veacuri intermediarii şi comercianţii Mediteranei şi Răsăritului Europei, trimiţînd colonii pe toată coasta mărilor învecinate; în Marea Neagră cu gurile Dunării atît de levantinizate, cu Odesa comercianţilor greci, apoi în Marsilia, şi chiar şi în îndepartata Londră există şi până azi colonii greceşti înfloritoare. In America îi găseşti cum spuneam în ocupaţia tradiţională de mic negustor. Un număr extraordinar de mare de mici prăvălii în New-York, în special micile restaurante, micile florării sînt în mînile lor. In afara New-York-ului aproape fără excepţie restaurantele de mîna a treia sînt de aspect decis levantin. Apucător şi calic aşa cum îl ştim de veacuri, cu o mîndrie naţională şi de rasă aproape unică, atît de deplasată în epoca modernă, unde Grecia modernă nu mai înseamnă nimica, extrem de refractar mediului american, cu care nu are nimic în comun decît aprigа alergătură după ban, Grecii, cu un nivel de traiu şi un cod sanitar atît de apropiat

de al Italianului de Sud, împarte cu acesta din urmă dispreţul vechilor americani.

In rezumat situaţia etnică din America de după războiu se poate caracteriza în modul următor: Ca rezultat al imigraţiei recente numai 61 % din populaţia albă (America avea la 1920 —ultimul recensemînt [1] o populaţie de 106 milioane din care aproximativ 95 milioane albi—89.7 % şi 10.5 milioane negri) e autohtonă, restul sînt imigranţi născuţi aiurea. Această situaţie—devenită atît de palpabilă în timpul războiului cînd diversele elemente imigrante s'au ralliat fiecare ţării lor respective, mai curînd decît au adoptat punctul de vedere al vechilor americani—a provocat teama ca nu cumva caracterul protestant şi nordic al Americii să nu fie schimbat de aceşti noi imigranţi catolici (azi sînt aproximativ 20 milioane catolici în America şi am arătat aiurea că naţionalismul american coincide aproape perfect cu protestantismul), mediteranieni, evrei cu concepţii şi forme de viaţă atît de deosebite de cele americane cu fondul lor de cultură anglosaxonă protestantă. Teama ca nu cumva predominaţiunea vechilor concepţii să nu fie învinsă şi eventual dusă la extincţiune de noile rase este cu atît mai mare şi mai reală cu cît fecunditatea vechilor stocuri americane a scăzut enorm. Pe cînd aceştia adoptă în genere măsuri de contracepţie, biserica catolică care are mare influenţă asupra masselor de imigranţi le opreşte cu desăvîrşire iar nivelul scăzut de viaţă a emigrantului din prima generaţie îi permite creşterea unui număr mare de copii. Există deci teama justificată ca nu cumva numărul prea mare al noilor emigranţi cu concepţii de viaţă diferită să nu poată fi asimilaţi din cauza numărului prea mare şi vechiul stoc american calvinist să nu devină o minoritate, ba chiar o oligarhie nordică de cultură anglosaxonă în mijlocul unei masse de o omogenitate relativă. Noua lege din *1924* însă rezolvă problema favorabil vechei Americi. Copiii noilor emigranţi crescuţi în şcolile americane, în concepţiile protestante, îşi pot menţine nominal religia sau numele, dar în educaţie sau reacţiuni de toate zilele diferă puţin de ceilalţi. Totuşi teama rămîne deoarece credinţa veche în mediu a descrescut şi teoriile de ereditate în formarea caracterului nouei generaţii joacă un rol foarte important în America modernă. Vechiul stoc american continuă a da alarma prin reviste şi conferinţe contra sinuciderii rasei lor prin descreşterea naşterilor, comparat cu cea a latino-slavilor, catolicilor şi evreilor, dar în rău. Teoria a fost expusă atît în cărţi de popularizare cît şi în manuale de eugenică scrise de savanţi cu nume cunoscute dar militanţi şi ei—lucrul e vădit—într'o cauză politică.

Astăzi însă noi tendinţe încep a se desina în privinţa imigraţiunii. Una, exemplificată de lucrările laboratorului de evoluţie experimentală dela Cold Spring Harbour care studiază ge-

1 Azi populaţia totală este aproape 120 milioane.

nealogia inventatorilor americani şi caută a stabili coeficientul de inventivitate al fiecărei rase şi alta, expusă de psihologul Terman şi anume : criteriul de primire al emigrantului să nu fie altul de cît unul strict calitativ, indiferent de rasă sau naţiunea de origine, natural singurul criteriu ştiinţific, deoarece baza luată la Cold Spring Harbour, inventatorii americani, vor fi găsiţi natural mai toţi de origine nordică, fie din cauză că primii veniţi dispun de mijloace materiale şi astfel îşi pot trimite copiii la şcoli, fie că în trecut s'a atras o calitate mai bună de imigranţi din nordul Europei, dar care poate azi nu mai subsistă, căci tot Darenport a arătat că selecţia lucrează în modul opus astăzi chiar şi în nordul Europei. Aşa de exemplu el arată că în Danemarca există un tip danez inferior ca fizic, probabil de origină alpină şi care nu are aceiaşi vază în Danemarca ca tipul pur scandinav, fiind probabil mai puţin adaptat mediului dar în tot cazul de o valoare fizică şi intelectuală inferioară. Ei bine, selecţiunea lucrează în aşa fel încît majoritatea emigranţilor din Danemarca sînt exact acest tip de oameni.

In tot cazul, americanul cu spiritul lui progresiv nu va întîrzia a schimba criteriile de emigrare atunci cînd ştiinţa modernă îi va pune la îndemînă o măsurătoare calitativă a valorilor umane.

Din punct de vedere al situaţiei relative economice a fiecărui grup etnic se poate spune că massele ocupă un loc în directă relaţie cu vechimea lor în Statele-Unite. Primii veniţi, Americanii de origine engleză şi scoţiană, cîţiva de origine olandeză, ocupă primele locuri, fiind substitutul cel mai apropiat al aristocraţiei europene şi în care s'au strecurat şi cîţiva din reprezentanţii marei finanţe evreeşti. Vin apoi Germanii, Scandinavii, Irlandezii, Italienii şi în fine fostele popoare supuse Imperiului austro-ungar, Mexicanii şi în fine Negrii care ocupă azi treapta cea joasă a scării etnice. Fără îndoială că toate aceste popoare se vor găsi într'o stare mai mult sau mai puţin asimilată, dar ochiul Europeanului umblat prin colţurile ascunse ale vechiului continent, care a pătruns formele de viaţă caracteristice fiecărui popor, va putea uşor descifra diferitele aporturi etnice în America, tot aşa după cum geologul descifrează vechimea straturilor geologice după rămăşiţele aparent nesemnificative ale diverselor vietăţi.

La prima vedere, poate, acest amestec etnic pare neverosimil Europeanului obişnuit cu mediul omogen al Europei şi prima reacţiune este de condamnare. Pe de altă parte însă, cînd te transpui în istorie şi-ţi aminteşti de vechile oraşe istorice, de Roma, Atena, Alexandria, amestecuri ciudate de atîtea rase şi naţionalităţi în epocile lor cosmopolite şi imperiale, eşti împins spre o atitudine precautä. Din acest amestec heterogen nu se poate oare obţine o nouă sinteză ? Ce a fost Byzanţul acesta de trecută măreţie dacă nu o simplificare romană a culturii helene

pe care s'au altoit atîtea elemente, orientale producînd poate una din cele mai rafinate civilizaţii şi culturi cunoscute lumii ? America nu este încă un produs finit. Este încă în curs de devenire, ceva ce nu va fi nici protestantism calvinist nici catolicism mediteranian, poate nici o exagerare a grupului şi poate nici o negare a socialului ? Oamenii inteligenţi îşi dau perfect sama de tendinţele ce se desinează şi pledează pentru toleranţă şi voe bună către toţi, creiarea unui mediu prin care fiecare rasă şi temperament să-şi aducă contribuţia sa. Este fără îndoială o atitudine în care se poate uşor observa optimismul american, dar care nu e mai puţin sinceră. Kayserling, acest filosof voiajor, este destul de sceptic asupra mediului american. America, scrie el în treacăt în cartea sa asupra Europei, va fi un amestec de religie, organizaţie şi „efficiency" (acest termen nu se poate traduce exact în nici o limbă fiind un produs pur american; ar fi poate o coordinare a forţelor spre un maximum de randament pentru o unitate de energie).

Spre sfîrşitul secolului al 19-lea Americanii au accentuat asupra mediului, în ceiace priveşte posibilităţile de formare a caracterului naţional şi individual. Această teorie coincide cu perioada de imigraţie nordică. Rezultatul asimilării era excelent din punct de vedere american. Dacă toţi emigranţii veniţi erau repede asimilaţi, convertiţi la secte religioase americane, de multe ori cu atîta repeziciune, teoria mediului nu se impunea ea oare ?

De vre'o 30 ani încoace însă, teoria mediului nu a mai fost atît de uşor acceptată din cauza greutăţilor întîmpinate cu asimilarea celorlalte popoare sudice şi teoria eredităţii a început a fi accentuată. Moştenirea biologică a noilor imigranţi se susţine şi noi am arătat că se susţine cu oarecare justeţă, este inferioară moştenirii primilor imigranţi, deşi teoria nu trebue dusă prea departe. Mi-aduc aminte cînd acum cîteva luni aşteptam în prima zi de Paşti intrarea în *Biserica Stheary the Virgin*, biserica Episcopală a aristocraţiei New-York-ului, a celor aşa zise 400 familii. Eram cu o prietină, o intelectuală născută şi ea în aceiaşi biserică. Amîndoi priviam feţele cu interes şi căutam în ele o confirmare a acestei aristocraţii, căutam să vedem o oarecare umbră de sublimare. Nici de fel. Atît femeile cît şi bărbaţii îmbrăcaţi în ultima modă engleză, jobenuri, ochelari de aur cu fire de mătase atîrnînd în mod elegant, cu mănuşi şi cu manşete la ghete, dar în van. Cu prejudecata mea europeană aveam impresia unei saturnale în care slugile se îmbrăcase în hainele stăpînilor. Toate feţele erau aspre şi colţuroase, lipsite de liniile fine şi delicate pe care le întîlneşti atît de des în cercurile similare europene. Din punct de vedere al sublimării şi rafinării intelectuale, ajungi aproape la aceiaşi concluzie cînd iei contact cu masa profesorilor de la majoritatea universităţilor americane, cu excepţia a trei sau patru din ele (Harvard, Columbia, Princeton, Johns Hopkins) fără să mai vorbesc de cei de la şcolile secundare.

Natural sînt și cauze istorice bine cunoscute la baza acestei selecții și anume că mai toate inteligențele americane fie prin educație calvinistă, fie prin necesități naționale, au fost atrase în afaceri pe cînd viața universitară și publică nu a atras decît oameni de mîna a doua. Situația a început de altfel a se schimba acuma în mod destul de vizibil și din acest punct de vedere America este azi la o răspîntie interesantă, a trecerii de la producție în massă, la producție calitativă.

Nu am fost în stare, cum se poate vedea din cele de mai sus, de a ajunge la o concluzie definitivă asupra problemei discutate și rămîne ca viitorul să dea poate răspunsul acestor teorii. Am rămas însă cu oarecare îndoială asupra așa zisei calități superioare a imigrației nordice și sînt mai mult înclinat să cred că diferența între cele două calități nu e tocmai mare. Nu te poți opri de altfel de a te îndoi de multe ori dacă Americele atît de Nord cît și de Sud nu au primit membrii unei anumite clase sociale europene și astfel au fost private de quota partea acelor clase sau mai bine zis indivizi cu o hereditate intelectuală superioară și te întrebi dacă în acest caz progresul nou material al acestor continente nu va fi impiedicat din aceste cauze. Căci contribuțiile lor intelectuale până acuma au fost extrem de reduse și sînt mulți care cred că nu numai din cauze istorice, a necesității de adaptare la un mediu nou care a absorbit tot interesul nației în ocupațiuni materiale. Majoritatea Americanilor sînt însă optimiști. Ei au credința că odată acest stagiu trecut, odată condițiile materiale de prosperitate create, se va trece la stagiul următor al unei eflorescențe intelectuale și artistice fără pereche în istoria lumii. Dacă fenomenul acesta va avea loc, atunci toată teoria heredității cade și cu ea și întregul prestigiu al claselor superioare. Teoria mediului va domni supremă și teoriile socialiste vor fi complect vindecate.

Astăzi însă teoria heredității pare a fi la modă. Nicăeri Mendel, Weissman și alții nu sînt studiați cu mai multă pasiune ca aici. Siegfried spune de altfel ironic că cea mai bună introducere în America este Biblia și o carte de Eugenică! Natural problema aceasta fatal trebuia să prezinte un interes imens aici deoarece America are onoarea dubioasă de a avea și criminalitatea cea mai numeroasă din toată lumea. După statisticile compilate de Davenport[1] nu mai puțin de 4% din populația americană se află în aziluri, închisori, penitenciare, case de sănătate sau trăește din caritatea publică. Profesorul Parker Willis dela Columbia University îmi spunea cîndva că recunoaște sincer că America este țara unde se întîmplă cele mai multe fără de legi. Eugeniștii presează extirparea relelor prin sterilizarea tutulor alienaților, criminalilor, imbecililor și au pregătit tabele interesante arătînd clar cum de atîtea generații familiile de imbecili se înmulțesc în mod îngrozitor și toată progenitura ajunge în aziluri, închisori și eventual sînt menținuți în sarcina publicului. Sociologii pe de altă parte susțin cu nu mai puțină evidență că mediul este toată cauza acestor rele. Ei arată alte cazuri în mod tot atît de convingător unde mediul în care infractorii au trăit era de așa natură încît nu puteau deveni altceva decît ceiace sînt.

1 Vezi „Eugenics".

In tot cazul teoria care stabilea o oarecare corelațiune între sărăcie sau neputința de a-și găsi o ocupație și furt a căzut, întrucît America are azi avuția per capita cea mai mare din lume și șomajul cel mai mic, dar furturile cele mai numeroase. Personal prezint poate cazul interesant de a nu fi pierdut sau de nu mi se fi furat nimic, atît în cei cinci ani de umblet prin țările europene cît și în cei trei de stat în țară. Am uitat deseori lucruri în restaurante, în prăvălii peste tot locul, dar obiectele mi-au fost totdeauna înapoiate. Ei bine de un an de zile de cînd sînt în Statele Unite mi s'a furat în mod succesiv un palton, un fular, o pereche de mănuși, o altă pereche de mănuși, o pălărie și în fine o nouă pereche de mănuși! Mă feresc totdeauna de generalizări mai ales atunci cînd sînt lovit în drepturi de proprietate dar în acest caz evidența este prea copleșitoare! Să fie oare cauza în lipsa de tradiție și de viață de familie a masselor americane, atît de complect sfărâmate, prima de transpunerea într'un nou mediu iar a doua de noul sistem industrial?

Aureliu Ion Popescu

Nenea Iancu Dărăscu *

Cînd intri în cancelaria cea mare a profesorilor, din liceul Mihnea-Vodă, privirea îţi este ademenită de şirul portretelor rînduite pe pereţi. Galeria foştilor dascăli ai şcoalei e hrisovul ctitoresc al lăcaşului. Parcă'ţi strigă din învechitele lor cadre ovale:

— Priviţi-ne bine şi aflaţi de la noi, că şcoala asta are un trecut. Nu e de azi, de ieri...

Sigur, că şirul modeştilor vechi dascăli dela Mihnea-Vodă e mai puţin impunător decît al iluştrilor strămoşi din galeriile castelelor nobiliare, ţepeni în armurele lor greoaie ori mîndri în costumele lor dantelate. Dar dacă spiţa lor nu se înşiră pe cîteva veacuri, ea tot înfăţişează cîteva generaţii. Asta bate la ochi după moda vestmîntului, după croiala gulerului şi legătura cravatei, dar mai ales după tăetura bărbii şi a mustăţilor. Dela barba patriarhală, dela favoriţele impunătoare de mare-duce rus, dela barbişonul imperial, în mare cinste la generaţia de pe la mijlocul veacului trecut, până la mustaţa tunsă englezeşte ori faţa complect rasă a contemporanului, s'a scurs un întreg capitol de istorie. E dovadă că istoricul poate să descifreze etapele unei epoci nu numai după semnele încrustate de daltă în lespezi de piatră, ci şi după cele însemnate de foarfecă şi de briciu pe obrajii oamenilor de seamă...

Nu toate portretele din galeria ctitoricească spun ceva ochiului celui ce priveşte. Printre multe figuri şterse, nu se poate însă să nu-ţi opreşti privirea asupra portretului deasupra uşii. E al unui bărbat încărunţit, cu părul mare dat pe spate, undulat şi sbîrlit ca o coamă de leu, cu o bărbuţă patrată a la Henri IV şi cu o decoraţie pe pieptul redingotei. Ce te impresionează în deosebi, în această figură, este absenţa ochilor, ascunşi în dosul sticlelor negre ale ochelarilor prinşi după urechi. Cele două petre negre,

* Din volumul: *Printre Apostoli*, pus subt tipar.

rotunde, dau portretului un aer crunt, turburător. Nimeni nu poate privi întunecatul chip, fără să fie ispitit a-i afla identitatea:

— Cine a fost ăsta? Sinistră mutră...

Dacă întrebatul e om mai tînăr, inalţă din umeri:

— Un fost profesor al liceului.

Alţii ştiu ceva mai mult:

— Mi se pare c'a fost director. E cam mult de-atunci. Acum vre-o patruzeci de ani.

— Il chema Dărăscu şi a fost profesor de istorie—completează unul mai iniţiat.

De obiceiu, vizitatorul aruncă portretului o ultimă privire, înainte de plecare, şi-şi rezumează impresia:

— Gheţos tip. Vai de bieţii copii, care i-au trecut prin mînă!

Numai dacă întîmplarea îţi scoate în cale vre-o cadră veche, care a avut norocul ori dibăcia să se strecoare teafăr printre vîrfurile de suliţe ale legii pensiilor, şi dacă ai noroc să-l faci să-şi deschidă inima, atunci informaţia ia alt caracter:

— Asta a fost nenea Iancu Dărăscu. Ehei, a fost cineva în vremea lui. Om de ispravă, care-şi iubea meseria şi şcolarii. A rămas de pomină, cît a fost director. Ce scormoniciu! In fiecare zi scornea cîte ceva. Te cruceai de unde le mai născoceşte. Ce-l mai criticau, ce-l mai cleveteau şi-l amărau, bietul om, cei cărora le turbura liniştea cu „zăpăcelele" lui! Oricum, a fost un inovator, pentru vremea lui, un precursor...

Şi contemporanul conchide cu ironie:

— Aştia de astăzi îţi împuiază urechile cu activitatea lor „extraşcolară". Ci-că au descoperit ei praful de puşcă! Bietul nenea Iancu Dărăscu făcea de-acum patruzeci de ani activitate extraşcolară şi încă de-a bună, fără reclamă la jurnal şi fără gălăgie. Nu-i poruncise nimeni s'o facă, nu-l învăţase nimeni. Nici măcar nu ştia că-i zice aşa...

— Cum făcea proză *Jourdain*...

— Nu, domnule, că el îşi da bine seamă şi de ce o făcea şi pentru ce o făcea. Un entuziast, chiar un pătimaş. Dar nu era cine să cunoască şi să-l preţuiască. Haret a venit mai tîrziu. Şi bietul nenea Iancu s'a mistuit aşa, neîncurajat, ignorat şi zeflemisit de cei ce nu-l pricepeau. Poate că o cam nimerea şi el uneori pe-alături de drum, că n'avea nici un model şi nici un om mai priceput ca să-l povăţuiască, decît inima lui. Ce făcea, nu lua de prin cărţi şi nu căta să sperie lumea cu înşirături de autori nemţi. Pe vremea aceia nu se inventase pedagoghia asta noua, care a venit să sucească mintea dascălilor şi a copiilor. Făcea omul cum îi spunea inima şi chibzuinţa...

M'am nimerit şi eu odată să ascult elogiul postum al fostului meu director. M'a pus pe gînduri. Poate că bătrînul panegirist avea niţică dreptate. Aşa mi-am putut lămuri multe din ciudăţeniile care ne minunaseră în copilăria noastră. Şi la lumina ideilor noi ce se vîntură astăzi prin şcoală, a chipului cum se în-

țelege astăzi datorința unui slujbaș al catedrei, chipul încruntat al vechiului dascal—aproape uitat,—din galeria dispăruților atîrnați pe pereții cancelariei lui Mihnea Vodă, se înconjură cu nimbul strălucitor al apostolilor, al propăvăduitorilor, neînțeleși și huliți de contemporani și nedreptățiți de posteritate.

*

Liceul Mihnea-Vodă n'a avut parte totdeauna de palatul măreț care-l adăpostește astăzi. Pe vremea școlăritului meu, era numai gimnaziu, aciuat în niște case cu chirie din strada Căruțașilor. Cîteva clase și cancelariile încăpeau în odăile boerești din față, cu ferestrele spre stradă. Clasa întăia era însă înghesuită în fostul grajd din fundul curții. Deasupra ușii de intrare, rămăsese simbolicul cap de cal, turnat în zinc, precum și ușa cu balcon de lemn, pe unde se descărca pe vremuri fînul în podul grajdului. Cînd treceai din clasa I-a, dela grajd, în clasa II-a, dela uliță, simțeai că te ridici în ierarhia socială a școalei. „S'au boerit grajdarii" ne ziceau cu ironie colegii din clasele mai înalte, care trecuseră și ei pe-acolo.

Clasa a doua era foarte lungă și întunecoasă. De pe catedră, așezată în partea din fund, profesorii nu puteau să vadă bine pe școlarii din băncile de lîngă cele două ferestre dela capătul opus. Asta îngăduia școlarilor să facă tot felul de pozne. In zilele de mare năduf, cumpărau bragă ori limonadă dela bragagiii ce treceau pe stradă. Paharele treceau pe subt bănci din mînă în mînă, ca să potolească setea celor înfierbîntați. Intr'o zi însă, li s'a înfundat băeților. Nepotrivindu-se la socoteală, bragagiul și-a vîrît capul pe fereastră și și-a cerut sgomotos plata dreaptă a consumației. A fost tărăboi mare în clasă, cîțiva băeți au fost pedepsiți aspru și ferestrele au fost închise, ceiace a mărit întunericul și zăduful, de jinduiam după grajdul din care venisem...

Alături de gimnaziu era un loc viran, plin de bălării, în care scoboram pe două căi: ori prin fereastra arestului, cu fiarele strîmbate, ori prin fundul curții, peste movila de gunoiu care ajungea aproape de înălțimea ulucilor. Locul viran era întăia etapă spre maidanul cel mare de peste drum de biserica Icoanei. Aci era paradisul nostru, al copiilor, unde ne răzbunam de orele de clasă plictisitoare. Aci eram în toată voia noastră. Aci ne adunam să jucăm nestingheriți și nesupravegheați de nimeni, barul, capra, apiolanul, șotronul, și cîte alte jocuri spre care ne împingea nevoia firească a vîrstei, de a alerga, a sări, a arunca, a lupta, a striga. Tot lucruri oprite de regulamentul nostru de disciplină ca grave abateri dela datoria școlarului, care poruncea să fii cuminte, adică să stai în bancă drept, nemișcat și tăcut.

Odată era să ni se înfunde. „Cestorul de stradă" adică elevul însărcinat să supravegheze buna purtare a școlarilor pe uliță, raportase numele celor „prinși" că jucau barul pe maidanul Icoanei.

Erau mulți, vre-o trei-zeci, jucători și simpli *„chibiți"*. Directorul gimnaziului era pe-atunci Stăncescu, om sever și posac. A fost zarvă mare la școală. Știam, dela servitorul școalei că, dintre profesori, cel care ne încondeiase mai cu ou și cu oțet, fusese domnul Negrețu, de matematici. Nu ne mai scotea din „haimanalele care se întind pe străzile orașului" și ceruse să fim dați afară din școală „ca exemplu". Mare a fost mirarea noastră cînd am aflat – dela servitorul școalei, care trăsese cu urechea — că domnul Dărăscu ne luase apararea cu multă căldură și se certase cumplit cu directorul și cu colegii săi, susținînd, nici mai mult, nici mai puțin, decît că n'avem nici o vină! Lucrul ni se părea cu atît mai curios, cu cît noi înși-ne, în conștiința noastră, ne socoteam vinovați. Era, fără îndoială, o abatere dela codul bunelor purtări ale unui băiat cuminte!

Intervenția lui nenea Iancu ne-a mîntuit. Am scăpat cu o *morală* și cu cîte două ceasuri de arest.

Am băgat apoi de seamă că această atitudine a domnului Dărăscu nu era un caprițiu, o pornire de contradicție față de colegii săi, cum crezusem la început. Curînd după întîmplarea povestită, l-am văzut trecînd el însuși pe dinaintea maidanului Icoanei, tocmai pe cînd noi ne găseam în toiul jocului. Am înlemnit de spaimă. Jocul s'a oprit. Unii au luat-o la fugă și au sărit ulucile din fund, în curțile vecine. Dar domnul Dărăscu ne-a zîmbit prietinos, ne-a făcut semn să nu stricăm jocul și și-a cătat de drum.

A doua zi, în clasă, ne-a întrebat:

— Ei băeți, ce partidă a bătut ieri la bar?

— Partida lui Pătrașcu, i-au răspuns băeții cu sfială.

— Bravo, Pătrașcule, bravo! Dar ceilalți pe cine au avut căpitan?

— Pe Niculescu B. Ioan.

— Așa Niculescule, mi-ai tăvălit, care va să zică, luleaua prin cenușe! Mîne, să te ții bine, auzi? Să nu-l lași pe Pătrașcu să-și ia prea mult nasul la purtare. Să băgați de seamă, măi băeți, că la jocul ăsta toată filosofia este să-l faci pe adversar să se obosească, iar tu să te ții în rezervă. Lasă-l pe el să alerge până i-o eși limba de un cot. Tu păstrează-te odihnit pentru lovitura din urmă. Mai cu seamă să nu te lași să te încurce cu jocul pe lîngă *prizonieri*, ca să te momească prea departe, să te depărtezi prea mult de hotarul tău. De-aia v'a bătut, Niculescu B. Ioan!

Eram uimiți și încîntați de interesul pe care-l purta domnul Dărăscu jocurilor noastre. Ce departe era de disprețul cu care vorbea domnul Negrețu de „haimanalele care se întind pe maidanuri..."

Și după alte cîteva glume și sfaturi, domnul Dărăscu a închis incidentul și a trecut la lecția de istorie:

— Acum să ne întoarcem la ale noastre. Să iasă Popescu și să ne spue ce-a făcut Francisc cînd a mîncat bătae dela Carol Quintul, așa cum a mîncat Niculescu B. Ioan bătae dela Pătrașcu.

Nici o oră de lecție nu ni se părea că trece așa de iute, ca ora de istorie. Căci nenea Iancu Dărăscu era sfătos, nevoe mare.

De cum intra și se așeza în scaunul catedrei, noi ne făceam loc mai bine în bănci, întindeam gîturile spre el și ne găteam de rîs, căci știam că nu putea să înceapă decît cu o glumă.

Ce deosebire între chipul și firea lui! La prima vedere ți se părea că trebue să fie om închis la cuget și scump la vorbă. Purta ochelari negri, ca să-și ascundă beteșugul unui ochiu scurs. Sticlele negre îi dădeau un aer fioros, cu totul strein de firea lui. Capul era purtat de un trup slăbuț și mărunțel, ceiace nu-l avantaja de loc: o statue așezată pe un soclu pipernicit. Cînd se așeza în fotoliul catedrei de-abia îi răsărea capul încărunțit. Dar cînd deschidea gura, era o grădină de om. Și grozav îi plăcea să vorbească, bietului nenea Iancu! Era guraliv, de n'avea pereche. Ai fi perdut ceasuri întregi, ascultîndu-l, cîte mai înșira. Cît ținea ceasul de lecție, ne spunea tot felul de povești și snoave, care de care mai duhlii, de ne făcea să rîdem cu hohote. Puține din ele aveau legătură cu subiectul lecției. Cele mai multe, nici pe departe. Mai totdeauna aluneca, nu numai afară din lecție, dar și afară din Istorie. Cînd se încălzea la povestit, nu mai era chip să se oprească. De-apuca să scoată un elev la lecție, era vai de mama lui: înțepenea pe loc, sprijinindu-se cînd pe un picior, cînd pe celalt. Iar nenea Iancu, care-l uitase la tablă, ne toca mereu, cîte'n lună și'n soare: anecdote istorice, reminiscențe personale, comentarii de-ale faptelor petrecute în lumea largă, sfaturi părintești de cum trebue să ne purtăm în casă, în lume, în viață. Deodată, ne pomeneam că clopoțelul sună de eșire. Singur, elevul uitat la tablă, respira ușurat că i s'a sfîrșit canonul și poate să treacă în bancă, să se odihnească. Nenea Iancu, mucalit, își încrunta fruntea și se făcea că ne dojenește, parc'am fi fost noi vinovații:

— Vedeți, iar m'ați făcut să pierd o oră! Alt'dată nu mă mai păcăliți voi. Acuma, luați înainte până la războiul cutare.

Și lecția viitoare se întîmpla același lucru.

Chiar cînd se menținea pe terenul strict al istoriei, lecțiile lui erau pline de haz. Regii și împărații se certau, se băteau, une-ori se și ucideau, ca oamenii de rînd, care pornesc dela lucruri de nimic, ca s'ajungă la cuțit.

Era nostim de tot cum ne'nfățișa războaele:

— Acum, ce și-a zis Frederic? Mi-a venit și mie nițel apa la moară. Ia să-l învățăm noi minte pe domnul Leopold ăsta, să-i treacă pofta alt'dată să se mai lege de oameni. Și și-a strîns armată, a trecut hotarul și a năvălit în țara dușmanului. Și umflă-l pe Leopold, și trage-i, și tîrnuește-l, și dă-l cățeaua... Na, satură-te de Silezia! Mai vrei Silezie? Poftim Silezie! Trosc, pleosc! Până l-a răzbit. Și-atunci Leopold: Aoleo, dragă Frederic, hai să facem pace, neică!

Comploturile dela curțile monarhilor se puneau la cale cu formula:

— Dă-i chefteaua!

De pildă:

— Cînd a mirosit Neron că Britanicus umblă cu fofîrlica, i-a tras chefteaua și s'a scăpat de el.

„Chefteaua" era de obiceiu otrava cu care se suprima adversarul. Une-ori însă era pumnalul sau paloșul ucigaș. În acest caz „chefteaua" era înlocuită cu „bîzdoaca", argument mai plastic și mai contondent.

Cînd vroia să ne facă să'nțelegem rivalitatea dintre popoare, sau dintre doi pretendenți, nenea Iancu închipuia pe școlarii celor două șiruri de bănci ale clasei, ca două tabere rivale ce stau față'n față. Alegea apoi din fiecare tabără pe cîte o căpetenie. Îi boteza, pe unul: Ciurică, pe celalt: Burică. Îi poftea pe amîndoi să se ridice în picioare, ca să fixeze mai bine atenția clasei și începea explicația:

— Francezii aveau pe Ciurică, Englezii pe Burică (aci, cei doi protagoniști începeau să se privească amenințător). Ciurică: măi Burică, fii om cum se cade și nu mai complota împotriva mea (Ciurică lua un aer de milogeală). Dar Burică, de-al dracului: iaca, ba! (Burică își privea adversarul țanțoș și se strîmba la el, în pofidă). Ciurică: măi Burică, hai să trăim în pace, să ne vedem fiecare de necazurile noastre. Dar Burică, ba! Și trage-i sforile, și bagă-i fitiluri, și cît p'aci să-i dea și chefteaua. Atunci și-a eșit și Ciurică din minți și i-a tras lui Burică la mir o sfîntă de bîzdoacă, de l-a amuțit pe veci. (Spre a învedera evenimentul în chip intuitiv, partida lui Ciurică se ridică amenințătoare cu pumnii ridicați spre adversar).

Și așa, evenimentele istorice erau prinse în cadrul certurilor de mahala. Europa lua, în mintea noastră, imagina unei mahalale mărginașe, Tirchilești ori Dealul Spirei, în care mahalagiii, ieșiți în porțile caselor, se ceartă, cu mînile înfipte în șolduri, se ocărăsc, se dau tava în stradă, apoi merg de se împacă la circiuma din colț.

Sigur că nenea Iancu nu prea era tare la carte. Cînd vrea s'o ia mai *pre științǎ*, cam încurca anii și numele. La urma urmelor, n'avea tocmai mare importanță dacă pe regele în chestiune îl chema Frederic sau Francisc, Eduard ori Enric, dacă provincia pentru care se certa era Burgundia ori Lotaringia, Silezia ori Moravia. Dacă se ivea discuție în clasă asupra vre-unei controverse de acest soiu, Nenea Iancu o lăsa 'ncurcată și o lua pe partea glumelor și a sfaturilor, în care era ascultat cu plăcere și cu interes. Își da seama singur de slăbiciunea lui la carte și ne-o tîlcuia:

— Măi băeți, școala nu e cartea, e lumea, mă! Învățătura o capeți prin oameni și din necazurile cu care te ciocnești, nu din cărți. Și să mai știți dela mine, că ce intră pe-aici (arătînd cu degetul urechea dreaptă), iese pe dincoace (arăta urechea stîngă); puțintel de tot a rămas aici (ciocănea cu degetul fruntea). Dar ce-a apucat să intre aici (își bătea cu palma pieptul, în dreptul inimii), apoi, aici a rămas!

Din pricina acestui chip de a fi, faima de profesor a lui nenea Iancu Dărăscu nu era de toți prețuită. A trebuit să vie director ca să iasă din rîndul celorlalți și să se ridice pe deasupra lor.

* * *

Cînd am auzit că nenea Iancu a venit director în locul domnului Stăncescu, ne-am bucurat, nevoe mare. Nici că ne puteam închipui director mai de treabă de cît bunul, hazliul și părintescul nenea Iancu, prietinul jocurilor noastre.

Dar dela început, am suferit o neașteptată decepție. Cum s'a văzut director, a întors foaia. Mai, mai să nu-l mai cunoaștem. Devenise aspru, bățos, neînduplecat. Vorbea scurt, milităreşte. Pusese cestori peste tot, ca să supravegheze toate mișcările noastre: cestor de clasă și de curte, cestor de ordine și de materiale, cestor de curățenie, cestor peste cretă, peste burete, pe coridor, la scară, la cana de apă, la umblătoare, la locul viran de-alături, la nucul din vecini. Fiecare stradă avea cestorul ei. In fiecare seară aduna școala întreagă în curte, la raport, și cetea în auzul tuturora pedepsele date și vinele pentru care fuseseră date.

Și pedepsele curgeau cu nemiluita. Toate odăițele neîntrebuințate din localul școlii le transformase în aresturi și carcere. Ne aducea Duminecа la arest și, în loc să ne lase să jucăm țintar, ca mai nainte, ne punea să scriem și să 'nvățăm în timpul ceasurilor de arest.

După o lună, două, nu ne mai cunoaștem școala. Era disciplină ca 'ntr'o cazarmă.

De frica raportului ne sileam să fim totdeauna spălați, să avem hainele cu peticele bine cusute pe la rupturi, s'avem totdeauna legătură la guler, să fim curați în urechi, să ne frecăm dinții cu praf de cărbune de teiu pisat, să fim pieptănați, să ținem cărțile în ghiosdan, nu în mînă și mai ales nu băgate prin buzunare. Pe stradă mergeam frumos, căci de unde ne așteptam mai puțin, ne pomeneam cu ochelarii lui nenea Iancu ivindu-se după colțul străzii. Nu mai era chip, de frica lui, să mergi la cafenea, la biliard, nici să ații calea fetelor dela externat.

Tot felul de legende se stîrniseră pe seama grozavului nostru director. Unii jurau că umblă noaptea deghizat pe străzi și prin localuri. Credeam cu tot seriosul că-i poartă într'adins ca să-și ascunză privirile ce ne iscodesc și ca să ne înșele, făcîndu-ne să credem că se uită la dreapta, cînd în fapt, privea în stînga...

Intr'o Sîmbătă seara ne-a anunțat că a doua zi Duminecă dimineața, toată școala merge la biserică. N'am zis nici circ, de frică, dar eram foarte necăjiți. Auzi, să ne mai ia acum și Duminica, pentru biserică! Cîteva Duminici, ne-a purtat pe la diferite biserici, ca s'ascultăm leturghia și corul, până ce a început să ne placă și nouă. Atunci ne-a ales pe cei ce aveam voce, a făcut cu noi o „clasă de ansamblu" și am început să învățăm să

cîntăm leturghia. Mare ne-a fost mirarea, cînd ne-a anunțat că o să cîntăm la biserică... Mai indignați au fost părinții:

— I-auzi, vrea să facă pe copiii noștri țîrcovnici la biserică. Ce, de-aia-i dăm noi la școală? Se vede că e trăsnit de-al binelea directorul ăsta al vostru!

Nenea Iancu nu s'a emoționat. A spus părinților, care veniseră să protesteze: „cui nu-i place, să-și ia copilul dela școală" și i-a dat zor cu repetițiile clasei de ansamblu, pe care le făceam cu Domnu Tache, maistrul de muzică, în fiecare seară. De Paști, eram gata, cu leturghia învățată. Am debutat în noaptea Paștilor, la biserica Popa-Trăsnea, unde nenea Iancu Dărăscu era ctitor.

Atîta muncă și tevatură meritau o soartă mai bună. Dar n'am avut noroc. Debutul nostru a fost un dezastru. Greșeli peste greșeli. Strînși buluc, în podul bisericii, cu ochii sgîiți la domnu Tache, simțim că emoția ne tae răsuflarea și gîturile, uscate și înecate de fumul luminărilor, scot sunete răgușite. Unde era frumusețea și siguranța cîntecului din clasă, cînd domnu Tache bătea mîndru măsura cu mîna în care ținea diapazonul, iar nenea Iancu, nelipsit pe scaunul lui de lîngă catedră, îi ținea hangul cu capul și cu piciorul?

Dirijorul, cu broboane de sudoare pe frunte, caută în „Notes" răspunsurile pe care trebue să le cîntăm, dar se încurcă și nemerește anapoda. Unii vrem să-l ajutăm, dar mai rău îl zăpăcim. Cîntăm „Doamne miluește", cînd trebue „Dă Doamne", și: „Prea Sfîntă născătoare" în loc de „Ție Doamne". Am început „Christos a înviat" cu un sfert de ceas mai nainte; bucuroși că putem, în sfîrșit, să dăm drumul glasurilor, cîntăm din băerile inimii, fără să băgăm de seamă că, în ușa altarului, preotul ne face semne disperate ca să 'ncetăm și că poporenii, turburați de ceiace vedeau și-și închipuiau, își răsuceau gîturile, cînd spre popă, cînd spre noi.

Dar cînd a fost să cetească Evanghelia? De emoție, noi am sărit o ectenie și, pierzînd corespondența răspunsurilor, am început heruvicul. Timp de cîteva minute preotul cetea: „La început era cuvîntul și cuvîntul era dela Dumnezeu și Dumnezeu era cuvîntul"... Iar noi cîntam, în același timp: „Cari pre heruvimi, cu taină închipuim...", până cînd, văzînd că noi îl răzbim cu puterea numărului, preotul, mai înțelept, și-a închis cartea și a așteptat să sfîrșim noi, ca să 'nceapă el.

Călcînd din butie în butie, am ajuns că la un moment dat, n'am știut ce trebue să mai cîntăm. Zăpăciți, am început s'o tulim pe scara clopotniței, dezertînd dela datorie. Gata, gata, să se întîmple o mare rușine, de nu sărea în ajutor domnul Silivestru. Era marele nostru dușman, domnul Silivestru, ajutor de arhivar la Primărie în timpul săptămînii și cîntăreț în strana din dreapta, Duminеca. Hrănea pentru noi aversiunea chirigiului pentru drumul de fier, care-l făcea nefolositor și-i amenința pînea. Domnul Silivestru, încîntat de prilejul ce-i venea pe neașteptate, de a-și dovedi impor-

tanţa, ne-a aruncat o privire plină de dispreţ spre podul bisericii, unde rămăsesem o mînă de băeţi, strînşi umiliţi in jurul dirijorului, şi-a netezit cu satisfacţie favoritele, a ieşit din strană, făcînd doi paşi inainte, şi dînd în mînile celor doi copii isonişti psaltichia, cea cu scoarţele mucegăite şi file îngălbenite, a început de unde ne poticnisem noi, pe glasul al şaptelea, cu întortocheturi ale vocii nasale şi cu cadenţe tărăgănate, spre mai marea laudă a Domnului.

Ne-am furişat privirea spre nenea Iancu Dărăscu. Nemişcat în strana ctitoricească din absida naosului, cu faţa severă, privind drept înainte (pe cît ochelarii negri îngăduiau să judecăm), fără să întoarcă capul nici la dreapta, nici la stînga, doar cu fruntea puţin încreţită, aşa a stat până la sfîrşit.

O săptămînă întreagă ne-am simţit ruşinaţi, de nu cutezam să ridicăm ochii să privim în faţă pe domnul director, care era foarte rece cu noi. Ne-am dat toate silinţele, iar dom' Tache şi-a refăcut notesul, însemnînd lămurit sfîrşitul fiecărei ziceri a preotului şi începutul fiecărui răspuns al corului. In Duminica următoare am eşit mai binişor, spre bucuria nemărturisită a lui nenea Iancu şi spre necazul greu de tăinuit al domnului Silivestru, care ne pîndea cu necaz, ca să se vîre iar, nepoftit, în treabă.

Încetul cu încetul, ne-am obişnuit cu slujba asta şi am început să aşteptăm cu nerăbdare Duminecile. Biserica şi corul ne schimbase firea. N'aş putea spune că mai 'nainte fusesem necredincioşi. Mai de grabă indiferenţi faţă de religie. Acum însă ne convertisem. Devenisem cu adevărat buni creştini.

In cîntările liturgice noi am găsit prilej de înălţare a sufletului şi am simţit apropierea de Dumnezeu. Cînd glasurile noastre argintii ridicau cîntări de slavă către cel nevăzut, dar a toate văzător, puneam în ele nu numai strădania de a „zice" frumos, dar şi ceva din evlavia neofitului, care se iniţiază în tainele până atunci nepătrunse. Şi cîte nuanţări ale acestui simţămînt se perindau în desfăşurarea ritualului liturgic!

Nu-mi plăcea începutul slujbei, cu lungile şi monotonele ectenii, cu „Doamne milueşte", răstit pe nesfîrşite variante, cu recitativele obositoare. Ardeam de nerăbdare să intrăm în miezul serviciului liturgic.

Mistic şi etereic îşi desfăşura „heruvicul" timpii largi şi modulaţiile-i minore. Glasuri de heruvimi îndemnau norodul la lepădarea de sine şi de toată grija cea lumească. Din extazul în care ne transportau seraficele accente ale heruvicului, ne trezeam noi înşi-ne, atacînd cu bărbăţie vijeliosul „Ca pre împăratul", ce răsuna ca o chemare la luptă în jurul celui „nevăzut, înconjurat de cetele îngereşti".

O ectenie lungă, ca un antract, şi apoi glasurile noastre invocau duios „mila păcii, jertfa laudei". Ritmul se precipita din nou, tonul se înălţa şi se întărea, spre a slăvi pe Sfînt, Domnul Sabaot. Din toată puterea plămînilor clamam imnul de glorie: „Hosana întru cei de sus!" Era trîmbiţa triumfului în care suflam voioşi, vestind isbînda fiului Domnului, apoteoza credinţei creştine biruitoare.

Pe urmă pacea cobora în suflete. Discret, ne dregeam glasurile, tuşind încetişor. Se apropia ceasul cel mare. In faţa porţilor împărăteşti ale altarului, preotul rostea cuvintele de jertfă de sine ale Mîntuitorului: „Luaţi mîncaţi, acesta este trupul meu..." Şi lin, aproape şoptit, ca un susur venit de pe altă lume, noi începeam dumnezeescul "Pre tine te lăudăm..." După întâia frază, glasurile copiilor amuţeau. Singure rămase, vocile bărbăteşti murmurau ca un acord de orgă: „ţie-ţi mulţumim, Doamne..."

Ca actorii care, înainte de a intra în scenă, spionează sala prin găurile decorului, aruncam şi noi o privire temătoare în jos, în biserică. Atmosfera era plină de cucernicie. Conversaţiile încetaseră. Credincioşii se închinau adînc. O bătrînă, îngenunchiată dinaintea unei străni, făcea mătănii, suspina şi ofta. In altar, peste perdeaua catapitesmei, vedeam pe preot, cu coatele sprijinite de sfînta masă, cu tîmplele prinse în palme. Chiar paracliserul încetase să mai dibuiască feştilele fumegătoare ale luminărilor policandrului cu mucările cele lungi.

Un semn din ochi al dirijorului mă vestea că sosise rîndul meu. Era punctul culminant al programului. Trebuia să cînt un *solo*. Cinci măsuri, lungi ca o veşnicie...

Şi glasul meu de sopran rostea, vibrînd de emoţie şi de extaz: „şi ne rugăm (bis), Ţie, Dumnezeului nostru". Ultimele note erau acoperite de reprisa corului, pe cînd eu, copleşit de greutatea sforţării făcute, mă lăsam să cad pe bancă, ştergîndu-mi fruntea de sudoare...

După ce trecuse acest moment de supremă încordare, restul leturghiei nu mai avea importanţă. Axionul şi concertul se pierdeau în mişcarea şi sgomotul norodului care trecea pe dinaintea sfîntului mir. Zornăit de gologani ce cad pe tava de tinichea, guri care morfolesc anafora, uşa care scîrţie mereu după lumea care pleacă, mai înainte ca noi să fi atacat vigurosul final, în ritm de galop: „Fie numele Domnului bine-cuvîntat, de acum şi până 'n veac!

Farmecul era rupt. Banalul se pogora, risipind evlavia. Credincioşii se împrăştiau, înodind în conversaţii preocupările vieţii de toate zilele. In uşa bisericii, aşteptînd pe domnul director, prindeam crîmpee din caleidoscopul vieţii.

Intre două menajere groase:

— Da' ce, nu mai ai pe Mariţa ?

— De dragă, n'am avut ce face. Sluga care se 'nvecheşte e ca sita care se găureşte. Trebue schimbată.

— Nici eu nu'ş ce să mă fac cu tînta asta a mea. Tocmai cînd să pui şi tu o varză, o murătură, cînd să faci şi tu un bulion, n'are cin' să te-ajute. Tot tu trebue să pui mîna pe coada lingurii.

Intre doi proprietari, alegători în colegiul întâiu :

— Mergi după prînz la Orfeu ?

— Ba mai bine stau acasă. Ce să cat la Orfeu ?

— Vorbește Fleva...

— Lasă-l să vorbească. Ce-mi trebue mie politică ?

— Parcă erai de-ai noștri, neică Ghiță ! Ori ți-ai schimbat cojocul ? De cînd te-ai dat cu hoții ăștia ?

— Ba să-ți spun drept. Uite, azi dimineață, îmi aruncă o vorbă așa, peste sprînceană, Țiroiu, știi, comisaru ăl nou...

Intre două elegante :

— *Bonjour, ma chère,* să fie adevărat ce se-aude ?

— *A propos* de Morăreaschina ? Ai auzit și dumneata ceva ?

— Să-ți spun *franș,* eu una nu cred. Ar fi, *ma parole d'honneur, trop de saleté...*

— Nici eu n'o cred în stare. Tocmai ea, care făcea pe *Sainte Nitouche...*

— *Il ne faut jurer de rien...*

In sfîrșit se ivea și nenea Iancu Dărăscu, care, ca ctitor, părăsea biserica cel din urmă. Iși lua ziua bună dela preoți, se înclina cu fața spre altar, apoi venea între noi, în tinda bisericii și ne făcea părintește, critica cîntării. Fiecare își avea partea : tenorul care dăduse chix la „Cît de mărit", altiștii care strigă prea tare, acoperind pe soprani, iar aceștia, la rîndul lor, în legitimă apărare, țipă și ei ca să iasă de-asupra, bașii cari... (ba nu, am constatat de pe atunci că bașii ies totdeauna bine), dirijorul care a avut trei intrări greșite și n'a fost în ton cu popa...

Domnu Tache se apără :

— Ce să-i fac eu, dom'le director, el e de vină. Eu îi dau mereu tonul, și cu muzicuța, și cu *camertonul,* și cu vocea. Dar pesemne că e cam fudul de urechi, de o ia tot pe-alături...

Nene Iancu sfîrșește binevoitor :

— In total, băeți, a fost bine. Vedeți, Duminica viitoare să fie și mai bine. O să vie musafiri, granguri de-ăi mari, să ne-asculte. E cinstea lui Mihnea Vodă 'n joc !

— Cine vine ?—întrebăm noi curioși...

Nenea Iancu se codește, apoi ne răspunde misterios :

— Poate ministrul, ori secretarul general...

Noi stăm pe gînduri, neștiind dacă să ne bucurăm, sau să ne temem de vizita unor fețe atît de simandicoase, de a căror importanță nu prea ne dăm samă, dar o bănuim după îngrijorarea lui nenea Iancu. Un bas-curajos ca toți bașii-răspunde :

— Apoi o să le tragem un : „Mergi la cer și te așează, lingă Tatăl...".

Toți pufnim de rîs, nenea Iancu începe să rîză cu noi, apoi se oprește brusc ; ochelarii i se întunecă mai tare și privind în jur cu teamă :

— Nu admit necuviințe la adresa autorităților superioare școlare...

Musafirii n'au venit nici Duminica viitoare, nici în cele ce i-au urmat, oridecîteori îi anunța nenea Iancu, până ce-am băgat de seamă că era șiretlicul lui, ca să ne zădărască ambiția.

* * *

— Băeți, de Moș-ajun, mergem la Palat să cîntăm „Bună dimineața" Majestăților Lor !

De astădată nu mai era păcăleală. Judecînd după repetițiile ce se îndesesc, lucrul e serios. Așteptăm ziua cea mare cu emoție, dar și cu bucurie. Sîntem siguri de noi. Corul merge strună. Toate imnurile sînt scoase dela uitare, repetate, încercate, puse la probă. Nenea Iancu și domnul Tache își freca mînile de bucurie. O să fie bine.

In noaptea de Moș-Ajun am stat acasă. Nenea Iancu ne-a poruncit să nu mergem cu colinda. A doua zi de dimineață sîntem așteptați la Palat și trebue să fim odihniți și cu vocile proaspete.

Cine a pătruns întâia oară curtea Palatului regal pe poarta cea mare păzită de două sentinele, în mare ținută, cu săbiile scoase și spune că n'a fost mișcat, e sigur că minte. Și dacă aceasta e adevărat pentru „domni", ce trebue să fi fost pentru micuții școlari ai corului liceului Mihnea Vodă, care, golăneți și rebegiți de frig, înșirați doi cîte doi în coloană, avînd în cap pe domnul director și pe domnul profesor de muzică, au intrat la Palat, ca invitați ai Majestăților Lor, să le ureze în cîntec „Bună dimineața la Moș-ajun."

Un ofițer chipeș ne-a luat în primire la ușa de intrare, ne-a purtat prin niște coridoare întunecoase și sucite, până ne-a scos într'o încăpere mare și foarte luminoasă. O scară lată începea din mijlocul camerei și ducea la etajul de sus. Ofițerul ne-a spus să ne așezăm pe două rînduri și a plecat. Domnu Tache a trecut prin fața noastră și ne-a șoptit de cîteva ori :

— Băeți, nu uitați cum v'am învățat : binișor, încetișor. Nu trebue să sbierați. Cine cîntă, nu sbiară ; cine sbiară, nu cîntă.

Era formula lui favorită. O rostea totdeauna, înainte de a începe cîntarea, după care ne privea zîmbind șiret, ca să vadă efectul.

In urmă, liniștit, că potrivise bine lucrurile, domnul Tache trecu la dreapta și se așeză lîngă nenea Iancu.

Căutăm din ochi tronul regal. Nici nu ne puteam închipui un rege înfățișîndu-se norodului altfel de cît pe tron, cu coroana pe frunte, cu hlamida de purpură cu marginea de hermelină albă aruncată pe umeri, ținînd într'o mînă sceptrul și în cealaltă globul cruciger. Decepție ! Nici urmă de tron. Un coleg mai îndrăsneț întrebă pe un valet în fireturi, care se tot învîrtea pe lîngă noi. Sîntem lămuriți : nu ne aflăm în sala tronului, ci în vestibulul palatului. Frumos—zic în gîndul meu—și în vestibulul ăsta, dar parcă ne-ar fi stat mai bine chiar în sala tronului.

In sfîrşit, în capătul de sus al scării se iveşte un ofiţer în mare ţinută, cu pieptul plin de decoraţii, şi anunţă:

— Majestăţile Lor!

Ne facem mititei. Simţim că ni se taie picioarele de la genunchi şi ni se urcă noduri în gît. Tocmai acum, domnul Tache s'a repezit în faţa noastră, foarte roşu, a strîns diapazonul între dinţi, şi ne-a dat tonul:

— La-sol-fa, la-do-la fa, laaa... „Bună dimineaţa". *Allegro vivace.* Toţi!

Şi dă semnalul de începere.

In urma ofiţerului, care s'a dat la o parte, se ivesc Regele şi Regina. Ochii noştri se ţintuesc cu lăcomie pe aceste vedenii, pe care nu le cunoşteam până acum de cît din poveşti şi din cărţi, şi pierd din vedere braţele dirijorului, care fac gesturi mari, ca aripile unei mori de vînt. Vocile noastre şi-au dat drumul, dar sunetele ies gîtuite, şuierate; cîţiva au luat tonul fals şi nu merg în măsură. Domnu Tache face semne disperate, ca să ne îndrepteze atenţia spre el, bate măsura agitat, o însoţeşte şi cu mişcarea piciorului şi cîntă el însuşi cu glas tare, ca să ne luăm după el.

In zadar. Ochii noştri se opresc doar o clipă asupra lui, apoi se întorc din nou în spre scară, furaţi de priveliştea de aici. Majestăţile lor scoboară rar şi falnic treptele. In spatele lor urmează un alaiu de ofiţeri, cu hainele greu împodobite de galoane, de fireturi şi de decoraţii, doamne de onoare şi o droae de lachei, bogat înveşmîntaţi, care ţin în mîni tăvi mari, pline ochiu cu tot felul de bunătăţi, pregătite, cum nu e greu să ghicim, pentru noi.

Poftim de-l mai priveşte şi ascultă pe domnul Tache!

Alaiul regal s'a oprit în faţa noastră şi s'a aşezat pe trei rînduri: pe rîndul întâiu Regele şi Regina; la spatele lor aghiotanţii şi doamnele de onoare; în fund, pe treptele cele mai de jos ale scării, lacheii cu tăvile. Ochii noştri se plimbă de la suverani la tăvi şi de la tăvi iar la suverani. In cele din urmă se opresc definitiv asupra tăvilor, pe cînd, subt îndemnul stăruitor al baghetei lui domnu Tache, gurile noastre strigă cu energie refrenul:

— Ne daţi, ne daţi, ori nu ne daţi!

La aripa dreaptă, nenea Iancu a făcut doi paşi înainte şi a rămas ţapăn, ca o stană de piatră, cu umerii aduşi înainte şi cu capul în jos, într'o atitudine de respect şi de aşteptare.

După ce am cîntat de două ori „Bună dimineaţa la Moş-Ajun", pe care am sfîrşit-o foarte sgomotos, ca o lălăială de cîni, care latră spre strachina cu mîncare, Suveranii au dat să se apropie de noi. Dar domnul Tache a fost mai iute. Şi-a ţăcănit din nou diapazonul între dinţi şi ne-a aruncat comanda:

— La-do-mi-do-la, do-mii... „Azi e ziua" *Andante con motto.* Toţi!

Mai siguri de noi, de astă-dată, după ce trecusem prin primul foc, începem imnul: „Azi e ziua de serbare, pentru al şcoalei protector"...

Toţi ascultă cu atenţie. Suveranul e serios, solemn; se ţine drept, cu degetul cel mare al mînii drepte în închietura tunicii. Regina e foarte veselă, zîmbindu-ne cu dragoste. Aghiotanţii indiferenţi. Doamnele, ironice şi dispreţuitoare, ne examinează cu *face-à main*-ul, luîndu-ne la rînd, de la stînga grupului la dreapta şi pe fie care, de la cap până la picioarele rău încălţate. Lacheii nemişcaţi, ca nişte figuri de ceară de la un Panopticum, cu mînile în toartele tăvilor de argint, încărcate cu dulciuri.

Ultimele note sboară spre tăriile plafonului înstucat: „Cînt'a ţării neatîrnare, cu glas falnic şi sonor!".

Suveranii fac din nou încercarea de apropiere. Dar iarăşi, au făcut socoteală fără domnul Tache. Furca diapazonului, muşcată de dinţii solizi ai dirijorului, vibrează prelung, ca un vaet, braţul şi comanda porneşte din nou:

— Sol-si-re-si-sol, re-soool! „Saltă junime". *Allegreto.* Toţi!

Şi de astă dată, curagioşi, voioşi şi plini de foc, cîntăm:

Saltă junime, din Romînie,
Căci bunul nostru, Rege şi Domn,
Are cu sine, sacră soţie,
Inger de-amoare pentru popor.
Ţara de-acuma nu va mai duce
Grijă de viscol şi de nevoi...

Aruncăm Reginii priviri pline de înţeles. Ştim că ea e „îngerul de-amoare" către care se îndreptează prinosul cîntăreţilor.

Alesul auditor şi-a reluat atitudinea de mai înainte. Regele e mai serios; o cută adîncă îi brăzdează fruntea, între sprîncene. Regina, mai veselă, rîde cu zgomot şi ne trimite bezele cu vîrful degetelor. Aghiotanţii mai indiferenţi. Doamnele mai ironice.

In sfîrşit...

Dar de unde? Domnul Tache e neînduplecat. E în apogeul carierii lui. N'a avut nici-o-dată asemenea public. A prins un rege şi o regină. Ar fi un nătîng să-i lase din mînă aşa, cu una, cu două. Nici n'au vreme să facă un gest, sau un pas, după cea din urmă notă a cîntecului care s'a sfîrşit şi, într'o clipită, diapazonul domnului Tache vibrează, tonul răsună, comanda porneşte şi noi începem. Şi astfel, Maiestatea Sa Regele, Maiestatea Sa Regina curtenii şi lacheii ascultă încă, de voe, de nevoe: „Azi Romînia cu arma'n mînă" şi „Trompetele răsună".

Răbdarea are şi ea un capăt. Se simte că în mult încercatul auditor se urzeşte o răzvrătire împotriva tiraniei domnului Tache. Cînd cea de-a cincea bucată s'a sfîrşit, toţi îşi părăsesc locurile în care se ţinuseră ţintuiţi...

Dar tot domnul Tache e mai şiret decît toţi. Iute ca fulgerul porneşte comanda:

— Do-mi-do-sol, dooo! „Trăiască Regele". *Maestoso.* Toţi!

Inceputul de fierbere, s'a potolit ca prin farmec. Toţi au în-

lemnit. Solemnitatea și rigiditatea Regelui au cucerit toată lumea. Sînt numai stane de piatră. Domnul Tache s'a sucit cu jumătate de corp spre Rege și, ținînd privirea în ochii Lui, dirijază cu mîna întinsă spre noi, fără să ne privească, aproape mecanic.

Și, fiindcă imnul regal nu durează o veșnicie, s'a sfîrșit și el. Domnul Tache face o reverență adîncă, apoi ia poziția de respect față de Maiestățile Lor.

Nimeni însă nu se mișcă. Nici Regele, nici Regina, nici aghiotanții, nici doamnele de onoare, nici lacheii. Toți așteaptă resemnați. Nimănui nu-i mai vine să crează că de astă-dată s'ar fi sfîrșit cu tot dinadinsul. Doar vor mai fi existînd note în portativ și imnuri în repertoriul domnului Tache. Acesta a băgat de samă și a început să zîmbească cu gura largă. Spre mai lămurită explicație a vîrît diapazonul în buzunarul din căptușala redingotei și a făcut gestul, care însemnează: „Gata!"

Nenea Iancu Dărăscu, care stătuse tot timpul nemișcat la flancul drept, înaintează și el doi pași spre Rege, ridică capul și apoi, se închină din nou, adînc.

Acum, s'a înțeles. Toată lumea respiră ușurată. Regele scutură voinicește, de trei ori, mîna directorului:

Foarte frumos, domnu'director, foarte frumos.

Apoi se întoarse înspre domnul Tache, care se grăbește să-i întindă mîna. Regele îi dă numai două degete, după cuviința rangului:

— Foarte frumos, domnu' profesor, foarte bogat repertoriu.

Măgulit, domnu Tache, răspunde iute:

— Asta nu-i nimic, ce-au cîntat azi, Majestate, e nimica toată. Mai știu multe, copiii.

— A, da, cred, mai lăsați și pentru alte ocazii — replică Regele, speriat că începe iar...

In acest timp, Regina venise în mijlocul nostru. Blîndă, duioasă, zîmbindu-ne cu dragoste de mamă, mîngîia pe obraji pe cei mai micuți și mai sărăcuți îmbrăcați:

— Asta, săracul, uite ce frig îi este!

Și-l înfășura în glumă cu gluga de jurîmprejurul gîtului, ori îi îndesa mînile în buzunarul hainei.

La semnul făcut de ea, lacheii se apropiară cu tăvile și ne înconjurară. Ce mai de bunătăți aveau pe tăvi: turtă dulce de Nürnberg, cozonaci cu miere și cu mac, torte cu ciocolată, portocale, banane, pahare cu vin roșu fiert cu zahăr și cu scorțișoară. Mirosul ne gîdila nările și făcea să ne lase gura apă. Cu toate îndemnurile politicoase ale lacheilor, abia îndrăzneam s'atingem dulciurile. Regina pricepu jena și stîngăcia noastră. Ca să ne dea curaj, începu să ne împartă ea cu amîndouă mînile:

— Asta, săracul, are și alți frățiori și surioare mititele acasă. Trebue să le ducă și lor.

Și ne îndesa și prin buzunare.

Unul avea buzunare mici, de nu încăpea'n ele mai nimica. Regina stătu puțin gînditoare și apoi izbucni deodată.

— Asta, șiretul, a adus un buzunar mai mare ca toți...

Și rizînd zgomotos, îi umplu cu portocale gluga pe care o avea prinsă cu baere de gît.

Acum ghiața se rupsese. Dacă-i vorba pe luate, lasă pe băeții noștri. Tot dichisul tăvilor se deșertă cu repeziciune, care prin stomacuri, care prin buzunare, de se umflaseră ca niște cimpoaie. Cîțiva băeți, mai practici, își tăiară fundul buzunarelor cu bricegele, ca să dea drumul la portocale în căptușala paltonului, a cărui margine de jos se făcuse numai gîlci. Vinul cald ne încălzise și ne înveselise.

Dar, mai vesel ca toți era nenea Iancu. Vorbea cu multă însuflețire Regelui și mereu arăta spre noi. Cum ne-am dat noi cu părerea, spunea că, adică, nu dumnealui ar fi avînd meritul, ci noi, copiii. Din pricina asta, ne-a intrat și mai la suflet nenea Iancu, și i-am ertat pe jumătate cestorii și aresturile.

* * *

Multă trudă ne-a dat pregătirea pentru defilarea de Zece Maiu. O lună întreagă ne-am tot rupt pingelile ghetelor bătătorind curtea școalei și am tot făcut ocolul străzilor din jurul gimnaziului. Dar în ajunul zilei, domnul sergent-aghiotant Tumbulică, maistrul de „Arme" a declarat rițos lui nenea Iancu, în fața frontului nostru școlăresc:

— Pe onoarea mea, Domn' Director, astăzi pot pentru ca să zic, băeții merg strașnic. Dă n'om face noi marț și pe activii din *pifă*, să-mi radeți mie o mustață!

Cu sentimentul biruinții sigure ce ne-așteaptă, gimnaziul Mihnea-Vodă s'a prezentat la Zece Mai 188... ca întâia școală secundară, care lua parte la defilarea, până atunci rezervată numai armatei.

Ne-a așezat în formație militărească în curtea gimnaziului și am eșit în stradă ploton cu ploton, pornind în coloană spre Bulevard. Greu de tot să răzbatem prin mulțimea ce se îmbulzea de-alungul Bulevardului. Toată lumea se împedeca de noi. Ofițeri, comisari, domni în fracuri și jobene, cu piepturile acoperite cu decorații, se uitau urît la noi, ridicau mînile în aer și parlamentau cu nenea Iancu și cu Tumbulică. De bună seamă, căzusem în mijlocul serbării, curat ca musca'n cratița cu lapte.

Toți se răsteau:

— Dar cine sînteți dumneavoastră?

— Numai dumneavoastră mai lipseați!

— Poftim, de copii de școală ne arde acum?

— Unde să vă mai pui neiculiță, și pe dumneavoastră?

— Nu puteați să rămîneți mai bine la țurcă, măi băeți?

Abia apucăm să ne oprim într'un loc și se ivește un domn care poruncește să plecăm de-acolo. Sîntem mereu trimeși de pe un trotuar pe celalt și dela un capăt al străzii, la capătul opus. Poporul, înșirat pe trotuare, în spatele frînghiei ținută de gardiști, ace haz și ne strigă:

— Hei, armata lui Papuc, unde-ați pornit-o, vitejilor?

Nenea Iancu era foarte supărat. Tumbulică făcea pe filosoful de nevoe, înghițind în sec și salutînd cu mîna la căciula lui de dorobanț toate mărimile ce treceau pe lîngă el, aruncîndu-i căutături urîte. In cele din urmă ne-am făcut loc în susul Bulevardului, în fața unui batalion de vînători, cari ne-au înjurat tot timpul printre dinți.

Am așteptat, preț de-un ceas, în care timp nenea Iancu Dărascu și-a pus și și-a scos de mai multe ori, mănușile albe, și-a netezit mereu jobenul cu mîneca redingotei, a pus de i-a șters ghetele de lac, și-a potrivit cravata și s'a plimbat nervos pe dinaintea „frontului" nostru, conversînd cu maiorul batalionului, cu care se găsise cunoștință.

Iar Tumbulică ne făcea îngrijorat recomandațiile:

— Băeți, două lucruri: alinierea și pasul. Toată lumea pornește d'o dată, cu stîngul. Să nu se auză de cît: rrap, rrap, rrap! Și cînd'om trece prin fața Majestăților lor, capetele la dreapta și ochii țintă la Majestățile lor!

Din timp în timp, fluerături de țignale se aud dinspre Mitropolie și se transmit din post în post. Atunci, ofițerii dau comenzi, toți forfotesc, soldații iau poziție, apoi se dovedește că a fost alarmă înșelătoare. In cele din urmă fluerăturile se îndesesc. De astădată e alaiul regal, care a ocolit pe după colțul căei Victoriei cu Bulevardul. Ne-am întins gîturile, am stricat alinierea, ne-am ales cu ghionturi și cu paturi de pușcă—pe'nghesuite—dela soldații din spatele nostru, dar n'am văzut nimic.

Un ofițer gras, pîntecos și roșu ca un rac fiert, cu chipiul pe ceafa în trei cute, aleargă și răcnește ordine. Soldații trebue să se formeze în coloană de defilare. Cu greutate, cu strigăte, ne încolonăm și noi și pornim printre cei dintăi. Tumbulică și-a scos sabia, s'a așezat în fruntea coloanei; nenea Iancu este la flancul drept al companiei drapelului, înaintea plutonului meu. Inaintăm, trecînd peste calea Victoriei și ne apropiem de statuia lui Mihai-Viteazul. Merg înghesuit între camarazii din dreapta și din stînga, care mă împiedecă la mers; cel din spate mă lovește mereu cu vîrful ghetei în călcăiu. Nu-mi iese din minte recomandația lui Tumbulică și bat talpa cu nădejde de pietrele caldarîmului, ca să iasă pocnitul:

„Rrap, rrap, rrap!

Trag cu urechea la răsunetul marșului nostru, dar în loc de cadența scurtă și energică pe care o așteptam, se desprinde un lipăit lăbărțat

„Tica-lipa, tica-lipa... tica-lipa...

Un ofițer se alătură de noi, însoțindu-ne cîțiva pași, și ne sbiară în urechi răspicat comanda:

— Stîng, drept, stîng drept, stînguu! Un, doi, un doi, un doi! Alinierea! Atențiune!

Și iată-ne ajunși în fața lui Vodă.

La flancul drept al companiei drapelului, văz deodată pe nenea Iancu, care mersese până acum ca toți oamenii, că-și înțepenește trupul mititel, începe să bată talpa ca cel mai straşnic pedestraș, se descoperă și înaintează cu capul întors spre Măria Sa, ținînd jobenul în mîna dreaptă, întinsă înainte. Bravo, Nene Iancule!—ne zicem toți în gînd, stăpîniți de admirație față de atitudinea marțială a directorului și defilăm și noi, cum putem, făcînd să răsune paveaua străzii de cadența noastră de agiamii în ale marșului:

— Tica-lipa, tica-lipa, tica-lipa...

Ni-a rămas o vedenie de-o clipă. Regele călare, aplecîndu-se spre un ofițer de-alături, de sigur ca să ceară o explicație în privința noastră; Regina în pavilionul regal, roșie la față, zîmbind cu dinții albi și fluturînd o batistă. Cîteva aplauze răzlețe. Cineva din public a strigat:

„Bravo! Mihnea-Vodă!

Binecuvîntat glasul bunului cetățean! Ce balsam înviorător ne-a turnat în suflete!

Și abia trecuți de grupul regal, am fost luați în primire de alți ofițeri, de alți comisari, de alți domni înjobenați, cu strigătele:

— Pe-aici, pe-aici, nu înmuiați pasul! Grăbiți mișcarea. Incepu să defileze armata!

De unde crezusem să ne putem înșira pe marginea trotuarului, ca, din actori, să ne prefacem în privitori, ne simțim trași, împinși, goniți, până sîntem băgați într'o uliță dosnică. Nu ne-a rămas altceva de făcut decît să ne urmăm drumul, în pas de voe, spre școală. Pe trotuar, nenea Iancu și cu Tumbulică, obosiți, după sforțarea făcută, unul cu jobenul, celalt cu chipiul în mîni, se șterg de nădușală și-și împărtășesc impresiile.

Tumbulică e radios!

— Am ieșit straşnic, dom'director, pe onoarea mea!

Nenea Iancu era mai sceptic:

— Nu era pasu tocmai la unison...

— Par'rdon, dom'director. Eu auzeam bine din capul coloanei: rrap, rrap, rrap! Pe onoarea mea. dom'director, nu s'auzea decît un rrap, rrap, rrap!

Ca un ecou de protestare împotriva acestui optimism din cale afară de exagerat, în urechea noastră răsuna mereu tîrșiala pașilor coloanei: tica-lipa, tica-lipa, tica-lipa...

Peste cîteva zile se citea în gazetă: „M. S. Regele a decorat *proprio-motu* pe d. Ioan Dărascu, directorul gimnaziului de

băeţi Mihnea Vodă, cu ordinul *Steaua Rominiei*, în gradul de cavaler, pentru merite didactice".

N'a fost şcolar căruia să nu-i pară bine şi să se socotească îndreptăţit şi el la puţintel din mîndria directorului. Nenea Iancu merită, cu adevărat, săracul, o astfel de distincţie şi cinstea se resfrîngea şi asupra lui Mihnea-Vodă, adică asupra noastră, a trupei, cu care generalul culesese laurii. S'a fotografiat cu decoraţia pe piept şi reproducerea mărită a dăruit-o şcoalei, ca să se păstreze în cancelarie. La toate serbările şi solemnităţile, apărea cu decoraţia şi o arăta la toţi:

— Am cîştigat-o pe cîmpul de luptă...

Apoi, arătînd spre noi:

— Cu voinicii ăştia!

Cum să nu-l iubim?

* * *

Nenea Iancu Dărăscu n'a avut parte de un directorat lung. Abia doi-trei ani. Inovaţiile lui îl aduceau în conflict cu colegii de profesorat, care îl cîrteau. Imputarea cea mai de căpetenie pe care i-o aduceau, era că pierde timpul şcolarilor şi le turbură mintea cu muzica, cu corurile, cu biserica, cu instrucţia militară, cu parăzile, cu jocurile, cu excursiile. Intr'o conferinţă, profesorul de limba latină şi greacă, domnul Semproniu Sever Trăşcăuoanul, i-a declarat ritos:

— Elevii noştri nu-şi mai văd de carte, reşpectabile domnule director dragă. Invaţă doară să maimuţărească pe oamenii maturi, să se joace de-a cătanele şi să facă pe cântorii la biserică. Uite numai, eu am purces să prelucru o statistică. In anul expirat, media greşalelor la limba latină, respectiv elină, era de patruzeci de proţente, din care, douăzeci de proţente la gramatică, zece proţente la sintaxă şi zece proţente la lexicon. Anul acesta, proţentul erorilor s'a urcat la patruzeci şi şapte, virgula, nula opt, urcarea cea mai însemnată fiind la sintaxă. Am observat—şi desfid să fiu contrazis—că ocupaţiile muzicale prosperă în detrimentul inteligherţei. Fie iertatul nostru unchiu şi magistru, Timotei Aron Chişcariul, grăia înţelepteşte, că nu trebue să periclităm viitorul copiilor cu experimente, născute din intelectul nostru prea încălzit. Diriguim pe copii la dezastru, domnilor colegi... *Quidquid delirant reges, plectuntur Achivi*...

Sîcîit de colegii săi de la gimnaziu, nenea Iancu nu era înţeles şi susţinut nici la Minister. O dată l-a chemat Mîrzea, care era ministru la Culte, şi i-a făcut imputări. Nenea Iancu i-a răspuns dîrz că aşa înţelege să fie el director la şcoală şi că: „cui nu-i place, să-şi caute alt director".

La necazurile de la şcoală, se adăogă traiul rău de-acasă. Avea bietul om o casă de copii. Ii botezase pe toţi cu nume istorice: Coriolan, Anibal, Napoleon, Cornelia, Laetiţia. Nu era însă un tată fericit. Copiii îi aduceau numai amărăciuni şi bucluсuri. De pe urma directoratului nu trăgea nici o folosinţă materială. Şedea în casa lui bătrînească din strada Roşiorilor, căci gimnaziul n'avea locuinţă pentru director. A încercat să-şi clădească, cu bani de împrumut, o casă mai mare, ca să aibă ce lăsa copiilor, dar s'a încurcat în datorii şi şi-a pierdut şi pe cea pe care o avea. Copiii l-au învinuit de chiverniseală proastă, şi l-au tîrît în judecăţi.

Scurt timp după ce a plecat dela direcţie, a eşit la pensie. Il întîlneam adesea, dînd tîrcoale şcoalei, de care fusese îndrăgostit şi de care nu se putea despărţi aşa, cu una, cu două. Atîta-i rămăsese drag, după catastrofa familială şi materială. O ducea greu de tot. Om cinstit, pensia toată mergea la plata cişturilor datoriilor şi a procesului cu copiii. Pe profesori, foştii lui colegi, îi ocolea; ne pîndea însă pe noi, foştii lui şcolari. Se făcea că dă peste noi aşa, la întîmplare şi cînd prindea pe cîte unul, se apuca să-l descoasă ce face, la ce liceu, la ce facultate urmează? Cînd auzea că unul a obţinut vre-un succes, vre-un premiu, vre-un examen trecut frumos—căuta să-l întîlnească negreşit; se bucura şi-l felicita cu emoţie sinceră.

Ajunsese o umbră de om: albit de tot, slab, sărăcăcios îmbrăcat. Capul îi rămăsese mititel, şi pe faţa lui slăbită şi descărnată, înconjurată de barba mare şi netunsă, ochelarii făceau două pete negre enorme, ca la o tidvă de mort. Işi păstra însă tot aerul lui de gravitate şi de demnitate. Nu se plîngea nimănui şi-şi ascundea necazurile. Nu vroia să fie compătimit.

Dela o vreme l'am pierdut din vedere şi am uitat de el.

Intr'o după amiază călduroasă de vară, îmi luam îngheţata pe terasa unei cofetării de peste drum de grădina Episcopiei. Vipia soarelui vîrîse toată lumea prin case. Strada era aproape pustie. Cîţiva birjari moţăiau pe caprele trăsurilor, înşirate în umbra firavă proectată de copacii de peste drum. Vînzători ambulanţi se odihneau prin colţuri umbrite.

Dinspre şosea, văd apropiindu-se un convoiu funebru. Un dric simplu, tras de doi cai, precedat de trăsura preotului şi urmat de doi oameni şi o trăsură goală. Recunosc pe unul: e Scoruş, un tînăr coleg de profesorat dela liceul Mihnea-Vodă. Celalt, un bătrîn modest îmbrăcat, păşeşte cu doi paşi mai în urmă. E o figură cunoscută, pe care nu ştiu de unde s'o iau: poate un servitor vechiu al liceului, poate vre-o rudă săracă a mortului. Scoruş nu e de loc protocolar: e în haine de dril alb, cu pantofi de tenis în picioare. Merge cu capul gol, de sigur şi din respect pentru mort, dar şi din nevoia de a-şi face vînt cu panamaua, ca să-şi usuce şiroaele de sudoare ce i se preling pe obraz.

In lumina orbitoare a acestei zile sachariene, sărăcăciosul convoiu făcea o impresie dureroasă. Avusei o strîngere de inimă. Scoruş m'a văzut şi m'a salutat cu o mutră de mucenic. Am plătit consumaţia şi m'am luat după el, împins de curiozitate.

— E Iancu Dărăscu, fostul director. Eu sînt director de vacanță al liceului,—țin locul lui Oprișan—așa că trebue să-l duc la groapă. N'am încotro. Uf, ce căldură și ce drum lung! Cinci chilometri, domnule, dela Filantropia la Belu, pe năduful ăsta. Abia aștept să trecem de calea Victoriei și mă urc în trăsură. N'am picioare de haràm...

— Dar familia? Știam c'avea copii...

— Nu vrea nimeni să mai știe de el. A murit la spital. Se stricase cu toți ai lui. De, e o chestie și asta, să știi să mori la timp. Il îngropăm noi, școala. Ce bătae de cap pân'am căpătat un ajutor de la Minister. Toată lumea la băi. Ministerul închis. E între două sărbători; au făcut punte. Bietul moș Dumitrache ăsta, îl cunoști, servitorul cel mai vechiu de la liceu, a fost om de treabă și m'a ajutat mult. Toată alergătura a făcut-o el. E singurul care a rămas la școală de pe vremea lui Dărăscu.

Scoruș vorbește a lene, în fraze scurte, cu pause dese. Iși trece mereu batista leorcăită peste obrajii uzi de sudoare, și continuă:

— Nițel noroc să mai fi avut, să mă fi găsit și pe mine plecat cu *plezirul* la Sinaia, cum aveam de gînd, în sărbătorile astea. Nimerea la morgă, săracu!

Mă alăturasem de-a binelea de Scoruș și „îngroșasem cortegiul". Eram acum trei după dric. Și am mers așa o bucată de vreme.

Privesc cosciugul cu inițialele I. D. Singura coroană, de flori naturale, specii plebeiene: ochiul boului, crăițe și nemțișori, ofilite de căldură, fără nici o panglică, spînzură în jos de pe capacul cosciugului. Un buchețel mic, s'a rostogolit de pe cosciug, pe scîndurile dricului Fără îndoială, sînt omagiul modest și discret al lui moș Dumitrache.

Mă năpădesc aducerile aminte: barul din maidanul Icoanei, corul de la biserică, bună dimineața la moș-ajun de la Palat, defilarea...

Sigur că în vremurile lui de mărire, nenea Iancu își închipuise altfel îmmormîntarea asta: dricul de clasa I-a cu caii înpodobiți ca pampoane, falaitarii cu lampadare, decorația lui, cîștigată pe „cîmpul de onoare", pe o perină de catifea roșie, purtată de doi vechi școlari, coloana elevilor mergînd îngîndurați, cu luminările spînzurînd de un nasture de la pieptul tunicei, steagul înfășurat în teaca lui de mușama și cu crepul de mare doliu, atîrnînd la picioarele aquilei, iar după dric, mulțimea profesorilor cu jobenele cernite în mîini și a generațiilor de foști școlari ce învățaseră să cunoască viața adevărată din tîlcurile și sfaturile lui. Mai ales însă, nu putea să lipsească corul lui drag, întovărășindu-l în călătoria de veci cu urarea: „Mergi la cer și te așează, lîngă dreptul ziditor,— Tu ce lași în urmă-ți jale, regretate director!"...

Pe cînd realitatea...

Incep să mă înduioșez. Duc, fără voe, batista spre ochi, unde simt umezeala unei lacrimi. Scoruș mi-a prins mișcarea, dar i-a înțeles greșit intenția:

— Du-te, mă, de-ți vezi de treabă, că nu ești dator să-mi ții tovărășie pe cuptorul ăsta... Cu mine e altă afacere. Eu sînt director de vacanță...

Și suspinînd, cu filosofie:

— *Noblesse oblige*...

Constantin Kirițescu

Judecători şi judecăţi de altădată

I. Necesităţile din ce în ce mai imperioase ale vieţii de astăzi, fac pe cei mai mulţi jurişti să se îndeletnicească cu dreptul aplicat, dreptul lucrativ, în dauna cercetărilor ştiinţifice ale dreptului pur. Astfel, pe cînd literatura juridică romînă, ca să nu vorbim decît de aceasta, dela războiu încoace s'a îmbogăţit prodigios atît în ceiace priveşte partea jurisprudenţială cît şi contribuţiile doctrinare ale dreptului aplicat, — filosofia, sau istoria dreptului, au rămas aproape în aceiaşi uitare ca şi mai înainte, cu excepţia ce o face distinsul academician şi înalt magistrat, d. Andrei Rădulescu, care prin cercetările sale a dat la iveală jurisconsulţi cu totul uitaţi, ca logofătul Nistor, sau pravilistul Flechtenmacher, şi a ridicat vălul necunoaşterii vieţii juridice din secolul trecut.

Nu vom face aici apologia Istoriei Dreptului! Totuşi, cunoaşterea acestei feţe subt care se poate examina această vastă ştiinţă, nu poate fi decît de un real folos.

Prin Istoria Dreptului se poate examina evoluţia istorică a vieţii noastre sociale, dar acea evoluţie sinceră, nediformată de interesele politice sau locale ale trecutului. În cercetarea Istoriei Dreptului vom găsi instituţii uitate, cum era în Moldova, la începutul secolului al XIX-lea, o «*Condică a şireţilor*» în care se înscriau toţi negustorii prinşi cu... ocaua mică, şi, cîte asemenea condici nu ar trebui să se înfiinţeze astăzi! Şi tot în Istoria Dreptului vom găsi origini uitate ale altor instituţii a fi existente, cum ar fi embaticul sau bezmenul, vom cunoaşte vechile aşezăminte şi norme care reglementau viaţa juridică de altădată, vom cunoaşte morala călăuzitoare în decursul vremurilor, în fine, tot prin Istoria Dreptului se complectează cultura generală a oricărui jurist, atît de necesară pentru înţelegerea timpurilor de mai tîrziu, care vor aduce noi construcţii juridice peste acelea deja existente.

În Istoria Dreptului vom căuta de data aceasta pe judecătorii noştri şi judecăţile de altădată.

2. *Justiţia romană.*—Ideia de Justiţie se pierde în negura trecutului îndepărtat, indiferent de fundamentul pe care regii, judecătorii sau moraliştii o puneau şi de aspectul subt care se prezinta, ea a existat odată cu primele conflicte, şi a reclamat instituirea unui arbitru, a judecătorului.

În Dacia cucerită, moment din care se pot considera începuturile embrionare ale unui nou popor, dreptatea s'a împărţit după normele Romei stăpînitoare care imprima noua organizaţie pe pămîntul nou cucerit şi dreptul roman s'a păstrat atîta timp cît legiunile împărăteşti şi-au purtat aquilele pe aceste meleaguri. De altfel, cele 25 de *tabulae ceratae* găsite în minele de la Roşia Abrudului[1], cuprinzătoare de contracte romane, monumentele şi urmele scrise despre atîţia magistraţi romani, instituirea chiar a unui prefect al mării Negre (*praeses laevi Fonti)*[2] cu atribuţiuni judecătoreşti şi administrative în această regiune, în fine, o anumită terminologie pur latină, care s'a păstrat chiar până astăzi cu toată vitregia timpurilor, precum: judecată, drept, arvună (*arhabo*) etc. — dovedesc cu prisosinţă existenţa unei vieţi juridice romane în ţările noastre.

Aceste timpuri, însă, care se confundă cu ultima epocă a dreptului roman, privind în special regimul provincial roman — Dacia Traiana — iar nu pe noul popor care abia se forma, cu obiceiuri, tradiţii şi instituţii noi, nu ne interesează mai mult.

3. *Moş. Judeţ. Cneaz. Voevod.*—Începuturile existenţei poporului romîn se socotesc a fi odată cu vremurile tulburi ale năvălirilor barbare, care s'au năpustit în Dacia trecînd prin foc şi sabie tot ce au întîlnit în cale. Cu toată retragerea dincolo de Dunăre a oficialităţii daco-romane, poporul rămase cu hotărîre pe pămîntul unde s'a pomenit — unde se forma, — păstrîndu-şi naţionalitatea şi obiceiurile în mici centre săteşti ferite, de unde adesea «năvala cutezătoare şi prada varvarilor» îl isgonia în munţi sau în locuri mai ascunse. Astfel, începuturile sociale şi organizaţia primitivă le găsim în viaţa sătească[3]. Satele erau locuite de către urmaşii unui aceluiaşi îndepărtat autor comun care devenea *moş*. (= bătrîn) după cum pămîntul se numia *moşie*. Sîntem dar în plin primitivism pe care l-a provocat tăerea oricărei legături cu civilizaţie romană şi retragerea în locuri izolate, în plin patriarhat cînd *tatăl* familiei, sau *moşul* familiilor, era autoritatea care se impunea tuturor descendenţilor, tuturor celor ce-i avea în jur. Prin ascendentul şi experienţa sa, se pare că moşul satului, ca şi tatăl familiei, era cel mai autorizat să supravegheze viaţa socială şi să îndeplinească sarcina de judecător.

Năvălirile barbare izgoniseră pe autohtonii acestor ţinuturi în locurile ferite din munţi. Comunicaţia deci, nu o puteau face decît pe singurele drumuri naturale, în lungul cursului apelor unde de

1 I. Peretz, Istoria Dreptului Romîn, I, p. 368.
2 V. Pîrvan, Începuturile vieţii romîneşti la gurile Dunării, p. 69.
3 Cf. A. Rădulescu, Viaţa juridică şi ad-tivă a satelor, p. 4 ş. u.

altfel, s'au făcut şi cele mai multe aşezări omeneşti şi care în decursul timpurilor au marcat mersul civilizaţiilor. Şi astfel, comunitatea de interese, de legături şi de vederi a satelor de pe aceiaşi vale, putea determina autoritatea unui singur aceluiaşi jude, iar gruparea lua numele de judeţ [1].

Organizarea şi viaţa socială din acele timpuri, este dintre cele mai obscure. Lipsa documentelor a făcut pe istorici să păşească pe terenul ipotezelor şi deducţiunilor, la fel de îndoelnice. Se pare, astfel, că neînţelegerile erau soluţionate de către *moşul*, devenit mai tîrziu *jude*, acel care se bucura de respectul unanim şi o autoritate crescîndă, chiar în documentele de mai tîrziu, prin sec. XVI şi XVII, această denumire poartă înţelesul de «stăpîn al rumînului», al celui *adscriptus glebae* [2], amintind astfel vechea accepţie de stăpîn asupra semenilor săi, spre deosebire de cuvîntul «judec», care rămase în accepţiunea înrudită de «om liber» [3].

Această nouă orînduire avu ca exemplu aşezămintele germane, coloniile săseşti din Transilvania, care se pare să fi fost mai vechi chiar decît aşa zisele descălecări ale ţărilor romîne [4]. Comuna era condusă de un cap ce se numia *şoltuz* în Moldova (după german medievalul scholteisse [5], iar în Muntenia de un *judeţ*, avînd un consiliu compus din 6 până la 12 *pîrgari* (din germanul *bürger*). Aceştia asumau puterile municipale, cumulînd însă atribuţiunile administrative cu cele judecătoreşti, pe care le păstrară multă vreme, astfel, într'un document din timpul lui Ştefan cel Mare, se arată că «oamenii acela ce ascultă de mitropolia din Roman, să nu aibă *a-i judeca* nici şoltuzii, nici pîrgarii, etc....» [6]. Pe încetul îşi pierdură atribuţiunile judecătoreşti, rămînînd numai cu cele administrative.

Concomitent, interesele militare aduseră în fruntea sătenilor înarmaţi, a voinicilor ce-şi aparau «sărăcia, şi nevoile, şi neamul», pe şeful militar care purta titulatura slavo-bulgară de *cneaz*, iar dacă avea în subordine mai multe sate şi cneziate, titulatura de *oevod*. Urmînd evoluţiei naturale tuturor popoarelor, ca şi regii-preoţi ai Egiptului, ca şi regii semiţi şi căpeteniile începuturilor istorice, aceştia cumulau puterea militară, puterea suverană şi puterea judecătorească, pe care o vor păstra tot timpul în calitatea lor de *domni* ai secolilor următoare, lăsînd cu totul în umbră pe *judele* micilor ţinuturi şi al timpurilor paşnice.

Aceştia erau judecătorii primitivi, ai epocii întunecoase, a începuturilor vieţii noastre judecătoreşti.

4. *Locul de judecată*.—Unde judecau!? Problema este dintre cele mai grele. Documentele noastre, chiar mai recente nu vorbesc de nici-o casă de judecată şi nici măcar de o casă comunală

1 N. Iorga, De-ale noastre (Istoria Romînilor), p. 33.
2 C. Giurescu, Despre boieri, p. 92 ş. u.
3 Ibidem.
4 Xenopol, Istoria Romînilor, ed. I, v. II, p. 177.
5 Ibidem.
6 Xenopol, op. cit., V, p. 180.

aşa cum era în Apus [1]. Desigur că loc de judecată era umbra stejarului, ca în vechiul drept germanic, era piaţa adunărilor, era însăşi casa judecătorului, era, oriunde se ducea judecătorul care îşi păstra învestitura tot timpul şi pretutindeni, căci învestitura de a judeca nu i-o atribuia nimeni, ci exista inerentă titlului său de voevod şi puterii absolute pe care o deţinea.

5. *Dreptul aplicabil*.—Un drept cert, aplicabil, nu exista. Într'o lucrare elementară [2], Heliade Rădulescu susţinea că «prima condică a Romîniei fu Pentateucul lui Moisi, împlinit cu principiile evanghelice». Nu ştim întrucît această susţinere este întemeiată. Poate că religia creştină ce pătrundea în ţările noastre, aducea odată cu rarele cărţi, şi morala cea nouă care inspira pe conducători; sîntem tot în domeniul ipotezelor şi deducţiunilor. De bună samă însă că dreptul aplicabil erau tradiţiile şi amintirile dreptului roman moştenite, era *obiceiul* ce se forma pe încetul şi nesimţite, împrumuturile de drept slav dela triburile paşnice şi prea puţin grăbite, ce se scurgeau spre Dunăre,—şi mai presus de toate, era acel *jus boni et aequi*, care dacă este întemeiat pe bună credinţă şi aplicat de capete luminate, nu poate să dea greş niciodată.

6. *Domnul. Divanul. Boierii-judecători*.—Epoca cea tulbure a năvălirilor şi începuturilor, şi-a găsit sfîrşitul.

După trecere de multe veacuri în timpul cărora romînii întemeiaseră şi desvoltaseră în special viaţa sătească, redusă ca şi cerinţele de atunci, odată cu creşterea nevoilor şi intereselor s'a dezvoltat şi viaţa orăşenească, totodată dezvoltarea vieţii de stat determină o organizare, evoluînd astfel dela forma primitivă şi simplistă a *judeţului*, la formele din ce în ce mai complexe ale voevodatelor şi domniatelor de mai tîrziu.

Se pare că în sec. XIV-lea sînt începuturile acestor domniate, care şi-au purtat mai departe viaţa lor agitată între vecini interesaţi sau năvalnici. Şirul de domni şi domnişori care s'au perindat uneori cîteva luni, alteori decenii, a fost marcat la intervale şi prin spirite de energie şi orînduire, care pe lîngă minunate fapte de arme, s'au preocupat şi de viaţa socială a supuşilor, care îşi urma cursul restrîns şi modest, cu toate satisfacţiile şi vicisitudinile ei.

Domnul, forma în care se transformase *voevodul* sau *judele* epocii anterioare, cumulase toate puterile. El devenise nu numai conducătorul în războae, ci după slavona, care era limba oficială a cancelariilor în Răsărit, se numea şi *gospodar*, adică stăpînul casei, suveranul, iar mai în urmă, cînd nu se mai află subt suzeranitatea nici-unuia din vecini, îşi luă titulatura de «*samoderjavnic*», adică: de sine stăpînitor [3], este alfa şi omega, este capul administraţiei, al puterii militare, este stăpînul vieţii supuşilor şi totodată dispune de onoarea lor şi de dreptul de a-i judeca. Con-

1 La Germani un Rathaus; la Francezi, Hôtel-de-Ville.
2 H. Rădulescu, Elemente de istoria Romînilor, ed. 1861, p. 105.
3 Xenopol, op. cit., III, p. 137.

tra acestei autorităţi şi judecăţi şi înaintea aceluiaşi Domn, supuşii nu aveau altă cale de atac, decît îndurarea sau bunăvoinţa Domnului următor, întrucît nu era cunoscut principiul autorităţii lucrului judecat. Acei «rămaşi de judecată», cei mult se puteau feri de executare, trecînd hotarele, devenind *pribegi*, afară dacă, fiind boieri de samă, nu reuşiau să-l scoată din domnie prin intervenţiunea oştilor străine şi cu riscul tăierii capului sau a mazilirii.

Ca organ consultativ era *Divanul Domnesc*, sau adunarea boerilor mari şi a înaltului cler, care, cu o formă solemnă, îşi da părerea asupra hotărîrilor pe care urma să le ia Domnul, acesta nu le urma avizul, decît dacă era în concordanţă şi cu voinţa sa [1]. Mai cu samă în cauze politice, arbitrariul Domnitorului se exercita în afară de orice consultare, astfel, Ştefăniţă Vodă a judecat pe Luca Arbore hotărîndu-i executarea, astfel Alexandru Lăpuşneanu a judecat pe boierii săi, astfel au făcut atîţia Domni ai celor două ţări, dînd voe liberă autocratismului lor nemăsurat. Ba, un călugăr raguzan, vorbind de Ecaterina, doamna lui Mihnea, ne arată că «nu mai are tihnă, fiindcă ţara e mare şi alte judeţe nu sînt, decît ori ea, ori Domnul, hotărăsc toate» [2].

In afară de Domn şi ca un atribut al puterilor locale, judecarea pricinilor mai mici era lăsată pe sama boierilor, fiecare pe la locurile lor, în Moldova, după spusele lui Cantemir «sfetnicii domneşti şi boierii cei de divan din starea întăia, îndată ce se află afară din Iaşi au putere în toată (ţara) să judece şi să hotărască pricinile cele de judecată» [3].

Ştim că boierii erau orînduiţi într'o anume ierarhie, «fiecce care boierie se păzia şi se cinstea la rîndueala sa», — după cum spune cronicarul.

In Muntenia, cel mai de samă boier, ale cărui atribute erau deţinute la început de însăşi voevodul, era *Banul* [4], care purta titulatura de banul Severinului, banul Craiovei, sau în fine, Marele Ban. Aceştia «la boierie sînt mai de frunte, şi altă putere au peste Olt, nu numai a giudecà, ce şi cu moartea pre vinovaţi a căzni [5]», avînd deci deplină putere a judeca şi dispune de viaţa supuşilor din banatul lor, ca şi Domnul, în Moldova *banul* era un boier de o mai mică importanţă.

Un alt boier de samă, cu dreptul de a judeca în numele Domnului, era *Vornicul* (din slavul *dvor* = casă, curte). In special în Moldova, Vornicul de Ţara de Jos şi cel de Ţara de Sus, au jurisdicţia acestor regiuni şi în special «poate să hotărască pedeapsa morţii la talhari, la ucigaşi şi la prădătorii de biserici şi la alţi

1 Xenopol, op. cit., III, p. 144; V, p. 164.
2 N. Iorga, Istoria Romînilor în chipuri şi icoane, ed. Ramuri, p. 68.
3 D. Cantemir, Descrierea Moldovei, Despre Divanul de judecată, p. 190—191.
4 Hasdeu, Etimologicum Magnum Romaniae, ed. Socec, art. Ban., p. 277, ş. u.
5 Ibidem, Cantemir, cit.—Hron. II, p. 372.

făcători de rele şi fără a întreba pe Domn [1]». Cu vremea titulatura de *vornic* se dădu unora din *vel-căpitani* (mari căpitani), acele căpetenii militare care încă de la începutul organizării domniatelor, reprezentau puterea Domnului în diferite centre, înlocuind cu încetul pe vechii juzi sau judeţi [2], astfel, în Muntenia se cunosc vornicul de Tîrgovişte, vornicul de Cîmpulung şi vornicul de Bucureşti, care se pare că aveau jurisdicţia rurală a acelor ţinuturi. Vornicii, împreună cu alţi slujbaşi mărunţi denumiţi *banii de judeţ* [3] ajunseseră să judece pricinile penale cele mărunte ale satelor, spre deosebire de marile oraşe, ca Bucureşti, Tîrgovişte sau Craiova, unde atribuţiunile jurisdicţionale erau încredinţate unor aşa numiţi *judecători de scaun*.

In fine, Vasile Lupu, îngrijorat de năvălirile tătare şi desordinea de la «marginea» răsăriteană a ţării, a instituit *Serdarul*, un judecător regional, mai bine zis un guvernator militar, în grija căruia a dat regiunea de la Tighina şi până la Greceni, cu îndatorirea, între altele, de a cerceta furturile şi a judeca trei zile pe an prin tîrguri [4].

Toţi aceştia constituiau instanţele judecătoreşti mai mult sau mai puţin regulate. Hotărîrile lor nu se puteau apela decît la Domn, mărginindu-se dar, tot la bunul plac al acestuia, — dacă jalba mai putea să ajungă până la el.

Judecătorilor li se da însă cuvenita cinste fără osebire, întrucît «cel ce va sudui... pre giudeţ sau pre vre-o slugă a giudeţului pre carele va fi trimes giudeţul să facă vre-o slujbă iară neştine'l va învălui şi nu-l va lăsa să-şi umple slujba după învăţătura mai marelui său, această greşală este ca şi cînd ar fi suduit pre domnie [5]».

7. *Bresle.* — Dar pe lîngă această justiţie, ale cărei atribuţiuni erau corecţionale, cu foarte puţine excepţii, mai era o jurisdicţie aparte, care îşi cîştiga autoritatea pe încetul şi temeinic şi a cărei judecată se întemeia mai mult pe buna credinţă şi obiceiu, spre deosebire de abuzurile nenumărate ale puterii absolutiste care cumula legiferarea, executarea şi jurisdicţia.

Erau judecătorii comerciali — ca să întrebuinţăm terminologia modernă, — ai *breslei*.

In adevăr, din nevoile negustorilor şi micilor industriaşi ai timpului, de a-şi apăra interesele lor profesionale şi ajutorul mutual ce au înţeles să-şi dea, s'au constituit aşa numitele *bresle* sau *starostii* (bratstvo = frăţie), care îşi alegeau un sfînt care să le apere şi un staroste ca să le conducă, iar starostele, cu ajutorul fruntaşilor, veghia la bunul mers al breslei sale şi judeca afacerile din-

1 Cantemir, op. cit., p. 148.
2 C. Sărăţeanu, Citeva cuvinte asupra vechilor instituţii..., p. 6-7.
3 C. Giurescu, op. cit., p. 95.
4 I. Nistor, Istoria Basarabiei, p. 154.
5 Pravila lui Vasile Lupu. Pentru cei ce vor sudui pre giudeţ sau pre oamenii domneşti, glava α; idem Pravila lui Matei Basarab, glava 48.

tre negustori, sau dintre meşteri, calfe şi ucenicii lor [1]. Şi simptomul este cu atît mai interesant, cu cît reprezintă o îndepărtată independenţă a comercialului faţă de civil, în ţările noastre.

8. *Judecata Domnului.* — Aceştia erau judecătorii, — dar unde şi cum judecau?

Cele mai autentice documente sînt cronicele contemporane şi în special, interesantele însemnări lăsate de Cantemir în a sa Descriere a Moldovei.

Domnul judeca la Curtea sa, de obiceiu în fiecare zi, ba unii Domni, ca Dabija Vodă «de duo ori făcea divan în zi. Deci la Divanul cel de dimineaţă, dvoria toţi la Divanu, iar la cel de kindie, umblau fustaşii pen tîrgu chiămînd oamenii la divan [2]». Acolo, la Curte, judecă de obiceiu într'o sală specială, «sala cea de judecată», sau «divanul cel mare», care «este totdeauna în mijlocul palatului domnesc [3]».

Insă judecata nu era legată de un asemenea for. Astfel, un călător francez găseşte la 1585 pe Petru Şchiopul judecînd sub un cort aşezat în faţa Curţii domneşti din Iaşi [4], în timp de război barem, netăgăduit că Domnul putea face dreptate la Curtea sa, pe cîmp, sub cort, oriunde nevoile sau răutăţile omeneşti i se aduceau la cunoştiinţă şi oriunde se afla.

După acelaşi obiceiu domnesc, boierii mari sau mici, se pare că judecau pe împricinaţi pe la curţile lor.

Domnul putea judeca „la divan sau fără divan», aşa cum făcu Constantin Basarab zis Cîrnu (1654-1658) domnul Munteniei, cu seimenii care îl nemulţumiseră [5]. De asemeni, Domnul judecă şi hotărăşte singur unele din «jalobele» primite, pe care i le ceteşte *Logofătul cel de taină* [6] şi «scrie d'asupra lor hotărîrea domnească», sau dacă găseşte «jalove mincinoase sau care cuprind vre-o cerere fără dreptate, le rumpe» [7].

Cînd judecau în Divan şi anume numai «pricinile cele mari», sau „cînd se află nedreaptă judecata vre-unui boier [8]», trebuia păstrată o anumită rînduială şi îndeplinite anumite formalităţi. Astfel, Domnul se aşeza pe scaunul domnesc, în spatele căruia se afla chipul lui Cristos luminat cu o făclie. La stînga Domnului, — partea cea mai de cinste după obiceiul turcesc [9], — venia Mitropolitul şi apoi veliţii boieri după rangurile ce aveau, iar în spatele

1 Xenopol, op. cit., VII, p. 11 ş. u.
2 N. Costin, Letopiseţ (ed. M. Cogălniceanu, v. II, p. 5).
3 Cantemir, op. cit., p. 185.
4 Iorga, Istoria Romînilor în chipuri şi icoane, p. 68.
5 M. Costin, Letopiseţ (Cogălniceanu, I, p. 352).
6 Cantemir, op. cit., p. 190.
7 Ibidem.
8 Idem, p. 186-191.
9 „a sinistrei principis, quae pars Turcarum moribus habetur honoratio... a sinistro latere, quod Turcarum moribus inter Moldavos dextro habetur honoratius „L. Şăineanu, Influenţa orientală..., v. I p. CLXXXI şi Cantemir, loc. cit., p. 185.

lor, boierii *paià*, adică cei fără de slujbe [1], în faţa Domnului era mulţimea de *aprozi* care aveau altă cinste decît astăzi [2]. Şi pe lîngă aprozi, mai şedeau *armaşii* de care era nevoe. Mulţimea de împricinaţi aştepta afară sau în sălile alăturate şi erau introduşi pe rînd.

Primul care vorbea, era reclamantul şi în urmă pîrîtul, «în genunchi» şi «cu glas tare», după cum spunea călătorul francez din 1585 despre care am pomenit, sau cu cuviinţă şi moderaţiune, cum am zice astăzi. După ce erau ascultaţi amîndoi în păsurile lor, Mitropolitul, urmat de ceilalţi boieri, îşi arătau părerea «fieştecare precum socoteşte», iar boierii cei fără slujbe, boierii *paià* «nu cutează să zică nemică... fără numai atuncea cînd sînt întrebaţi de Domn [3]». Şi dacă, fiind vre-o pricină corecţională cum întîlnim mai în toate judecăţile timpului, cel pîrît este găsit vinovat, Mitropolitul arată «de ce pedeapsă este acela vrednic după legile politiceşti şi bisericeşti», dar totodată «pune înainte mila domnească, căreia nu poate judecata să-i puie hotar [4]», asemenea fac şi boierii, iar Domnul hotărăşte.

Impricinatul iese pe altă uşă a Divanului, afară numai dacă nu cumva îl luau în primire *mumbaşirii* şi *zapciii* [5] să-l ducă *la gros* [6] să-şi ispăşească pedeapsa.

Dacă pîrîtul nu se prezenta, sau dacă fapta comisă îi reclama indiscutabil prezenţa, în special în afacerile penale precum erau: tîlhăriile, crimele, etc., atunci era adus «techer-mecher» de olăcari sau alţi oameni de-ai stăpînirii. Astfel, călătorul francez Guillebert de Lannoy care trecea prin Moldova la 1420, arată cum a fost prădat cînd se apropia de Cetatea Albă şi plîngîndu-se autorităţilor, făptuitorii au fost prinşi în cîteva ore şi aduşi înaintea sa, legaţi şi cu ştreangul de gît [7].

O pricină se judeca în Divan într'o zi şi numai «dacă este prea încurcată» dura mai mult timp, — «în trei sau patru Divanuri [8]».

Am văzut că Domnul şi Divanul judecau ca instanţă apelativă, pricinile mici care în prealabil au fost judecate deja de boieri sau de către vornic. Aceste prime judecăţi ce nu vor fi fost făcute «după legea politicească şi bisericească şi după închipuirea pricinei», se cercetează în prealabil de Logofătul cel Mare care «le rumpe» şi «îndreptează pe jeluitor la Divanul Domnesc [9]».

1 L. Şăineanu, op. cit. § 56; Cantemir, loco cit.
2 „Şi cînd mergea la casa boierilor, ori în ce cinste de boierie era acelu boieru, eşia înaintea lui şi-l priimia cu şlicul a-mînă, şi băgîndu-lu în casă, stîndu boierul în picioare şi cu aprodul, îi da poronca Domnească, şi punea pe aprodu de şedea şi apoi şedea boierul". Gheorgaki al II-lea Logofăt. Condica (Cogălniceanu, III, p. 302).
3 Cantemir, loc. cit., p. 187.
4 Ibidem.
5 Şăineanu, op. cit., § 68.
6 *la gros*, după butucul *(gros)* care se lega de picioarele celor închişi.
7 I. Nistor, op. cit., p. 58.
8 Cantemir, loc. cit., p. 189.
9 Idem, p. 192.

Judecata vornicului, acesta fiind *omul* Domnului şi al legii, prezinta mai multe garanţii decît aceia a celorlalţi boieri. Apelul făcut de parte nu mai repunea întreaga pricină în discuţie, «ci se caută numai să vază, de este judecata curmată drept după legea ţării, precum scrie în *mărturia* vornicului care se dă după obiceiu la partea cea învingătoare [1]», iată dar cum, în acest caz, Divanul judeca în drept, — cum am zice astăzi, — deci ca o instanţă de casare, fără a mai evoca fondul dacă prima judecată s'a dat «după legea ţării».

9. *Judecători şi judecăţi.* — Judecătorul trebue să fie drept «să fie tuturor miloserd, ne-aducător aminte de rău, ne-mînios, ne-făţarnic, ne-luător de mită... să nu crează lesne fără de întrebare prepunerile şi pîrile şi bănuelile [2]», fiindcă «nu se cade de acolo să se nască strîmbătăţi, de unde se nasc giudecăţile», cum spune cronicarul Muste [3]. In „*Invăţăturile*" pe care le-a lăsat fiului său, cucernicul Neagoe Basarab referindu-se la «judecată» scrie: «deci Domnul care va giudeca drept, acela-i Domn adevărat şi unsul lui Dumnezeu şi va dobîndi lumina care nu va trece niciodată. Iar Domnul carele nu va giudeca pre dreptate şi pre legea lui Dumnezeu, acela nu este Domn, nici se va chiema îndreptător şi unsul lui Dumnezeu, ci va fi pierdut în periciunea cea de veci, şi, pentru făţărnicia lui, nici faţa lui Dumnezeu nu o va vedea [4]».

Cronicile pomenesc pe Domnii care dădeau «giudecăţile cu mare direptate şi socoteală, cu fără făţărnicie, cu cinste, eară nimănui cu voe veghiată». Astfel, Miron Costin vorbind despre Radu Mihnea, arată că «la multe divanuri zicea către vornicii de gloată: Vornice, zi celui om, mîne să mai iasă la Divan! ferindu-se să nu hie greşitu cumva giudecata. Şi de se tîmpla greşitu giudeţulu la unui Divanu, să îndrepte la altul [5]». De asemeni, cronicarii mai vorbesc, ca buni judecători, de Constantin Duca, acel care «făcea dreptate tuturora şi mai vîrtosu celoru ce se pîrau pentru vecinătate» şi «de avea pre cineva a-l certa, cu blîndeţe răspundea zicînd: Ce-ai făcut aşa? Ori celor mai de fire, ori şi celor mai proşti, măcar de se tîmpla şi ţăran din cei de gios: luaţi-l pre *dumnealui* şi-l puneţi la popreală. Sau de era de certat: daţi-i atîtea toege [6]», de asemeni era socotit ca bun judecător şi Gheorghe III Duca [7].

Unii Domni erau buni, aşa de buni încît se minunau chiar cronicarii. Astfel, se relatează că Alexandru Iliaş, domnul cel de doi ani al Moldovei, zicea celui *rămas la giudecată*: «pas de

1 Idem, p. 191.
2 Pravila lui Matei Basarab, glava Pervaia (1).
3 Nicolae Muste, Letopiseţ (Cogălniceanu, III, p. 33).
4 Invăţăturile lui Neagoe Vodă către fiul său Teodosie, ed. Neamul Romînesc, 1910, p. 225.
5 Miron Costin, Letopiseţ (Cogălniceanu, I, p. 286).
6 Neculai Costin, Letopiseţ (Cogălniceanu, II, p. 41).
7 Ion Neculce, Letopiseţ (Cogălniceanu, II, p. 195).

plăteşte celuilalt, că i-ai luat cu strîmbul. Deci de zicea unul: plăti-voiu Doamne, numai ca să mă mai păsuiască până la o zi, că sum sărac şi n'am cu ce-i plăti acum. Eară pîrîtul aşişderea de iznoavă dacă zicea: mie încă îmi trebue, că sum sărac şi îmi mor copiii de foame că n'am cu ce-i hrăni, ci mă rog Doamne ca să se pună acest om la închisoare, sau să-mi plătească acum că nu-l pociu ascepta. Atunci Iliaş Vodă scotea bani din pozunar de la sine şi plătia pre datornic [1]».

Alţi Domni erau aspri în judecata lor, cu toate că păziau legea. Dintre aceştia vom cita pe Antioh Cantemir al cărui «giudeţ ca pe pravilă era». Şi atît de aspru şi de drept, încît Episcopului Varlaam al Huşilor, i-a zis în Divan: «Popo! Ce nu giudeci dreptu, cînd îţi vinu cărţile mele? Ţi-oiu rade pletele [2]».

Dar erau şi mulţi abuzivi, «răsipitori de lege» cum îi numeşte cronicarul [3], care judecau cu cruzime şi uneori cu părtinire, aceştia însă îşi făceau judecata potrivit împrejurărilor celor turburi ale timpului, cum a fost Vlad Ţepeş, sau după cum simţiau că vre-un boier încearcă să le clatine domnia. Dintre toţi aceştia, vom cita tipica judecată a lui Ţepeş pe care o găsim în nişte naraţiuni săseşti din sec. XVI-lea, aflate în mănăstirea St. Gall: prinzînd pe un ţigan hoţ şi cum alţi ţigani veniră să-i ceară libertatea, Ţepeş porunci să-l spînzure, ţiganii i-au spus că «nu acesta este obiceiul» (es wer. nit is gewonhait). Vodă ar fi dat ordin de îndată să-l fiarbă într'un vas cu apă şi să-l mînînce aceşti tovarăşi care interveniseră pentru el [4]. De altfel, toate aceste naraţiuni arată grozăvii de peruptitudinea şi cruzimea acestui Domn, pe care nu-l numeşte decît *Dracol* [5], efectul acestor cruzimi ni-l invederează alte naraţiuni, ruseşti, anonime, din care reese că nu tolera nici-o fără-de-lege, indiferent de persoana făptaşului şi atît de temut era, încît deşi la o fîntînă pusese o cupă de aur, nimeni n'a îndrăznit s'o fure [6], asemenea exemple citate, sînt numeroase [7].

Dacă Domnul păcătuia din cînd în cînd în judecata lui, apoi de sigur că boierii, micii seniori care aveau în mîna lor toată puterea, comiteau abuzuri cu atît mai multe, cu cît se aflau mai departe de Scaunul Domniei care reprezenta şi Scaunul controlului. Astfel, se relatează că dacă se dovedea «vre-un boier că a făcut judecată făţarnică, luînd mită, sau făcînd părtinire, sau neavînd măcar pricepere să judece, atuncea se pedepseşte cumplit [8]». Nu este mai puţin adevărat, că dacă apelul făcut de către cei nemul-

1 N. Costin, Letopiseţ (Cogălniceanu, II, p. 6).
2 Idem, (Idem, p. 55).
3 Gr. Ureki, Litopiseţ (Cogălniceanu, I, p. 213).
4 Cf. I. Bogdan, Vlad Ţepeş şi naraţiunile germane şi ruseşti asupra lui, p. 97.
5 Cf. versiunile No. 1, 10, 17, 18, 22, 23.
6 I. Bogdan, op. cit., p. 127.
7 Idem, p. 131.
8 Cantemir, op. cit., p. 186.

ţumiţi, înaintea Domnului, se dovedea netemeinic, atunci «îl pedepseşte pre acela cu bătaia pentrucă a defăimat judecata boierului şi n'a ţinut în samă porunca stăpînească [1]».

Judecata trebuia întemeiată pe puternice dovezi, căci «nu se cade nice se destoiasce pre om a-l osîndi ori în ce chip, de nu se va foarte scula spre dîns, multe mărturii să mărturisească, la arătare şi la adevăr de greşala omului aceluia şi atunci să-l judece după tocmala bisericii [2]». Această dispoziţiune, cu toată anatema bisericească ce o sancţiona, rămînea la libera apreciere a judecătorilor.

10. *Norme de drept.* — Judecata se da potrivit pravilei şi potrivit cu *legea*; un călător din 1702, Edmond Chisthull care însoţia pe lordul Paget, fost ambasador la Constantinopol, trecînd prin Muntenia, arată că «dreptatea se împarte după legile ţării, care se asamănă cu dreptul roman», iar «puterea de a osîndi la moarte nu o are decît Domnitorul [3]».

Pravilele, sau dreptul pozitiv, erau în bună parte norme de drept bizantin cu o puternică înrîurire religioasă; *glavele* sau paragrafele lor cuprindeau mai mult dispoziţiuni penale, evidentă dovadă a primitivismului legislativ la noi. Astfel, se cunosc pravilele lui Matei Basarab şi Vasile Lupu, şi Pravila mai veche, dar pierdută, a lui Alexandru cel Bun.

In afară de pravile, în diferitele documente ale epocii, cercetate de istorici, în diferitele cronici, cărţi de judecată date, hotărnicii, anaforale, zapise sau sineturi, se pomeneşte de *legea* sau *dreptul ţării* [4], în realitate obiceiul ţării sau obiceiul pămîntului, care constituia cu adevărat legea aplicabilă a ţării noastre. De aici se poate înţelege cît de uşor era ca pe lîngă «giudecarea cu dreptate» şi precedată de rugăciuni adresate Celui A-tot-puternic spre a-l «desbrăca de mînie şi de lene, că omul cel mînios şi cel lenevos nici-o dreptate nu va face săracului [5]», — să se treacă la abuzuri, împărţindu-se dreptatea după obraze. Astfel, cronicarul Ureche, referindu-se la epoca lui Alexandru Lăpuşneanu, scrie: «In Moldova, au cei mai mici despre cei mai mari acest obiceiu, de pieră fără giudeţu, fără vină şi fără samă. Singuri, cei mai mari, giudecători, singuri pîrîşi, şi singuri plinitorii legii [6]!».

Astfel, acest interval de cîteva veacuri, jurisdicţia noastră pe lîngă arbitrariul judecătorilor a fost guvernată şi de pravilele care se edictează şi de obiceiul pămîntului care intrase în firea locuitorilor şi despre care se pomeneşte în toate scriptele ce se făceau. Această epocă a pravilei şi a «legii» însemnează trecerea de la abuzul atotputinţei puteri centrale, la aplicarea unor norme a căror

1 Ibidem.

2 Pravila bisericiască de la Govora (1640), glava 98.

3 Ed. Chisthull, Călătoria noastră în Turcia şi întoarcerea în Englitera, Bulet. Soc. Reg. Romîne de Geografie p. 202/1922.

4 Cf. I. Peretz, Istoria Dreptului Romîn, v. II, p. 90 ş. u. cu documentele citate.

5 Invăţăturile lui Neagoe Vodă, p. 226.

6 Gr. Ureki, Letopiseţ (Cogălniceanu, I, p. 220).

autoritate este deplin recunoscută, iar puterea judecătorească deşi tot centrală şi cumulată cu cea executivă, începe a fi delegată unor agenţi secundari, capătă un caracter mai popular şi omenesc, din acela de esenţă superioară pe care îl păstrase atîta timp cît rămăsese ca exclusiv atribut al Domnitorului. Totodată apare şi «Divanul», un sfat consultativ care, cu tot rolul său de figuraţie, reprezintă începuturile judecării în colegiu.

Executările se dădeau însă în numele Domnitorului, care reprezinta şi puterea executivă, prin aplicarea peceţii ţării [1].

11. *Domniile fanariote.* — La începutul sec. al XVIII-lea suzeranitatea turcească asupra ţărilor romîne, luă caracterul unei conduceri directe şi efective. Domnitorii începură a fi numiţi din foştii dragomani ai Constantinopolei, pe termen mărginit, pe parale multe care trebuiau scoase prin nenumărate şi absurde biruri puse asupra poporului, devenind unelte şi slujitori ai Turcilor. Neînţelegerile dintre Ruşi, Turci şi Austriaci se ţin în şir şi locul lor de răsbufnire era pămîntul romînesc. Administraţia se schimbă, boierii ţării devin mazili, făcînd loc clientelei sau slujitorilor noilor domni — se vede că de atunci se zice «schimbarea Domnilor, bucuria nebunilor!» — care căutau să se despăgubească de darurile pe care trebuiau să le facă după obraze şi după mărimea işlicului. Ţările sînt ocupate pe rînd de Austriaci [2], de Turci [3] şi în special de Ruşi [4], subt diferite pretexte, astfel că justiţia se împărţea cînd de organele locale care trebuiau să ţină samă că «bietul om e subt vremi», cînd de organele centrale, ba uneori chiar de organele ocupaţiei militare; aceasta este epoca zisă a *fanarioţilor* deşi nu toţi domnitorii erau veniţi din Fanar, în timpul căreia deşi cultura a progresat, deşi limba romînească s'a păstrat şi îmbogăţit subt pojghiţa limbii greceşti care înlocuise slavona din cancelarii, deşi în cele mai multe cazuri, justiţia avea abuzul drept normă, — totuşi se fac primii paşi în organizarea judecătorească.

12. *Ispravnicii, Oltenia subt Austriaci, Domnul.* — Am văzut că cei mai mici judecători, un prim grad de jurisdicţie, erau *vornicii, banii de judeţ* şi *judecătorii de scaun*. Constantin Mavrocordat, în cea de a treia domnie a sa, reformă această organizare; subt influenţa turcească [5], el institui pentru fiecare judeţ cîte doi *ispravnici* dintre care, în fapt, «unul este grec, după cum se ştie, şi tovarăş cu Domnul [6]», avînd atribuţiuni administrative şi judecătoreşti [7]. Dar

1 Ibidem, p. 133.

2 în Muntenia 1789-1791; în Oltenia 1718-1739; în Moldova 1787-1791.

3 în special Muntenia, în anii 1821-1822.

4 în Muntenia 1769-1774, 1806-1812; în Moldova 1739, 1769-1774, 1788-1792, 1806-1812.

5 L. Şăineanu, op. cit., § 68.

6 M. F. Zallony, Despre Fanarioţi, ed. Alcalay, p. 60.

7 Aceştia din urmă corespund *cadiului*, la Turci. Alex. Ipsilante scria într'o carte domnească: „Am rînduit la fiecare judeţ cîte doi boieri, unul a fi judecător şi altul a fi ispravnic", care însă au atribuţiunile în comun „...până a vrea Domnia mea a da nizamul cel desăvîrşit a bine întocmi starea judeţelor şi a ţării, face trebuinţă a fi ispravnic şi judecător deavalma" (V. A. Urechia, Istoria Romînilor, I, p. 43; cf. şi p. 134.

multele neînțelegeri ce se iviau de la o vreme, pentru pămînturi, pentru șerbirea lucrurilor (=servituți), pentru împresurări, revendicări, clironomie (=succesiune) și atîtea alte pricini, și care nu mai puteau fi prididite de ispravnicii preocupați mai mult cu atribuțiunile lor administrative, — determinară Domnii de mai tîrziu să separe aceste două atribuțiuni (v. infra § 19), aceasta însă nu excludea competența jurisdicțională a ispravnicului, care rămînea *volnic* «cînd nu va avea să caute alte pricini ale județului».

Se pare însă că în fapt, între ispravnici și judecători erau chiar conflicte pentru puterea jurisdicțională, pe care cei dintîiu o pierdeau datorită, de sigur, atribuțiunilor lor executive care creiau implicit nemulțumiri, iar ceilalți o cîștigau prin încrederea de care începeau să se bucure. Astfel, se cunoaște confflictul ce s'a ivit la 1793, în timpul domniei lui Alexandru Moruzi, cînd slujitorii ispravnicului voiau ei să judece în locul judecătorului Toma Deleanu, la bîlciul din Slatina, iar Marele Logofăt, care a cercetat cazul, a arătat că judecătorul nu putea fi turburat în atribuțiunile sale, întrucît prin chiar cartea sa de numire se arată că «judecătorul să aibă a căuta toate pricinile de judecăți ale locuitorilor, să le hotărască, și ispravnicii *să nu se amestece*»[1].

La Iași, în urma reformelor făcute de Const. Mavrocordat, se instituiră și trei boieri judecători care «să fie împreună cu alți boieri la toate trebile, judecățile și sfaturile nelipsiți și le-au rînduit și leafă cîte 50 de lei pe lună fieștecărui boier».[2] Aceștia constituiau divanul velițiilor boieri.

Pe de altă parte, Oltenia, care prin pacea dela Passarowitz (1718) trecuse subt Austriaci, căpătase o nouă orînduială, aproape identică cu a Munteniei. Astfel, județul era împărțit în cîte 4 plăși, părcălabul sau primarul comunei, avea jurisdicția penală a faptelor de mică importanță care se pedepseau până la 21 de vergi, fiecare plasă era administrată de cîte un ispravnic care avea și atribuțiuni judecătorești: în civil rezolva pretențiuni până la... 30 lei, iar în penal, avea dreptul de a aresta și a pedepsi cu gloaba până la 3 lei și cu bătaia până la 50 de vergi. În fruntea județului era cîte un vornic care judeca pricinile de o deosebită importanță, în afară de acelea care se pedepseau cu moartea sau cele privitoare la moșii, care rămîneau de atributul ocîrmuirii centrale[3].

În fine, pe deasupra tuturor era tot Domnitorul. Omnipotentul Domn își păstrează atribuțiunile judecătorești, el judecă pe boieri, pe marii demnitari, în primă și ultimă instanță. De asemenea judecă pricinile cele mari, cum ar fi tâlhăriile, crimele, etc. și se pronunță asupra apelurilor ce s'a îndrăznit a se face contra cărților de judecată ale ispravnicilor sau judecătorilor de scaun, alteori trimetea

1 V. A. Ureche, op. cit., IV, jalba și pitacurile dela p. 401—404.
2 Spătarul Ioan Canta, Letopiseț (Cogălniceanu, III, p. 183).
3 Xenopol, op. cit., IX, p. 76.

afacerile mai mici să le judece sau să le cerceteze, să le *izbrănească* «boierii cei mari» sau ispravnicii.[1]

13. *Cum se judeca?* — Cronica ne arată cîțiva Domni și în special pe acei dela începutul epocii fanariote, respectînd legea și animați de sentimentul milei sau al dreptății. Astfel, Nicolae Mavrocordat în prima sa domnie, cînd a judecat pe Iordache Roset Vornicul «au pusu de au întrebatu pe Mitropolitul Gedeon, care era față la Divan, dovedindu-se aceasta asupra lui Iordaki Vornicul, *ce zice pravila*», și acesta «mergînd la gazdă... după ce s'a ridicat Divanul, au trimis scris cu slova lui dindosul cărții cei de pîră asupra lui Iordaki Vornicul, cum pravila scrie...»[2] Iată dar pe Domnitor judecînd după lege, iar mai tîrziu, cînd a venit în a doua domnie și i se plîngeau *jupînesele* unor boieri care erau arestați de Turci la Varna, el «le arăta cinste și le zicea de ședeau și cu cuvinte bune le mîngăia, cum că are nădejde fără de zăbavă să vie și dumnealor (boierii) pe la casele sale».[3]

Totuși, lumina favorabilă în care ni-l arată unii dintre cronicari pe acest Domn, caută să o umbrească Nicolae Muste, *dieac stare de divan*, care scrie surprins «că și țăranilor au fost dat voie de se rîdicau cu pîră asupra boierilor, de nici îi băga in seamă. In divan suduiau mojicii pre boieri și cum eșiau la divan de se jeluia unu țăranu pe unu boieru, îndată da pre boieru în mîna țăranului, fără de nici o giudecată sau dreptate».[4]

Dar abuzurile începură odată cu venalitatea crescîndă a Domnilor, pe care nu-i lega nimic de țară, și cu dorința de căpătuială a clientelei care constituia alaiul celui căftănit. Șirul Domnilor abuzivi este destul de mare și judecata se da de pe obraze, de pe interpretările... fanariote ale timpului și intereselor celor mari, de sigur că dacă Nicolae Muste ar fi trăit o jumătate de veac mai tîrziu, și-ar fi schimbat părerea ce o avea despre «giudecată».

14. *Jurisdicție turcească.* — Cînd era împricinat însăși Domnitorul, instanța de judecată era sublima Poartă, Stăpînul cel mare și nevăzut, care îl numise și îl trimisese pe trei ani în domnie. Acesta își exercita jurisdicția de obiceiu printr'un trimis sau vre-un cadiu. Astfel, în cronica lui Enachi Cogălniceanu, găsim următoarea întîmplare a lui Ioan Mavrocordat, care l-a costat și domnia: un evreu rău-platnic a fugit din țară și subt imboldul unor conaționali din Constantinopol a făcut *arzaval* (=jalbă) plîngîndu-se «că i-au luat Domnul muierea de au umblat cu ea» și pe el l-a închis în cîteva rînduri. Sultanul Mehmet îl dădu în primirea unui *Zaim-Bumbașir* cu ordin să-l ducă în Moldova, acolo să cheme un *cadiu* care să judece pricina dînd un *ilam* care să se execute de îndată. Ajunși în Moldova, Domnul trimise pe Bumbașir la gazdă și opri

1 Ioan Neculce, Letopiseț (Cogălniceanu, II, p. 417).
2 N. Costin, Letopiseț (Cogălniceanu, II, p. 83).
3 Acsinti Uricarul — Letopiseț (Cogălniceanu, II, p. 136).
4 Nicolai Muste — Letopiseț (Cogălniceanu, III, p. 41).

pe evreu, apoi «au repezit poroncă la toți neguțitorii turci din Iași și la toți musafirii turci ce se aflau în Iași, ca să se afle la două ceasuri din zi, toți la curte, și făcînd scire și cadiului să fie și el și toți boierii cei mari cu boierii și fără boierii, și adunîndu-se cu toții au eșit și Domnul, poroncind să pue butuci ovreiului și în mîni și în picioare, și așa să-l aducă la Divanu». L-a judecat cadiul, l-a întrebat, iară el «n'au avut ce răspunde, fără decît au spus drept că alții l-au pus la aceasta, iară el nu-i vinovat». Domnul a întrebat pe cadiu și pe ceilalți Turci ce pedeapsă merită, și au răspuns că «este bun de spînzurat!». Cadiul a dat ilam, Turcii au plecat și pe evreu «l-au spînzurat de o dugheană, țiindu-l trei zile spînzurat». Bumbașirul cînd a aflat, era tîrziu: Domnul respectase forma, cadiul dase ilamul, bumbașirul a fost «dăruit bine» și evreul își luase pedeapsa. În urma acestui fapt, bogatele rude ale condamnatului, prin daruri, prin intrigi și ațîțînd pe alți candidați la domnie, au reușit să provoace mazilirea Domnitorului Mavrocordat. [1]

Uneori se apela la Poartă chiar pentru afaceri intervenite între boieri și se pare că de această uzanță se abuza în mod vexatoriu, încît Domnitorul Nicolae Caragea interveni la Constantinopol printr'un *arz*, ca să nu se amestice în afacerile judiciare ale țării, [2] alteori se amesteca chiar cadiul din proprie inițiativă. [3]

15. *Forme de judecată*.—Nu știu unde făceau judecățile ispravnicii și boierii care își mai păstrau acest privilegiu pentru pricinile de mai mică importanță. De sigur că la «scaunul isprăvniciei», sau la «curtea boierească», sau în vre-o «canțelarie» unde aceștia își aveau principala lor așezare,—se împărțea și dreptatea.

Domnitorul judeca însă la Curtea sa, în Spătărie [4] «avînd ușile deschise» și în zilele hotărîte, judecata se făcea uneori dimineața, adesea după masă și până în apusul soarelui, «la vreme de chindie», cum zice cronicarul.

În ajunul zilei consacrate, vornicii încunoștiințau pe *jeluitori* despre aceasta ca să vină cu jalba la divan. Trecuse timpul cînd nevoiașii puteau să dea jalba Domnului, pe uliță, sau cînd mergea la biserică; domnul fanariot «cînd umblă, pleacă capul și bărbia îi atinge pieptul, ochii îi ține pe jumătate închiși, se face că este surd—boală care îl scutește să audă cererile ce i se fac, dar care-i îngăduie să satisfacă pe acele care îi vin la socoteală sau care sînt ușor de îndeplinit,—se uită drept înaintea lui, într'o mînă ține mătăniile cu care se joacă neîncetat, și vorbește încet și cu glas dulce». [5]

La Divanul cel mare, Domnul așeza în loc de cinste pe Mitropolit și boierii după rânduiala gradelor lor, purtînd fiecare semnul boieriei, iar *paicii* și *ciohodarii* (= garda și slujitorii) ședeau în pi-

1 Enaki Cogălniceanu, Letopiseț (Cogălniceanu, III, p. 200).
2 V. A. Urechia, op. cit., p. 264.
3 Suretele cadiului din Giurgiu, citate în V. A. Ureche, op. cit., II, p. 139.
4 N. Costin, Letopiseți (Cogălniceanu, II, p. 82); Gheorgaki Logofătul, Condica... (Idem., III, p. 328).
5 Zallony, op. cit., p. 49.

cioare în fața Domnului. Împricinații erau introduși pe rînd, de preferință să fie ambii de față,—ni se relatează că unii domni dădeau «poroncă pe unul singur la Divan să nu-l scoată» [1],—vel Logofătul le cetea jalbele și Divanul îi judeca; de bună seamă, prevala voința Domnului, întrucît nu cunoaștem vre-un caz de divergență ce s'ar fi iscat la vre-o judecată. Pe lîngă Divan mai erau și 5—6 *uricari* (= scriitori, logofeți) cunoscători ai limbii slavone «ca să poată ceti și tălmăci hrisoavele cele slavonești de moșii înaintea Domnului». Hotărîrile se pronunțau și scriau de îndată de către logofăt, cu condeiul de pană de gîscă, pe care-l înmuia în călimara lungă, cu picior, înfiptă în brîu; de altfel, tot Constantin Mavrocordat în a doua sa domnie, a hotărît ca ori «câte judecăți se făceau, toate le scriau la condice, și boierii cei mari din Iași, și Ispravnicii de pre la ținuturi», [2] și tot acesta avea cîțiva *dieci* (= scriitori) care treceau în condici plîngerile și deslegările pe care le va da Domnul, ca și «ispisoacele de moșii, cîte mergeau la Divan». [3]

16. *Norme de judecată. Zicale populare.*—Nu trebue să avem iluzii prea mari asupra modului de judecată.

După cum am văzut, dacă unii Domni erau cu *direptate* și respectau *legea țării*, cei mai mulți și în special Domnii de cîte trei ani ai ultimelor decenii din această epocă, aplicau arbitrariul cu toată liniștea sufletească. Astfel, un observator și contemporan al epocii, dr. Marcu-Filip Zallony, ne arată că în Principate nu erau nici măcar norme precise care să se aplice în judecată: «o confuziune complectă domnește în justiție. Pe lîngă cîteva legi otomane, mai sînt în vigoare și părți din Codul lui Justinian și un nepătruns haos de obiceiuri locale. Fiecare domn are dreptul a legifera așa cum îi place și Romînii sînt spoliați necontenit, cînd pe baza unei ordonanțe, cînd după un firman, cînd printr'un simplu decret al Hospodarului. Romînii n'au nici-o lege care să-i proteguiască; orice lege ar invoca ei e combătută sau revocată printr'un decret sau firman, a căror aplicare convine mai mult nevoilor Domnului. Astfel supunerea oarbă, într'o țară unde legalmente dreptate nu există, a devenit un obiceiu [4]».

Desigur că, date fiind aceste împrejurări, din acele vremuri datează neîncrederea poporului în judecata celor de sus, care se manifestă prin zicalele populare: «pune-ți căciula înainte și te judecă singur»; sau, mai limpede: «pune-ți căciula jos și, după ce te vei judeca la dînsa, fă ce ți-ai pus în gînd», căci «judecata este ca o trăsură cu două oiști, cînd înainte, cînd înapoi o poți mîna», iar «judecătorul este ca șarpele, niciodată nu merge drept». De altfel, cheltuielile cele mari cu judecățile, au făcut să se zică: «cine se judecă, adeseori pierde un bou și cîștigă o pisică», sau «cînd

1 Gheorgaki Logofătul, Condica (Cogălniceanu, III, p. 327).
2 Ion Neculce, Letopiseț (Cogălniceanu, II, p. 417).
3 Ibidem și Spătarul I. Canta (Cogălniceanu, III, p. 183).
4 Zallony, op. cit. p. 74.

te apuci de judecată, pregătește-te de plată», căci «judecătorii sînt ca crîngul cu mărăcini, unde oile aleargă de frica lupilor, și de unde nu pot ieși fără a li se smulge lîna de pe spinare».

Aceste proverbe, creiate de spiritul anonim, plastic și tăios al poporului romîn, sînt rezultatul unei dureroase experiențe făcută în decursul timpurilor și nu pot avea o aplicare mai potrivită, decît în acele timpuri de interes meschin și poftă de acaparare din partea ciocoilor vechi și noi, care fiind oamenii de casă ai Domnilor sau ai celor puternici, își făceau interesele în dauna poporului. Și exasperarea acestuia, de sigur, era atît de mare, încît neputînd ajunge la Domn «căci îl mîncau sfinții», și cu atît mai puțin la Sultanul cel a-tot-puternic, recurgeau și la... forțele supranaturale: se cunoaște un descîntec *de judecată* pe care babele—pe cît se vede, primele *asistente* ale împricinaților—îl pronunță înfigînd trei fuse în pămînt:

Cum fusele stau părăsite
Ș'aici în pămînt înfipte,
Așa judecata lui...—(cutare)
Să stea înfiptă
Și părăsită... [1]

(Va urma)

Radu Dimiu

---

1 G. Dem. Teodorescu, Poezii populare ale Romînilor, p. 387.

Un oaspete

Se află în mijlocul nostru un om în vrâstă, frumos, cu fruntea înaltă și privirea inteligentă a unor atenți ochi căprii,—un om bine îmbrăcat, afabil, zîmbind tot timpul modest și plăcut.

Un om care se bucură de respect și merită respect.

Sînt cu deosebită atenție pentru el nu numai stăpînii casei, ci și musafirii.

Nimeni nu începe conversația. Acest drept pe ziua de azi i s'a dat numai lui. Și numai ceia ce vrea el, devine obiect al unei conversații generale.

Iar el, acest om simpatic, cu figura de profesor, numai pune întrebări.

Niște întrebări uimitor de naive pentru o societate compusă din intelectuali, care nu pot suferi conversațiile comune, care evită de obiceiu chiar temele „arzătoare" ale zilei,—oameni care aruncă paradoxe, care trăesc cu visurile unui îndepărtat viitor.

— Explicați-mi, mă rog, dece toți zic Petrograd, și nu Sanct-Peterburg? *

— Dece Duma se numește „cea de a patra?"

— Nu știți cînd merge trenul la Vilno? Vreau să merg la Vilno. Vilno e orașul meu natal.

Intrebări caraghioase, absurde!

Nu-s nici măcar copilărești. Un băiețaș de zece ani n'ar pune asemenea întrebări!

---

* Numele vechiu. (N. trad.)

Dar noi nu rîdeam de aceste întrebări ridicole ale căruntului domn cu aer de profesor.

Noi le ascultam cu răbdare şi răspundeam cu plăcere. Intrecîndu-ne unii cu alţii, căutam să-i explicăm clar şi inteligibil, şi despre Petrograd, şi despre războiul Japonez, şi despre Dumă, şi despre oraşul lui natal, Vilno, ocupat de nemţi.

Iar întrebările curgeau una după alta.

Zîmbind uşor şi cam deconcertat, omul ciudat se justifica.

— Să mă ertaţi, vă rog. Dumneavoastră probabil vi s'a urît să vorbiţi despre nişte lucruri pe care demult le cunoaşteţi. Dar eu... eu nimic nu ştiu... Nimic... Ingrozitor de puţin ştiu!...

Şi după o scurtă pauză, cu totul jenat, urmează.

— Am luat azi o gazetă... Pentru întâia dată... Am încercat s'o cetesc. Imposibil de înţeles. Parcă n'aşi şti carte! Parcă n'ar fi o gazetă rusească!... Şi nişte cuvinte tot dintre acelea, pe care eu niciodată nu le-am auzit... De pildă despre războiu: „dirijabili", „măşti contra gazelor"... ce-s astea?... Nimic nu înţeleg. Dar numele? Pentru mine toate aceste nume sînt goale, fără sens. Sau cuvinte ca: „octombrişti", „cadeţi", „bolşevici", „menşevici"... Nimic, nimic nu înţeleg!... Imi ziceam eri: am să iau o gazetă, şi lumi noi au să se descopere dinaintea mea. Dar din gazetă n'am aflat nimic, n'am înţeles nimic, rătăceam ca un orb prin labirintul unor cuvinte şi unor nume necunoscute... Şi mă simţeam atît de slab şi vrednic de milă!... Rîdeam de mine însu-mi!

— Luaţi-mă pe mine ca cetitoare! — îi propuse o tînără scriitoare.— Am să vă cetesc zilnic gazetele şi am să vi le comentez!

— Nu, — răspunse musafirul cu hotărîre.

— Dece? — întrebă scriitoarea, mirată.

— Fiindcă ar fi o sarcină prea obositoare, să-şi bată cineva capul cu mine.

— Eu am fost profesoară şi sînt deprinsă să explic pe larg, cu răbdare, dacă trebue, de mai multe ori!—stăruia tînăra femee. Pentru dumneata însă nu cred că ar fi nevoe de mult timp, pentru a-ţi complecta cunoştinţele. Peste cîteva zile ai să te orientezi în toate, ca şi noi.

— Nu, doamnă, nu-i aşa. Omul căzut din lună e fiinţa cea mai plicticoasă şi neplăcută. Pentru momentul de faţă eu prezint pentru dumneavoastră toţi oarecare interes, — un interes, să zicem, de muzeu. Revoluţia vă e scumpă tuturora, şi eu sînt oarecum un exponent în muzeul revoluţiei... Chiar idioatele mele întrebări pe dumneavoastră deocamdată nu vă plictisesc. Dar sînt de ajuns cîteva zile de contact cu mine, şi o să simţiţi o sarcină. Omul care n'a fost cu dumneavoastră, care în general n'a fost, care a apărut deodată nu se ştie de unde, dintr'un fel de gol necunoscut, e ceva penibil, doamnă. Eu înţeleg bine lucrul acesta.

— De loc! — încercă să obiecteze cineva.

Dar ciudatul musafir nu-l lăsă să termine. Incă nu sfîrşise ce avea de spus.

—Dumneavoastră toţi de aici sînteţi oameni ai ştiinţii, ai artei. Nu înţeleg cum pot eu să fiu, măcar provizoriu, măcar întîmplător în societatea dumneavoastră. Eu care cunosc ultima noutate literară eşită exact acum două zeci şi cinci de ani, şi care am văzut ultima piesă acum un sfert de veac! Care consider drept scriitorii cei mai din urmă, drept pictori, drept artişti, pe aceia care sînt de mult uitaţi de dumneavoastră! Şi care nu cunosc măcar numele acelora, ce stăpînesc minţile de azi! Nu cunosc titlurile cărţilor, tablourilor, pieselor apreciate de dumneavoastră, nici ceiace a făcut pe tărîmul ştiinţei şi artei fiecare dintre dumneavoastră. Sînt un străin între dumneavoastră! Da, şi eu mă socoteam om al artei. Scriam, chiar *toţi anii ăştia* am scris. Dar dacă ar veni la dumneavoastră un poet dela pieile roşii—poate au şi ei poeţi?—ce ar fi comun între el şi între dumneavoastră? Despre ce o să vorbiţi? Pe ce s'ar putea întemeia raporturile dumneavoastră?... Aşa şi eu... Da, da... Meritele unui vechiu narodovoleţ...*) Miraculoasa liberare, legată de naşterea Libertăţii... Iată ce deşteaptă interesul dumneavoastră pentru mine. Dar după toate astea mai rămîne personalitatea, nu numai exemplarul din muzeul revoluţiei, mai rămîne omul

*) Narodovolţii, generaţia teroriştilor dela 1879-83, dispăruţi în curînd la temniţi, sau în străinătate. (N. trad.).

venit din trecut, ca să trăiască cu prezentul! Și tocmai acest om nu prezintă pentru dumneavoastră absolut nici un interes! Un ridicol fragment al trecutului, care deșteaptă fiori prin înapoierea sa, iată totul!... Dumneavoastră azi sânteți așa de atenți și drăguți cu mine, încît socot de datoria mea să vă previn: sînt un om plicticos, absurd, și prezența mea are să vă sperie. Căci dumneavoastră încă nu știți toată adîncimea ignoranței mele! Prin urmare nici plicticoasa nestăpînire a curiozității mele!... Zău, mai bine să ne ținem mai departe unii de alții. Azi dumneavoastră mă respectați pentru trecut. Mîne o să aveți milă de mine. Și-i lucru firesc! Parcă nu-s demn de milă, în înapoierea mea? Eu am să vă invidiez, iar dumneavoastră o să aveți milă... E firesc. Dar eu nu vreau așa. Mie astea îmi pricinuesc durere. Am să fac mai bine: fug din societate și mă pregătesc undeva retras, pe tăcute... Am să caut să vă ajung, dacă o fi cu putință!

De data asta nu încercă nimeni să-l contrazică.

Fiecare din noi se gîndea la cele exprimate de el. Și gîndindu-ne la toate astea, începurăm să simțim o ciudată dispoziție sufletească. Ce-i asta? Intre noi se găsește un intelectual rus, cu o figură așa de plăcută și inteligentă, care n'a auzit de «Invierea» lui Tolstoi. Nu cunoaște pe Cehov! In sufletul lui n'au nici un răsunet numele lui Gorchii, Șaleapin, Balmont, Stanislavschii!... Ne venea greu. Se năștea un sentiment de milă pentru el, — tocmai de ce se temea el așa de mult.

Tăcerea fu întreruptă de stăpîna casei.

— Atunci povestește-ne despre dumneata, scumpul nostru oaspe! Despre cele petrecute în acești douăzeci și cinci de ani.

Omul ciudat zîmbi cu tristeță.

— De povestit... ași putea. Nu-i greu. Dar nu-i interesant. Pentru dumneavoastră n'am nimic nou, nici măcar despre mine!

* * *

Povestirea lui, în adevăr, n'a fost lungă și nici nouă.

Avea douăzeci și trei de ani, cînd a fost arestat și închis în cetățuie. Acuma are patruzeci și opt. In intervalul dintre arest și liberare nimic nu s'a întîmplat. Nici un eveniment, nici o întîmplare. Iată toată povestea: l-au închis, și el a stat, i-au dat drumul, și el a eșit!... Pentru o nuvelă, a cărei acțiune se întinde pe douăzeci și cinci de ani, e prea puțin, jignitor de puțin.

Conținutul? Psihologia? Dispozițiunile sufletești?

Puține de spus și despre ele.

Iată totul: a intrat în celulă tînăr, candidat la însurătoare și înamorat, plin de vioiciune, plin de foc, cu un nesecat dor de viață.

Dacă n'ar fi știut că ușa s'a închis pentru totdeauna, s'ar fi chinuit, probabil ar fi numărat ceasurile și minutele, s'ar fi lovit cu capul de păretele de piatră, ar fi rupt cu dinții din gratia de fier a ferestrei.

Dar în fața lui era enormul, fioros de hotărîtorul, definitivul și, ca un inel de fier, rotundul:

— Niciodată!

Această ușă nu se va deschide niciodată.

Și a intrat aici:

— Pentru totdeauna!

S'ar părea bizar și de necrezut, dar omul afirmă că în această încercuitoare deznădejde era o ușurare, poate o salvare. Sfîșierile, chiar și cele mai teribile, țin mai mult sau mai puțin de o speranță, de crîmpeiul unei speranțe, de un firișor de speranță. Dar acolo unde nu-i nici paiul cel mai subțire, unde din toate părțile te privește ochiul sur al deznădejdei, acolo sfîșierile se opresc, și în locul lor vine împietrirea nepăsării.

Pentru totdeauna!

Va să zică, s'a sfîrșit! Va să zică, nu-i nevoie nici să te gîndești la nimic, nici să te frămînți, nici să visezi... E doar pentru totdeauna!

Și faptul că nici o știre n'ajungea până la el, avea asupra lui un efect de asemenea liniștitor. Pentru dînsul totul s'a sfîrșit. Lumea s'a oprit la punctul în care se afla în ziua arestării lui. Pentru el au rămas inamovibili, nemuritori până la moartea lui, ocîrmuitorii, profesorii, corifeii artei, conducătorii partidelor. Pentru el nu s'a petrecut nici un eveniment în acești douăzeci și cinci de ani.

Cum a trăit?

Îi plăcea să doarmă. Iată ce poate spune mai de seamă, mai caracteristic despre viața unui întemnițat. Realitatea era nemișcată. Somnul îl transporta în orașul natal, făcea să învie cele ce pentru el erau moarte, îi reda impresionabilitatea, îi reda curagiul activității. Trăia numai în vis. Ziua era numai pregătirea pentru noapte, repaos după visurile pline de acțiune, de emoții și plăcut obositoare.

Trebuiau totuși umplute și zilele. Meșterea un fel de coșulețe și bomboniere. Se ocupa de matematici și scria o carte mare, care nu trebuia probabil nimănui... Căci un om cu sufletul încremenit nu poate scrie o carte bună pentru oameni!

Obositor de lung țineau zilele, dar vertiginos de iute treceau anii.

Nu număra nici zilele, nici anii.

Din prima zi a hotărît: să nu știe!

La ce? Zilele și anii nu-l apropiau de nimic!

Treaz n'a visat libertatea niciodată. A fost zmuls din viață pe vremea unei întunecate deznădejdi, și n'a dus cu dînsul credință în posibilitatea unei victorii apropiate.

In visuri i se înfățișa uneori liberarea, minunată, ca în povești, și neașteptată: ușa camerei se deschide deodată, cu strigăte de entuziasm, cu cîntece de libertate stau în coridorul întunecos niște oameni din lumea de afară, el ese, oamenii îl îmbrățișează, îl salută cu bucurie, îl scot în stradă...

Cînd lucrul acesta s'a întîmplat de bună seamă, — aproape așa, cum i s'a înfățișat în vis, — i s'a părut că-i continuarea unui vis. Și un lung răstimp nu-și putea reveni. Și chiar acuma se surprinde uneori cu credința că doarme, că-i timpul să se trezească, și că îndată are să se deschidă ușa, și în cameră au să aducă apa fierbinte de dimineață...

Asta-i toată povestea.

Oaspetele a sfîrșit. A început din nou tăcerea.

— Dar Canarov n'a mai venit? — zise gazda, neadresîndu-se nimănui anume.

— Care Canarov? — întrebă oaspetele.

— Doctorul Canarov. Te-a cunoscut în tinerețe, și dumneata trebue să-l ții minte.

Oaspetele întrebă excitat

— Cum îi zic?... Mișa?... Mihail Macarovici?

— Da.

— Dar unde-i? Doamne! Unde-i? Cînd l-oi vedea, cînd i-oi auzi vocea, atunci am să cred că de bună seamă din nou am intrat în viață:

— A spus că vine. Dar e foarte ocupat. Il vor fi reținut niscaiva împrejurări neprevăzute.

— I se poate suna prin telefon? — se pricepu cineva.

— Da, în adevăr! — se bucură gazda. — Dumneata poți vorbi singur prin telefon!

Ciudatul oaspete zîmbi jenat și se uită în toate părțile, încurcat.

— D'apoi eu nu știu să vorbesc prin telefon...

— Dar ce atîta știință? — îi scapă gazdei.

Cineva rîse. După el rîseră cu toții. Și oaspetele de asemenea.

— Dumneavoastră... vă vine să rîdeți, se înțelege, — se justifică el, jenat. — Eu nu știu dacă exista pe atunci telefon... Cred că era, altfel n'ași cunoaște sensul acestui cuvînt... Dar la noi, în provincie, încă nu exista... Mie cel puțin nu mi s'a întâmplat niciodată să vorbesc prin telefon...

— Să mergem, o să te învățăm! — zise scriitoarea vesel.

Veseli, grămadă, cu toții intrară în biurou.

Gazda făcu toată procedura chemării și contactului și zise în șoaptă:

— Poftim tubușorul. Canarov e la telefon.

Cu mînile tremurînde luă ciudatul oaspe tubul telefonului, — parcă acesta ar fi fost nu un obiect neînsuflețit, ci o ființă vie și gingașă.

Toată figura i se contractă, și lacrămi îi țișniră din ochi, cînd auzi vocea vechiului prietin.

Din parte-i aproape nu vorbi.

Incepu de cîteva ori:

— Mișa, eu sînt... eu...

Și se opri de emoție... de neputința de a vorbi în tubul telefonului.

Nici n'ascultă mult. De slăbiciune lăsă mîna în jos împreună cu tubul şi zise gîfîind:

— Nu pot!... Nu pot mai mult!

După ce se odihni un minut, rugă:

— Spuneţi-i, vă rog, că am să vin la el mîne...

Apoi vorbi mult, cu emoţie şi cu extaz despre telefon. Despre nimic altceva nu vroia să vorbească.

— Ca în poveşti!... De necrezut!... O minune!... Stau eu ici, într'un colţ al oraşului, opus lui Canarov... Iau tubuşorul şi-i aud vocea... Şi dumneavoastră o faceţi asta în fiecare zi? De zece ori pe zi? Şi nu vă miraţi? Nu sînteţi încîntaţi?... E ceva atît de feeric, încît eu nu pot să coprind cu mintea, deşi teoreticeşte ştiu, înţeleg ce, cum, pentru ce!... Şi în fiecare casă a dumneavoastră, pe părete, sau pe masă se găseşte această minune? Şi nu vă miraţi?...

Ii răspunse tînăra scriitoare, rîzînd.

— Vezi, dumneata ziceai că tot timpul ai să ne invidiezi şi că noi o să avem milă de d-ta... Cînd colo, era contrarul!

— Dece contrarul?—întrebă oaspetele.

— Noi trebue să te invidiem... Cîte minuni fermecătoare te aşteaptă pe dumneata, care ai venit dintr'un fel de întunerec, din necunoscut, aproape din neexistenţă, într'o lume care în acest sfert de veac n'a stat o clipă pe loc! Fiecare zi îţi făgădueşte o nouă minune, alte extazuri!... Noi toate astea le-am primit treptat, cîte o picătură, de aceea n'am încercat nici farmec, nici mirare... Eu încă fetiţă mică sunam la telefon prietinelor mele, şi m'am deprins a privi telefonul drept cel mai obişnuit lucru casnic, nu ca pe o minune!... Ba pe dumneata te mai aşteaptă cinematograful, te aşteaptă aeroplanul, mii de mici plăceri necunoscute nouă...

— Dar astea, dar astea! — cu vioiciune urma tînăra femee după o scurtă pauză:—Cehov! Levitan! Şaleapin! Toată arta noastră de azi!... O, mult a-şi da să cetesc şi eu pe Cehov, sau să ascult pe Şaleapin acum pentru întăia dată! Cu toată puterea primelor impresii, curate şi neprefăcute!... Pentru noi toate astea sînt inaccesibile! Pentru dumneata, inevitabile! Iată bucuriile dumitale de mîne, de toate zilele!... Se poate să nu fii de invidiat?

— In toate astea e... e o doză de adevăr,—zise oaspetele pe gînduri.

— O, eu a-şi muri de invidie,—zise scriitoarea, aşi muri pur şi simplu de invidie, dacă lucrurile n'ar fi alcătuite astfel, că şi pe noi, păcătoşii, ne aşteaptă multe minuni, multe iluzii. *

Iurii Volin.

(Tradus din ruseşte de A. Frunză).

---

* Bucata de faţă apare pentru întăia dată în rev. «Niva», în Aprilie 1917 (N. trad).

Iuvenalis în romîneşte *

Nu stăm nici o clipă la îndoială de a-l considera pe Iuvenalis (60-130 p. Chr. n.) drept cel mai mare poet satiric al Romei, deşi unii istorici literari şovăesc în această privinţă, în special cei germani (cf. *M. Schanz*, Roemische Literaturgeschichte II 2[3] p. 207-209), care nu văd în avîntul lui patetic până la tragedie, (cf. Scaliger ed. Tan. Faber, Utrecht 1670 p. 65) decît pură retorică.

Iuvenalis a fost nedreptăţit, caşi Cicero, de filologia germană. Izvorul inspiraţiei sale, ca al oricărui mare satiric, a fost *indignarea* (facit indignatio versum I 79): pe vechiul Archilochos din Paros nu furia l-a înarmat cu iambul? (Archilochum proprio rabies armavit iambo, Horatius, Ars p. v. 79).

Născut în ţara Volscilor, la Aquinum, el făcea parte din clasa mijlocie, acea clasă socială care în municipii şi provincii a fost forţa imperiului (cf. *Frédéric Plessis* Histoire de la poésie latine, Paris 1909 p. 645) dar care, la Roma, a suferit cel mai mult, din pricina marilor transformări sociale aduse de această nouă formă de guvernare.

Cezarii au ruinat aristocraţia romană şi au încurajat parvenitismul. Cei care mai rămăseseră din vechea aristocraţie, erau vitioşi, impertinenţi şi vanitoşi; parveniţii—ca parveniţii din toate timpurile şi din toate locurile—erau îngîmfaţi şi obraznici. Iuvenalis nu putea suporta nici aroganţa unora şi nici obrăznicia prostească a celorlalţi, (cf. *Gaston Boissier*, L'opposition sous les Césars ed. 8 p. 320 şi urm.) De aceia a avut amar de suferit şi a acuzat apucăturile vremii sale cu o violenţă de limbaj neatinsă până la el; a cunoscut toate ororile epocei lui Domitianus, (81-96) dar vulcanul revoltei sale n'a putut izbucni, decît după moartea tiranului, subt domnia blîndă a lui Traianus.

* *Iuvenal*, Satire, în romîneşte de *I. M. Marinescu* (operă completă) Bucureşti, («Cultura Naţională») 173 p. 8°, 1928.

Nu poate fi acuzat poetul că a biciuit moravuri şi oameni dintr'o epocă îndepărtată, căci numai venirea unui împărat înţelept nu putea să schimbe, ca prin minune, moravuri şi vitii invechite: liniştita domnie a lui Traianus i-a dat libertatea să-şi verse focul care-i ardea din tinereţe sufletul.

Temperament ardent şi răsvrătit, el n'a cunoscut decît glasul sincer al indignării sălbatice şi fulgerele sale n'au cruţat pe nimeni. Geniul satiric al lui Iuvenalis nu are după părerea noastră—decît un singur predecesor: pe vechiul *Cnaeus Naevius* (270-201 a Chr. n), mîndrul campan, care nu s'a sfiit să atace cu o *„assidua maledicentia"* pe nobilii Metelli şi care a cunoscut întunericul rece al închisorii din pricina îndrăzneţelor lui versuri. Prea puţin seamănă apoi Iuvenalis cu Lucilius, acel prieten, „comis et urbanus" al lui Scipio şi Laelius şi de loc cu indulgentul, mereu surizătorul şi molatecul Horatius. (cf. *W. Y. Sellar*, The roman poets of the Augustan age, Oxford, 1892, p. 42: Horace, indeed, had none of the „fierce indignation" of Lucilius, which reappeared long afterwards, under different circumstances, in Iuvenal).

Nu pregetăm a-l numi cel mai mare poet satiric al Romei, pentru curajul cu care a lovit în personagii de temut, pentru simpatia sinceră faţă de cei mici şi umili, pentru observarea pătrunzătoare a detaliului realist (cf. *J. Wight Duff* A literary History of Rome, 1927, p. 608: Iuvenal's power of realistic detail) şi pentru patosul şi coloritul variat al stilului său. El ne evoacă o lume întreagă de chipuri adevărate, dintr'o epocă descrisă prea favorabil de istorici.

Deaceia traducerea lui Iuvenalis în versuri romîneşti trebue salutată cu entuziasm. Şi nu numai de aceia: această traducere în versuri e un preţios dar oferit literaturii romîne de către unul din cei mai străluciţi latinişti ai noştri: poet din fire,—cine răsfoeşte colecţia „Sămînătorului", va întîlni un suflet delicat şi un distins minuitor al versului—filolog erudit din şcoala celebrilor umanişti Crusius şi Vollmer dela München, unde şi-a trecut doctoratul, traducător încercat (e cel dintăiu tălmăcitor al romanului realist al lui Petronius) d. I. M. Marinescu, în îndoita sa hipostasă de filolog şi poet, ocupă în literatura noastră un loc la fel cu acela al lui Frédéric Plessis în literatura franceză.

Dar să trecem la traducere şi s'o privim mai de aproape cu textul latinesc în faţă, păstrînd în acelaşi timp convingerea neclintită, că o traducere, oricît de perfectă ar fi, nu poate înlocui pe deplin originalul.

* * *

Nu s'a pierdut aproape nimic din bogăţia de imagini şi nici din atîtea efecte artistice ale poetului realizate prin meşteşugite figuri retorice.

De ex. în sat. I v. 147-149:

Nil erit ulterius quod nostris moribus addat
posteritas, eadem facient cupientque minores,
omne in praecipiti vitium stetit.

La d. Marinescu (p. 22) cetim:

> La viţiile de acum urmaşii nimic nu vor avea deadaos:
> Ca noi vor face şi dori-vor la fel cu noi. *Adîncul haos*
> *Al desfrînării* iată-l astăzi mai nesfîrşit ca niciodată.

In timp ce în versiunea franceză a lui *Labriolle* şi *Villeneuve* (ed. Les Belles Lettres, Paris 1921) în acest loc, ca în atîtea altele, metafora a dispărut (cf. p. 11: „Tout vice est à son comble..) în cea romînă metafora respectivă e redată în toată amploarea ei: *adîncul haos al desfrînării...*

In alt loc, sat. I 170-171:

> Experiar quid concedatur in illos,
> quorum Flaminia tegitur cinis atque Latina

> Atuncea, toată iscusinţa
> Mi-o voi cerca pe răposaţii, a căror înspuzită tină
> Pe drumul cel flaminic zace sau lîngă calea cea latină,

traducătorul romîn rivalizează cu poetul latin şi, am putea afirma, fără teama de a fi contrazişi, că chiar îl depăşeşte—se întîmplă şi acest lucru cîteodată, în locuri mai slabe ale originalului şi cînd traducătorul e talentat—da, chiar îl depăşeşte, cînd pentru cuvîntul *cinis*, care nu spune nimic, găseşte poetica expresie „*înspuzită tină*".

Figurile retorice sînt apoi relevate şi imitate de traducător cu succes, încît, şi din acest punct de vedere, versiunea romînă nu rămîne cu mult mai prejos de original. Un singur exemplu va fi convingător (ab uno disce omnes!): în sat. III 166, unde e vorba de scumpetea mare din Roma, poetul insistă asupra epitetului *magnus*, întrebuinţîndu-l anaforic şi antistrofic:

> *magno* hospitium miserabile, *magno*
> Servorum ventres, et frugi cenula *magno*...

Această figură o găsim şi la d. Marinescu (p. 38):

> Căci costă *scump* orice cocioabă, sînt guri de sclavi *costisitoare*,
> Şi *scump* plăteşti o cină proastă...

In traducerea franceză—care, totuşi, e foarte exactă şi clară—nici urmă de acest artificiu stilistic (cf. p. 30): „Tout y coûte si cher,... le réduit misérable, la panse des esclaves, le frugal repas".

O altă caracteristică trăsătură a traducerii d-lui Marinescu este introducerea unor expresii din aşa zisul limbaj familiar (Umgangssprache) foarte nimerit, de altfel, pentru ethosul satirei şi care, în acelaşi timp, păstrează pitorescul şi coloarea realistă a stilului iuvenalian.

Iată cîteva exemple:

> Sat. III 166: magno hospitium miserabile
> în traducere (p. 38): Căci costă scump orice *cocioabă*...

Nici un alt cuvînt romînesc n'ar fi putut înlocui cu mai mare izbîndă pe *hospitium miserabile* decît *cocioabă*: acesta scoate în lumină aici şi *contrastul*, arătînd cu mai multă putere de expresie, cît de scumpă era viaţa la Roma.

Sat. VI, 189-191: e vorba de mania femeilor romane de a vorbi greceşte numai din preţiozitate:

> hoc iram, gaudia, curas,
> hoc cuncta effundunt animi secreta. Quid ultra?
> Concumbunt graece. *Dones tamen ista puellis*

In traducere (p. 66):

> Mînie, temeri, bucurie,
> Nevoi şi tainele lor toate, spuse'n greceşte au să fie,
> Ba se iubesc tot în greceşte! Şi *treacă-meargă* pentru fete...

Tot din satira a VI-a, cea mai lungă şi mai bogată în tablouri pitoreşti, mai alegem un exemplu: v. 442 şi urm.; e vorba de amestecul femeilor în toate treburile, chiar şi'n acelea pe care numai bărbaţii erau chemaţi să le facă:

> Nulla fere causa est in qua non femina litem
> moverit. Accusat Manilia, si rea non est.
> Conponunt *ipsae* per se formantque libellos.

In traducere p. 68):

> Azi nu-i proces ce de femee să nu fi fost iscat. E'n stare
> Manilia însăşi să acuze, dacă nu-i ea împricinată.
> Azi fac *muierile* dosare, le rînduesc şi'n orice dată...

Dacă d. Marinescu ar fi întrebuinţat cuvîntul „*femeile*", nici pe departe n'ar fi redat atît de expresiv ridicolul situaţiei: e aici o chestie de nuanţă stilistică pe care, orice romîn care-şi cunoaşte bine limba, o simte.

E de notat apoi că'n original contrastul acesta e mai slab indicat prin *ipsae*, decît în romîneşte prin substantivul pus în loc.

In sat. VII 155: aluzie la situaţia precară a profesorilor la Roma:

> Quis color et quod sit causae genus atque ubi summa
> quaestio, quae veniant diversae forte sagittae,
> nosse volunt omnes, *mercedem solvere nemo*.

In romîneşte (p. 89):

> Ce ton, ce gen discursul are şi care-i partea principală,
> Cu ce săgeţi ţi-atacă poate a argumentelor năvală
> De-acestea nici nu vor să ştie, iar *plata-ţi dau la Sfîntu-Aşteaptă*.

Asupra acestui ultim exemplu nu mai insist, fiincă oricine simte *ironia* adusă în plus de expresia „*plata-ţi dau la Sfîntu-Aşteaptă*, în locul simplei şi incolorei expresii negative din textul latin (mercedem solvere nemo).

Dar Iuvenalis e mai ales patetic și dramatic în satirele sale (cf. *I. Wight Duff*, A literary History of Rome in the silver age, 1927 p. 617: Iuvenal's old vivid and dramatic manner); în acest scop el întreține tonul de diatribă, caracterizat între altele prin adresarea întrebătoare către o a doua persoană fictivă, de ex. în sat. I, 73-74:

Aude aliquid brevibus Gyaris et carcere dignum
Si *vis* esse aliquid...

In romînește (p. 19):

Și dacă *vrei* să fii om mare,
Ei bine, *fă* atunci o crimă, ca de Gyarus să *ai* parte,
Sau de 'nchisoare...

Sau în sat. III 249:

Nonne *vides*...
v. 268: *Respice* nunc...

Traducătorul romîn a surprins acest artificiu retoric, l-a aplicat chiar în părțile unde, în textul latin, lipsește și astfel a izbutit nu numai să dea textului romînesc un suflu nou de viață, introducînd în satiră elementul de bază al dramei, dialogul — cu toate că persoana a II-a e fictivă — dar să arunce și raze de lumină în atîtea unghere obscure ale operei poetului latin destul de econom și nu rareori sgîrcit în cuvinte.

(O probă elocventă, că Iuvenalis n'a fost risipitor cu vorbele, o găsim și'n faptul că, pentru claritate, traducătorul a întrecut aproape în fiecare satiră numărul versurilor latine: în satira I-a: 171 versuri în original, 197 în traducere; în satira a II-a: 170 în original și 187 în traducere; în satira a III 322 : 327; în satira a VIII-a 275 : 298 și în satira IX-a 150 : 170).

Să aducem exemple în legătură cu cele spuse mai sus:

sat. I 26-30:

Cum pars Niliacae plebis, cum verna Canopi
Crispinus Tyrias umero revocante lacernas
ventilet aestivum digitis sudantibus aurum
nec sufferre queat maioris pondera gemmae,
difficile est saturam non scribere.

In traducerea franceză Labriolle-Villeneuve (p. 7): «il est difficile de ne pas écrire de satires».

La d. Marinescu însă (p. 18), iată cum e tradus acest fragment:

Cînd drojdia Nilului, Crispinus, un fiu de sclavă a Canopii
Purpura-și scutură pe umeri și-și vîntură mereu prin stropii
Sudoarei, un inel subțire, căci unul gros ți e povară.
Cînd ți se 'ntîmplă ca'n tot locul să vezi de-acestea, așa dară
Nu-ți vine greu a nu scri satiri?

Voiu reproduce fragmente și mai caracteristice pentru patetismul și mai ales pentru elementul dramatic potențat de traducător printr'o consecventă adresare unei a II-a persoane închipuite, cu care parcă poetul ar sta de vorbă.

Sat. I 109-113:

Expectent ergo tribuni,
Vincant divitiae, sacro ne cedat honori
nuper in hanc urbem pedibus qui venerat albis,
quandoquidem inter nos sanctissima divitiarum
maiestas,...

In romînește (p. 21) găsim:

S'aștepte
Tribunii dar! Să 'nving' averea! In fața ciastei sfinte, drepte,
Ce slujbă-*ți* dă, azi nu se pleacă un om ce nu de mult în piață
Stătea ca rob pentru vînzare. Căci *vezi* ce prețuește 'n viață
Mărirea bogăției astăzi: ea-i cea mai sfîntă dintre toate!

Acest «*vezi*», introdus de traducătorul romîn, este cuvîntul care dă versurilor citate suflu dramatic.

Un ultim exemplu:

Sat. III 254-261: e vorba de înghesuiala primejdioasă de pe străzile înguste ale Romei:

longa coruscat
serraco veniente abies, atque altera pinum
plaustra vehunt, nutant alte populoque minantur.
Nam si procubuit qui saxa Ligustica portat
axis et eversum fudit super agmina montem,
quid superest de corporibus? Quis membra, quis ossa
invenit? Obtritum vulgi perit omne cadaver
more animae.

In traducerea romînă (p. 41) sună astfel:

Pe-un car se leagănă o grindă, pe-un altul *vezi* cum trec purtate
Tulpini de brad ce'n sguduire pe noi amenință să cadă.
Și de s'o frînge camionul, pe care-au îndesat grămadă
Atîta piatră din Liguria, *ce-ai să te faci* de se prăvale
Intregul munte *peste tine? Nu-ți mai găsești din* ale *tale*
Nici mîni, nici oase și *muri-vei* pe loc sdrobit dintr'o suflare.

* * *

Pe lîngă calitățile literare arătate, Iuvenalul romînesc mai are și alt merit: acela de a fi îmbrăcat vestmîntul fermecat al versurilor.

D. Marinescu a adoptat străvechiul ritm al genului: iambul, însă în versuri de 18 silabe:

◡ ´ ◡ ´ ◡ ´ ◡ ´ ◡ ‖ ◡ ´ ◡ ´ ◡ ´ ◡ ´ ◡

Să tót ascúlt și ră'zbunáre ‖ să nú cer eú cînd ră'gușéște
Spunîndu-mi Córdus Théseida-i? ‖ Tîhnit s'aúd cum îmi cetéște...

(sat. I v. 1-2)

După cît știm, cel mai lung vers rominesc este versul trohaic de 16 silabe alternat cu cel de 15. Eminescu l-a întrebuințat în satirele sale și l-a consacrat prin urmare pentru acest gen) de ex.:

> Tót ce é perfid și lácom, tót Fanárul, tóți ilóții
> Toți se scutură aicea și formează patrióții...

și de aceia, ne întrebăm, n'ar fi fost oare mai nimerit, dacă traducătorul romîn ar fi pășit pe cărarea arătată de genialul nostru poet?

Istoricul literar englez *I. Wight Duff* dă în a sa de curînd apărută Literary History of Rome in the silver age (1927), cîteva modele de traduceri din Iuvenalis, în versuri iambice rimate cași la d. Marinescu, (clasiciștii nu vor să renunțe la tradiționalul ritm al satirei creat de mînia lui Archilochos din Paros!) însă numai de 10 silabe.

Așa, de exemplu, versurile (I, 77-79) tălmăcite de d. Marinescu (p. 20) precum urmează:

> Ș'atunci cum poți dormi, || cînd nora-ți se dă pe bani și cînd se poate
> Să vezi în orice clipă fete || de la logodnă chiar corupte,
> Sau copilandri tot ca ele! || Dacă n'am geniu ca să lupte,
> Va face versuri supărarea-mi, || ...

apar, în traducerea dată de *Duff*, (p. 608) astfel:

> Say, who could find the calm repose they need
> When a son's wife is bribed to sin for greed,
> When brides prove frail and boys turn paramours?
> Though nature jibs, yet wrath my verse ensures.

Sint ușoare și sprintene cași săgețile satiricului roman aceste versuri „model" ale lui Duff, dar și versurile d-lui Marinescu, cu toată lungimea lor, sînt vioae, armonioase și se cetesc ușor, deoarece domnia sa, ca un bun și încercat făuritor de versuri, a știut să pună *cezura* tocmai la mijlocul fiecărui vers; în chipul acesta șirele sînt împărțite în cîte două părți egale, și lectura lor nu întîmpină nici o greutate.

Dar, cetitorul a putut observa dela primele citate că versurile iambice ale traducătorului nostru sînt rimate. Dacă pentru unii traducători germani, subtitlul mîndru: „im Versmass der Urschrift" constituia un merit în plus al trudei lor, pentru d-l Marinescu acest motiv de glorie nu există. Iată o problemă care a născut discuție și între tălmăcitorii romîni. Așa, d. profesor *Bezdechi*, unul dintre puținii noștri eleniști cu serioasă școală filologică germană și cu deosebit talent literar, influențat de teoriile eleniștilor germani despre ritmica greacă, afirmă că „e mai aproape de original acel traducător, care, în traducerea sa, observă în primul rînd ritmul, decît acela care pentru a complace gustului modern se lasă tiranizat de rimă". (cf. Propileele literare, III, 6, din 1 Iunie 1928).

Pe de altă parte d. *N. I. Herescu* valorosul traducător al

lui Horatius în versuri rimate, susține (cf. Favonius, vol. II, fasc. 4-7 (Craiova) 1928 p. 75) că d. Bezdechi ar porni dela premise falșe și că nu *ritmul*, ci *muzicalitatea* ar fi caracterul esențial al liricei antice. Concluzia d-sale e: pentru a nu se pierde acest caracter, poeții antici ar trebui traduși în versuri rimate.

Intervenind în această interesantă discuție, noi ne permitem să afirmăm că, din punct de vedere *teoretic* d. Bezdechi are perfectă dreptate. Pentru a nu invoca prea multe mărturii, citez cîteva rînduri ale lui *Eduard Norden*, autoritate recunoscută în astfel de probleme (cf. Logos und Rhythmus, Berlin, Deckers Verlag 1928):

„Im Anfang war der Rhythmus": dieser Ausspruch des grossen Musikdirigenten und Musikschriftstellers Hans v. Bülow ist ganz hellenisch empfunden" (p. 7); iar mai departe (p. 8): „Den Rhythmus des Logos als Sprache, dieser sinnlichsten Ausdrucksform des Geistigen, hatten schon sehr früh griechische Lautphysiologen und Musiktheoretiher erkannt. Wieder war es Aristoteles, der diese Erkenntkis formulierte: *Rhythmus herrscht in jeder irgendwie erhöhten Rede, ob poetischer oder prosaischer, denn jeder gestaltete Logos bewegt sich rhythmisch*".

Din punct de vedere *practic* însă,—ținînd samă de scopul și posibilitățile unei traduceri, trebue să subscriem la propunerea d-lui N. I. Herescu, de a traduce pe poeții antici în versuri rimate, pentru simplul dar foarte adevăratul motiv că „cetitorul modern, fără studii speciale, nu poate pricepe metrica antică, iar noi pentru dînsul traducem".

D. I. M. Marinescu, din fericire, a adoptat acest punct de vedere încă de cînd a tradus hexametrii din Satiriconul lui Petronius (ed. Cultura Națională, București, 1923, pg. 81—83 și 115—123) iar acuma, consecvent aceleiași convingeri, ne-a dăruit pe Iuvenalis în romînește tot în versuri rimate și bine a făcut.

Const. I. Balmuș

Cronica medicală

Etatizarea Profesiei Medicale.—Monopolul de stat al Medicinii

(Supraincărcarea fără folos a bugetului statului cu cheltueli de serviciu sanitar preventiv și medical curativ)

Origina. – Servicii publice medicale, în afară de medicii privați, au existat, de mult, în toate statele organizate, dar în cele mai multe trăește și azi, profesia liberă medicală, cu tradiția ei frumoasă, păstrătoare secretului profesional, cu lozinca ei veche, «întâiu să nu vatămi», înconjurată de respectoasa considerație a populației întregi.

Dar altceva e un serviciu public sanitar sau curativ, și în totul altceva este etatizarea întregului corp medical, împinsă până la monopolul profesioniștilor medicinii, cum se caută a se întrona în țară prin legi greșite.

Începuturile sfioase. – La noi legea sanitară din 1910, impune diferite obligații medicului liber profesionist, așa de pildă: declarația obligatorie a bolnavilor atinși de anumite boale transmisibile, ba chiar și a acelora suspecți de a fi atinși de asemenea boli, aceiași lege îndatorește pe medicul liber profesionist a se supune medicului public sanitar, în ceiace privește luarea măsurilor zise de dezinfecție, pentru încercarea opririi întinderii acelor boale, fără nici un rezultat dovedit, după 18 ani de funcționare epidemiile sînt nestînjenite.

Din faptul acestei obligații, medicii oficiali și direcția generală sanitară din Ministerul de Interne, de pe cînd serviciul sanitar atîrna de acel Minister, începuseră să-și arate oarecare drepturi de control mai mici, sau mai mari, asupra medicului privat.

Medicii funcționari, au cerut un minister aparte pentru ei, l-au obținut după războiu, i se zice al sănătății publice și tot sînt nemulțumiți.

Cu orice prilej ei adresează plîngeri că nu-s salariați suficient, că nu ar ajunge toate veniturile statului pentru acoperirea cheltuelilor ministerului sănătății, numai pentru personal.

Medicii privați sînt neatîrnați, e un abuz și exces de putere, a li se cere servicii și a li se da ordine, cîtă vreme este o axiomă: «orice serviciu se plătește».

Imixtiunea, forțată prin lege, a medicului sanitar în casa clientului medicului liber profesionist, subt pretextul măsurilor profilactice, este o gravă lovitură adusă exercițiului liber, al profesiei medicale.

Bolnavul și familia lui se găsesc deodată față în față cu doi medici. Credința în meșteșugul cinstit și competent ce aveau aceștia în medicul lor de casă, se clatină, familia nu mai știe pe care anume medic să asculte, căror indicații să se supue, este o mare nedumerire în asemenea cazuri și firește, prin faptul oficialității medicului public, adesea se termină în defavoarea medicului privat.

Legea dă superioritate medicului public, oprind pe medicul privat să facă desinfecție, aducîndu-i injuria calomnioasă că nu ar putea, sau nu ar ști să facă o desinfecție, pe care o îndeplinește incultul agent sanitar.

Este cel dintâiu semn de neîncredere în medicul privat, este o năpăstuire ce-i aduce legea, socotindu-l ignorant, incapabil sau neputincios de a face o desinfecție cît de ușoară, sau cel puțin, insinuează că n'ar căuta să oprească întinderea boalelor, din interes material.

Și dela această primă injurie a medicului privat, se merge treptat, în mod ușor și mai ales la noi, unde conștiința drepturilor cetățenești este slabă, chiar la medicul privat, la eliminarea din casa bolnavului, a acestuia și ca urmare imediată, înlăturarea medicului, *neplătit de stat*, din situația lui legitimă.

Este acapararea exercițiului profesiei medicale numai de către medicul oficial, fără restricții la practica medicinei.

Medicina de stat, monopolul exercițiului profesiei medicale costă scump și sînt proaste ca ori și ce produs de monopol.

Dar pe lîngă monopolul profesiei medicale, se încearcă a se preface arta medicală într'o mașină mecanică, un fel de *mașinism medical*, exercitat după ordine dela centru și se știe că în ministerul sănătății publice, nu se admit savanții, cei care fac să înainteze știința pe calea propășirii și perfecționării și se știe, că medicina astăzi e într'o perioadă de mari și radicale prefaceri, mai ales în ceiace privește diagnosticul boalei și tratamentul bolnavilor.

* * *

Evoluția încălcării drepturilor medicilor privați de către medicii oficiali. – Medicii funcționari din București, prin faptul că sînt în preajma imediată a membrilor guvernelor, au influențat asupra acestora în toate prilejurile ce se ofereau, spre a sprijini avantagiile lor, asupra medicilor privați.

Asociaţia generală a medicilor, care în realitate este generală numai pentru medicii funcţionari, a făcut pe diplomata, păstrînd o tăcere, care în realitate era o aprobare.

Celelalte ministere, în regulamentele lor, în ceiace priveşte certificarea medicală a sănătăţii, sau boalei funcţionarilor lor, au legiferat în favoarea exclusivă a medicilor funcţionari, subordonîndu-i lor, pe medicii privaţi, cerînd viza medicilor oficiali, pe certificatele eliberate de cei privaţi. Numai la ministerul de finanţe se mai ţine în samă de medicul curant al funcţionarului, cu prilejul pensionării din oficiu şi la unele şcoli militare, care preferă pe medicii de casă, sau de familie.

* * *

Profesia medicală în scădere de rentabilitate. Era higienei, a serurilor şi vaccinurilor. – Variola a dispărut de foarte mult dintre boli, de mult a dispărut şi difteria, febra tifoidă e pe cale să dispară ca şi antraxul, dezinteria, din forma lor epidemică.

Scarlatinei îi va veni în curînd ceasul morţii. Mulţumită metodelor sistematice, noi, a cercetărilor, sîntem în drept să aşteptăm diminuarea, dacă nu dispariţia celorlalte boli sociale ca cele sexuale, tuberculoza şi alcoolismul.

Până atunci, ştiinţa a găsit mijloace de prevenţie, faţă de numeroase boli, precum şi mijloace de vindecarea mai repede a unor boli care aveau o durată lungă.

Răspîndirea progreselor dentisticei, alimentaţia din ce în ce, de mai bună calitate şi varietate mai bogată, diminuarea alcoolismului şi gradul mai mare al culturii obşteşti, vor scădea numărul bolnavilor atinşi de boli ale aparatelor digestiv şi nervos.

Nevoia de medic, va fi din ce în ce mai mică.

Incercarea de a găsi noi ocupaţii medicilor ca de pildă, eliberarea de certificate de sănătate prenupţială, nu este decît prescripţia de baloane de oxigen, pentru un muribund fără nădejde de scăpare.

Se va putea propune in extremis, eliberarea de certificate postnupţiale şi de două ori pe săptămînă, şi tot degeaba, profesia medicală ştiinţifică e şi va fi în scădere progresivă din punct de vedere material.

In asemenea condiţii, de mică morbiditate şi foarte mică mortalitate, rostul medicinei curative se reduce de la sine şi ca urmare medicii curativi vor avea mai puţin, din ce în ce mai puţin, cîştig, din exercitarea profesiei lor.

Propăşirea higienei, reduce profesia medicală.

* * *

Organizaţia sanitară de stat, etatizată din ce în ce mai mult, va elimina pe profesioniştii liberi ai medicinii, şi ca urmare cei proletari, vor căuta scăpare în serviciile publice, iar ministerul sănătăţii noastre publice, nu face altceva, decît măreşte fără discernămînt, numărul medicilor funcţionari, fără să fie folositori.

Se înţelege că bugetul acestui minister, nu e şi nici nu poate fi vreodată suficient să acopere cerinţele de plată ale medicilor funcţionari, care se înmulţesc la infinit şi cer din zi în zi lefuri tot mai mari şi tot felul de avantagii, de acele chiar incompatibile cu exerciţiul funcţiunii lor.

La orice întrunire, mare sau mică, profesională a medicilor funcţionari, nu lipsesc reclamaţiile obsedante împotriva insuficienţii salarului şi cereri psihopatice de măriri de salarii şi înfiinţări de noi posturi medicale.

Unde au să se sfîrşească aceste experienţe medico-sociale?

Bugetul statului nu permite nesfîrşite înfiinţări de noi posturi medicale şi nici mărirea salariilor.

Mă întreb, după ce se vor înfiinţa pe această cale posturi de medici pentru fiecare comună, (şi medic însamnă după mentalitatea oficialităţii sanitare de azi, nu numai plata medicului, ci şi a unui personal inferior: agent sanitar, moaşă, secretar, odăiaş, apoi locuinţă, automobil), ce funcţii de stat se vor mai inventa spre a plasa pe viitorii doctori în medicină?

* * *

Specialiştii. – In cîteva oraşe s'a început a se înfiinţa posturi de diferite categorii de medici specialişti, de pildă, în Bucureşti, există: medici comunali pentru bolnavi atinşi de boli sexuale, pentru tuberculoşi, pentru femei însărcinate, pentru bolnavi de ochi, pentru boli de copii, dentişti ş. a.

Iată o dovadă mai mult de înfăptuirea etatizării profesiei medicale, până la impunerea unui monopol al medicilor. Inţelegem ca statul, judeţul şi comuna să aibă medici sanitari, pentru higiena publică, să aibă medici de spitale pe specialităţi, medici legişti pentru chestii de medicină legală, dar ca statul să aibă şi medici funcţionari după specialităţi, asta nu e admisibil decît numai atunci, cînd se suprimă cu desăvîrşire, medicii privaţi sau particulari.

Chestiunea acestei legiferări trebue adusă în faţa consiliului Ligii Naţiunilor, fiind o chestie mare, mondială, de oarece răpindu-se bolnavilor credinţa în medic, se distruge profesarea medicinii de către medicii privaţi şi se revine la vremurile trecute a căutării bolnavilor cu şarlatani, babe şi moşnegi.

Pletora medicilor funcţionari va aduce după sine proletarizarea medicilor privaţi, cu atît mai mult, cu cît îmbolnăvirile vor fi rari, mortalitatea obştească va descreşte, iar cît priveşte natalitatea obştească se poate ca ea să scadă ca în ţările civilizate.

Proletariatul medicilor va ajunge un dezastru pentru stat, pentru public şi pentru însuşi profesiunea care trebue să se menţie tot ca cea mai cultă dintre toate.

O prefacere enormă a temeiurilor medicinii și ca urmare a profesiei medicale, se accentuează din ce în ce, în al doilea deceniu al secolului al 20-lea.

Și cînd asta e tendința incontestată a evoluției profesiei medicale, ce ridicol și anahronic sună glasurile acelor care mai susțin existența înainte a moașelor și agenților sanitari, vestigiile cele din urmă ale medicinii empirice și șarlatanești a evului mediu.

In țările culte nu există moașe și agenți sanitari.

Ce să zicem de cei ce susțin școli de agenți sanitari și moașe, numai din interesul de a putea ocupa o catedră la asemenea școli rușinoase?

Statul, își ia două sarcini diferite pentru îndeplinirea cărora are nevoe de cheltueli, mult mai presus de puterea de contribuție a populației.

Medicii tineri, doctori în medicină, neavînd mijloace de existență prin practica profesiei lor libere, vor pretinde de la stat funcții și cheltuiala Ministerului sănătății va apăsa așa de greu asupra bugetului, încît statul nu va putea, cum nici nu poate să facă față cerințelor medicinii curative și celei preventive (higiena).

Doctrinele de guvernămînt ale partidelor politice romînești de până astăzi, se mărgineau la susținerea școalei, bisericii și armatei, de azi înainte trebue susținută chiar cu sacrificii mari agricultura cu ramurile ei productive, dacă nu vrem să dea faliment statul.

Nu este chip o altfel de existență. Contribuabilul nu va putea suporta impozite mai mari pentru cheltueli de personal și material neproductive, neaducătoare absolut de nici un venit, fiindcă oamenii sînt săraci. Organele conducătoare ale statului, nu-și dau seama că veniturile statului sînt prea mici și slabe să poată susține cheltuelile serviciului sanitar curativ și a celui de higienă, astfel cum e organizat până azi.

Prin legea nouă administrativă, statul a căutat să treacă serviciile sanitare pe sama bugetelor proprii, ale comunelor și județelor, însă, cum se iau, cam deobiceiu, asemenea măsuri, s'a dovedit că comunele și județele n'au venituri bugetare proprii, suficiente spre a plăti serviciile medicale și s'a revenit printr'o simplă dispoziție ministerială, la subvenționarea pe deantregul a acestor servicii exterioare, de către stat.

Nu se mai poate prelungi această stare, dacă vrem să avem bugete regulate, corespunzătoare la venituri și cheltueli, cu adevărul.

Trebue ordine și economii în bugetul serviciilor sanitare și medicale și aceasta nu se poate face decît respectîndu-se de către stat, exercitarea profesiei libere medicale, practicată de medici nefuncționari.

* * *

Incheiere. — 1. Politica sanitară a țării trebue să se îndrepte spre respectarea medicilor nefuncționari, nestingherindu-le drepturile

și autoritatea, fără să le pue piedici la exercitarea liberei lor profesii, se înțelege, deferind abuzurile direct justiției.

2. Să nu risipească banul public pentru plata funcționarilor sanitari biourocratici, care azi se înmulțesc fără folos, iar cu economiile de la acest capitol să se sprijine agricultura productivă.

3. Numărul medicilor funcționari să se reguleze potrivit cu necesitățile medicinii publice.

4. Statul și publicul vor folosi deopotrivă. Publicul va fi bine îngrijit de medici bine pregătiți și statul va face economii la capitolul cheltuelilor.

Doctorul Radu Chernbah

Miscellanea

Rasputinism

Intr'un număr mai vechiu din revista germană „Neue Rundschau", criticul german E. Robert Curtius, demonstra cu destulă eloquenţă şi dreptate că ceiace constitue esenţa spirituală a poporului francez, e în mod unic, literatura. Dacă pentru neamţ totul se reduce la muzică ori la filosofie, dacă la Ruşi coeficientul preponderent în viaţă e religiozitatea, la Evreu comerţul, poporul francez nu trăeşte sufleteşte bine şi intens decît prin fenomenul literar.

Veche sucursală, în multe privinţi, a culturii franceze, lumea intelectuală dela noi, nu se simte bine decît atunci cînd concepe viaţa şi categoriile ei prin prizma literaturismului unei şcoli oarecare. E aşa de adîncă această viciare a vieţii, încît orice tînăr în ascensiune cerebrală şi care doreşte numaidecît să emită o „bombă", se crede obligat să ne surprindă printr'un capriciu de literatură. E aşa de înrădăcinat acest nărav, încît chiar trei studenţi, care se adapă la viaţa pură a filosofiei germane, au debutat tumultuos şi naiv lunile trecute tot subt semnul literaturii cu un manifest ce trece peste realitatea vieţii noastre prin gratuitatea lui. Literaturismul e o teorie a cunoaşterii: e falşificarea intuiţiei şi percepţiei exterioare după legi de efect, de exagerare şi artificial.

„Manifestul crinului alb" e un nechezat de literaturism excesiv. Origina lui socială se găseşte în acele multiple „manifeste" franceze (supra realist, dadaist, catolic etc.), pe care se cred datoare să le lanseze cenaclele de cafenea, atrăgînd atenţia universului întreg asupra genialităţii lor precoce şi al adevărului imanent pe care nu mai ele l-au prins în mrejele lor isteţe.

Literatură şi iar literatură. Chiar şi noi care nu sîntem pragmatişti, ne-am săturat de atîtea poze pe cît de verbale, pe atît de ineficace. O insistentă nostalgie de viaţa practică, de realizări şi de fapte începe să ne domine. Căci, d-lor tineri revoluţionari care

voiţi etică înainte de toate, trebue să ştiţi că *etica e fapt*, realizare, exemplu, nu grimase mai mult ori mai puţin sublime. Ne-am săturat de literatură şi inanitatea ei. Voim luptă şi risc care dă autoritate prin cheltuiala de sine, nu viaţă intensă presărată, fie şi cu talent, pe pagini elegant tipărite şi dezertare de epicurei dela datorii grave şi imediate.

* * *

Şi totuşi acest „manifest" trebue înţeles în semnificaţia lui, pentru a-i desemna origina, caracterul şi prin acestea puterea lui operantă.

O sumă de gazete cotidiane au judecat aspru acest gest de tinereţă. Pentru ele, „manifestul crinului alb", e o colecţie de inepţie, de contraziceri absurde, de ieşiri ridicule, de răţoeli în vînt a unor oameni care n'au nici chemarea, nici autoritatea s'o facă, în fine un produs mental cel mult amuzant prin inconştienţa şi suficienţa lui.

Nu ne vom alipi acestui punct pe vedere. Orice manifestare, chiar una literară, îşi are cauzalitatea ei. Orice fenomen care reuşeşte să existe e înscris într'un rost. Şi pe urmă în accentele penibile ale acestui manifest nu totul e literatură. Cîteodată se desprind spasmuri de chin şi de bunăcredinţă ce trebuesc discutate, luminate.

Intâiu de toate, pentru psiholog, manifestul crinului alb e un document extrem de interesant: inepţie şi logică, temperament ce vrea să fie fanatic şi accese de critică ultra ascuţită, grosolănie şi oarecare înduioşare, efecte literare căutate, voite, şi totuşi bună credinţă, insolenţă simplistă şi oricum niţică seriozitate: toate acestea se găsesc amalgamate şi mestecate în pasta foarte eterogenă a aceluiaşi articol. Incoherenţa aceasta fecundă e simptomul evident al unei crize de pubertate. Documentul ar interesa până în cele mai mici amănunte un amator de freudism.

Charlotte Buhler, o prea onorabilă femee privat-dozent dela Wiena, a publicat o culegere de „jurnale intime" de adolescenţi şi domnişoare de pension în faza critică. Dacă aşi avea timp şi loc, aşi înşira pe două coloane texte din aceste două surse. (Voiu face-o poate altădată). Asemănarea „jurnalelor intime" culese dela adolescenţii aceştia prezintă aproape identităţi de ton cu patosul „Crinului alb". Aceiaşi descoperire mirată şi simplistă a Cosmosului, acelaşi „eu" gălăgios şi gigant care descoperindu-se pe sine întâia oară se crede centrul de gravitate al lumii, (într'o serie de articole anterioare unde d. Petru Marcu Balş combate „spiritul critic", ni se dă şi toată etalarea bibliografiei foarte „noi" pe care o capătă d-sa dela profesorii berlinezi, şi aflăm printre altele că sursele dreptului roman sînt: Decretales, Corpus juris civilis etc. etc.) aceleaşi preocupări „chinuitoare", pentru probleme de înaltă metafizică care,—vai,—figurează palide şi fanate ca şi femeile deza-

lectate care par sublime la douăzeci de ani,—până și în manualele de popularizare.

Cu un cuvînt o criză de fiziologie care se ia drept revelație a secretului cosmic, în loc să ducă la o căsătorie (fetele sînt mai fericite!), sau la o simplă petrecere.

Dar mai este ceva. Tonalitatea sufletească a „crinilor albi", nu e numai aceia a unor adolescenți. Fiindcă, în definitiv, nu toți tinerii reacționează la fel într'o anumită vrîstă. Sînt tineri și tineri. E vorba și de o anumită calitate a structurii sufletești. Aceasta, în bună parte e aceia a multor participanți la manifestațiile studențești care se soldează cu geamuri sparte, cu bătăi și cu profanări de lucruri sfinte. Un elan de barbarie și huliganism înfioară dela un capăt la celalt cu accentele de pamflet prea cunoscut (în țara noastră, a injuriei) paginile manifestului.

La sfîrșitul lecturii acestui prea imaculat „crin alb" o imagine bruscă mi s'a întipărit în minte: un sarmat hirsut, acoperit cu piei de capră, păros peste măsură, cu o ghioagă enormă în mînă, intră într'un muzeu de artă decorativă. Într'un acces de „sublimă" violență sfarmă într'o clipă rînd pe rînd vitrinile fragile în care răbdarea și voința de artă a omenirii a îngrămădit vase de Sevres, porțelanuri de Italia, vase de Cipru și de Persia.

Rareori mi-a fost dat să văd un accent mai preistoric, un glas mai cavernos pătrunzînd îndărătnic peste straturile milenare ale culturii, o revanșă absurdă a pitecantropului, refulat de dogme religioase și de discipline sociale, ca în profesia de credință a cavalerilor „puri" și neprihăniți ai „Crinului alb". M'am gîndit o clipă la Proudhon, un Proudhon fără generozitate, temperament excesiv de rural semidoct, în care rațiunea și tensiunea arterială își amestecă deopotrivă contribuția lor la stabilirea adevărului.

Vor înțelege tinerii mei amici din tristețea cu care spun aceste lucruri că jemanfișismul nu e în firea mea...

* * *

Manifestul începe cu un războiu feroce declarat generației mai vechi, care e gratificată de la început, simplu și curat, cu epitetul de „boi". (Aici e utilizată o veche comparație a lui Börne cu boii lui Pitagora). Dar cine constitue generația veche? S'ar părea, cum e și firesc, că e vorba de oamenii care au acum cel puțin cincizeci de ani. Dar imediat aflăm după semne prea evidente, că e vorba și de noi cei mai tineri din care unii au depășit abia treizeci de ani. Știam mai demult că o generație înseamnă cel puțin treizeci de ani diferență și că unii istorici consideră un secol compus din trei generații. Să admitem că lucrurile merg mai repede acum. Sîntem în secolul automobilului și nu al poștalionului. Generațiile deci s'au scurtat. Cu cît? Veți crede poate că s'a stabilit o diferență măcar de 20 de ani. Eroare profundă. Generațiile se caracterizează altfel acum, din trei în trei ani. Iată, de pildă, cazul nostru să zicem tragic.

Tinerii care semnează manifestul trebue să aibă douăzeci și șase ori douăzeci și șapte de ani. Noi cei care am trecut cu un an sau doi peste treizeci sîntem pur și simplu dați afară din arena vieții ca secătuiți de forțe, ramoliți, învechiți, ruginiți, pașoptiști etc. Iar tineretul mai fraged care are acum douăzeci de ani începe să murmure contra senilității precoce a semnatarilor manifestului. Recunoașteți că mergem repede.

Dar manifestanții, trecînd ușor peste chestiuni de cifre și de vrîste ne indică un criteriu obiectiv pentru a diferenția generațiile: cei dinainte de războiu și cei care au început să trăiască spiritual în epoca postbelică, cu toate caracterele ei de extremă noutate, foarte comparabilă cu epoca romantică ce-a succedat războaelor napoleoniene.

Ne împăcăm și cu acest criteriu, și dacă se admite un recurs contra izgonirii noastre din cetățenia culturală bazată pe acest criteriu, introducem o contestație prin care arătăm că și noi am început a produce după războiu, că și noi am apucat în prima noastră tinerețä valul de misticism și de revoluție. Subsemnatul chiar a semnat un articol în „Gîndirea" (Rusia și Europa) și cîteva „Scrisori din Paris" în „Viața Romînească" care ar satisface poate pe exigenții manifestanți. Cerem deci, tribunalului suprem, dacă există și unde există, să ne introducă și pe noi în rîndul tineretului și să nu ne dea afară, crud și nemilos, înainte de a ne fi valorificat forțele și de a da ceiace putem să dăm. Să admitem deci că avem dreptul, măcar pe jumătate, să luăm parte și noi în instanța în care se face procesul vechii generații. Cu atît mai mult ne înghesuim la această rară onoare cu cît pontifii sarbedei generații (cea veche) au văzut prea puțin din „splendoarea și dimensiunile generației în care națiunea își regăsește în sfîrșit destinul și drumul ei istoric". Cine nu s'ar băga la asemenea onoare? Cine ar putea rezista tentației?

Dar de ce oribilă crimă sînt vinovați acești degenerați senili, acești odioși strigoi ai trecutului, care „în loc să plîngă cu țărîna pe creștet (mie mărturisesc că mi s'a făcut deja milă!), i-au ieșit întru întîmpinare numai cu venin gălbui, țîșnind din rădăcina cariată a gurii lor jimbate de zîmbetul acru al unei semi-bună voinți sinistre, cu ocări jalnice?...".

Răspunsul îl avem îndată. Acești mizerabili sînt vinovați de jemanfișism și indiferență, de scepticism și criticism, de individualism și înfine de egotism voluptuos.

E deajuns, nu-i așa?

Să luăm lucrurile în serios și să le analizăm după criteriul adevărului, care nu e încă cel mai prost, în orice caz nu e mult mai prost decît acel al fanatismului ori al credinței oarbe.

Jemanfișismul ori indeferentismul cui?

Al personalităților eminente din generația trecută? Indiferentismul unui Maiorescu pedantul și gravul Maiorescu, C. Stere, N. Iorga, S. Mehedinți, al unui Iuliu Maniu, Vintilă Brăteanu ori I.

Mihalache? Dar aceştia toţi pot fi acuzaţi de aere pontificale, de moralişti, de pedanţi, de tot ce vreţi afară de indiferenţă şi gust pentru glume. „Viaţa Romînească" ca şi „Semănătorul" pe vremuri a strigat mereu morală şi iar morală într'atît încît toţi finii esteţi ne-au atacat cu tot dispreţul de care dispun adoratorii subţiri ai artei pure. Dacă e cineva care cu enorme surse de religiositate a crezut până la naivitate în „ţăran", „popor" „dreptate", „libertate" etc., apoi a fost „Viaţa Romînească" şi colaboratori ei. Sau poate nu e vorba de personalităţile proeminente ci de marea mulţime, de unii samsari politici, de pehlivanii cluburilor. In acest caz sîntem cu totul alături de manifestanţii crinului alb. Am scris de nenumărate ori şi aici şi aiurea că nenorocirea cea mare a ţării noastre e spiritul acesta de pehlivănie, de operetă, scepticismul glumeţ şi vulgar cu care se profanează — cele mai serioase, adînci ori tragice iniţiative. Ne-am ridicat de atîtea ori contra fanariotismului subtil ori şiret, contra ipocriziei orientale care ne roade ce e mai curat şi mai nobil în naţia aceasta. In privinţa aceasta întindem o mînă loială tinerilor manifestanţi şi le urăm succes în lupta lor—dacă vor da-o—pe acest tărîm.

Criticismul. Aici chestiunea se complică, fiindcă nu putem simplifica lucrurile printr'o pornire plină numai de elan fără a o privi în complexitatea ei.

Dacă e vorba de uscăciunea sufletească a unora, de neputinţa lor lucidă şi stearpă, o plîngem şi o dispreţuim în acelaşi timp. Nimic nu se poate face fără credinţă, fără generozitate. Iubim lupta şi sufletul ei plin de patos şi de pasiune. Impotenţii sterili sînt departe de gustul nostru.

Dar căldura inimii nu trebue să însemne confuziunea capului. Una e generozitatea şi avîntul şi alta e îndobitocirea mistică prin suprimarea conştiinţei şi prin ridicarea la suveranitate a inconştientului şi a instinctului.

Am spus-o de atîtea ori şi trebue să o mai repetăm încă odată şi aici.

Sîntem adepţii unui evoluţionism psihologic care ne arată că formele inconştiente sînt vechi structuri depăşite, dezafectate, (actuale azi abia în regresiunile mentale ale nevrozelor religioase ori simple) şi că formele de conştiinţă sînt cele mai perfecţionate şi mai complexe (fiindcă le cuprind şi pe celelalte) de viaţă sufletească. Nici o existenţă vitală nu se întoarce înapoi, de bună voe la forme inferioare. Nu e o contradicţie, cum crede prea repede manifestul crinului alb, între evoluţionismul relativist şi recunoaşterea raţiunii supreme. Credem în evoluţionism a cărui ultimă formă e raţiunea şi conştiinţa. Mîne cînd aceste forme de evoluţie vor fi depăşite se vor pune alte probleme de valorificare. Credem că totul se schimbă, dar ceeace avem astăzi e totuşi ultima achiziţie şi e deci cea mai bună.

Criticismul e o formă a raţiunii. El e premergător actului creaţiei fiindcă curăţă terenul de resturi mai vechi. E indispensabil din punct de vedere teoretic. Dar el e necesar şi din punct de vedere practic romînesc. Criticismul e o formă de protestare. Cum vom scăpa de mizeriile descrise în manifest, de indiferentism, jemanfişism, scepticism, dacă nu le vom critica, combate şi denunţa. Să abdicăm printr'o accepţiune totală, printr'un act de adoraţie mută şi extatică? Dar atunci nimic din ceace doreşte să distrugă manifestul nu se va înlătura. Cum nu observă semnatarii filipicei adresate Societăţii romîneşti că dispreţuind criticismul, ei fac totuşi o aspră critică, care, merge aşa de departe cîteodată, încît deviază în injurie?

Sîntem acuzaţi, mai ales noi Moldovenii, de criticism acut. Ce să facem? E probabil o fatalitate. Dar se poate face oare un proces unei provincii întregi că e aşa şi nu e altfel. Se poate combate o anumită tipologie provincială? Nu văd altă soluţie decît să se asasineze în masă toţi moldovenii ca eretici şi păcătoşi (cum a făcut Ferdinand Catolicul cu Arabii) şi să se colonizeze ţinutul cu Romîni mai mistici şi mai ortodoxi.

E mai util aşa decît să se facă proces fenomenelor naturale.

Dar noi credem că o naţiune cîştigă în bogăţie şi în complexitate cu cît e mai diferenţiată provincial sau regional. Unii dau sufletul romînesc romantic, liric, alţii pe acela critic ori clasic şi componenta romînească care rezultă e cu atît mai interesantă.

Goana contra raţiunii şi spiritului critic e aşa de mare, încît manifestanţii declară împrumutat tot ce ţine de iluminismul francez şi de spiritul marii revoluţii. Cu alte cuvinte sînt declaraţi trădători şi înstrăinaţi toţi cîţi gîndesc aşa. Vina cea mare a generaţiei trecute e că a împrumutat aceste idei. „Au uitat prea mult aceşti oameni că luptau pentru nişte idei care-şi pierduse din luciu şi vitalitate prin faptul împrumutului"... sau: „Generaţia părinţilor noştri a trăit din împrumuturi necernute şi din gînduri neisprăvite", etc. Imprumutat poate. Dar tot a fost împrumutat aici. Şi ideologia raţionalistă şi civilizatorie franceză ca şi romantismul german reacţionar pe care l-au avut semănătoriştii d-lui Iorga şi pe care voesc să-l reintroducă tinerii manifestanţi, crezînd că aduc ceva nou. Imprumut şi iar împrumut. Şi ceiace a făcut generaţia veche şi ceiace ne propun tinerii revoluţionari. Numai că trebue să fim atenţi la consecinţele acestor împrumuturi. Misticismul şi ortodoxismul vor aduce obscurantism şi sălbătăcie. De bine de rău iluminismul sec. XVIII francez ne-a adus bruma de civilizaţie, rea sau bună cum e, pe care o avem astăzi. Şi tot e preferabil ceva la nimic. Dar mai este ceva. Cei trei autori ai manifestului se declară pentru specificul naţional, pentru determinarea proprie şi particulară a naţiunei noastre. Dar precizarea sufletului naţional e percepţia unei individualizări, a unei diferenţieri bazată pe o operaţie de discriminaţie. Nu pot deosebi ce e al meu de ce e al altuia decît printr'o operaţie de limitare raţională. Misticismul care urăşte individualizarea, care amestecă şi contopeşte totul, nu permite diferenţieri. Intre mistică şi specificul naţional e o enormă incompatibilitate.

Ştim însă că recenţii reformatori nu cred în ştiinţă şi în civilizaţie. Buna dispoziţie şi simplitatea cu care stabilesc ecuaţia ştiinţă = banalitate e o fericire pentru filozof şi sînt demne, în adevăr de invidiat. Nici Bourget în romanele sale de veselă memorie (conflictul medic-preot) nu regula mai expeditiv problema ştiinţei. Trebue să mergi până la Mr. Homais pentru asemenea efecte. „Ştiinţa se străduește prin urmare, zic manifestanţii, oricîte foloase ne-ar aduce şi oricîte imnuri i-am închina, să banalizeze fără scrupul lumea". Aşa dar, dintr'o lovitură de condei, administrată elegant de un tînăr romîn, student la începutul veacului al XX-lea la Berlin se desfiinţează străduinţa întregii omeniri de patru secoli, tot ce formează progresul şi năzuinţa umanităţii.

Şi aceasta se face, să se ţie minte, în Romînia, în revista „Gîndirea" în luna Octombrie 1928. Nu le e frică acestor tineri religioşi şi plini de „angoisse" de atîta eternitate strivită? Dar mai ales nu-i supără atîta prost gust? „Falimentul ştiinţei" e tot aşa de răsuflat, de banal şi de jenant pentru un om bine crescut intelectualiceşte ca şi ateismul celor din tabăra adversă.

D-rul Tiron din Iaşi, mare ateu pe vremuri, combătea cam aşa existenţa lui Dumnezeu. De pe catedra de unde profesa patologia generală se punea să înjure propriu zis şi ţigăneşte pe Dumnezeu. Apoi se adresa triumfător studenţilor:

— Vedeţi că nu există. Căci dacă ar exista m'ar trăsni imediat. Probă experimentală şi irefutabilă.

Cam de acelaş calibru intelectual şi dovedind aceiaşi complexitate, e şi chestiunea „falimentului ştiinţei", de partea cealaltă a baricadei.

In fine generaţia veche mai e vinovată şi de o altă crimă. A fost individualistă. S'a dedat la viaţă bună. A fost, cum zic semnatarii manifestului, apucată de egotismul voluptuos. „Incoronaţi cu trandafiri roşi pătaţi de vărsături vinete, în mîni cu cupe şi pe buze cu neruşinate surîsuri, generaţia veche se amuză". A se slăbi! Am văzut noi multiple orgii ale tineretului vitalist, pentru care „viaţa" e un scop în sine, ale tineretului post-belic, tumultuos şi frenetic fără rezervă şi fără pudoare, care ar fi lăsat mult în urmă, modestele petreceri bătrîneşti. Numai de aceasta n'are să se plîngă ultima generaţie! Accesele acestea de ascetism puritan ni se par cu totul deplasate în generaţia recentă, pentru care orice limită e exclusă, pentru care noţiunea de viaţă intensă, de distrăbălare vitalistă, de etalare a tuturor apetiturilor e o regulă de conduită morală. Şi poate în acest lucru stă eroarea lor cea mai gravă. Preamărirea vieţii, a euforiei şi exuberanţei, încurajarea biologiei primare din om sub formă de efuziuni dezordonate, paroxismul permanent al instinctelor justificat de o vagă metafizică bergsoniană ori nitzscheiană dezumanizează şi înjoseşte. Cultivarea bestialităţii desfiinţează ceiace e propriu omului. Am arătat altă dată mai pe larg, într'un eseu intitulat „Definiţia omului", că ceiace situiază pe om aparte în natură, ceiace constitue tocmai omenia lui specifică e faptul de a merge contra instinctului de conservare, de a opri prin bariere de inhibiţie şi amînare poftele imediate şi năzuinţele năvalnice.

Omul e om fiindcă se refuză, fiindcă se opreşte şi se înfrînă, fiindcă e absurd din punctul de vedere al logicei biologice. Nu pe calea cultivării şi exasperării vitalităţii vom ajunge la valorile supreme etice şi metafizice, ci pe aceia ale înăbuşirii ei. Altfel omul e o simplă continuare a animalului.

„*Viaţa*" cîntată de Nietzche, Guyau, James ori Bergson nu e o valoare în sine. E, din contra, un simplu mijloc pentru o realizare spirituală ce ne depăşeşte. Cei vechi ştiau aceasta. Ei îşi dădeau viaţa *pentru* ceva, ştiau să moară *pentru* ceva. Toate religiile şi moralele au considerat viaţa ca un simplu instrument pentru a atinge ceva superior nouă.

Numai deceniile post belice, cu lăcomia lor libidinoasă de plăceri au făcut din principiul vital un idol, o zeitate cu atît mai respectabilă cu cît le linguşea nevoia de juisare. Dar tineretul trebue să ştie că nimic mare nu e posibil fără un minimum de ascetism, adică de ucidere relativă a bestialităţii imediate din noi.

După acest lung rechizitoriu adus generaţiilor anterioare, manifestul se termină cu o declaraţie de principii tradiţionaliste. „Ceiace ne îndreaptă către istorie este credinţa că totul e istoric, (aşa dar evoluţionism relativist!) dela cel mai umil gînd şi mai timid gest până la raţiunea absolută şi dacă ne simţim autohtoni ne constatăm *solidari cu trecutul* acestei naţii pe un pămînt romînesc". Mărturisim că nu mai înţelegem nimic. Tinerii semnatari încep prin a batjocori trecutul şi generaţiile anterioare şi pe urmă se declară solidari cu dînsul. E oare tot un efect al logicii vitaliste?

Căci, cu care trecut se leagă d-lor?

Pe cel recent, dela 1848 încoace îl blestemă şi-l distrug. Cel înainte de 1848? Dar acela e cel mai plin de fanariotism, scepticism, etc., adică de defectele pe care le denunţă manifestul. Nu văd altă scăpare pentru autorii „Crinului alb" decît să fraternizeze, (declarîndu l ortodox şi mistic), cu Ştefan cel mare.

* * *

Fireşte gestul acesta nu e lipsit de o semnificaţie mai largă. El a încadrat într'un curent ceva mai amplu care voeşte să reformeze metodele şi spiritul vech prin leacul salvator al ortodoxismului.

Sînt convins că printre propagandiştii ortodoxi sînt oameni serioşi, luminaţi şi de bună credinţă. Nu mă îndoesc o clipă că bunul meu prietin Nichifor Crainic nu e animat de toate aceste virtuţi. Şi totuşi senzul suszisei mişcări îmi apare cu totul altfel. Amestecul de viaţă bestială, de preamărire a plenitudinii de vitalitate, de lubricitate senzuală şi de instinct primar cu aspiraţia

către religiositate, mă face să mă gîndesc, fără să vreau, la eroul tuturor orgiilor pravoslavnice, la voinica brută Siberiană, animator rustic şi viguros etalon de reproducţie care a fost Rasputin. După o copioasă mîncare, în care devora două curci şi un purcel fript, după doi litri de vutcă şi zece împreunări sexuale, Rasputin cădea în extaz şi vedea pe Dumnezeu. E fenomenul obţinut prin întîlnirea unei primitivităţi adînc native cu un delir al trupului excitat până la paroxism. E poate şi nevoia de scuză, de justificare pe care orice suflet, fie el cît de zoologic, o simte în faţa păcatului, dar mai ales un început de oboseală; bestia extatecă după ravagiile spasmului.

Şi Rasputin e o singură pildă rusească printre atîtea altele. Amestecul de viaţă intens animală şi de sublimitate mistică e caracteristic ortodoxismului rusesc. Alianţa între vitalismul orgiac şi năzuinţa către extaz în acelaşi timp este şi caracteristica, cel puţin teoretică, a tinerii mişcări ortodoxe romîneşti. Fiaţiunea se impune deci.

Dar trebue să se ştie că aceasta n'are nimic de a face cu flacăra pură a religiosităţii adevărate făcută din veneraţie, ascetism, respect, iubire de oameni, prosternare umilă şi modestă în faţa eternităţii şi generozitate fără margini pentru existenţa mizeriei omeneşti.

Oboseala ebrietăţii sau tristeţea actului sexual împlinit nu e religie, în orice caz nu e o religie evoluată. Misticismul de sfîrşit de chef, misticismul de ora cinci dimineaţă, misticismul orgiac cînd ingerii şi cu prostituatele se amestecă din belşug ca să confirme „eterna tinereţă" sau elanul vital, toate acestea, o spun cu amărăciune, prietini ortodoxi şi tineri frenetici de viaţă, nu ne vor aduce mîntuirea.—*Mihai D. Ralea.*

Ion Nădejde

Moartea lui Ion Nădejde, dispărut de mult din actualitate, necunoscut generaţiei nouă şi uitat de muncitorime ca şi de ţarani, evoacă în sufletul multor intelectuali care au atins toamna vieţii, cîteva din cele mai puternice şi vii amintiri.

Ceiace atrăgea acum patruzeci de ani şi mai bine, cea mai bună parte din studenţii şi elevii Iaşului şi ai Moldovei spre modesta lui casă din Sărărie, încunjurată parcă pe atunci într'un nimb romantic, nu erau atît soluţiile pe care le aducea teoreticianul marxist al social democraţiei romîne cît sentimentul de nobilă şi generoasă revoltă împotriva asupririi celor mulţi şi a nedreptăţilor de tot felul, practicate de o pătură conducătoare, conruptă şi avidă.

Dascălul de umilă origine, înlăturat cu silnicie din învăţămînt pentru ideile lui subversive, apărea acestei tinerimi însufleţite de aspiraţii altruiste şi pure ca iniţiatorul unei mişcări spirituale de revizuire a moralei şi culturii oficiale, care deţinea în persoana lui, ceva din misterioasa forţă a apostolului, propovăduind o religie nouă.

Influenţa lui Nădejde se explică şi printr'aceia că fondul lui afectiv cu tot internaţionalismul utopic a formulelor şi a doctrinei, chiar în faza socialistă, a rămas profund naţional.

Pornind dela realităţi pozitive, activitatea lui practică a avut în primul rînd în vedere revendicările sociale şi politice ale ţărănimii iar în chestia Basarabiei a mers cu curaj până la iredentism.

Alături de această sforţare de educaţie cetăţenească a maselor, Nădejde a realizat prin întemeerea Contemporanului, o operă culturală din cele mai însemnate.

Indeplinind pe terenul ştiinţific un rol analog cu acel al Convorbirilor pe cel literar, această excelentă revistă a contribuit la popularizarea marilor teorii ale ştiinţei moderne şi a dus împotriva plagiatului care înflorea pe atunci, a şarlatanismului şi ignoranţei o luptă acerbă, dar necesară.

Inzestrat cu vaste cunoştinţe şi uriaşă putere de muncă, Nădejde nu a fost atît o inteligenţă strălucită şi creatoare, cît un mare cărturar şi învăţător al poporului.

Istoria culturii romîne la sfîrşitul secolului trecut va trebui să-i înregistreze cu recunoştinţă numele iar într'un mediu în care primează interesul meschin ca şi arivismul feroce, acest om pasionat pentru idei, fanatic şi rigid în convingeri, de o dezinteresare absolută în neobosită lui activitate, va rămînea ca o figură neobişnuită originală şi rară.—*O. B.*.

O lămurire

Primim dela d. dr. P. Cazacu, următoarele rînduri pe care le publicăm cu plăcere. D. dr. Cazacu ne spune că decurînd a luat cunoştinţă atît de cartea d-lui A. Boldur „Unirea" cît şi de recenzia făcută asupra ei de d. V. Harea în revista noastră No. 5—6, 1928.

D. A. Boldur (în broşura: „Unirea") şi d. V. Harea (Viaţa Romînească No. 5—6, 1928) îmi atribue părerea: *„că unirea Basarabiei a fost determinată de armata Romînă şi oamenii Regatului ca Stere şi Marghiloman"*. D. A. Boldur precizează, că eu atribui acestor doi factori rolul *„principal, hotărîtor, determinant, prevalent"*. D. V. Harea nu încearcă să dovedească că am emis această părere. D. A. Boldur citează cuvintele, pe care le-aşi fi spus, la banchetul, din 29 Martie 1918, la Chişinău (după gazeta Sfatul ţării) şi anume: *„cei doi factori, care au contribuit la înfăptuirea Unirii sînt: armata Romînă şi d. C. Stere"*.

D. A. Boldur, ca „basarabean şi profesor rus", cum îşi zice, şi ca om „care se apropie de momentul Unirii cu acele apucături, cu care de obiceiu se apropie un jurist-sociolog şi prin urmare în conturuuri generale", cum singur scrie, va binevoi să admită să scoatem din discuţie „toastul", reprodus de un gazetar, pentru că este un detaliu şi nu este un document autentic. Toastul a fost

ridicat la un banchet, în onoarea celor prezenți, adică a reprezentanților armatei Romîne și a *„omului Regatului“*—d. C. Stere. Acolo nu s'a făcut nici istorie, nici filosofie, nici „analiză psihologică a evenimentelor“, nici „mecanică psihologică“, nici clasificarea după importanță a factorilor, care au înfăptuit unirea, nici calificarea lor. D. A. Boldur va fi silit să admită eliminarea din discuție a „toastului“ și pentru motivul, că prin el nu am declarat: *„că armata Romînă și omul Regatului“* au fost: *„factori determinanți, hotărîtori, principali, prevalenți“* ci pur și simplu, cum a citat singur d. A. Boldur, *„doi factori, care au contribuit“*,—lucru, pe care și d. A. Boldur îl recunoaște, căci în paginile 9, 14, și 15 a broșurii sale vorbește de factorul C. Stere, pe care îl califică: „cine mai bine ca dînsul putea să îndeplinească această misiune“, iar în paginele 11, 12, 13 vorbește detaliat și elogios de rolul armatei Romîne, în înfăptuirea Unirii.

După eliminarea din discuție a „toastului“ va rămîne d-lui A. Boldur să se înțăleagă cu d. C. Stere, dacă el este „Omul Regatului“, cum scrie d. A. Boldur, sau cum crede toată lumea—Romîn din Basarabia.

Dar nu le-a fost deajuns d-lor V. Harea și A. Boldur să-mi atribue pe gratis onoarea de a fi autorul teoriei că *„factorii principali, prevalenți hotărîtori, determinanți în înfăptuirea unirii au fost oamenii Regatului și armata Romînă“*, ei susțin că această teorie *„concordă cu susținerile adversarilor Unirii“* (d. V. Harea); *„este susținută și de toți adversarii Unirii“* (d. A. Boldur). Deci nu mai este vorba de o simplă părere, sau teorie greșită, ci de ceva grav, grav de tot: „concordanță“ cu adversarii unirii, cu vrăjmașii țării, adică complicitate cu ei. Chestiunea încetează de a fi de ordin de presă, ci devine susceptibilă de a fi deferită la consiliul de războiu. Acuzația nu mă privește numai pe mine, ci și redacția, editura și pe cetitorii „Vieții Romînești“, care nu au băgat de samă și nu m'au denunțat la timp. Cum sînt denunțat ca autor original și principal al crimei, dacă am comis-o cu voință, sau a stupidității și inconștienții, trebue să mă apăr. Norocul meu că d. A. Boldur a binevoit să indice paginile criminalității sau inconștienței mele și anume: 264, 316—317, 272 și altele din „Moldova dintre Prut și Nistru“. Le-am recitit cu deosebită atenție. Nu am găsit nici o urmă de „concordanță“—deci de criminalitate, sau inconștiență. Regret, că din lipsă de spațiu direcția revistei nu are să vrea să le reproducă. Cetitorii mă vor crede pe cuvînt, sau vor revedea și ei paginile. Comisarului regal, procurorului, sau judecătorului de instrucție le voiu trimite prin poștă însoțite de un memoriu de va fi nevoe. Nu există în lucrarea mea nici o linie, destinată să clasifice și să califice pe factorii, care au contribuit la înfăptuirea Unirii, fie după importanța lor în: „prevalenți, hotărîtori, determinanți, principali“, fie după origina lor „regățeană“ sau „basarabeană“, fie după orice alt criteriu. Este adevărat, că expunînd pe 340 pagini mișcările din Rusia și Basarabia, am vorbit și despre o mulțime de factori, care au contribuit, ori s'au opus unirii, i-am calificat cîte odată, dar niciodată nu am întrebuințat termenii: „prevalent, hotărîtor, determinant, principal“. Singurul autor, care a încercat să facă clasarea factorilor, care au contribuit la înfăptuirea Unirii, este Onor. d. A. Boldur. El se întreabă: „care din factori este mai important“? („Unirea“, A. Boldur, pag. 8). Dar nici d-sa nu răspunde ci „transformă întrebarea, ce loc ocupa fiecare din factori și cum influența pe ceilalți factori“, pentru ca la sfîrșit (după 8 pagini de expunere) să rezolve problema „importanței“, prin declararea: „Actul Unirii este actul înțelepciunii istorice“. „Bătrîna istorie știe ce face“ filosofează d. A. Boldur, fără să ne lămurească, dacă din punct de vedere Romînesc și omenesc bătrîna istorie a d-lui Boldur a știut ce face și la 1812, și la 1878, și fără să se pronunțe: cum ar fi evoluat evenimentele în 1918 în Basarabia, dacă nu ar fi existat, sau n'ar fi intrat, armata Romînă?

Că d. A. Boldur pentru necesitățile sale de a face „analiza psihologică a evenimentelor“ și „mecanica lor psihologică“, sau pentru necesitățile polemicii, a crezut necesar să inventeze o teorie, ca apoi să o combată—treaba lui, liber era. Dar nu avea dreptul nici să mi-o atribue mie, nici mai cu samă să mă acuze de „concordanță“—complicitate, chiar teoretică, cu vrajmașii țării.—*Dr. P. Cazacu.*

Lămurire preliminară pe marginea romanului „Game“ de Stejar Ionescu

Ceiace caracterizează debutul scriitorilor tineri, e izbucnirea anarhică a talentului lor încă în stare de zăcămînt brut, tumultul, excesul, jocul gratuit al forțelor nedisciplinate,—oferind priveliștea zimbrilor cu coarne heraldice și coame zburlite, umplînd pădurile care n'au cunoscut securea, de ropotul copitelor.

Intre scriitorii apăruți după războiu, doi numai, după cîte știu, derogă dela această normă: Lucia Mantu și Stejar Ionescu. „Miniaturile“ Luciei Mantu, și „Domnul dela Murano“ al lui Stejar Ionescu, deși opere de debut, au calmul, sobrietatea deliberată și distincțiunea unei premature maturități. Emblema acestor volume nu este zimbrul barbar, ci lebăda ostatecă în parcurile cu ape, tăceri și toamne aristocratice.

Actual prin expresia artistică, „Domnul dela Murano“ este inactual prin sufletul ponderat, cuviincios, abea ironic, timid în fața vieții—sau poate distant,—al creatorului său. Expresia artistică a „Domnului dela Murano“ este contemporană cu metafora-monoclu a lui Paul Morand, dar sufletul creatorului său se însoțește mai curînd cu Henri de Régnier, scriitorul care preferă ferestrelor, oglinzile: solemnele vitralii în care-ți vezi procesiunile su-

fletului. „Domnul dela Murano" e captivul acestor oglinzi, şi de aceia, cetind volumul, rămîi cu o impresie de pace melancolică, de reculegere, de tăcere şi de singurătate resemnată.

Aşa dar „Domnul dela Murano" nu este un *cîmp de luptă al vieţii*, ci dimpotrivă, *un refugiu împodobit împotriva vieţii*, aşa cum e şi întreaga operă a lui Régnier, cu care „Domnul dela Murano" avea unele asemănări.

Intâiul roman al lui Stejar Ionescu se intitulează: „Game". Semnificaţia titlului ar fi cam aceasta: după cum într'o gamă, pornind dela *do* şi trecînd printr'o succesiune de note, ajungi tot la un *do*, registrul notei numai fiind altul, tot aşa omul pornind în viaţă cu o tonalitate sufletească, o regăseşte, aceiaşi, mai gravă fiindcă e în registrul altei vrîste, — tocmai atunci cînd socotea că se depărtase mai tare de ea.

Această viziune a vieţii sufleteşti pare a-l fi determinat pe Stejar Ionescu să-şi aleagă titlul „Game".

Să fie oare în acest titlu amărăciunea, modest exprimată, de-a nu putea evada din tine însuţi, de-a cădea mereu în braţele propriului tău suflet chiar în clipa cînd te socoteai desrobit de el, aşa cum în nuvela lui Villiers de l'Isle Adam „La Torture par L'Espérance", prizonierul care evada cădea în braţele ironice ale marelui Inchizitor tocmai în clipa cînd vedea libertatea?

Sau dimpotrivă, să cuprindă acest titlu mîndria, iarăşi modest exprimată, a inalterabilităţii sufletului pornit în viaţă ca legendarii cavaleri cruciaţi spre Sfîntul Mormînt, şi ajuns la capătul vieţii au aceiaşi lance cu care pornise?

Cine ştie!

Stejar Ionescu îşi începuse „Gamele" în primăvara anului 1928. Proecta două sau trei volume, în decursul cărora ar fi cuprins întreagă, claviatura vieţii eroului său principal, Marc Lecuja, desfăşurîndu-i succesiunea de game sufleteşti cu reeditarea periodică a aceloraşi note, schimbător fiind numai registrul, din ce în ce mai grav, al vrîstelor treptate.

In vara aceluiaşi an, Stejar Ionescu, ajuns abea către sfîrşitul primei părţi a întâiului volum, s'a săvîrşit din viaţă prin moarte năprasnică: un automobil care-l aducea dela Slănicul Moldovei către Tîrgul Ocna, l-a răsturnat în apa Slănicului, zdrobindu-l de o stîncă pe care a rămas o noapte întreagă, cu faţa spre stele şi braţele în valuri. Ursita a încheiat cu o disonanţă aprigă zilele celui care concepea viaţa ca o succesiune de game.

„Viaţa Romînească" începe publicarea romanului neisprăvit care va continua şi în numărul viitor al revistei. După apariţia întregului fragment rămas, sprijinindu-mă pe ceiace Stejar Ionescu a realizat şi pe informaţiunile pe care a binevoit să mi le dea soţia lui, voiu încerca să schiţez linia de curgere pe care ar fi avut'o acest rîu calm şi curat, absorbit brusc de pămîntul suveran.—*Ionel Teodoreanu*

„Les Thibault"

Roger Martin du Gard, numele acesta complicat şi compus ca o denumire de sat francez, ne este o cunoştinţă veche. Acel care-l poartă ni-i un prietin vechiu, un fel de mentor. Jean Barois a însemnat ca 'ntr'un carnet personal ceva din aspiraţiile şi generozitatea noastră. Autorul lui Jean Barois ne-a rămas în minte subt chipul unui profesor—prietin, cu sentimente de frate mai mare şi de confident.

Acelaşi Roger Martin du Gard, acum şase ani ne-a introdus în familia austeră a lui Thibault. Am cunoscut atunci pe bătrînul Thibault, aspru şi intransigent; pe Antoine, fiul moderat şi cum se cade, exemplar de băiat corect, care ne-a devenit simpatic şi el prin slăbiciuni, prin dragoste şi prin bunătate. Am asistat atunci ca cunoscuţi ai familiei la plecarea Rachelei. Umbra noastră a fost alături de Antoine în ceaţa deasă dela Havre, şi am urmărit cu sentiment de desnădejde dispariţia vaporului pierdut în zarea cenuşie ca într'un fum.

Dar mai ales am suferit, ne-am revoltat şi am fost alături de înfriguratul Jacques. Am simţit în el tipul generaţiei noastre, poate al tuturor tinerilor din toate generaţiile plin de nelinişti, de căutări, de subtile chinuri fără răspuns; tipul capabil să reprezinte o generaţie. L-am simţit dela început superior în nesiguranţa lui.

Am trăit romantismul viu şi aprig a lui Jacques, şi începutul iubirii lui, pîndită de destin: Jenny, Gise... şi prietinia lui: Daniel.

Dela 1923 familia Thibault a plecat din oraşul nostru, sau am plecat noi din oraşul ei.

Au rămas cinci ani fără veşti dela ea; numai cu amintirile şi cu teama soartei ei.

Cu „La consultation" şi „La Sorellina", am revenit; ca într'o pensiune.

Am avut chiar impresia că în adevăr dela ultimele întîmplări din „La belle saison" şi până acum au trecut peste Les Thibault aceiaşi cinci ani ca în realitate.

Pe bătrînul tată, aprig odinioară, l-am regăsit chinuit de boală, şi umilit de suferinţa fizică. Am simţit trăind în el tragedia omenească a sfîrşitului: durere multă şi persistenţă, teama morţii cu analiza ei inconsistentă şi mobilă, speranţa, imbecilizarea cu reminiscenţe sinistre din copilărie. Stau paralele în roman cele două panouri, unul de realism şi celălalt de viaţă interioară, de analiză; unul consistent şi celălalt ireal, ca o imagine privită într'o oglindă tulbure care dă halucinaţii.

L-am regăsit pe Antoine, mai matur. Simpatic nu prin generozitate sau alte calităţi excepţionale, ci tocmai prin aceia că trăeşte viaţa la care toţi sîntem constrînşi. Antoine e un om obişnuit; o fire comună; este tipul omului creat de educaţia de astăzi; tipul care s'a adaptat acestei educaţii; este exemplarul bun de serie al emisiunii societăţii omeneşti.

Prin aceasta e poate mai aproape de fiecare din noi. Tragediile lui nu sînt mari, nu au intensitate, nu au dimensiuni exagerate, nici adîncimi; sînt cotidiane, ca o „tracaserie", ca o neplăcere, ca o inoportunitate.

Antoine este însă un om de bună calitate. Are posibilități sufletești, ele însă au fost amputate de ocupațiile zilnice, de o educație care uniformează, de un temperament special, de o concepție lipsită de elanuri prea mari.—E ceiace se cheamă un om echilibrat. Izolarea lui are totuşi ceva trist, şi viața samănă cu o căutare în vid, cu o chemare fără răspuns.

Nici în misiunea lui de medic, pe care o consideră sublimă, nici în munca istovitoare, Antoine nu găseşte un sprijin. După o zi de lucru greu îl regăsim singur şi dezorientat. Consultațiile lui îl arată generos, bun şi inteligent. Şi atîta nu-i destul pentru ca să înțelegi ceva din viață şi să-i recunoşti un suport. Uneori amintirea dragostei pentru Rachelle, flutură ca un steag concret, ca o îndreptare sigură; şi dragostea pentru Gise înseamnă o mîngîere şi o tulburare totodată. Pasiunile lui sînt însă cuminți, ca o lecție, ca o experiență științifică fără pericol,—şi renunțările sînt comprimate.

Şi iată, în tîrgul elvețian, îl regăsim pe Jacques, copil teribil ca orice cap de generație, crud ca însuşi viața cu tot ce a fost şi cu toate normele prestabilite.

Intransigent şi integral, se cațără pe socluri şi dărîmă zeii care-au fost. Sufletul lui nu găseşte tovarăş şi nu recunoaşte erarhiile stabilite. El vrea ceva ce nu a mai vroit nimeni. Aspirațiile lui sînt un ciclon care devastează tot.

Nici respectatul Jalicourt, idolul, nu rezistă.

A fost idolul altei generații, a fost pentru generația lui poate ceiace Jacques este pentru a sa.

Pe Jalicourt însă l-a înfrînt viața, experiența.

E un bătrîn. E un apologet al drumurilor bătute, al disciplinelor definitiv stabilite.

Cum s'ar fi putut înțelege cu Jacques?!

Unul avea conştiința de ceiace se poate realiza, celălalt simțea în el puterea de a realiza „totul".

Neînțelegerea dintre Jalicourt care este un „exponent" al generației lui, şi între Jacques exponentul altei generații este eternă. Ea se repetă la fel în cursul anilor în toate țările cu o conştiință şi o mişcare artistică şi intelectuală.

Cînd Jacques va îmbătrîni odată cu noi, va fi şi el Jalicourt şi va veni un alt Jacques să-l admonesteze pentru anchilozare şi didacticism. E o rotație inevitabilă ca acea a pămîntului şi-a universului întreg.

Les Thibault e romanul unei familii.

El este în mare parte realizat. In această operă însă simțim interesul central pentru Jacques. Romanul lui este abia la început. Nu ştiu cîte volume vor mai apărea pentru a-l desăvîrşi.

Roger Martin du Gard a strîns la un loc limpezimea clasică, şi zbuciumul interior al acestei vremi.—*Demostene Botez.*

Cronici literare

Rubrici închinate cronicilor literare găseşti în orice jurnal romînesc. Dela războiu încoace obiceiul s'a generalizat. Absența acestui obiceiu a ajuns chiar să fie considerată ca o neglijență şi fiecare ziar ține să-şi aibă cronica literară măcar odată pe săptămînă. Moda a fost importată, ca atîtea altele, din Occident. Dar utilitatea ei este, din multe cauze, discutabilă.

Mai întâiu, nu este deloc dovedit că prezența periodică a unei cronici literare într'un jurnal aduce vre-un profit jurnalului sau cetitorului. Ziarele de informații prosperă pentrucă aduc servicii reale sau satisfac curiozitatea cotidiană a oricărui individ ştiutor de carte. Jurnalul satisface gustul de a ceti cel mai redus, pe treapta unde gustul de a ceti se confundă aproape cu gustul de a şti ce se întîmplă în casa vecinului. Jurnalul alimentează mahalagismul organic al omului sau, dacă vreți, instinctul social. In publicul cetitor de ziare există desigur o parte care aruncă ochii şi în coloanele cronicei literare. Rîndurile cronicarului literar, cetățeanul grăbit le parcurge distrat, în clipe de reculegere, la cafenea, la aperitiv, în pauze la cinematograf. Asta, tot dintr'o nevoe de informație sau, mai des, din întîmplare. Obişnuitul cetitor de ziare (adică toată lumea) înfulică cronica literară laolaltă cu crimele, accidentele şi desbaterile parlamentare, pentrucă i se oferă. Dacă nu i s'ar oferi n'ar cere-o. Iar în cît priveşte rolul informativ al cronicei literare — simpla bandă — reclamă pe care editorul o agață de coperta volumului proaspăt e mai direct utilă.

Dacă absența sau prezența acestui ingredient într'un ziar nu constitue un pericol sau un avantaj pentru existența presei — avalanşa de cronicari literari cu care s'a pomenit ziaristica romînă în ultimul timp poate da loc, în schimb, la cîteva considerații, interesante şi pentru autori şi pentru public — vorbesc de publicul care pe lîngă ziare ceteşte şi literatură.

Cetitorii şi autorii au aceleaşi interese de apărat. Sau, cel puțin, interesele lor ar trebui, normal, să coincidă. Prosperitatea şi buna calitate a unei literaturi atîrnă în parte şi de buna calitate a publicului. Fiecare literatură îşi are publicul pe care-l merită şi fiecare public literatura pe care este capabil s'o priceapă. Nivelul amîndurora—şi al publicului şi al literaturii—creşte sau scade concomitent. Cu observația că inițiativa de ridicare din partea publicului se produce mai greu şi mai încet. O ridicare a nivelului culturii într'o țară şi într'o epocă transformă şi rafinează gustul de a ceti. Difuziunea gustului de a ceti stă în raport direct cu nivelul general de cultură. Literatura urmează şi ea această ascensiune. Dar literatura are avantajul şi meritul că poate să provoace această ascensiune.

Curtierii la Bursa literaturii sînt cronicarii literari. Calitățile lor ar trebui să fie determinate de nivelul literaturii pe care o judecă şi al publicului care îi ascultă. Asta se întîmplă foarte des

în Occidentul pe care-l imităm. In ziarele străine cronicarii literari sînt de multeori autori iluştri şi critici renumiţi şi întotdeauna scriitorii onorabili şi oameni cultivaţi. La noi sarcina de cronicar literar e lăsată, în jurnale, de multe ori la voia întîmplării. Fie cum o fi, numai să fie. S'ar părea chiar că regula e să deţie această rubrică oricine. Scriitori rataţi, poeţi acriţi, autori dramatici nejucaţi, jurnalişti fără plasament, licenţiaţi în filosofie cu aspiraţii literare, romancieri fără tiraj—toţi obişnuiţii coşurilor de redacţie alimentează cronica literară a ziarelor. Cronica literară devine astfel un *tout-à-l'égout*, o hazna de laude băloase, de linguşiri purulente şi de scuipături rîncede. In această menajerie păşeşte din cînd în cînd, cu ifose solemne şi aere îngăduitoare, vre-un istoric rătăcit în lumea literelor ca'n zicătoarea cînelui printre popici, vre-un filosof cu tardive pubertăţi scriitoreşti, sau vre-un filolog *en goguette*, furişat dela catedră, agăţîndu-se, febril, de poalele gloriolei literare. (Profesorii de istorie literară scriu rar în ziare, de frică să nu se compromită. Preferă, prudenţi, sala de curs, mai comodă, şi scriu critică oficială în tomuri pe care le cetesc, de frică, pentru examene, studenţii).

In măsura în care critica face legătura între public şi autor—măsură care nu e niciodată prea mare—o astfel de cronică literară nu poate decît să falşifice raporturile dintre cetitori şi literatură. Situaţia e agravată şi de stilul acestor cronici. Cronicaştrii literari din jurnalele noastre împing neştiinţa scrisului până la neruşinare. Lauda, în gura lor, e o ruşine pentru cel lăudat, iar injuria lor e un lătrat analfabet fără nici-o eficacitate. Cetitorul e informat mai întotdeauna greşit. El este cel care sufere şi nu autorul. Pentru acesta din urmă lucrează serviciul de reclamă al caselor de editură, şi el însuşi dacă vrea. O carte bună îşi face întotdeauna drum, mai curînd sau mai tîrziu. In schimb, prin nepriceperea sau reaua credinţă a cronicarilor literari, o carte proastă poate cunoaşte oarecare popularitate. Dar în acest caz publicul care o acceptă nu are decît ceiace merită. E treaba lui să se apere sau să-şi cultive gustul.

Critica este un gen literar. E cel mai greu din toate, cel mai ingrat, şi în aparenţă cel mai accesibil oricui. O recenzie bună e tot aşa de preţioasă ca şi un poem reuşit. N'am cere cronicarului literar să scrie o capodoperă de fineţă critică în fiecare săptămînă. Nici nu le-am pretinde să nu mai existe. Am sfătui doar pe directorii de ziare şi pe jurnaliştii de meserie să suprime în nouă cazuri din zece (spre mai mare siguranţă aş propune un plebiscit printre lectori) rubricile cronicei literare. Cronicarii literari în disponibilitate ar găsi uşor unde să-şi întrebuinţeze calităţile lor pline de duh. Ar intra, de exemplu, în diplomaţie.—*Al. A. Philippide*.

P. Nicanor & Co.

Recenzii

Al. O. Teodoreanu, *Hronicul Măscăriciului Vălătuc*.

Hronicul măscăriciului Vălătuc e o culegere de nuvele unde ni se vorbeşte de beţii straşnice, şi de amoruri curat pămînteşti. Singura problemă mai adîncă, singura problemă de o natură, să zicem mai „etico-socială" este încornorarea bărbatului de către legitima sau nelegitima sa femee. Sentimentul predominant e buna dispoziţie. Ocupaţia fundamentală: masa, — după care ce-i drept vine imediat în rang amorul. Eroii lui Păstorel Teodoreanu au şi fac chef. Veselia de a trăi le lungeşte serile şi le scurtează zilele. Ici colo, puţină înduioşare, dar nu înduioşarea durabilă a omului profund milos, ci un fel de tandreţă ocazională de om care a băut un pic şi e dispus să-şi compătimească (şi pupe) aproapele.

Păstorel Teodoreanu a avut marele merit să nu asculte nici-o sugestie dela flaşnetele literare ale timpului. Tristeţă, tragism, pasiune, credinţi fanatice, complicaţii sentimentale — şi toate ranghenele din care se fac romanele de azi nu găsesc nici-un credit la el. Şi nimic nu arată mai bine virtuţile unui scriitor ca rezistenţa la moda literară a timpului, în beneficiul realităţii. Căci aceasta, şi nu alta, e realitatea romînească. „Personalităţile" au toate silueta unui Traşcă Drăculescu, Iancu Durău sau Căpitan Costake. Oameni tari, care ştiu să facă abstracţie de tot ce nu-i mîncare, băutură şi trupesc amor. Sînt oamenii lui Caragiale, de data aceasta minus partea meschină şi ridicolă, şi plus oarecare grandoare boerească. Eroii piperniciţi ai „Momentelor" şi eroii gargantuesci ai „Hronicului" au cel puţin un lucru comun: amîndoui concep viaţa ca o succesiune de dejunuri şi prînzuri, iar între mese nici-o problemă care ar depăşi în tragism consumarea unei femei sau încornorarea unui bărbat. Linişte absolută şi bună digestie. Adică uitam. Mai este un sentiment, la dreptul vorbind destul de vag. E dragostea de ţară, dragostea pămîntului acestuia sfînt pe care cresc conace răcoroase, vii dătătoare de Cotnar şi părinţi dătători de moşteniri.

*

Păstorel Teodoreanu scapă de două cusururi curente la prozatorii romîni: artificialitatea şi mitocănia. In nici-un moment, Păstorel Teodoreanu nu e vulgar. Cînd povesteşte lucrurile cele mai licenţioase, încă are o superioară distincţiune. Nimic mitocănesc. Şi aceasta e mai ales vizibil cînd e vorba de nume proprii. Aţi observat ce îngrozitoare sînt numele proprii din romanele, nuvelele şi dramele noastre? Acolo ies în evidenţă amîndouă trăsăturile de care vorbeam: artificialitatea şi vulgaritatea. Cauza ţine în mare parte de faptul că nume de familie nu avem în Romînia decît de relativ puţină vreme. Bunînţăles, o altă cauză e lipsa de talent a autorului. Cînd eşti Caragiale sau Sadoveanu — mari maeştrii ai combinărilor potrivite de nume proprii—dificultatea e învinsă. Păstorel Teodoreanu este şi el foarte priceput în această delicată artă. Numele eroilor lui sună şi spun dela început aproape totul asupra psihologiei şi carierei personajului:

„Această întîmplare a fost scrisă—spune Păstorel Teodoreanu la mănăstirea Varatec, în luna Septembre, ziua 17, fiind cursul anilor 7366, iară dela Christos 1857, de mine, Ecaterina Opriş, nevrednică ţiitoare a domniei sale domnului Alexandru Balanţoff".

Ce bine sugerează Balanţoff pe domnul care îşi poate oricînd „balansa" ibovnica, o ibovnică ce se numeşte *Opriş*. Observaţi cuvîntul acesta *Opriş*, cum sună el ca ceva subaltern şi neglijabil, ca ceva pe care poţi să te dispensezi de a te supăra şi de care faci cu uşurinţă abstracţie. Dar Marghioliţa, nu sună oare acest cuvînt ca un nechezat de iapă tînără? Toate sînt cu socoteală la Păstorel Teodoreanu, şi aici se recunoaşte bine adevăratul artist.

*

Cineva spunea odată că un mare humorist trebue să fie şi trist, şi că lui Teodoreanu îi lipseşte tristeţea. Dar mai întâiu, el mai e şi altceva decît un humorist, ş'apoi el nu trebue să aibă tristeţe, căci acest sentiment există prea puţin în societatea noastră şi mai ales în „elita" noastră. Ori, Păstorel zugrăveşte tocmai pe aceste suflete „de elită", care, în materie de suferinţă o cunosc mai ales pe aceia a indigestiei, iar în materie de melancolie, mai cu samă pe aceia a momentelor cînd li se anunţă că sacul a ajuns la fund şi că boerul a calicit. Elită de oameni tari, care nu se încurcă cu subtilităţi sentimentale, cu datorii abstracte şi cu otrăvite entuziasmuri cetăţeneşti. Oameni primitivi şi generoşi, generoşi pentrucă-s sănătoşi şi bine dispuşi. Buna dispoziţie e nota dominantă în melodia frustă a unei existenţi romîneşti. Dar este ceva şi asta. Şi această veselie de a trăi îşi aşteaptă de mult pe primul ei poet epic. Iată de ce cartea lui Teodoreanu este, cum zic Germanii, un „moment" în istoria noastră literară.

*

In nuvelele acestea se întrebuinţează un fel de stil quasicronicăresc, panaşat cu expresii foarte contemporane. Există un profesor romîn care s'a indignat de acest stil, pentru două motive. Mai întâiu pentru că e apocrif,—spunea el,—pentru că autorul comite expresiuni ce nu pot fi în cronici. La această obiecţiune Păstorel Teodoreanu a răspuns lapidar şi documentat: „Ei şi?", la care cred că nu este mare nevoe să mai adăogăm ceva.

A doua obiecţie a profesorului romîn este că Teodoreanu pîngăreşte dulcea limbă romînească, şi frumuseţile sacroşante ale letopiseţilor.

La care obiecţie...

Dar e interesant poate de explicat de ce acest stil sui generis al lui Păstorel Teodoreanu a fost o excelentă idee artistică.

Păstorel Teodoreanu avea de făcut o epopee a unor anumite trăsături din sufletul romînesc; o poemă desrobită de timp şi spaţiu. Datele şi locurile sînt aci bucăţi din psihologia tipurilor. Nu sînt ce sînt ele de obiceiu, ci simple procedee de creaţie.

Sufletul romînesc de totdeauna. Iată ce avea de spus Păstorel Teodoreanu. Şi-i trebuia, pentru a se exprima, un alfabet care să nu trezească asociaţii de idei fixate în timp şi localizate în spaţiu. Îi trebuia un stil care să permită poveştilor să se petreacă: pretutindeni şi totdeauna. Iată explicaţia şi meritul acestui stil atît de personal, amestec de cronică veche, poezie modernă, şi ghiduşie—care, ea, e eternă...

*

Marea calitate a prozei lui Păstorel Teodoreanu este de a nu semăna cu a nimănui. Aşa, mici simpatii literare s'ar putea identifica. Ceva din joviala bonomie a letopiseţelor, puţin Topîrceanu, puţin Rabelais, multă „gauloiserie",—un fel de gauloiserie moldovenizată dacă se poate spune. Uneori ne gîndim la Caragiale; nu numai pentrucă amîndoi — unul ca satiric altul ca poet epic—au aceiaşi părere a supra psihologiei Romînului, dar chiar pentru motive mai tehnice. Păstorel Teodoreanu are ceva din fantezia diabolică a marelui nostru grec, apropieri de idei şi situaţii care nasc acelaşi soiu de rîs homeric.

Dar toate acestea nu îi iau nimic din originalitate. Cineva care ceteşte pe alţii nu poate să nu se simtă mai aproape de cutare scriitor, mai străin faţă de altul. Rămîne deci deplin adevărat că scrisul lui Teodoreanu nu samănă cu al nimănui în literatura romînă.

*

In întristata şi monotona carieră a criticului de literatură romînească, volumul lui Păstorel Teodoreanu a fost ca o rază de soare, care a permis acel mare lux al laudei fără indulgenţă.

Scriitorii noştri ne-au învăţat să considerăm lauda ca un fel de produs sintetic de circumstanţe uşurătoare combinate.

Cartea lui Păstorel Teodoreanu n'are nevoe de indulgență patriotică, de relativismul comparațiunilor și de bunăvoință filoromînă. Putem vorbi de ea din unicul punct de vedere al frumuseții pure și simple...

Îi sîntem recunoscători.

D. I. Suchianu

* * *

D. D. Roșca. *L'influence de Hegel sur Taine théoricien de la connaissance et de l'art.* Paris. Libraire universitaire I. Gamber, 1928.

Deși în istoria ideilor, opera atît de bogată și strălucită a lui Taine joacă un rol din cele mai însemnate, cugetarea lui filozofică, care constitue adevăratul ei fundament e astăzi divers interpretată și în ce privește senzul ei autentic, nu a fost încă suficient lămurită.

Pentru înțelegerea deplină a acestei cugetări, care timp de două generații a stăpînit cu atîta putere spiritele, nu atît, prin originalitatea ei creatoare, ci mai ales prin faptul că a fost un mare centru de absorpțiune intelectuală, problema influențelor e de o covîrșitoare importanță. Printre aceste influenți, diferite și contrare, un loc de frunte îl ocupă acea a lui Hegel. Semnalată cu deosebire în urma publicării corespondenții lui Taine, de Victor Giraud, în frumoasa lui monografie, ea se reduce însă la afirmații și indicații sumare și e departe de a fi fost analizată satisfăcător și metodic.

Acest gol a căutat să-l umple printr'o voluminoasă lucrare d. Roșca, cunoscut în lumea intelectuală prin studii filozofice și esseuri substanțiale și judicioase, publicate la noi sau în excelenta revistă de sinteză culturală Minerva.

Conștient de complexitatea inerentă fenomenelor de influență, d-sa nu se mulțumește cu stabilirea unor relații directe și sigure între idei și opere (cum a făcut înaintea sa în ce privește Taine și Hegel, Otto Engel într'o lucrare de altfel imperfectă) ci încearcă să determine natura și calitatea influenței, întinderea ca și adîncimea ei.

Spirit clar și lucid, care pornește dela analiza unor fapte precise și nu se pierde nici o clipă în considerații generale și vagi, în această lucrare consacrată metafizicii și esteticii lui Taine, adică fundamentului teoretic al cugetării lui (studiul aplicării principiilor în critică și istorie va forma obiectul unei lucrări viitoare), d-sa începe prin a adopta, în fiecare problemă, punctul de vedere al gînditorului francez și provizor interpretarea acestuia asupra lui Hegel, arătînd ceiace dînsul a împrumutat dela filosoful german.

Dar d. Roșca nu se oprește aici, ci transpunîndu-se din punctul de vedere al adevăratului Hegel, a cărui operă dificilă și adesea obscură a aprofundat-o printr'un studiu îndelung și răbdător, d-sa judecă din această poziție speculativă, hegelianismul lui Taine, determinînd astfel în adîncime, calitatea influenței și precizînd senzul ei.

Rezumate în linii mari, rezultatele minuțioaselor analize ale d-lui Roșca sînt acestea.

Acțiunea lui Hegel nu s'a exercitat numai asupra cutărui sau cutărui punct din doctrina lui Taine, dar asupra fondului și spiritului său însuși. Taine clădește sistemul lui cu materiale împrumutate scrierilor lui Hegel. Cu ajutorul marelui dialectician german se silește să dovedească postulatul fundamental al teoriei cunoașterii și metafizicei sale, la el caută dovezi în sprijinul concepției lui asupra cauzalității și tot lui îi împrumută ideia unui scop suprem al cunoașterii, idee care e principalul resort al cercetărilor lui migăloase de logician și de psiholog.

Taine a luat în mod constant poziție contra gînditorilor, ca Mill sau Kant, care repudiază acest înalt ideal de cunoaștere sau sapă fundamentele care-i permit realizarea și toate lucrările lui filosofice, sfîrșind cu „De l'Intelligence" pot fi considerate ca încercări de a complecta printr'o muncă de analiză, vasta operă de sinteză a lui Hegel.

Mai mult încă, în spiritul lui Taine rațiunea de a fi a acestor lucrări nu era propriu zis de a complecta sinteza lui Hegel, ci de a-i demonstra adevărul, prin dovezi controlabile și a o face mai inteligibilă, precizînd-o.

Ideile hegeliane pe care Taine și le-a asimilat între 1848 și 1851, pe cînd era la Școala Normală și apoi profesor la Nevers joacă față de elementele noi cu ajutorul cărora caută să-și îmbogățească gîndirea, rolul unor idei a priori și a unui fel de cadre.

El acceptă ceiace intră în ele sau ceiace crede că poate fi conciliat cu fondul primitiv sau hegelian al doctrinei sale. În alți termeni, Taine acceptă ideile care nu contrazic pe Hegel, respingînd pe celelalte.

Acesta e cazul împrumuturilor pe care le face lui Condillac, Mill sau Comte și contradicția care se poate constata între nominalismul din prima parte din „De l'Intelligence" și realismul din a doua, se explică tocmai prin sforțarea pe care o face pentru a ajunge la o idee hegeliană a cunoașterii și naturii pornind de la Condillac și prin incoronarea hegeliană pe care vrea cu orice preț s'o dea, operei lui de gînditor.

Printre influențele numeroase suferite de Taine, acea a lui Hegel e fără îndoială cea mai însemnată și dacă facem abstracție de ea (cum au făcut atîția gînditori dela Schérer până la Höffding) riscăm de a nu înțelege senzul adevărat al cugetării sale.

Același lucru cînd e vorba de sistemul estetic al lui Taine, în care explicarea complectă a artelor se bazează pe ideia hegeliană privitoare la esența frumosului și e o explicare hegeliană.

Imensă ca întindere, influența lui Hegel asupra lui Taine, nu e însă tot așa de mare în adîncime.

Dacă gînditorul francez a clădit sistemul lui filosofic cu ajutorul puternicului dialectician, în teoria cunoașterii dînsul e însă mai puțin hegelian decît se crede el însuși.

Impins de o înclinare imperioasă a mentalității sale, care nu putea concepe altfel de inteligibilitate decît acea care-și găsea desăvîrșirea și satisfacția în identitatea absolută obținută prin abstracție și analiză, Taine ajunge împotriva voinții lui și fără să-și dea îndeajuns samă, să respingă identitatea concepută de acel pe care-l proclama maestrul lui, identitate îmbogățită prin diferență și obținută printr'un suprem efort sintetic și constructiv al cugetării concrete.

Acest fapt decide de spiritul profund în care Taine înțelege să interpreteze sistemul lui Hegel pe care-l consideră (în mod eronat, după părerea d-lui Roșca) ca un panlogism și de senzul în care-și asimilează marile idei ale acestuia.

Legea unică, concepută de Taine subt influența cea mai directă a lui Hegel, lege care reduce materia la un pur simbol și lucrurile finite la simple aparențe nu mai e din cauza aceasta legea lui Hegel, conceptul lui Taine obținut prin eliminarea a tot ce e particular și individual nu e conceptul lui Hegel, sinteză a identicului cu diversul, ideia de cauză elaborată de Taine cu ajutorul lui Hegel nu e ideia gînditorului german care s'a inspirat aici din considerațiile finaliste cuprinse în faimoasa „Critică a judecății" kantiene.

Adaptînd cugetarea lui Hegel exigențelor propriei lui inteligenți, Taine o transpune afirmă d. Roșca de pe adevăratul ei plan, acel al rațiunii concrete și al devenirii, pe acel al inteligenții abstracte, care admițînd numai ceiace e identic, escamotează diversitatea și schimbarea.

Inteligența lui analitică refuză să înțeleagă dinamismul radical al rațiunii sintetice a lui Hegel și tinde în mod spontan să instaleze ființa acolo unde Hegel punea devenirea. In fața atitudinei profund heracliteane a maestrului, inteligența discipolului păstrează impasibilă o atitudine funciar eleatică.

Ințelegînd pe Hegel, prin prisma unui spinozism matematician și mecanist, Taine nu a pătruns astfel adevăratul spirit care animă dialectica hegeliană și nu și-a dat samă de originalitatea acestui prodigios efort al gîndirii.

Sprijinite pe o cercetare aprofundată și o analiză meticuloasă a textelor, pe o vastă erudiție și o luminoasă argumentare, concluziile la care ajunge d. Roșca se impun cu tărie cetitorului și lucrarea lui solidă și probă, aduce într'una din problemele cele mai interesante ale istoriei și evoluției cugetării europene, o contribuție remarcabilă și prețioasă.

Octav Botez.

* * *

A. Steuerman-Rodion, *O toamnă la Paris*, Iași, Viața Romînească.

Scrise acum treizeci și doi de ani, aceste fugitive impresii nu au pierdut nimic ca interes și savoare, ba chiar la farmecul lor se adaogă, pentru acei care le-au cetit odinioară, melancolia trecutului.

Variatele aspecte ale uriașei metropole se desprind vioi evocate de un cronicar spiritual și fin, cu ochiul ager și inteligența ascuțită.

Petrecem cu el prin localurile vesele din Montmartre sau Cartierul latin, ne furișăm printre spectatorii care aplaudă pe Coquelin sau Sarah Bernhardt, asistăm la o piesă a lui Hervieu, la o conferință a lui Lemaitre la Odeon, la recepția lui Anatole France la Academie sau ascultăm pe Clovis Hugues, Sébastien Faure, Vandervelde, înflăcărînd un public, în care vibrează coarda revoluționară.

Colonia romînă apare și ea reprezentată prin George Diamandi, ziarist francez și autor dramatic, Pompiliu Eliade, d-nii Ovid Densușianu, Candrea, Volenti, Lupu, Nicolau pe atunci student al Sorbonei ca și prin Gheorghe Cîrțan, iluminatul baciu care a preumblat pe malurile Senei, sarica și cojocul lui mițos din munții Fagarașului.

Nota umanitaristo-socială a vremii e vizibilă în numeroase pasaje consacrate desmoșteniților soartei de orice fel, iar cea personală își face loc în pagini uneori umoristice, alteori de crudă ironie a căror manieră amintește pe acea a lui Heine și lasă să se întrevadă orgoliul de rasă jignit și rana ascunsă de totdeauna a acestui poet delicat și intelectual de marcă.

Octav Botez.

* * *

Ion Colan. *Viața și opera lui Ioan Barac*, București, Cultura Națională, 1928.

Ioan Popovici Bărac a fost un versificator, care a prelucrat și localizat opere din literaturile străine, în deosebi din cea ungară și germană. A scris și versuri originale, însă nu acestea l-au făcut cunoscut în vremea lui. Zicem în vremea lui, fiindcă astăzi, doar istorici mai pretențioși dacă îi mai închină un modest capitol. Și totuși acest iubitor de muze, pe care acestea nu l-au inspirat, a fost un autor mult cetit în vremea lui și chiar mai tîrziu. Unele din cărțile lui tipărite și în deosebi „Arghir și Elena" nu lipseau din biblioteca multor boeri de pela începutul secolului al nouăsprezecelea și mai cu osebire se găsea în biblioteca intelectualilor romîni din Ardeal.

De aceia, autorul studiului de față a făcut un mare bine, cercetînd viața și opera unui scriitor, care n'a reușit să fie un adevărat poet, dar care pe nedrept ar fi dat uitării de cel ce ar scrie istoria literaturii romînești.

Contribuţia d-lui Colan este cea mai bogată ce cunoaştem până acum. Este scrisă cu competinţă, mai ales că d. Colan cunoaşte şi l. ungară, de care Bărac s'a folosit în lucrările sale şi în deosebi în cea care a avut mai largă răspîndire „Istoria despre Arghir cel frumos şi despre Elena cea frumoasă..." Apoi diferiţii istorici şi critici unguri i-au servit cercetătorului nostru pentru informaţii noi asupra lui Bărac şi a operei lui. Numai că rău a făcut d. Colan că n'a tradus şi în romîneşte citaţiile numeroase din ungureşte, pentruca studiul să apară mai clar şi pentru cei ce nu cunosc această limbă.

Asupra vieţii puţin cunoscute a lui Bărac, cu toată binevoitoarea strădanie, prea puţine date nouă află şi d. Colan, mai ales dacă avem pretenţia de informaţii strict necesare unei biografii ştiinţifice. Numele soţiei ori al copiilor şi anul naşterii lor, ori inscripţia de pe mormîntul familiei, care nici măcar nu pomeneşte de numele şi anul morţii poetului, nu ne aduc o contribuţie biografică necesară explicării operei

In schimb datele privitoare la anul naşterii, la studii, la activitatea de dascăl şi translator magistratual la primăria din Braşov, culese din diverse izvoare (vezi p. 5—9), sînt de o reală necesitate pentru cunoaşterea scriitorului.

Cum era şi drept, o atenţie deosebită se dă analizei istorice şi critice a operei, pe care d. Colan o numeşte „Istoria lui Arghir şi a Elenei". Ni se dau informaţii despre ediţiile poveştii, citîndu-se dela prima (Sibiu 1801) până la ultima (Sibiu 1915) vre-o patrusprezece ediţii. Inţelegem ce răspîndită a fost această minunată poveste în lumea cărturarilor romîni şi chiar în „ţărănimea cărturară a satelor ardelene"—cum zice d. Colan—cum, şi, mai rar, în cea a satelor „regăţene", am putea adăoga noi. Apoi d. Colan studiază „origina basmului", „conţinutul", „Arghir în literatura populară romînească", „Arghir în literatura maghiară", „povestea la Barac şi Gergey", ajungînd la ultimul capitol, care-i şi o concluzie: „Barac a împrumutat povestea dela Gergey prelucrînd-o", deşi cunoştea şi variantele romîneşti.

D. I. Colan mai dovedeşte că Gergey la rîndu-i a împrumutat-o din literatura romînească populară, deşi se fereşte să o spună şi o dă ca luată dintr'o cronică italiană.

Cînd însă discută originea basmului, se pare că face o generalizare nu tocmai exactă. D. Colan afirmă fără a încerca să probeze că „istoricii noştri literari au primit în întregime—fără verificare—părerea emisă de literaţii unguri, că noi am luat povestea din literatura maghiară şi anume dela un oarecare Albert Gergey" (p. 12).

Este drept că M. Gaster în „Literatura populară romînă" (p. 549) socoate că „Arghir şi Elena" este un basm unguresc, fără a cerceta chestiunea mai deaproape, ci bazat pe cele ce spune Asboth că este unul din cele mai populare basme din Ungaria. (O. Asboth în Archiv für Slav. Phil. IV, p. 625 No. 1).

Tot Gaster susţine că la noi a fost introdus şi popularizat prin cărţile lui Bărac.

Nu toţi istoricii literari însă sînt de aceiaşi părere.

Astfel d-nii N. Iorga şi O. Densuşianu, citaţi şi de d. Colan în bibliografia dela sfîrşit.

D. N. Iorga scrie textual: „Povestea era poate de origină apuseană, dar Barac nu o cunoştea decît după prelucrarea ungurească a lui Albert Gergey" (Ist. lit. rom. Sec. XVIII, II, 475), iar d. O. Densuşianu: „Subiectul versificat de Barac, deşi ne duce spre literatura populară (v. L. Şăineanu, Basmele romîne, 266), nu a fost totuşi luat direct din basmele noastre, ci dintr'un izvor străin şi anume unguresc (Lit. rom. mod. I 128). Deci, d. Iorga se gîndeşte la origina apusană a basmului, probabil la acea cronică italiană, de care pomeneşte Gergey şi în niciun caz nu-l socoate de origină ungurească.

D. O. Densuşianu nu se ocupă de origina primitivă a basmului, pe care d. Colan o caută în mitologia greco-romană. Din cuvintele citate însă înţelegem că nu poate fi vorba că poporul nostru („noi", cum zice d. Colan, cam confuz) să fi luat basmul cu Arghir şi Elena din literatura maghiară şi în niciun caz pentru prima oară dela Gergey prin Bărac, de oarece exista mai dinainte în basmele romîneşti.

Deci—în bună parte—nu pare a fi exactă afirmaţiunea de mai sus a d-lui Colan. Deasemenea etimologia propusă pentru numele eroinei Ileana Cosinzeana, nu se pare a fi cea mai aproape de adevăr. D. Colan o derivă din Sancta Diana—Sandiana, la care se adaogă silaba Co, ca în „doi feţi cotofeţi". Dar nu ne spune de ce se adaugă şi nici cum a ajuns Cosinzeana atribut al substantivului Ileana, pe lîngă care numai se întrebuinţează. Mai aproape de adevăr se pare etimologia propusă de d. Al. Philippide din *semi divina* (Helena Semidivina), deşi d. Philippide n'o dă ca „destul de cunoscută", ci numai ca probabilă. (Vezi discuţia amănunţită în Principii de istoria limbii, Iaşi 1894, p. 138).

De celelalte opere, cum era şi natural, d. Colan se ocupă mai puţin. De altfel sînt mult mai numeroase decît le cunoşteam până acum şi anume: 7 publicate de autor, la care se adaogă ziarul „Foaia Duminicii", 3 publicate după moarte şi două manuscrise, în care se află 14 opere mai întinse, traduceri şi originale, precum şi diverse poezii şi fragmente de poezii, în plus cîteva opere pierdute. Deci un scriitor foarte productiv. Păcat că a fost lipsit de talent, ceiace a făcut ca numai „Arghir şi Elena" să aibă răsunet şi poate nu atît datorită versificaţiei lui Bărac, cît peripeţiilor basmului.

D. Colan îl consideră, „alăturea de A. Pann şi Aaron, creator de curent literar". Care anume curent nu ni se spune. Poate premergători ai curentului poporan, deci ai lui Al. Russo, Vasile Alecsandri şi Alexandru Odobescu. Mai ales că adaogă: „Luaţi în acest sens, sînt primii scriitori poporani în literatura noastră".

Mai exact Ioan Bărac și Vasile Aaron sînt *popularizatori* de literatură, fie cultă, fie - mai ales—poporană scrisă, de proveniență străină. Iar Anton Pann este, în plus, și un slab culegător de poezii populare. Toți trei au contribuit întru atît la formarea curentului poporan, întru cît au ajutat la formarea gustului pentru asemenea producții poetice. Dar și aceasta prea puțin și nu în direcția cea mai bună, căci Pann a falșificat poezia poporană, iar cei doi versificatori nu s'au îndreptat spre adevăratul izvor al Curentului poporan, spre poezia nescrisă.

Apoi nu lucrau cu voința de a atrage atenția, de a crea un curent, cum au făcut creatorii autentici ai acestui curent Al. Russo, Vasile Alecsandri și Alexandru Odobescu.

Fără exagerare judecînd, Ioan Bărac are meritul de a fi contribuit la răspîndirea cetitului în limba romînească. Iar traduceri ca „Amlet"—precum înțelegem din studiul d-lui Colan—ne dovedesc că Bărac se putea ridica cu mintea în sferele cele mai înalte. Ceiace-i lipsea, era inspirația poetică, talentul.

In genere, multe idei exacte aflăm, pentru prima oară, despre operele amintite ale lui Ioan Bărac, pe care d. Colan le-a studiat cu multă simpatie și răbdare, reușind să intereseze și să impună pe scriitorul studiat, chiar și estetului cel mai pretențios și pedant.

Un scriitor mai mic este o verigă trebuitoare în lanțul de cauze ce explică o literatură și istoria nu-l poate lăsa deoparte.

Anexele sînt binevenite, avînd în vedere raritatea, în librării a operelor lui Bărac.

Const. N. Stănescu.

* * *

Maurice Bedel. *Molinoff Indre-et-Loire*, Edition N. R. F. Paris, 1928.

Maurice Bedel a lansat un nou roman pe piața literară a Parisului. Pentru mulți acest fel de a vorbi va părea curios. Totuși nimic mai exact pentru a reda *artificiul* apariției și răspîndirii ultimelor noutăți literare în Metropola Franței (am evitat cuvîntul „artă" a cărui delicată utilizare trebue să păstreze cu totul altă accepțiune).

O operă literară—după concepția marilor institute de editură actuale—trebue consacrată mai înainte de a fi unanim recunoscută ca o superioară creație de valoare. Un autor trebue lansat cu persistență, recomandat, elogiat, și—dacă e posibil—prezentat ca un nou gen literar „vivant", menit a revoluționa sau cel puțin a renova atmosfera obișnuită a anului literar în curs. Nu lipsesc cîteodată chiar manifeste, ce anunță o adevărată tactică inovatoare pentru mentalitatea literară curentă. Dar ceiace e mai caracteristic pentru acest sistem de predecesoare elogiare, e apariția acelor sumare rînduri - adesea opera unui anonim redactor de ziar,—ce se asamănă atît de mult cu prea-cunoscutele bilete de recomandare din puerila intimitate a vieții noastre oficiale.

Dacă aceste recomandări sînt în majoritatea cazurilor infructuoase și de o enervantă inutilitate, nu voiu contesta totuși că ele constitue cîteodată un admirabil itinerar literar; pentrucă alături de anonimatul ce se ascunde subt titlul marilor cotidiane, întîlnim adesea nume ce constitue unica certitudine a aprecierii critice actuale: Thibaudet, Lefevre, Gide, sau acel curios exemplu de scăpărătoare inteligență și necontestat talent: L. Daudet.

In sfîrșit, pentru a fi scriitor remarcabil nu e suficient să ai numai talent. „Il faut avoir de la chance".

Tarde a fixat condițiunile intermentalului—fenomen de interdependență și imitație socială—în cele două aspecte ale factorilor determinanți în acțiune: credința și dorința. Dar cît de nuanțat trebuesc astăzi concepute aceste funcțiuni psihice pentru a explica nemărginita varietate a circumstanțelor valorificatoare ale mediului înconjurător!

Maurice Bedel nu a fost un scriitor lipsit de noroc. A dovedit-o îndeajuns prima sa lucrare de mare envergură*, care a trezit o neobișnuită discuție în critica pariziană, depășind limitele metropolei și ale Franței, ca și polemica cu A. Gide în care Bedel a avut toate șansele de succes. O dovedește—dacă mai e nevoe—succesul ce se anunță de pe acum remarcabil, al noului său roman: Molinoff Indre-et-Loire.

M. Bedel e fără îndoială un scriitor de talent. Dotat cu imaginație și înzestrat cu spirit critic, el conduce cu distincție și temperament acțiunea vieții pe care o înfățișează, realizînd adesea neașteptate efecte de claritate, de lumină și umbră—dacă se poate spune—în prezentarea atitudinii psihice a personagiilor sale.

Molinoff e—subt acest aspect—caracteristic.

Rar e posibil a întîlni un izgonit al soartei dotat cu atîta sînge rece, cu atîta rezervă și demnitate, care adesea te ispitește a vedea în el un sceptic inflexibil și iremediabil.

Nobil prin naștere, aventurier—fără să o dorească,—„cuisinier" prin fatalitatea destinului, Molinoff nu este prin aceasta mai puțin demn și mai lipsit de scrupule. Intîmplarea—acest minunat ghid al vieții—reușește să-l smulgă o clipă din mediul asfixiant, pe care i-l destinase soarta, deși nedrept și mult prea inegal pentru el.

Cunoscînd o lungă serie de nobili decăzuți, marchizi deposedați și generali la pensie, mișcîndu-se stîngaciu în mijlocul acestor umbre fade și incolore, dar înconjurat de marchize fanate și totuși iremediabil insistente, deși întrecuseră cu mult vrîsta la care cu maximum de generozitate își poate cineva opri discretă asupra lor atenția, — Molinoff devine obiectul tradiției intime și admirației unanime în cercul noilor săi cunoscuți de vrîste și nuanțe atît de variate.

Destinul, care i-a fost atît de puțin favorabil în viață, îi oferi

* Jérome 70° latitude.

de astădată trecător iluzia unei vieţi noui în care atmosfera de neatinsă şi reţinută demnitate înlocuia cu surprinzător succes lacunele vădite ale vieţii luxuriante şi comode de altădată. Şi totuşi niciodată Molinoff nu a dorit mai intens să păstreze mai mult această atmosferă, care reînvia palid aspectul vieţii sale de altădată.

Molinoff este iubit şi admirat. La tandreţa inoportună şi inutilă a celor trecuţi de vrîsta iubirii se adaugă deodată afecţiunea spontană şi desinteresantă, pe care o simte pentru el, Françoise, fiica unui modest proprietar din ţinutul Loire-ei.

Iubirea aceasta neaşteptată a fost o revelaţie pentru el. Dar iluzia unei eventuale fericiri e întreruptă.

Destinul se răzbună. Atunci cînd începu să dorească permanenţa acestei iluzii, ce devenise pentru sufletul său—până atunci lipsit de ideal şi de dorinţi—o adevărată necesitate, inevitabilul se întîmplă.

Aceiaşi întîmplare – altădată utilă şi salvatoare—îl surprinde şi dezvălue în ochii tuturor adevărata lui situaţie. Decepţionat – dacă mai putea avansa o treaptă pe acest drum încercat, silit să dispară pentru a nu fi obiectul ironiei acelor care altădată îl regalau cu graţiile şi atenţiile lor inevitabile, Molinoff nu reţine pentru el nici dragostea pe care o ştia înflăcărată şi devotată, renunţînd astfel la tot ce îi amintea această tristă iluzie pierdută.

*

Molinoff Indre-et-Loire nu e un roman psihologic. Molinoff este iubit, admirat şi înconjurat cu largă simpatie pentru ţinuta lui, pentru înfăţişarea-i distinsă şi prea puţin obişnuită. El este un minunat povestitor—ne spune autorul – dar povestirile-i, menite a captiva atenţia şi graţia binevoitoare a celor ce-l înconjurau ne sînt redate sumar, ca pentru a nu întîrzia desfăşurarea unei acţiuni şi aşa nu prea intense şi accentuate.

Psihologia romancierului francez—dela Anatole France încoace – se pare că nu mai îngădue aprofundarea sufletului integral şi a problemelor conflictului adînc interiorizat, aşa cum o redau literatura Nordului şi cea a orientului slav.

Şi n'ar fi drept să cerem lui Bedel aceiace considerăm lacună generală a literaturii franceze de astăzi. De aceia ne mulţumim cu schiţa sumară a acestei drame—în orice caz distinctă în decepţia ei—şi menţionăm spiritul de vibrantă vioiciune, pe care îl resimţim aproape la fiecare frază.

Mircea Mancaş

* * *

E. Tchirykoff. *Jeunesse*, Librairie Payot, Paris, 1928.

Nu mi-am putut niciodată explica sentimentul pe care întotdeauna îl am la lectura primelor pagini ale unei cărţi nouă. E un sentiment de stranie îngrijorare unit cu o rezervă rece, asemenea aceluia pe care îl ai în faţa unui act ce poate deveni fatal în viaţă.

Cartea, în care îţi pui speranţele unei plăceri anticipate, în atmosfera căreia te închizi pentru a-ţi dedubla viaţa—din nefericire adesea redusă şi uniformă—poate deveni un prietin în a cărei intimitate îţi pregăteşti spontan confesiuni neaşteptate, un adversar pe care eşti gata să-l părăseşti însoţindu-l de regretul unei cunoştinţi inutile, sau numai o modestă preocupare ce sfîrşeşte cu oboseală şi indiferenţă.

Sînt cărţi însă, în care această incertă perioadă a primei cunoştinţi este departe de a întări acel sentiment de nesiguranţă, pe care îl aştepţi cu înfiorare; sînt cărţile în care te simţi familiar şi intim dela primele pagini, introdus cu abilitate şi artă în mijlocul vieţii a cărei desfăşurare o urmăreşti cu pasiune şi nerăbdare.

O asemenea carte este romanul lui Tchirykoff „Jeunesse". Incălzit dela primele fraze de atmosfera unei vieţi, în care energia alternează cu afectivitatea gradată, fin nuanţată şi adesea exagerată, „Jeunesse" este romanul tinereţii aprinse, nestăpînite.

In definiţia tinereţii, entuziasmul ş afectivitatea intensă dar fluidă şi variabilă constitue note esenţiale.

Guenady Tarkhov, eroul principal al romanului, este un minunat exemplu de afectivitate instabilă, deşi adesea înălţată până la pasiune. Iubind până la idealizare chipul imaculat şi puritatea desăvîrşită a adolescentei Nataşa Sergheievna, el întrerupe brusc cursul acestei calde dar potolite afecţiuni, pentru a o înlocui în scurte intervale cu pasiunea sălbatecă şi sensuală a captivantei frumuseţi, Kaleria Vladimirovna. Ce admirabil tip de variată complexitate în gesturi, atitudini şi acţiuni, această adorabilă Kaleria! Mai mult decît odată tînărul Guenady, cuprins de focul acestei irezistibile tentaţii plină de viaţă se aruncă—învins—la picioarele ei, cerîndu-i, implorînd-o chiar—să rămie aceiaşi pentru el, întotdeauna. Dar totul e în zadar.

Vă amintiţi poate de un aproape identic exemplar feminin din „Pan", romanul nordicului Knut Hamsun. Erwarda Mack, fiica unui modest proprietar de ţară, nu străluceşte prin frumuseţea ei, nici prin averea sau caracterul ei superior. Şi totuşi, dotată cu o rară expresivitate, care la ea devine aproape organică, capricioasă până la auto-mutilare, expansivă citeodată dar rece şi reţinută mai totdeauna, ea este—deşi lipsită de pasiunea nestăpînită a Kaleriei – acelaşi exemplar de forţă nebănuită şi neînfrîntă

*

Tinereţea e epoca iluziilor şi a rătăcirilor sentimentale. Drumuri străbătute de-atîtea ori în sensuri atît de variate; reveniri însoţite de lacrimi şi suferinţi, de jurăminte şi făgăduinţi, sfărmate subt ochiul iubitei la cea mai neînsemnată jignire a amorului-propriu atins.

Pentrucă dincolo de nemulţumiri şi lacrimi, de suferinţe şi regrete se înalţă puternic şi nestăvilit sentimentul de jertfă, în totul

desinteresat. El creiază o anumită distincţie vieţii de adolescent, el înconjoară într'un parfum propriu orice activitate, pe care mai tîrziu o privim cu răceală şi indiferenţă.

Dar nicăiri jertfa aceasta nu apare mai dureroasă decît acolo unde obiectul ei e sentimentul de afecţiune duioasă, sinceră şi entuziastă. Este atît de mare, de puternică, forţa acestui sentiment, este atît de dureroasă jertfa pe care o implică renunţarea lui, că fără voe ne simţim înduioşaţi atunci cînd—arestat pentru un vag delict politic presupus—eroul acestei vieţi de tinereţe e smuls din braţele prietinei decise să îndure aceiaşi viaţă mizerabilă de celulă pentru a-l revedea.

Descrierea momentelor de libertate este condusă cu viguros talent şi intuiţie verosimilă şi adequată. Iar în afară de aceste însuşiri caracteristice, stilul lui Tchirykoff, uşor şi colorat, curgător şi ornat, oferă impresia lecturii unui nou, dar tot atît de talentat Turgheniev.

In literatura rusă de azi Tchirykoff este o excepţie. In mijlocul preocupărilor menite a reda cu preciziune realitatea unei vieţi sdruncinate adînc şi transformate radical, el ne oferă momente de linişte şi poezie, de tinereţă duioasă, întretăiată din cînd în cînd de acţiunea înflăcărată a unei pasiuni istovitoare.

Mircea Mancaş

* * *

Charles Blondel, *Introduction à la psychologie collective* Collection Armand Colin, Paris, 1928.

S'a dovedit cu prisosinţă că „homo psychologicus" al psihologiei tradiţionale n'a fost decît o abstracţiune sterilă. E deci lucru firesc ca această psihologie individualistă, „robinsoniană", să cedeze astăzi mereu în faţa unor concepţii noui. Sociologismul e însă cel mai avantajat; psihicul individual e explicat de multe ori prin ideia de colectivitate.

Dar mai caracteristic pentru gîndirea contemporană e faptul că sociologismul—o simplă ipoteză de cercetare a domeniului vieţii psihice—îşi revendică astăzi, cu oarecare temeritate, dreptul de a cuprinde într'o explicaţiune integrală şi unitară mai multe serii de fenomene spirituale. Astfel, pe lîngă o concepţie sociologică în psihologie, mai există alta în teoria cunoaşterii, în etică, în pedagogie, în drept, în istorie şi chiar în estetică. Se poate vorbi de un „pansociologism".

Rezultate mai evidente a dat sociologismul, în primul rînd în psihologie. Curentul psihologiei sociologice—reprezentat astăzi în deosebi prin Halbwachs, Duprat şi Davy—a ajuns să stabilească o condiţionare sociologică al vieţii mentale. S'au dat însă soluţiuni divergente şi uneori brutale.

Dar fecunditatea acestei teorii nu presupune în mod necesar şi o legitimare deplină a sa. Au raăm în psihologia colectivă încă

multe controverse, părţi obscure, exagerări şi ipoteze ratate. Există o idee comună, dar e interpretată şi utilizată în moduri variate.—Sociologismul e în genere un curent de gîndire intens, promiţător, dar nu tot atît de desluşit. Inainte de a pătrunde în el, e nevoe de un ghid. Utilitatea „introducerii" lui Blondel e pe deplin justificată.

*

In prima parte găsim o analiză a concepţiilor lui Comte, Durkheim şi Tarde. Divergenţa celor trei teorii e evidentă; totuşi, Blondel e îndreptăţit să conchidă după o solidă argumentare ştiinţifică—că în esenţă, ele conţin o idee fundamentală comună: individul e profund socializat; realitatea psihică necesitează o condiţionare sociologică. Comte, Durkheim şi Tarde au acordat o importanţă deosebită psihologiei colective fiindcă au preconizat că există o strînsă legătură între individual şi colectiv. Comte a considerat psihologicul individual ca o înbinare a particularităţilor biologice cu caracteristicele mentale imprimate de colectivitate. După Durkheim, individul e complect subordonat societăţii. Reprezentările individuale nu sînt decît reflexe ale reprezentărilor colective. Psihologia e în funcţiune de sociologie. Tarde reduce însă sociologia la psihologie. Există, după el, o continuitate între individual şi social, dar într'o ordine genetică inversă celei susţinute de rivalul său Durkheim. Individualul şi colectivul se întrepătrund. Pentru Tarde—ca şi pentru Durkheim—individualitatea umană e dedublată într'o individualitate superioară, mentală, post-socială. Cele trei doctrine nu sînt decît nuanţări diferite ale aceleiaşi idei centrale. Ele sînt numai etape ale dezvoltării punctului de vedere sociologic în psihologie.

Contribuţia originală a lui Blondel se remarcă mai mult în a doua parte a volumului, cînd trece la o analiză concretă a vieţii mentale spre a desprinde cu multă dibăcie concluzia convingătoare că viaţa sufletească a individului e supusă, subt toate aspectele sale, unei continue şi intense înrîuriri sociale. Sistemele de noţiuni şi de reprezentări presupun o participare a colectivităţii. Experienţa individuală se inserează în experienţa colectivă. Memoria personală e numai un aspect al memoriei colective. Cît de sugestivă e afirmaţiunea lui Blondel: ...„au sein de l'immensité impersonnele de l'espace temporel, les incidents de notre vie individuelle se disposent comme autant de points qui ne diffèrent des autres que par leur situation"... Afectivitatea e cea mai mult socializată. Sentimentele se dezvoltă normal numai într'un cadru social. Există o necesitate de comuniune afectivă. Există un conformism şi un convenţionalism afectiv impus de societate. Mai mult: există chiar o tehnică emoţională, un ritual afectiv.

In privinţa socializării voinţii se pot găsi consideraţiuni suficiente în articolul „Les volitions", scris de Blondel în tratatul de psihologie a lui G. Dumas. (vol. II).

Dar individualul nu se grefează numai pe social, ci în mare parte şi pe specific. Unde e vorba de specific intervine psiho-fiziologia şi psihologia diferenţială. Care sînt limitele şi raporturile dintre aceste discipline? Care e rolul psihologiei colective? Răspunsul lui Blondel e convingător: Cînd e vorba de ştiinţă complectă, organizată, considerată din punct de vedere static, psihologia colectivă are loc între psihologia fiziologică şi psihologia diferenţială. Cînd va fi vorba de organizarea cercetării psihologice, deci de un punct de vedere dinamic, atunci psihologia colectivă va trece pe primul plan. S'ar putea ajunge astfel, la o îmbinare fecundă a celor trei tendinţi divergente.

*

Volumul lui Blondel are un titlu prea modest. El şi-a depăşit scopul de simplă îndrumare şi sistematizare a metodelor psihologiei colective; a luat aspectul plin de interes al unei sinteze constructive. Caracterizările sale stringente şi aproape definitive sînt complectate cu un punct de vedere personal. Originalitatea sa e prudentă şi bine consolidată datorită unui larg spirit ştiinţific. Stilul său e suggestiv colorat şi antrenant. Blondel a fost consecvent: prin aceleaşi calităţi se ilustrau nu de mult timp „La psychanalyse" (1924) şi „La mentalité primitive" (1926).

Radu Luca

* * *

Pierre Mendousse, *L'âme de l'adolescente*, Paris, Félix Alcan, 1928.

Titlul acestui volum e desigur nou şi seducător. Psihologii s'au ocupat în ultimul timp de sufletul adolescentului în genere şi numai indirect au comis indiscreţia de a pătrunde în sufletul enigmatic al adolescentei. Se vorbeşte astăzi despre o problemă psihosocială a tinerimii, dar numai rareori se fac diferenţieri după sexe. E de altfel un curent explicabil, fiind întreţinut în deosebi de psihologia evoluţionistă actuală şi de concepţie bergsoniană a psihismului.

Bibliografia—în această direcţie—tinde să devină din ce în ce mai copioasă. E destul să înregistrăm—ca studii mai reprezentative şi mai cunoscute—celebra „Psychologie des Jugendalters" a lui Eduard Spranger, „L'âme de l'adolescent" (1910) a lui Mendousse şi chiar „Adolescence" a lui Stanley Hall sau Compayré.—Deasemenea a fost discutată şi chestiunea pubertăţii feminine, a comportărilor fiziologice ale adolescentei, dar nu s'a ajuns decît în mod incidental la consideraţiuni psihologice propriu zise. Lucrarea lui Mendousse prezintă însă avantajul de a fi mai complectă şi de a fi coordonat unele date răzleţe într'o consistentă monografie de psihologie pură.

Dar sarcina lui Mendousse e grea. El trebue să pătrundă

în ascunzişurile unei vieţi sufleteşti caracterizată tocmai prin vicisitudini şi contraziceri izbitoare. Adolescenta prezintă aproape toate caracteristicile adolescentului, ridicate însă la o potenţă maximă. Sufletul ei e o continuă devenire, o împletire bizară de antagonisme şi ezitări. Oricît de minuţios şi perspicace ar fi un psiholog în experimentările şi observaţiunile sale, ar fi temerară ideia că ar putea să prindă, în formule abstracte tocmai ceiace e mai individual şi mai refractar generalizărilor. Ar fi poate mai prudent să credem că psihologia comparată, ar trebui să cedeze studiul adolescenţei, psihologiei diferenţiale, care ne oferă mai multe garanţii de exactitate. Varietatea inepuizabilă a sufletelor de adolescente întrezărite în atîtea romane celebre, ar justifica poate îndeajuns această rezervă.

*

Mendousse a întrebuinţat cu multă dibăcie metoda anchetelor şi a chestionarelor. A comparat şi a sistematizat rezultatele; a tras apoi concluziuni parţiale sau generale. Şi astfel a degajat—cu oarecare aproximaţie tipul mijlociu al adolescentei.

Mai interesant e însă aspectul dinamic, evoluţia şi chiar revoluţia prin care trece psihicul adolescentei. Astfel, o fată, înainte de a deveni adolescentă, trece prin „l'âge de disgrâce". Intre 11 şi 14 ani, fetele sînt în genere turbulente, susceptibile, neascultătoare, foarte emotive şi chiar curioase. E vrîsta primelor nuanţări specific femenine. E preludiul sfios şi neliniştit al pubertăţii. Neo-puberele manifestă o ciudată nestabilitate sufletească. E criza de formare.

Urmează apoi „l'âge d'indécision". Incep „les vaines tendresses". Intre 14 şi 17 ani, fetele simt nevoia unei continue delectări afective. Pasiunea feminină de mai tîrziu e deghizată acum într'o drăgălăşenie şi gingăşie plină de farmec. Incepe a se desvolta spiritul romanţios şi visător. Sensibilitatea devine mai avidă. Neo-adolescenta îşi economiseşte o energie afectivă pe care o va risipi mai tîrziu cu mai multă sau mai puţină prodigalitate.

Dar perioada de criză, de contraziceri şi dibuiri chinuitoare se transformă apoi în „l'âge de grâce". Dela 18 ani, femeia începe a da dovadă de oarecare maturitate afectivă. Incep gîndurile serioase. Sexul masculin devine din ce în ce mai obsedant. Acum femeia simte acel inevitabil „l'appel à l'amour". Dar ceiace o deosebeşte de bărbaţii de aceiaşi vrîstă sînt nuanţele mistice şi idealiste din amorul său. E discutabil. Realitatea ar putea pleda şi pentru o femee sensuală.

Intre 18 şi 22 de ani, frumuseţea feminină îşi atinge punctul său culminant. „La beauté du diable" atrage după sine un interesant şi chinuitor cortegiu de nuanţări sentimentale. Dar femeia se maturizează: devine mai practică; se adaptează pe deplin realităţii. Instinctul matern imprimă însfîrşit o formă definitivă psihicului feminin.

întemeiat şi pe alte observaţiuni—tot atît de juste, Mendousse e destul de îndreptăţit să combată educaţia modernă a adolescentelor. Femeia e intelectualizată; e chinuită. Educaţia ar trebui să valorifice în primul rînd feminitatea. Dar iarăşi e discutabil dacă acest antifeminism este sau nu inoportun pentru spiritul vieţii contemporane. Problemele pe care le inspiră cartea lui Mendousse, s'ar înmulţi însă la infinit. Ori, aceasta nu e decît un argument în favoarea interesului şi a fecundităţii ideilor cuprinse în ea.

Radu Luca

* * *

Hans Fehr, *Recht und Wirklichkeit*, (Einblick in Werden und Vergehen der Rechtsformen), Das Weltbild, Potsdam, 1928.

Nici o disciplină ştiinţifică, pentru aşi legitima existenţa, nu are nevoe mai mult decît dreptul, să dovedească în primul rînd că corespunde pe deplin realităţii. Tendinţa de a acomoda norma de drept variatelor condiţiuni ale vieţii sociale e poate aspectul cel mai caracteristic al evoluţiei dreptului. Drept şi realitate: o problemă obsedantă, aproape banală pentru tehnica juridică, dar de multe ori, nu tot atît de solubilă.—Aşa dar, Hans Fehr îşi ia însărcinarea să trateze o problemă juridică fundamentală, interesantă, dar anevoioasă. El nu vrea să ne dea o soluţie—ceiace ar fi imposibil—ci evidenţiază numai cîteva din aspectele evoluţiei formelor de drept, spre a desprinde în urmă cîteva concluziuni hotărîtoare.

Dar scopul acestui volum nu e de a consuma chestiunea propusă, într'un mod savant. „Recht und Wirklichkeit" e în primul rînd o mică enciclopedie juridică. Stilul ei simplu, clar, concis, cu oarecare merite de vulgarizare sistematică, ideile sale originale şi totuşi modest enunţate, n'ar putea să justifice cituşi de puţin impresia superficială că avem a face cu o lucrare oarecum ratată. Posibilitatea popularizării, simplitatea, nu exclud consistenţa, ci dimpotrivă o presupun.

*

Hans Fehr începe şi sfîrşeşte volumul cu o idee fundamentală: concepţia dreptului trebue să fie inserată totdeauna într'o concepţie generală asupra realităţii. E o idee ce pare a-l obseda; autorul o enunţă la fiece pas cu riscul chiar de a o transforma într'un refren plictisitor. Dar e o idee semnificativă; concepţia juridică—pe care Hans Fehr o preconizează numai întîmplător şi fragmentar—poate fi caracterizată în sensul unui evoluţionism, al unui relativism şi realism cu oarecare nuanţe inevitabile de romantism. E o îmbinare a tuturor teoriilor moderne de drept. Ea exclude concepţia statică, enegetică şi în deosebi orice reminiscenţe de formalism tradiţional.

O altă idee caracteristică pentru studiul lui Fehr o întîlnim atunci cînd el conchide că dreptul germanic e mai uşor adaptabil realităţii decît dreptul roman. Dreptul germanic are un sens mai dinamic, mai funcţional: e mai aproape de viaţa socială modernă. Totuşi dreptul roman a învins.

Importantă ar mai fi întrucîtva şi ideia că norma de drept nu rezultă din litera legii, ci dintr'o convingere, dintr'o conştiinţă juridică (Rechtsüberzeugung). Dreptul e prin excelenţă un fenomen social. Aici se pot vedea înclinaţiunile autorului pentru concepţia sociologică a dreptului.—Se găsesc deasemenea şi cîteva discuţiuni sumare asupra atmosferii juridice de azi, asupra dreptului sovietic, dreptului american, etc.

Un cetitor pretenţios ar putea însă imputa lui Hans Fehr defectul de a fi relevat prea multe chestiuni şi de a fi trecut prea superficial pe deasupra lor. Nu s'ar putea renunţa chiar la aprecierea cam severă că subiectul a fost întrucîtva sacrificat.

Radu Luca

Revista Revistelor

Lumea universitară germană și literatura franceză

Incă în 1919, André Gide exprimă această cugetare profundă: „Declarați pretutindeni că Germanii ne detestă și faceți tot ce vă stă cu putință ca s'o meritați, dar nu înțelegeți că dimpotrivă slăbiciunea lor constă tocmai din faptul că nu reușesc să ne urască". Din punct de vedere intelectual, André Gide avea dreptate. In Iunie 1922 Victor Klemperer profesor la Dresda afirmă într'un articol în „Revue de Genève" că astăzi ca și mai înainte, romaniștii germani lucrează cu o imparțială abnegație la cunoașterea tot mai deplină a literaturii franceze" și deploră o nesuficientă documentare franceză datorită atunci greutății de-a cumpăra, rezultat al deprecierii monedei germane. De asemeni Ernst-Robert Curtius, profesor la Universitatea din Bonn în 1922 în momentul de tensiune maximă a politicii franco germane declară că «cu toată izolarea economică și în ciuda naționalismului provocat de ocupația provinciilor renane, pretutindeni în Germania constată sforțările neîntrerupte a clasei intelectuale pentru a se ține la curent cu producțiile artistice, literare și filosofice ale Franței actuale.

Pe măsură ce, de la 1924 relațiile dintre aceste două popoare devine tot mai amicale, toate universitățile și toate conferințele din ultimii cinci ani, glorifică geniul spiritului francez în toate manifestările în știință, filosofie, literatură, artă, poezie, precum și în agricultură, comerț ori industrie. Toate acestea dovedesc că lumea universitară germană este departe de a fi refractară la o cunoaștere obiectivă a gîndirii franceze și că putem nădăjdui într'o viitoare și complectă apropiere, pe teren intelectual, a Franței și a Germaniei.

(Emile Chautriot. *La Revue Mondiale*).

Viitorul Umanității

Prima condiție pentru ca evoluția umanității să continue este ca să se îndepărteze de materialismul care pare s'o atragă, și să se îndrepte dimpotrivă către contemplație și gîndire dezinteresată. In prezent și din nefericire umanitatea și materialismul merg împreună. Acest pericol al inegalității tot mai mare dintre puterea omului și viața sa spirituală este de extremă importanță pentru viitorul umanității.

Astăzi omul a devenit însfîrșit stăpînul naturii și a știut să utilizeze resursele pe care le oferă pentru ameliorarea vieții sale și pentru astîmpărarea poftelor sale. Dar esența problemei o găsim în modul de a-și întrebuința puterea în lume și din genul de viață care trebue să rezulte din atîta progres.

Este evident că rezolvarea acestei probleme nu ne incumbă nici nouă nici poate chiar copiilor noștri.

(E. M. Yoad *Harper's Magasine*).

Marie Laurencin portretistă

Portretele alcătuesc partea cea mai însemnată din opera lui Marie Laurencin. Chipul omenesc, dar chipul omenesc reinventat după principiile universului său, alcătuește preferința sa. Marie Laurencin simplifică în portretele sale nasul de oare ce după

estetica sa, suprimă unghiurile. Asemănarea cu modelele sale nu rezultă dintr'o reproducere exactă a trăsăturilor; în unele portrete cum este de pildă acela al lui André Gide asemănarea pare mai de grabă a fi a vocii ori a stilului decît a detaliilor fizice.

In general modelele lui Marie Laurenceiu sînt înalte, svelte cu ochii mari și negri fără nas și sprîncene. Rochiile simple sînt rose, bleu ori mauve. Dacă căutăm sursa inspirației acestei pictor o vom găsi mai degrabă decît la Luvru în vasta sa colecție din «Le Journal des Demoiselles».

Intr'un pasagiu citat din acest jurnal ni se pare că cetim descripția unei eroine anticipate a lui Marie Laurencin.

In afară de femei tinere și elegante ea mai pictează fetițe frumoase și delicate din clasa acelora care ignorează tot ce nu este lux ori plăcere Sînt fetițele Contesei de Ségur.

Dar toată această pictură conține un grăunte indefinisabil de perversități și din toate aceste femei capricioase, delăsate de tot ce constitue utilul și chiar indiferente emană un mister elegant și neliniștitor.

(Marcelle Auclair. Les Annales).

Căsătoriile se vor încheia în ceruri

Iconoclastia și luarea în satirică deriziune a celor sfinte este un procedeu literar extrem de ieftin și mai cu samă naiv. Este un subiect așa de nenorocit în el însuși încît chiar talentele veritabile eșuează. Francezii, oameni cu tact și gust, de mult au renunțat la asemenea manopere literare, bune doar pe vremea unui Voiture, astăzi însă totdeauna inoportune. Englezii și Germanii persistă în acest gen ingrat. Teatrul lui Bernard Shaw e plin de inscenări bisericofobe. In Germania, un pictor zugrăvea o madonă care ține pe copilul Isus în brațe cu picioarele în față și capul în spate, administrîndu-i o strașnică corecțiune la popò. Nimbul fecioarei stă, deranjat, într'un peș, iar nimbul victimei a și căzut pe jos. (Querschnitt). In aceiași revistă găsim o piesă de teatru unde Magdalena vorbește la telefon, tapează pe Dumnezeu și pe toți sfinții de bani pentru notele furnisorilor, dă sfaturi tuturora și reușește să convingă mai măriile cerului în toate chestiunile. Sfîntu Petru apare ca un personaj șovăitor, care în toate chestiile e pentru ambele teze. Iar Bunul Dumnezeu e puțin cam ramolit, cam obosit, cam indignat de atîta răspundere, indignat că toate gafele îngerilor și Apostolilor se sparg finalmente în capul lui. La un moment dat, Magdalena îi cere să facă o minune subt cuvînt că e atotputernic. Dar «Moșulică»—cum îi zice ea—răspunde foarte corect, că, fiind atot puternic, are, printre alte facultăți, și pe aceia, de a nu face minuni.

Dar, bineînțeles, în cele din urmă—ca totdeauna—cedează acestei femei frumoase care face ploaia și timpul frumos în Paradis. Dar închee sceptic cu cuvintele: «Facă cerul să ies cu fața curată din această încurcătură».

(Walter Hasenclever. *Querschnitt).*

O mică scrisoare asupra miturilor

O doamnă întreabă pe Paul Valéry într'o scrisoare dacă crede în Dumnezeu, dacă își analizează visele (cum face orice om de bună condiție în Europa Centrală). însfîrșit dacă crede în Mituri, și ce crede anume despre ele.

Poetul astfel întrebat, răspunde la ultima chestiune. Desigur iubește miturile și le dă o valoare considerabilă. Poate chiar mai mare decît realității, sau mai bine zis, decît *celeilalte* realități, căci și mitul este una, poate chiar mai primitivă decît cea dintâiu. «La începutul începuturilor, a fost Fabula»—vroia odată Paul Valéry să scrie. «Miturile sînt sufletul acțiunilor noastre». Faptele curente sînt corpuri care, fără mit, devin simple cadavre.

Ș'apoi mitul e un mijloc excelent de reconciliere cu nebunia umană. Nu există discurs, oricît de incoherent oricît de lipsit, în aparență, de înțeles logic, care să nu aibă unul mitic. Mitologia dă sens realităților celor mai subtile care dorm în fundul sufletelor.

«Ce am fi noi—închee poetul—fără de ajutorul a ceiace nu există? Desigur, prea puțin lucru, și spiritele noastre ar lîncezi fără treabă dacă fabula, ipotezele și problemele metafizicei n'ar popula cu ființe și imagini fără obiecte profunzimile: tenebrele noastre naturale».

(Paul Valéry. *Nouvelle Revue Française).*

Prezidentul Hoover în America de Sud

Pe cînd consiliul Societății Națiunilor, reunit la Lugano, tinde să aplaneze conflictul dintre Bolivia și Paraguay iar Conferința Panamericană de la Washington urmărește aceiași operă de conciliare, d. Hoover, deabea ales prezident al Statelor Unite, se îmbarcă pe vasul Maryland cu destinația America de Sud. Această călătorie, în care prezidentul va vizita Chili, Argentina, Brazilia, Peru are o semnificație particulară și în multe privinți trebue considerată ca reprezentînd un program. Ceiace guvernul Statelor Unite urmărește în primul rînd, e desigur o mai mare dezvoltare a raporturilor economice între cele două Americi. Anglia e încă în fruntea traficului maritim al Americii de Sud și tot ea are investite acolo cele mai mari capitaluri.

Pentru a facilita importarea materiilor prime, de care are nevoe, petrol și fructe din Columbia, cupru din Chili, cauciuc din Brazilia, Statele Unite au interes să dezvolte liniile de comunicație cu fiecare din statele furnisoare și să facă să beneficieze aceste linii de tarife speciale. Dar călătoria prezidentului are și o țintă mai îndepărtată.

Statele Unite au adoptat o anumită atitudine individualistă care îndepărtîndu-le de Europa, considerată ca buclucașă și nesigură, le îndeamnă să-și asigure puncte solide de sprijin pe glob și în primul rînd în America cu ajutorul pionierilor, finanțelor, încrucișătoarelor de care dispun.

După ce s'au format prin aluviuni succesive, de vre-o zece ani Statele Unite se închid tot mai mult față de elementele străine. Aceasta, e a doua etapă a istoriei lor. În a treia, vor căuta fără îndoială să se întindă și să roiască înafară.

Dar această politică, prea brutal manifestată, ar risca să provoace în America de Sud puternice rezistenți naționale, din care Statele Unite ar suferi, cu deosebire. Iată de ce, ele caută să închee cu țările din America de Sud legături cît mai strînse, nu numai pentru a se îmbogăți și a vorbi ca stăpîni, ci pentru a face într'o zi, din cele două Americi, o unitate coherentă, un adevărat continent care să lase în urmă mica Europă fărămițată și să aibă de fapt, suveranitatea lumii.

Rămîne însă deschisă întrebarea, dacă în concepția prezidentului nu intră în acelaşi timp o vastă politică de coordinare între continentul american și cel european, politică care întinzîndu-se de la mările australe la cele occidentale ar fi în acelaşi timp o politică de rasă, de civilizație, de bogăție. E îndoelnic însă, dacă în această direcție, fostul dictator al aprovizionării Europei în urma războiului mondial, va fi urmat de opinia publică a țării sale.

Nu trebue să uităm că Statele Unite nu au aderat la Societatea Națiunilor nici la Curtea de Justiție din Haga. E drept, că au voit în schimb să facă din pactul Kellogg un protocol quasi universal. Dar acest pact nu comportă nici o sancțiune reală și face obiectul unor aprigi discuții în Senatul din Washington. În contrast cu oameni ca Dawes sau Parker Gilbert e sigur că cei mai mulți dintre fermierii din Middle West sau dintre puritanii Munților stîncoși nu au nici un sentiment pentru Europa sau pentru restul lumii.

Statele Unite sînt fără îndoială puternice. Totul le pare posibil fiindcă totul le-a reușit. Pacea chiar, le pare un ideal realizabil. E însă de dorit ca s'o conceapă ca o sinteză de forțe complementare și de rase gemene și nu ca o pace americană.

(Wladimir d'Ormesson, *Europe Nouvelle*, Decembrie).

Stilul interior al filosofiei lui Bergson

Franța a avut în timpurile moderne șapte mari filosofi: Descartes, Malebranche, Condillac, Maine de Biran, Auguste Comte, Renouvier și Bergson. Cei trei dintâiu, aparținînd secolului al XVII și al XVII[I], par a fi observat deviza lui Descartes: Larvatus prodeo (a trece mascat). Ei au dat o operă considerabilă, cu ochii fixați asupra realității și întorși nu de la realitatea vieții interioare, care e obiectul propriu al filosofiei ci dela acea a vieții lor personale, terenul propriu al unui Montaigne și Rousseau. De aceia, stilul filozofiei lor, poate fi numit obiectiv. În secolul al XIX dimpotrivă, subt influența romantismului, filosofii renunță la «Larvatus prodeo» și asvîrlind masca, descopăr fața ca și inima lor. Filosofia lui Biran e fiica, nu numai a analizei interioare, dar a practicei «Jurnalului intim». Auguste Comte, dușman al introspecției și psihologiei termină totuși filosofia lui printr'o sinteză subiectivă și o efuzie de valori personale, în care viața umanității se confundă cu vibrațiunea vieții lui personale. Renouvier nu se mulțumește să ne expue istoria vieții și a gîndirii sale, ci în critica lui filosofică și religioasă devine jurnalist, discutînd dintr'un punct de vedere înalt toate chestiile mari ale zilei.

Stilul lui Bergson filosofiul secolului al XX, se apropie mai mult de cel al filosofilor clasici: Descartes, Malebranche, Condillac.

Pornind de la o concepție puritană el și-a impus să nu dea publicului decît opere obiective și controlate. În contrast cu scriitori iluștri ca Barrès sau Gide, a căror viață e o continuă confidență, Bergson sufere ca și Taine de altfel, de o adevărată egofobie.

Bergson nu poate fi înțeles în seria actuală, simultană, literară, ci numai în seria succesivă a filosofilor, pornind de la Ionieni. Acest filosof al duratei știe să fie intemporal, și între el și contemporanii săi literari, nu e un plan comun. Cugetarea sau viața lui Bergson comportă un dialog mai serios cu filosofia timpului său Ravaisson, Lachelier, James și mai intim cu asociaționismul și evoluționismul englez sau francez (Mill, Spencer, Taine). Dar cu cît ne ridicăm mai sus în ordinea timpului, atingem mai bine bazele adînci ale filosofiei lui. În primul rînd, dialogul cu Spinoza și Berkeley. Ceiace ar corespunde în primul rînd aspirațiilor sale, ar fi un monument filosofic despre care să se poată spune ceiace Schopenhauer spunea despre al lui: e față de Spinoza ce este Noul Testament față de cel vechiu. Apoi, mai departe, într'un fel de regiune a ideilor mame, dialogul cu Eleații. Totul se întîmplă ca și cum, pentru Bergson, cel mai actual gînditor ar fi Zenon, și cea mai urgentă sarcină aceia de a pleda cauza eternului Heraclit.

Se spune că discutînd cu cineva asupra săpăturilor de la Herculanum și a posibilității de a se descoperi acolo o bibliotecă greacă, Bergson ar fi exclamat: „Ah, dacă s'ar descoperi vre-o operă a lui Heraclit !".

(Albert Thibaudet, *Nouvelles littéraires*).

Bibliografie

Jean Breazu, *Edgar Quinet et les roumains*, Impr. „Datina Romînească", Văleni de Munte, 1928.

Luca Vornea, *Lazăr Şăineanu*, Schiţă biografică, Bucureşti, 1928, Editura „Adevărul" S. A.

Minerva Schaffer n. Cosma, *Modele de cusături romîneşti*, Sibiu, 1928.

Giosue Carducci, *Poezii* trad. de Giuseppe Cifarelli, Bucureşti, 1928.

Ion I. Nistor, *Zece ani dela Unirea Bucovinei*, Tip. „Glasul Bucovinei", Cernăuţi, 1928.

Ion Pillat, *Limpezimi*, Ed. Scrisul Romînesc, Craiova, 1928.

Nuşi Tulliu, *Tragedia unei idile*, 1928, Chişinău, Tip. Centralei Cooperativelor, Preţul 85 lei.

Anuarul Seminarului Teologic din Huşi, pe anii şcolari 1923—1928, Tip. şi Librăria G. Cerchez, Huşi, 1928.

D. D. Patraşcanu, *Un prînz de gală*, Bucureşti, 1929, Ed. „Naţională" S. Ciornei. Preţul 75 lei.

S. Mihali, *Rapoarte cu privire la lucrările din al patrulea an de funcţionare*. Tip. „Cartea Romînească" S. A. Cluj, 1928.

I. V. Luca, *Chimismul ereditar şi Selecţiunea Valorilor în liceu*, Botoşani, Tip. B. Saidman, 1928.

Delavrancea, *Patria şi Patriotismul*, Ed. Libr. Socec, Bucureşti.
Caragiale, *Povestind copiilor*, „ „ „ „
Negruzzi, *Povestind copiilor*, „ „ „
Creangă, *Povestind copiilor*, „ „ „
Eminescu, *Povestind copiilor*, „ „ „
Odobescu, *Povestind copiilor*, „ „ „
Delavrancea, *Apus de Soare*, „ „ „
„ *Viforul* „ „ „

Victor Danielescu, *In „Capernaum"-ul Vieţii noastre politice şi sociale*, Tîrgu-Jiu, Tip. N. D. Miloşescu, 1928, Preţul lei 50.

Dr. I. Bălteanu, *Apa de băut*, Cunoştinţi Folositoare Ed. Cartea Romînească", Bucureşti, 1928, Preţul lei 5.

Damian Stănoiu, *Necazurile Părintelui Ghedeon*, Ed. „Cartea Romînească", Bucureşti, Preţul Lei 75.

D-ri N. Poper şi C. Răileanu, *Elemente de Hematologie clinică*, Ed. „Cartea Romînească", Bucureşti, 1928, Preţul 100 lei.

Dr. Iosef Westfried, *Instinctul sexual*, Ed. „Cartea Romînească", Bucureşti 1928, Pr. Lei 120.

Alexandru O. Teodoreanu, *Hronicul Măscăriciului Vălătuc*, Ed. „Cartea Romînească", Buc. 1928, Preţul Lei 60.

Traian George Zaharia, *Elveţia*, Cunoştinţi Folositoare, Edit. „Cartea Romînească", Buc. 1928, Preţul 5 lei.

G. I. Baboeanu, *Industria Zahărului*, Cunoştinţi Folositoare, Edit. „Cartea Romînească", Buc. 1928, Preţul Lei 5.

Artur Gorovei, *Poveste cu Făt-Frumos*, Ed. Casa Şcoalelor, Bucureşti, 1928, Preţul 25 lei.

Reviste primite la Redacţie

Democraţia, No. 11; Graiul Romînesc No. 10—11; Revue Internationale du Travail No. 6; Crainicul No. 1; Revista Ştiinţifică „V. Adamache" No. 3—4; Pagini culturale, No. 12; Buletinul Camerei de Comerţ şi Industrie Turnu-Măgurele, No. 7—9; Corespondenţa economică, No. 10; Viaţa Medicală No. 12; Studentul, No. 5; Viaţa Agricolă No. 21—24; Revista Invăţătorimei romîne, No. 9—10; Kalende, No. 1—2; Revista Muzicală, No. 1; Mercure de France, No. 730; Bulletin de la Section d'Information et de documentation, No. 24—25; Buletinul Uniunei Camerelor de Comerţ şi Industrie No. 12; Noua Revistă Bisericească No. 11; Natura No 9; Unu noaptea No. 8; Roma No. 3; Societatea de mîne No. 22—24; Infrăţirea romînească No. 3—4—5; Biserica ortodoxă romînă, No. 11; Transilvania No. 12; Glasul Minorităţilor No. 10—11; Căminul, No. 10; Résume Mensuel des Travaux de la Société des Nations No. 10—11; Revista generală a Invăţămîntului No. 9—10; Gîndirea No. 11; Răsăritul No. 3; Tiparniţa Literară No. 2; Opoziţia No. 8—9—10; Ţara noastră No. 48—50; Romînia Militară No. 11; Premiera No. 1—5; Viaţa Literară No. 95—96; Foaia Tinerimei No. 21—24; Revista Tinerimei No. 10—11; Cîmpul No. 20—25; Filmul meu No. 21; Arhivele Olteniei No. 39—40; Favonius, Fasc. 4—7; Umanitarismul No. 4.

Tabla de Materie

a

VOLUMULUI LXXVII

(Anul XX, Numerele 10, 11 şi 12).

I. Literatură

II. Studii.—Articole.—Scrisori din ţară şi din străinătate

III. Cronici

IV. Miscellanea

V. Recenzii

VI. Revista Revistelor

VII. Mişcarea intelectuală în străinătate . . . 212

VIII. Bibliografie 215, 372

